

The Academy of Management and Administration in Opole

**CONTEMPORARY PROBLEMS
OF IMPROVE LIVING
STANDARDS
IN A GLOBALIZED WORLD**

Volume of Scientific Papers

***Opole
2018***

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

Contemporary Problems of Improve Living Standards in a Globalized World

Volume of Scientific Papers

Opole

2018

Contemporary Problems of Improve Living Standards in a Globalized World.
Volume of Scientific Papers. The Academy of Management and Administration in
Opole, 2018; ISBN 978-83-946765-1-3 (electronic edition); pp.770, illus., tabs.,
bibls.

Reviewers

prof. dr hab. Marian Duczmal (Poland)
doc. Oleksandr Nestorenko, PhD. (Ukraine)
doc. Ing. Stanislav Filip, PhD. (Slovakia)

Editorial Board

Wojciech Duczmal (Poland), Tamara Makarenko (Ukraine),
Tetyana Nestorenko (Ukraine), Iryna Ostopolets (Ukraine),
Tadeusz Pokusa (Poland), Jadwiga Ratajczak (Poland), Olha Shevchenko (Ukraine),
Sławomir Śliwa (Poland), Natalia Svitlychna (Ukraine), Tetyana Zubro (Slovakia)

Editorial Office:

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18
tel. 77 402-19-00/01
E-mail: info@poczta.wszia.opole.pl

Publishing House:

© Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18
tel. 77 402-19-00/01

Authors are responsible for content of their materials.

ISBN 978-83-946765-1-3

© Authors of articles, 2018

© Publishing House WSZiA, 2018.

CONTENTS

PART 1

METHODOLOGICAL AND METHODICAL BASES OF STUDYING THE PHENOMENON OF "QUALITY OF LIFE": THE PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS

<i>Alla Kutsak. Psychological well-being as a factor that influences the development of personal potential and forming competitiveness of medical students.....</i>	15
<i>Наталя Афанасьєва, Любов Балабанова. Оцінка якості життя рятувальниками України.....</i>	24
<i>Валерій Боснюк, Вікторія Котенко. Особливості задоволеності життям працівників ДСНС України.....</i>	30
<i>Оксана Грицук. Регуляція емоційних станів як складової якості життя особистості студентського віку.....</i>	37
<i>Олександр Данілін, Наталія Світлична. Особливості задоволеності життям у осіб з різним типом долаючої поведінки.....</i>	42
<i>Вадим Завацький, Юрій Завацький. Методичні засади вивчення феноменів «якість життя» та «суб'єктивне благополуччя особистості» в структурі її життєвої антиципації.....</i>	49
<i>Олена Корж, Андрій Кіян. Особливості пошуку сенсу життя у людей середнього віку.....</i>	54

<i>Наталія Кукоба. Теоретичні аспекти дослідження психічної працездатності працівників водолазної служби ДСНС України.....</i>	60
<i>Діана Логвінова, Ірина Чернишова. Вплив ставлення батьків до освітнього процесу на особистісний розвиток дитини.....</i>	68
<i>Ольга Лосієвська, Єлизавета Кіслякова, Юлія Парфьонова. Феномен «якість життя» в умовах трансформації сучасного суспільства: психологічний аспект.....</i>	77
<i>Антонина Мирошниченко. Философский аспект феномена «качество жизни».....</i>	84
<i>Анастасія Озаровська. Якість освіти як чинник підвищення якості життя.....</i>	88
<i>Маргарита Свічкарь, Ігор Хмиров. Психологічні особливості курсантів з різним рівнем психологічного здоров'я.....</i>	93
<i>Андрій Шутенко. Сутність і розуміння концепції якості життя.....</i>	100

PART 2

FEATURES OF THE FINANCIAL AND ECONOMIC INSTRUMENTS' USING TO IMPROVE THE QUALITY OF LIFE

<i>Stanisław Karleszko. Wybrane problemy innowacji społecznych a współczesne wyzwania.....</i>	105
<i>Kulakov Oleksii. Using of investment instruments for budget savings of the region and improvement of quality of life.....</i>	119

<i>Iwona Mstowska. Aktywizacja zawodowa ludności w wieku 50 + w województwie opolskim.....</i>	124
<i>Tadeusz Pokusa. Znaczenie położenia Polski w logistycznej realizacji przewozów tranzytowych.....</i>	137
<i>Jadwiga Ratajczak. Efektywne zarządzanie dochodem rozporządzalnym podstawą przyszłego dobrobytu społecznego.....</i>	140
<i>Nataliia Trushkina. Green logistics as a tool to improve the quality of life in conditions of globalization.....</i>	147
<i>Aneta Wszelaki. Realizacja koncepcji CSR przez jednostki gospodarcze w kontekście poprawy jakości życia społeczeństwa na przykładzie wybranej spółki z branży energetycznej.....</i>	153
<i>Наталья Артемьева. Учетная политика как система управления качеством финансовой информации.....</i>	162
<i>Дмитро Бавін. Формування маркетингових стратегій конкурентоспроможності підприємства.....</i>	170
<i>Наталія Базалійська, Аліна Фільжак. Ефективність використання трудового потенціалу працівників підприємства.....</i>	177
<i>Валентина Барлет. Інвестиційна привабливість підприємства: сутність та методи визначення.....</i>	188
<i>Людмила Баценко, Каріна Волкова, Інна Бублик. Посилення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на засадах корпоративної соціальної відповідальності.....</i>	197
<i>Жанна Бобровская. Преимущества и проблемные аспекты развития розничных безналичных платежей.....</i>	204

<i>Михайло Грищенко.</i> Впровадження взаємного страхування як механізму запобігання ризиків в діяльності обслуговуючих кооперативів курортно-рекреаційній галузі.....	212
<i>Надія Дубровіна, Віра Дубровіна, Яна Пеліова.</i> Використання економіко-математичних методів при дослідженні банківської системи України.....	221
<i>Борис Желиба.</i> Влияние валютных шоков на экономику и жизненный уровень населения Беларуси.....	232
<i>Павло Захарченко, Тетяна Кунгурцева-Мащенко.</i> Розвиток курортно-рекреаційних систем як інструмент підвищення якості життя.....	243
<i>Світлана Качула.</i> Рівень та якість життя як результат ефективної державної фінансової політики.....	253
<i>Вероніка Крилова.</i> Фінансовий потенціал підприємства: його суть, оцінка та способи підвищення.....	262
<i>Марина Маркусенко.</i> Валютное регулирование в Республике Беларусь: направления либерализации и развития.....	267
<i>В`ячеслав Негода.</i> Фінансова децентралізація – основа реформи місцевого самоврядування в Україні.....	271
<i>Тетяна Несторенко, Тамара Макаренко, Олена Василенко.</i> Економіка нічного часу як фактор забезпечення якості життя.....	278
<i>Роман Осинский.</i> Планирование денежных потоков в проектах государственно-частного партнерства (ГЧП).....	284

<i>Володимир Пантелєєв, Тетяна Сакада. Пріоритети якості життя людини на підприємствах.....</i>	291
<i>Владимир Саенко, Анна Толчева. Объективность обращения к инструментарию клептократии в экономиках с тотальным безденежьем.....</i>	296
<i>Олена Салтанова. Інституціональні механізми фінансового оздоровлення житлово-комунального господарства.....</i>	307
<i>Олена Чукурна. Доларизація світової економіки як феномен глобалізації.....</i>	313

PART 3

THE ROLE AND PLACE OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS IN THE FORMATION OF A HEALTHY LIFESTYLE AS THE BASIS FOR IMPROVING ITS QUALITY

<i>Jarosław Czepczarz, Sabina Wiatkowska. Prozdrowotne determinanty stylu życia osób starszych.....</i>	323
<i>Tetiana Khrystova. Optimization of health level of senior pupils.....</i>	336
<i>Krystyna Łangowska-Marcinowska. Znaczenie sportu i rekreacji w wychowaniu najmłodszych.....</i>	342
<i>Вікторія Бабаліч. Стан забезпечення формування здорового способу життя учнівської молоді в умовах освітньої реформи.....</i>	351

<i>Яна Вігула. Інноваційні підходи до організації позааудиторної роботи студентів з фізичного виховання.....</i>	357
<i>Катерина Вовкогон. Формування здорового способу життя у студентів першого курсу Кропивницького інженерного коледжу ЦНТУ.....</i>	361
<i>Тетяна Кузнецова. Організація рухової активності дошкільників з порушенням інтелекту в системі роботи з підготовки їх до шкільного навчання.....</i>	369
<i>Ярослава Логвінова. Здоровий спосіб життя як гармонія розвитку людини з природою.....</i>	376
<i>Руслан Марков, Олена Маркова. Співпраця вчителя фізичної культури і класного керівника у формуванні здорового способу життя учнів профтехучилищ.....</i>	381
<i>Олена Маркова. Проблеми виховання здорового способу життя учнів підліткового віку засобами фізичної культури.....</i>	391
<i>Анастасія Мельнік, Наталія Щербатюк. Позааудиторна робота з фізичного виховання як засіб активізації фізкультурної діяльності студентської молоді.....</i>	400
<i>Людмила Нєворова, Олена Нєворова. Особливості виявлення станів перенапруження у спортсменів.....</i>	406
<i>Валентина Пташинська. Особливості розвитку велоруху в Україні як складової формування здорового способу життя сучасної молоді.....</i>	414

<i>Наталія Собко.</i> Корекція фізичного виховання школярів 12-14 років при співпраці батьків і вчителів фізичної культури.....	420
<i>Сергій Собко.</i> Оздоровча рухова активність як генеруючий чинник здоров'я у життєвому шляху особистості.....	429
<i>Олексій Стасенко, Руслан Вівчар.</i> Фізкультурно-оздоровча робота в освітньому процесі загальноосвітньої школи.....	433
<i>Ірина Сундукова.</i> Психолого-педагогічні детермінанти емоційного благополуччя майбутніх вчителів фізичної культури як умова підвищення їх якості життя.....	439
<i>Анатолій Турчак, Ростислав Паращук.</i> Динаміка формування мотиваційно-ціннісного ставлення учнів педагогічних навчальних закладів до занять фізичною культурою.....	445
<i>Ольга Шевченко, Валентина Черній.</i> Методичні засади виховання самостійності учнів в інклюзивній освіті засобами фізичного виховання.....	456

PART 4

SPIRITUALITY AND HUMANISM AS THE FACTORS OF STRENGTHENING OF PERSONAL RESOURCES AND QUALITY OF LIFE

<i>Dorota Kowalska.</i> Wpływ postaw rodzicielskich na kształtowanie osobowości dziecka.....	461
<i>Марина Безбах.</i> Вплив духовних цінностей на поліпшення якості життя суспільства.....	472

<i>Іван Лопушинський, Олена Ковнір. Формування національно-мовної особистості в сучасних умовах розбудови Української держави.....</i>	478
<i>Юлія Малезжик. Професійна підготовка майбутнього фахівця образотворчого мистецтва в контексті духовної та гуманістичної спрямованості в історії розвитку мистецької освіти України.....</i>	483
<i>Елліна Панасенко, Ганна Цвєткова. Адаптація до дитячого садка як фактор зміцнення особистісного ресурсу та покращення життя дітей дошкільного віку.....</i>	489
<i>Марія Самарська, Ірина Стенькіна, Юлія Сухачова. Кольоротерапія в роботі з гіперактивними дітьми початкової школи</i>	495
<i>Надія Стаднюк, Андрій Кіян. Індивідуально-психологічні чинники стресостійкості в юнацькому віці.....</i>	501

PART 5

INFLUENCE OF TECHNIQUES AND CHANNELS OF COMMUNICATION ON PEOPLE'S QUALITY OF LIFE

<i>Victoriia Lazarieva. Game as a way of communication and basis for implementation of high living standards: (exemplified by teaching russian language as a foreign).....</i>	507
<i>Ferdynand Reiss. Elektromobilność jako element poprawy jakości życia współczesnego społeczeństwa.....</i>	513
<i>Władysław Wornalkiewicz. Echa migracji w wybranej literaturze (Stosowane metody i modele).....</i>	516

<i>Людмила Гонтаренко, Гліб Парфьонов. Мобільне навчання як доповнення до традиційного.....</i>	528
<i>Артем Данилов. Управління комунікаційною політикою підприємства в сучасних умовах.....</i>	532
<i>Олександра Зінчина. Електронні мас-медіа та життєвий світ людини</i>	541
<i>Едуард Михлюк, Олена Шевченко. Вплив засобів масової комунікації на якість життя сучасних людей та молодь.....</i>	546
<i>Тетяна Нестеренко. Формування мовної культури майбутнього журналіста.....</i>	551
<i>Марина Садовская. Электронные коммуникации на службе экономики.....</i>	556
<i>Ольга Сипченко, Катерина Воробйова. Вплив засобів масової комунікації на культуру мовлення українського населення....</i>	561

PART 6

MECHANISMS OF LEGAL RESPONSIBILITY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

<i>Олена Горлач, Андрій Кіян. Особливості професійної деформації працівників правоохоронних органів.....</i>	569
<i>Інна Михайлова. Легітимація права як умова якості життя в сучасному суспільстві.....</i>	576

PART 7

THE INTERDISCIPLINARY APPROACH TO SOLVING THE PROBLEM OF INCREASING THE QUALITY OF LIFE IN THE MODERN WORLD

<i>Mária Antalová</i> . Theoretical approach to the social quality, quality of life and the quality of working life.....	581
<i>Mariusz Drożdż</i> . Threats of contemporary social communication through social networks.....	591
<i>Stanisław Karleszko</i> . Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej jako wkład nowoczesnej wiedzy Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego i Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu w wychowanie młodzieży i przyszłych ekonomistów.....	603
<i>Barbara Milewska</i> . Różnorodność form opieki i wychowania – szansą na podniesienie jakości życia dzieci i młodzieży w sytuacji kryzysu życia rodzinnego.....	618
<i>Daria Oleksyn</i> . Trądzik jego istota przebieg i leczenie.....	629
<i>Filip Pokusa, Kacper Pokusa</i> . Międzynarodowa współpraca samorządu terytorialnego i korzyści z niej wynikające.....	637
<i>Igor Smyrnov</i> . Tourism sustainable development as factor of life quality improving in cities: logistical approach.....	647
<i>Halyna Svidenska, Diana Pashkova</i> . Subjective well-being in the system of value orientations of students-psychologists.....	656
<i>Katarzyna Wiktoria Syrytczyk</i> . Celowe postarzanie produktów wyzwaniem dla zrównoważonego rozwoju.....	662

<i>Татьяна Зубро. Екологічні навантаження в Словаччині та їх вплив на якість життя.....</i>	667
<i>Юлія Ільїна, Валерія Горшуніна. Прояви емоційного компонента вивченої безпорадності та її взаємозв'язок з деструктивними установками особистості.....</i>	672
<i>Світлана Іноземцева. Проблема підвищення якості життя людей з особливими потребами.....</i>	679
<i>Юліана Ірхіна. Навчання майбутніх вчителів іноземної мови художніх текстів в аспекті міжкультурного спілкування.....</i>	685
<i>Людмила Кричун, Ірина Остополец. Вплив гендерних відмінностей на ефективність управлінської діяльності керівників загальноосвітніх навчальних закладів.....</i>	691
<i>Ольга Кузнецова. Методологічний аналіз просвітницької діяльності майбутніх учителів музичного мистецтва.....</i>	699
<i>Мар'яна Микитій. Рівень розвитку сенсорної інтеграції у дітей з дитячим церебральним паралічем після корекційної програми.....</i>	710
<i>Юлія Попова, Андрій Савченко. Транспортні підприємства в українських реаліях: теорія та практика ефективності.....</i>	720
<i>Інеса Сергєєва, Поліна Лоїш. Особливості кар'єрних та смисложиттєвих орієнтацій сучасних старшокласників.....</i>	732
<i>Вікторія Сотнік, Андрій Кіян. Особливості професійних переваг старшокласників.....</i>	741
<i>Лариса Степаненко, Ксенія Чаус. Особливості вияву самоствердження у підлітковому віці.....</i>	746

<i>Любовь Черепица. Диагностика качества образования</i> как показатель качества жизни.....	755
<i>Олеся Чернякова, Інна Шилова. Мотивація навчання студентів</i> як сенс якості життя в сучасному світі.....	759
<i>Наталія Шайда, Олександр Шайда. Психологічне підґрунтя</i> дослідження професійного мислення.....	765

PART 1

METHODOLOGICAL AND METHODICAL BASES OF STUDYING THE PHENOMENON OF "QUALITY OF LIFE": THE PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS

PSYCHOLOGICAL WELL-BEING AS A FACTOR THAT INFLUENCES THE DEVELOPMENT OF PERSONAL POTENTIAL AND FORMING COMPETITIVENESS OF MEDICAL STUDENTS

Alla Kutsak

Zaporizhzhya State Medical University

Zaporizhzhya, Ukraine

alla758@ukr.net

An important stage in the preparation of future doctors is the process of forming personal and professional qualities, principles and values of health and well-being of the individual. Well-being of the person includes a number of components: social, spiritual, physical, material and psychological well-being [1].

Quite an important category is psychological well-being. Psychological well-being is more stable in the harmony of the individual and depends on the availability of clear goals, the success of the implementation of plans, the availability of resources and conditions for achieving goals. The significance of a sense of well-being serves as the basic phenomenon of human health.

Based on the integration of various theories related to well-being, one can draw regularities in the context of the educational environment. The educational environment is part of the socio-cultural space, the area of interaction of educational systems, elements, and subjects of the educational process.

For students of medical educational institutions, the significance of the harmonious development of physical qualities and psychological well-being increases significantly due to the peculiarities of educational activity and the specifics of the future profession.

Thus, the question of understanding the welfare problem as a socio-psychological phenomenon becomes particularly acute.

Because it serves as the basis for the inner balance of the individual and the formation of the competitiveness of students.

The goal of the work: to find out the relationship between the factors of psychological well-being, the development of personal potential and competitive behavior of students in the process of educational activity.

The object and methods of research. The object of research is the students of the medical university on the way of forming personal and professional qualities. During the work, an analytical method of research was used.

Research results and their discussion. In order to identify the relationship between the factors of psychological well-being, the development of personal potential and competitive behavior of students, was conducted an analysis of methods, tools and forms for increasing the competitiveness of students of the Zaporizhzhya State Medical University (ZSMU) aimed at preserving, supporting and promoting healthy lifestyles of students and their psychological well-being.

ZSMU Anniversary Edition: «Out of Time» was printed on the occasion of the anniversary (50th anniversary of the Zaporizhzhya State Medical University)

The team of the university is accustomed to focus all its activities on the future. And the festive edition of the university, its departments and structural units is also oriented towards the future, so that future generations knew their predecessors, their affairs, achievements and dreams.

Defining the training of highly professional and competitive professionals is the organization of the educational process and its methodological support. Education in ZSMU is conducted using the most advanced scientific and pedagogical technologies.

An important direction of educational work at the university is the formation of healthy lifestyle and relevant psychological settings among students [2].

Everyday educational process, exam sessions with their intensive load, training and production practices – all this requires students not only diligence, but also good health, good psychophysical readiness. The task of the teacher in this aspect is to increase the resistance of adaptive mechanisms of the student's body to emotional stress [3].

Psychological well-being (mental comfort) – is a coherence of functions and mental processes, namely the feeling of internal balance, integrity [4]. Psychological well-being leads the person to harmony, successful implementation of plans and creates maximum conditions for achieving goals [5].

To reveal the most objective picture of psychological well-being of students is necessary to understand the conditions in which a young man becomes a student. Studying at an institution of higher education is a fundamentally new stage in comparison with the previous student's life. Increasing information load, accompanied by arrhythmia in work, increased hypodynamia. Interpersonal relationships become more complicated, problems arise due to separation from the family, accommodation in the hostel. All this leads to a prolonged state of emotional stress, the emergence of anxiety, a sense of psychological discomfort [6].

Students of I-III years are in a particularly difficult situation. After graduation exams at school and admissions to higher educational institutions, they find themselves in new specific social relationships and conditions of activity. For successful study, these students are forced to mobilize their body reserves at the expense of additional volitional stress, that is, they are already in a reduced functional state for classes.

The workload of a good student on ordinary days reaches 12 hours a day, and during the exam session – 15-16 hours. Thus, information overload is a major factor,

which, under strict time limits for the execution of tasks, can cause the development of neurotic states.

Adapting to the new conditions of learning, life, their status on the path of professional formation leads the young man to experience stress, internally personally, psychological crisis [7].

One of the important tasks of educational policy at the present stage is to ensure the internal balance of the personality, effectiveness in training and formation of the person's competitiveness, its compliance with actual and perspective needs of education and society.

When developing methods, tools and forms for increasing the competitiveness of students in the ZSMU, the following positions are observed:

1. To educate students on the high level of moral culture, norms and rules of competition.
2. To develop students with purposefulness, communicability, self-confidence, competitive behavior, leadership qualities.
3. Create an atmosphere that would give a positive result and a positive experience.
4. To activate practical and cognitive activity on the basis of individual inclinations, interests and abilities.
5. Include in the educational process innovation and innovation.
6. Organize a social partnership of higher professional education.

At the same time, one should not forget that it is necessary to develop multidisciplinary ties with foreign universities, including developing exchange programs with foreign universities, inviting foreign teachers, and providing students with inter-university mobility.

Studies show that over the past three years, the number of students studying outside their country has increased fourfold and amounted to 3.9 million. According to forecasts, by 2020, international student mobility will reach 5.8 million people, and by 2035 – this figure will rise to 8 million. According to statistics, in 2015 US universities received the largest number of foreign students – 784,400. A significant

number of foreign students studied in the UK – 455,600 people. Third place belongs to France – 278 213 people. Japan plans to attract 300,000 foreign students by 2025 [8].

The ZSMU special attention is paid to cooperation with international organizations, associations and foreign higher education institutions. The University takes one of the leading places in Ukraine for the recruitment of foreign students for studying. Since 1973, more than 5.5 thousand foreign students from 101 countries of Europe, Asia, Africa, America, 40 graduates have graduated from the postgraduate study program and successfully defended their dissertations in the fields "Medicine" and "Pharmacy".

Since the founding of the University, more than 10,500 specialists have received higher medical and pharmaceutical education and work in 100 countries of the world, occupying high positions in the health care system of their countries.

In the 2017-2018 academic year, more than 2,350 foreign citizens from 39 countries are studying in the University (Azerbaijan, Angola, Bangladesh, Belarus, Bulgaria, Armenia, Vietnam, Ghana, Guinea, Ecuador, Zambia, Zimbabwe, Israel, India, Iraq, Spain, Jordan, Cameroon, Kenya, Kyrgyzstan, Colombia, Kenya, Kyrgyzstan, Colombia, Lebanon, Madagascar, Morocco, Namibia, Niger, Nigeria, Germany, Palestine, Peru, Russia, Syria, USA, Tanzania, Tajikistan, Tunisia, Turkmenistan, Turkey, Uganda, Uzbekistan Sri Lanka).

The ZSMU has created the most favorable conditions for their study and residence: all dormitories have reading rooms and computer classes, rooms have access to the Internet. The dining room of national Indian cuisine is functioning.

More than 1275 foreign students study in English. Teachers of the International Faculty are preparing colleagues from the profile departments of the university to teach specialty disciplines in English.

The Lingua Linguistic Club operates at the Faculty, at its meetings students and their teachers discuss problems with the technology of translation of medical literature and medical terminology.

With the traditional culture of foreign countries, the festival "We got acquainted and made friends with Ukraine" organized by students from India, Palestine, Morocco, Tanzania, Ecuador, Nigeria, Lebanon, Azerbaijan, Uzbekistan, Georgia and other countries.

Foreign students gain valuable social capital for years of study and, when they return home with new luggage of accumulated knowledge, connections, sympathies and new friends, as a rule, become effective leaders of the language and culture of the country where they studied.

As a result, the effectiveness of the impact on the outside world through national education makes the person not only psychologically safe, but also creates the preconditions for increasing human capital, as well as competitive behavior.

In order to improve the mobility of students in higher education, ZSMU ensures the participation of students and university staff in international programs and projects, in particular, the European Union's educational programs TEMPUS, Erasmus +, and Horizon 2020.

The European Union's educational program "TEMPUS" supports the modernization of the higher education system and creates a space for cooperation in EU partner countries through university projects. It is aimed at voluntary approximation of higher education systems in the partner countries to the achievements of higher education in the EU.

Our university is a participant of the project "Creation of an interregional network of national centers of medical education, the main direction of which is the introduction of problem-oriented learning with the use of virtual patients." Within the framework of the TEMPUS project, a national medical education center is organized on the basis of the ZSMU. His goal is to create a new curriculum based on problem-based learning with the use of virtual patients, as well as support and development of e-learning.

The Erasmus + program aims to improve skills and employability, as well as to modernize education and youth. The program is designed for seven years with a budget of EUR 14.7 million, which is 40% higher than the current level of spending.

Horizon 2020 (Horizon 2020) is a new EU research and innovation program. It will run from 2014 to 2020 with a total budget of approximately 80 billion euros. The main objectives of the program are the emergence of European science at the world level, the removal of barriers to innovation and the possibility of cooperation between public and private enterprises for joint research and the creation of innovative products.

Our students and representatives of the teaching staff within the framework of these projects receive new knowledge, experience, internships and practice.

ZSMU is a member of international associations: the European Medical Universities – AMSE, the Eastern European Universities – EEUA and the European Society of Ph.D. research in Biomedicine and Healthcare – ORPHEUS.

Our university is committed to providing more opportunities for developing students' skills and competences, attracting the best talents from around the world.

Thus, it is assumed that the psychological well-being and increasing the competitiveness of the student are determined by the possibilities of the person and the system-functional mechanisms of the educational environment.

Conclusions.

1. The development of personal potential and the real level of student competitiveness depends more on subjective factors, which are based on the evaluation of the results of their activities in conjunction with subjective interpretation. Therefore, psychological well-being is regarded as a positive state associated with self-satisfaction.

2. The assessment of the welfare dynamics in the process of passing the program to enhance competitiveness strategies is an important aspect. In addition, the level of well-being is an indirect indicator of the effectiveness of training and development of competences in various fields of knowledge.

Prospects for further research. In order to find the main directions of work of the ZSMU in order to increase the competitiveness of student youth, it is proposed to continue work in the following areas:

1. Provision of informational and psychological safety of educational process, determined by the nature of relations between subjects of the educational process, its compliance with the regulatory requirements of a particular direction of training and specialty.

2. Search and approbation of new pedagogical methods of teaching adequate to the psychological peculiarities of the student's age, individual-typological peculiarities of students.

3. Solving the problem of saving young people's health through the formation of a healthy lifestyle culture for students and relevant psychological settings.

4. Search of pedagogical means of teaching and directions of educational work in relation to the formation of students' personal and professional qualities, principles and values – of health and well-being.

Literature

1. Kulykov L. V. Psychohigiena personality. Questions of psychological stability and psychoprophylaxis: a manual / L.V. Kulikov. – St. Petersburg: Peter, 2004.

2. Starodubov V. I., Alekseenko S. N., Soboleva N. P. System of education in the field of disease prevention and the formation of a healthy lifestyle in a medical university / Fundamental research. – 2013. – № 5. – P. 398-403.

3. Gornostalev M. D. Denomination "Healthy way of life" in modern pedagogical science / M. D. Gornostalev // Bulletin of the Moscow State University of Culture and Arts. – 2008. No. 5. – P. 183-185.

4. Zhdankina I. Yu., Smirnov A. N., Shamin E. A. Prerequisites and Factors Influencing the Competitiveness of Educational Services of Higher Education Institutions. // The Science Vector of the Togliatti State University. – 2014. – No. 4. – pp. 9-14.

5. Buchatskaya M. V., Kapranova M. V. Features of the structure of psychological well-being of pupils and students in various fields of vocational training. // Psychological science and education. – 2015. – № 2. – P. 63-69.

6. Baryysheva E. V. Social-psychological determination of student's health in the system of open education: diss. ... k.psihol.n. / E.V. Barysheva. – M., 2004.
7. Golubeva M. G. Psychological factors of overcoming the crises of professional formation of boys and girls: diss. ... k.psihol.n. / M. G. Golubeva. – Astrakhan, 2006.
8. Balashova G. K. Experience of applying the method of studying subjective well-being in sociological research. // Sociology. – 2012. – No. 35. – P. 57-88.

ОЦІНКА ЯКОСТІ ЖИТТЯ РЯТУВАЛЬНИКАМИ УКРАЇНИ

Наталя Афанасьєва¹, Любов Балабанова²

Національний університет цивільного захисту України

Харків, Україна

¹afanaseva_natali@ukr.net, ²balabanova05@gmail.com

У сучасному світі набуває актуальності проблема зниження почуття індивідуальної безпеки і захищеності. Ситуація загрози життю в Україні стає звичним атрибутом повсякденного існування. Це пов'язано в першу чергу з підвищенням загрози фізичного і психологічного насильства, терористичних актів, обумовлених участю країни в Операції об'єднаних сил (ООС), техногенними та екологічними катастрофами.

Стан занепокоєння та стресу виникає як результат суб'єктивної позиції й інтерпретації зовнішніх чинників, які впливають, та значною мірою визначається індивідуально-психологічними особливостями індивіда. Оцінка ситуації як загрозливої і такої, що неможливо контролювати, викликає більш виражені негативні фізичні, психологічні і поведінкові наслідки стресу.

Якість життя особистості визначається через відповідність параметрів життя її потребам. Ця відповідність може проявлятися в двох формах: переживання задоволеності / незадоволеності процесом і результатами життєдіяльності; об'єктивна або зовнішня суб'єктивна (експертна) оцінка потенціалу людини відносно об'єктивних критеріїв анатомо-фізіологічного статусу і здоров'я або до квазіоб'єктивних (нормативно прийнятих суспільством) критеріїв: нормам моралі, цінностям і результатам життєдіяльності.

Дослідженню теоретичних положень якості життя значну увагу приділили вітчизняні науковці, таких як Н. В. Ковтун, О. Оберван, Е. Лібанова та ін. Вони

досліджували основні складові якості життя та фактори, що впливають на формування рівня та якості життя населення [1; 3; 4].

Аналітичний звіт про якість життя в Україні за 2017 рік, який був підготовлений у рамках Програми розвитку ООН, свідчить, що населення країни оцінили задоволеність власним життям таким чином: освітою задоволені 50% опитуваних; охороною здоров'я – 22%; рівнем життя – 17%; роботою – 39%; безпекою – 44%; свободою вибору: 34% жінок, 43% чоловіків [5]. В оприлюдненому ООН у 2018 році міжнародному рейтингу рівня якості життя Україна опинилася на 88-мій позиції [6].

Задоволеність життям безпосередньо впливає на мотивацію, психічні стани, психологічну стійкість особистості. Значення цього важливого феномену досить добре усвідомлене і у буденній свідомості, і в науці. В той же час, у багатьох наукових роботах задоволеність життям трактується як відносно просте явище, деяка оцінка, якою людина характеризує свою поточну життєву ситуацію. Не ставлячи під сумнів можливість отримання такої оцінки, необхідно відмітити, що за нею стоїть широкий спектр переживань суб'єктивного благополуччя особистості.

Для характеристики стану суб'єктивного світу особистості в аспекті його сприятливості використовують різні терміни: переживання (відчуття) щастя, задоволеність життям, емоційний комфорт, благополуччя [2].

Благополуччя особистості, як задоволеність життям, складається з ряду складових. Соціальне благополуччя це задоволеність особистості своїм соціальним статусом і актуальним станом суспільства, до якого вона належить. Це також задоволеність міжособистими зв'язками і статусом в мікросоціальному оточенні, почуття спільності тощо.

Духовне благополуччя це відчуття причетності до духовної культури суспільства, усвідомлення можливості залучатися до багатств духовної культури; усвідомлення і переживання сенсу свого життя; наявність віри тощо.

Фізичне (тілесне) благополуччя це гарне фізичне самопочуття, тілесний комфорт, відчуття здоров'я, фізичний тонус, що задовольняє індивіда.

Матеріальне благополуччя це задоволеність матеріальною стороною існування, повнотою своєї забезпеченості, стабільністю матеріального достатку. Психологічне благополуччя (душевний комфорт) це злагодженість психічних процесів і функцій, відчуття цілісності, внутрішньої рівноваги.

Усі перераховані складові благополуччя тісно взаємозв'язані і впливають одна на одну. Віднесення багатьох феноменів до тієї або іншої складової благополуччя певною мірою умовно. Наприклад, почуття спільності, усвідомлення і переживання сенсу життя цілком можуть бути зараховані до чинників, що створюють душевний комфорт, а не тільки соціальне або духовне благополуччя.

Дослідження значущості різних джерел дискомфорту, за допомогою процедури факторного аналізу дозволило виділити п'ять груп причин емоційного дискомфорту особистості [2]:

1. Причини міжособистих стосунків: зіткнення з начальством, фізична недуга, проблеми в спілкуванні зі співробітниками на роботі, незадоволення зовнішнім виглядом, турботи про здоров'я взагалі, розкаяння з приводу минулих рішень, сексуальні проблеми, проблеми з підлеглими, засудження і дискримінація з боку інших, занепокоєння про надійність місця роботи, неприємні сусіди, незадоволення своєю роботою тощо.

2. Внутрішні причини: занепокоєння, викликане внутрішньоособистими конфліктами; труднощі з можливістю виразити себе; проблеми з сексуальним партнером; почуття самотності; неолік активності, енергії тощо.

3. Перевантаженість справами: сімейними обов'язками; проблеми з дітьми; нестача часу для сім'ї; роздуми про сенс життя тощо.

4. Соціально-побутові причини: матеріальні проблеми; зростання цін; проблеми з транспортом; занепокоєння з приводу ситуації в країні тощо.

5. Проблема незахищеності: невпевненість у стабільності роботи; турбота про стан власного здоров'я або членів родини; фінансова нестабільність тощо.

Ступень задоволеності життям дає уявлення про те, як людина оцінює власне життя в цілому, а не на даний момент. Це оцінка рефлексії того,

які життєві обставини і умови важливі для суб'єктивного благополуччя. Суб'єктивні показники якості життя базуються на сприйнятті людьми умов свого життя відповідно до рівня потреб, ціннісних орієнтацій тощо. Суб'єктивний вимір якості життя відображається в оцінках задоволеності або незадоволення окремими аспектами життя або життям в цілому.

Саме суб'єктивні оцінки та ступень задоволеності життям, що є результатом рефлексії особою навколишнього світу, незважаючи на існуючі об'єктивні показники розвитку різних сфер суспільного життя країни та функціонування соціальних інститутів, формують цілі, переконання, установки, якими людина керуватиметься у подальшому житті, визнаючи не тільки власну долю, але й майбутнє інших людей та своєї країни.

У дослідженні брали участь фахівці пожежно-рятувальних підрозділів ДСНС України в Харківській області, віком від 25 до 37 років, у кількості 58 осіб. Дослідження здійснювалося за допомогою методики «SF-36 healthstatussurvey», отримані результати відображені у таблиці 1.

Результати дослідження показують, що в цілому оцінка якості життя, стану фізичного (PF) і психічного здоров'я (MH) у досліджуваних знаходиться в межах норми.

Таблиця 1. Показники оцінки якості життя рятувальниками (в балах)

<i>Шкали</i>	<i>M±δ</i>
GeneralHealth (GH)	54,1 ± 19,4
PhysicalFunctioning (PF)	69,6 ± 22,0
Role-Physical (RP)	54,9 ± 37,0
Role-Emotional (RE)	46,5 ± 16,7
SocialFunctioning (SF)	48,0 ± 22,1
BodilyPain (BP)	66,4 ± 25,0
Vitality (VT)	49,2 ± 18,2
MentalHealth (MH)	58,0 ± 16,4

За шкалою фізичне функціонування (PF), що відображає міру, в якій фізичний стан обмежує виконання фізичних навантажень (самообслуговування, ходьба, сходження по сходах, перенесення тяжкості і тому подібне), отримані

високі показники, що перевищують нормативні. Це означає, що фізична активність рятувальників практично не обмежується станом їх здоров'я.

За шкалою ролевого функціонування, обумовленого фізичним станом (RP), яка визначає вплив фізичного стану на повсякденну рольову діяльність (роботу, виконання повсякденних обов'язків), результати знаходяться в межах норми, тобто повсякденна діяльність рятувальників не обмежена фізичним станом.

За шкалою рольового функціонування, обумовленого емоційним станом (RE), яка дозволяє оцінити міри, в якій емоційний стан заважає виконанню роботи або іншій повсякденній діяльності (у тому числі великі витрати часу, зменшення об'єму роботи, зниження її якості тощо), результати знижені в порівнянні з нормою. Це свідчить про те, що досліджувані мають деякі обмеження у виконанні повсякденної роботи, обумовлені погіршенням емоційного стану.

За шкалою соціального функціонування (SF), що визначається мірою, в якій фізичний або емоційний стан обмежує соціальну активність (спілкування), показники знижені в порівнянні з нормою. Це говорить про значне обмеження соціальних контактів, зниження рівня спілкування у зв'язку з погіршенням фізичного і емоційного стану у деякої частини досліджуваних.

За шкалою інтенсивності болю (BP) і її впливу на здатність займатися повсякденною діяльністю, показники рятувальників знаходяться в межах норми, тобто біль не обмежує активність досліджуваних або її просто немає.

За шкалою життєвої активності (VT), яка вимірює відчуття повноти сил і енергії або, навпаки, відсутності сил, отримані результати нижчі за нормативні, що свідчить про стомлення, зниження життєвої активності у частини досліджуваних.

За шкалою психічного здоров'я (MH), яка досліджує настрій, наявність депресивної симптоматики, тривоги, позитивних емоцій, результати досліджуваних знаходяться в межах норми.

Таким чином, проведене дослідження якості життя рятувальників показало, що в цілому вони оцінюють стан свого здоров'я, фізичне, соціальне і психічне

функціонування, як задовільне. Але викликають побоювання результати оцінки емоційного стану, життєвої активності, рівня товарищескості, які знижені у порівнянні з нормативними.

Дослідження проблеми якості життя, задоволеності життям дозволяє констатувати, що благополуччя особистості, як задоволеність життям, складається з ряду складових: соціальне, духовне, фізичне (тілесне), матеріальне і психологічне благополуччя. Усі вони тісно взаємозв'язані і впливають одна на одну.

Література

1. Ковтун Н. В. Міжнародний досвід оцінювання якості життя населення і можливості його використання в Україні / Н. В. Ковтун, І. П. Романюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Економіка. – 2013. – № 134. – С. 32-37.
2. Куликов Л. В. Детерминанты удовлетворенности жизнью / Л. В. Куликов // Общество и политика. – Изд-во СПб ун-та, 2000. – С. 476-510.
3. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз (колективна монографія) / За ред. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 367 с.
4. Оберван О. Р. Аналіз індикаторів соціальної безпеки як показника ефективності управління соціальною політикою України / О. Р. Оберван // Економіка та держава. – 2014. – № 8. – С. 89-92.
5. Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/yakist-zhittya-v-ukrayini-osinki-ekspertiv>.
6. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/news/150918-oon-ukrayina-v-globalnomu-reytyngu-yakosti-zhyttya>.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАДОВОЛЕНOSTІ ЖИТТЯМ ПРАЦІВНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ

Валерій Боснюк¹, Вікторія Котенко²

Національний університет цивільного захисту України

Харків, Україна

¹Bosnyk@nuczu.edu.ua, ²kotenko17112015@gmail.com

Дослідження феномену задоволеності життям є суттєвим для розуміння людської суті, щастя, відношення до життя, праці та людських цінностей. Існує багато наукових підходів до аналізу цього поняття. Очевидно, що складнощі в дослідженні задоволеності життям обумовлені самою його природою, яка є по суті полікомпонентною та включає в себе як суб'єктивні так і об'єктивні показники одночасно.

Критерії якості життя застосовуються для оцінки рівня життя людей при розробці різних медичних і соціальних програм для різноманітних груп населення. Якість життя особистості є індивідуальним і суб'єктивним поняттям, що об'єднує в своїй суті найважливіші сфери життя людини, задоволення якими свідчить про позитивну якість життя. Отже, соціальне самопочуття людини значною мірою визначається системою соціального управління життєзабезпечення, де проектується єдиний рекреаційний комплекс, що охоплює всі напрямки взаємодії людини з її природнім, культурним і соціальним оточенням [1].

Зазвичай задоволеність життям відносять до основних складових суб'єктивного благополуччя, як когнітивний параметр оцінки життя. Задоволеність життям в цілому виступає як «функція задоволеності усіх реальних потреб людини», означуючи для суб'єкта ступінь узгодженості його відносин із середовищем [4]. В даному значенні, ступінь задоволеності чи

незадоволеності особистістю своїм життям виступає інтегральним показником стану її соціальної адаптації.

При формуванні концепції якості життя для економістів об'єктивним показником є економічний рівень життя, а для представників гуманітарних наук є ступінь задоволення потреб. Отже, задоволеність життям залежить від реалізації потреб, рівня вимог до себе, очікувань від життя, а також від можливостей реалізації своїх прагнень. Особистість має балансувати між задоволенням власних потреб і потреб суспільства, вона повинна підтримувати рівновагу між внутрішніми механізмами функціонування й умовами середовища соціально-психологічного простору [3]. Тобто, якість життя також можна визначити як ступінь комфортності людини як у своєму внутрішньому світі, так і в рамках свого суспільства.

Також задоволеність життям розглядають крізь призму емоційно-оціночного ставлення до життя. Воно визначається відношенням особистості до себе, до соціального світу, до окремих найбільш значущих для індивіда осіб [2].

Говорячи про задоволеність життям у контексті самоактуалізації особистості, слід зробити акцент на задоволенні потреби в соціальній оцінці й визнанні, адже вона передуює потребі самоактуалізації.

Тобто, задоволеність життям визначається багатьма критеріями, одним з яких згідно дослідження М. С. Егорова, М. А. Ситникова, О. В. Паршикова відноситься й задоволеність роботою.

Задоволеність роботою — сукупність психологічних установок по відношенню до трудової діяльності, як результат сприйняття самими працівниками того, наскільки їх робота забезпечує задоволення потреб. При високій задоволеності працею плинність кадрів знижується, зменшується число прогулів, працівники мають краще фізичне і моральне здоров'я, швидше опановують необхідні навички, більше схильні до співпраці, частіше допомагають колегам [2]. Задоволеність діяльністю є емоційною реакцією людини на робочу ситуацію, в основі якої лежить принцип «подобається — не подобається».

Як показали результати опитування Інституту Геллапа в рамках всесвітнього дослідження, незважаючи на те що люди витрачають значну частину свого життя на роботу, більшість не отримує від неї ніякого задоволення. Майже 2/3 працівників у всьому світі (63%) не зацікавлені в роботі і відчують незадоволеність від того, чим займаються. Їм не вистачає залученості та мотивації до того, щоб змусити себе докладати додаткові зусилля для підвищення результатів своєї трудової діяльності і позитивного внеску в діяльність організації [1]. Автори дослідження звертають особливу увагу на те, що показник незацікавленості роботою однаково високий по всьому світу (в середньому 50-80%).

Дані по Україні в цілому близькі до середніх показників інших країн: 19% опитаних українців позитивно ставляться до своїх службових обов'язків, стільки ж – негативно, а 63% не зацікавлені роботою.

Тобто, на даний час, проблема визначення рівня задоволеності життям є дуже актуальною, даній темі приділяють особливу увагу. Зараз у науці активно розвивається напрям досліджень задоволеності життям у спеціалістів різноманітних професій – прикладна галузь. Нас цікавить проблема задоволеності життям працівників ДСНС України

Метою нашого дослідження стало дослідження відмінності в параметрах задоволеності життям у співробітників вільного найму та атестованих працівників ДСНС України.

В дослідженні особливостей задоволеності життям працівників ДСНС України, брала участь вибірка досліджуваних в кількості 40 респондентів. Це 20 цивільних працівників (співробітники вільного найму) та 20 атестованих працівників.

Для дослідження задоволеності життям, нами були використані такі методики: 1). Методика «Інтегральний показник задоволеності роботою» А. В. Батаршева; 2). Тест «Індекс життєвої задоволеності» Н. В. Паніної.

З метою здійснення порівняльного аналізу особливостей задоволеності працею у співробітників вільного найму та атестованих працівників ДСНС

України було застосовано непараметричний критерій U-Манна-Уїтні (вибірки досліджуваних недостатньо великі, щоб можна було зробити висновок про нормальний вигляд розподілення даних).

Таблиця 1. Результати порівняння співробітників вільного найму та атестованих працівників ДСНС України за показниками задоволеності працею

Параметри	Атестовані працівники	Співробітники вільного найму	U	p
Інтерес до роботи	3,8	4,1	147	$\geq 0,05$
Задоволеність досягненнями у роботі	2,2	2,0	153	$\geq 0,05$
Задоволеність стосунками із колегами	4,6	4,7	133	$\geq 0,05$
Задоволеність стосунками із керівництвом	3,1	2,9	144	$\geq 0,05$
Зацікавленість професійною діяльністю	2,7	3,3	98	$\leq 0,01$
Перевага виконуваної роботи над високим заробітком	1,3	1,0	144	$\geq 0,05$
Задоволеність умовами праці	2,3	3,0	102	$\leq 0,01$
Професійна відповідальність	1,9	1,5	96	$\leq 0,01$
Загальна задоволеність працею	19,5	20,9	165	$\geq 0,05$

Одержані результати продемонстрували, що за шкалою «інтерес до роботи» досліджувані, згідно автора методики, продемонстрували результат вище середнього рівень. Відповідно таке ставлення позитивно впливає на загальний рівень задоволеності професійною діяльністю працівники ДСНС України.

За шкалою «задоволеність досягненнями у роботі» досліджувані на середньому рівні задоволені власними досягненнями у роботі. Це доводить, що переважна більшість працівників ДСНС України прагнуть до реалізації нових ідей та виконання більш складних професійних завдань.

За шкалою «задоволеність стосунками із колегами» працівники ДСНС України на високому рівні задоволені стосунками з колегами. Такий високий показник можна пояснити особливостями професійної діяльності.

Згідно шкали «задоволеність стосунками із керівництвом» працівники ДСНС України в цілому на середньому рівні задоволені стосунками із

керівництвом. Це означає, що у досліджуваних у стосунках із керівництвом іноді виникають конфліктні ситуації та непорозуміння.

Статистично достовірну відмінність між співробітниками вільного найму та атестованими працівниками виявлено за шкалою «зацікавленість професійною діяльністю» ($U = 98, p \leq 0,01$). Атестовані працівники задоволені на середньому рівні, а співробітники вільного найму на – високому. Це можна пояснити тим, що атестовані працівники здійснили свій вибір професійної діяльності в достатньо юному віці, ще коли обирали вищий навчальний заклад, й можливо в той час ще не до кінця усвідомлювали вибір. А тепер за контрактом зобов'язані відпрацювати певний термін. Окрім того робочий день у атестованих працівників більш насичений різноманітними заходами, а службові обов'язки у них більш складні в порівнянні з співробітниками вільного найму.

За шкалою «перевага виконуваної роботи над високим заробітком» досліджувані мають достатньо низькі показники. Це свідчить про те, що працівники ДСНС України прагнуть мати рівень заробітку, який адекватно відповідає переліку функціональних обов'язків, професійним зусиллям та досягненням у професійній діяльності.

Згідно емпіричного дослідження знайдені статистично достовірні відмінності за показником «задоволеність умовами праці» ($U = 98, p \leq 0,01$) між співробітниками вільного найму та атестованими працівниками ДСНС України. Співробітники вільного найму більш задоволені робочим графіком, системою заохочення, взаємодією з колегами інших відділів, змістом роботи, ніж атестовані працівники. Атестовані працівники оцінюють свої умови праці як менш оптимальні. Напевно через те, що їм регулярно доводиться ліквідовувати надзвичайні ситуації, зіштовхуватися з небезпечними (екстремальними) умовами професійної діяльності – умови праці, що характеризуються такими рівнями факторів виробничого середовища, вплив яких протягом робочої зміни створює високий ризик виникнення важких форм гострих професійних уражень, отруєнь, каліцтв, загрози для життя.

Статистично достовірною відмінністю встановлено й за показником професійної відповідальності ($U = 96, p \leq 0,01$). Атестовані працівники ДСНС України вважають свою діяльність більш відповідальною. Пояснення цього, може слугувати те, що атестовані працівники, як правило, займають більш вищі службові посади, й відповідно у них більша відповідальність за прийняті рішення або віддані накази.

За шкалою загальної задоволеності працею не виявлені статистично достовірних відмінностей між співробітниками вільного найму та атестованими працівниками. В цілому, обидві групи досліджуваних продемонстрували середній та високий рівень задоволеності професійною діяльністю. Це свідчить про те, що працівники ДСНС України мають високу професійну свідомість та відповідальність. Такий показник можна вважати сприятливим для якісного виконання особовим складом професійних обов'язків.

З метою діагностики показників задоволеності життя у досліджуваній вибірці був використаний тест «Індекс життєвої задоволеності» Н. В. Паніної.

Таблиця 2. Результати порівняння співробітників вільного найму та атестованих працівників ДСНС України за показниками задоволеності життям

Параметри	Атестовані працівники	Співробітники вільного найму	U	p
Цікавість до життя	5,3	5,6	140	$\geq 0,05$
Послідовність в досягненні цілей	6,1	5,8	134	$\geq 0,05$
Узгодженість між поставленими і досягнутими цілями	6,5	6,1	153	$\geq 0,05$
Позитивна оцінка себе і власних вчинків	4,9	5,1	142	$\geq 0,05$
Загальний фон настрою	5,7	5,6	149	$\geq 0,05$

Згідно з результатами дослідження, статистично достовірних відмінностей за показниками задоволеності життям між атестованими працівниками і співробітниками вільного найму не виявлено. Це означає, що професійна

діяльність в цілому не настільки значимо впливати на оцінку задоволеності життям у атестованих працівників та співробітників вільного найму ДСНС України.

Загальний аналіз параметрів методики дозволяє зробити висновок, що досліджувані задоволені ситуацією і собою. Згідно відповідей – працівники ДСНС України активні, рішучі, мають позитивний настрій, соціально адаптовані, беруть участь у суспільному житті, мають чітко усвідомлену мету та чітко знають як її досягти.

Література

1. Водопьянова Н. Е. Оценка уровня удовлетворенности качеством жизни / Н. Е. Водопьянова – М.: 2003. – 155 с.
2. Джидарьян И. А. Проблема общей удовлетворенности жизнью: теоретическое и эмпирическое исследование / И. А. Джидарьян, Е. В. Антонова // Сознание личности в кризисном обществе. – М.: Педагогика, 1995. – С. 76-94.
3. Князева Е. В. Удовлетворенность жизнью как социальный феномен / Е. В. Князева // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2011. – № 941. – С. 160-165.
4. Куликов Л. В. Детерминанты удовлетворенности жизнью / Л. В. Куликов // Общество и политика. – Изд-во СПб ун-та, 2000. – С. 476-510.

РЕГУЛЯЦІЯ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ЯК СКЛАДОВОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТСЬКОГО ВІКУ

Оксана Грицук

Горлівський інститут іноземних мов

Донбаського державного педагогічного університету

Бахмут, Україна

oxana.gri@gmail.com

Формування й розвиток життєдіяльності особистості відбувається у процесі безперервного її становлення, при цьому емоції є невід'ємною складовою усіх її психічних процесів і психічних станів. Вони відбивають ставлення особистості до навколишнього середовища і безпосередньо стосуються процесу й результату її практичної діяльності.

Завдяки дослідженням Б. Г. Ананьєва, Л. І. Анциферової, Т. М. Березиної, В. В. Давидова, Б. Б. Косова, Л. В. Сохань, В. Є. Чудновського та інших дослідників у вітчизняній психології набуває широкого розповсюдження теорія «необмеженого розвитку» [7]. Психічний розвиток особистості розглядається як такий, що не припиняється до кінця життя. У студентському віці продовжується психічний розвиток усіх компонентів структури особистості, її когнітивної, соціальної й емоційної сфери.

На сьогодні залишаються відкритими питання про вікові межі студентського віку, емоційні особливості особистості студентського віку, механізми та фактори регуляції емоційних станів, особливості взаємозв'язку їх з когнітивними процесами, особистісними властивостями. Досить мало досліджень, що присвячені емоціям та емоційним станам особистості в динаміці, а також взаємозв'язку емоційних станів та якості життя особистості студентського віку.

Метою дослідження є виявити методи психічної регуляції емоційних станів особистості студентського віку як складової якості її життя. Завданнями дослідження виступають: визначення поняття «студентський вік», виявлення зв'язку між емоційними станами особистості студентського віку та якістю її життя, пошук оптимальних методів і прийомів регуляції емоційних станів особистості студентського віку.

Об'єкт дослідження – емоційні стани як складова якості життя особистості студентського віку. Предметом дослідження виступають методи та прийоми психічної регуляції емоційних станів особистості.

Студентський вік, згідно результатів досліджень І. С. Кона, Л. М. Мітіної, Л. Г. Подоляк, М. М. Рибникова, О. В. Толстих, є особливим віковим та соціально-психологічним етапом у життєдіяльності особистості, коли на перший план виходить професійно-орієнтована діяльність. Переважна більшість дослідників вважають, що його межі знаходяться між 18 і 23 роком життя людини. Цей вік сприятливий для навчання особистості, професійної підготовки фахівця, набуття професійної майстерності.

К. А. Абульханова-Славська [7] вважає, що починаючи з юнацького періоду, вікова періодизація не збігається з рамками життєвого шляху особистості, з особливостями її соціально-психологічного розвитку, і стає особистісною. Це пов'язано з формуванням самосвідомості особистості, професійних інтересів, розвитком активності й самостійності.

Згідно з [1], життєдіяльність студентів сповнена напруженими періодами життя, і їх переживання, наприклад, під час контрольної роботи або іспиту, впливає на формування особистості студента, світосприйняття, відношення до дійсності. Емоції породжують емоційні стани, що виявляються і детермінуються переважно соціальними чинниками. Вони проявляються у формі настроїв, стресів, фрустрацій.

Емоційні стани особистості студентського віку обумовлюють такі характеристики пізнавальних процесів, як тонус, темп, рівень активності [3]. Вони впливають на функціональний стан психічних механізмів особистості,

організують її мислення і життєдіяльність. За допомогою емоційних станів особистість переживає об'єктивні відносини як власне відношення до предметів і явищ навколишньої дійсності, тобто її перцептивні й розумові процеси визначають її власні відчуття.

На суб'єктивному сприйманні власного емоційного, соціального, психологічного, фізичного стану заснований ще один психічний феномен – якість життя. Вона залежить від життєвих подій та їх валентності, рівня активності особистості, проявів її творчої діяльності.

Емоції як суб'єктивні реакції особистості у певний момент часу сприяють виникненню відчуттів, моделей поведінки, ціннісних суджень. Завдяки знанням структури емоцій особистість студентського віку може створювати такі переживання, що призведуть до бажаних емоцій. Вона може змінювати емоції і, таким чином впливати як на якість життя, переживань, відчуттів, пам'яті, так і на характер її поведінки [4].

М. Комеда-Лутц однією з цілей дорослішання вказує вміння регулювати власні емоції, називати свої емоційні стани, правильно реагувати на емоції інших людей, оскільки емоції сильніше впливають на поведінку особистості, ніж свідомість і роздуми [2]. Необхідно усвідомлювати їх і діяти у гармонії з ними. Стосовно емоційних проявів інших людей, важливо поважати і їх не заперечувати. Найголовнішим центром керування й контролю емоцій є мозок, і особливо лімбічна система. Емоційне збудження змінює ритми серцебиття, дихання, сну, що може призвести до аритмії, дисгармонії. Якщо особистість розслаблена, знаходиться у гармонії між собою і навколишнім середовищем, вона вступає у соціальні міжособистісні контакти, виявляє задоволення й довіру. Дослідник [2] задля можливості впливу на власні почуття і почуття інших людей пропонує засвоїти механізми двох функцій регулювання: інтрапсихічної (адаптація власної поведінки) та інтерпсихічної (вплив на поведінку партнера через прояв емоцій). Хоча регуляція емоцій підкорюється автоматичній системі особистісної організації, що склалась протягом життя, її можна застосувати цілеспрямовано і усвідомлено. На допомогу особистості

приходять такі стратегії, як відволікання, заміна, переосмислення, усвідомлення, вербалізація, співчуття, окреслення меж. Особистість, споглядаючи свій внутрішній світ, розвиває нове «Я» – «Я», яке спостерігає за тим, що спостережується [6]. Для цього вона концентрується на розвитку «мускулів усвідомленості і спостереження»: усвідомленості дихання й відчуттів, усвідомлення почуттів та емоцій, усвідомлення думок та їх наслідків за допомогою наступних прийомів: розміркування, виправлення, прийняття себе, ведення щоденника настрою і поведінки.

Результати дослідження дають змогу зробити висновки:

1) студентський вік – період особистісного розвитку;

2) завдяки можливості змінювати емоції, особистість студентського віку спроможна впливати як на якість власних переживань, характер своєї поведінки, так і на якість життя;

3) особистість має засвоїти механізми двох функцій регулювання: інтрапсихічну та інтерпсихічну.

Література

1. Грицук О. В. Емоційні стани студентів як метакогнітивне утворення / О. В. Грицук // Наука і освіта. – 2014. – № 6. – С. 30-34.
2. Комеда-Лутц М. Интеллектуальная эмоциональность. Как общаться со своими чувствами / М. Комеда-Лутц. – Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр» / Т. В. Саник, 2018. – 216 с.
3. Кузнецов М. А. Емоційне вигорання вчителів: Основні закономірності динаміки / М. А. Кузнецов, О. В. Грицук. – Харків: ХНПУ, 2011. – 206 с.
4. Кэмерон-Бэндлер Л. Заложник эмоций. Как спасти вашу эмоциональную жизнь / Л. Кэмерон-Бэндлер, М. Лебо; [пер. с англ. Н. Т. Спицина]. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2004. – 224 с.
5. Мак-Кормик Э. Уайльд. Самотерапия. Изменим жизнь к лучшему! / Э. Уайльд Мак-Кормик. – Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», И. В. Олива, 2016. – 440 с.

6. Приступа Є. Якість життя людини: категорії, компоненти та їх вимірювання.
/ Є. Приступа, Н. Кулиш // Фізична активність, здоров'я і спорт. – 2010. – № 2. –
С. 54-63.
7. Психологічні особливості студентського віку. На допомогу кураторам. Вип. 3
/ [укладачі: Л. М. Яворовська, Р. Ф. Камишнікова, О. Є. Поліванова,
С. Г. Яновська, С. М. Куделко]. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – 88 с.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАДОВОЛЕНOSTІ ЖИТТЯМ У ОСІБ З РІЗНИМ ТИПОМ ДОЛАЮЧОЇ ПОВЕДІНКИ

Олександр Данілін¹, Наталія Світлична²

Національний університет цивільного захисту України

Харків, Україна

¹danilin7887@gmail.com, ²maestro_sna@ukr.net

Сучасний світ пред'являє до людини високі вимоги, яким вона повинна відповідати для досягнення певного стану в суспільстві і певного соціального статусу, щоб забезпечити собі гідне існування. При цьому, пристосовуючись до ритму життя сучасного суспільства, що прискорюється, людина випробовує колосальні фізичні і психічні навантаження.

Крім того, нині все більш актуальною стає проблема зниження почуття індивідуальної безпеки і захищеності. Ситуація загрози життю у сучасному світі стає звичним атрибутом повсякденного існування. Це пов'язано в першу чергу з підвищенням загрози фізичного і іншого насильства, терористичних актів, техногенних і екологічних катастроф.

Багато важливих аспектів вивчення проблеми задоволеності життям особистості розроблені в працях М. Аргайла, Л. В. Куликова, К. А. Абульханової-Славської, Р. М. Шаміонова, Г. С. Никифорова, Г. М. Головіної, Т. Н. Савченко, Г. М. Зараковського, В. А. Хашченко, Е. Е. Давидової і інших [3; 4; 7; 8].

У сучасній вітчизняній психології робляться спроби цілісного осмислення особистих характеристик, відповідальних за успішну адаптацію і додання життєвих труднощіву різних сферах людського буття.

Л. І. Анциферова визначає подолання як спрощене визначення важких життєвих ситуацій, які розуміються як обставини життя, що вимагають від

людини таких дій і умов, які знаходяться на межі її адаптивних можливостей або навіть перевершують наявні у неї резерви [1].

А. І. Приходько виділила три основні критерії, по яких будуються класифікації стратегій копінг-поведінки: емоційний / проблемний, когнітивний / поведінковий, успішний / неуспішний. Розглядаючи особистий адаптаційний потенціал, А. Г. Маклаков розуміє його як властивість пристосування до зовнішніх умов, що змінюються [5]. Д. А. Леонтьєв на основі синтезу філософських ідей М. К. Мамардашвілі, П. Тиллиха, Е. Фрома і В. Франкла дійшов висновку, що потенціал є інтегральною характеристикою зрілості особистості зі специфічністю в подоланні несприятливих умов розвитку. С. Н. Єніколопов з колегами вивчав вплив екстремальної події на непрямих учасників і «поведінкові подолання», які ними використовуються. Поняття стратегія долавання життєвих труднощів в концепції С. Т. Муздибаєва розглядається з боку різних значень. Він виділяє загальне в розумінні цього поняття і говорить, що це процес, який завжди змінюється [6]. Вивчення долаючої поведінки в контексті психології суб'єкта було здійснене Т. Л. Крюковою. У рамках цього підходу була вивчена детермінація вибору стилю стратегій долаючої поведінки.

Вивчаючи особливості ресурсів подолання стресів в різних видах професійної діяльності, Ю. В. Постилякова відмічає, що в ситуаціях, які особистість не має можливості контролювати, можуть бути використані адаптивні стратегії уникнення або емоційно-орієнтована стратегія долавання стресу [9].

Таким чином, актуальність дослідження долаючої поведінки визначається можливістю прогнозування поведінки людини в екстремальних ситуаціях, її виживаності. Долаюча поведінка пов'язана з індивідуальними властивостями особистості, є одним з процесів управління ресурсами – їх мобілізації і оптимального використання.

Одним з чинників, сприяючих подоланню екстремальних ситуацій, є копінг-стратегія, або долаюча поведінка, тобто поведінка, спрямована на подолання

життєвих труднощів. Копінг-стратегії розглядаються в поведінковій, когнітивній і емоційній сферах і діляться на адаптивні, неадаптивні і відносно адаптивні.

Екстремальна ситуація, спонукаючи людину до самотрансценденції, до виходу за межі свого «Я», впливає на всю систему стосунків особистості до себе і до світу; у ній має значення не лише обумовленість поведінки ситуаційними чинниками, але і момент самодетермінації. Проте, в дослідженнях екстремальних ситуацій останніх десятиліть цей вплив розглядається фрагментарно: підкреслюється виключно деструктивна і віктимна сторона цієї проблеми, і при цьому ігноруються можливості особового росту і духовної трансформації людини. Екстремальна ситуація може чинити не лише руйнівні дії на особистість, але і сприяти підвищенню свідомості життя і соціальної зрілості.

Успішність долаючої поведінки в екстремальних ситуаціях залежить від передбачення проблеми, розуміння психічних станів, в яких знаходиться людина, рефлексії нагальної проблеми, щоб запобігти її появі в майбутньому.

Благополуччя особистості, як задоволеність життям, складається з ряду складових: соціальне, духовне, фізичне (тілесне), матеріальне і психологічне благополуччя. Усі вони тісно взаємозв'язані і впливають одна на одну.

У дослідженні брали участь працівники Жашківської пожежної частини № 15, в Черкаській області, у кількості 58 осіб.

Для визначення провідних копінг-стратегій у працівників ДСНС України з різною мірою задоволеності життям ми провели ряд діагностичних процедур, отримані при цьому результати відображено в таблицях 1, 2, на рис. 1, 2.

*Таблиця 1. Показники домінуючих копінг-стратегій у працівників ДСНСУ
за методикою Д. Амірхана (бали)*

<i>Шкали</i>	<i>1 група</i>	<i>2 група</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Вирішення проблем	11,8±2,6	22,5±4,1	2,4	0,05
Пошук соціальної підтримки	18,5±3,9	27,6±5,3	2,3	0,05
Уникнення проблем	26,7±4,5	18,5±3,3	2,2	0,05

*Таблиця 2. Показники копінг-механізмів у працівників ДСНС
за методикою Р. Лазаруса (%)*

<i>Шкали</i>	<i>1 група</i>	<i>2 група</i>	<i>ϕ</i>	<i>p</i>
Конфронтаційний копінг	15,9	12,2	0,30	-
Дистанціювання	12,1	7,3	0,39	-
Самоконтроль	5,3	14,6	0,76	-
Пошук соціальної підтримки	8,4	13,4	0,41	-
Прийняття відповідальності	12,7	11,0	0,14	-
Втеча-уникнення	22,3	11,9	0,85	-
Планування вирішення проблеми	12,8	17,0	0,34	-
Позитивна переоцінка	10,5	12,6	0,17	-

Представлені результати вказують на наявність значущих відмінностей між показниками досліджуваних виділених груп завсіма діагностичними шкалами. Це означає, що у працівників ДСНС України з високим і середнім рівнем задоволеності життям переважають активні поведінкові стратегії, такі як: вирішення проблем і пошук соціальної підтримки (відмінності значущі на рівні $p \leq 0,05$ за критерієм Ст'юдента). В той час, як у працівників ДСНС України з низьким та зниженим рівнем задоволеності життям переважає стратегія на уникнення проблем ($p \leq 0,05$).

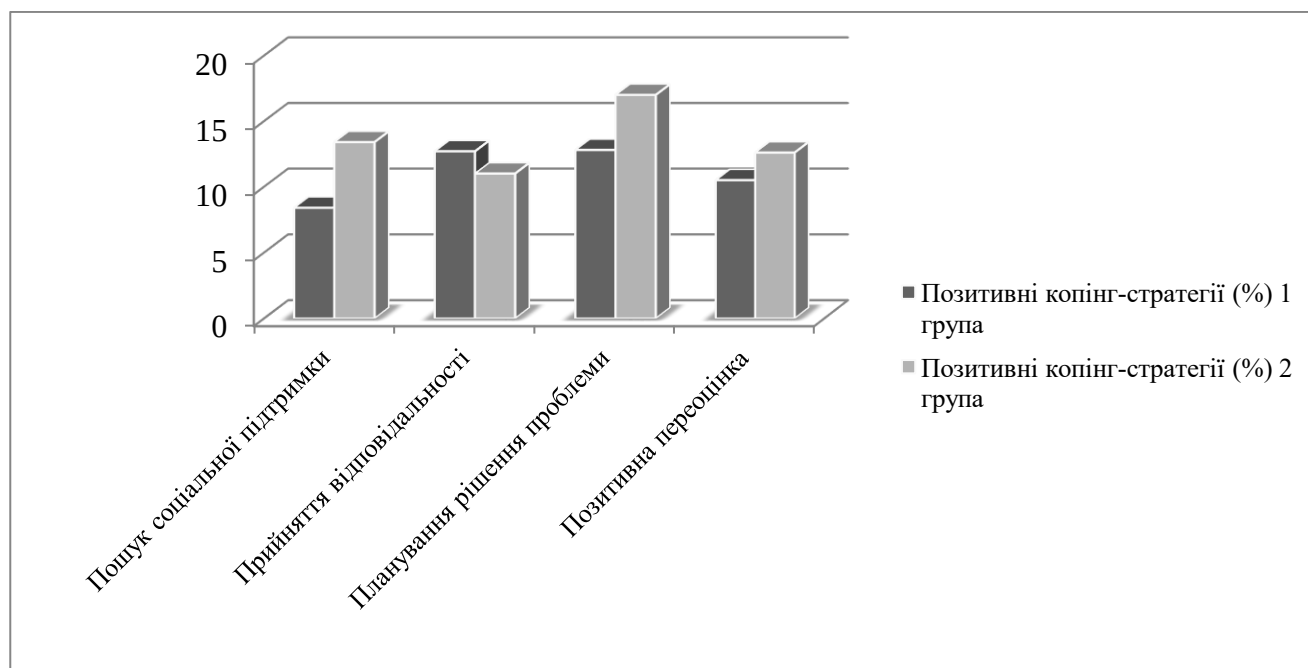

*Рис. 1. Показники позитивних копінг-стратегій у працівників ДСНС України
з різним ступенем задоволеності життям (%).*

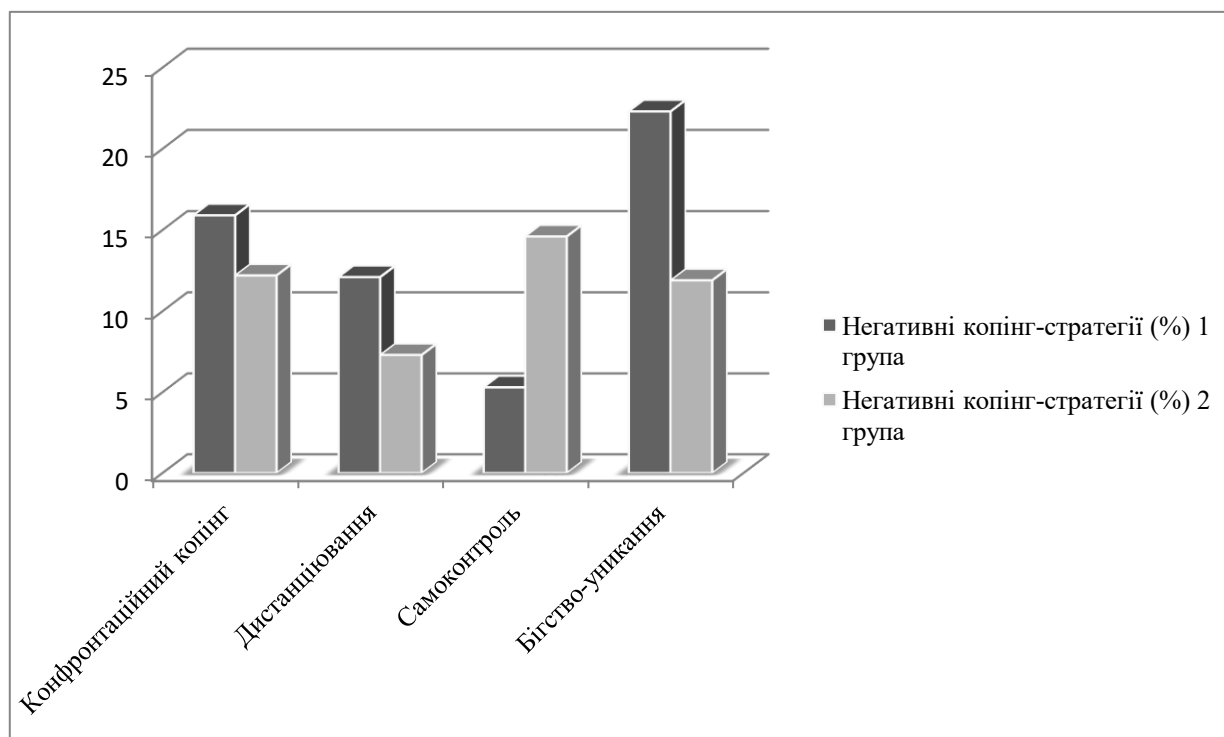

Рис. 2. Показники негативних копінг-стратегій у працівників ДСНС з різним ступенем задоволеності життям (%).

Стратегія уникнення одна з провідних поведінкових стратегій при формуванні дезадаптивної, псевдодолаючої поведінки. Вона спрямована на подолання або зниження дистресу. Використання цієї стратегії обумовлене недостатністю розвитку особистісно-середовищних копінг-ресурсів і навичок активного розв'язання проблем. Проте вона може носити адекватний або неадекватний характер залежно від конкретної стресової ситуації, віку і стану ресурсної системи особистості.

Тобто, міра задоволеності життям впливає на вибір стратегії долаючої поведінки. Чим вища задоволеність, тим більш активну стратегію обирає особистість. У нашому випадку це використання наявних особистих ресурсів для пошуку способу ефективного вирішення проблем, а також використання допомоги соціального оточення в розв'язанні проблем.

Проте найбільш ефективним є використання всіх трьох поведінкових стратегій, залежно від ситуації. В деяких випадках людина може самостійно впоратися з труднощами, в інших їй потрібна підтримка оточення, в третіх вона

може просто уникнути зіткнення з проблемною ситуацією, заздалегідь подумавши про її негативні наслідки.

У досліджуваних 1 групи переважають такі стратегії, як втеча-уникнення (22,3%), конфронтаційний копінг (15,9%). У досліджуваних 2 групи: планування рішення проблем (17,0%), самоконтроль (14,6%) і пошук соціальної підтримки (13,4%).

Отримані результати вказують на те, що в цілому у працівників ДСНС України з середнім і високим рівнем задоволеності життям переважають позитивні копінг-стратегії, а у працівників ДСНС України з низьким рівнем задоволеності життям – негативні. Значущих відмінностей виявлено не було.

У дослідженні Р. МакКрая і П. Кости (1986) було встановлено, що використання ефективніших стратегій подолання пов'язане з щастям і задоволеністю життям. В якості важливих предикторів психологічного благополуччя в широкому наборі ситуацій розглядаються два типи копінг-стратегій – спрямовані на проблему (approach), тобто на активні спроби вирішити проблему, і уникання (avoidant), тобто спрямовані на відхід, усунення, уникнення проблемної ситуації. Перші виявилися більшою мірою пов'язаними з психологічним здоров'ям і успішною адаптацією до стресора, чим другі.

Важливим чинником зниження дистреса і поліпшення психологічного благополуччя вважається різноманітність копінг-стратегій. Досліджувані з великою різноманітністю копінг-стратегій переживають той же рівень стресу, що і досліджувані з низькою різноманітністю копінгів, але їх психологічне благополуччя вище.

Таким чином, проведене нами дослідження особливостей задоволеності життям у осіб з різними типом долаючої поведінки, дозволяє стверджувати, що у працівників ДСНС України з переважаючими активними, просоціальними, позитивними стратегіями копінг-поведінки значно вище ступінь задоволеності життям.

Література

1. Анцыферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысливание, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л. И. Анцыферова // Психологический журнал, 1994. – № 1. – 94 с.
2. Афанасьева Н. Е. Психологическое консультирование как способ сохранения и укрепления здоровья личности / Н. Е. Афанасьева, Л. А. Перелыгина // VII Международная научно-практическая интернет-конференция: «Состояние здоровья: медицинские, социальные и психолого-педагогические аспекты» 29 февраля по 5 марта, Чита, 2016 г. – С. 1246-1254.
3. Зараковский Г. М. Психофизиологический анализ трудовой деятельности / Г. М. Зараковский. – М.: Наука, 2009. – 154 с.
4. Куликов Л. В. Детерминанты удовлетворенности жизнью / Л. В. Куликов // Общество и политика. – Изд-во СПб ун-та, 2000. – С. 476-510.
5. Маклаков А. Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 1. – С. 16-24.
6. Муздыбаев, К. Стратегии совладания с жизненными трудностями. Теоретический анализ / К. Муздыбаев // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Т. 1, № 2. – С. 43-48.
7. Никифоров Г. С. Психология здоровья: Учебник для ВУЗов / Г. С. Никифоров. – СПб.: Питер, 2003. – 607 с.
8. Никифоров Г. С. Психология профессионального здоровья / Г. С. Никифоров. – СПб: Речь, 2006. – 480 с.
9. Постылякова Ю. В. Психологическая оценка ресурсов совладания со стрессом в профессиональных группах: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03 / Постылякова Юлия Валерьевна. – М., 2004. – 184 с.

**МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНІВ «ЯКІСТЬ ЖИТТЯ»
ТА «СУБ'ЄКТИВНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ»
В СТРУКТУРІ ЇЇ ЖИТТЄВОЇ АНТИЦИПАЦІЇ**

Вадим Завацький¹, Юрій Завацький²

Східноукраїнський національний університет

імені Володимира Даля

Сєвєродонецьк, Україна

¹zavatski65@gmail.com, ²n.e.zavadska@gmail.com

В умовах стрімких трансформаційних змін та перебудови всіх сфер життя, які відбуваються в сучасному суспільстві, закономірно зростає актуальність соціально-психологічних досліджень щодо вивчення проблеми суб'єктивного благополуччя особистості та якості її життя. Це викликано гострою необхідністю у визначенні того, що є підставою для збереження внутрішньої рівноваги за таких умов, із чого складається переживання суб'єктивного благополуччя особистості та якість її життя, які компоненти лежать в їх основі, яким чином вони беруть участь у регуляції поведінки, а також виокремлення методів психологічної допомоги у вирішенні проблеми підтримки суб'єктивного благополуччя особистості та якості її життя [1].

Однією з найбільш значущих сфер життєдіяльності особистості є сім'я, в якій центральне місце посідають шлюбні відносини, що створюють психологічний простір життєвого світу особистості, визначають якість її сімейного життя. Благополуччя в шлюбі забезпечує переживання суб'єктивної задоволеності особистості подружніми стосунками, і є основою її психологічного комфорту та позитивного психоемоційного самопочуття з погляду на проблему її життєвої антиципації [6].

Теоретико-методологічний аналіз основних підходів (цільового, ціннісного, когнітивного, соціально-психологічного, особистісного, ситуативного) зарубіжних і вітчизняних дослідників до проблеми дослідження показав, що суб'єктивне благополуччя особистості та якість її життя є поліфункціональними, інтегральними соціально-психологічними утвореннями, що включають оцінювання і ставлення людини до свого життя та самої себе, й характеризуються суб'єктивністю (існування у межах індивідуального досвіду), позитивністю (наявність позитивних чинників й відсутність негативних), глобальністю (глобальна оцінка всіх аспектів життєдіяльності особистості) вимірювання.

Встановлено, що у підходах до суб'єктивного благополуччя особистості та якості її життя, її задоволеність різними аспектами життєдіяльності не розглядається як детермінанта, що впливає на їх переживання. Передбачається, що існує пряма залежність між об'єктивними зовнішніми умовами та суб'єктивним благополуччям. Тобто чинники, які впливають на суб'єктивне благополуччя особистості та якість її життя, є детермінантами різного роду, рівня й узагальнення [4].

Визначено, що функціональна побудова суб'єктивного благополуччя особистості та якості її життя неоднозначна. Серед їх функцій виокремлюють функцію адаптації, яка полягає в регуляції самоставлення, самопочуття, а також взаємодії із зовнішнім світом, спрямовану на підвищення адаптаційних можливостей людини; функцію управління когнітивними процесами, які забезпечують адаптацію та інтеграцію особистості в соціумі, що реалізується в їх консолідації та організації у співвіднесенні актуальних та наявних знань й досвіду; функцію розвитку, яка забезпечує творчий рух, як у бік саморозвитку, так й у бік створення зовнішніх умов для задоволення вищих потреб і приведення всієї системи в стан рівноваги.

З'ясовано, що механізми суб'єктивного благополуччя особистості та якості її життя перебувають у сфері соціалізації, яка створює орієнтири для кваліфікації благополуччя за багатьма напрямками та визначає на цій основі її

інтегральний показник [2]. Показано, що механізми рефлексії та інтелектуалізації, як правило, забезпечують умови для усвідомлення неблагополуччя, а з іншого боку, відкривають можливості, які можуть стати фактором благополуччя. Визначено, що формування суб'єктивного благополуччя особистості та якості її життя засновано також на механізмах соціальної перцепції, в якій перцептуальним об'єктом виступає сам суб'єкт життєдіяльності й зовнішні, стосовно нього, об'єкти соціального світу – якісні характеристики «нормативного» способу життя, поведінки, матеріального достатку тощо. Перцепція життя і своєї ролі в ньому в тимчасовому (темпоральному) аспекті, є важливими із точки зору визначення тієї ролі, яку виконує не тільки досвід, але й уявлюване майбутнє (антиципація). Разом із тим має місце інтегральний підхід, згідно з яким сприйняття минулого, сьогодення і майбутнього в єдності та цілісності є центральною ланкою самоактуалізації особистості [3].

Констатовано, що в структурі суб'єктивного благополуччя особистості дослідники виокремлюють задоволеність життям, позитивне ставлення до різних аспектів власного майбутнього, превалювання позитивних емоцій різної інтенсивності над негативними, що супроводжується переживанням вагомості майбутнього, оптимізм, щастя і рівень самоактуалізації, які можуть бути поєднані в когнітивно-оцінну, мотиваційно-ціннісну та емоційно-поведінкову складові [4].

Показано, що в становленні суб'єктивного благополуччя особистості та якості її життя значну роль відіграють зовнішні, стосовно особистості, інстанції, серед яких найбільш впливовими є ті інститути, які забезпечують її соціалізацію на різних рівнях і у обставинах життя, створюючи не тільки установчі комплекси щодо норм, а й особистісні конструкти, які можна кваліфікувати як комплекс «благополуччя». Таким інститутом соціалізації дорослої людини є, зокрема, сім'я [5].

Встановлено, що перебування сім'ї на перехресті особистісного та суспільного в життєдіяльності людини зумовлює взаємозалежність функцій

особистості з функціями соціуму, а одним із критеріїв суб'єктивного благополуччя особистості в шлюбі та якості її життя є можливість її самореалізації.

Встановлено, що в структуру феноменів суб'єктивного благополуччя особистості в шлюбі та якості її життя входять когнітивно-оцінна (уточнення, конкретизація і розширення системи знань про себе, уявлення про суб'єктивне благополуччя в шлюбі, суб'єктивне оцінювання дійсності, ставлення до себе та шлюбного партнера), мотиваційно-ціннісна (вироблення позитивного самоставлення, адекватне оцінювання своїх можливостей і потенціалу у сімейному житті, а також особистісного зростання в шлюбі, визначення перспектив власного майбутнього в ньому та реалізації життєвих цілей), емоційно-поведінкова (рівень емоційного сприйняття взаємодії подружжя, ступінь задоволеність шлюбом та контроль над обставинами в ньому, соціальна бажаність) складові. Провідними функціями суб'єктивного благополуччя особистості та якості її життя є регулятивна, прогностична та розвивальна. Рівні прояву суб'єктивного благополуччя особистості в шлюбі та якості її життя (матеріальний, особистісний, соціальний, фізичний, психологічний) відповідають типу ціннісних орієнтацій і мотиваційній структурі особистості та артикулюються залежно від актуальної життєвої ситуації, що наявна в шлюбі.

Визначено основні теоретико-методологічні підходи до проблеми суб'єктивного благополуччя особистості та якості її життя: цільовий підхід, що пов'язує суб'єктивне благополуччя з орієнтацією на кінцеву мету або предмет потреби; ціннісний підхід, згідно з яким мотиви діяльності визначають співвідношення між певними цінностями та її результатом, натомість мотиву прагнення до благополуччя; когнітивний підхід, в якому переживання суб'єктивного благополуччя пояснюються за допомогою когнітивних закономірностей або властивостей, які надаються подіям, що відбуваються в житті; соціально-психологічний підхід, заснований на вивченні впливу соціально-психологічних чинників на суб'єктивне благополуччя особистості,

провідним із яких вважається соціальний стандарт (модель соціального порівняння); особистісний підхід, в межах якого суб'єктивне благополуччя розглядається як риса або схильність особистості та ситуативний підхід, згідно з яким суб'єктивне благополуччя вважається тимчасовим станом, що залежить від певної ситуації.

Література

1. Злобіна О. Г. Особистість як суб'єкт соціальних змін / О. Г. Злобіна. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – 400 с.
2. Мілютіна К. Л. Траєкторії життєвого шляху особистості в динамічному середовищі: монографія / К. Л. Мілютіна. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2012. – 298 с.
3. Пілецька Л. С. Гармонія і дисгармонія особистості в контексті соціально-психологічного простору / Л. С. Пілецька // Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – № 3 (35). – С. 317-324.
4. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
5. Циба В. Т. Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз) / В. Т. Циба. – К.: МАУП, 2000. – 152 с.
6. Чепелєва Н. В. Характеристика процесів розуміння та інтерпретації у контексті психотерапії / Н. В. Чепелєва // Наук. записки Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. акад. С. Д. Максименка. – К., 2001. – Вип. 21. – С. 25-31.

ОСОБЛИВОСТІ ПОШУКУ СЕНСУ ЖИТТЯ У ЛЮДЕЙ СЕРЕДНЬОГО ВІКУ

Олена Корж, Андрій Кіян

Донбаський державний педагогічний університет

Слов'янськ, Україна

kiian.andrey@gmail.com

Вступ. Особистісний розвиток, становлення людини як особистості, соціальної істоти, багатоплановий і визначається як внутрішніми, так і зовнішніми умовами. Як правило, сучасні теорії і засновані на них методи психології розвитку в своїй більшості абсолютизує роль окремих аспектів, породжуючи безліч класифікацій вікових періодів.

Період дорослості являє собою значний за часом відрізок життя людини, з цим пов'язані багато проблем дослідження даного періоду. Дорослість є предметом дослідження спеціальної галузі вікової психології – акмеології, усередині якої вже існує кілька поглядів на даний період, у тому числі і погляд на дорослість, як вікове поняття, не пов'язане з поняттям «зрілість». Усередині періоду дорослості виділяються: рання дорослість, середня і пізня дорослість [11].

Мета дослідження: експериментально дослідити особливості пошуку сенсу життя у людей середнього віку.

Основні результати дослідження. В даний час прийнято вважати, що середній вік людини хронологічно охоплює відрізок життя приблизно від 35 до 60-65 років. Проте в роботах різних авторів є істотні відмінності у визначенні початку і кінця даного віку.

Враховуючи соціальні, психологічні і біологічні чинники, дослідники окреслюють межі дорослості по-різному. Наприклад, Е. Еріксон виокремлює

ранню дорослість (20-45 років), середню дорослість (40-60 років) і пізню дорослість (понад 60 років). На думку американського психолога Джона Бромля, дорослість складається з чотирьох стадій: ранньої (20-25 років), середньої (25-40 років), пізньої дорослості (40-55 років) і передпенсійного віку (55-65 років) [5].

За періодизацією російського психолога Бориса Ананьєва, середній вік (зрілість) складається із двох фаз (від 21-22 до 35 років і від 36 до 55-60 років), потім настає похилий вік (від 55-60 до 75 років), далі – старість (75-90 років) і вік довгожителів. Загалом, дорослість є найтривалішим періодом життя людини, який складається з таких стадій: 1) рання дорослість (від 20 до 40 років); 2) зріла дорослість (від 40 до 60 років) [1]. Та навіть і ця періодизація є умовною.

Проаналізувавши доробки цих вчених ми дійшли висновку, що середня дорослість – найбільш тривалий період онтогенезу, який характеризується тенденцією до досягнення найвищого розвитку духовних, інтелектуальних і фізичних здібностей особистості. У середній дорослості провідним видом діяльності є праця, яка надає розвиваюче вплив на особистість у сукупності з такими факторами, як вік і освіта. Чинники, що впливають на людину схильні до змін. Інтенсивність впливу різнорідних явищ на психофізіологічні функції і психічні процеси змінюється в ході онтогенезу.

Середня дорослість вступає в стадію виконання соціальних обов'язків, коли людина відповідає не тільки за себе, але й за інших, і, приймаючи будь-яке рішення, враховує не тільки свої інтереси, а і інтереси оточуючих.

Самореалізація у середньому віці це – найістотніша життєва потреба людини, це – процес, що охоплює весь життєвий шлях, однак чутливим для самореалізації є період середньої дорослості, оскільки в цей період онтогенезу найбільш оптимально поєднуються три важливі складові, що детермінують самореалізацію: професійний досвід, психологічна зрілість, автономія та можливість до здійснення самостійного вибору. Серцевиною проблеми самореалізації є мотиваційно-потребова та ціннісно-смилова сфери [2].

Потенційно прагнення до самореалізації має кожен, але не кожному вдається її досягнути. Для цього необхідні сприятливі соціальні умови. Вона можлива лише тоді, коли людина має сильний спонукальний мотив до особистісного зростання, до здійснення можливостей розвитку Я, готова до співдіяльності. З огляду на сказане, можна виокремити два фактори самореалізації: особистісні або ті що залежать від людини (ціннісні орієнтації, мотивація, гнучкість мислення, воля та ін.) і ситуативні, що не залежать від людини (соціальна ситуація, рівень життя, матеріальна забезпеченість, культурне і екологічне середовище, вплив засобів масової інформації).

Смисложиттєвий вибір у кожного є індивідуальним, оскільки сенс життя має бути усвідомлено, визначено, окреслено самим індивідом. Смисложиттєва орієнтація являє собою основний стрижень переконань людини, її принципів, цілей, який є імпульсом, поштовхом всієї життєдіяльності, незалежно від світоглядних установок. Смисложиттєвий вибір – це стратегічна лінія, що проходить крізь все життя людини, що підкорює її вчинки і поведінку, а відхилення від неї або її втрата можуть призвести до внутрішніх конфліктів індивіда, моральної, а то й фізичної загибелі [3]. Смисложиттєві орієнтації не вичерпуються однією, навіть дуже важливою, ідеєю, життєвою метою, а являють собою структурну ієрархію «великих» і «малих» смислів.

Д. Ю. Чернов [4] запропонував розглядати смисложиттєві орієнтації як багаторівневу психічну систему з шістьма підсистемами: осмисленість життя, емоційна насиченість життя або процес, визначеність майбутнього або мети життя, задоволеність самореалізацією або результат, віра в керованість життя або локус контролю – Життя, здатність керувати подіями власного життя або локус контролю – Я. Вважаємо за доцільне зазначити, що смисложиттєві орієнтації є суб'єктивними складовими сенсу життя. І «сенс життя», і «смисложиттєві орієнтації» – феномени, актуальні як для суспільства в цілому, так і сучасного освітнього процесу зокрема. Поняття «смисложиттєві орієнтації» конкретизує ту діяльність, яка здатна коригувати спрямованість особистості, сприяти у мобілізації життєвих ресурсів. Смисложиттєві орієнтації

особистості, її життєві перспективи, плани є проекцією духовного життя суспільства, формуються під впливом суспільних впливів, обумовлені системою виховання і навчання, певною структурою суспільних відносин. Можна стверджувати, що смисложиттєві орієнтації являють собою динамічну проекцію смисложиттєвих концепцій особистості на конкретні умови її повсякденного життя. Смисложиттєві цінності людини зумовлені сенсом життя.

У зв'язку з поставленою метою експериментально дослідити особливості пошуку сенсу життя у людей середнього віку, нами проведене експериментальне дослідження на базі Хіміко Металургічної Фабрики, селища Донське. Досліджувались робітники цього підприємства віком від 35-50 років, з них 27 жінок та 23 чоловіка. У дослідженні була використана низка стандартизованих психодіагностичних методик:

1. Тест «Смисложиттєвих орієнтацій» за Д. Леонтьєвим. Методика дозволяє оцінити показники загальної свідомості життя (задоволеність життям, наявність цілей у майбутньому, емоційну насиченість життя), які надають життю осмисленість і дозволяють оцінити життєві завдання людей. За методикою було отримано такі результати: за шкалою «Мета життя» високі показники склали 45% досліджуваних, середні 20% та низькі 35%, за шкалою «Процес життя» високі показники – 15%, середні – 35%, низькі – 50%, за шкалою «Результат життя» отримані наступні результати: високі показники 41%, середні показники 25%, низькі показники склали 34%, за шкалою «Локус контролю – Я» показали, що з високі показники – 60%, середні – 15% та низькі – 25%, за шкалою «Локус контролю – життя» були отримані результати за високим рівнем 45%, за середнім 23%, за низьким 32%.

2. Методика «Ціннісні орієнтації» Рокіча. У дослідженні встановлено, що серед груп термінальних цінностей особи середнього віку віддають перевагу цінностям особистого життя і матеріальним, мало значущі для них естетичні й цінності самовдосконалення. В ієрархічній структурі розподілу груп цінностей група цінностей професійної самореалізації посідає середнє положення. Серед інструментальних цінностей більшість досліджуваних віддають перевагу

емоційним цінностям. Високу значущість для них мають цінності інтелектуальні й міжособистісного спілкування. Низька за значенням група цінностей самовдосконалення. Цінності професійної самореалізації і вольові серед інших груп цінностей посідають середнє положення.

3. Методика «Коефіцієнт самооцінки» по С. А. Буддасі. Методика призначена для перевірки рівня самооцінки. За методикою були отримано такі результати: неадекватно занижена самооцінка спостерігається у 4% опитуваних, занижена самооцінка була діагностована у 16% осіб, адекватна самооцінка притаманна 56% опитуваних, завищена самооцінка – у 24%.

Неадекватно завищеної не було діагностовано у жодного досліджуваного.

4. Статистичний метод «Коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона».

Цей метод був використаний для того, щоб встановити взаємозв'язок самооцінки з смисложиттєвими орієнтаціями у людей середнього віку. За проведеними розрахунками отримані коефіцієнти кореляції, значення яких відповідає статистично достовірному рівню. В ході статистичної обробки даних було встановлено прямий кореляційний зв'язок на статистично достовірному рівні між шкалами «Мета життя» і «Результат життя» та адекватною самооцінкою ($r = 0,43$; $P 0,001$), ($r = 0,51$; $P 0,01$).

Висновок. Проведене експериментальне дослідження та саме статистичний метод «Коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона» дає змогу нам казати, що саме адекватна самооцінка досліджених, є однією з складових адекватного, конструктивного бачення майбутнього життя, перспектив на майбутнє, самовдосконалення (повного розгортання особистісних і професійних якостей та реалізації накопиченого творчого потенціалу) та самореалізації.

Література

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. 3-е изд. СПб.: Питер, 2002. – 288 с.
2. Гомез М. В., Герасимова В. С., Горелова Г. Г., Орлова Л. М. Вікова психологія. Особистість від молодості до старості – М.: Академія, 2001. – 265 с.

3. Покрасс М. Л. Терапія поведінкою. Методика для активного психотерапевта і для всіх тих, хто шукає виходу. – Самара: Бахрах, 2007. – 295 с.
4. Хвоина Т. В. Особенности смысложизненных ориентаций у юношей и девушек, обучающихся в разных образовательных средах // Молодежь и наука: сборник материалов VI Всероссийской научно-технической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. – Красноярск: Сиб. федер. ун-т, 2011 [Электронный ресурс]. – URL: 17. 05. 2014. – Загол. з екрану. – Мова рос.
5. Чернов Д. Ю. Смысложизненные ориентации и профессиональное становление педагогов // Ученые записки СПбГИПСР. – 2010. – Вып. 1, Т. 13. – С. 22-27.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХІЧНОЇ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ВОДОЛАЗНОЇ СЛУЖБИ ДСНС УКРАЇНИ

Наталія Кукоба

Національний університет цивільного захисту України

Харків, Україна

kukoba.nataliya@ukr.net

На сучасному етапі розвитку нашої держави праця водолазів використовується майже у всіх галузях господарювання, які так чи інакше пов'язані з використанням водних ресурсів. Тому майже закономірним представляється те, що водолази сьогодні працюють і у такій не виробничій сфері як аварійно-рятувальні підрозділи Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Тут їх діяльність набуває значної специфіки і сильно відрізняється від праці фахівців-водолазів інших міністерств та відомств.

У 2001 році на базі Державного координаційного центру реагування на надзвичайні ситуації на водних об'єктах (ДКЦР) у складі ДСНС було створено Державну пошуково-рятувальну службу на водних об'єктах (ДПРСВО). З'явилися нові зразки сучасної рятувальної техніки, кількість працівників наблизилася до 300 чоловік.

Аналіз нормативних документів, що регламентують діяльність водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС (наказів, положень, інструкцій тощо) [2], вивчення спеціальної літератури дозволили виділити основні характерні риси професії, відображені в комплексі професійних завдань і умов діяльності.

Специфіка професійної діяльності фахівців-водолазів аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС полягає, насамперед, у комплексі різномірних і

різноманітних за змістом професійних завдань. Прикладом такого різноманіття робіт є перелік завдань, покладених на сили ДСНС, і зафіксований у Наказі «Про затвердження Положення про Водозахисну службу Державної служби України з надзвичайних ситуацій». У цьому ж наказі чітко зазначені основні завдання Водозахисної служби.

Основними завданнями Водозахисної служби апарату ДСНС є:

- 1) координація діяльності водозахисних служб організаційних структур;
- 2) координація та організація заходів щодо проведення водозахисних спусків для забезпечення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт на водних об'єктах;
- 3) організація водозахисної справи в органах та підрозділах ДСНС;
- 4) організація водозахисних спусків і робіт на водних об'єктах;
- 5) розроблення та впровадження єдиних нормативно-правових і технічних вимог щодо розвитку водозахисної справи в системі ДСНС;
- 6) забезпечення організації роботи Центральної водозахисної кваліфікаційної комісії, координація діяльності водозахисних кваліфікаційних комісій;

Основними завданнями водозахисних служб організаційних структур є:

- 1) керівництво діяльністю підпорядкованих водозахисних підрозділів;
- 2) організація і виконання водозахисних спусків і робіт;
- 3) підтримання професійної і фізіологічної готовності осіб водозахисного складу та медичного персоналу до виконання завдань, пов'язаних із застосуванням водозахисних технологій;
- 4) організація та проведення практичної підготовки осіб водозахисного складу;
- 5) забезпечення готовності водозахисних підрозділів до виконання робіт і контроль за її підтриманням;
- 6) контроль за виконанням нормативно-правових актів, програм, спрямованих на підвищення професійної готовності і дотримання заходів безпеки під час проведення робіт, у тому числі в умовах надзвичайних ситуацій, вимог щодо охорони праці;

7) проведення профілактичних заходів щодо попередження нещасних випадків і аварій під час виконання водолазних спусків і робіт, проведення розслідувань у разі їх виникнення, а також підготовка звітних матеріалів;

8) забезпечення проведення водолазних спусків і робіт, експлуатації техніки, упорядкування режимів праці та відпочинку осіб водолазного складу та збереження їх здоров'я;

Специфіка діяльності фахівців-водолазів полягає в тому, що вони як члени аварійно-рятувального формування (служби, підрозділу) залучаються до виконання будь-якого завдання з даного переліку. Такий стан справ, – коли фахівці-водолази залучаються до виконання не притаманних їм завдань та функцій, – з великою долею вірогідності буде призводити до виникнення різноманітних помилок у професійній діяльності фахівця [1].

Очевидно, що такий великий перелік професійних завдань та функцій, який надається у вищезазначених нормативно-правових документах, вимагає від людини неабиякої професійно-психологічної підготовленості та висуває підвищені вимоги до її особистісних та рівня розвитку професійно важливих якостей.

Наслідком різноманіття професійних завдань є широке коло професійних цілей, що, з одного боку, визначає розходження мотиваційних спонукань до діяльності, широту мотиваційної сфери й значущість різних мотивів для досягнення різних цілей, а з іншого боку – необхідність стійкої професійної спрямованості для досягнення необхідного професійного результату.

Різнманіття професійних завдань припускає значну кількість цілей діяльності водолаза аварійно-рятувального підрозділу ДСНС, на реалізацію яких впливає сукупність різних екстремальних факторів, що утруднюють досягнення або змінюють характер результату діяльності. Стосовно до конкретного фахівця-водолаза, що виконує певне коло професійних обов'язків (завдань), сполучення екстремальних факторів і характер навантаження буде специфічним. Розходження професійних завдань визначається кваліфікаційним

рівнем (класністю) водолаза, групою спеціалізації водолазних робіт, а також етапом його професіоналізації.

Зміст цілей професійної діяльності припускає різноманіття способів їхнього досягнення, а специфіка умов професії визначає їхні особливості, характерні саме для діяльності водолаза аварійно-рятувального підрозділу ДСНС.

Стан людського організму в гіпербаричних умовах залишається одним з найменш вивчених питань різних галузей науки екстремального напрямку. Перелік екстремальних фізичних чинників середовища, що впливають на водолаза, різноманітний. Він включає і надвисокий тиск – кожні 10 м занурення збільшують тиск середовища на одну атмосферу (на глибині 400 м тиск в 40 разів більше ніж на поверхні моря і дорівнює 40 атм); і щільність газового середовища, що підвищується пропорційно тиску; і надзвичайно низьку температуру, що змінюється на великих глибинах в межах від двох до шести градусів за Цельсієм. Крім того, робота на ґрунті у багатьох водоймах пов'язана з дуже малою прозорістю води [3,4, 6].

Відносна новизна проблематики водолазних робіт в цілому і новітній характер багатьох досліджень адаптаційних можливостей людини, що проводяться нині, висувають на перший план медичний аспект проблеми, що вивчається. В той же час, не втрачає актуальність і кінцева мета цих досліджень – забезпечення ефективності професійної діяльності, тим паче, що ряд авторів спеціально підкреслює можливість істотного погіршення працездатності водолазів за відсутності, в той же час, явної клінічної симптоматики з боку основних фізіологічних функцій [7, 5]. Причина виникаючих відхилень у ряді випадків має специфічний для гіпербарії характер, проте, важливу роль грають і неспецифічні чинники – стомлення, негативні емоційні переживання та ін. Розглянемо обидві ці чинники детальніше.

У роботі J. O Reilly [14] описано погіршення здатності сприйняття, просторовій орієнтації і асоціативній пам'яті на глибині 150 м в порівнянні з контрольними оцінками на поверхні. Проте, не усі когнітивні здібності відчують негативний вплив цих глибин. У дослідженні K. Carter [9]

відзначається погіршення швидкості сприйняття і рішення арифметичних задач при одночасному поліпшенні асоціативної пам'яті. В той же час інші автори не виявили яких-небудь зрушень або змін працездатності при виконанні різних когнітивних завдань на різній глибині [11, 12] в порівнянні з контрольними результатами.

Грунтовне дослідження було здійснене V. Lewis & A. Baddelly [13], які провели серію з 5 занурень і виявили достовірне погіршення когнітивних показників у водолазів при зануренні на максимальні глибини до 450 м. Погіршення торкалося таких показників, як короточасна пам'ять, швидкість сприйняття, швидкість і точність рішення арифметичних задач, здатність просторової орієнтації і переробка семантичної інформації. В той же час погіршення не поширювалося на асоціативну пам'ять при відтворенні слів і чисел або виконанні завдань на граматичні правила.

Роль індивідуальних особливостей водолаза при зміні його працездатності на глибині була простежена в роботі J. Rostain [15], у серії занурень з використанням батареї психологічних тестів (включаючи тести на точність рухових реакцій, час реакції, вибору зорового зразка, виконання розрахунково-логічних операцій). Ці дослідження показали, що погіршення когнітивних функцій виявилось стабільною індивідуальною характеристикою, що відтворювалася в подальших зануреннях. Враховуючи це, був зроблений висновок про те, що результати тестування працездатності, отримані при нормальному тиску можуть бути використані для прогнозування стану водолаза при зануреннях [15].

Проте цілий ряд опублікованих досліджень когнітивних процесів при зануреннях виявив суперечливі ефекти глибини. Багато авторів описували тенденцію до поліпшення запам'ятовування асоційованих пар на цих глибинах [14, 9, 12]. Пояснюючи цей факт V. Lewis & A. Baddelly [13] висловили припущення, що здібності до навчання можуть не погіршуватися під дією підвищеного тиску. Проте, результати оцінки довготривалої пам'яті отримані в дослідженні, що проводилося в університеті Дьюка [7], вказують на її істотне

погіршення (приблизно на 30%), що дозволяє говорити про погіршення здібностей до навчання на глибині. Ці результати, служать підтвердженням гіпотези В. Fowler [10] про те, що при дії підвищеного тиску відбувається порушення процесу витягання інформації з довготривалої пам'яті [10]. За даними університету Дьюка [7] цей показник на глибині знижувався на 50%.

У цих дослідженнях було виявлено також і погіршення просторової пам'яті на великих глибинах. Проте, здатність до орієнтації в просторі істотно не змінювалася. В той же час зменшувалася швидкість переробки інформації, про яку судили по виконанню завдань стеження і підбору пар цифра-символ, що відповідало даним Carter [9] про зниження швидкості перцепції в глибоководних умовах і даним V. Lewis & A. Baddelly [13] про зниження швидкості візуального пошуку в цих умовах.

Багато дослідників висували гіпотезу про те, що стан тривожності і страху може взаємодіяти з іншими стрес-факторами, що виникають при глибоководних зануреннях, призводячи до зниження психічної працездатності [9]. Проте, V. Lewis & A. Baddelly [13] вказують, що погіршення психічної працездатності чи когнітивних показників не обов'язково може бути пов'язане зі станом надмірної тривожності на глибині. Витривалі, добре мотивовані і підготовлені водолази можуть працювати на дуже великих глибинах. Проте навіть в тих випадках коли не розвивається нервовий синдром високого тиску (НСВД) у них можуть виникнути порушення успішності виконання завдань, що вимагають швидкого ухвалення рішення або тривалого навантаження на довготривалу пам'ять. Автори дослідження вказують, що незвичайні або аварійні ситуації зажадають прояву таких навичок і здібностей, які можуть виявитися істотно погіршеними під дією високого тиску. Тому вирішувати проблему когнітивних змін, пов'язаних із зануренням на великі глибини, слід за допомогою ретельного відробітку усіх робітників дії водолазів і доведення цих дії до автоматизму.

Слід зазначити, що відсутні дані про кумулятивні ефекти багаторазово і послідовно повторюваних глибоководних занурень. Відзначається лише, що

водолази, які могли загинути в результаті нещасного випадку при зануренні або перенесли декомпресійну хворобу, виявляють неврологічні ознаки дифузних і множинних поразок ЦНС [7].

Більшість досліджень неспецифічних реакцій водолазів присвячена проблемам стресу, мотивації і ролі в зв'язку з цим особових особливостей. А. Vacharah [7] вказує на зв'язаність цих аспектів в екстремальних умовах роботи під водою. Такі якості як схильність до ризику (особливо при поєднанні з недостатньою професійною кваліфікацією) є однією з найбільш приватних причин аварій під водою [8]. В той же час нештатний розвиток ситуації під водою, навіть і не небезпечне саме по собі, може стати причиною неадекватності реакцій водолаза на поведінковому рівні. Розвиваючи тему мотиваційного чинника, ряд дослідників [7, 8 та ін.] вказують на крайню небезпеку для життя водолаза прагнення до агресивного змагання з колегами, з одного боку, і страх виявитися некомпетентним в очах товаришів, з іншого. При цьому практично усі дослідники одностайні в тому, що висока групова згуртованість екіпажу, що спускається під воду, є одним з головних гарантів успіху робіт, що проводяться.

Стан справ, пов'язаних з психологічним забезпеченням праці водолазів підрозділів ДСНС України сьогодні мають свої особливості. Існують очевидні проблеми з психологічною підготовкою водолазів і питаннями раціональної мотивації їх діяльності. Тому подальші дослідження шляхів оптимізації психічної працездатності цих працівників є достатньо актуальними.

Література

1. Лебедев Д. В. Соціально-психологічні детермінанти помилкових дій у професійній діяльності фахівців водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09 / Лебедев Денис Валерійович. – Х., 2009. – С. 61-64.
2. Наказ про затвердження Положення про Водолазну службу Державної служби України з надзвичайних ситуацій [Електронний ресурс]: наказ від

15. 07. 2016 № 674, ред. від 30. 08. 2016 – режим доступу: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1102-16>.
3. Риффо К. Будущее – океан. – Л.: Гидрометеиздат, 1978, 272 с.
4. Чернов А. А. Гомо акватикус. – М.: Молодая гвардия, 1968, 320 с.
5. Юриев А. П., Сахаров Б. Д., Сытин А. В. Аварии под водой. – Л.: Судостроение, 1986.
6. Bachrach A. Stress Physiology and Behavior underwater. – N.Y., 1984.
7. Bachrach A. Dicing stress. // Undersea Journ. 1979.
8. Blau T. The lure of the deep: scuba diving as a high-risk sport. // The many indirect self destructive behavior. – N.Y.: McGraw-Hill, 1980, p. 410-427.
9. Carter R. Mental abilities during a simulated dive to 427-meters underwater. // Appl. Psychol., 1979, v. 64, p. 449-454.
10. Fowler B., Ackles K. Effect of hyperbaric air on long-term memory organisation and recall. // Aerospace Med., 1975, v. 46, p. 655-659.
11. Hamilton R. Psychomotor performance of men in neon and helium at 37 atmospheres. // Underwater physiology 1976, v. 5, p. 651-664.
12. Jennings R. A behavioral approach to nitrogen narcosis. // Psychol. Bull, 1968. V. 69, p. 216-224.
13. Lewis V., Baddely A. Cognitive performance sleep quality and mood during oxihelium diving. // Ergonomics, 1981, V. 24, p. 773-793.
14. O'Reilly J. Performance decrement under hyperbaric He-O₂. // Undersea Biomed. Res., 1974. V. 1, p. 353-361.
15. Rostain J. Estimation of human susceptibility to the high-pressure nervous syndrome. // Journ. Appl. Physiology 1983, v. 54, p. 1063-1070.

ВПЛИВ СТАВЛЕННЯ БАТЬКІВ ДО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ НА ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ

Діана Логвінова¹, Ірина Чернишова²

Донбаський державний педагогічний університет

Слов'янськ, Україна

¹genderua@ gmail.com, ²irinachernyshovaww@gmail.com

Важливість даної теми пов'язана зі змінами, що відбуваються на сьогодні в системі освіти України. Ключовим принципом нового навчального стандарту виступає визнання та сприяння розвитку талантів кожної дитини. З нововведеннями повинні змінитися зміст і результати навчання, методики викладання, партнерство і наставництво у стосунках між учителем і учнями, підтримка дітей, розвиток у них критичного мислення, самоповаги і впевненості в собі. Передбачається орієнтувати навчання на розвиток умінь, вікових особливостей дитини, формування компетенцій, необхідних для вирішення життєвих проблем.

Дійсно, стан сучасної освіти залишає бажати кращого. Не зважаючи на мільйонні вливання з боку держави у новий стандарт освіти, значна частина батьків продовжує виказувати недовіру до процесу навчання дітей у школі – як до фахівців, що забезпечують цей процес, так і до змісту навчальних програм; вважають, що школа продовжує втрачати свій статус провідного фактора в інтелектуальному та особистісному становленні й розвитку дітей. Насправді зміни відбуваються, але дуже повільно і більшою мірою вони помітні тільки на рівні забезпечення новими меблями та навчальними засобами для реалізації нових методик навчання. Для сучасної освіти, як і раніше, характерним виступає значний перелік та інформаційний обсяг шкільних предметів, посилений контроль знань на фоні незмінних радянських методів подання цих

знань дітям, відсутність диференційованого підходу до кожної дитини, зберігання практики об'ємних за часовими і фізичними витратами "домашніх завдань", суб'єктивне оцінювання вчителем сумлінності, а не показників знань та вмінь і таке інше. виправлення зазначених недоліків і є основним завданням нової української школи, яка повинна діяти в умовах тісного контакту з батьками. Принципи єдності сім'ї і школи, наступності і єдності поколінь мають бути покладені в основу національного виховання стати передумовою підвищення активності навчання та виховання дітей. Метою навчальних закладів має бути здійснення такої політики, при якій батьки будуть відчувати свою визначальну роль та відповідальність у справах учнівського та педагогічного колективів. Адже сім'я є найважливішим соціальним замовником освіти [2].

У концепції сімейного виховання у системі освіти України зазначається про головні принципи спільної роботи школи й родини, а саме про:

- пріоритетність сімейного виховання;
- демократизм;
- взаємоповагу і взаєморозуміння;
- всебічну гуманізацію взаємин педагогів і батьків;
- спадкоємність і ретроспективність [2, с. 9].

Сучасні педагоги виокремлюють три основні підходи до проблеми взаємодії сім'ї й школи: 1) школа має визначальний вплив на виховання дитини; 2) навчання та виховання дітей у школі є логічним продовженням сімейного виховання; 3) сім'я та школа рівнозначні у своєму впливі на розвиток дітей; тільки у взаємодії вони можуть сформувати повноцінну особистість [4].

Найбільш правильним, на нашу думку, є третій підхід, оскільки виховання всебічно розвиненої особистості - завдання кожної сучасної школи, а для сім'ї - це одна з найважливіших її функцій. Тільки спільними зусиллями, за допомогою активного інтересу з педагогічної та батьківської сторін будуть розкриті здібності та можливості в повній мірі й з усіх боків у підростаючого покоління.

На наш погляд, доречним є вивчення впливу батьківського втручання в процес "здійснення" та "забезпечення" інтелектуального та особистісного розвитку дитини. Ми припустили, що ставлення батьків до сучасного освітнього процесу впливає на особистісний розвиток їхніх дітей і має статеву специфіку: батьки хлопців у більшості випадків довіряють школі й покладають на неї відповідальність за їхнє дорослішання та особистісне становлення; ставлення батьків дівчат до їхнього особистісного й розумового становлення в процесі навчання зазначається більшим контролем та залученістю.

Перевірка гіпотези припускала вирішення таких завдань:

- проаналізувати батьківське ставлення до загального процесу навчання дітей;
- визначити домінуючі стилі виховання дівчат- і хлопців-підлітків у сучасних родинах;
- проаналізувати статеві особливості розвитку особистісних характеристик;
- встановити зв'язок між особистісними характеристиками дівчат і хлопців та батьківським ставленням до процесу виховання дітей.

Нами використані такі методи дослідження, як анкетування, тестування (опитувальник "Аналіз сімейних взаємин" Е. Г. Ейдемільера; особистісний опитувальник Р. Б. Кеттелла 16 PF), бесіда, спостереження. Отримані результати оброблялися за допомогою параметричного методу порівняння двох незалежних вибірок ϕ -Фішера.

Дослідження проводилося на базі загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 9 Покровської міської ради Донецької області. Вибірку склали 25 родин 10-х класів даного навчального закладу (14 дівчат і 11 хлопців).

Аналіз теоретичних підходів показав відсутність однастайності в підходах до розуміння вирішення даної проблеми. Так, В. О. Козаков та Д. І. Дзвінчук провідною формою навчання в організації психолого-педагогічної підготовки учнів визначали індивідуально-кооперативне [1]. "Індивідуальне" розглядалося ними як активна самотійна діяльність учнів на уроках; кооперативне - як діяльність учнів на практичних заняттях у малих групах, що вимагає

застосування результативних методів, таких як, наприклад, мозковий штурм, сюжетно-рольові ігри, дискусії. Як з'ясувалося, подібний підхід є провідним в освіті США, але при цьому застосовується термін "соціально-конструктивістський підхід" [3].

В основу підходу В. О. Сухомлинського до навчально-виховного процесу були покладені принципи гуманної педагогіки, згідно за якими виховання повинно бути без покарань. В. Ф. Шаталовим була розроблена багаторівнева система ефективного навчання в школі, яка передбачала техніку візуалізації (опорні конспекти), швидке засвоєння й закріплення матеріалу шкільних програм, запропоновано найважливіші психолого-дидактичні засоби (максимально ефективне використання часу учнів), реалізовано ідею "боротьби" з невстигаючими. У роботах Е. Г. Ейдемільера зазначалось про основні чинники виховання дітей: увага приділялась стилям аномального сімейного виховання. Вчений вважав, що підставами для успішного виховання дітей є емоційна присутність дорослих у житті дитини, прояв ними турботи й контролю, урахування вікових та особистісних здібностей дитини.

Отже, кожен автор висував свої пропозиції щодо проблеми навчання й виховання дітей у школах і взаємодії школи і сім'ї, проте всі вони наполягали на тому, що школа й батьки повинні діяти у цьому процесі узгоджено й разом.

За допомогою розробленої нами анкети, спрямованої на визначення батьківського ставлення до загального процесу навчання, нами були виявлені дві групи досліджуваних:

- родини, у яких батьки довіряють школі та її можливостям виховати дитину найкращим чином. Серед батьків хлопців таких родин було 32% (8 з 25 родин), серед батьків дівчат таких було 16% (4 з 25 родини);

- родини, у яких батьки не покладаються на школу й виказують впевненість у тому, що сучасна освіта нездатна розвивати їх дитину. Серед батьків хлопців таких родин було 12% (3 з 25 родини), серед батьків дівчат - 40% (10 з 25 родин).

Отримані результати не є статистично значущими, але досягли рівня статистичної тенденції. Тобто більш достовірні дані можна отримати, збільшивши кількість досліджуваних.

Дослідження особливостей батьківського виховання, проведене за методикою "АСВ" Е. Г. Ейдемільера та В. В. Юстицькиса, дозволило виділити відмінності між домінуючими стилями виховання хлопців і дівчат. За більшістю шкал результати відрізнялися на декілька відсотків. Увагу привертають результати, отримані за шкалою "гіпопротекції" (Г-), які засвідчили поширену ситуацію в сучасних родинах, коли хлопцям приділяється набагато менше уваги (у 78% випадків), ніж дівчатам (у 22%). Результати за шкалою "надмірна вимогливість" (Т+) показали, що дівчатам батьки висувають більш завищені вимоги (86%), ніж хлопцям (42%). Дані за шкалою "недостатні обов'язки" (Т-) засвідчили, що в хлопців обов'язків значно менше (91%), ніж у дівчат (25%), оскільки батьки сподіваються на їхню самостійність. Отримані за шкалою "мінімальні санкції" (С-) результати показали, що батьки дочок проявляють до них більшу суворість, намагаючись виховати їх успішними (92%), тоді як для синів покарання і суворість у вихованні використовують набагато рідше (15%).

Розподіл переважаючих стилів виховання в родинах, які вказують чи не вказують довіру до школи, представлений у нижче наведеній таблиці 1.

Отже, у родинах, де виховання дитини виступає (або не виступає) для батьків важливою місією в житті, показники переважаючих стилів виховання розподілилися залежно від статі дитини:

- у родинах, яких батьки з недовірою ставляться до школи, найчастіше застосовують до своїх дівчат "гіперпротекцію" (85%), "надмірну вимогливість" (85%), "мінімальні санкції" (92%); у родинах, яких виховуються хлопці, частота таких батьківських стратегій була мінімальною.

- у родинах, яких батьки "дають свободу" своїй дитині, упевнені, що і без докладених ними зусиль дитина все одно виросте, застосовують до своїх хлопців "гіпопротекцію" (72%), "недостатні обов'язки" (54%), "нестійкий стиль

виховання" (36%), "нерозвинені батьківські почуття" (45%); у родин, яких виховуються дівчата, частота таких батьківських стратегій була мінімальною.

Таблиця 1. Стилі виховання батьків, що довіряють/не довіряють школі

Методика Ейдемільлера	Хлопці			Дівчата		
	Є довіра	Немає довіри	ф	Є довіра	Немає довіри	ф
Фактор гіперпротекції (%)	36% (4 родини)	9% (1 родина)	0,6	7% (1 родина)	85% (12 родини)	1,7
Фактор гіпопротекції (%)	72% (8 родин)	9% (1 родина)	1,2	-	-	
Фактор надмірної вимогливості (%)	18% (2 родин)	9% (1 родина)	0,2	7% (1 родина)	85% (12 родин)	1,7
Фактор недостатніх обов'язків підлітка (%)	54% (6 родин)	-		7% (1 родина)	-	
Фактор надмірних санкцій (%)	27% (3 родини)	9% (1 родина)	0,4	7% (1 родина)	14% (2 родини)	0,1
Фактор мінімальних санкцій (%)	18% (2 родини)	9% (1 родина)	0,2	-	92% (13 родин)	
Фактор нестійкості стилю виховання (%)	36% (4 родини)	-		7% (1 родина)	14% (2 родини)	0,1
Фактор виховної невпевненості (%)	18% (2 родини)	9% (1 родина)	0,2	-	42% (6 родин)	
Фактор нерозвиненості батьківських почуттів (%)	45% (5 родин)	-		-	-	

Отримані результати аналізу дозволяють говорити, що батьки дівчаток більш дбайливо ставляться до їхнього виховання, ніж батьки хлопців. Як правило, дівчата вимагають більше уваги, оскільки з народження вони сприймаються як представники "тендитної та слабкої" статі. Дівчата зростають у достатку уваги, яка може виражатися як у суворості, так і в прагненні батьків догодити дитині, задовольняючи всі її потреби. Хлопці, як правило, виховуються в більш жорстких умовах; їм не дозволяється виявляти емоцій та слабкості, які не є показниками сильної особистості. Подібне виховання формує деяку відчуженість дитини, через що батьки в підлітковому віці дають хлопцям більше свободи. Вони впевнені в тому, що за допомогою такого виховання хлопці дорослішають швидше.

Результати, отримані за допомогою 16-факторного особистісного опитувальника Р. Кеттелла показали, що у дівчат порівняно із хлопцями значно перевищують показники за шкалою В "інтелект" ($M = 8,07$ у дівчат проти $M = 4,01$ у хлопців), Q_3 "низький самоконтроль-високий самоконтроль" ($M = 7,07$ у дівчат проти $M = 5,73$ у хлопців) та Q_4 "розслаблення-напруженість" ($M = 7,07$ у дівчат проти $M = 5,09$ у хлопців). Середні та високі показники за такими шкалами вказують на такі якості дівчат, як здатність до абстрактного мислення та прояву кмітливості ("інтелект"), прагнення проявляти самоконтроль і точність у виконанні соціальних вимог ("самоконтроль"), наявність збудження і неспокою, які свідчать про підвищену мотивацію, незадоволення станом речей ("напруженість"). Низькі показники були отримані за факторами А "замкнутість-товариськість" ($M = 3,93$) та С "емоційна нестійкість-емоційна стійкість" ($M = 4,57$). Це вказує на схильність дівчат більшою мірою проявляти замкненість, деяку ригідність і суворість в оцінці людей ("замкненість"), піддаватися почуттям, мати нестійкі інтереси, проявляти лабільність настрою, роздратованість, утомлюваність, невротичні симптоми ("емоційна нестійкість").

Хлопці відрізнялися від дівчат більш високими показниками за факторами F "стриманість-експресивність" ($M = 6,09$ у хлопців проти $M = 4,93$ у дівчат), О "впевненість у собі-тривожність" ($M = 7,00$ у хлопців проти $M = 5,71$ у дівчат). Такі показники свідчать про те, що хлопці більшою мірою визначають у собі життєрадісність, імпульсивність, розважливність, веселість, енергійність, комунікабельність. Проте на фоні вираженості таких позитивних характеристик вони також відзначали у собі схильність до прояву тривожності та вразливості. Ми припускаємо, що вираженість таких характеристик є результатом статево-рольового виховання хлопців, за правилами якого в суспільстві не прийнято до представників чоловічої статі застосовувати ласку, ніжність, чуйність, емоційні прояви.

Підсумовуючи отримані результати за всіма методиками дослідження, ми склали узагальнені портрети дівчат і хлопців, що виховуються в родинях з різним рівнем зацікавленості (участі) в освітньому процесі.

У родинях, що довіряють школі, у дівчат превалюють такі характеристики, як мрійливість, неуважність, хитрість, почуття провини та самотність. У родинях, які не довіряють школі і беруть усю відповідальність за успіх своїх дітей, дівчата відрізняються високим рівнем розвитку кмітливості, проникливості, зібраності; вони мають сильний характер, сумлінність, врівноваженість та відповідальність.

Зазначимо, що серед обстежених родин, що виховують дівчат, більшою мірою були представлені ті, що не довіряють школі, тоді як серед родин, що виховують хлопців, більше тих, які повністю довіряють навчальному процесу. У сім'ях, які не довіряють школі, хлопці відрізнялися високими загальними розумовими здібностями, чутливістю, самостійністю та винахідливістю. Хлопці з родин, які повністю довіряють школі, більшою мірою відзначали в собі такі якості: безтурботність, неуважність, недбайливість, життєрадісність та невпевненість у собі.

Отже, питання стосовно якості й змісту освіти є дуже складним і проблематичним. Результати дослідження показали, що діти, чий батьки зацікавлені навчальним процесом, показують більш високі результати за всіма характеристиками, ніж діти, чий батьки повністю довіряють школі. Реформа в освіті є дуже затребуваною в нашому суспільстві. Тільки новий погляд на процес освіти у цілому зможе змінити ситуацію у бік довіри до школи як соціального інституту, що виховує підготовлених до дорослого життя компетентних молодих громадян.

Література

1. Козаков В. А. Педагогізація суспільства як передумова неперервної освіти: шляхи, досвід: В 2-х ч. / В. А. Козаков, Д. І. Дзвінчук // Неперервна професійна

- освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць / за ред. І. А. Зязюна та Н. Г. Ничкало. – К., 2001. – Ч. 1. – 109 с.
2. Концепція сімейного виховання в системі освіти України "Щаслива родина". – К., 2012. – С. 8.
3. Кошманова Т. С. Розвиток педагогічної освіти у США (1960-1998 рр.) / Т. С. Кошманова – Львів: Світ, 1999. – 488 с.
4. Міляєва В. Взаємодія сім'ї і школи як психолого-педагогічна проблема [Електронний ресурс] // politik.org.ua: сервер здорового навчання. – 2002. – URL: <http://www.politik.org.ua/vid/-magcontent.php3?m=6&n=64&c=1446> (дата звернення: 01. 03. 2018).

ФЕНОМЕН «ЯКІСТЬ ЖИТТЯ» В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Ольга Лосієвська¹, Єлизавета Кіслякова², Юлія Парфьонова³

Східноукраїнський національний університет

імені Володимира Даля

Сєвєродонецьк, Україна

¹infinity88lug@gmail.com, ²kislakova16@gmail.com,

³parfenova100497@gmail.com

Постановка проблеми. Проблематика, що стоїть за поняттям «якість життя», у теперішній час являється об'єктом наукових досліджень у багатьох областях знання, перш за все в психології, соціології, економіці, екології. У дискусії про якість життя залучені дослідницькі центри, урядові органи, різні міжнародні організації. Якість життя є багатостороннім та комплексним поняттям, оскільки включає в себе питання життя, побуту, світогляду, споживання, навколишнього середовища, психіки, поведінки, громадської і трудової діяльності окремої особистості, соціальних груп, верств і класів. Одним із найважливіших аспектів психологічного аналізу якості життя є вивчення соціального самопочуття людини, її узагальненої емоційно-оцінної реакції на соціальні зміни і своє становище в суспільстві. На сучасному етапі розвитку та трансформації суспільства все більше домінує потреба у визначенні актуальної моделі якості життя, яка буде характеризувати сукупність потреб сучасної людини.

Викладення основного матеріалу. В силу свого комплексного характеру поняття «якість життя» стало предметом досліджень, інтерпретацій та теоретичних узагальнень ряду гуманітарних наук: соціальної психології, філософії, соціології, економіки, демографії тощо. Перші концепції якості

життя з'явилися в західній, зокрема, американській та західнонімецькій соціології. Термін «якість життя» був введений під час обговорення проблем індустріальних і постіндустріальних товариств для того, щоб позначати ті аспекти суспільного життя, які погано піддаються чисто кількісним методам вимірювання та оцінки.

Глобальні зміни у світовій економіці стали причиною відмови суспільств від вузьких економічних підходів до реформ, які недостатньо враховували соціальні процеси, які відбувалися в державах. Світова практика на власному прикладі свідчила про те, що у країнах які були більш розвиненими, найчастіше розвиток визначався через показник якості життя, як суспільного феномену, а також через свободу участі людства у господарських процесах. Тому можна сказати, що у теперішній час у більшості держав макроекономічні конфлікти, що виникли на основі трансформації соціально-економічної сфери, призвели до зниження якості життя населення, що є характерним для всіх країн із перехідною економікою.

Недостатність кількісних оцінок стосовно дослідження існуючих умов життя, які надавалися за допомогою використання лише економічного підходу таякі відносилися до категорії «рівень життя», у 1960-х р. XX ст. викликала зародження соціологічної категорії «якість життя». Вважається, що вперше цей термін згадується в книзі Дж. Гелбрейта «Суспільство достатку».

Під «якістю життя» малися на увазі всі блага, які можуть бути надані споживачеві «розвиненим індустріальним суспільством», «суспільством менеджерів» [4, с. 194].

Поняття «якість життя», починаючи з середини 60-х рр. XX ст., пройшло шлях від публіцистичного словосполучення до наукової категорії та в кінцевому рахунку стало важливим інструментом для пізнання дійсності і прийняття управлінських рішень. Протягом довгого часу велика кількість науковців давали свої визначення феномену «якість життя» в залежності від періоду часу, в якому вони проживали.

В зарубіжній психології розробкою даної проблеми займалися – Е. Еріксон, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, К. Юнг, які описували різні аспекти позитивного функціонування особистості. У вітчизняній психології над дослідженням якості життя працювали А. Асмолов, Б. Братусь, О. Леонтьєв, вони описували становище психологічної сутності феномену сенсу життя [5, с. 135].

З соціально-психологічної точки зору, проблема якості життя традиційно розглядається в контексті наявних небезпек, які несуть дестабілізацію в організації соціальної структури, зростання соціальної несправедливості та соціально-економічної нерівності. Для аналізу якості життя у такий спосіб можуть використовуватися такі індикатори, як рівень досягнення соціальної злагоди (Е. Дюркгейм), рівень зростання суб'єктивної задоволеності існуванням (П. Сорокін), рівень можливостей творчої реалізації та щастя (Л. Уорд, М. Михайловський), відсутність загроз фізичній і психічній цілісності людини (Д. Маркович) [5, с. 45].

Якість життя – це комплексна характеристика рівня життя людства та об'єктивних і суб'єктивних умов життя населення, які у свою чергу допомагають науковцям визначити фізичний, ментальний, соціально-культурний розвиток людини, групи або цілого суспільства [2, с. 28].

Сучасна економічна наука орієнтується на визначення поняття «якість життя» населення як стану задоволення економічних, соціальних, екологічних і психологічних потреб [2, с. 29].

Якість життя населення певної країни може визначатися сукупністю наступних чинників: економічних, соціальних, техногенних, демографічних, екологічних, географічних, політичних та моральних.

На основі категорії «якість життя» представники різних наук намагалися охарактеризувати ті аспекти образу і рівня життя, які «не вписувалися» в рамки старих категорій через що не могли ними враховуватися. Американська психологія, вважала, що розгляд якості життя – одна з найважливіших проблем теорії і практики соціального і прикладного управління. У вітчизняній

психології дана проблема стала активно досліджуватися, але в той же час поступово стала набувати суто прикладний характер.

Сучасні психологи стверджують, що при визначенні якості життя маються на увазі такі цінності людського існування, як почуття впевненості людей у завтрашньому дні, усвідомлення своєї необхідності суспільству та можливість самим визначати його розвиток, здатність й готовність суспільства відгукуватися на потреби і запити особистості [1, с. 179].

В такому розумінні модель «якості життя» представляє собою комплексну інтегральну характеристику напрямків взаємодії особистості з її соціальним оточенням та державною владою, що відображає ступінь соціальної свободи людини, можливості її всебічного розвитку, сукупність матеріальних, культурних і духовних цінностей, представлених в її розпорядження. Головним показником в цій характеристиці виступає ступінь суб'єктивної задоволеності особистості чином своєї життєдіяльності в конкретному соціальному оточенні. Ця суб'єктивність пояснює як по-різному одну й ту ж соціальне середовище оцінюють різні люди, тому що кожен виділяє пріоритетні для себе напрямки взаємодії з середовищем і оцінює їх з точки зору своїх потреб.

Можна стверджувати, що до сих пір феномен «якість життя» носить досить невизначений, гостро дискусійний характер. Оцінюючи ступінь розробки проблем якості життя, доводиться констатувати відсутність певних, єдиних або узгоджених поглядів на питання про якість життя, наявність труднощів в теоретичному обґрунтуванні критеріїв його виміру і у виділенні соціальних індикаторів. Ці труднощі пов'язані з низкою факторів, що лежать в основі методологічних проблем дослідження якості життя.

Для того, щоб науковці мали можливість «проникнути» в соціальний світ життя сучасних людей, їм недостатньо отримати лише об'єктивну інформацію, тобто знання про об'єкт (тієї частини соціальної реальності, яка складається в результаті «природних» чинників і законів, тобто відносно незалежно від свідомості суб'єктів). Необхідно враховувати також і те, що об'єкти соціального світу встановлюються людьми в ході їх життєвої практики.

Аналіз проблем якості життя свідчить, що даний феномен є не тільки наслідком соціально-економічної реальності, скільки соціально-психологічним, пов'язаний з особливостями сприйняття людьми свого положення в суспільстві. Високий рівень і навіть постійне зростання економічних можливостей може поєднуватися зі зменшенням задоволеності людини зростанням свого добробуту і якістю життя.

Провівши ряд досліджень було виявлено, що для людей є дуже важливим відповідність їхніх потреб та можливостей їхнім очікуванням. Отже можна сказати, що у суб'єктивістських концепціях якості життя важливе місце повинні займати наступні характеристики: соціальна активність, задоволеність роботою, наявність можливостей розвивати свої здібності, почуття своєї індивідуальності, почуття причетності до життя суспільства тощо.

Знаходячись в транзитивних умовах, для суспільства, що перебуває у постійній трансформації, стає актуальним аналіз доль, групової ідентичності. Особливого значення набувають якісні методи аналізу, в тому числі біографічний метод. Аналіз життєвих ситуацій дозволить виявити справжні причини, наприклад, довготривалого безробіття, в числі яких, очевидно, будуть попередній досвід людини, особливості її сімейного життя, психології, а не становище тих чи інших груп, виходячи з статі, віку, освіти, місця проживання тощо [4, с. 254].

Спираючись на структуру якості життя, яка включає в себе потреби та інтереси особистості; умови її життя; види діяльності, що здійснюються людиною і включаючи, перш за все, працю, побут, відпочинок і т.д., можна констатувати те, що дана категорія включає в себе як об'єктивні, так і суб'єктивні складові. Таким чином, «якість життя – це не тільки самі умови людського існування, висловлені різними кількісними параметрами, а й ставлення людини до цих умов, що відображається в цінностях, ціннісних установах і світовідчутті, ставлення, яке може бути також виражений кількісно» [4, с. 242].

Можна констатувати, що плідне розуміння якості життя можливо лише на шляху синтезу і об'єктивної, і суб'єктивної його сторін.

Висновки. Таким чином, трансформаційні процеси в суспільстві не можуть не вплинути на еволюцію поглядів сучасних дослідників на «якість життя». Трансформація найважливіших інститутів сучасного суспільства безпосередньо змінила критерії якості життя. Сьогодні до цих критеріїв належать не тільки рівень подолання соціальної прірви між «верхніми» і «нижніми» верствами суспільства, а й ступінь завоювання прав і свобод, ступінь сполучення доходів з витратами праці, ступінь легітимізації соціальної мобільності тощо. Тобто у теперішній час в умовах трансформації сучасного суспільства людством враховується ступінь маргіналізації індивідів. Різні соціальні групи та верстви по-різному намагаються оволодіти можливостями поліпшення якості життя, а отже, мають різноспрямовані інтереси, виявляють різну активність в поведінці та діяльності по соціальній трансформації суспільства. Виникає необхідність у вивченні та узагальненні досвіду вивчення й оцінки якості життя населення в інших країнах. Це пояснюється тим, що дослідження якості життя в вітчизняній літературі концентруються в основному на аспектах рівня, а не якості життя. В даний час велика кількість людей потребує соціальної допомоги, яка може бути спланована і надана при розробці програм соціальної адаптації та реабілітації, що спираються на достовірну і повну інформацію про соціальне благополуччя і якості життя населення.

Література

1. Гук О. Ф. Гуманізація освітнього простору у ВНЗ: збірник наукових праць. / О. Ф. Гук. – К.: Логолос, 2012.– С. 179-187.
2. Никифорова В. Г. Якість життя населення регіону: аналіз, прогнозування, соціальна політика. / В. Г. Никифорова. – Одеса: Одеський нац. економічний університет, 2012. – 316 с.
3. Никифоров Г. С. Психология здоровья: учебник для вузов / Г. С. Никифорова. – СПб.: Питер, 2006. – 607 с.

4. Сергєєнкова О. П. Загальна психологія: навчальний посібник / О. П. Сергєєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасєка. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
5. Швалб Ю. М. Еколого-психологічні чинники якості життя в умовах розвитку сучасного суспільства / Ю. М. Швалб. – Кіровоград: «Імекс-ЛТД», 2013. – 208 с

ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ ФЕНОМЕНА «КАЧЕСТВО ЖИЗНИ»

Антонина Мирошниченко

Национальный фармацевтический университет

Харьков, Украина

mirantonina72@gmail.com

Философское понятие «качество жизни» заключается в том, что каждый человек имеет право на обучение, а его честное отношение к обучению должно гарантировать ему приличное существование. Главным критерием приличного существования является постоянное повышение качества жизни. Но, идя по потребительскому пути, неизбежно каждому гражданину приходится решать множество задач как педагогического, так и нравственного характера. Не используя гуманный подход к проблемам педагогики и способности к непрерывному обучению (самообразованию), развитие социума может быть затруднено. Общество должно пропагандировать и поощрять самообразование.

Меры по согласованию возможностей и потребления ресурсов регулируются налогами и совершенствованием права. Правовая парадигма не может конкурировать с нравственностью. Поэтому, роль личности стремительно повышается.

Ошибочно было бы относиться к воспитательным мероприятиям, как к основным. Проблемы нравственности без экономической мотивации в лучшем случае, являются необоснованными. Для этого общество должно готовить высококвалифицированных специалистов, готовых к непрерывному обучению. Исходя из этого, получается что, создавать атмосферу морали и нравственности должны родители и государство, любовь и пропаганда. А, главной задачей служащих заключается в честном исполнении своих обязанностей. Научи, проконтролируй и требуй.

Родители должны любить своих детей, что является естественным процессом. Учителя должны любить свою работу, что тоже – естественно. А значит, физиологично и научно обосновано.

Так как все мы, либо дети, либо родители, либо педагоги, либо специалисты, либо всё одновременно. Для нас нет четкого разграничения. Дети (ученики) любят учиться с радостью, студенты нашли своё призвание, с удовольствием занимаются. Родители любят своих детей, радуются. Педагоги любят свою работу, счастливы. Взрослые улучшают этот мир, творят. Всё красиво и гармонично. Идеальное общество. Это не плод нашего воображения, а необходимая формальность.

Мы создаем иллюзию любви педагога к ученикам, заставляя его это делать... Будучи родителем и человеком, он любит своих детей, свою работу, и жизнь как таковую. Но, заставить его любить чужих детей невозможно. Существуют законы мироздания, которые нарушать нам не зачем, как бы мы этого не захотели.

Что мы хотим, безопасности или дисциплины, сознательности или честности и т.д....

Без согласия в обществе, т.е. строгого научного обоснования роли каждого индивидуума в социуме и без осознанного права на выбор, невозможно обеспечить стабильный рост качества жизни. Процесс носит нестабильный накопительный характер с обязательным положительным или отрицательным сальдо, потрясаемый нарушениями различного характера и экономическими потрясениями из-за дискриминации права на собственность учителей, врачей, продавцов, Интернет, СМИ, реклама и т.д.

Не существует нравственных моделей общества, все они не жизнеспособные, хотя часто модели выглядят привлекательно. Есть профессиональное отношение, чему и надо учить. Накопленный потребительский багаж превращает эволюционный путь развития в абстрактный. Из-за невозможности своевременного регулирования стабильности работы временных конструкций (промышленность, предприятия,

логистика, ресурсы и т.д.). Желания к улучшению качества жизни приведут к непомерным расходам, на фоне невозможности научного расчета последствий от их применения (революции, войны, эпидемии, экология, т.д. и т.п.).

Школа как модель успешного общества. Дети имеют бесконечное количество прав любящих родителей, а родители, любящие родители, обязаны контролировать тех людей, которые с их детьми контактируют. И здравоохранение является частью педагогической программы, а не самостоятельной величиной. Когда мы активно контролируем контакты с окружающим миром, то педагогические мероприятия сводятся к контролю за профессионализмом. Исключим «человеческий фактор» – гарантируем результат.

При нынешнем образовании невозможно осуществить полноценный контроль. Необходимо сместить требования к многоуровневому образованию. Смысл, которого, заключается в том, что переход на следующий уровень подготовки возможен только при полном прохождении данного уровня. Невыполнение этого требования дискриминирует всю систему образования и не способствует нравственному оздоровлению общества. Во время прохождения каждого уровня новизна разрушает процесс обучения. Вселяет в учеников неуверенность, страхи, сомнения, которые детям неестественные. И вместо того, чтобы обучать лидеров, мы успешно учим неудачников и радуемся этому.

Личность никогда не станет лидером, особенно без осознания своей значимости, что достигается и гарантируется полнотой усвоенных знаний. А стабильность всего сообщества находится в гарантированном усложнении в технических и инновационных мероприятиях. Мир стремительно усложняется и гарантией предсказуемого будущего для общества будет умение каждого из нас быстро переучиваться.

Нельзя проверять на детях научно не обоснованные образовательные, оздоровительные, медицинские и профилактические мероприятия.

Основополагающие умения начальной школы состоят из требований научить ребенка быстро соображать (думать) и быть ответственным за себя и окружающих. Научить правилам поведения и общения, элементарной безопасности, быстрому устному счету, красивому и быстрому письму. Если при этом дети оказывают сопротивление обучению, то контроль со стороны родителей ослаблен или он полностью отсутствует. Восстановив механизмы контроля, обеспечим и стабилизируем учебный процесс, а значит предсказуемое будущее.

На простом примере обучения письму. Автор уже рассматривала обоснование и необходимость каждого пункта в статье «Фізіологічне навчання, основні його складові».

И так, берем тетрадь в клетку. Выбираем текст (5-6 предложений) с использованием тех слов, удобных и понятных для этого возраста. Пишем каждую букву отдельно, без соединений, но близко друг возле друга. Повторяем текст от 2 до 10 раз. Каждый день, один и тот же текст. При этом, контроль за такой деятельностью, возможен только в случае полного приобретенного навыка. Ни хвалить, ни ругать, пока не научим.

Педагог контролирует процесс, то есть желание ребенка учиться, но не умения.

Родители генетически обязаны любить своих детей, и имеют право *требовать*. Дети, рожденные в любви, любить умеют и надо создать условия для того, чтобы они не потеряли эту любовь к жизни, то есть, радовались жизни в школе. Улыбались, встречая знакомых, с удовольствием участвовали в обсуждениях и уроках, занимали активную жизненную позицию. А педагоги должны требовательно относиться к себе, к своей работе, быть профессионалами.

Литература

1. Мирошниченко А. С. Фізіологічне навчання, основні його складові / А. С. Мирошниченко // Педагогіка та психологія. – 2016. – Вип. 53. – С. 127-137. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2016_53_17.

ЯКІСТЬ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Анастасія Озаровська

Харківський регіональний інститут державного управління

Національної академії державного управління

при Президентові України

Харків, Україна

avon726@gmail.com

Рівень освіти молоді є одним з найважливіших компонентів системи якості життя, сприяє зміцненню і подальшому розвитку економіки. Освіта займає важливе місце в системі ціннісних орієнтацій молоді, розглядається не тільки як спосіб придбання знань, але і як умова досягнення успіху, матеріального добробуту і підвищення якості життя. Очевидним є зв'язок між рівнем освіти, якістю життя молоді і соціально-економічним розвитком країни.

Одним з показників розвитку країни є активність молоді, яка нерозривно пов'язана з рівнем освіти. Підвищення рівня освіти молоді сприяє розвитку соціальних процесів, підвищенню конкурентоспроможності та привабливості країни, ефективному економічному зростанню і підвищенню якості життя.

Сьогодні освіта розглядається як об'єкт перспективних і надзвичайно важливих інвестицій [1]. Для сучасної людини першочерговим мотивом стає самореалізація, прагнення до освіти і знань та практичного їх застосування [2]. При цьому залишається проблема відтоку висококласних молодих фахівців і перспективних вчених в країни з більш високим рівнем життя [3]. Таким чином, проблема розвитку системи освіти стає все більш актуальною, є дуже значною для суспільства і нерозривно пов'язана з якістю життя.

У науковій економічній літературі існує безліч визначень терміну якість життя населення. Якість життя – це можливість прожити довге здорове життя

та мати доступ до ресурсів людського розвитку. Якість життя – це сукупність соціально-економічних та інших критеріїв, що відображають рівень і ступінь добробуту людини в різних сферах її життєдіяльності як основної умови сталого соціального розвитку громадянського суспільства і особистості [4]. Якість життя молоді – інтегральне поняття, яке характеризує в кількісно вимірюваних одиницях різні сторони життєдіяльності (образ, стиль життя) молоді та різних її груп; стан самого суб'єкта (демографічні параметри, фізичне і психічне здоров'я); умови життєдіяльності суб'єкта. [5].

Показники, що характеризують якість життя, повинні:

- відображати найбільш важливі соціальні параметри, мають інтегральне значення для суспільства і відображають його власне відчуття себе щасливим або нещасним;
- володіти достатньою чутливістю і можливістю швидкого реагування на фактори, що змінюють умови життєдіяльності;
- мати доступні для стандартного вимірювання кількісні характеристики, що забезпечують можливість порівняльної оцінки і моніторингу змін.

Сьогодні при дослідженні якості життя використовують різні методики, а саме: [6]

1. Рейтинг якості життя в регіонах визначає фактичний стан тих чи інших аспектів умов життя і ситуації в різних соціальних сферах. Основними групами показників є: рівень доходів населення, житлові умови населення, забезпеченість об'єктами соціальної інфраструктури, екологічні і кліматичні умови, безпека проживання, демографічна ситуація, здоров'я населення і рівень освіти, розвиток інфраструктури, рівень економічного розвитку, розвиток малого бізнесу.

2. Індекс якості життя вимірює досягнення країн світу і окремих регіонів з точки зору їх спроможності. Ключовими показниками є: здоров'я, сімейне життя, суспільне життя, матеріальний добробут, політична стабільність і безпека, клімат і географія, гарантія роботи, політична свобода, гендерна рівність.

3. Індекс розвитку людського потенціалу характеризують розвиток людини в країнах і регіонах світу. Основні показники: очікувана тривалість життя, рівень грамотності населення країни, рівень життя, оцінений через ВНД (валовий національний дохід) на душу населення.

4. Індекс процвітання країн світу вимірює досягнення країн світу з точки зору їх добробуту і процвітання. Категорії досліджуваних показників: економіка, підприємництво, управління, освіта, охорона здоров'я, безпека, особисті свободи, соціальний капітал.

У представлених методиках одним з основних показників якості життя є рівень розвитку освіти. У дослідженнях індекс освіти визначається показниками грамотності серед дітей і молоді у віці від 6 до 23 років. Таким чином, рівень освіти молоді є найважливішим компонентом системи якості життя молоді. Молодь – це відображення напрямку розвитку суспільства. Дивлячись на молодих людей, можна зрозуміти, куди і з якою метою рухається суспільство [7]. За результатами соціологічних досліджень основними цінностями сучасної молоді є [8]:

1. Сімейні цінності.
2. Матеріальне благополуччя.
3. Спілкування, друзі.
4. Здоров'я.
5. Освіта, цікава робота, самореалізація.
6. Свобода, самостійність.
7. Престиж, положення в суспільстві.
8. Відпочинок, хобі, спорт.
9. Творчість.

В системі економічних ціннісних орієнтацій молоді освіта займає важливе місце. Освіта розглядається не тільки як спосіб отримання знань, а й як умова досягнення успіху, матеріального благополуччя і підвищення якості життя. Якість і рівень освіти є основою забезпечення і підвищення якості життя

населення. Підвищення якості життя сприяє непереривності процесу економічного розвитку.

Сьогодні саме знання і освіта визначають економічний потенціал країни і регіонів. У регіонах мають бути створені необхідні умови для повноцінної якісної освіти, повинні враховуватися інтереси і здібності особистості, а також забезпечуватися досягнення конкурентоспроможного рівня для всіх ступенів освіти.

Міжнародні організації, що займаються стандартизацією на основі ISO 9001, взяли визначення, в якому якість трактується як сукупність характеристик об'єкта, що відносяться до його здатності задовольняти встановлені і передбачувані потреби. Якість освіти – затребуваність отриманих знань у конкретних умовах і місцях їх застосування для досягнення конкретної мети та підвищення якості життя. В освіті якість зазвичай розглядається не тільки як результат діяльності, а й як процес, спрямований на досягнення запланованих результатів з урахуванням внутрішнього потенціалу і зовнішніх умов об'єкта. Виходячи з підходу до розуміння якості освіти, можна виділити наступні блоки показників якості: якість викладацького складу; стан матеріально-технічної бази навчального закладу; мотивація викладацького складу; якість навчальних програм; якість студентів; якість інфраструктури; якість знань; інноваційна діяльність керівництва; впровадження процесних інновацій; затребуваність випускників; конкурентноздатність випускників на ринку праці; досягнення випускників.

Якість освіти можна розглядати як багатовимірне поняття. До розкриття цього поняття доцільно підійти з позицій процесного підходу, який прийнятий при розробці системи управління якістю для підвищення задоволеності споживачів шляхом виконання їхніх вимог.

Процесний підхід означає безперервність управління, послідовність і взаємозв'язок окремих освітніх процесів у межах системи, а також їх комбінацію та взаємодію.

Система менеджменту якості є інтегрованою, орієнтованою на сучасні інформаційні технології, використання досягнень теорії і практики менеджменту. Її успішність може бути оцінена з застосуванням якісних і кількісних показників.

Література

1. Неровня Т. М. Освіта як інституційна домінанта і детермінанта суспільного прогресу в економіці // Бізнес. Освіта. Право. № 1 (5). С. 102-111.
2. Чумакова Є. О. Оцінка сучасного стану системи освіти // Бізнес. Освіта. Право. 2014. № 2 (27). С. 261-264.
3. Отосова П. О., Шамрай Л. В. Управління людськими ресурсами як базовий фактор стратегії розвитку навчального закладу // Бізнес. Освіта. Право. 2014. № 2 (27). С. 192-195.
4. Індикатори конкурентоспроможності і якості життя: інструмент оцінки та результативності державної політики / Інститут комплексних стратегічних досліджень. М.: ТЕИС, 2004. С. 8-66. БІЗНЕС. ОСВІТА, травень. № 2 (39).
5. Словники та енциклопедії [Електронний ресурс] / URL: <http://dic.academic.ru/>.
6. Єрлигіна Є. Г. Вплив показників якості життя молоді на рівень розвитку регіонів / Сучасні проблеми науки і освіти. 2015. № 2-2. С. 462.
7. Семенов В. Є. Ціннісні орієнтири сучасної молоді // Соціол. дослідження. 2007. № 4.
8. Нугаєва Р. М. Життєві пріоритети сучасної молоді [Электронный ресурс] // NovaInfo.Ru. Електрон. журн. 2016. № 46-4. URL: <http://novainfo.ru/article/6328> (дата звернення: 15. 12. 2016).

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КУРСАНТІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я

Маргарита Свічкарь¹, Ігор Хмиров²

Національний університет цивільного захисту України

Харків, Україна

¹ritas127333@gmail.com, ²khmyrov7771@gmail.com

Суть психологічного здоров'я полягає у внутрішній та зовнішній гармонії людини між собою та навколишнім середовищем. Увага до питання психологічного здоров'я є цілком закономірною, тому що психологія здоров'я – новий напрям у вітчизняній психології, який переживає період становлення, визначає пріоритети своїх наукових інтересів, зв'язку з суміжними областями наукового знання.

У сучасних умовах існування все більшого значення набуває проблема безпеки життєдіяльності особистості. Результати техногенного процесу мають непередбачувані наслідки. Все це призводить до збільшення кількості спеціалізованих служб порятунку та ризикованих видів професій (пожежні, військові, рятувальники, охоронці, працівники правоохоронних органів тощо). Ці люди працюють в екстремальних умовах із постійною загрозою для їх здоров'я та життя [5].

Центральною проблемою психології здоров'я є збереження, зміцнення та розвиток здоров'я, коли саме здоров'я у єдності його духовних, соціальних і соматичних компонентів, стає реальною передумовою повного розкриття потенціалу людини, його саморозвитку, самовдосконалення, самоактуалізації і самопізнання [1]. Саме це коло питань відноситься до сфери психології, і його можна позначити як психологічне здоров'я. Поштовхом до активного застосування терміну «психологічне здоров'я» став розвиток гуманістичних та

позитивістських концепцій у психології, які почали приділяти увагу вивченню ресурсів позитивного функціонування особистості. У поняття "особистість" зазвичай включають такі властивості, які є більш-менш стійкими і свідчать про індивідуальність людини, визначаючи його значущі для людей риси і вчинки, які в свою чергу, безпосередньо впливають на психологічне здоров'я людини.

Проблематикою психологічного здоров'я та особливостей особистості займалися багато вчених, серед них: В. О. Ананьєв, Н. Є. Водоп'янова, Б. С. Братусь, І. М. Гурвич, С. С. Корсаков, Г. С. Никифоров, М. І. Мушкевич, Н. О. Світлична та ін.

Розглянувши теоретичні проблеми вивчення психологічного здоров'я, та особистісних якостей особистості, можна зробити такі висновки що психологічне здоров'я – це комплекс специфічних освітніх, наукових і професійних основ психології як наукової дисципліни, яка спрямована на збереження і підтримку здоров'я, попередження та лікування хвороб, ідентифікацію етіологічних і діагностичних корелятивів здоров'я, хвороби та пов'язаних із нею дисфункцій, а також аналіз і покращення системи охорони здоров'я та формування стратегії здоров'я [2; 4]. Сьогодні психологія здоров'я – одна із найдинамічніших у своєму розвитку галузей психології.

Психологічне здоров'я – складне багатокomпонентне явище, що базується на різномірних характеристиках людини та забезпечує ресурс особистісного розвитку, досягнення відчуття життєвого благополуччя, збалансованого між успішністю функціонування індивіда та «ціною» досягнення цілей розвитку та діяльності. Психологічне здоров'я розглядається дослідниками відповідно до концепцій особистості та відрізняється від фізичного та психічного здоров'я тим, що значною мірою виявляє особистісний розвиток суб'єкта [5].

У сфері дослідження психологічного здоров'я, виділяють два підходи: гуманістичний підхід, який сприяв подоланню скороченого сприйняття людини в науці, скорегував професійні принципи в гуманітарних сферах та гуманітарно-антропологічний підхід, який має на увазі простір зародження і виношування людських якостей і здібностей, духовну вкоріненість і культурну

спадкоємність людини і символізує сутнісні сили і надзвичайну спрямованість людини. Існує декілька критеріїв визначаючих психологічне здоров'я, головні серед них адекватне сприйняття навколишнього середовища, усвідомлене скоєння вчинків, активність, працездатність, цілеспрямованість, здатність встановлювати близькі контакти, повноцінне сімейне життя, почуття прихильності і відповідальності по відношенню до близьких людей, здатність складати і здійснювати свій життєвий план, орієнтація на саморозвиток, цілісність особистості. Психологічно здорова людина розумна, відкрита до співпраці, захищена від ударів життя і озброєна необхідним інструментарієм, щоб справлятися з життєвими викликами [3].

Метою нашого дослідження було встановити відмінності особистісних якостей курсантів з різним рівнем психологічного здоров'я.

Для досягнення поставленої перед нами мети та вирішення завдань ми проводили дослідження на базі Національного університету цивільного захисту України, соціально-психологічного факультету та факультету пожежної безпеки. Група досліджуваних склала 50 осіб, юнаки та дівчата курсанти у віці 18-20 років. Всі одного соціального статусу, провідний вид діяльності – учбовий.

Нами була проведена методика на визначення психологічного здоров'я, яка дозволила нам визначити рівень психологічного здоров'я курсантів, та методика на визначення особистісних якостей, яка дозволила нам визначити особистісні якості на основі факторного аналізу п'яти незалежних змінних. Для визначення психологічного здоров'я у курсантів ми провели методику «Тест психологічного здоров'я». Для визначення особистісних якостей курсантів ми провели методику п'ятифакторного особистісного опитувальника МакКрає – Коста, більш відомий як «Велика п'ятірка».

Після фіксації результатів досліджування здійснювався аналіз даних, який дозволив виявити, що всю групу досліджуваних (50 осіб), можна поділити на дві групи – з високим та низьким рівнем психологічного здоров'я, згідно з інтерпретації методики на визначення рівня психологічного здоров'я, а також

за особистісними якостями – «екстраверсія – інтроверсія», «прихильність – відособленість», «самоконтроль – імпульсивність», «емоційна стійкість – емоційна нестійкість», «експресивність – практичність». Респонденти в досліджуваній вибірці розподілились наступним чином: переважна кількість досліджуваних мають оптимальний рівень психологічного здоров'я – 32 особи, що складає 64% від загальної кількості досліджуваних; недостатній рівень психологічного здоров'я мають 18 осіб, що складає 36%.

Оскільки метою нашого дослідження є встановлення відмінності особистісних якостей курсантів з різним психологічним здоров'ям, ми виокремили п'ять основних факторів, до яких увійдуть курсанти з певними особистісними якостями. У групі з оптимальним рівнем психологічного здоров'я за шкалою «екстраверсія / інтроверсія» маємо такі показники, – 40,34 бали, за шкалою «прихильність / відособленість» – 41,19 балів, за шкалою «самоконтроль / імпульсивність» – 43,84 бали, за шкалою «емоційна стійкість / емоційна нестійкість» – 42,25 бали та за шкалою «експресивність / практичність» маємо – 43,56 бали. У групі досліджуваних з недостатнім рівнем психологічного здоров'я за шкалою «прихильність / відособленість» маємо такі показники – 42,94 бали, за шкалою «прихильність / відособленість» – 44,89 бали, за шкалою «самоконтроль / імпульсивність» – 44,22 бали, за шкалою «емоційна стійкість / емоційна нестійкість» – 42,39 бали та за шкалою «експресивність / практичність» маємо – 42,17 бали. Можна зробити висновки, що у досліджуваних з оптимальним рівнем психологічного здоров'я за показниками «екстраверсія / інтроверсія» є більша схильність до інтроверсії, а за показниками «прихильність / відособленість» є більша схильність до відособленості. За показниками «самоконтроль / імпульсивність». спостерігається більша схильність до самоконтролю, за показниками «емоційна стійкість / емоційна нестійкість» спостерігається схильність до емоційної нестійкості та за показниками «експресивність / практичність» є схильність до експресивності. У досліджуваних з недостатнім рівнем психологічного здоров'я за показниками «екстраверсія / інтроверсія» спостерігається схильність до

екстраверсії, за шкалою «прихильність / відособленість» спостерігається схильність до прихильності, за показниками «самоконтроль / імпульсивність» є схильність до самоконтролю, за шкалою «емоційна стійкість / нестійкість» спостерігається схильність до емоційної нестійкості та за показниками «експресивність / практичність» спостерігається схильність до експресивності.

Сьогодні психологія здоров'я – одна із найдинамічніших у своєму розвитку галузей психології. Це зумовлено не лише визнанням сучасним суспільством значущості поведінки, пов'язаної зі здоров'ям і якістю життя, а також зростанням розуміння та переконання, що для підтримки здоров'я недостатньо лише традиційної медичної системи. Суттєву роль відіграють багато інших чинників, таких як стиль життя, дотримання здоров'яорієнтованої поведінки, профілактика, просвіта здоров'я, формування здоров'яорієнтувальних переконань та ін. Важливим є аналіз біологічних, культуральних і соціально-економічних чинників, таких як стать, вік, освіта, місце проживання чи соціально-економічний статус. Психологія здоров'я забезпечує психологічну адаптацію людини в суспільстві, сприяє її самореалізації, підвищенню якості життя, здійснює психологічну допомогу при завершенні життєвого шляху.

У різноманітті думок і течій поступово сформувалися загальні контури теорії психологічного здоров'я: поняття «психологічне здоров'я» фіксує суто людський вимір, по суті, будучи науковим еквівалентом здоров'я духовного; проблема психологічного здоров'я – це питання про норму і патології в духовному розвитку людини; основу психологічного здоров'я складає нормальний розвиток людської суб'єктивності; визначальними критеріями психологічного здоров'я є спрямованість розвитку і характер актуалізації людського в людині. У проблемі психологічного здоров'я питання про особистісні якості є ключовими. Сукупність критеріїв основних проявів особистісних властивостей, можна розподілити відповідно до форм їх психологічного прояву (психологічні стани, процеси, властивості, ступінь саморегуляції та ін.). Найчастіше перелічують такі критерії психологічного здоров'я: серед властивостей особистості – оптимізм, зосередженість,

урівноваженість, етичність, адекватний рівень вимог (домагань), почуття обов'язку, впевненість у собі, невразливість до образ (уміння позбавлятися образ), працелюбство (не лінивість), незалежність, безпосередність (природність), відповідальність, почуття гумору, доброзичливість, терпимість, самоповага, самоконтроль, життєва активність; серед психологічних станів – стійкість, зрілість почуттів, володіння негативними емоціями (страх, гнів, жадоба, заздрість та ін.), вільний природний прояв почуттів та емоцій, здатність радіти, збереження звичного оптимального самопочуття; серед психологічних процесів – адекватне сприйняття самого себе; здатність до логічної обробки інформації; критичність мислення; креативність; знання себе; дисципліна розуму (управління думками). Психологічне здоров'я прямо залежить від особистісних якостей людини, бо чим більше життєстверджуючі особистісні якості, тим людина більш психологічно здорова. Провівши свої дослідження по встановленню відмінностей особистісних якостей курсантів з різним психологічним здоров'ям, ми отримали дані, які свідчать про те, що досліджувані з оптимальним рівнем здоров'я значно відрізняються від особистісних якостей досліджуваних з недостатнім рівнем психологічного здоров'я. У досліджуваних з оптимальним рівнем психологічного здоров'я за показниками «екстраверсія / інтроверсія» є більша схильність до інтроверсії, а за показниками «прихильність / відособленість» є більша схильність до відособленості. За показниками «самоконтроль / імпульсивність» спостерігається більша схильність до самоконтролю, за показниками «емоційна стійкість / емоційна нестійкість» спостерігається схильність до емоційної нестійкості та за показниками «експресивність / практичність» є схильність до експресивності. Та у досліджуваних з недостатнім рівнем психологічного здоров'я за показниками «екстраверсія / інтроверсія» спостерігається схильність до екстраверсії, за шкалою «прихильність / відособленість» спостерігається схильність до прихильності, за показниками «самоконтроль / імпульсивність» є схильність до самоконтролю, за шкалою «емоційна стійкість / нестійкість» спостерігається схильність до емоційної нестійкості та за

показниками «експресивність / практичність» спостерігається схильність до експресивності.

Це свідчить про залежність особистісних якостей особистості від рівня психологічного здоров'я.

Література

1. Ананьев В. А. Основы психологии здоровья. Книга 1. Концептуальные основы психологии здоровья. СПб.: Речь, 2006. – 384 с.
2. Васильева О. С, Филатов Ф. Р. Психология здоровья человека (эталон, представления, установки): Учебное пособие. – М., 2001. – С. 36-38
3. Гурвич И. Н. Социальная психология здоровья. – СПб., 1999. – С. 213-224
4. Никифоров Г. С. Психология здоровья. – СПб, 2002. – С. 23-96
5. Світлична Н. О. Соціально-психологічні чинники збереження психологічного здоров'я працівників МНС: дис. ... канд. психол. наук. / Світлична Наталія Олександрівна. Х., 2013. – 228 с.

СУТНІСТЬ І РОЗУМІННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Андрій Шутенко

Харківський національний університет міського господарства

ім. О. М. Бекетова

Харків, Україна

avoz88@icloud.com

Пріоритетною метою будь-якої держави в багатьох сферах державного і суспільного життя є вирішення нагальних соціально-економічних проблем і, як наслідок, підвищення якості життя громадян через створення умов для гідної праці і продуктивної зайнятості, поліпшення здоров'я населення, підвищення реальних доходів.

Дослідженню теорії якості життя присвячено досить багато різних робіт. Більшість з них орієнтовані на дослідження якості життя з вузькопрофесійних точок зору. Найбільш сильно якість життя населення залежить від наявності та темпів економічного зростання і факторів, що його забезпечують. Однак, слід зазначити, що прийнята багатьма дослідниками ідея «економічне зростання веде до зростання якості життя» не зовсім вірна. По-перше, економічне зростання в короткостроковій перспективі може досягатися без видимого поліпшення соціальної сфери. По-друге, екстенсивні чинники економічного зростання дають лише приріст обсягу показників, але не покращують їх якість. По-третє, економічне зростання і пов'язані з ним істотні зміни в економіці можуть негативно сприйматися населенням країни, неготовим до будь-яких змін. Прикладом прагнення до швидкого економічного зросту без уваги до якості життя населення може бути так званий «вашингтонський консенсус», тобто тип макроекономічної політики, який Міжнародний валютний фонд і Світовий банк рекомендували до застосування в країнах, що зазнали фінансової

та економічної кризи. Концепція включає набір з 10 рекомендацій, спрямованих на посилення ролі ринкових сил і зниження ролі державного сектора. Однак, двадцять років економічної трансформації в різних країнах дали досить емпіричного матеріалу для розробки моделей, що показують, що при дотриманні певних умов поступова лібералізація може бути більш перспективною, ніж шокова терапія. Уже в 1996 р. було опубліковано більш обережну доповідь Світового банку «Від плану до ринку», в якій йшлося про те, що «послідовна економічна політика, яка поєднує лібералізацію ринків, зовнішньої торгівлі та процесу створення нових підприємств з розумною стабільністю цін, може досягти дуже багато чого навіть в тих країнах, де відсутні чітко визначені права власності і сильні ринкові інститути». [3]

Також досить складним є питання державного регулювання економіки, як єдиного інструменту підвищення якості життя населення. Такий підхід також здається не досить правильним. Представники даного підходу зазвичай посиляються на вже згаданий нами досвід проходження України «шокової терапії», який супроводжувався максимальної лібералізацією економіки. З цього досвіду дослідники роблять висновок про абсолютну необхідність втручання держави в економіку і створення умов для підвищення якості життя виключно заходами щодо вдосконалення соціальної політики держави. Однак такий підхід близький до виправдання автократії, що не співвідноситься з досвідом економічно розвинених країн. Наявність сильних ліберальних інститутів, демократії і громадянського суспільства можуть істотно поліпшити якість життя населення, але без допомоги державних соціальних органів не зможуть підтримувати високий рівень постійно. Саме тому розвинені країни характеризуються одночасно високим рівнем демократії і відносно низьким рівнем соціальної нерівності.

В сучасній науці так і не було вироблено єдиного підходу до визначення поняття «якості життя». Багато в чому це пов'язано з широтою і багатозначністю самого поняття, з різними науковими підходами і точками зору дослідників та з різними економічними ситуаціями і часом введення

поняття дослідниками. Американські та європейські фахівці виділяють наступні етапи розвитку концепції «якості життя»:

- З кінця 50-х до середини 60-х рр. У ці роки поняття «якості життя» переважно виступало синонімом «спосіб життя» і використовувалося в політичних і пропагандистських цілях. Під якістю життя малися на увазі матеріальні блага, що надаються споживачеві розвиненим індустріальним суспільством і вимірювані переважно показниками рівня або стандарту життя;

- Наступну стадію розвитку поняття якості життя дослідники датують 1966 роком – саме в цей час вийшла в світ колективна монографія під редакцією Р. Бауера «Соціальні індикатори», що поклала початок цілому напрямку американської і західноєвропейської соціології, так званий «рух за соціальні індикатори». Ця стадія характеризується вираженою тенденцією до побудови системи кількісних оцінок на основі якості життя, як наукового поняття. З'явилося прагнення розглядати соціально-економічні проблеми в рамках не тільки економічних, а й соціальних категорій, і, перш за все, якості життя;

- Далі виділяють стадію еволюції поняття якості життя, яка відноситься до початку 70-х рр. З цього часу на перший план висувається напрямок «глобальне моделювання». В американській науці з'явилося кілька десятків різних глобальних економічних моделей якості життя. Прихильники даного напрямку дослідження якості життя називали себе «новий клас», вважали себе носіями ідеалів «якості життя», підкреслювали перевагу духовних та інтелектуальних цінностей перед матеріальними, використання соціальних послуг в галузі освіти, охорони здоров'я, культури, які стають бажаними і можливими для всіх;

- З другої половини 70-х рр. все більшу увагу дослідників, не тільки в США, але і в багатьох інших західноєвропейських країнах привертає концепція «відчутної якості життя», що представляє собою основу цілого напрямку систем «суб'єктивних показників якості життя». В ході дискусій з цих питань якості життя розглядається не тільки як наукова категорія, а й як наукова концепція,

що було обумовлено більш глибоким усвідомленням обмеженості чисто економічного підходу до вирішення соціально-економічних проблем.

Для того, щоб більш повно зрозуміти особливості сучасної концепції «якості життя», необхідно врахувати, що концепція формувалася спочатку в рамках двох, багато в чому протилежних, підходів. Первинним вважається «об'єктивний» напрям пов'язаний з ідеологією ліберал-технократизму і реформізму. У ньому досягнення якості життя мислитися в рамках «постіндустріального суспільства», в яке поступово перетворюється сучасний капіталізм в ході розгортання науково-технічної революції, раціоналізації економіки та соціального регулювання. Другим став «суб'єктивний» підхід з акцентом на «відчуття індивідом якості життя». Сучасним прикладом об'єктивного підходу можна назвати прийняту учасниками міжнародної організації Римський клуб позицію Д. Фостера, який визначив якість життя як «стан залежності людини від рівня стресових ситуацій (взагалі життєвих труднощів), щільності населення, якості харчування та рівня забруднення навколишнього середовища» [2]. За Фостером, якість життя знаходиться в зворотній залежності до рівня життя: чим вище рівень життя, пов'язаний з темпами зростання промислового виробництва, тим швидше виснажуються мінеральні ресурси, швидше забруднюється природне середовище, вище скупченість населення, гірше стан здоров'я, більше стресових ситуацій, тобто . нижче стає індивідуальна якість життя. Продовжуючи цю ідею, а також дослідивши інші існуючі підходи до визначення якості життя, два американських дослідника Джілберт і Кревіс описали його через сукупність значущих параметрів: Довжина робочого дня (тижня) і тривалість відпустки; клімат, краса міста і його культурно-розважальні можливості; можливості легко і приємно добиратися до місця роботи; екологія в широкому сенсі; захист від злочинності, тощо. [1]. Логічно припустити, що відповіддю на таке глобальне розуміння якості життя повинно було стати трактування якості життя як індивідуалізованої категорії.

Література

1. Беккер Г. С. Людська поведінка: економічний підхід. – М., ГУ ВШЕ, 2016.
2. Бестужев-Лада І. В. Соціальне прогнозування. // <http://sbiblio.com/biblio/archive/socprogn/6.aspx>.
3. Попов В. В. Стратегії економічного розвитку. – М., Вид. буд. Вищої школи економіки, 2015.

PART 2

FEATURES OF THE FINANCIAL AND ECONOMIC INSTRUMENTS' USING TO IMPROVE THE QUALITY OF LIFE

WYBRANE PROBLEMY INNOWACJI SPOŁECZNYCH A WSPÓŁCZESNE WYZWANIA

Stanisław Karleszko

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

Opole, Polska

tarnowskie.gory@dziekanat.wszia.opole.pl

Wprowadzenie. Przemiany zachodzące w gospodarce światowej wskazują na ewolucję paradygmatu systemu innowacji. Współczesne ujęcie problemu innowacji coraz wyraźniej akcentuje kontekst społeczny. Istnieje przekonanie, że zarówno innowacje technologiczne, organizacyjne jak i społeczne są czynnikami wpływającymi na strukturę gospodarczą i społeczną. W 2009 roku prezydent Stanów Zjednoczonych Barack Obama ogłosił powołanie w Białym Domu nowego biura zajmującego się innowacjami społecznymi (i tworząc fundusz na ich rzecz), których celem jest wspieranie rozwoju wspólnot. W tym samym czasie Komisja Europejska wydała zalecenie dotyczące tego, w jaki sposób należy wspierać i rozwijać innowacje społeczne, rozumiane jako projekt kreatywnych sposobów zaspokajania potrzeb społecznych i zwiększania wydatków socjalnych państw członkowskich Unii Europejskiej.

Koncepcja innowacji społecznych w Polsce jest niedostatecznie rozpoznana. Ożywienie tej problematyki wiąże się z wejściem Polski w 2004 roku do Unii Europejskiej, rozwojem regionów i strategią Europa 2020, która opiera się na paradygmacie zrównoważonej społecznie gospodarki rynkowej. Oznacza to rozwój regionów przez wzrost innowacyjności, konkurencyjności, a także spójności społeczno-ekonomicznej.

Nowe wyzwania XXI wieku stojące przed Europą i Polską dotyczą przede wszystkim takich czynników jak demografia, aktywność zawodowa, a także pomoc ludziom starym. Znaczenie innowacji społecznej jest nie do przecenienia w świetle istniejących zaniedbań zaspokajania tych potrzeb w Polsce.

Bardzo ważnym problemem społeczno-ekonomicznym jest starzenie się społeczeństwa i jego problemy, a szczególnie tworzenie podstaw przedsiębiorczych do innowacji społecznych wśród seniorów. Istotnym również elementem innowacji społecznych jest zapobieganie wykluczeniu społecznemu, szczególnie z grup nierówności społecznych i wysokiego bezrobocia. Dlatego też moje opracowanie stawia sobie za cel przybliżenie problematyki innowacji społecznych. Omawia ono wyniki badań Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu, pokazując problemy i sposoby ich rozwiązywania. Całość artykułu jest prezentacją poznawczą problematyki innowacji społecznych, w szczególności wśród osób starych tj. seniorów.

Pojęcie innowacji społecznych. Do końca lat 70-tych XX wieku innowację utożsamiano z technicznymi aspektami działalności ludzkiej. Współcześnie innowację postrzega się jako wprowadzenie do układu gospodarczego i społecznego zmian, których efektem są wzrost użyteczności produktów (usług) procesów technicznych oraz systemów Zarządzania, Wyższa racjonalność gospodarowania, ochrona i prawa środowiska naturalnego, lepsza komunikacja międzyludzka oraz ostatecznie poprawa jakości życia¹. Proces innowacyjny ma charakter nie tylko techniczny czy ekonomiczny, lecz także społeczny. Dokonując przeglądu literatury,

¹ Białoń L., Zręby teorii innowacji [w:] Zarządzanie działalnością innowacyjną, Wydawnictwo Placet, Warszawa 2010, s. 19.

trudno znaleźć jedną spójną i kompleksową definicję innowacji społecznej. Badacze koncentrują się na społecznych konsekwencjach innowacji i podkreślają, że innowacje społeczne mają na celu zaspokajanie potrzeb społecznych i rozwiązywanie problemów społecznych².

Mimo zróżnicowanych interpretacji i znaczenia pojęć innowacji społecznych, można wskazać na ich wspólne cechy i wyznaczniki tj.:

- generują pozytywny wpływ społeczny,
- są nowatorskie,
- są inspirowane zarówno przez motywacje społeczne i gospodarcze,
- są promowane przez różne podmioty (przedsiębiorstwa, organizacje pozarządowe, instytucje publiczne),
- są intensyfikowane,
- są zrównoważone,
- przybierają różne formy,
- poprawiają i zmieniają życie ludzi ubogich.

Pierwszą cechą innowacji społecznej jest cel społeczny. Innowacja jest jednak głównym czynnikiem wpływającym na wzrost gospodarczy i poprawę jakości życia. Innowacja społeczna jest bodźcem do kreowania zmiany społecznej, podniesienia jakości życia oraz poszukiwania rozwiązań różnych problemów społecznych.

Wpływ społeczny innowacji dotyczy:

- podniesienia jakości życia ludzi,
- tworzenia produktu lub usług o bezkompromisowej jakości przy koszcie, który jest atrakcyjny i możliwy do poniesienia,
- sprostania wyzwaniu efektywnego wykorzystania zasobów w celu zarządzania drastycznie niską strukturą kosztów.

Drugą cechą, bezpośrednio powiązaną z wpływem społecznym innowacji, jest motywacja, która prowadzi do innowacji społecznych. Zysk jest główną motywacją tradycyjnego biznesu. Motywacja społeczna ma naturę organizacji społecznej

² Puziak A., Innowacyjność w endogenicznym rozwoju regionu peryferyjnego. Studium socjologiczne, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2013, s. 62.

nienastawionej na zysk. Motywacja, zarówno społeczna jak for profit, tworzy nowe hybrydowe formy przedsiębiorczości.

Trzecim aspektem innowacji społecznych jest nowatorstwo. Innowacje społeczne często obejmują nie tylko nowe pomysły, ale i przebudowę i ponowne wykorzystanie istniejących pomysłów.

Czwarta cecha innowacji społecznych powinna być związana z podmiotami, które promują same innowacje społeczne. Mogą być one wprowadzane przez sektor publiczny i prywatny oraz organizacje społeczne i obywatelskie. Ponadto innowacje społeczne mogą być tworzone przez korporacje międzynarodowe i duże firmy krajowe.

Innowacja społeczna musi być zrównoważona, czyli powinna sprostać wyzwaniom gospodarczym i środowiskowym. Ma minimalizować szkodliwy wpływ na środowisko naturalne, który wywołany został przez rozwój. Wartość innowacji społecznych nabiera większego znaczenia, gdy nakierunkowania jest na ludzi ubogich. Innowacja, która obejmuje rynek o niskich dochodach jest określana jako innowacja zrównoważona i sprzyjająca włączeniu społecznemu. Innowacja społeczna na rynku o niskich dochodach to innowacja, która za główny cel przyjmuje poprawę i zmianę życia oraz dobrobytu ludzi biednych i może być określana jako idea, proces, produkt lub usługa.

Innowacja społeczna w strategii „Europa 2020”. W 2010 roku Komisja Europejska przedstawiła Komunikat „Europa 2020” Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającemu włączeniu społecznemu.

Strategia ta jest programem rozwoju opracowanego na lata 2011-2020, który zastąpił Strategię Lizbońską. Bazową propozycją Komisji Europejskiej jest wspieranie wzrostu gospodarczego opartego na wiedzy, wysokiego poziomu zatrudnienia i spójności społecznej oraz wspieranie zrównoważonego rozwoju zarówno w kategoriach konkurencyjności jak i środowiska naturalnego. Efektem

realizacji strategii „Europa 2020” ma być konkurencyjna społeczna gospodarka rynkowa na miarę wyzwań XXI wieku³.

Strategia „Europa 2020” opiera się na trzech wzajemnie uzupełniających się priorytetach tj. inteligentnym wzroście, trwałym wzroście i wzroście sprzyjającym włączeniu społecznemu.

Inteligentny wzrost oznacza rozwój gospodarczy oparty na wiedzy i innowacji. Tworzący wysoką wartość dodaną wzrost oparty na wiedzy i innowacjach wymaga znacznych nakładów na B+R oraz stosowania mechanizmów, które sprzyjają transmisji wiedzy teoretycznej do gospodarki. Priorytet ten kładzie akcent na rozwój i podnoszenia jakości całego systemu edukacyjnego. Trwały i zrównoważony wzrost eksponuje wspieranie gospodarki i efektywne korzystanie z zasobów przyjaznych środowisku naturalnemu i odnowionych źródeł energetycznych oraz niskiej emisji gazów.

Wzrost sprzyjający włączeniu społecznemu określa się jako wspieranie gospodarki o wysokim poziomie zatrudnienia, zapewniającą spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną. Celem strategii „Europa 2020” jest dążenie do aktywizacji zawodowej możliwie największej liczby osób. Zatrudnienie jest traktowane jako pożądany sposób przeciwdziałający społecznemu wykluczeniu. Stąd ważny element wprowadzenia innowacji społecznych z tym związanych.

W strategii sformułowano pięć wymiernych długofalowych celów Unii Europejskiej, których realizacja umożliwi wdrożenie nakreślonych priorytetów⁴.

1) Wskaźnik zatrudnienia dla grupy wiekowej 20-64 lat na poziomie 75%

2) 3% PKB przeznaczonego a B+R

3) 20/20/20 w zakresie klimatu i energetyki, czyli udział energii ze źródeł odnawialnych, ograniczenie emisji CO₂ oraz zwiększenie efektywności wykorzystania energii

³ Sulmicka M. Polityka rozwoju Unii Europejskiej i Krajów Azji Południowo-Wschodniej po 2008 r. [w:] Gospodarka regionalna Polski wobec globalnego kryzysu gospodarczego, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2011, s. 43.

⁴ „Europa 2020” Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu. Komisja Europejska, Bruksela, s. 12/

4) obniżenie poziomu młodzieży kończącej wcześniej edukację poniżej 10% oraz otrzymanie poziomu ilości osób w przedziale wiekowym 30-34 lata kończących edukację na poziomie wyższym wynoszący minimum 40%

5) zmniejszenie ilości osób pozostających w strefie ubóstwa o 20 milionów.

Komisja Europejska zaproponowała, aby nadrzędne cele unijne stanowiły podstawę do wyznaczania celów krajowych przez pozostałe państwa. Polska przyjęła w Krajowym Programie reform następujące wskaźniki zatrudnienia 71%, nakłady na B+R 1,7%, oszczędności w energetyce 13,6%, zmniejszenie ilości osób kończących wcześniej edukację do 4,5%, zwiększenie ilości osób posiadających wyższe wykształcenie do 45%, zmniejszenie ilości osób zagrożonych ubóstwem do 1,5 mln osób. Cele wyznaczone w Krajowym Programie Reform w Polsce, poza programem zmniejszenia ubóstwa, stanowią zagrożenie, szczególnie przeznaczenie nakładów na B+R.

Strategia „Europa 2020” ma być wdrażana za pomocą 7 inicjatyw europejskich, jakimi są⁵:

1. Unia innowacji – poprawa warunków do finansowania badań i innowacji tak, aby nowe pomysły przyczyniały się do wzrostu gospodarczego i tworzenia nowych miejsc pracy

2. Młodzież w drodze – inicjatywa mająca na celu poprawę jakości i atrakcyjności europejskiego szkolnictwa na wszystkich poziomach.

3. Europejska agenda cyfrowa – ma na celu utworzenia jednolitego europejskiego rynku cyfrowego opartego na ultraszybkim Internecie.

4. Europa efektywnego korzystania z zasobów tj. wzrostu gospodarczego od efektywnego wykorzystania zasobów, przejścia na gospodarkę niskoemisyjną, większe wykorzystanie odnawialnych źródeł energii, modernizacja transportu raz propagowanie efektywnego wykorzystania energii.

5. Polityka przemysłowa w erze globalizacji to poprawa otoczenia biznesu, szczególnie w odniesieniu do małych i średnich przedsiębiorstw oraz wspieranie

⁵ Machnik-Słomka J., Istota współczesnych innowacji – nowe spojrzenie [w:] Innowacje społeczne w teorii i praktyce, J. Wyrwał, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2014, s. 62.

rozwoju silnej bazy przemysłowej, przygotowanej do konkurencji na rynkach światowych.

6. Program na rzecz nowych umiejętności i zatrudnienia – modernizacja rynków pracy i wzmocnienie pozycji obywateli przez rozwój kwalifikacji przez całe życie, w celu zwiększania współczynnika aktywności zawodowej i lepsze dopasowanie popytu do podaży na rynku pracy, m.in. dzięki mobilności siły roboczej.

7. Europejski program walki z ubóstwem ma na celu zapewnienie spójności społecznej i terytorialnej, aby korzyści płynące ze wzrostu zatrudnienia były szeroko dostępne, a osoby ubogie i wykluczone społecznie mogły żyć godnie i aktywnie uczestniczyć w życiu społeczeństwa.

Powyższe inicjatywy mogą być realizowane na poziomie Unii Europejskiej jak i poszczególnych państw członkowskich, władz regionalnych oraz lokalnych, w zakresie kompetencji i dostępnych instrumentów i środków finansowych. Innowacje społeczne określa się jako istotne narzędzia umożliwiające stawianie czoła wyzwaniom społecznym, związanym ze starzeniem się społeczeństwa, ubóstwem, bezrobociem, nowymi modelami zatrudnienia, stylem życia, edukacji i opieki zdrowotnej. Innowacje społeczne dotyczące znalezienia nowych sposobów realizacji potrzeb społecznych, których nie zaspokaja rynek lub sektor publiczny, są niezbędne do zapewnienia obywatelom osiągnięcia określonej jakości życia i wykształcenia nowych relacji społecznych oraz modeli współpracy.

W marcu 2011 roku Komisja Europejska uruchomiła inicjatywę innowacji społecznych w Europie, mającą na celu wspieranie innowatorów społecznych w tworzeniu nowych towarów (usług) i opracowywanie nowych metod pracy, które tworzą wartość społeczną oraz wywierają wpływ na organizacje i klientów. Inicjatywa pomaga także w pozyskiwaniu funduszy i wiedzy fachowej pozwalających zmienić pomysł innowacji społecznych w projekt, a nawet nową działalność społeczną.

Istotne znaczenie w rozwoju innowacji społecznych w latach 2014-2020 będzie miał również „Program na rzecz zatrudnienia i innowacji społecznych”. Istotą programu są innowacje społeczne jako innowacje, które zarówno w odniesieniu do

celów jako środków mają społeczny charakter, a zwłaszcza te odnoszące się do rozwoju realizacji nowych idei, oraz zaspokajające potrzeby społeczne i tworzące się nowe relacje lub współpracę przynoszącą korzyści dla społeczeństwa oraz zwiększające jego zdolność do działania⁶.

W latach 2014-2020 nowym programem w zakresie badań naukowych i innowacji będzie program „Horyzont 2020”. Jest to instrument finansowy służący budowie zrównoważonej i zharmonizowanej Europejskiej przestrzeni badawczej, optymalnie wykorzystującej kapitał intelektualny, strukturalny i społeczny całej UE.

Starzenie się i starość jako społeczno-ekonomiczny problem i wyzwanie dla innowacji społecznych. Zachodzące w Polsce jak i na świecie przemiany demograficzne, w efekcie których rośnie problem i potrzeby osób starszych, starzenie się społeczności w Polsce i Unii Europejskiej, to efekt wielkiego osiągnięcia społeczno-medycznego, którym jest wydłużenie ludzkiego życia. Osoby starsze to grupa bardzo niejednorodna, ponieważ pojęcie starości w ostatnich dziesięcioleciach istotnie ewoluuje i wzrasta długość życia. Towarzyszą temu osiągnięcia medyczne i farmaceutyka, wpływające na poprawę jakości życia oraz jego wydłużenie.

Światowa Organizacja Zdrowia definiując starość, dzieli ją na trzy etapy tzw. wczesną starość (60-74 lata), późną starość (75-89 lat) oraz długowieczność (90 lat i więcej). W niniejszym artykule osoby starsze określam jako osoby w wieku biologicznym 65+ lub seniorzy. Z prognoz demograficznych GUS wynika, że udział ludności w wieku 65+ w 2035 roku wynosić będzie w Polsce 23,2% całej populacji, przy czym w 2007 roku udział ten wynosił 13,5%⁷. Tak duży prognozowany przyrost osób w wieku poprodukcyjnym każe się zastanowić nad zmianami w społeczeństwie, aby zmienić na korzyść całą populację.

Innowacje społeczne tworzone zarówno dla jak i przez seniorów lub inne osoby, są czynnikiem mogącym wpłynąć na ograniczenie wykluczenia społecznego tej grupy oraz na wzrost jej aktywności zawodowej. Starzenie się populacji powodowane jest wieloma czynnikami. Do najistotniejszych należy zaliczyć:

⁶ Petka W., Innowacje społeczne w polityce Unii Europejskiej [w:] Polityka społeczna, nr 1, 2014, s. 4.

⁷ GUS, Prognoza ludności na lata 2008-2035, Warszawa 2009, s. 182.

- wzrost zamożności społeczeństwa, skutkujący poprawą standardów życia.
- niski przyrost naturalny – jako rezultat zmiennych ekonomicznych, społecznych i kulturowych
- poprawę standardów profilaktyki i opieki zdrowotnej oraz postęp nauk medycznych
- wysokie saldo emigracji zarobkowej, szczególnie w grupie osób w wieku produkcyjnym

Analizując metodologię przyjętą przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) odnośnie etapów starzenia się łatwo zauważyć, że potrzeby odczuwane przez seniorów są zróżnicowane.

Pierwszy okres starzenia (60-74 lata) charakteryzuje się tym, że wiele osób jest jeszcze aktywnych zawodowo. Z jednej strony wynika to ze zmian w systemie emerytalnym, zaś z drugiej strony zachowanie pracy dla wielu osób jest czynnikiem świadczącym o wysokim profesjonalizmie, przydatności i produktywności w danym zawodzie. Poza tym wydłużenie okresu aktywności zawodowej wpływa na status materialny seniorów.

Drugi okres starzenia się (75-89 lat) to czas przyzwyczajania się do statusu emeryta. W okresie tym zarówno podejście do życia, jak i potrzeby oraz problemy seniorów są zróżnicowane. Zależą one od aktywności samych seniorów, ich pasji, stylu życia i angażowania się w życie rodzinne czy też różne inicjatywy społeczne.

Trzeci okres starości (powyżej 90 lat) to czas, gdy najczęściej problemy zdrowotne nasilają się a tym samym potrzeby w zakresie utrzymania zdrowia i potrzeby opiekuńcze (w tym opieka długoterminowa i paliatywna) stają się dominujące.

Seniorzy, ich potrzeby i sposoby ich zaspokajania winny być w centrum zainteresowań instytucji i władzy centralnej oraz lokalnej. Innowacje społeczne w sektorze publicznym można więc rozpatrywać w kontekście praw i obowiązków obywateli, a szczególnie seniorów.

Zaspokajanie potrzeb i usług dla seniorów poprzez innowacje społeczne, wymaga wcześniejszego rozpoznania problemów senioralnych i pobudzenia seniorów do

aktywności w życiu społecznym. Innowacje społeczne skoncentrowane są na działaniach mających na celu podniesienie jakości życia, przez dostarczanie dóbr lub usług, co ma ogromne znaczenie dla integracji osób starszych i poprawy ich bytu. Innowacje społeczne ze swej natury mają rozwiązywać problemy społeczne, przeciwdziałać niepożądanym zmianom zachodzącym w społeczeństwie, szukać sposobów na przezwyciężenie narastających problemów, a w efekcie przyczynić się do poprawy jakości życia grup społecznych.

Rozwiązania problemów, z którymi zmagają się osoby starsze za pomocą innowacji społecznych, bez względu na to kto jest ich inicjatorem (tj sektor publiczny, sektor prywatny, organizacje pozarządowe) w pełni zasługują na uznanie, kiedy te rozwiązania odpowiadają idei innowacji społecznych.

Potrzeby seniorów i sposoby ich zaspokojenia. Tradycyjna koncepcja hierarchii potrzeb stworzona przez A. Masłowa zakłada, że człowiek posiada potrzeby z pięciu równych kategorii:

- potrzeby fizjologiczne
- potrzeby bezpieczeństwa
- potrzeby miłości i przynależności
- potrzeby szacunku
- potrzeby samorealizacji

Analizując potrzeby seniorów w podeszłym wieku, widać, iż ulegają one zmianom w stosunku do teorii A. Masłowa i można je przedstawić następująco jak proponuje W. Wnuk⁸:

- potrzeba wykonania społecznie użytecznych działań,
- potrzeba wypełnienia powiększonego wolnego czasu w satysfakcjonujący sposób,
- potrzeba utrzymania normalnych stosunków towarzyskich,
- potrzeba uznania jako część społeczności, społeczeństwa i grupy oraz odgrywanie w nich określonej roli

⁸ Wnuk W. Potrzeby i oczekiwania ludzi starszych, <http://www.utwstrzelin.pl/?page-id=48> (4. 09. 2014).

- potrzeba stworzenia okazji i sposobności dla autoekspresji oraz poczucia dokonań,
- potrzeba odpowiedniej stymulacji psychicznej i umysłowej,
- potrzeba ochrony zdrowia i dostępu do opieki zdrowotnej,
- potrzeba odpowiednio ustalonego trybu życia i utrzymanie stosunków z rodziną,
- potrzeba duchowej satysfakcji.

Z perspektywy osób starszych ważną potrzebą jest potrzeba bezpieczeństwa, gdyż z wiekiem nabiera szczególnego znaczenia. Następstwem starości często jest niesamodzielność, choroby, a czasem niedołężność.

Zaspokojenie potrzeb bezpieczeństwa może przyczynić się do zintegrowania seniorów innymi społeczno-gospodarczymi zainteresowaniami. Przy analizie potrzeb osób starszych, należy zaliczyć potrzeby opiekuńcze, gdyż w ostatnich latach socjologowie, przedstawiciele nauki oraz Kościoła wypowiadają się o panującym Kryzysie rodziny.

Z badań przeprowadzonych przy Centrum Badań Opieki Społecznej Raport na temat sytuacji osób starszych w Polsce wynika⁹:

- seniorzy najczęściej zastrzeżeń zgłaszali wobec usług opiekuńczych (41%)
- prawie 38% badanych oceniło, że brakuje im zniżek do kin, teatrów, muzeów
- seniorzy twierdzili, że czują niedosyt w zakresie programów radiowych i telewizyjnych skierowanych do nich,
- brak ofert edukacyjnych, odzieżowych, telefonów i portali internetowych dla seniorów
- brak również ofert w zakresie doradztwa finansowego, potrzeb opiekuńczych czy zakupów i usług cateringowych.

Seniorzy w społeczeństwie i ich rola. W związku z naturalnymi zmianami zachodzącymi w systemie społecznym i gospodarczym, powodowanymi, między innymi, postępem technicznym, wzrostem dobrobytu społecznego, zmianami w stylu

⁹ Raport na temat sytuacji osób starszych w Polsce opracowany przez P. Błędowski, B. Szatr-jaworska, P. Kubiak, J. Piss, Warszawa 2014, s. 115.

życia, pełnienie przez seniorów ról w społeczeństwie jest kwestią dynamiczną, zależną od kultury i wzorców w zakresie aktywności społecznej i zawodowej.

Życie współczesnych seniorów wydłużyło się o blisko 20 lat na przestrzeni ostatnich 60 lat, co świadczy w jakim obecnie żyjemy uwarunkowaniach. Przeciętny okres życia w Polsce wynosi obecnie prawie 77 lat. Co prawda wraz z wydłużeniem przeciętnego trwania życia podnosi się wiek emerytalny co przyczynia się do aktywności zawodowej seniorów, ale również podejmowane są próby by go obniżyć. Obserwuje się również niechęć do zatrudniania osób starszych z powodu zmniejszonej innowacyjności, mniejszej skłonności do ryzyka i zmian. Pomija się przy tym, że seniorzy mają z reguły dużą wiedzę, doświadczenie, są dyspozycyjni i chętnie się uczą.

Społeczne zaangażowanie seniorów jest niezwykle cenne dla nich samych, gdyż aktywne życie z pewnością wpływa na lepsze samopoczucie i wzmacnia chęć do dalszego działania. Ponadto aktywny społecznie senior to cenny obywatel mogący odegrać pozytywną rolę w procesie kształcenia i wychowania młodzieży. To wiedza życiowa seniorów, ich doświadczenie oraz wolny czas, są bardzo ważnymi wartościami. Inicjowanie innowacji społecznych wśród seniorów i dla seniorów jest dużą wartością poprzez poprawę zdrowia (sport), stylu i jakości życia.

Zmieniający się model rodziny, dłuższe zaangażowanie zawodowe osób starszych po zakończeniu pracy zawodowej, zmusza do szukania sposobów na innowacje społeczne do aktywnego zagospodarowania czasu, aby przeznaczyć go na działalność społeczną. Ogromną rolę w tym zakresie mają do zaprezentowania organizacje pozarządowe, tworzące różne inicjatywy i innowacje społeczne z udziałem seniorów.

W ostatnim okresie obserwuje się w Polsce włączenie samorządów lokalnych miast i gmin do rozwiązywania problemów osób starszych. Włączenie seniorów w rozwiązywanie procesów życia publicznego ma wiele zalet i oznacza zmniejszenie poczucia marginalizacji wielu osób starszych. Osoby starsze, mimo że często same potrzebują pomocy i wsparcia w polskich warunkach wraz z przejściem na emeryturę

same stają się dostawcami wielu usług opiekuńczych w ramach rodzin. Prace te najczęściej pełnią kobiety troszcząc się o współmałżonków, wnuki i rodziców.

Te wszelkie innowacje społeczne emerytów wpisują się w unijną strategię „Europa 2020” na lata 2010-2020, która ma na celu m.in. rozwijanie gospodarki opartej na wiedzy i innowacjach bardziej konkurencyjnych, zasobooszczędnych i ekologicznych oraz gospodarki spójnej społecznie i terytorialnie a także na wysokim poziomie zatrudnienia.

Osiągnięcie tych celów nie będzie możliwe bez włączenia w proces osób starszych, natomiast wzrost gospodarczy musi wiązać się z nowymi i elastycznymi sposobami pomocy w utrzymaniu długo zatrudnionych i rozwijaniu się rynków dóbr i usług dla osób starszych.

Podsumowanie. W poniższej publikacji przedstawiono wybrane problemy innowacji społecznych i współczesne wyzwania. Przedstawiono pojęcie innowacji społecznych, a także zarysowano strategię „Europa 2020” i jej założenia w rozwiązywaniu problemów społecznych. Duży akcent postawiono na kwestię starzenia się społeczeństwa, potrzeby seniorów i sposoby ich zaspokajania.

Bibliografia

1. Białoń L., Zręby teorii innowacji [w:] Zarządzanie działalnością innowacyjną, Wydawnictwo Placet, Warszawa 2010.
2. GUS, Prognoza ludności na lata 2008-2035, Warszawa 2009.
3. Machnik-Słomka J., Istota współczesnych innowacji – nowe spojrzenie [w:] Innowacje społeczne w teorii i praktyce, J. Wyrwał, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2014.
4. Petka W., Innowacje społeczne w polityce Unii Europejskiej [w:] Polityka społeczna, nr 1, 2014.
5. Puziak A., Innowacyjność w endogenicznym rozwoju regionu peryferyjnego. Studium socjologiczne, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2013.
6. Raport na temat sytuacji osób starszych w Polsce opracowany przez P. Błędowski, B. Szatr-jaworska, P. Kubiak, J. Piss, Warszawa 2014.

7. Sulmicka M. Polityka rozwoju Unii Europejskiej i Krajów Azji Południowo-Wschodniej po 2008 r. [w:] Gospodarka regionalna Polski wobec globalnego kryzysu gospodarczego, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2011.
8. Wnuk W. Potrzeby i oczekiwania ludzi starszych, <http://www.utwstrzelin.pl/?page-id=48> (4. 09. 2014).
9. „Europa 2020” Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu. Komisja Europejska, Bruksela.

USING OF INVESTMENT INSTRUMENTS FOR BUDGET SAVINGS OF THE REGION AND IMPROVEMENT OF QUALITY OF LIFE

Oleksii Kulakov

Donetsk regional state administration

Kramatorsk, Ukraine

alekseykulakovkrm@ukr.net

The key role in shaping and developing the economy of any region is played by investment instruments, which are formed according to socio-economic development programs. The most important indicators of the region's development at the expense of investment instruments are saving the region's budget and improvement the quality of life. It is through these indicators that the region forms financial resources for development.

A number of publications of foreign and domestic economists are devoted to problems of formation of the budget and quality of life, such as Shmyhol N. M. [1], Korablin S. O. [2], Yevtushenko N. M. [3], Karlin M. I. [4], Trusova N. V. [5].

The purpose of the article is to develop an assessment of the using of investment instruments for budget savings of the region and improvement the quality of life.

The budget is a source of financial resources, so budget savings allow for economic restructuring. Budget savings through the introduction of investment projects can increase the redistribution of financial resources to the quality of life of people. Thus, budget savings is a prerequisite for the reproduction of financial resources. Accordingly, economic growth is possible by saving the budget and redistributing financial resources through the implementation of investment projects.

International technical assistance provided to Ukraine under civil law contracts is taxed. That is, the revenues obtained in the conclusion of civil contracts, such as service contracts or works, also affect the profitability of the region's budget.

A control function of the authorities is also needed, for the redistribution of financial resources, which helps to find out how financial resources that are available to the region are correctly and fully redistributed. Control function is possible at the correct calculation of profitability of investment projects. Taking into account external relations of Ukraine and the European Union, it is possible to distinguish the main directions of cooperation, which can be used to assess the profitability of investment projects: democratic, social and ecological-economic. Democratic projects are being introduced to increase the role of civil society in the implementation of democratic reforms and to increase the democratic character of the authorities in the Donetsk region. Social projects are being implemented for building vital infrastructure, providing socio-economic assistance to the population and protecting socially vulnerable populations in the Donetsk region. Economic and environmental projects are being implemented to increase the efficiency of energy use, increase energy saving, the possibility of using alternative energy sources and additional ecological transport. To construct a model for assessing the profitability of investment projects in the region, thanks to cooperation between Ukraine and the European Union, we will calculate the profitability on investment per hryvnia of the gross regional product on the example of the Donetsk region. The reporting of the department of investment innovative development and foreign relations of the Donetsk regional state administration regarding the projects of international technical assistance, which are realized within 3-4 years, is taken into account.

The model for assessing the profitability of investment projects in the region will look like this:

1) Investments in projects of a democratic direction:

$$I_{d.d.} = \frac{Q_{i.d.d.} \times E_{nbu}}{Q_{grp}} \quad (1)$$

where $I_{d.d.}$ – investments in projects of a democratic direction perone hryvnia of gross regional product, hryvnia / hryvnia;

$Q_{i.d.d.}$ – the volume of investments in a democratic direction, hryvnia;

Enbu – exchange rate of the dollar, euro of the National Bank of Ukraine;

Qgrp – volume of gross regional product.

2) Investments in projects of ecological-economic direction (resource and energy saving projects, etc.) per person:

$$I_{e.-e.d.} = \frac{Q_{i.e.-e.d.} \times E_{nbu}}{Q_{grp}} \quad (2)$$

where $I_{e.-e.d.}$ – investments in projects of ecological-economic direction perone hryvnia of gross regional product, hryvnia / hryvnia;

$Q_{i.e.-e.d.}$ – volume of investments of ecological-economic direction, hryvnia.

3) Investments in social projects of one person:

$$I_{c.c.} = \frac{Q_{i.c.c.} \times K_{H6y}}{Q_{BPI}} \quad (3)$$

where $I_{s.d.}$ – investments into social projects perone hryvnia of gross regional product, hryvnia / hryvnia;

$Q_{i.s.d.}$ – investments into social projects of one person, hryvnia.

The results of the calculations are included in table 1.

Table 1. The model for assessing the profitability of investment projects in the region

Project directions	The essence of the projects	Number of investments per hryvnia of the gross regional product (hryvnia / hryvnia)
Democratic	The Growth of the role of civil society in the implementation of democratic reforms in the Donetsk region	0,0035
Social	Construction of a vital infrastructure, as well as provision of socio-economic assistance to the population in the Donetsk region	0,0009
Ecological-economic	Increasing efficiency of energy use and enhancing energy saving, the possibility of using additional ecological transport	0,003

As can be seen from the table, investment projects of a democratic direction have the greatest impact on the economy of the region. Social and ecological-economic investment projects have less impact on the economy of the region. The percentage of investments per hryvnia of the gross regional product shows that more involvement of investment projects of democratic, social and ecological-economic directions in the region's economy is needed.

Conclusions. The using of investment projects in the region's economy through cooperation between Ukraine and the European Union provides an opportunity to gain a competitive economy of the region and improve the quality of life of people. The model of the profitability of investment projects of the region through cooperation between Ukraine and the European Union allow to evaluate projects of different directions. Projects of democratic, social and ecological-economic directions are taken for evaluation, since these projects have the greatest influence in the region. As a result of the assessment of the profitability of investment projects in the region, thanks to cooperation between Ukraine and the European Union, it is revealed that the investment projects of the democratic direction have the greatest influence. But the percentage of investments per hryvnia of the gross regional product is small in order to redistribute significant financial resources for the development of the region. It is necessary to attract more investment projects in order to increase their significance in the economy of the region. Further research is needed on the impact of the increase of official events in the Donetsk region, such as donor conferences, forums, etc., on increasing the growth of the implementation of investment projects of a democratic, social and ecological-economic directions in the region and their impact on the development and growth of the economy of the Donetsk region.

References

1. Шмиголь Н. М. Методи формування зведеного ризик-орієнтованого бюджету підприємства / Н. М. Шмиголь, А. А. Антонюк, Г. Ю. Богатирьова // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2016. – № 1. – С. 87-91.

2. Кораблін С. О. Національний бізнес-цикл і доходи Зведеного бюджету України: підходи до оцінки кількісного впливу / С. О. Кораблін // Економічна теорія. – 2016. – № 2. – С. 75-84.

3. Євтушенко Н. М. Управління акумуляцією та витратами бюджетних коштів / Н. М. Євтушенко, В. М. Виноградня // Економічний вісник університету. – 2017. – № 33 (1). – С. 314-327.

4. Карлін М. І. Управління дефіцитом бюджету України: проблеми та перспективи / М. І. Карлін // Економічний форум. – 2017. – № 1. – С. 188-197.

5. Трусова Н. В. Недоотриманий капітал як загроза фінансування дефіциту бюджету України / Н. В. Трусова, В. О. Терновський // Облік і фінанси. – 2017. – № 1. – С. 145-152.

AKTYWIZACJA ZAWODOWA LUDNOŚCI W WIEKU 50 + W WOJEWÓDZTWIE OPOLSKIM

Iwona Mstowska

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

Opole, Polska

i.mstowska@gmail.com

Rozwój społeczno – gospodarczy zarówno kraju, jak i regionu jest wypadkową wielu różnorodnych czynników. Liczne badania wskazują, że siła i kierunek ich oddziaływania na rozwój są zmienne w czasie i przestrzeni. Analiza zmian, dokonujących się w hierarchii czynników decydujących o konkurencyjności gospodarki, wskazuje na rosnące znaczenie zasobów ludzkich. Kształtowanie się nowego modelu gospodarki – "gospodarki opartej na wiedzy", sprawia, że coraz większą rolę ogrywają cechy jakościowe tego zasobu. Potencjał kompetencyjny, wiedza i umiejętności ludności stają się głównym sposobem na uzyskanie i utrzymanie przewagi konkurencyjnej.

Jedną z pierwszych prac, w których ukazano kapitał ludzki jako główny czynnik wzrostu gospodarczego była Teoria kapitału ludzkiego G. S. Beckera¹⁰. Istotę i rolę jaką spełnia w dynamicznie zmieniającym się otoczeniu oddaje definicja S. R. Domańskiego, który kapitał ludzki definiuje jako "zasób wiedzy, umiejętności zdrowia i energii witalnej, zawarty w każdym człowieku i w społeczeństwie jako całości, określający zdolność do pracy, do adaptacji, do zmian w otoczeniu oraz możliwości kreacji nowych rozwiązań"¹¹. Zmiany zachodzące w gospodarce, związane z rozwojem gospodarki opartej na wiedzy i ciągłą transformacją systemu

¹⁰ G. S. Becker, Human Capital. A Teoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education National Bureau of Economic Resarch, New York 1964; G. S. Becker, Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich, PWN, Warszawa 1990.

¹¹ S. R. Domański, Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy, PWN, Warszawa 1993, s. 19.

społeczno – gospodarczego, zmuszają do budowania kapitału ludzkiego o wysokiej jakości. W teorii i praktyce można znaleźć coraz więcej dowodów na poparcie tezy, że kapitał ludzki stanowi istotę kapitału rozwojowego. Jego rozwój stanowi zarówno cel, jak i czynnik zrównoważonego rozwoju¹².

Posiadanie wysokiej jakości kapitału ludzkiego jest warunkiem koniecznym, ale nie wystarczającym do pobudzenia rozwoju. Kluczowe jest jego racjonalne wykorzystanie. Szczególną rolę w tym procesie odgrywa ta część zasobów ludzkich, która uczestniczy w kształtowaniu gospodarki ze względu na posiadaną, nabywaną i wykorzystywaną wiedzę czyli zasoby pracy.

W ostatnich dwóch dziesięcioleciach, kluczową rolę dla rynku pracy w Polsce miały przemiany demograficzne społeczeństwa, a w szczególności starzenie się zasobów pracy. W latach 1988-2013 wystąpił wzrost udziału liczby ludności w wieku produkcyjnym w ogólnej liczbie ludności (tab. 1).

Tabela 1. Udział ludności w wieku produkcyjnym w ogólnej liczbie ludności w Polsce w latach 1988-2011

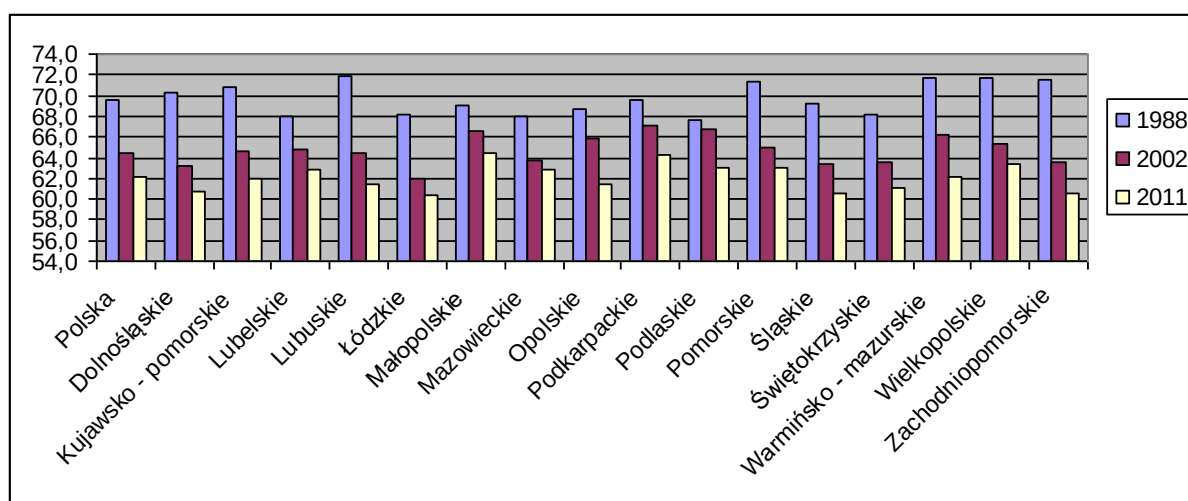
Wyszczególnienie	1988	1995	1998	1999	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Polska	57,6	58,7	60,1	60,2	60,8	61,8	62,9	63,5	64,0	64,2	64,4	64,5	64,5	65,0	64,4	63,9	63,4
Łódzkie	57,8	58,8	60,2	60,4	61,0	62,0	63,0	63,5	63,9	63,9	63,9	63,9	63,9	64,0	63,6	62,9	62,4
Mazowieckie	58,0	58,4	59,7	60,1	60,7	61,6	62,7	63,1	63,5	63,7	63,8	63,8	63,7	63,8	63,5	62,9	62,4
Małopolskie	56,9	57,8	59,0	59,3	59,9	60,7	61,7	62,2	62,7	63,0	63,3	63,5	63,7	64,1	63,6	63,4	63,1
Śląskie	60,1	61,1	62,5	62,6	63,0	63,8	64,7	65,1	65,4	65,5	65,6	65,5	65,4	65,2	65,1	64,3	63,8
Lubelskie	55,3	56,1	57,6	57,8	58,3	59,5	60,7	61,4	61,9	62,3	62,6	62,9	63,1	64,0	63,2	63,0	62,7
Podkarpackie	54,7	56,2	57,7	57,6	58,2	59,3	60,7	61,4	62,0	62,6	63,1	63,5	63,8	64,6	63,9	63,8	63,7
Podlaskie	55,6	56,1	57,3	57,4	58,0	59,0	60,4	61,1	61,7	62,3	62,7	63,1	63,4	64,4	63,6	63,7	63,6
Świętokrzyskie	55,7	56,9	58,4	58,3	58,9	60,0	61,4	61,9	62,4	62,8	63,1	63,4	63,5	64,4	63,6	63,2	62,9
Lubuskie	57,2	58,8	60,6	60,7	61,5	62,7	64,1	64,8	65,4	65,7	65,8	65,9	65,8	66,5	65,7	64,9	64,4
Wielkopolskie	56,2	58,2	60,0	60,3	61,0	62,2	63,4	64,1	64,6	64,8	64,9	65,0	65,0	65,4	64,8	64,1	63,6
Zachodniopomorskie	59,0	60,1	61,6	61,6	62,2	63,3	64,5	65,1	65,6	65,8	65,9	65,9	65,8	67,0	66,7	65,0	64,5
Dolnośląskie	59,1	60,0	61,5	61,5	62,2	63,2	64,5	65,1	65,6	65,8	65,9	65,9	65,8	66,6	65,6	64,8	64,2
Opolskie	59,0	60,2	61,2	61,0	61,5	62,3	63,5	64,1	64,7	65,1	65,4	65,6	65,7	64,8	65,5	65,1	64,7
Kujawsko-pomorskie	57,0	58,8	60,3	60,3	60,9	62,0	63,2	63,8	64,3	64,4	64,6	64,7	64,7	65,6	64,6	64,1	63,7
Pomorskie	58,0	59,4	60,7	60,9	61,4	62,3	63,4	63,9	64,3	64,5	64,6	64,6	64,5	65,6	64,5	63,8	63,4
Warmińsko-mazurski	56,8	58,0	59,6	59,5	60,2	61,4	62,7	63,5	64,1	64,5	64,8	65,0	65,2	66,6	65,4	65,0	64,7

Źródło; Ludność i gospodarstwa domowe. Stan i struktura społeczno – ekonomiczna. NSP 2002, GUS, Warszawa 2003, Ludność. Stan i struktura demograficzno – społeczna, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, GUS. Warszawa 2013, Bank Danych Lokalny

¹² Szerzej K. Malik, Rozwój kapitału ludzkiego przez realizację koncepcji sustainable development w wymiarze regionalnym, [w]: kapitał Ludzki w rozwoju regionu. Uwarunkowania makro- i mikroekonomiczne, K. Heffner, K. Malik (red. nauk.), Wydawnictwo Instytut Śląski Sp.zoo., Opole 2005.

Należy zauważyć, że kulminacyjne z tego punktu widzenia były lata 2000-2003, w których wystąpił największy przyrost tej kategorii ludności. Województwo opolskie należało do grupy regionów, w których udział ludności w wieku produkcyjnym był najwyższy.

Zmieniła się nie tylko liczba, ale i struktura ludności w wieku produkcyjnym. Wystąpiły przesunięcia w ramach poszczególnych kategorii osób w wieku produkcyjnym, wskazujące na proces starzenia się tej grupy ludności (rys. 1).

Rys. 1. Procentowy udział ludności w wieku produkcyjnym mobilnym w liczbie ludności w wieku produkcyjnym według województw w latach 1988 – 2002 – 2011

Źródło: jak w tab. 1

Stopień wykorzystania zasobów ludzkich na rynku pracy obrazują współczynniki aktywności zawodowej ludności. Ich porównanie w latach 1995-2014 wskazuje na spadek aktywności zawodowej ludności we wszystkich województwach (tab. 2). Należy zaznaczyć, że ich zasadnicze zmiany nastąpiły w pierwszych latach transformacji. Podobnie kształtowały się współczynniki aktywności zawodowej ludności w wieku 50 + lecz na znacznie niższym poziomie.

Niekorzystną sytuację na rynku pracy odzwierciedlają także wskaźniki zatrudnienia. Jak wskazują statystyki, w Polsce wskaźniki zatrudnienia dla osób w wieku produkcyjnym kształtowały się na poziomie 63,7% w 1995 r. i na 67,5% w 2014 r.

Tabela 2. Współczynnik aktywności zawodowej ludności Polski według województw w latach 1995-2014

Wyszczególnienie	1995	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Polska	58,8	55,4	54,7	54,7	54,9	54	53,7	54,2	54,9	55,3	55,5	55,9	55,9	56,2
Łódzkie	59,1	56,1	55,1	55	55,3	54,4	54,8	55,3	54,9	56,3	56,9	56,6	57,6	58,3
Mazowieckie	59,4	58,4	57,3	55,8	56,1	56,9	57,1	58,9	58,8	58	59,5	60,2	59,7	61,5
Małopolskie	60,2	56,6	56,6	56,9	55,9	55	53,4	53,6	54,3	54,7	55,3	55,3	55,8	55,9
Śląskie	55,1	50,6	50,6	51,2	52,2	51,1	50,2	51,7	52,5	52,3	53,3	53,5	53,5	53,8
Lubelskie	63,2	58,6	57,3	57,2	56,7	55,9	56,5	55,2	55,7	55,9	56,6	56,5	56,6	56,3
Podkarpackie	63,5	57,5	56,1	53,8	54,2	54	54,5	54,7	56,6	56,6	56,3	56,3	56,2	54,5
Podlaskie	59,4	57	55,6	55,8	56,1	54	54,5	54,6	54,8	54,3	55,1	55,7	55,5	55,9
Świętokrzyskie	65,8	51,8	51,7	52,7	54,3	55,1	56,3	56,6	55,9	56,7	57,1	57,1	55,2	55,3
Lubuskie	54,2	54,3	53,5	54,8	55,1	53	53,5	52,4	53,6	55,1	54,7	53,7	54,4	54,1
Wielkopolskie	57,2	56,8	57,3	57,2	57	55,3	54,4	55	56	57,8	57,3	57,3	58,1	57,7
Zachodnio-pomorskie	58,7	53,5	53	54,3	54,1	50,8	49,3	50,4	52,2	52,3	51,4	52,2	52,6	52,6
Dolnośląskie	55,8	54,5	53	53,5	54,5	54,1	53,2	52,9	53,9	54,3	53,4	53,8	54	55,1
Opolskie	58,4	53,6	50,6	52,3	53,8	52,8	51,1	51,2	53,6	53,4	53,4	54,4	53,6	54
Kujawsko-pomorskie	57,9	55,4	55,6	56,3	55,7	52,8	51,6	52,4	54,8	54,3	54,2	56,3	55,8	55,3
Pomorskie	58,6	55,5	54	53,3	53,6	52,8	53,1	52,7	52,4	55,5	54,5	55,5	55,8	55,7
Warmińsko-mazurskie	59	53,6	53,9	53,5	52,3	51,3	51,5	51,3	52,4	53	51,7	51,4	52	51,1

Źródło: Bank Danych Lokalny

Tabela 3. Współczynnik aktywności zawodowej ludności w wieku 50 + według województw w latach 1995-2014

Wyszczególnienie	1995	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Polska	30,5	20,9	28,9	29,1	30,0	29,1	29,6	30,7	31,5	32,7	33,6	34,0	34,2	34,3
Łódzkie	29,9	29,9	28,1	26,7	28,9	28,5	30,5	29,5	29,0	31,9	33,7	34,3	35,7	36,5
Mazowieckie	33,2	32,3	33,0	33,3	32,5	33,9	33,6	35,0	35,0	35,2	37,2	38,4	38,2	38,9
Małopolskie	36,2	30,2	30,4	31,9	32,2	31,1	28,7	28,0	30,3	31,9	33,1	33,2	33,6	33,7
Śląskie	25,1	23,3	22,7	22,5	23,6	23,3	24,0	27,0	28,0	27,8	29,6	29,5	29,8	30,8
Lubelskie	40,1	34,5	33,6	34,7	34,3	32,6	34,8	34,5	34,7	34,9	35,7	35,6	36,0	36,0
Podkarpackie	42,1	33,7	34,7	32,7	31,8	31,2	31,9	34,0	36,3	36,7	36,8	36,5	35,8	33,3
Podlaskie	34,8	33,5	30,4	30,0	31,3	28,2	29,3	30,8	30,6	31,9	33,9	34,8	35,0	36,0
Świętokrzyskie	43,9	26,1	26,8	28,4	31,5	31,5	33,6	33,0	32,2	35,9	36,8	36,5	33,8	34,3
Lubuskie	20,2	27,2	28,6	29,3	27,7	26,3	29,3	30,6	31,7	32,6	32,4	32,3	34,1	33,9
Wielkopolskie	24,1	29,9	30,6	29,5	31,1	28,8	28,2	28,7	30,3	34,2	35,1	34,6	34,2	33,4
Zachodnio-pomorskie	25,3	27,2	28,0	29,0	30,2	25,7	28,0	29,5	31,7	32,7	31,5	32,6	33,3	34,3
Dolnośląskie	23,1	26,4	26,2	27,0	29,7	29,8	29,9	31,0	31,7	32,3	32,5	33,5	32,6	32,6
Opolskie	28,5	26,7	25,2	26,9	30,2	28,0	28,0	28,8	30,4	30,5	32,0	32,8	32,5	33,3
Kujawsko-pomorskie	26,7	26,1	26,7	28,5	30,8	27,2	27,1	29,3	30,2	31,0	31,8	34,3	34,0	33,6
Pomorskie	28,9	30,6	29,8	29,3	29,6	27,7	29,5	31,4	31,5	34,3	32,9	32,7	34,3	33,7
Warmińsko-mazurskie	26,7	26,1	27,5	26,7	26,5	26,8	27,9	29,3	30,9	31,3	31,1	31,3	31,8	30,9

Źródło: j.w.

W województwie opolskim wynosiły one odpowiednio 64,1% i 65,8%. Wskaźniki te osiągały o wiele niższe wartości dla osób w wieku po 50.ym roku życia

(tab. 4). Należy podkreślić, że Polska należy do krajów cechujących się najniższym poziomem zatrudnienia w Unii Europejskiej. W 2009 r. wskaźnik zatrudnienia dla osób w wieku 50 + wynosił 29,6% wobec średniej unijnej na poziomie 46%.

Tabela 4. Wskaźnik zatrudnienia ludności w wieku 50 + według województw w latach 1995-2014

Wyszczególnienie	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Polska	25,4	25,4	26,3	26,3	27,5	29	29,6	30,3	31,2	31,5	31,6	32,1
Łódzkie	23,6	22	24,9	25,7	28,4	27,9	27,5	29,6	31,1	31,2	32,5	33,9
Mazowieckie	29,9	29,5	29	30,8	31,1	33,1	33,3	33	34,9	35,9	35,6	36,7
Małopolskie	28,2	29,6	29,8	28,6	27,2	27	28,9	30	31	30,9	31	31,4
Śląskie	19,5	19,7	20,2	21	22,5	25,6	26,4	25,6	27,3	27,3	27,7	28,6
Lubelskie	31,1	31,7	31,6	30,7	32,9	32,5	32,9	32,8	33,3	33,5	34,1	34
Podkarpackie	32,3	30,1	29,2	29,5	30,9	32,8	34,4	34,9	34,7	34,1	33,3	30,7
Podlaskie	27	27,1	28,8	26,7	27,3	29	28,9	29,4	31,7	32,5	32,3	33,6
Świętokrzyskie	24,6	25,3	28,3	28,8	31	31,4	29,9	32,8	33,9	33,3	31,2	32,2
Lubuskie	23,9	24,1	24	23	26,7	28,2	29,5	30,2	29,6	29,8	31,9	32,2
Wielkopolskie	27,6	26,1	27,1	26,2	26,6	27,6	28,8	32,2	33,2	32,7	32,1	31,9
Zachodniopomorskie	23	23,7	24,4	21,9	25,1	26,9	28,6	29,4	28,8	29,7	31	32,3
Dolnośląskie	20,6	21,1	23,1	25,2	26,3	28,5	28,9	29,1	29,4	30,5	29,6	30
Opolskie	23	23,8	26,2	25,2	25,9	27,3	28,1	28,1	29,6	30,4	30,1	31,6
Kujawsko-pomorskie	22,3	24,3	26,5	24,1	24,8	27	27,3	28,4	29,2	31,2	30,9	30,9
Pomorskie	26	25	25,9	25	27,6	30,2	30,1	31,9	30,8	30,2	31,5	31,5
Warmińsko-mazurskie	23,1	22,3	22,7	24	25,7	27,8	28,5	29,1	28,8	28,9	29,4	28,5

Źródło: j. w.

Jak pokazują dane, proces starzenia się ludności i problem niskiej aktywności zawodowej ludności, w tym osób powyżej 50 – tego życia jest nie tylko problemem województwa opolskiego, ale także innych regionów w kraju.

Niekorzystne zmiany w procesach demograficznych kształtujących sytuację na rynku pracy, wskazywały na konieczność podjęcia intensywnych działań mających na celu zwiększenie aktywności zawodowej ludności, a w szczególności osób w wieku 50 +. Problem ten dostrzeżono jednak dopiero po 2000 r., a konkretne instrumenty prawne, rozwiązania i działania wdrożono po 2004 r. wraz z wejściem Polski do Unii Europejskiej.

Uwagę na potrzebę aktywizacji osób w wieku 50 + zwrócono w ustawie o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy¹³. Zgodnie z art.49 pkt 3 ustawy osoby w wieku 50 + zaliczone zostały do osób będących w szczególnej sytuacji na

¹³ Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z dnia 20 kwietnia 2004 r. (Dz. U. z 2008 r. nr 69, poz. 415 z późn.zm.).

rynku pracy, dla których przewidziano możliwość stosowania specjalnych instrumentów i usług, które określono w art. 50-61 ustawy. Co więcej, z dniem 1 lutego 2009 r. (art.43 ustawy nowelizującej z 19 grudnia 2008 r., Dz. U. z 2009 r. nr 6, poz.33) obniżono granicę wieku osób szczególnie zagrożonych bezrobociem do 45.roku życia, uznając, iż utrzymanie aktywności zawodowej osób powyżej 50 roku życia wymaga podjęcia odpowiednich działań w stosunku do osób młodszych. Przyjęte w niej zasady zmieniły wiele dotychczasowych rozwiązań dostosowując je do nowych uwarunkowań na rynku pracy.

Istotną nowością wprowadzoną przez ustawę do polskiego systemu prawnego było włączenie zadań wynikających z realizacji Europejskiej Strategii Zatrudnienia¹⁴. Efektem uwzględnienia założeń Europejskiej Strategii Zatrudnienia jest poszerzenie katalogu zadań ministra właściwego do spraw pracy o działania mające na celu uzyskanie wysokiego poziomu i rozwoju zasobów ludzkich.

Do innych istotnych rozwiązań, które miały na celu aktywizację zawodową ludności należała także reforma emerytur pomostowych, wprowadzone ograniczenia możliwości łączenia pracy z pobieraniem świadczeń emerytalnych, stopniowe podwyższanie wieku emerytalnego, jak i wsparcie pracodawców zatrudniających pracowników w wieku 50 +. W 2008 r. opracowano także pierwszy rządowy program pt. "Solidarność Pokoleń. działania dla zwiększenia aktywności zawodowej osób w wieku 50 +", który w sposób kompleksowy i systemowy ujął problematykę aktywizacji zawodowej tej grupy ludności.

Wraz z wejściem Polski do Unii Europejskiej pojawiła się możliwość finansowania działań aktywizacyjnych z Europejskiego Funduszu Społecznego. Istotną rolę w realizacji i finansowaniu działań podejmowanych na rzecz aktywizacji zawodowej ludności w wieku 50 + odegrał Program Operacyjny Kapitał Ludzki. Należy zaznaczyć, że w programie tym nie było wyodrębnionego działania kierowanego jedynie do tej grupy ludności, przy czym była ona wskazywana jako

¹⁴ Decyzja Rady Europejskiej 2003/578/WE z dnia 22 lipca 2003 roku w sprawie wytycznych polityk zatrudnienia (Dz.U.WE.nr L 197/13 z dn. 5. 8. 2003) wskazała nowe priorytety: pełne zatrudnienie, poprawę jakości i wydajności pracy oraz wzmocnienie spójności społecznej.

grupa docelowa w wielu działaniach, a dostęp do wsparcia zapewniono jej poprzez tworzone kryteria strategiczne. W ramach poszczególnych działań proponowano różne formy wsparcia, które pozwoliły na aktywizację i zatrudnienie osób w wieku 50 +. Zgodnie z zapisami Szczegółowego opisu priorytetów Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007-2013, działania takie przewidziano w ramach¹⁵:

Priorytetów realizowanych centralnie:

- Priorytetu I – Zatrudnienie i integracja społeczna
- Priorytetu II – Rozwój zasobów ludzkich i potencjału adaptacyjnego przedsiębiorstw oraz poprawa stanu zdrowia osób pracujących

Priorytetów realizowanych na poziomie regionalnym:

- Priorytetu VI – Rynek pracy otwarty dla wszystkich
- Priorytetu VII – Promocja integracji społecznej
- Priorytetu VIII – Regionalne kadry gospodarki
- Priorytetu IX – Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach

Ważną rolę w procesie aktywizacji ludności województwa opolskiego odegrały działania realizowane na poziomie regionalnym.

Wsparcie w ramach Priorytetu VI skupione było na wybranych grupach docelowych, mających problem z wejściem i utrzymaniem się na rynku pracy, w tym osób bezrobotnych i biernych zawodowo w wieku 50+. Działania przewidziane w ramach priorytetu miały na celu wzrost aktywności zawodowej i zdolności do zatrudnienia osób pozostających bez zatrudnienia, a także wspieranie działań i rozwiązań wpływających na rozwój przedsiębiorczości i samozatrudnienia. Obejmowały szeroką ofertę wsparcia, od identyfikacji potrzeb, w tym potrzeb szkoleniowych w ramach Indywidualnych Planów Działania, zajęcia aktywizacyjne i poradnictwo zawodowe, wsparcie psychologiczne – doradcze, aż po realizację programów aktywizacji zawodowej, pozwalających zdobyć lub zmienić kwalifikacje zawodowe oraz zdobyć doświadczenie zawodowe w miejscu pracy.

Do grupy osób w wieku 50 + skierowane były działania:

¹⁵ SZCZEGÓŁOWY OPIS PRIORYTETÓW PROGRAMU OPERACYJNEGO KAPITAŁ LUDZKI 2007-2013, Warszawa, 24 kwietnia 2013 r.

- Działanie 6.1 Poprawa dostępu do zatrudnienia oraz wspieranie aktywności zawodowej w regionie (Poddziałanie 6.1.1 Wsparcie osób pozostających bez zatrudnienia na regionalnym rynku pracy, Poddziałanie 6.1.2 Wsparcie powiatowych i wojewódzkich urzędów pracy w realizacji zadań na rzecz aktywizacji zawodowej osób bezrobotnych w regionie, Poddziałanie 6.1.3 poprawa zdolności do zatrudnienia oraz podnoszenie poziomu aktywności zawodowej osób bezrobotnych);

- Działanie 6.2 Wsparcie oraz promocja przedsiębiorczości i samozatrudnienia;

- Działanie 6.3 Inicjatywy lokalne na rzecz podnoszenia poziomu aktywności zawodowej na obszarach wiejskich.

Działania, które przewidziano w ramach Priorytetu VII miały ułatwić dostęp do rynku pracy osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym. Ważnym elementem wsparcia była także eliminacja różnego rodzaju barier (organizacyjnych, prawnych i psychologicznych), na które napotykały osoby zagrożone wykluczeniem społecznym w wieku aktywności zawodowej. Ze względu na specyfikę grupy docelowej wsparcie ukierunkowane zostało na kształtowanie aktywnych postaw, wspieranie samodzielności, nabywanie i rozwój kompetencji zawodowych, umożliwiających im integrację zawodową i społeczną. Istotną rolę w tym procesie odgrywały skuteczne i nowoczesne usługi , świadczone przez instytucje pomocy i integracji społecznej. W związku z tym pojawiła się konieczność wzmocnienia i doskonalenia kadr instytucji zajmujących się pomocą osobom wykluczonym i prowadzących działania w ramach aktywnej integracji. Stąd w ramach priorytetu szeroka oferta wsparcia skierowana została do kadr instytucji pomocy i integracji społecznej oraz kadr prowadzących pracę z rodziną.

Do grupy osób w wieku powyżej 50 r. życia skierowane zostały następujące działania:

- Działanie 7.1 Rozwój i upowszechnianie aktywnej integracji (Poddziałanie 7.1.1 Rozwój i upowszechnianie aktywnej integracji przez ośrodki pomocy społecznej; Poddziałanie 7.1.2 Rozwój i upowszechnianie aktywnej integracji przez powiatowe centra pomocy rodzinie; Poddziałanie 7.1.3 Podnoszenie kwalifikacji kadr pomocy i integracji społecznej);

- Działanie 7.2 Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu i wzmocnienie sektora ekonomii społecznej (Poddziałanie 7.2.1 Aktywizacja zawodowa i społeczna osób zagrożona wykluczeniem społecznym; Poddziałanie 7.2.2 Wsparcie ekonomii społecznej);

- Działanie 7.3 Inicjatywy lokalne na rzecz aktywnej integracji;

- Działanie 7.4 Niepełnosprawni na rynku pracy.

Procesy zachodzące w gospodarce zmieniające warunki działania przedsiębiorstw wymagały działań adaptacyjnych i modernizacyjnych. Stąd niezbędne stało się stymulowanie podnoszenia i aktualizacji kwalifikacji zawodowych pracowników oraz elastycznego reagowania kadr zarządzających przedsiębiorstwem. Działania takie zaproponowano w ramach Priorytetu VIII. Miały one na celu wspieranie rozwoju kwalifikacji zawodowych i doradztwa dla przedsiębiorstw, a także współpracy sfery nauki i przedsiębiorstw w regionie. W ramach działań zaproponowano szkolenia, kursy, poradnictwo zawodowe i doradztwo dla pracowników i kadr zarządzających, którzy z własnej inicjatywy chcą uzupełnić lub podnieść swoje kwalifikacje. Ponadto przewidziano wsparcie dla osób zwolnionych, przewidzianych do zwolnienia, jak i zagrożonych zwolnieniem z pracy poprzez tworzenie i wdrażanie programów typu outplacement. Programy te obejmowały szkolenia, poradnictwo zawodowe i psychologiczne, staże i praktyki zawodowe, subsydiowanie zatrudnienia u nowego pracodawcy, jak i bezzwrotne wsparcie dla osób zamierzających podjąć działalność gospodarczą. Rozwiązania sprzyjające większej aktywności zawodowej ujęte zostały także w działaniach wspierających transfer wiedzy w ramach współpracy pracowników przedsiębiorstw i jednostek naukowych.

Inicjatywy adresowane do grupy osób w wieku 50 + ujęto w dwa działania:

- Działanie 8.1 Rozwój pracowników i przedsiębiorstw w regionie (Poddziałanie 8.1.1 Wspieranie rozwoju kwalifikacji zawodowych i doradztwo dla przedsiębiorstw, Poddziałanie 8.1.2 Wsparcie procesów adaptacyjnych i modernizacyjnych w regionie, Poddziałanie 8.1.3 Wzmocnienie lokalnego partnerstwa na rzecz adaptacyjności);

- Działanie 8.2 Transfer wiedzy (Poddziałanie 8.2.1 Wsparcie dla współpracy sfery nauki i przedsiębiorstw, Poddziałanie 8.2.2 Regionalne strategie innowacji).

Kształtowanie się nowego modelu gospodarki – "gospodarki opartej na wiedzy" sprawia, że "najważniejszym zasobem współczesnej gospodarki jest wiedza i (...) najważniejszym procesem jest uczenie się".¹⁶ Stąd też konieczność stworzenia warunków dla kształcenia ustawicznego, zwiększenia dostępności i jakości kształcenia. Niezbędne stało się promowanie podejścia zakładającego naukę i zdobywanie kwalifikacji zawodowych przez całe życie. Istotną rolę w tym zakresie odgrywały działania realizowane w ramach Priorytetu IX, kierowane do osób w wieku 45 + / 50 +:

- Działanie 9.1 Wyrównanie szans edukacyjnych i zapewnienie wysokiej jakości usług edukacyjnych świadczonych w systemie oświaty;

- Działanie 9.2 Podniesienie atrakcyjności i jakości szkolnictwa zawodowego;

- Działanie 9.3 Upowszechnienie formalnego kształcenia ustawicznego w formach szkolnych;

- Działanie 9.4 Wysokow kwalifikowane kadry oświaty;

- Działanie 9.5 Oddolne inicjatywy edukacyjne na obszarach wiejskich;

- Działanie 9.6 Upowszechnienie uczenia się dorosłych.

Biorąc pod uwagę niekorzystną sytuację osób w wieku 50 + na rynku pracy w województwie opolskim, w ramach Programu zrealizowano szereg projektów, w których możliwość udziału miały osoby z tej grupy ludności. Projekty miały charakter aktywizacyjno – zawodowy, edukacyjny i społeczno – integracyjny. Wsparciem objęto 12 096 osób w wieku 50 +, w tym: 7 925 osób zatrudnionych, 3052 osób bezrobotnych i 1119 osób nieaktywnych zawodowo (tab. 5).

Najwięcej uczestników projektów w wieku 50 + uzyskało wsparcie w Priorytecie VIII Regionalne kadry gospodarki – 5 319 osób. Były to osoby zatrudnione, najczęściej z niskim poziomem wykształcenia, o nieaktualnych kwalifikacjach, które

¹⁶ National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning, B. Lundvall (red.), Pinter, London 1992.

objęto szkoleniami podnoszącymi wiedzę i umiejętności, pozwalającymi zdobyć nowe kompetencje dostosowane do potrzeb regionalnego rynku pracy.

*Tabela 5. Ludność województwa opolskiego w wieku 50 + objęta wsparciem
w ramach Priorytetu / Działania / Poddziałania PO KL 2007-2013*

PRIORYTET	DZIAŁANIE	PODDZIAŁANIE	Liczba osób 50+	Liczba osób zatrudnionych	Liczba osób bezrobotnych	Liczba osób nieaktywnych zawodowo
VI	6.1	6.1.1	1 317	29	920	368
		6.1.2	23	23	0	0
		6.1.3	265	0	265	0
		SUMA 6.1	1 605	52	1 185	368
	6.2		23	3	14	6
	6.3		49	1	22	26
		SUMA VI	1 677	56	1 221	400
VII	7.1	7.1.1	190	51	133	6
		7.1.2	117	32	36	49
		7.1.3	634	634	0	0
		SUMA 7.1	941	717	169	55
	7.2	7.2.1	884	8	740	136
		7.2.2	561	374	127	60
		SUMA 7.2	1 445	382	867	196
	7.3		81	21	14	46
	7.4		54	0	25	29
		SUMA VII	2 521	1 120	1 075	326
VIII	8.1	8.1.1	3 813	3 813	0	0
		8.1.2	160	92	68	0
		8.1.3	17	17	0	0
		SUMA 8.1	3 990	3 922	68	0
	8.2	8.2.1	1 231	1 205	1	25
		8.2.2	98	98	0	0
		SUMA 8.2	1 329	1 303	1	25
		SUMA VIII	5 319	5 225	69	25
IX	9.1	9.1.1	8	4	3	1
		9.1.2	498	498	0	0
		9.1.3	0	0	0	0
		SUMA 9.1	506	502	3	1
	9.2		86	86	0	0
	9.3		28	14	14	0
	9.4		755	755	0	0
	9.5		139	48	20	71
	9.6	9.6.2	639	111	238	290
		9.6.3	426	8	412	6
		SUMA 9.6	1 065	119	650	296
		SUMA IX	2 579	1 524	687	368
		OGÓŁEM	12 096	7 925	3 052	1 119

Źródło: Opracowanie UMWO i WUP w Opolu

Szkolenia pozwalały osobom w wieku 50 + / 45 + zdobyć kwalifikacje wzmacniające ich pozycję w dotychczasowym miejscu pracy, umożliwiające znalezienie alternatywnego zatrudnienia, jak i otwarcie własnej działalności gospodarczej. Zakres tematyczny szkoleń dostosowany był zarówno do potrzeb nowoczesnej gospodarki, jak i potrzeb osób w wieku 50 +. Oferowane szkolenia często obejmowały kilka modułów tematycznych, umożliwiając ich uczestnikom zdobycie kompleksowej wiedzy w danym zakresie. Należy podkreślić, że w ramach Priorytetu VIII najwcześniej wyodrębniono działania adresowane do grupy osób w wieku 50 + / 45 +. W 2007 r. w ramach Działania 8.1 (Podziałanie 8.1.1) w 11 województwach rozpoczęto realizację projektów pilotażowych, w których preferowaną grupę docelową stanowiły właśnie osoby w tym wieku. Każdy region, biorąc pod uwagę uwarunkowania i specyfikę regionu, samodzielnie określał udział tej grupy osób w grupie docelowej. W województwie opolskim, w przedmiotowych projektach katalog ich uczestników ograniczono do jednej kategorii osób – osób w wieku 45 +.

Istotnymi działaniami skierowanymi do osób w wieku 50 + były również inicjatywy skierowane do osób bezrobotnych i nieaktywnych zawodowo. Jak pokazują dane, osoby te otrzymały wsparcie przede wszystkim w ramach działań podjętych w Priorytecie VI, VII i IX (tab. 5). Głównym ich celem było zwiększenie aktywności zawodowej poprzez dostosowanie ich kwalifikacji i umiejętności do wymogów rynku pracy oraz wzrost motywacji do podjęcia zatrudnienia i wzrost poziomu samooceny.

Jak pokazują dane statystyczne, pomimo podjętych działań mających na celu aktywizację zawodową ludności w wieku 50 +, w dalszym ciągu istnieje problem niskiej aktywności zawodowej i wykluczenia społecznego tej grupy ludności. Sytuacja osób w wieku 50 + determinuje konieczność podjęcia intensywnych działań mających na celu zwiększenie ich aktywnego uczestnictwa na rynku pracy. Niska aktywność zawodowa ludności, niewykorzystany potencjał demograficzny stanowi zagrożenie dla dalszego rozwoju Polski. W raporcie „Polska 2030. Wyzwania

rozwojowe”¹⁷ stanowiącym podstawę przyjęcia długotrwałej strategii rozwoju kraju – wzrost zatrudnienia, aktywności zawodowej i mobilności Polaków uznaje się za jeden z pięciu kluczowych czynników rozwoju Polski w horyzoncie 2030. Podkreśla się w nim potrzebę podjęcia nowych działań i wdrożenia nowych reguł prowadzenia aktywnych polityk rynku pracy. Działania, które na obecnym poziomie cywilizacyjnym umożliwią rozwój zrównoważony, w którym potrzeby rozwojowe obecnego pokolenia będą zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie. W okresie programowania 2014-2020 zaproponowano nowe działania, które w założeniu mają być skuteczniejsze i przyczynić się do poprawy sytuacji na rynku pracy. Efektywność podjętych działań będzie przedmiotem kolejnych badań.

¹⁷ Raport Polska ma charakter tzw. zielonej księgi (ang. green paper http://en.wikipedia.org/wiki/Green_paper).

ZNACZENIE POŁOŻENIA POLSKI W LOGISTYCZNEJ REALIZACJI PRZEWOZÓW TRANZYTOWYCH

Tadeusz Pokusa

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

Opole, Polska

t.pokusa@poczta.wsia.opole.pl

Każdy europejski kraj, region, każde miasto, swoją historię zaczyna zwykle od tego, że „leży na przecięciu tradycyjnych szlaków”. Tradycyjne szlaki – dziś określamy nazwą logistycznych korytarzy transportowych, które sprzyjają wysokiemu stopniowi zurbanizowania kontynentu i jego ukształtowaniu geograficznemu. Można zauważyć, że niektóre obszary szczególnie predysponują do tego, by rolę takich korytarzy spełniać.

Przez terytorium Polski przebiegają aż cztery z wspomnianych dziesięciu korytarzy transportowych wytyczonych na konferencjach transportowych na Krecie i w Helsinkach. Są to korytarze I, II, III i VI. W międzynarodowych przewozach na kierunku Zachód – Wschód – Zachód istotne znaczenie mają dwa spośród nich.

Jest to korytarz II jako główny europejski szlak z zachodu na wschód, który zgodnie z postanowieniami II i III Paneuropejskiej Konferencji Transportowej łączy on Berlin z Niżnym Nowogrodem, przez Warszawę, Mińsk i Moskwę, gdzie dalej znajduje jego przedłużenie w Magistrali Transsyberyjskiej i wraz z nią docierając na Daleki Wschód, do portów nad Oceanem Spokojnym. Dubluje go korytarz III jako równoległy szlak, odległy o 200-300 km na południe, biegnący pogórzami pasm Rudaw, Sudetów i Karpat od Drezna przez Wrocław i Kraków do Kijowa na Ukrainie i dalej na wschodzie łączący się ze szlakami na Kaukaz i do Azji Środkowej. Obecnie wykorzystanie tego korytarza jest często daleko niższe niż wynosi jego przepustowość. Dzieje się tak w dużej mierze na skutek słabej promocji

transportu kolejowego, źle sformułowanej oferty, dużej zawodności kolei jako dostawcy.¹⁸

Obszar Polski można więc traktować jak swojego rodzaju „bramę” wiodącą w głąb Eurazji. Zapewne ze względu na uwarunkowania historyczne i znaczenie dla europejskiego transportu trzy wymienione korytarze otrzymały na paneuropejskich konferencjach transportowych trzy pierwsze numery porządkowe¹⁹.

Pomimo dogodnego położenia geograficznego, przebiegu korytarzy transportowych, w przewozach międzynarodowych, w szczególności przewozach tranzytowych, Polska niestety nie dysponuje właściwym zapleczem tranzytowym. Intensywny rozwój nowoczesnej infrastruktury transportowej oraz zaostrzająca się konkurencja na europejskim rynku spowodowały, że o wyborze kraju tranzytowego decydują poza dogodnym położeniem geograficznym, odległością w stosunku do kraju tranzytującego także poziom jakości świadczonych usług tranzytowych oraz warunki ekonomiczne ich realizacji²⁰.

Położenie tranzytowe Polski i wielkość wymiany handlu zagranicznego wpływają również na rozkład ruchu w sieciach transportowych. Obecnie najsilniej obciążone potokiem przepływu ładunków i pasażerów są kierunki z Polski na zachód, przez Niemcy. Trzeba jednak podkreślić, że nawet najsilniejsze potoki korytarzowe w ruchu ponadgranicznym są znacznie mniejsze od powiązań wewnętrznych co obrazuje to tabela 1.

Tabela 1. Proporcje wielkości ruchu przez granice Polski

<i>Granica</i>	<i>Ładunki</i>	<i>Pasażerowie</i>
Polsko-słowacka	8%	8%
Polsko-czeska	12%	29%
Polsko-niemiecka	61%	52%
Polsko-rosyjska	1%	2%
Polsko-litewska	8%	1%
Polsko-białoruska	6%	4%
Polsko-ukraińska	5%	4%
Razem	100%	100%

Źródło: Polityka transportowa Polski - 2015, <http://www.ue.psm.pl/?k=pt&pl=6>

¹⁸ J. Klimkiewicz. Przewozy kontenerów w kolejowych korytarzach transportowych Europa – Azja – Raport. „Rynek Kolejowy” nr 8, s. 12.

¹⁹ PKP PLK S.A. Polska – brama do Eurazji, Serwis prasowy nr 6-7 wrzesień 2003.

²⁰ J. Wronka: Ocena przewozów tranzytowych w towarowym transporcie kolejowym, Warszawa 2005, s. 8.

Podobnie jak i wszystkie paneuropejskie korytarze transportowe, korytarz nr II został utworzony jako jeden z elementów spójnej infrastruktury transportu. By usprawnić współpracę pomiędzy krajami, przez które przebiega ten korytarz, w 1995 r. przez przedstawicieli władz Federacji Rosyjskiej, Białorusi, Polski i Niemiec zostało podpisane wspólne memorandum.

Na III Międzynarodowej Konferencji Transportowej, która odbyła się w 2003 r. w Jekaterynburgu ministrowie transportu Rosji, Białorusi, Polski i Niemiec zwrócili się do Komisji Europejskiej z prośbą o wyrażenie zgody na przedłużenie korytarza do Jekaterynburga. Przedstawiciele Deutsche Bahn AG i Rosyjskich Dróg Kolejowych – spółka akcyjna podpisali porozumienie o wzajemnej współpracy i podnoszeniu konkurencyjności transportu kolejowego. Zwrócono jednak uwagę na pewne przeszkody w realizacji przewozów kolejowych z wykorzystaniem korytarza nr II, a mianowicie na różne rozwiązania prawne, złożoność procedur celnych i granicznych oraz różną szerokość kolei (1520 i 1435 mm).

Przyspieszenie i uproszczenie procedur związanych z przekraczaniem granic, zwiększenie prędkości kursowania pociągów i likwidacja wielu problemów organizacyjnych pozwoliłyby skrócić czas dostarczenia ładunku i zwiększyć potoki ładunków pomiędzy Rosją i Niemcami.

Ponadto przedłużenie korytarza nr II do Jekaterynburga, a następnie wyjście na Kolej Transsyberyjską pozwoliłoby stworzyć, konkurencyjny dla transportu morskiego, most łączący Europę z krajami azjatyckimi regionu Oceanu Spokojnego.

EFEKTYWNE ZARZĄDZANIE DOCHODEM ROZPORZĄDZALNYM PODSTAWĄ PRZYSZŁEGO DOBROBYTU SPOŁECZNEGO

Jadwiga Ratajczak

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

Opole, Polska

j.ratajczak@poczta.wsza.opole.pl

Termin „dobrobyt” jest pojęciem nieprecyzyjnym, zjawiskiem niezwykle wielowymiarowym i subiektywnym, więc mimo rosnącego zainteresowania w naukach ekonomicznych koncepcją dobrobytu, nie istnieje jednoznaczne określenie, charakteryzujące tę kategorię. Ekonomia dobrobytu stanowi gałąź ekonomii skupiającą się na zagadnieniach normatywnych głoszących, iż w gospodarce rynkowej konieczna jest ingerencja państwa kształtująca w taki sposób stosunki podziału, aby każda jednostka mogła osiągnąć odpowiedni udział w tym dobrobycie. Normatywny charakter ekonomii dobrobytu sprowadza się do oceny efektywności alokacji zasobów oraz sprawiedliwości podziału dóbr pomiędzy poszczególne podmioty gospodarcze.²¹

Mimo popularności terminu „dobrobyt społeczny” zarówno w pracach naukowych jak i publicystyce, pojęcie to wciąż nie ma jednolitej i akceptowanej przez ogół definicji. Zasadniczą sporną kwestia w doktrynach ekonomicznych jest nie tyle to co to jest „dobrobyt społeczny”, ale to co o nim decyduje.

Pierwszą doktryną która zajmowała się kwestiami dobrobytu był utylitaryzm głoszący, że dobrobyt zależy wyłącznie od dochodu indywidualnych jednostek a dobrobyt społeczny, stanowi sumę użyteczności dochodów indywidualnych wszystkich jednostek w społeczeństwie. We współczesnej ekonomii dobrobyt

²¹ A. Łopatka. *Ekonomia dobrobytu. Rachunki narodowe w kontekście pomiaru dobrobytu*. Zeszyty naukowe nr.858. Uniwersytet Szczeciński. Szczecin 2015, str. 43.

definiowany jest jako użyteczność czerpana z konsumpcji dóbr i usług, ale w ogólnym definiowaniu dobrobytu uwzględniono nie tylko czynniki ekonomiczne, ale również jego wymiary pozadochodowe. Obecnie dobrobyt traktuje się szerzej, już nie tylko jako poziom posiadanego dochodu pieniężnego czy poziom konsumpcji, ale jako poziom realnego majątku jednostki w skład którego obok dochodu pieniężnego wchodzi takie komponenty jak poczucie bezpieczeństwa ekonomiczno-społecznego, poziom wiedzy i wykształcenia, styl życia przesądzający o jego jakości czyli ogólnie subiektywne poczucia szczęścia.²²

Mierzenie dobrobytu jest skomplikowanym i trudnym procesem wymagającym nie tylko czynników ekonomicznych (PKB, PKB per capita) ale także aspektów społecznych, politycznych i kulturowych. W 2011 roku stworzono w OECD wskaźnik lepszego życia (Better Life Index) który pozwala określić dobrobyt społeczny na podstawie takich kategorii jak: warunki mieszkaniowe, nakłady finansowe, dochód, bezpieczeństwo pracy, wsparcie społeczne, edukacja, stan środowiska, zdrowie, bezpieczeństwo oraz zadowolenie z życia. Analizując wskazane kategorie można stwierdzić, że rzetelny ich pomiar jest zdecydowanie lepszym wyznacznikiem dobrobytu społecznego niż PKB który krytykuje się za to, że pomija czynniki nie rejestrowane przez rynek, prace domowe, aktywność w internecie a także użyteczność czasu wolnego i wypoczynku.²³

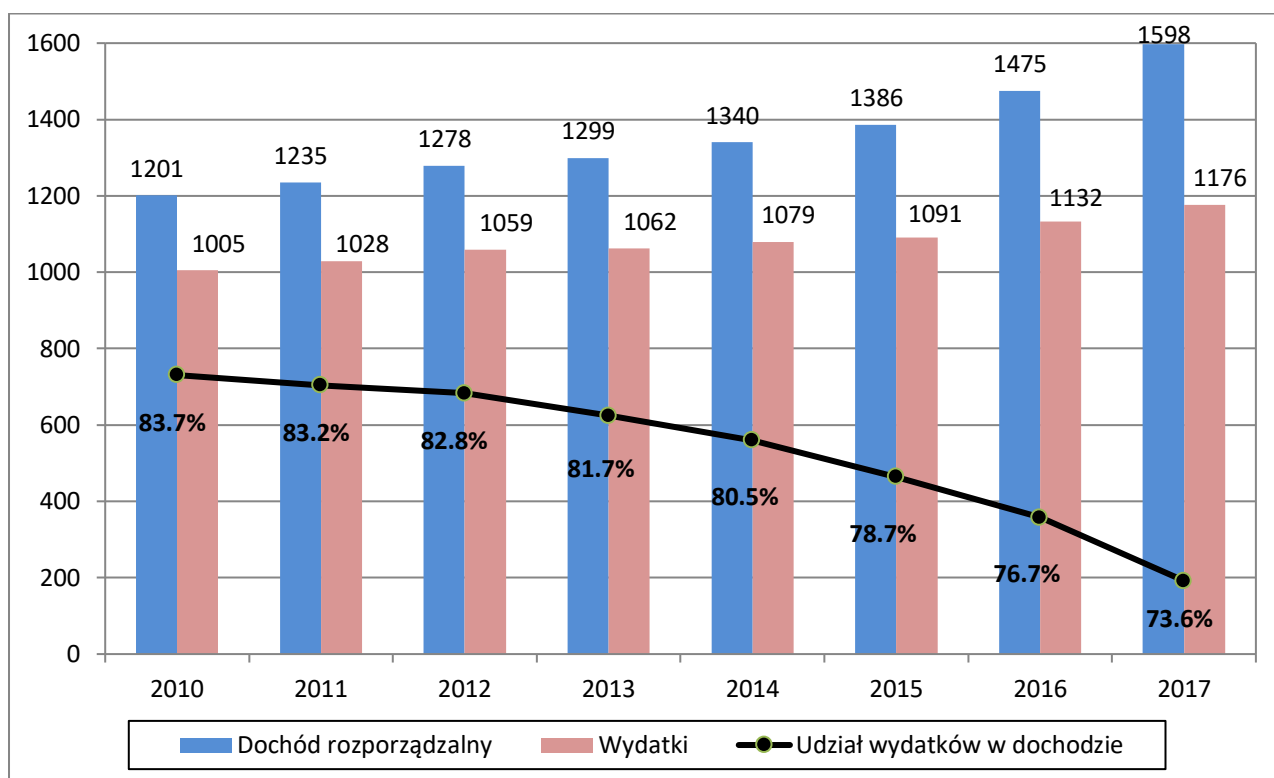
Mimo niejednoznaczności terminologicznej pojęcia dobrobyt oraz sposobu jego pomiaru, zarówno w naukach ekonomicznych, społecznych czy socjologicznych jednostka społeczna traktuje dobrobyt jako możliwość lepszego zaspakajania własnych potrzeb poprzez zwiększający się w tym celu dochód rozporządzalny.

Dochód rozporządzalny, według definicji GUS, to suma bieżących dochodów gospodarstw domowych z poszczególnych źródeł, pomniejszona o zaliczki na podatek dochodowy i inne podatki oraz o składki na ubezpieczenie społeczne i

²² E. Aksman. Redystrybucja dochodów i jej wpływ na dobrobyt społeczny w Polsce w latach 1995-2007. Wyd. Uniwersytet Warszawski. Warszawa 2010 s. 138-140.

²³ A. Łopatka. *Ekonomia*....op.cit. s. 49.

zdrowotne. Dochód rozporządzalny jest przeznaczony na wydatki oraz przyrost oszczędności.²⁴

Rys 1. Poziom przeciętnych miesięcznych dochodów i wydatków na 1 osobę w gospodarstwie domowym oraz udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym w latach 2010-2017

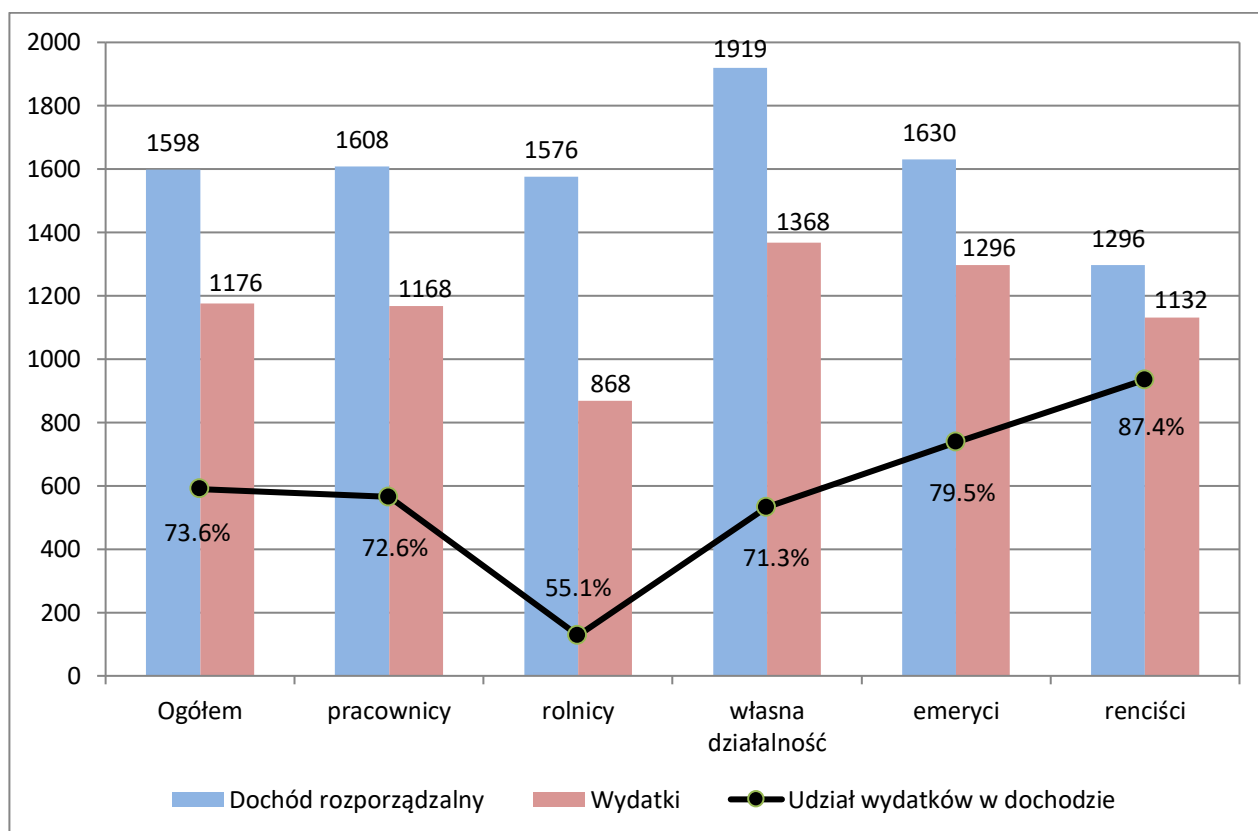
Źródło; Materiały statystyczne GUS

Jak wskazują dane obrazujące kształtowanie się dochodu rozporządzalnego w latach 2010-2017 można zauważyć że ulega on systematycznemu zwiększeniu. Szczególnie widoczne jest to w latach 2016-2017 gdzie o ok. 100 zł nastąpiła poprawa sytuacji materialnej gospodarstw domowych.

W latach tych gospodarstwa domowe osiągnęły znacznie wyższe dochody i ponosiły wyższe wydatki. Wzrosła nadwyżka dochodów nad wydatkami co dało gospodarstwom domowym wyższe możliwości oszczędzania. Poziom przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na osobę wzrósł w 2017 do 1598 zł i był

²⁴ Materiały statystyczne GUS.

realnie wyższy o 6,3% od dochodu w 2016 roku. Przeciętne miesięczne wydatki osiągnęły w 2017 roku wartość 1176 zł i były realnie wyższe o 1,9% od wydatków w 2016 roku. Wydatki na towary i usługi konsumpcyjne będące podstawowymi wydatkami gospodarstw domowych wyniosły średnio 1127 zł i były wyższe w stosunku do 2016 roku o 2,1%.

Rys. 2. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny i wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych oraz udział przeciętnych miesięcznych wydatków w dochodzie rozporządzalnym według grup społeczno-ekonomicznych w 2017 r.

Źródło: Materiały statystyczne GUS

Szczególnie istotnym dla wzrostu dochodu rozporządzalnego gospodarstw domowych miał realizowany od kwietnia 2016 roku program „Rodzina 500 +”. Mimo że, od samego początku wzbudzał szereg kontrowersji zwłaszcza politycznych, gdyż został wdrożony przez partię która siłą pieniądza doszła do władzy, to należy patrzeć na niego w kilku aspektach: politycznym, naukowym, prawnym, ekonomicznym i samorządowym. W każdym z tych aspektów oddzielnie ujawniają

się różnice zdań, lecz w pewnym momencie wszystkie aspekty zbiegają się w jedną decyzję tworzącą współczynnik humanistyczny w polityce społecznej. Współczynnik ten wyraża zainteresowanie rodziną i wskazuje na stopień opiekuńczości państwa. Polityczne sukcesy programu nie oznaczają jeszcze skutecznej realizacji a w trakcie wdrażania pojawiły się nowe problemy społeczne. Program bowiem budzi niezadowolenie i poczucie niesprawiedliwości wśród gospodarstw domowych posiadających jedno dziecko co w środowiskach lokalnych jest odbierane jako rodzaj dyskryminacji. Konsekwencją wprowadzania programu jest również zaburzenie relacji pomiędzy dochodami z pracy a dochodami ze świadczeń socjalnych. Powoduje to, że w wielu gospodarstwach domowych następuje wycofywanie się szczególnie kobiet z rynku pracy z powodu zastąpienia wynagrodzenia za pracę wynagrodzeniem socjalnym.²⁵ Dzieje się tak szczególnie wśród rodzin rolniczych gdzie współczynnik dzietności jest znacznie wyższy niż w rodzinach miejskich a dochody z programu, znacznie zasilają budżety domowe. Mimo wielu uwag program „Rodzina 500 +” został pozytywnie przyjęty przez społeczeństwo a rodzinom wielodzietnym umożliwił lepsze zaspakajanie potrzeb zarówno konsumpcyjnych jak i oszczędnościowych. Jak zostało przedstawione na schematach określających kształtowanie się dochodów rozporządzanych w gospodarstwach domowych na uwagę zasługuje fakt systematycznego zmniejszania się procentowego udziału wydatków konsumpcyjnych w ogólnych dochodach (działanie prawa Engla). Można z tego wnioskować że zwiększyła się w niektórych gospodarstwach domowych świadomość konieczności utrzymania odpowiedniej proporcji między dochodami a wydatkami, kontroli nad bieżącymi wydatkami, racjonalnym planowaniu wydatków, odpowiednim użytkowaniu kart kredytowych a przez to posiadaniu określonej rezerwy finansowej wykorzystywanej w przyszłości. Istotny w tej sytuacji wydaje się wzrost umiejętności społecznych w zakresie gospodarowania posiadanymi środkami i racjonalności w podejmowaniu decyzji konsumpcyjnych, kredytowych,

²⁵ J. Auleytner, Finansowanie polityki społecznej. Wyd ZUS. Warszawa 2017. s. 68-71.

oszczędnościowych i inwestycyjnych.²⁶ Świadomość ta nie może być jednak krótkowzroczna i dotyczyć jedynie bieżącego okresu, ale perspektywiczna szczególnie dla tych osób dla których przyszły dobrobyt kształtowany wysokością np. emerytur nie jest obojętny. W niektórych jednak gospodarstwach domowych brak oszczędności nie jest powodowany barierą dochodową, ale brakiem woli do oszczędzania szczególnie wtedy gdy pociąga to za sobą niewielkie obniżenia dotychczasowego poziomu życia.

Table 1. Przyczyny braku oszczędzania na emeryturę oraz czynniki skłaniające do rozpoczęcia dodatkowego oszczędzania (w % odpowiedzi)

Przyczyny nieoszczędzania indywidualnego		Czynniki skłaniające do indywidualnego oszczędzania	
Za małe zarobki z których nie można nic odłożyć	52	Poprawa sytuacji materialnej	74
Brak przychodu	19	Większa stabilność systemu emerytalnego	13
Emerytura z ZUS będzie wystarczająca	13	Wprowadzenie ulg dla oszczędzających	12
		Lepsza wiedza dotycząca funkcjonowania systemu emerytalnego i sposobu wyliczania emerytury	10

Legenda: W zestawieniu ujęto tylko te odpowiedzi na które wskazało co najmniej 10 % badanych

Źródło: T. Jarocki. Postawy Polaków wobec oszczędzania w II i III filarze w świetle znajomości zasad systemu emerytalnego. w Ubezpieczenia społeczne. Teoria i praktyka. Nr 4/2017 (135)

Wyd. ZUS. Warszawa 2017, str . 153

Jak wskazują badania przeprowadzone przez T. Jarockiego nie wiele osób myśli o indywidualnym budowaniu swojego przyszłego dobrobytu emerytalnego twierdząc, że aktualne dochody nie pozwalają na oszczędności lub że wypracowana emerytura będzie wystarczająca do utrzymania aktualnego poziomu życia. Większość badanych jako główny czynnik warunkujący posiadanie oszczędności długoterminowych

²⁶B. Świecka, M. Musiał. *Diagnoza finansów gospodarstw domowych w największych miastach*. Finanse, Rynki finansowe, Ubezpieczenia. Nr 4/2016 (82), s. 823.

wskazuje wzrost dochodów indywidualnych oraz konieczność ustabilizowania systemu emerytalnego. Należy się z tym zgodzić, chociaż w wielu przypadkach podstawową barierą braku oszczędności nie jest dochód sam w sobie ale brak świadomości emerytalnej dotyczącej własnej przyszłej emerytury oraz nie przywiązywanie roli do oszczędności nawet kosztem niewielkiego obniżenia dotychczasowego poziomu życia pozwalającego na spokojne przyszłe życie na emeryturze. W związku z powyższym w najbliższym czasie należy podjąć szereg działań związanych z poszukiwaniem nowych rozwiązań, które uatrakcyjniłyby oraz upowszechniły oszczędzanie długoterminowe wśród polskiego społeczeństwa. Niezbędne jest także w tym zakresie spojrzenie perspektywiczne, które zminimalizuje potencjalne bądź realne zagrożenie dotyczące zarówno sytuacji materialnej Polaków po zakończeniu aktywności zawodowej jak i niebezpieczeństwa znacznego pogorszenia się sytuacji finansów publicznych.

Literatura

1. J. Auleytner. Finansowanie polityki społecznej. Wyd ZUS. Warszawa 2017. s. 68-71.
2. E. Aksman. Redystrybucja dochodów i jej wpływ na dobrobyt społeczny w Polsce w latach 1995-2007. Wyd. Uniwersytet Warszawski. Warszawa 2010, s. 138-140.
3. A. Łopatka. Ekonomia dobrobytu. Rachunki narodowe w kontekście pomiaru dobrobytu. Zeszyty naukowe nr.858. Uniwersytet Szczeciński. Szczecin 2015, str. 43.
4. T. Jarocki. Postawy Polaków wobec oszczędzania w II i III filarze w świetle znajomości zasad systemu emerytalnego w Ubezpieczenia społeczne. Teoria i praktyka. Nr 4/2017 (135) Wyd. ZUS. Warszawa 2017, str. 153.
5. B. Świecka, M. Musiał. Diagnoza finansów gospodarstw domowych w największych miastach. Finanse, Rynki finansowe, Ubezpieczenia. Nr 4/2016 (82), s. 823.
6. Materiały statystyczne GUS.

GREEN LOGISTICS AS A TOOL TO IMPROVE THE QUALITY OF LIFE IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Nataliia Trushkina

Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine

Kyiv, Ukraine

trushkina@nas.gov.ua

As international best practices show, improve the quality of life and increase of the efficiency of the industrial production can be achieved through the implementation of conceptually new management tools, which are based on the principles of logistics, namely the system and process approaches, the concept of green logistics, of «lean» production, «just in time». This is indicated in the UN «Sustainable Development Goals for 2016-2030», the implementation of which requires an innovative approach to the green transformation of the economy and monitoring [1, p. 7].

Ensuring sustainable development requires the implementation of organizational and management and environmental technologies adequate to transformation of the economy, as well as modern innovative forms of waste management. This is in line with the green growth concept proposed by the Organization for Economic Co-operation and Development.

Nowadays leading scientists hold scientific discussions on the implementation of the concept of green growth in order to preserve the environment and improve the economic activities of enterprises using environmentally friendly and logistics technologies. At the same time the request of enterprises to form an environmental image among consumers contributed to the development of the concept of sustainable logistics, which includes «green» components and considers economic, social and environmental activities in the context of logistics management. According to the

researchers, the majority of consumers will prefer companies that use «green» logistics solutions in a short time [2, p. 282]. According to the survey, more than 59% of corporations recognized that environmental transportation will be a key factor for consumers in the future [3].

The term «green logistics» emerged in the early 90-s of the XX century as a new method of logistics which adapts the standard logistical requirements of rationality, efficiency and speed of processing and movements of goods and takes into account measures for the protection of the environment [4, p. 88].

Studying the content of the term «green logistics», it is found that there are different approaches to its interpretation:

- environmentally acceptable and efficient transport distribution system [5, p. 340];

- scientific line and one of the factors of the environmental conservation based on resource-saving and environmentally safe processes and technologies [6, p. 53];

- the line, which provides a holistic transformation of logistics strategies, processes, structures of all participants in the supply chain in accordance with resource-saving, energy-efficient and environmental technologies and aims to achieve a balance between economic and environmental efficiency [7, p. 32];

- set of logistics approaches to optimize the movement of material flows (including waste and secondary resources for processing), vehicles, natural, financial, information, energy and human resources with the use of advanced technologies in the decision-making process of local governments in order to create an environment where the needs of the population are met, the efficiency of urban production is increased and the condition of minimizing the negative consequences of anthropogenic interference in the ecosystem of the city is achieved [8, p. 163];

- logistics, which is based on resource-saving and environmentally friendly technologies [9, p. 87; 10, p. 43];

- from the standpoint of ensuring environmental safety of a separate system both for the whole society and for an individual consumer [11, p. 50].

Based on the generalization of scientific sources it has been established that the process of formation and development of the concept of green logistics was not easy. So, J.-P. Rodrigue, B. Slack, C. Comtois determine the content category of «green logistics» enough widely, regardless of the subject and object of research. Within the framework of this concept, logistics activities are limited only to the transport distribution system and should be carried out on environmental principles. Moreover they argue that there are certain inconsistencies between the concepts of «green» and «logistics», as cost-saving strategies often contradict the principles of environmental protection, which usually do not take into account environmental costs [5, p. 341].

Researchers proved in their scientific works [3, 12, 13] that the origin, formation and further structuring of «green logistics» is so intertwined with the logistics principles. In their view the «greening» of logistics activities in future will be an important factor of competitiveness, as most consumers will consider priority companies engaged in transportation be means of «green» transport and use technologies that preserve natural resources.

During study it has been established that a number of scholars have proposed an environmental line for logistics called «ecologic» or «environmental logistics», which indicates the ecological orientation of logistics activities, as well as their objective such as the creation of an integrated ecologic system.

At the same time international and Ukrainian scientific schools interpret the concept of «ecologistics» in different ways, namely:

- a new line, which provides for the use of the advanced logistics technologies and modern equipment to minimize pollution and improve the efficiency of logistics resources [14, p. 291];

- set of actions related to the assessment and minimization of the environmental consequences of logistics activities, where logistics activities are the cause of negative environmental consequences [15, p. 130];

- science and a set of measures to ensure the movement of materials in the implementation of all production processes prior to its transformation into a finished product or production waste, followed by the maintenance of waste to disposal or

safe storage in the environment, as well as the collection and disposal of waste consumption, its transportation, disposal or safe storage in the environment [16, p. 11];

- integration and coordination of environmental, social and economic aspects within the regional logistics system for the purpose of environmental-oriented logistics management of the development of the region [9, p. 88];

- from the standpoint of ensuring the movement of material at any production processes before its transformation into a commodity and waste, followed by the latter before disposal or safe storage in the environment [17, p. 242].

Now therefore the scientific approaches to the definition of the terms «green logistics» and «environmental logistics» are systematized by classification criteria (Fig. 1).

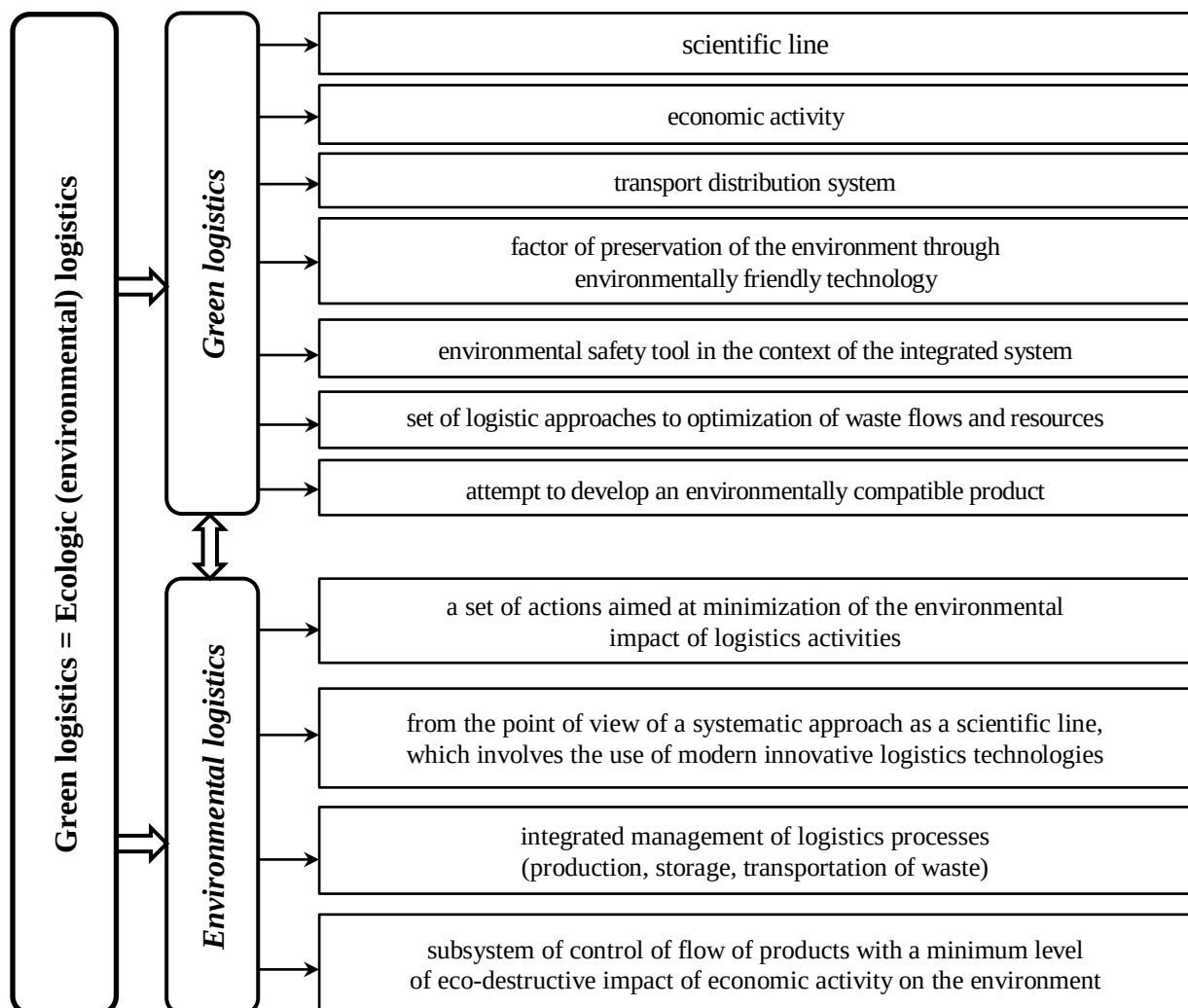

Fig. 1. Systematization of various scientific approaches to the definition of the terms «green logistics» and « environmental logistics» (compiled by author)

Based on the above, we can make this conclusion. At the present stage it is necessary to introduce and develop the paradigm of green logistics, which allows uniting the ecology and economy into a single system in order to improve the economic activity of enterprises using environmentally friendly and logistic technologies, preserving the environment and improving the quality of life of the population.

The main principles of this concept should be the formation of an integrated approach to the management of logistics flows, effective use of resources (production, financial, energy, information), optimization of costs for the organization of logistics processes, minimization of risks in the operation of regional logistics systems, use of information and communication and digital technologies in the field of environmental protection.

References

1. Доповідь про зелену трансформацію в Україні на основі показників зеленого зростання ОЕСР (2016). Київ: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 60 с.
2. Маргіта Н. О., Білоніжка У. З. (2014). Сучасні тенденції впровадження «зеленої» логістики. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. № 1. С. 279-286.
3. Christof Dr., Ehrhart E. (2012). Delivering Tomorrow: Towards Sustainable Logistics. Bonn, Germany: Deutsche Post AG. 151 p.
4. Murphy P. R., Braunschweig R. F., Charles D. (1996). Green Logistics: Comparative views of environmental progressives, moderates and conservatives. *Journal of Business Logistics*. No 1. P. 87-102.
5. Rodrigue J.-P., Slack B., Comtois C. (2001). Green Logistics (the Paradoxes of). *The Handbook of Logistics and Supply Chain Management* / A. M. Brewer, K. J. Button, D. A. Hensher. London: Pergamon. P. 339-350.
6. Поручинська І. В. (2017). Передумови впровадження «зеленої» логістики на автомобільному та залізничному транспорті Волинської області. *Молодий вчений*. № 3 (43). С. 53-56.

7. Коломиец И. (2011). «Зеленая» логистика – лучшее из практики. Транспорт і логістика. № 3. С. 32-33.
8. Герасимчук З. В., Аверкина М. Ф. (2012). Інституційне забезпечення «зеленої логістики» в місті. Актуальні проблеми економіки. № 11 (137). С. 161-168.
9. Гурч Л. М., Хмара Л. Є. (2014). Розвиток «зеленої логістики» в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Вип. 811. С. 86-91.
10. Чеклов В. Ф., Чеклова В. М. (2014). Передумови розвитку «зеленої» логістики на залізничному транспорті. Технологический аудит и резервы производства. № 1/3 (15). С. 43-45.
11. Смирнов І. Г. (2002). «Зелена логістика»: еколого-географічний вимір. Український географічний журнал. № 2. С. 49-52.
12. Baumgarten H. (2004). Supply Chain Steuerung und Services. Logistik Dienstleister managen globale Netzwerke. Best Practices. Berlin: Springer, Auflage. 292 p.
13. Kümmersteiner G. (2011). Handbuch «Ökologistik». Hochschule Amberg-Weiden. 115 p.
14. Janbo Li, Songxian Liu. (2008). The Form of Ecological Logistics and Its Relationship Under the Globalization. *Ecological Economy*. No 4. P. 290-298.
15. Rogers D., Tibben-Lembke R. (2001). An examination of reverse logistics practices. *Journal of Business Logistics*. No 22 (2). P. 129-145.
16. Єгоращенко І. В. (2016). Впровадження «зеленої» (екологічної) логістики суб'єктів господарювання. *Економіка. Фінанси. Право*. № 9. С. 10-14.
17. Картава О. Ф., Картавий А. Г., Хрутьба В. О. (2014). Впровадження методів екологічної логістики в регіональних програмах поводження з відходами. *Наукові нотатки: зб. наук. праць*. Луцьк: Луцький нац. технічний ун-т. Вип. 45. С. 240-244.

REALIZACJA KONCEPCJI CSR PRZEZ JEDNOSTKI GOSPODARCZE W KONTEKŚCIE POPRAWY JAKOŚCI ŻYCIA SPOŁECZEŃSTWA NA PRZYKŁADZIE WYBRANEJ SPÓŁKI Z BRANŻY ENERGETYCZNEJ

Aneta Wszelaki

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Katowice, Polska

a.wszelaki@op.pl

Celem artykułu jest omówienie wpływu realizowanej przez jednostki gospodarcze koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR) na jakość życia społeczeństwa na przykładzie danych Tauron S.A. za 2017 rok, generowanych w raportach o charakterze niefinansowym. W artykule wykorzystano metodę studiów literaturowych oraz metodę analizy, dedukcji i indukcji danych zawartych w raportach niefinansowych spółki Tauron S.A.

Działania przedsiębiorstwa w ramach CSR to działania zarówno przyczyniające się do dbałości o interesy własne przedsiębiorstwa, jak też mające na uwadze interesy konsumentów, pracowników, kontrahentów, dostawców, społeczności lokalnej i społeczeństwa. Poprzez określone działania jednostki gospodarczej w tym względzie np. wolontariat pracowniczy, umożliwienie odbywania szkoleń czy wsparcie finansowe, społeczna działalność przedsiębiorstwa przyczynia się do poprawy życia społeczeństwa.²⁷ Jednostki gospodarcze, również te polskie, od lat prezentują kwestie związane ze społeczną odpowiedzialnością biznesu (CSR).²⁸ Dzieje się tak, ponieważ

²⁷ M. Musiał, Ł. Kubacki (2017). Społeczna odpowiedzialność biznesu w procesie zarządzania przedsiębiorstwami. Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej, „Zarządzanie” nr 25, t. 2, s. 84-93.

²⁸ Raportowanie CSR sięga swoimi korzeniami do pomysłu zrównoważonego rozwoju, powstałego na przełomie lat 60. i 70. XX wieku w Stanach Zjednoczonych i Europie Zachodniej. swój obecny kształt CSR zawdzięcza przede wszystkim przemianom społeczno-gospodarczym oraz procesom globalizacji, które miały miejsce w latach 80. i 90. XX wieku. O. Charucka (2015). Znaczenie społecznej odpowiedzialności Biznesu w budowaniu przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstwa, Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula, nr 44 (6), s. 37-54.

istnieje powszechne przekonanie, że jednostki odpowiadają nie tylko za ekonomiczne rezultaty swojej działalności, ale również między innymi środowiskowe, społeczne i pracownicze. Ich działalność przekłada się zatem na jakość życia społeczeństwa, szczególnie w najbliższym otoczeniu takiej jednostki. Dlatego też w działalności jednostek gospodarczych ogromne znaczenie ma budowanie pozytywnych relacji z pracownikami, klientami czy społecznościami lokalnymi.²⁹ Raportowanie kwestii CSR istnieje w Polsce od dawna, natomiast przez lata, w wyniku procesów globalizacji, zmieniał się sposób i zakres tych ujawnień.

Od 1 stycznia 2017 roku, za sprawą pojawienia się Dyrektywy 2014/95/UE w sprawie ujawniania informacji niefinansowych i o różnorodności oraz konieczności dostosowania jej regulacji do przepisów krajowych, zmienił się sposób ujawnień CSR w Polsce. Wcześniej istniała konieczność ujawnień tylko zagadnień związanych ze środowiskiem naturalnym i zatrudnieniem w sprawozdaniu z działalności, a ponadto jednostki prezentowały te ujawnienia także w innych raportach o charakterze niefinansowym (nieobowiązkowych).³⁰ Po wejściu w życie regulacji Dyrektywy 2014/95/UE większa liczba podmiotów została objęta obowiązkiem ujawnień CSR (stało się obowiązkowe dla dużych jednostek, które są jednostkami interesu publicznego, a ich średnia liczba pracowników na dzień bilansowy przekracza 500 osób).³¹

Zgodnie z obowiązującymi regulacjami prawnymi jednostki interesu publicznego, dokonując ujawnień kwestii CSR, zamieszczają w sprawozdaniu z działalności oświadczenie na temat informacji niefinansowych, zawierające informacje - w stopniu niezbędnym do zrozumienia rozwoju, wyników i sytuacji jednostki oraz wpływu jej działalności i dotyczące co najmniej kwestii środowiskowych, społecznych, pracowniczych poszanowania praw człowieka, przeciwdziałania

²⁹ M. Strojek-Filus, K. Tkocz-Wolny, A. Wszelaki (2017): Ecological accounting in Poland – diagnosis of good and bad practices, Proceedings of 17th International Multidisciplinary Scientific Geoconference SGEM. Vol. 17, Bulgaria, s. 233-240; R. Biadacz E. Wysocka (2016), Terminowe regulowanie zobowiązań a społeczna odpowiedzialność biznesu, Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej „Zarządzanie” nr 23, t. 2, s. 27.

³⁰ Dyrektywa 2014/95/UE Parlamentu Europejskiego i Rady w odniesieniu do ujawniania informacji niefinansowych i informacji dotyczących różnorodności przez niektóre duże jednostki i grupy z dnia 22. 10. 2014 r., Dz.U. L.330 z 15. 11. 2014.

³¹ Ustawa z dnia 29 września 1994 roku o rachunkowości. Dz.U. z 2018 r., poz. 395.

korupcji i łapownictwu. Zakres ujawnianych informacji CSR w zakresie spraw pracowniczych i społecznych obejmuje:

- krótki opis modelu biznesowego jednostki lub grupy;
- opis polityk stosowanych przez jednostkę w odniesieniu do kwestii CSR, w tym do wdrożonych procesów należytej staranności;
- wynik tych polityk;
- główne ryzyka związane z kwestiami CSR, powiązane z operacjami jednostki, w tym – w stosownych przypadkach i na zasadzie proporcjonalności – jej stosunkami gospodarczymi, produktami lub usługami, które mogą wywierać niekorzystny wpływ w tych dziedzinach, oraz sposób zarządzania tymi ryzykami przez jednostkę;
- niefinansowe kluczowe wskaźniki wyników związane z daną działalnością.

Zgodnie z zapisami Dyrektywy 2014/95/UE w przypadku, gdy jednostka nie stosuje żadnej polityki CSR, to podaje dokładne wyjaśnienie uzasadniające taką decyzję w oświadczeniu na temat informacji niefinansowych. Jednostka może nie sporządzać oświadczenia na temat informacji niefinansowych, jeżeli wraz ze sprawozdaniem z działalności sporządzi odrębnie sprawozdanie na temat informacji niefinansowych oraz zamieści je na swojej stronie internetowej w terminie 6 miesięcy od dnia bilansowego.

Tauron S.A. jest przykładem jednostki, która realizuje koncepcję CSR i dokonuje od dawna ujawnień tych kwestii w raportach niefinansowych, sporządzając odrębny raport CSR – „Raport zrównoważonego rozwoju”. W tym raporcie od kilku lat prezentuje wszelkie działania w zakresie CSR przyczyniające się do dbałości o konsumentów, pracowników, kontrahentów, dostawców, społeczność lokalną i społeczeństwo, wpływające także na jakość życia tych podmiotów. Tauron S.A. realizuje strategię zrównoważonego rozwoju (na lata 2016-2025), opartą na opiniach otoczenia i aktualnych trendach w zakresie CSR. Wśród kierunków wiodących realizowanej strategii spółka wymienia:

- Bezpieczeństwo energetyczne dla klientów (bezpieczeństwo zapewnienia energii klientom oraz dążenie do innowacyjności);

– Zorientowanie na klienta (dbałość o wysokie standardy; stałe podnoszenie satysfakcji klientów; stały rozwój oferty w odpowiedzi na potrzeby klientów; przestrzeganie wysokich standardów etycznych w komunikacji).

Wśród kierunków wspierających realizowanej strategii spółka wymienia:

– Kulturę etyczną i zaangażowanie pracowników (rozwój kultury etycznej wśród pracowników; dbałość o równe szanse w miejscu pracy; angażowanie pracowników w rozwój spółki; promowanie zasad bezpieczeństwa pracy; edukowanie wszystkich pracowników);

– Ochronę środowiska (inwestowanie w projekty na rzecz ochrony środowiska; edukacja otoczenia w zakresie ochrony środowiska; efektywne gospodarowanie zasobami);

– Partnerstwo społeczno-biznesowe (realizacja polityki dobrego sąsiedztwa; rozwój współpracy z ośrodkami akademickimi; usprawnianie mechanizmów współpracy z dostawcami; dialog z otoczeniem; cykliczne raportowanie wyników działań w obszarze pozafinansowym).

Spółka Tauron angażuje się w szereg przedsięwzięć na rzecz otoczenia, takich jak działalność edukacyjna i charytatywna. Jest sponsorem ważnych wydarzeń kulturalnych i sportowych. Współpracuje między innymi z Górkim Ochotniczym Pogotowiem Ratunkowym, Narodową Orkiestrą Symfoniczną Polskiego Radia oraz Polskim Komitetem Olimpijskim.³²

Od 2017 spółka Tauron dostosowała zakres i sposób ujawnień do wymogów Dyrektywy 2014/95/UE, prezentując w sprawozdaniu z działalności „Oświadczenie na temat informacji niefinansowych”, a w nim wymagane prawem kwestie.³³ Dokonując ujawnień kluczowych niefinansowych wskaźników efektywności związanych z działalnością Tauron S.A. wskazuje, iż ma świadomość wpływu jaki wywiera na szeroko pojęte otoczenie – środowisko naturalne, interesariuszy (pracowników, klientów, akcjonariuszy, społeczności lokalne, dostawców, przedstawicieli władz oraz instytucji), sytuację mikro i makroekonomiczną oraz

³² www.auron.pl.

³³ Sprawozdanie Zarządu z działalności Grupy Kapitałowej TAURON S.A w 2017 roku,

branżę w której działa. Badając skalę wpływu społecznego oraz sposób oddziaływania na gospodarkę, życie pracowników, klientów, środowisko naturalne i społeczność, jednostka nieustannie monitoruje kluczowe niefinansowe wskaźniki swojej działalności, a wyniki tych badań prezentuje corocznie w raporcie zintegrowanym. Do kluczowych niefinansowych mierników efektywności w Tauron S.A. przyjęto wskaźniki częstości przerw w dostawach energii (SAIDI), liczbę inicjatyw badawczo-rozwojowo-innowacyjnych zgłoszonych w ramach konkursów pracowniczych, poziom oraz monitoring wskaźnika satysfakcji klienta (CSI) oraz reklamacyjnego, jak również wskaźnik dopasowania oferty. Dążąc do tego, aby relacje z klientem nie ograniczały się wyłącznie do świadczenia produktów i usług, a także mając świadomość wielu zagrożeń, jakie może napotkać klient w różnych aspektach korzystania czy nabywania energii elektrycznej, Tauron prowadzi akcje edukacyjne skierowane do użytkowników energii, a wskaźnikiem efektywności tych działań jest np. liczba przeprowadzonych akcji pn. „Energia dla Seniora”. Niefinansowymi miernikami efektywności działania Tauron S.A. w zakresie kwestii pracowniczych są np. wskaźnik urazów, chorób zawodowych, dni straconych oraz nieobecności w pracy, a także liczba wypadków śmiertelnych związanych z pracą według regionów i płci, oraz średnia liczba godzin szkoleniowych w roku przypadająca na pracownika w podziale na płeć i kategorię zatrudnienia.

Tauron S.A., dokonując ujawnień w zakresie stosowanych polityk, przyjęła w 2017 r. do stosowania m.in. następujące regulacje:

- 1) PRO Klientka Polityka Społeczna Grupy TAURON (PRO Klientka Polityka Społeczna),
- 2) Polityka Różnorodności w Grupie TAURON (Polityka Różnorodności),
- 3) Polityka Poszanowania Praw Człowieka w Grupie TAURON wraz z Kodeksem Postępowania dla Kontrahentów Spółek Grupy TAURON (Polityka Poszanowania Praw Człowieka lub Kodeksem Postępowania dla Kontrahentów),
- 4) Polityka BHP Grupy TAURON (Polityka BHP).

W Tauron S.A. stosuje się politykę równego traktowania oraz dążenie do zapewnienia różnorodności w zakresie płci, kierunku wykształcenia, wieku i

doświadczenia zawodowego w odniesieniu do wszystkich pracowników, a w szczególności organów Spółki i jej kluczowych menadżerów. Usystematyzowaniu powyższych działań służy wdrożona „Polityka różnorodności”, której głównym celem jest wzmacnianie świadomości i kultury organizacyjnej otwartej na różnorodność. W ramach zagadnień pracowniczych, spółka Tauron podejmuje również działania na rzecz zapobiegania dyskryminacji poprzez kształtowanie właściwej atmosfery w pracy oraz kultury opartej na wartościach korporacyjnych (Partnerstwo, Rozwój i Odwaga), czego potwierdzeniem jest wdrożenie „Polityki przeciwdziałania lobbingowi i dyskryminacji”.

Tauron S.A., dokonując ujawnień w zakresie opisu rezultatów stosowania polityk, podkreśla, iż podstawowym założeniem PRO Klientckiej Polityki Społecznej jest nieustanne badanie ogólnej satysfakcji klientów. Badanie jest realizowane co roku na przełomie II i III kwartału, przez niezależną agencję badawczą. Bierze w nim udział losowo wybrana grupa klientów Tauron S.A. oraz grupa klientów innych firm energetycznych, takich jak: ENEA, ENERGA i PGE. Efektem stosowania PRO Klientckiej Polityki Społecznej są również działania edukacyjne skierowane do grup defaworyzowanych, przede wszystkim klientów wrażliwych energetycznie oraz osób w wieku senioralnym. Zakres tematyczny tych działań obejmuje zagrożenia handlowe na rynku energetycznym, prawa konsumenta, sposoby rozwiązywania trudności w spłacie rachunków za energię elektryczną, pomoc w zrozumieniu faktury itp. Dzięki temu Tauron S.A. pomaga grupom defaworyzowanym w świadomym i bezpiecznym poruszaniu się po rynku energii. Realizacja działań edukacyjnych polega na:

- prowadzeniu kampanii informacyjnych (np. „Nie znasz? Nie otwieraj!”),
- organizacji spotkań edukacyjnych skierowanych do osób starszych (np. „Energia dla Seniora”),
- organizacji warsztatów edukacyjnych skierowanych do pracowników pomocy społecznej (np. „Klient na horyzoncie”).

Do rezultatów realizacji założeń PRO Klientckiej Polityki Społecznej zaliczyć można również uproszczenie komunikacji marketingowej dotyczącej produktów i

usług oraz udostępnienie klientom możliwości regulowania należności za usługi dystrybucyjne i opłaty przyłączeniowe poprzez e-płatności. Ponadto partnerzy, z którymi współpracuje Tauron S.A. w ramach oferty oraz w ramach rozszerzenia kanałów sprzedaży są wybierani w ramach obowiązujących procedur nawiązywania współpracy. Obecnie w Tauron S.A. prowadzone są działania związane z operacjonalizacją zasad wdrożonych polityk z zakresu zagadnień pracowniczych. Podejmowane działania ukierunkowane są na kreowanie kultury opartej na wartościach korporacyjnych Partnerstwo, Rozwój i Odwaga, które wspierają dialog, otwartość, wzajemną tolerancję oraz pracę zespołową. Ponadto w 2017 r. zostało uruchomione szkolenie e-learningowe z zakresu przeciwdziałania mobbingowi i dyskryminacji, które wspiera w określeniu procedury zgłaszania zdarzeń mogących nosić znamiona mobbingu lub dyskryminacji. Polityka Poszanowania Praw Człowieka obowiązuje wszystkich pracowników, a za sprawą Kodeksu Postępowania dla Kontrahentów, również partnerów Tauron S.A. Polityka BHP systematyzuje zasady w obszarze BHP, czego oczekiwanym rezultatem jest stałe podnoszenie standardów w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy, którego następstwem ma być m.in.: eliminacja wypadków przy pracy oraz minimalizacja występowania chorób zawodowych i liczby zdarzeń potencjalnie wypadkowych.

Spółka Tauron, dokonując ujawnień w zakresie opisu procedur należytej staranności, wskazuje, że jednym z podstawowych mierników należytej staranności stosowanych w ramach PRO Klientkiej Polityki Społecznej są cyklicznie ustalane współczynniki efektywności (KPI) dotyczące np. liczby wpływających do Tauron S.A. reklamacji. W ramach swojej działalności zwraca szczególną uwagę na procedury mające na celu wzrost świadomości klientów, dlatego też podejmowane i wdrażane są działania prewencyjne po windykacyjnym wznawianiu dostaw energii elektrycznej. W ramach zagadnień pracowniczych z zakresu polityk stosowanych w Tauron S.A. obowiązują regulacje z zakresu wynagradzania i prawa pracy, wystandaryzowana „Polityka Zarządzania Zasobami Ludzkimi” oraz „Zasady wynagradzania”. Ponadto, w związku z poszanowaniem prawa wolności do zrzeszania się, funkcjonuje Rada Społeczna oraz kilkadziesiąt Organizacji

Związkowych. Spółka Tauron dąży do poszanowania praw człowieka oraz zrozumienia wartości społeczności lokalnych w drodze otwartego dialogu z tymi, na których wpływa poprzez swoją działalność. Przy podejmowaniu decyzji biznesowych Tauron S.A. analizuje stopień ich potencjalnego oddziaływania na społeczności zamieszkujące dany region oraz stara się równoważyć swój wpływ na otoczenie, co ma swoje odzwierciedlenie w „Polityce Poszanowania Praw Człowieka”. Ponadto dąży do wypracowania własnych najlepszych praktyk w zakresie BHP oraz przeprowadza wewnętrzne i zewnętrzne audyty z udziałem kadry kierowniczej, pracowników i ich przedstawicieli, służb BHP oraz wykonawców.

Tauron S.A. dokonuje ponadto ujawnień w zakresie istotnych ryzyk związanych ze swoją działalnością, a mogących wywierać niekorzystny wpływ na polityki stosowane przez Tauron S.A. w tym: ryzyko społeczne, ryzyko zarządzania kapitałem ludzkim, ryzyko BHP i ryzyko komunikacji wewnętrznej.

Analizując ujawnienia CSR dokonane przez Tauron S.A. można wywnioskować, że działania tej jednostki w zakresie społecznej odpowiedzialności biznesu wpływają na jakość życia społeczeństwa (w tym konsumentów, pracowników, kontrahentów, dostawców, społeczność lokalną). Na szczególną uwagę zasługują akcje promujące sport i zdrowie np.:

- Kampania „Nie bądź biernym palaczem”, prowadzona w Katowicach i Chorzowie (badania diagnozujące stan płuc, materiały edukacyjne obrazujące problem niskiej emisji, rozdawanie maseczek w dniach szczególnie wysokiego stężenia zanieczyszczeń oraz namioty informacyjno-edukacyjne);

- „Akcja zdrowie” (działania zachęcające pracowników do zdrowego trybu życia);

- „Stowarzyszenie Energetyczni” (aktywne spędzanie wolnego połączone z integracją pracowniczą).

Podsumowując, wprowadzone obowiązki w zakresie prezentacji kwestii CSR przez Dyrektywę 2014/95/UE, pozytywnie wpłynęły na rodzaj i zakres dokonywanych ujawnień przez jednostki. Znacząco zwiększył się zakres tych ujawnień. Poprzez konieczność prezentacji kwestii CSR w sprawozdaniu z

działalności w specjalnym „Oświadczeniu na temat informacji niefinansowych” w ramach wyodrębnionych punktów, dokonano ujednolicenia dla wszystkich jednostek. Warto także podkreślić, że niektóre jednostki (w tym analizowany Tauron S.A.), które przed wejściem w życie Dyrektywy 2014/95/UE sporządzały oddzielne raporty CSR niezależne od sprawozdania z działalności, nadal je sporządzają, mimo, iż nie jest to dla obowiązkowe.

Bibliografia

1. Biadacz R., Wysłocka E. (2016), Terminowe regulowanie zobowiązań a społeczna odpowiedzialność biznesu, Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej „Zarządzanie” nr 23, t. 2, p. 27.
2. Charucka O. (2015). Znaczenie społecznej odpowiedzialności Biznesu w budowaniu przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstwa, Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula, nr 44 (6), pp. 37-54.
3. Dyrektywa 2014/95/UE Parlamentu Europejskiego i Rady w odniesieniu do ujawniania informacji niefinansowych i informacji dotyczących różnorodności przez niektóre duże jednostki i grupy z dnia 22. 10. 2014r., Dz.U. L.330 z 15. 11. 2014.
4. Musiał M., Kubacki Ł. (2017). Społeczna odpowiedzialność biznesu w procesie zarządzania przedsiębiorstwami. Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej, „Zarządzanie” nr 25, t. 2, pp. 84-93.
5. Sprawozdanie Zarządu z działalności Grupy Kapitałowej TAURON S.A. w 2017 roku.
6. Strojek-Filus M., Tkocz-Wolny K., Wszelaki A. (2017): Ecological accounting in Poland – diagnosis of good and bad practices, Proceedings of 17th International Multidisciplinary Scientific Geoconference SGEM. Vol. 17, Bulgaria, pp. 233-240.
7. Ustawa z dnia 29 września 1994 roku o rachunkowości. Dz.U. z 2018 poz. 395 z późn.zm.
8. www.tauron.pl.

УЧЕТНАЯ ПОЛИТИКА КАК СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ФИНАНСОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

Наталья Артемьева

Белорусский государственный экономический университет

Минск, Республика Беларусь

artemyeva@tut.by

Важность качества финансовой отчетности не подвергается сомнению. Известно, что учетная и отчетная информация может быть «одной из причин неверных управленческих решений, вольно или невольно приводящих к кризисным явлениям не только на микро-, но и на макроэкономическом уровне» [1, с. 34]. Поэтому проблема качества финансовой отчетности имеет высокий уровень значимости в практике работы внутреннего и внешнего аудита банков, а также в работе государственных органов, ответственных за развитие, совершенствование бухгалтерского учета и финансовой отчетности. В связи с недавним мировым финансовым кризисом проблема качества финансовой отчетности приобрела особую актуальность для ее пользователей.

Информация, представленная в финансовой отчетности, формируется на основе методов, которые обусловлены учетной политикой.

Учетная политика является одним из видов экономической политики, которая проводится государством, а также организациями и частными лицами в данной сфере. В силу особой важности последствий учетной политики для формирования информационных данных возникает необходимость разработки теоретической базы и практических вопросов учетной политики в соответствии с современным этапом развития Республики Беларусь и потребностями пользователей информационных данных, которые формируются в бухгалтерском учете и финансовой отчетности.

Следует обратить внимание на то, что в своих научных исследованиях большинство авторов (Шнейдман [2], Пятов [3, 4], Луговской [5], Хендриксен [6], Кутер [7, 8] и другие) выделяют два *уровня* формирования учетной политики: общегосударственный (национальный, макроуровень) и хозяйствующего субъекта (локальный, микроуровень).

При изучении процессов формирования учетной политики выделена следующая взаимосвязь национальной и локальной учетной политики:

1) общие принципы и правила, а также совокупность допустимых способов, методов ведения бухгалтерского учета и формирования финансовой отчетности устанавливаются национальной учетной политикой в нормативных правовых документах бухгалтерского законодательства;

2) детализированные правила ведения бухгалтерского учета и формирования финансовой отчетности, порядок оценки, признания конкретных объектов учета и отчетности исходя из общих принципов, правил, допустимых способов и методов устанавливаются учетной политикой банка в его локальных нормативных правовых документах.

На информацию в финансовой отчетности оказывает влияние ряд существенных характеристик учетной политики:

а) с точки зрения финансовой отчетности, как канала коммуникации между ее пользователями и организациями, существует следующая методологическая взаимосвязь учетной политики с бухгалтерским учетом и финансовой отчетностью: *потребности пользователей в отношении отчетной информации формируют требования к бухгалтерскому учету как по спектру необходимых объектов, так и по методам их учетных оценок* [1, с. 38]. Поэтому при построении учетной политики разрабатывается единая система формирования и представления *бухгалтерской и финансовой информации*;

б) содержание учетной политики представляет собой *упорядоченную систему элементов*. То есть отвечает определению системы (совокупность элементов, находящихся в отношениях и связях между собой и образующих определенную целостность, единство [9, с. 18]), а также имеет

признаки, присущие системе: наличие связей (в том числе обратных); деление на части; наличие структуры (упорядоченных элементов); целеустремленность; сохранение определенной стойкости в заданных границах под влиянием внешних факторов и многоаспектность [9, с. 18];

в) учетная политика является *основой нормативного регулирования процессов ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности*, как на уровне организации (локальный, микроуровень), так и на государственном уровне (национальный, макроуровень учетной политики);

г) учетная политика *соответствует определенным потребностям и социально-экономическим целям пользователей бухгалтерской и финансовой информации* (собственников, участников финансовых рынков и других членов общества).

Следовательно, процесс формирования учетной политики, направлен на достижение определенной информационной цели финансовой отчетности. Все вышеизложенное позволяет определить учетную политику следующим образом:

учетная политика представляет собой систему управления процессами формирования финансовой информации, основанную на способах организации и ведения бухгалтерского учета, которые не противоречат нормативным правовым документам и соответствуют социально-экономическим целям пользователей данной информации.

Предложенная автором трактовка учетной политики направлена на лучшее понимание категории «учетная политика», она более точно отражает практическую сущность учетной политики и информации, получаемой в финансовой отчетности.

В данном определении акцент делается на два аспекта. Во-первых, на системный подход к формированию финансовой информации при построении учетной политики. Во-вторых, соответствие учетной политики определенным социально-экономическим целям пользователей финансовой отчетности.

При этом под *финансовой информацией* мы понимаем совокупность сведений, которые формируются в результате *обобщения* данных бухгалтерского учета для финансовой и других видов отчетности. Финансовая информация включает в себя сведения о состоянии и движении активов, собственного капитала и обязательств организаций, о характере и финансовых результатах их деятельности в едином денежном измерителе.

Под *системой управления процессами формирования финансовой информации* мы понимаем комплекс средств (*процессов* и специальных *методов*), с помощью которых осуществляется управление формированием и представлением финансовой информации для достижения определенных целей. В данной системе процесс *наблюдения* за объектами бухгалтерского учета, как правило, ведется на основе *документации и инвентаризации, измерение* – путем *оценки и калькуляции*, для *регистрации* применяется *система счетов и двойная запись*, *обобщение* данных бухгалтерского учета осуществляется в формах *финансовой отчетности*.

Основой трактовки учетной политики является совокупность способов ведения бухгалтерского учета. «В теории бухгалтерского учета данные способы представлены в виде элементов метода бухгалтерского учета» [10, с. 13], поэтому *ключевыми элементами системы* управления процессами формирования финансовой информации и соответственно элементами учетной политики являются вышеперечисленные элементы метода бухгалтерского учета. В соответствии с уровнем учетной политики в нее включаются также следующие *элементы*: цель, задачи, принципы организации и ведения бухгалтерского учета и формирования финансовой отчетности; элементы финансовой отчетности, объекты бухгалтерского учета; функции, объекты и порядок контроля и другие.

Цели учетной политики определяются экономическими и социальными потребностями государства, собственников, аппарата управления организации, участников финансовых рынков (кредиторов, инвесторов) или других пользователей финансовой отчетности. Целесообразность – это главный

принцип системы формирования финансовой информации, которая разрабатывается в рамках учетной политики. В целом учетная политика должна содействовать цели функционирования организации, например, получение прибыли – это главная цель и одно из необходимых условий деятельности коммерческого банка. Понимание того, какой цели в первую очередь отвечает представленная на основе данной учетной политики финансовая отчетность, обеспечивает необходимую степень объективности оценки ее данных и построения верных выводов для принятия пользователями данной отчетности обоснованных управленческих решений [11].

Также принципиальный вопрос для учетной политики – это согласованность с нормами законодательства. В отличие от политики в других областях деятельности банка учетная политика строится на основе методов, разрешенных или не запрещенных нормативными правовыми документами. Практика аудита учетной политики говорит о том, что эта проблема требует особого внимания, и соответствие нормативным правовым документам является базовым основанием и *принципом* учетной политики.

Отметим, что принципы учетной политики в Республике Беларусь установлены пунктом 9 постановления Совета директоров Национального банка Республики Беларусь от 28 сентября 2007 г. № 298 «Национальный стандарт финансовой отчетности 8 "Учетная политика, изменения в расчетных бухгалтерских оценках и ошибки" (НСФО 8):

- актуальность (соответствие отчетной информации текущим потребностям пользователей финансовой отчетности при принятии ими экономических решений);
- достоверное отражение финансового положения, финансовых результатов деятельности и движения денежных средств Национального банка, банков;
- нейтральность и осмотрительность при представлении отчетной информации;
- полное включение в отчетность всех операций, событий и условий;

- представление информации исходя из экономического содержания операций, событий и условий независимо от оформления их в конкретной юридической форме [12, п. 9].

Следует обратить внимание, что данные принципы относятся к управлению информацией, получаемой в результате применения учетной политики. Подход к пониманию учетной политики как к *управлению процессами формирования финансовой информации* соответствует Международному стандарту финансовой отчетности (IAS) 8 «Учетная политика, изменения в бухгалтерских оценках и ошибки», которым установлено, что *«руководство должно использовать собственное суждение в разработке и применении учетной политики для формирования информации, которая:*

(a) *уместна для пользователей при принятии экономических решений;*

и

(b) *надежна в том, что финансовая отчетность:*

(i) достоверно представляет финансовое положение, финансовые результаты и движение денежных средств предприятия;

(ii) отражает экономическое содержание операций, прочих событий и условий, а не только их юридическую форму;

(iii) является нейтральной, то есть свободной от предвзятости;

(iv) является консервативной; и

(v) является полной во всех существенных отношениях» [13, п. 10].

Аналогичные принципы установлены статьей 3 «Принципы бухгалтерского учета и отчетности» Закона Республики Беларусь от 12. 07. 2013 N 57-З «О бухгалтерском учете и отчетности»: «бухгалтерский учет и отчетность основываются на принципах непрерывности деятельности, обособленности, начисления, соответствия доходов и расходов, правдивости, преобладания экономического содержания, осмотрительности, нейтральности, полноты, понятности, сопоставимости, уместности» [14, ст. 3, п. 1]. Данные принципы также относятся к управлению процессами формирования финансовой информации и характеризуют качество финансовой отчетности.

Итак, в Республике Беларусь проводятся принципиальные преобразования в сфере бухгалтерского учета и финансовой отчетности. Они обусловлены целями учетной политики и направлены на повышение качества финансовой информации, необходимой для принятия управленческих решений пользователями финансовой отчетности, которые будут способствовать экономическому росту на микро- и на макроэкономическом уровне.

Литература

1. Панков, Д. А. Финансовый кризис и бухгалтерский учет / Д. А. Панков // Белорусский экономический журнал. – 2009. – № 3. – С. 32-36.
2. Шнейдман, Л. З. Учетная политика при переходе России к рыночной экономике: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.12 / Л. З. Шнейдман; Фин. акад. при Правительстве Рос. Федерации. – М., 1995. – 43 с.
3. Пятов, М. Л. Учетная политика и достоверность отчетности [Электронный ресурс] // Интернет-ресурс для бухгалтеров BUN.RU. – Режим доступа: <http://www.buh.ru/document-1009>. – Дата доступа: 19. 07. 2018.
4. Пятов, М. Л. Учетная политика организации: учебно-практическое пособие / М. Л. Пятов. – М.: Проспект: Велби, 2008. – 192 с.
5. Луговской, Д. В. Учетная политика – инструмент формирования бухгалтерской информационной модели экономического субъекта: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.12 / Д. В. Луговской; Кубан. гос. воен. ун-т. – СПб., 2001. – 27 с.
6. Хендриксен, Э. С. Теория бухгалтерского учета / Э. С. Хендриксен, М. Ф. Ван Бреда. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 576 с.
7. Куттер М. И. Бухгалтерская (финансовая) отчетность: учеб. пособие / М. И. Куттер, И. Н. Уланова. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 256 с.
8. Куттер М. И. Теория бухгалтерского учета / М. И. Куттер. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 639 с.
9. Бухгалтерский учет в зарубежных странах / Ф. Ф. Бутынец [и др.]; отв. ред. Ф. Ф. Бутынец. – М.: Проспект, 2007. – 659 с.

10. Лемеш, В. Н. Методология формирования учетной политики [Электронный ресурс] // Белорусский государственный экономический университет. – Режим доступа: <http://edoc.bseu.by:8080/handle/edoc/13787>. – Дата доступа: 22. 02. 2016.
11. Пятов, М. Л. Активы организации: трактовка МСФО [Электронный ресурс] / М. Л. Пятов, И. А. Смирнова // Интернет-ресурс для бухгалтеров ВУН.RU. – Режим доступа: <http://www.buh.ru/document.jsp?ID=1160&print=Y>. – Дата доступа: 14. 07. 2018.
12. Национальный стандарт финансовой отчетности 8 "Учетная политика, изменения в расчетных бухгалтерских оценках и ошибки" (НСФО 8) [Электронный ресурс]: постановление Совета директоров Национального банка Респ. Беларусь, 28 сент., 2007 г., № 298 // КонсультантПлюс. Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2018.
13. Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 8 «Учетная политика, изменения в бухгалтерских оценках и ошибки» [Электронный ресурс] // Министерство финансов Российской Федерации. – Режим доступа: http://minfin.ru/common/img/uploaded/library/no_date/2012/IAS_08.pdf. – Дата доступа: 22. 07. 2018.
14. О бухгалтерском учете и отчетности [Электронный ресурс]: Закон Респ. Беларусь, 12 июля 2013 г., № 57-3 // КонсультантПлюс. Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2018.

ФОРМУВАННЯ МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Дмитро Бавін

Бердянський державний педагогічний університет

Бердянськ, Україна

bavin.d13@gmail.com

Підприємство, які працює на конкурентному ринку, що швидко розвивається, потребує прийняття управлінських рішень на основі добре продуманої стратегії. Чітко визначені стратегії та плани є життєво важливими, якщо підприємство планує оптимізувати використання обмежених ресурсів та досягти своїх цілей.

В сучасних умовах економічної нестабільності особливе значення набуває проблема використання стратегічного підходу в управлінні підприємствами. На багатьох ринках, в тому числі й на ринках споживацьких товарів, існує високий рівень конкуренції, що вимагає від підприємств особливої уваги до забезпечення їх конкурентоспроможності

Конкурентоспроможність промислового підприємства може бути представлена як здатність організувати діяльність з повним використанням потенційних можливостей, спрямованих на підвищення ефективності виробництва. Це визначає його розвиток, виходячи з його конкурентних переваг, здатності конкурувати з іншими підприємствами-конкурентами на ринку з прийнятним ризиком для нього в певний період. Від цього залежить ступінь задоволеності споживачів поставленими товарами, послугами та виконаними роботами. З даного визначення випливає, що не всі властивості підприємства входять до розглянутої концепції, а лише їх сукупність. У поєднанні із властивостями підприємства входять лише ті, які дозволяють

підприємству конкурувати та функціонувати на ринку. В досягненні високого рівня конкурентоспроможності підприємства значну роль грає маркетингова стратегія.

Поняття маркетингової стратегії багато дослідників визначають по-різному. Один з варіантів говорить, що маркетингова стратегія – це формування цілей, досягнення їх і вирішення завдань підприємства-виробника по кожному товару, по кожному ринку в певний період. Щоб підприємство могло успішно здійснювати виробничо-комерційну діяльність відповідно до поточної ринкової ситуації та реальних можливостей підприємства, повинна бути сформована стратегія [7].

Процес розробки маркетингової стратегії передбачає визначення цільових сегментів ринку і розробку стратегії позиціонування. Також повинна бути розроблена стратегія, спрямована на підтримку і зміцнення взаємин із споживачами, і стратегія планування оновлених товарів. Розробка маркетингової програми має на меті визначення товарної стратегії, стратегії просування товару, його збуту (доведення до споживача) і цінова політика. Дослідники констатують той факт, що ефективність стратегії маркетингу багато в чому залежить від якості організації маркетингової служби на підприємстві, від структури вирішення завдань (на якому рівні і як вони вирішуються) [7].

Маркетингова стратегія – це процес, який може дозволити підприємству використати свої обмежені ресурси для збільшення продажів та досягти стійкої конкурентної переваги [1]. Як результат, маркетингова стратегія організації повинна бути орієнтована на ключову концепцію, яка полягає в тому, що головна мета підприємства – задоволення клієнтів.

Виробничому підприємству для того, щоб конкурувати з іншими підприємствами, потрібно проаналізувати сильні та слабкі сторони, поєднуючи можливості та загрози, що існують, знаючи стратегію конкурентних переваг [2]. Знаючи конкурентну перевагу, підприємство може виокремити стратегії альтернативних стратегій для досягнення конкурентної переваги [3].

Застосування маркетингової стратегії полягає у поступовому впровадженні взаємопов'язаного набору стратегій операційного рівня, який включає в себе продажі, рекламу, стратегії ціноутворення тощо. У сучасному світі підприємства часто не просто зберігають або збільшують частку існуючого ринку, але шукати нові ринки. Оскільки ринкова ситуація завжди динамічна, маркетингова стратегія також характеризується гнучкістю, мобільністю, здатністю постійно коригуватися. Немає єдиної стратегії в галузі маркетингу, яка підходить для всіх типів компаній та товарів. Щоб збільшити продажі певної підприємства або мати підстави для реклами певного типу продукту, потрібно окремо розробити стратегію [4]. На формування маркетингової стратегії можуть вплинути наступні дії: детальний аналіз стану ринку, розподіл його ключових сегментів; оцінка поточного фінансового стану компанії; аналіз діяльності підприємства в конкурентному середовищі, а також дії конкурентів; аналіз стратегічних альтернатив і вибір маркетингової стратегії; економічна оцінка вибраної стратегії; визначення методів контролю за впровадженням маркетингової стратегії.

Маркетингова стратегія компанії може бути закріплена в документі, що має назву «маркетингова політика». Маркетингова стратегія виробничого підприємства як складова частина загальної стратегії його розвитку. Її розробці передуює встановлення ринкових цілей підприємства. Розробка маркетингової стратегії виробничого підприємства може бути організована як силами співробітників самого підприємства, так і з залученням зовнішніх спеціалістів до виконання окремих робіт [8].

Базисні стратегії завоювання переваг у конкурентній боротьбі для організації з маркетингової точки зору можуть бути конкретизовані в наступних напрямках.

1. Стратегія диференціювання, наслідком якої підприємство концентрує свої зусилля на створенні продуктів і розробці маркетингової програми з характеристиками, що відрізняються у кращій бік від конкурентів. Це дає підприємству можливість стати лідером у галузі за певною групою продуктів

(придання продукту особливих якостей, досягнення високих значень показника якості тощо) і тим самим забезпечити підвищений попит на ринку.

Надання продукту особливої якості означає, перш за все, забезпечення його підвищеної якості та специфічних споживчих властивостей в порівнянні з продуктами конкурентів, наприклад, забезпечення особливо високої надійності товару в експлуатації. Стратегія, орієнтована на створення імені підприємства-виробника самого надійного продукту, застосовується багатьма великими компаніями. Далі лідерство може забезпечуватися шляхом виступу на ринку як технічного лідера завдяки патентованим винаходам, лідерству в технологіях тощо.

В ряді випадків головна позиція підприємства досягається за рахунок продажу продуктів у комплексі із супутніми послугами, які не надаються в повному обсязі конкуруючими фірмами. Як показують дослідження, стратегія «комплексного продажу» продукції разом з послугами грає велику роль на початкових етапах життєвого циклу товару, коли споживач не накопичив досвід у використанні нового виробу. Стратегія «комплексного продажу» може застосовуватися і на фазах зрілості і спаду, якщо компанії вдасться закріпитися на ринку як постачальник «всього комплексу послуг», пов'язаних з даним продуктом, так що сам продукт може складати лише один з елементів у діяльності підприємства. Нарешті, важливий аспект стратегії лідерства – об'єднання зусиль за «реальним» виділенням своєї продукції в якості особливої із забезпеченням «впізнаваності» на ринку.

2. Стратегія забезпечення низьких витрат, яка полягає у досягненні конкурентних переваг за рахунок більш дешевого виробництва та продажу продукції, наприклад, за рахунок відмови від дорогих супутніх послуг. Результатом такої політики може стати збільшення ринкової частки, а не підвищення рентабельності. Разом з тим, така стратегія може бути досить ризикованою для підприємства, яке не має достатніх фінансових ресурсів, тому що вона може призвести до тимчасового зменшення кількості споживачів товару та цінової війни з конкурентами.

3. Стратегія фокусування, наслідком якої підприємство концентрує свої зусилля на виробництві продуктів, орієнтованих на вузьке коло споживачів.

4. Стратегія розширення областей використання продукту, яка реалізується, в першу чергу, за рахунок виявлення нових способів застосування продукту.

5. Стратегія стандартизації маркетингу, за рахунок використання якої в ряді випадків формуються конкурентні переваги, тобто, по суті, спостерігається здійснення уніфікованого комплексу маркетингових заходів для декількох ринків, в першу чергу, міжнародних.

Прийняття нової маркетингової стратегії забезпечення конкурентоспроможності підприємства вимагає чіткої організаційної підготовки та глибокого дослідження, аналізу та формування висновків за чинниками та їх показниками з використанням методів та моделей оцінювання конкурентоспроможності.

В основу багатьох моделей визначення конкурентоспроможності підприємств покладено узагальнюючий показник: рівень конкурентоспроможності (коефіцієнт конкурентоспроможності), який визначається співвідношенням доходів до витрат підприємства. Коефіцієнт співвідношення характеризує здатність підприємства до виживання і повинен перевищувати одиницю, що означає прибуткову діяльність суб'єкта конкуренції [5].

Основні напрями зміцнення конкурентних позицій на ринку обумовлені системою комплексного дослідження механізму ринку. Щоб залишатися конкурентоспроможним, підприємство повинно виконувати основні вимоги, поставлені до збутової логістики, тому що високоякісна пропозиція певних послуг збутової логістики розглядається споживачами як особлива послуга, яку вони готові оплатити. Однак, у кожному конкретному випадку йдеться про окрему характеристику, яка визначається для кожного підприємства спеціально. За допомогою таких високоякісних додаткових послуг підприємство може досягти переваг у конкурентній боротьбі, які позитивно вплинуть на його прибуток. При виборі каналу руху товарів основною умовою

є його доступність для виробника. Для досягнення комерційного успіху при використанні того або іншого каналу руху товарів потрібно ретельно проаналізувати всі фінансові питання. Необхідно провести порівняльну характеристику витрат підприємства на можливі канали збуту: витрати на навчання збутового персоналу; адміністративні витрати; витрати на рекламу і стимулювання збуту, на організацію руху товарів; витрати на транспортування, складське господарство; рівень комісійних виплат.

Порівняльна оцінка вартості окремих каналів збуту повинна також погоджуватися з перспективами росту обсягів реалізації товарів. Важливо зазначити, що вибір каналу збуту зазвичай пов'язаний із укладанням довгострокових угод між контрагентами. Вибір каналів розподілу є важливим етапом роботи, тому що маркетинг передбачає інтерпретацію всієї діяльності фірми. Необхідно відповідно планувати й організовувати систему просування продукції від виробничого підприємства до одержувача, для підвищення конкурентоспроможності своєї продукції й завоювання стійких позицій на конкурентному ринку [6].

Таким чином, у сучасному світі існує стійка тенденція зростання та розвитку підприємств у абсолютно різних сферах. Щоб розвинути та оптимізувати бізнес, потрібно докласти максимум зусиль, розробити ефективний план для реалізації бажаних завдань. Маркетингова стратегія підприємства дозволяє зрозуміти, як планувати та здійснювати всі види діяльності в компанії, спрямовані на реалізацію планів і завдань. Маркетингова стратегія є однією з частин загального стратегічного плану підприємства. Вона пов'язана з питаннями, спрямованими на збільшення продажів та доходів підприємства. Маркетингова стратегія, яка може бути розроблена досвідченими фахівцями, дозволяє дізнатися більше про правильне використання ресурсів, доступних для підприємства, навчитися динамічно продавати продукцію протягом тривалого часу.

Література

1. Blumberg D., Perronc, F. J low much are Marketing and Sales Capabilities Really Worth? A European Study on How the Capabilities Drive Performance, the European Study, 2001.
2. Genoveva C., Siam S. T. Analyzing the marketing strategy formulation in order to improve the competitive advantage of ECI // International Journal of Management and Applied Science, 2016, Vol. 2, Iss. 6.
3. Marcos, Anggraini & Ronny H. Mustamu (2014), The Formulation Competitive Advantage 3 Star Hotel in Samarinda, Agora, Volume 1 no.1 (2014), pp. 1-13.
4. Nurakhova B. An efficient marketing strategy for competitiveness of the milk and dairy industry: Case of the Republic of Kazakhstan // Revista Espacios, Vol. 38 (#48), 2017, p. 37.
5. Арестенко В. В. Методи і моделі оцінювання конкурентоспроможності підприємств АПК // Актуальні проблеми управління економікою. – 2008. – № 10. – С. 10-15.
6. Дудяк Р. П., Бугіль С. Я., Дудяк О. Р. Маркетингове забезпечення конкурентоспроможності підприємств у формуванні їх збутової політики, 2009. – С. 268-357.
7. Соколов М. А., Монастырская О. О. Маркетинговая стратегия как механизм обеспечения конкурентоспособности современных организаций // Молодой ученый. – 2014. – № 6.2. – С. 66-68. – [Електронний ресурс] – Доступно з: <https://moluch.ru/archive/65/10853>.
8. Титова Н. С., Грудкина Т. И. Маркетинговая стратегия как фактор повышения конкурентоспособности субъектов агробизнеса // V Международная студенческая научная конференция «Студенческий научный форум – 2013». – [Електронний ресурс] – Доступно з: <https://scienceforum.ru/2013/article/2013004448>.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРАЦІВНИКІВ ПІДПРИЄМСТВА

Наталія Базалійська¹, Аліна Фільжак²

Хмельницький національний університет

Хмельницький, Україна

¹n_bazaliyska@ukt.net, ²filzakalina@gmail.com

За умов євроінтеграції успішна діяльність вітчизняних підприємств на ринку визначається їх потенціалом, який є базовим елементом підприємства, що об'єднує в собі цілі, рушійні сили та джерела його розвитку та являє собою реальну або ймовірну здатність виконати цілеспрямовану роботу. Потенціал підприємства є структурованою системою з великою кількістю елементів, таких як виробничий потенціал, трудовий потенціал, інноваційний потенціал, інформаційний та інші.

В умовах становлення ринкового механізму господарювання, виходу економіки України з фінансової кризи, її інтеграції у світове співтовариство особливого значення набуває проблема формування трудового потенціалу, спроможного забезпечити ефективне управління підприємством, зростання конкурентоспроможності суб'єктів господарської діяльності. З метою розвитку стратегічного потенціалу особливої актуальності набуває вирішення проблеми підвищення ефективності використання трудового потенціалу.

Сучасний стан розвитку суспільства, який характеризується кризовими явищами в економіці, соціальними суперечностями, вимагає значної уваги до формування й ефективного використання трудового потенціалу промислових підприємств. Підвищення ефективності використання трудового потенціалу потребує глибоких змін у розробці і реалізації кадрової політики на всіх рівнях,

і на цій основі – пошуку резервів і чинників економії праці, обґрунтування реальних шляхів активізації людського чинника.

Варто відмітити, що важливою особливістю сучасних процесів є те, що підприємства майже втратили контроль за станом свого трудового потенціалу та процесами його формування й використання. Падіння обсягів виробництва, криза неплатежів, затримки у виплаті заробітної плати та її низький рівень обумовлюють погіршення професійно-кваліфікаційного рівня працівників, їхнього морального, мотиваційного й творчого потенціалів, що, в свою чергу, заважає проведенню реструктуризації виробництва, впровадженню нових технологій та виробництву конкурентоспроможної продукції.

Трудовий потенціал підприємства залежить від трудового потенціалу кожного працівника та кадрового забезпечення виконання стратегічних завдань. Відповідно, і механізми впливу мають бути спрямовані на формування постійної зацікавленості підприємств у розвитку трудового потенціалу кожного працівника, збереження кадрів та їх поповнення.

Науковцями пропонується визначати трудовий потенціал працівника за такими компонентами як: здоров'я, моральність, творчі здібності, активність, освіта, професіоналізм, праця, можливості генерації нових ідей, наявність знань і навичок, необхідних для виконання певних обов'язків та видів робіт [1, с. 43]. На нашу думку, трудовий потенціал працівника доцільно діагностувати за наступними головними факторами: фізичний та загальний стан розвитку особистості, освіта, кваліфікаційний рівень, якість праці на підприємстві.

На розвиток трудового потенціалу працівника впливають фактори мікросередовища, серед яких: родина працівника, його оточення та підприємство, де він працює. Також важливе значення в плані витрати часу, ресурсів, здоров'я та формування системи життєвих цінностей має оточення з кола друзів та знайомих. На підприємстві розвиток трудового потенціалу працівників може також відбутися шляхом їх заохочення та покарання, завдяки використанню керівниками адміністративних, економічних, організаційно-виробничих, соціальних методів впливу.

У макросередовищі держава надає можливість набуття первинного трудового потенціалу (освіта, професія, соціально-культурний вплив); забезпечує допомогу в разі втрати роботи (допомога по безробіттю, допомога у працевлаштуванні, перекваліфікація, навчання іншим професіям); контролює процес соціальної безпеки (людина, яка втрачає трудовий потенціал, поступово деградує).

Зауважимо, що чим вищий трудовий потенціал підприємства, чим вищі потенційні можливості найнятої робочої сили, тим складніші задачі можуть розв'язуватися колективом (відносно випуску продукції, її якості, швидкості освоєння нових її видів, ефективності виробничо-господарської діяльності). Проте наявність таких переваг зовсім не свідчить про те, що головна задача управління персоналом – максимальне нарощування трудового потенціалу.

В економічній теорії поняття «ефективність» визначається, виходячи з поставлених цілей, як функція досягнутих результатів і витрачених на це ресурсів. Щодо трудового потенціалу підприємства, то ефективність його використання можна представити як відношення результату, що характеризує ступінь досягнення мети (економічної, соціальної), до кількості і якості реалізованих здібностей персоналу з його досягненнями. Причому ефективність використання трудового потенціалу необхідно розглядати в двох площинах: по-перше, як ефективність роботи безпосередньо персоналу підприємства і, по-друге, з позицій ефективності управління і реалізацією трудового потенціалу.

Важливою в плані методичних підходів до аналізу ефективності використання трудового потенціалу є методика аналізу кадрового потенціалу, запропонована відомим ученим – аналітиком Є. В. Мнихом [2, с. 218-230], яка включає п'ять блоків:

Блок 1: Узагальнюючий аналіз кадрового потенціалу підприємства:

1.1. Аналіз ринку праці. 1.2. Аналіз демографічної ситуації.

Блок 2: Аналіз забезпеченості підприємства робочими кадрами:

2.1. Аналіз чисельності та структури робочих кадрів. 2.2. Аналіз руху робочих кадрів.

Блок 3: Аналіз організації праці:

3.1. Аналіз умов праці. 3.2. Аналіз нормування праці. 3.3. Аналіз фонду робочого часу.

Блок 4: Аналіз ефективності використання робочих кадрів:

4.1. Аналіз обґрунтованості рівнів продуктивності праці. 4.2. Факторний аналіз резервів підвищення продуктивності праці.

Блок 5: Аналіз виробничо-фінансових результатів покращення використання кадрового потенціалу підприємства.

Подальший розвиток методики аналізу трудового потенціалу пов'язаний із потребами аналітичного забезпечення управління трудовим потенціалом. Так, М. Н. Новікова у процесі вдосконалення системного управління трудовим потенціалом підприємства пропонує використовувати систему показників для оцінювання в розрізі: характеристики трудового потенціалу підприємства та умов реалізації трудового потенціалу підприємства [3].

Відповідно до принципу економічного аналізу – адаптивності, тобто можливістю охоплення великого числа причин і наслідків економічних явищ, процесів, відносин, пов'язаних із формуванням, розвитком та використанням трудового потенціалу підприємства, на нашу думку, доцільно виокремлювати три методичні підходи до економічного аналізу трудового потенціалу підприємства: ресурсний, витратний, результатний (Рис. 1) [4, с. 63].

Ресурсний підхід у методиці аналізу зумовлений необхідністю розкриття першої складової у фундаментальному методологічному взаємозв'язку економічного аналізу «причини – наслідки». Саме розгляд трудового потенціалу в еволюційному плані – спочатку його формування та розвиток (економічні причини), унаслідок чого уможливлються різні варіанти його використання і сам рівень ефективності використання (економічні наслідки) – обумовлює ресурсний і результатний підходи. Водночас будь-який економічний процес на торговельному підприємстві супроводжується витратами. Не є винятком у цьому плані й системні зміни в кількісних та якісних параметрах трудового потенціалу.

Для проведення аналізу ефективності використання трудового потенціалу як на підприємстві загалом, так і в розрізі окремих структурних підрозділів варто використовувати форми внутрішньої (управлінської) звітності.

Запропонована методика поточного аналізу ефективності використання трудового потенціалу підприємств дозволить проводити дослідження щодо прийняття своєчасних і виважених управлінських рішень для отримання конкурентних переваг та максимізації прибутку за рахунок системного урахування можливостей трудового потенціалу.

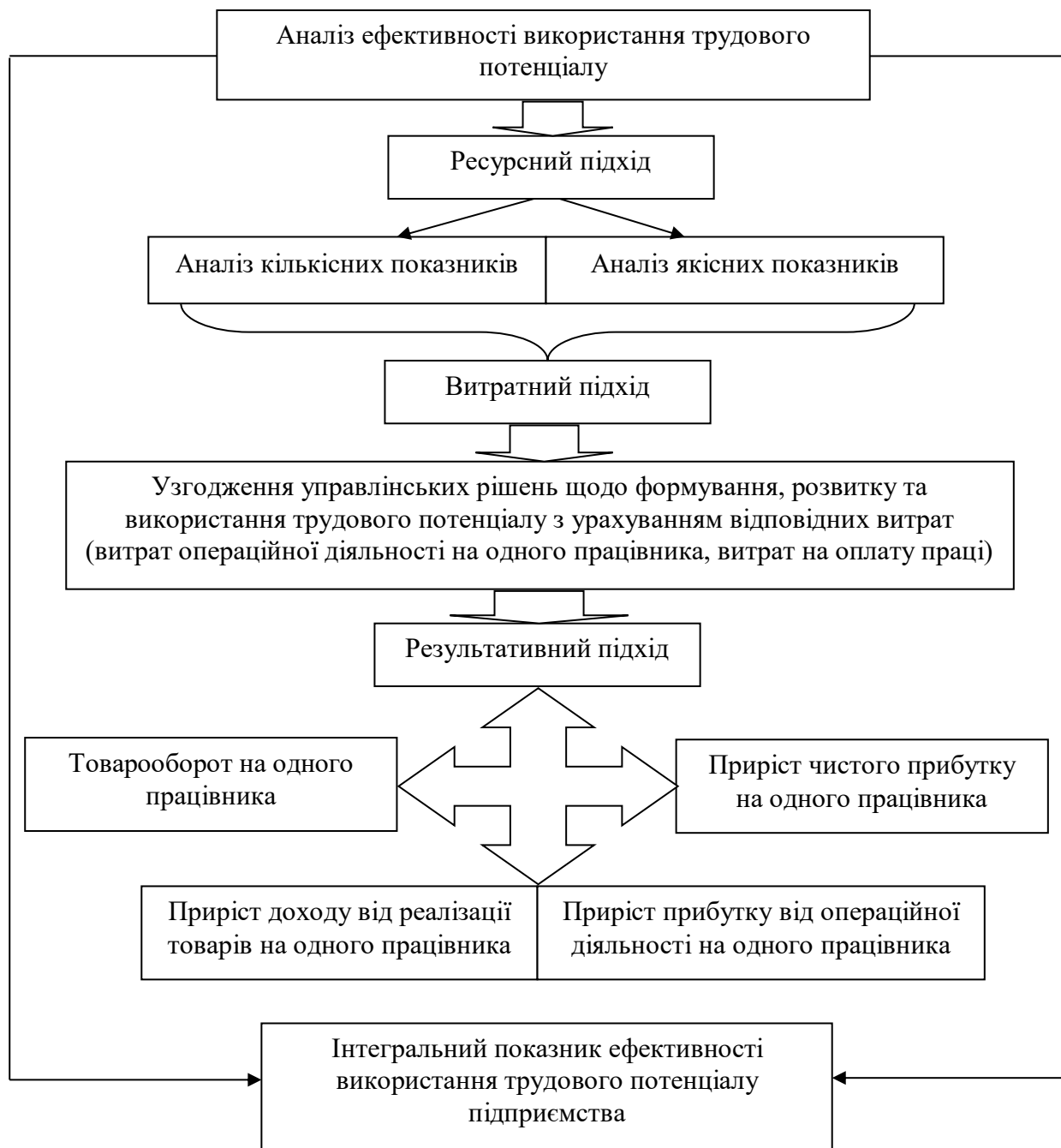

Рис. 1. Комплексний аналіз ефективності використання трудового потенціалу підприємства

Узагальнюючи вищенаведене, методика аналізу ефективності використання трудового потенціалу підприємства повинна передбачати послідовне виконання таких блоків аналітичних операцій.

1. Аналіз трудового потенціалу за ресурсним підходом як загалом на торговельному підприємстві, так і в розрізі:

- торгових і технологічних операцій;
- комерційної сфери та сфери обслуговування;
- управлінських служб та функціональних підрозділів.

2. Аналіз трудового потенціалу за витратним підходом.

3. Аналіз трудового потенціалу за результатним підходом.

4. Розрахунок інтегрального показника ефективності використання трудового потенціалу за трьома підходами та його аналіз.

5. Установлення характеру тенденцій аналізованих показників. У разі виявлення стійкого негативного характеру тенденцій – проведення багатокритеріального факторного аналізу для розроблення відповідних заходів для поліпшення ефективності використання трудового потенціалу підприємства.

У цей час, здійснюючи оцінювання ефективності використання трудового потенціалу, на рівні підприємства можна виокремити три основні системи критеріальних показників ефективності:

1) система, заснована на кінцевих результатах діяльності підприємства, яка охоплює показники: прибуток до оподаткування, оподатковуваний, чистий прибуток, собівартість, рівень рентабельності, виручка від реалізації, обсяг виробництва, якість продукції, термін окупності інвестицій, рентабельність інвестицій та ін.

2) система, заснована на результативності, якості та складності трудової діяльності, яка охоплює показники: продуктивність праці, темпи зростання продуктивності і заробітної плати, частка фонду оплати праці в собівартості продукції, втрати робочого часу, процент браку, фондоозброєність праці,

трудомісткість продукції, коефіцієнти складності праці, чисельність персоналу і т. ін.;

З) система, заснована на формах і методах роботи з персоналом, яка охоплює показники: плинність кадрів, рівень кваліфікації персоналу, рівень трудової дисципліни, професійно-кваліфікаційну структуру, співвідношення виробничого й адміністративно-управлінського персоналу, соціальну структуру персоналу, рівномірність його завантаження, витрати на одного працівника, витрати на управління, соціально-психологічний клімат у колективі, привабливість праці і т. ін.

Виходячи із наведеного, можемо виділити основні напрями підвищення ефективності використання трудового потенціалу підприємства, а саме: підвищення ефективності роботи служби управління людськими ресурсами: покращення укомплектованості штату та його відповідності потребам підприємства; формування ефективної системи ротації персоналу, визначення основних напрямів підвищення кваліфікації персоналу підприємства, застосування системи нормування та стандартизації праці, формування системного підходу та загальної стратегії розвитку трудового потенціалу; покращення показників продуктивності та ефективності праці – формування взаємозв'язку між показниками ефективності праці на рівні окремого працівника та загалом по підприємству з матеріальними та соціальними методами стимулювання праці; застосування ефективної системи матеріального стимулювання, що супроводжується підвищенням обсягу середньої заробітної плати до ринкового рівня та відповідним зростанням економічних показників діяльності підприємства; соціальний розвиток трудового потенціалу, що ґрунтується на застосуванні соціальних факторів стимулювання праці, створення позитивної атмосфери у колективі, мінімізації конфліктних ситуацій у робочому процесі, а також створення умов, що сприяють прояву індивідуально-кваліфікаційного потенціалу і професійних характеристик працівника; підвищення якості трудових ресурсів шляхом навчання та підвищення кваліфікації наявного персоналу, а також залучення нових

висококваліфікованих спеціалістів, забезпечення стабільності складу колективу; покращення показників організаційної та управлінської діяльності, а саме використання постійної системи планування, підвищення ефективності оперативного планування, підвищення професійного рівня керівників та спеціалістів, раціональності оргструктури; забезпечення необхідної інформаційної бази, технологій управління та інше.

Для реалізації загальної концепції стратегії управління персоналом необхідне розроблення комплексу заходів щодо визначення та розвитку стратегічного потенціалу підприємства. Причому цей комплекс заходів повинен містити: пропозиції щодо вдосконалення критеріїв і методів добору й розстановки персоналу; методики вдосконалення його атестації, роботи з резервом на просування кар'єрними сходами, підвищення кваліфікації; пропозиції щодо структури заробітної плати і видів пільг з метою залучення, найму та закріплення працівника на підприємстві; методику оцінювання трудового потенціалу та рівня його використання; рекомендації щодо вдосконалення організації й поліпшення умов праці (задоволення працівника своєю роботою, розширення обсягу і збагачення змісту праці, різноманітні комбінації грошових винагород, додаткових пільг та моральних стимулів); рекомендації щодо вдосконалення соціально-психологічного клімату в колективі; методи переміщення працівників на посади з більшою або меншою відповідальністю, розвиток їхнього професійного досвіду шляхом переміщення на вищі посади та складніші ділянки роботи.

Ефективне формування та використання трудового потенціалу підприємства залежить від результативності дотримання таких принципів управління ним:

- системності управління всіма складовими організаційно-економічного механізму управління трудовим потенціалом підприємства;
- раціонального формування трудового потенціалу: підбору економічно виправданої чисельності працівників з визначеними якісними характеристиками трудового потенціалу, адаптації їх в колективі;

- відповідності матеріального та нематеріального стимулювання до повного розкриття трудового потенціалу мотивам працівників;
- відкритості інформації щодо мети діяльності підприємства і очікуваної трудової поведінки працівника;
- окупності інвестицій в розвиток трудового потенціалу;
- цілеспрямованості напрямів розвитку трудового потенціалу підприємства стратегії його розвитку;
- оптимізації рівнів ієрархії організаційної структури управління;
- формування корпоративної культури та організаційної структури управління згори донизу;
- активізації інтелектуальної складової трудового потенціалу підприємства;
- самомотивації працівників до повної реалізації трудового потенціалу;
- рентабельності використання трудового потенціалу.

Відмітимо, що від ефективного формування та використання трудового потенціалу залежить ефективність діяльності підприємства. При ефективному формуванні та організації трудового потенціалу, а саме персоналу високої якості (набір, прийом, профорієнтація і перепідготовка, проведення атестації і переоцінка рівня кваліфікації) залежить безпосереднього виробництва та продуктивність праці на підприємстві.

На нашу думку, для формування та ефективного використання трудового потенціалу на вітчизняних підприємствах за умов євроінтеграції необхідно здійснити заходи за такими напрямками:

1. Покращення організації і обслуговування робочих місць. Рациональна організація робочого місця передбачає його правильне планування і оснащення основним технологічним обладнанням.
2. Покращення умов праці.
3. Вдосконалення форм розподілу і кооперації праці. Розподіл праці на підприємстві передбачає уособлення окремих груп працівників, кожна з яких виконує визначену частину загального обсягу роботи.

4. Впровадження передових прийомів і методів праці полягає у детальному вивченні способів виконання окремих елементів роботи різними робітниками, відбір кращих з них і формування на цій основі нових норм праці.

5. Вдосконалення матеріального і морального стимулювання праці полягає у створенні в колективі такого клімату, при якому своєчасно б помічався прояв кожної корисної ініціативи.

6. Підготовка і підвищення кваліфікації кадрів [5, с. 111].

Таким чином, трудовий потенціал – це запаси праці, що залежать від загальної чисельності трудових ресурсів та їх структури. Стратегічним завданням для кожного підприємства є те, щоб весь наявний трудовий потенціал був ефективно використаний. Підвищення ефективності використання трудового потенціалу більшості підприємств потребує глибоких змін у розробці і реалізації кадрової політики на всіх рівнях. Ключовим чинником успіху у вирішенні цієї проблеми слід назвати мотивацію високопродуктивної праці персоналу підприємства. Через усе більшу обмеженість джерел готової кваліфікованої робочої сили та її зростаючої вартості, на перший план кадрової політики вийшла задача розвитку та максимального використання вже існуючого в організації трудового потенціалу. Пошук шляхів активізації і врахування психологічних особливостей персоналу стають одними з основних факторів підвищення ефективності діяльності підприємств в Україні.

Література

1. Первушина М. Подбор персонала в производственной компании / М. Первушина // Управление персоналом. Украина: практический журнал по управлению персоналом. – 2007. – № 9. – С. 42-49.
2. Мних Є. В. Економічний аналіз діяльності підприємства: підручник / Є. В. Мних. – Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 514 с.

3. Новикова М. Н. Методика оценки трудового потенциала предприятия / М. Н. Новикова, А. Г. Гольдфарб // Економіка розвитку. – 2004. – № 4 (32). – С. 101-105.
4. Верхоглядова Н. І. Теоретичні основи ефективності управління трудового потенціалу підприємства / Н. І. Верхоглядова, М. І. Русинко // Сталий розвиток економіки. – 2011. – № 6 (9). – С. 61-66.
5. Семенькова А. В. Сучасні проблеми підбору персоналу і механізм їх реалізації / А. В. Семенькова // Економіка та держава. – 2009. – № 5. – С. 106-112.

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА: СУТНІСТЬ ТА МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ

Валентина Барлет

Бердянський державний педагогічний університет

Бердянськ, Україна

valentinabarlet@gmail.com

Актуальність питання. У сучасних умовах господарювання власники капіталу здобувають багатоваріантні перспективи вкладення вільних коштів. Взаємне узгодження інтересів власника капіталу і його споживача потребує використання спеціальних характеристик, які дозволяють сформувати уявлення про ефективність проектів, стан об'єкту вкладення коштів та надійність майбутніх інвестицій. В Україні й досі залишаються недостатньо проробленими аспекти прийняття якісних управлінських рішень щодо інвестування коштів. Зокрема, з питання формування комплексної, адекватної та загальноприйнятої системи оцінювання інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання.

Актуальність пошуку потенційних джерел формування інвестиційних ресурсів особливо загострилась в умовах фінансово-економічної кризи. Світова практика переконує, що за умов кризи неможливо досягти високої ефективності інвестиційних ресурсів. Мова йде про послаблення кризових явищ і збереження бізнесу

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями інвестиційної проблематики займаються ряд зарубіжних та вітчизняних вчених-економістів: Дж. Брейлі, Л. Дж. Гітман, М. Джонк, Дж. Даннінг, Р. Нарула, Дж. М. Кейнс, Дж. Хансон, У. Шарп, А. А. Пересада, І. О. Бланк, М. Ігошин, М. П. Денисенко, В. Г. Федоренко, Г. А. Маховикова, В. Е. Кантор, Д. М. Черваньов, А. П. Дука та ін. Поняття сутності й аналізу основних підходів щодо оцінки інвестиційної

привабливості розглядалися у низці робіт відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема Ф. В. Бандуріна, І. О. Бланка, А. Гайдуцького, С. С. Донцова, А. П. Іванова, О. М. Теліженка, та ін. Розробці інвестиційної стратегії підприємства присвячені роботи О. Ястремської, Т. І. Лепейко, С. М. Ілляшенко, В. Гриньової. Сутнісна характеристика інвестиційного потенціалу досліджена у роботах А. М. Марголіна, З. Д. Калініченко, О. А. Удалих, С. Д. Кольцової, Р. М. Бойчука, О. С. Федоніна, І. М. Рєпіної та ін., а проблемні питання його діагностування та оцінювання – Є. В. Лапіна, А. І. Селезньова, О. М. Антіпова, Г. В. Козаченко, Є. В. Гребенникової. Однак до цього часу серед науковців немає єдиної думки щодо визначення категорії «інвестиційна привабливість підприємства». Також відсутня загальна методика визначення рівня інвестиційної привабливості, і тому визначена проблема потребує подальшого наукового дослідження.

Формулювання цілей статті. Основною метою статті є критичний аналіз підходів до тлумачення економічної категорії «інвестиційна привабливість підприємства» і основних методик оцінки інвестиційної привабливості підприємства, виявлення їх недоліків при використанні в сучасних умовах в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу досліджень. Одним із найбільш важливих аспектів функціонування підприємств є інвестиційна діяльність. Для залучення інвестиційних ресурсів підприємство повинно відповідати ряду характеристик, тобто бути інвестиційно привабливим. Формування інвестиційної привабливості підприємства (ІПП) необхідно для: забезпечення конкурентоспроможності продукції і підвищення її якості; структурної перебудови виробництва; створення необхідної сировинної бази для ефективного функціонування підприємств; вирішення соціальних проблем: інвестиції необхідні для забезпечення ефективного функціонування підприємств, їхнього стабільного стану й у зв'язку з цим вони використовуються для досягнення подальшого розширення і розвитку

виробництва; відновлення основних виробничих фондів; підвищення технічного рівня праці і виробництва та ін. [8].

Підприємство повинно максимально підвищувати свою інвестиційну привабливість для того, щоб інвестор вклав гроші саме в його проект, тому питання інвестиційної привабливості підприємства є дуже актуальним на сьогоднішній день, коли конкуренція за інвестиційні ресурси стає все жорсткішою.

В економічній літературі немає єдиного підходу до визначення сутності поняття «інвестиційна привабливість підприємства» (ІПП). Це питання розглядали як вітчизняні, так зарубіжні дослідники, зокрема І. О. Бланк, Ф. В. Бандурін, С. А. Буткевич, Ф. П. Гайдучький, Л. О. Мамуль, Т. А. Чернявська, Д. А. Епштайн, С. Естрин, К. Е. Мейер та інші, [1, 3, 4, 5, 8], і відповідно, кожен з дослідників має свою точку зору стосовно поняття ІПП та методів її оцінки, в основному відмінності полягають у аналізі різного набору фінансових показників, а в цілому іноді повторюють, а іноді доповнюють одна одну.

Таким чином, інвестиційна привабливість – це відносне поняття, що відображає думку певної групи інвесторів відносно співвідношення рівня ризику, рівня прибутковості і вартості фінансових ресурсів в тій або іншій державі, регіоні або галузі. З іншої сторони – це сукупність деяких об'єктивних ознак, властивостей, засобів, можливостей економічної системи, яка обумовлює потенційний платіжний попит на інвестиції. Тобто, якщо інвестиційну привабливість підприємства розглядати в якості показника, який характеризує можливість генерування максимального прибутку, її оцінку необхідно проводити на підставі аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства. Якщо інвестиційну привабливість підприємства ототожнювати з інвестиційним ризиком, який визначає вірогідність фінансових втрат інвестора, то для її визначення необхідна якісна та кількісна оцінка фінансового ризику та вірогідності банкрутства підприємства. Визначаючи інвестиційну привабливість як міру ефективності фінансових потоків, для її аналізу

необхідна оцінка рівня рентабельності підприємства. Крім того, інвестиційну привабливість можливо оцінити на підставі порівняльного аналізу, зіставляючи підприємства однієї галузі, різні галузі, або держави.

З погляду економічної ефективності раціональна інвестиційна діяльність означає, що граничні витрати (витрачені на виробництво додаткової одиниці товару в межах інвестиційної діяльності) і граничні доходи (одержані від продажу додаткової одиниці товару, виробленого завдяки інвестиціям) являють собою прийнятний для суспільства оптимум. Інвестиційна діяльність повинна тривати доти, поки граничні витрати від інвестицій не зрівняються з граничним доходом від цих вкладень. Саме цей обсяг інвестиційних ресурсів дає найбільшу корисність з погляду макроекономічної збалансованості [1, с. 50-51].

Велика кількість науковців вважають ІПП інтегральною характеристикою окремих підприємств як об'єктів майбутнього інвестування з позиції перспективності розвитку виробництва й обсягів збуту продукції, ефективності використання активів, їх ліквідності, стану платоспроможності та фінансової стійкості.

Згідно з Методикою інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств і організацій інвестиційна привабливість підприємства визначається як рівень задоволення фінансових, виробничих, організаційних та інших вимог чи інтересів інвестора щодо конкретного підприємства, що може визначатися чи оцінюватися значеннями відповідних показників, у тому числі інтегральної оцінки [6].

С. Ф. Покропивний вважає, що ІПП – інтегрована фінансово-економічна оцінка тієї чи іншої фірми як потенційного об'єкта інвестування. Використовується інституційними та індивідуальними інвесторами для визначення доцільності та ефективності вкладення власного капіталу. Для оцінки ІПП як об'єкта інвестування пріоритетне значення мають лише деякі показники його стану (аналіз оборотності активів, аналіз прибутковості капіталу, аналіз ліквідності активів, аналіз фінансової стійкості). Такий підхід дозволяє оцінити багато аспектів господарської діяльності шляхом розрахунку

незначної кількості показників, що дають характеристику поточного стану об'єкта та не потребує значних витрат часу на проведення [4].

Г. В. Козаченко, О. М. Антіпов, О. М. Ляшенко та Г. В. Дібніс підкреслюють, що інвестиційна привабливість підприємства – це інтегральна характеристика підприємства як об'єкта майнового інвестування з позиції перспектив розвитку (динаміки обсягів продажу, конкурентоспроможності продукції), ефективності використання ресурсів і активів, їх ліквідності, стану платоспроможності і фінансової стійкості, а також значення низки неформалізованих показників [6].

Дані трактування є достатньо досконалими, оскільки інтегральна характеристика підприємства дає змогу інвестору зіставити її із власними інвестиційними цілями та зробити висновок про доцільність вкладання коштів.

Таким чином, короткий аналіз підходів учених до визначення інвестиційної привабливості підприємства дозволяє погодитися з думкою Н. Ю. Брюховецької та О. В. Хасанової які вважають, що інвестиційна привабливість підприємства – це збалансована система інтегральних та комплексних показників доцільності вкладання капіталу інвестором в об'єкт інвестування, яка відображає сукупність об'єктивних та суб'єктивних умов, що сприяють або перешкоджають процесу інвестування. Вона поєднує у собі дані про ступінь очікуваної доходності, ризикованості та ліквідності потенційного капіталовкладення.

Важливим фактором інвестиційної привабливості є ступінь гарантованості, надійності та своєчасності досягнення цілей інвестора, основними з яких виступають: отримання прибутку у довгостроковій перспективі; отримання контролю над підприємством (наприклад, постачальником ресурсів); отримання спекулятивного прибутку (за рахунок швидкої зміни курсу цінних паперів підприємства).

Інвестиційна привабливість окремого підприємства повинна включати:

- загальну характеристику підприємства;

- виробничу потужність, характеристики рівня її використання, оцінку можливостей її нарощування;
- місце підприємства в галузі, на ринку, рівень його монопольності, концентрації його продукції на ринку;
- характеристики системи управління, встановлення її відповідності сучасним умовам господарювання;
- статутний фонд, власники підприємства, ціна акцій, переваги та недоліки існуючої організаційно-правової форми, доцільність її зміни;
- структуру витрат на виробництво, рівень капіталоємності та ресурсоємності виробництва та продукції, можливості зниження витрат на одиницю продукції;
- обсяг прибутку та напрямки його використання, рівень самофінансування діяльності.

Інвестиційна привабливість визначається комплексом різноманітних факторів, перелік і вага яких може змінюватись в залежності від: цілей інвесторів; виробничо-технічних особливостей підприємства, у яке інвестуються кошти; економічного розвитку підприємства у теперішньому часі, у минулому, а також очікуваних темпів зростання; комплексом зовнішніх факторів, зокрема діючим законодавством, екологічною ситуацією, рівнем конкуренції [7].

Разом із цим інвестиційна привабливість підприємства формується завдяки конкурентоспроможності продукції, клієнтоорієнтованості підприємства, що виражається в якнайповнішому задоволенні потреб споживачів. Важливе значення для підвищення інвестиційної привабливості підприємства має рівень інноваційної діяльності в рамках стратегічного розвитку підприємства. Слід зазначити, що задачі з реалізації інновацій є ведучими у всій системі чинників, що визначають рівень інвестиційної привабливості підприємства.

Цілями аналізу інвестиційної привабливості галузі є визначення прибутковості ринку, на якому здійснює діяльність підприємство, дослідження динаміки і обсягів продажів, оцінка частки підприємства на ринку, аналіз

конкуренції тощо. Аналіз галузі здійснюється на підставі вивчення статистичних показників діяльності підприємств галузі, зіставлення економічних показників різних галузей та порівнянні економічних показників галузі з аналогічними показниками в цілому по господарству країни. Дослідження галузі має вагомий вплив на прийняття рішення про інвестування, однак позитивні (або негативні) результати аналізу мають підкріплюватись також вивченням діяльності підприємства.

На стадії дослідження підприємства широко використовуються показники фінансового аналізу і бухгалтерської звітності. Аналіз результатів фінансово-господарської діяльності підприємств залежить від наступних чинників: завдань оцінки діяльності, особливостей діючої в країні системи обліку і звітності, галузевої специфіки підприємства, повноти інформації про нього.

Конкретний перелік показників, що формують комплексну оцінку інвестиційної привабливості, може різнитися залежно від цілей інвестування, отримання доходів від фінансово-господарської діяльності підприємства, отримання доходу в результаті придбання підприємства і наступного його продажу, вертикальної або горизонтальної інтеграції існуючого бізнесу інвестора.

Підводячи підсумки варто зазначити, що сьогодні в літературі немає одностайного підходу до здійснення оцінки інвестиційної привабливості підприємства. Однак, варто звернути увагу на важливу позитивну тенденцію – в останніх наукових працях стало набагато більше уваги приділятися дослідженню факторів внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства, які впливають на його інвестиційну привабливість. Названі чинники знайшли широке відображення у авторських методиках і зайняли важливе місце в процесі оцінки інвестиційної привабливості підприємств.

Висновки. Таким чином, роботи вітчизняних і закордонних вчених, можна дійти висновків, що наразі серед науковців немає єдиної загальноприйнятої думки щодо визначення категорії «інвестиційна привабливість підприємства». Це пояснюється складністю та багатогранністю економічних процесів, які

описує ця категорія. На наш погляд, визначення категорії «інвестиційна привабливість підприємства» найбільш вдало пропонують Н. Ю. Брюховецька та О. В. Хасанова які вважають, що інвестиційна привабливість підприємства – це збалансована система інтегральних та комплексних показників доцільності вкладання капіталу інвестором в об'єкт інвестування, яка відображає сукупність об'єктивних та суб'єктивних умов, що сприяють або перешкоджають процесу інвестування. На сьогодні економічна наука пропонує чималу кількість різноманітних методів оцінки інвестиційної привабливості підприємства. Кожен з цих методів має певні переваги та недоліки. Але усі вони мають право на існування. Використання різних методик дає можливість отримати більш достовірні результати та з більшою вірогідністю запобігти прийняттю хибних рішень.

Література

1. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент [Текст]: Учебное пособие / И. А. Бланк. – К.: Эльга Ника-Центр, 2001. – 552 с. – ISBN 66-521-048-3.
2. Брюховецька Н. Ю. Оцінка інвестиційної привабливості підприємства: визначення недоліків деяких існуючих методик [текст] / Н. Ю.Брюховецька, О. В. Хасанова // Економіка промисловості. – 2009. № 1. – С. 110-117.
3. Грідасов В. М. Вдосконалення системи оцінки інвестиційної привабливості підприємства з точки зору зовнішнього інвестора / В. М. Грідасов, А. І. Кофонова // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 3 (7). – С. 180-184.
4. Економіка підприємства [Текст]: підручник / ред. С. Ф.Покропивного. – К.: КНЕУ, 2001. – 457 с. – ISBN 966–574–231–0.
5. Коюда О. П. Інвестиційна привабливість підприємства в умовах трансформації економіки: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / О. П. Коюда; Харк. держ. екон. ун-т. – Х., 2003. – 16 с.
6. Лисенко М. Д. Комплексна оцінка інвестиційної привабливості підприємств як суб'єктів регіональних і галузевих економічних відносин: Автореф. дис...

канд. екон. наук: 08.06.01 / Лисенко М. Д., Харківський держ. економ. ун-т. – Х., 2003. – 20 с.

7. Методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств і організацій: Наказ Агентства із запобігання банкрутству № 22 від 23 лютого 1998 р. – Режим доступу: <http://pro-u4ot.info/index.426>

8. Петраев А. В. Факторы инвестиционной привлекательности. Методика оценки инвестиционной привлекательности региона (отрасли, предприятия) [Електронний ресурс] / А. В. Петраев. – Режим доступу: <http://scholar.google.com/217>.

ПОСИЛЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Людмила Баценко¹, Каріна Волкова², Інна Бублик³

Сумський національний аграрний університет

Суми, Україна

¹lbatsenko@yahoo.com, ²97karinavolkova@gmail.com,

³inna.bublyk@gmail.com

В умовах ринкової трансформації економічної системи соціалізація бізнесу виступає об'єктивно закономірним елементом розвитку суспільства. Це передбачає, що її неможливо уникати, а тому, слід користуватись як інструментом управління задля досягнення цілей підприємств. Багато вчених в своїх працях досліджують питання корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Серед них варто відзначити П. Друкера, М. Портера, Ф. Котлера, Н. Огороднікова [2], А. Кузнецову, О. Кавтиш [4] та інші. Широке коло питань щодо КСВ висвітлено у публікаціях Центру «Розвиток КСВ». Аналіз праць дослідників показує, що значна увага приділяється загальнотеоретичним питанням КСВ, виявленню та аналізу застосування практик КСВ у діяльності підприємств, порівнянню цих практик із загальносвітовими. Однак, зважаючи на сучасні реалії в сфері ефективного впровадження КСВ, можна зробити висновок про те, що даний напрям потребує подальшого доопрацювання і розробки з метою акцентування уваги на практичному значенні впровадження КСВ українськими підприємствами з метою підвищення їх конкурентоспроможності.

Соціально відповідальне підприємство, здійснюючи соціальні відповідальні заходи, не лише сприяє розв'язанню великої кількості соціальних проблем, а в

тому числі забезпечує собі позитивний імідж і вищий рівень конкурентоспроможності в порівнянні із іншими. Його соціальні обов'язки досить різнопланові:

- як юридична особа підприємство має дотримуватись законів, норм економічної системи;
- як виробник – продукувати безпечні та надійні товари, а також встановлювати ринково справедливі ціни та відповідну цінову політику;
- як роботодавець – турбуватись про матеріальні статки працівників, унеможливлення їх дискримінації;
- в якості суб'єкта управління ресурсами підприємство має ефективно користатись ресурсами та опікуватись тими земельними наділами, на яких розташовується компанія;
- в якості об'єкту інвестування підприємство має захищати інтереси інвесторів та провадити прозору та правдиву інформацію стосовно свого положення;
- в якості учасника соціального розвитку – підтримувати та стимулювати інновації та визнавати власну відповідальність в сфері впливу на якість життя усіх оточуючих;
- в якості конкурента – не брати участі в нечесній конкуренції та необґрунтованому конкурентному обмеженні [1, с. 210].

Розмірковуючи про кількісну оцінку КСВ нам видається дуже корисним звернутися до динамічного підходу оцінки конкурентоспроможності підприємств. Дійсно, без урахування зміни в часі, величина навіть самого важливого індикатора не дозволяє сформувати вичерпне уявлення про аналізований процес. І навпаки, будь-яка інформація про динаміку економічного показника робить картину процесу більш повною. Отже, аналіз показників господарської діяльності підприємства в динаміці дозволяє відмовитися від збору і обробки десятків параметрів, і при цьому значно підвищити достовірність здійснюваної оцінки.

Методологічна основа оцінки досить проста, щоб забезпечити можливість проведення розрахунків не тільки поточного (аналізованого) періоду, але і в ретроспективі, що, в свою чергу, дозволяє на основі отриманих динамічних рядів здійснювати глибокий факторний аналіз змін аналізованих величин.

Враховуючи вищевикладене, в першу чергу необхідно визначити ключові показники для оцінки рівня КСВ. Так, наприклад, Н. Огороднікова у своїй роботі [2, с. 46] відмічає, що надзвичайно важливим стейкхолдером, який зацікавлений у оцінці ефективності соціальної відповідальності підприємств є Пенсійний фонд України. Даний суб'єкт державної політики зацікавлений у зростанні сукупних витрат підприємства на оплату праці працівників, що призводить до збільшення відрахувань на соціальні потреби, у тому числі соціальних відрахувань на реалізацію пенсійних програм; у збільшенні рівня зайнятості за рахунок зростання кількості робочих місць; поліпшення структурних пропорцій між кількістю пенсіонерів та працівників. Таким чином, виходячи з таких інтересів можливо запропонувати наступні індекси оцінювання ефективності соціально відповідальної активності підприємства, що включають наступні показники:

- середня заробітна плата одного працівника:

$$I_{зп} = \frac{ЗП}{ЗП_0}, \quad (1)$$

$I_{зп}$ – індекс зміни середньої заробітної плати працівників підприємства;

$ЗП$ – середня заробітна плата працівників підприємства в аналізованому періоді;

$ЗП_0$ – середня заробітна плата працівників підприємства в попередньому періоді.

Величина середньої заробітної плати може бути визначена як відношення фонду заробітної плати (ФЗП) до середньооблікової чисельності працівників підприємства (Ч).

- кількість створених робочих місць в компанії:

$$I_{\text{ч}} = \frac{\text{Ч}}{\text{Ч}_0}, \quad (2)$$

$I_{\text{ч}}$ – індекс зміни середньооблікової чисельності працівників підприємства;

Ч – середньооблікова чисельність працівників підприємства в аналізованому періоді;

Ч_0 – середньооблікова чисельність працівників підприємства у попередньому періоді.

У той же час, представлені показники можливо використати під час оцінки рівня реалізації інтересів працівників підприємства.

Беручи до уваги запропонований методичний підхід оцінювання КСВ підприємства можна стверджувати, що подібний показник, як виручка – являються показником обсягу реалізації інтересів власників, акціонерів та в деякій мірі працівників компанії. При цьому, з метою нівелювання масштабів порівнюваних підприємств нас буде цікавити не просто виручка, а динаміка цього показника:

$$I_{\text{в}} = \frac{B}{B_0}, \quad (3)$$

$I_{\text{в}}$ – індекс зміни виручки підприємства;

B – виручка від реалізації продукції підприємства в аналізованому періоді;

B_0 – виручка від реалізації продукції підприємства в попередньому періоді;

Дані показники, із одного боку, показують можливість досягнення економічних цілей компанії – генерування доходів, із іншого боку – можливості реалізації мотивів персоналу через зростаючі заробітні плати, мотиваційні виплати тощо.

Інтегрувавши запропоновані вище ключові індикатори підприємства, ми отримаємо підсумковий показник, що характеризує кількісну оцінку його рівня КСВ:

$$K_{\text{КСВ}} = I_{\text{ЗП}} \times I_{\text{ч}} \times I_{\text{в}}, \quad (4)$$

$K_{\text{КСВ}}$ – рівень КСВ підприємства.

У тому випадку, якщо цей коефіцієнт менше одиниці – це свідчить про невисокий рівень корпоративної соціальної відповідальності підприємства, що аналізується. І навпаки, чим більше розглянутий коефіцієнт перевищує одиницю, тим вище рівень КСВ підприємства. Одиницю слід вважати критеріальним значенням, оскільки математично значення коефіцієнта $K_{КСВ}$ може бути менше одиниці у разі падіння обсягів її продажу, зниження чисельності персоналу, або зниження середньої заробітної плати працівників. Отже, визначивши коефіцієнт $K_{КСВ}$ компанії, ми отримуємо можливість дати якісну і кількісну оцінку рівня її КСВ.

Важливо відзначити, що запропонований показник не претендує на всеосяжність і універсальність і є не більше ніж індикативним коефіцієнтом, що підлягає застосуванню в рамках експрес-аналізу. У той же час, запропонований показник незамінний при обробці великих масивів даних (за тривалі часові періоди, а також коли потрібна оцінка КСВ десятків господарюючих суб'єктів): визначивши передові або «відстаючі» підприємства з допомогою запропонованої математичної моделі, з метою детального аналізу, можна застосовувати традиційні (трудомісткі) методики аналізу КСВ [3].

Ідеї КСВ настільки вкоренилися в суспільній свідомості, що спричинили відмову споживачів від придбання товарів і користування послугами безвідповідальних підприємств, і, навпаки, стимулюють продаж товарів підприємств, що позиціонують себе як соціально відповідальні. Внаслідок цього, будь-яке підприємство, яке планує вести діяльність у глобальному масштабі, «змушене» бути соціально відповідальним, оскільки в іншому випадку його імідж не буде відповідати сучасним суспільним уявленням, в результаті чого попит на його товари (роботи, послуги) буде мінімальним.

Зважаючи на вище зазначене, можна зауважити, що КСВ стимулює безпосередній вибір і реалізацію конкурентної стратегії підприємства, що є ключовим завданням управління конкурентоспроможністю. Більше того, введення КСВ у конкурентну стратегію не лише забезпечуватиме зростання самих підприємств, а і призводитиме до синергетичного ефекту середовища їх

функціонування (від ланцюга цінностей підприємства до реалізації цінностей територій, галузей, економіки) (рис. 1.).

Рис. 1. Роль КСВ-практик у забезпеченні конкурентоспроможності підприємства (побудовано авторами на основі [4, с. 131])

Завдяки реалізації заходів КСВ українські підприємства зможуть сприяти підвищенню рівня своєї конкурентоспроможності, насамперед, через підвищення якості, енергетичної та матеріальної ефективності, зниження витрат, отримання нових знань та інноваційних рішень, залучення інвестицій,

активізації мотивації працівників і зростання продуктивності праці, зменшення ризиків і покращання репутації підприємства. Більше того, впровадження практик КСВ здатне призводити до позитивного впливу на суспільство та державу загалом, насамперед, якість життя людей, навколишнє середовище, соціальну стабільність, національну єдність та усвідомлення необхідності партнерського ставлення до вирішення ключових соціально-економічних проблем на основі дієвих прозорих інститутів.

Література

1. Сокол Н. А. Механізм формування конкурентоспроможності в контексті розвитку корпоративної соціальної відповідальності / Н. А. Сокол // Соціально-трудові відносини: теорія та практика: зб. наук. пр. – Київ: КНЕУ, 2014. – № 2. – С. 208-213.
2. Огороднікова Н. П. Оцінка рівня соціальної відповідальності підприємств у системі управління ресурсами пенсійного фонду України / Н. П. Огороднікова // Економіка. – № 2 (116), березень-квітень 2011. – С. 44-48.
3. Матвеева Я. А. Количественная оценка корпоративной социальной ответственности предприятий нефтегазового комплекса [Электронный ресурс] / Я. А. Матвеева, Д. С. Воронов // Управление экономическими системами: электронный научный журнал, 2016. – № 12 (94). – Режим доступа: <http://www.uecs.ru> (0,7 п.л./0,38 п.л.).
4. Кавтиш О. П. Роль КСВ у забезпеченні конкурентоспроможності національних підприємств / О. П. Кавтиш, Я. Г. Прокопенко // Сучасні проблеми економіки і підприємництва. – 2016. – Вип. 18. – С. 128-136.

ПРЕИМУЩЕСТВА И ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ РОЗНИЧНЫХ БЕЗНАЛИЧНЫХ ПЛАТЕЖЕЙ

Жанна Бобровская

Белорусский государственный экономический университет

Минск, Республика Беларусь

janna.university@gmail.com

Сокращение налично-денежного оборота все более и более выраженный тренд в мировой экономике и актуален как для развитых стран, так и для стран с переходной экономикой. Республика Беларусь и Украина, являясь полноправными и активными участниками мировых глобальных процессов не остаются на «обочине» мирового прогресса и неизбежно следуют данному вектору развития экономики. Безналичные платежи являются неотъемлемым атрибутом повседневной жизни белорусов и украинцев. По состоянию на 1. 07. 2018 г. банками Республики Беларусь эмитировано 14,3 млн. шт. банковских платежных карт (далее БПК) различных платежных систем [1]. Активное применение электронных платежей является ключевым фактором стимулирования производства и внутреннего спроса, способствует созданию новых рабочих мест и экономическому росту. Кроме того, рост объема расчетов в безналичной форме сокращает долю теневой и увеличивает долю легальной экономики, что опосредованно, однако, оказывает влияние на рост ВВП страны. По результатам исследования международного рейтингового агентства Moody's Analytics, применение электронных способов и инструментов расчетов способствовало росту ВВП России с 2011 г. по 2015 г. на 25,93 млрд. долларов США, а Украины – на 460 млн. долларов США.

Возглавляет мировой тренд отказа от наличных денег страны Скандинавии. В Швеции наличные кроны обеспечивали в 2017 г. всего 1,8% ВВП. В Дании в

2016 г. правительство закрыло собственный монетный двор, а Центральный банк Дании с целью введения в оборот виртуальных валют на основе технологии блок-чейн, приостановил печать новых бумажных денег. Кроме того, практически во всей Скандинавии организациям торговли и сервиса предоставлено право в ряде случаев отказывать в обслуживании покупателей и потребителей услуг с наличными монетами и банкнотами для расчетов. По данным Банка международных расчетов в ЕЭС доля наличных денег в обороте существенно ниже, чем в Азии: в Великобритании наличные фунты стерлингов обеспечивают около 4% ВВП, а в Японии наличные иены – 21% ВВП. В Республике Беларусь в январе-июле 2018г. наличные деньги обеспечивали 4,2% ВВП, а их доля в рублевой денежной массе составила 18,5%. В Российской Федерации доля в наличных денег в рублевой денежной массе составила – 20%. В соответствии с принятой Комплексной программой развития финансового сектора в Украине уровень наличных денег в экономике ($M0/VBP$) к 2020 г. должен упасть до 12% (в 2014 г. этот показатель составлял 18,1%) [2].

В Республике Беларусь банковская платежная карточка, прежде всего, выполняет роль платежного инструмента, но чаще применяется населением для получения наличных денежных средств. По состоянию на 1. 10. 2018 г. из 24 банков, работающих в нормальном режиме 22 эмитируют БПК в рамках платежной системы БЕЛКАРТ, Международной системы "MASTERCARD" и Международной системы "VISA". Развитие цифрового банкинга позволяет расширить взаимодействие между банками и клиентами посредством цифровых каналов в глобальном аспекте развития цифрового сообщества в целом и цифровых банковских технологий в частности. Особую актуальность в мире, в т.ч. в Республике Беларусь и в Украине приобретает развитие системы бесконтактных платежей. По оценкам исследовательской компании Marketsand Markets к 2018 г. оборот бесконтактных платежей в мире приблизился к 10 млрд. долларов США. Без доступной и стандартизированной инфраструктуры, развитие рынка бесконтактных платежей не представляется возможным. По оценкам исследовательской компании Berg Insight, к 2019 г.

количество POS-терминалов с поддержкой NFC в мире составит 75 млн. единиц, что будет соответствовать среднегодовым темпам прироста, равным 28,4%. Активное распространение технологии бесконтактных платежей, в том числе с использованием мобильных устройств, способствует транспарентности и скорости совершения безналичных операций. В авангарде системы мобильных платежей на мировом рынке закрепили свои места Apple, Google и Samsung с системами Apple Pay, Android Pay и Samsung Pay.

Одним из показателей качества денежного оборота в любой стране, его эффективности функционирования, является удельный вес безналичного денежного оборота в объеме розничных безналичных платежей. Наращивание доли и объема безналичных платежей в составе и структуре розничного товарооборота является целью разрабатываемых «цифровых программ», реализация которых невозможна без формирования высокого уровня доверия потребителя к современным платежным инструментам и повышения заинтересованности населения в банковских карточных продуктах. Развитие системы безналичных расчетов по розничным платежам с использованием БПК требует не только количественного, но и качественного преобразования эмиссионного рынка, в т.ч. включающего увеличение количества кобрендинговых карточек, совмещающих банковскую и дисконтную карточки. Их привлекательность для клиентов банка заключается в получении дополнительных бонусов и скидок, для банков – в увеличении клиентской базы и объема безналичных платежей; расширение линейки кредитных и дебетовых карточек, в том числе для конкретных категорий клиентов (школьники, студенты, пенсионеры, военные, инвалиды и т.д.) [3].

В соответствии с прогнозом, доля безналичного денежного оборота в розничном товарообороте к 1. 01. 2021 г. в Беларуси должен достигнуть уровня не менее 40% (в Российской Федерации на 1. 01. 2018 г. этот показатель составил 33%, при прогнозе 50%). В целом в Беларуси снижение нагрузки на POS-терминалы в сфере розничной торговли и услуг к 2021 г. прогнозируется до 90 карточек на один терминал (на 1. 10. 2015 г. этот показатель составлял

123 БПК на один POS-терминал терминал). По состоянию на 1. 07. 2018 г. на 1 жителя Беларуси приходилось в среднем 1,5 шт. платежные карты, на 1 тыс. населения – 5,7 платежных терминала (в Украине такой же показатель, к 2020 г. должен достичь 11 шт. на 1 тыс. населения), тогда как в ЕЭС эти показатели в среднем составляют 4,55 шт. и более 15 шт. POS-терминалов соответственно. Таким образом, Беларусь и Украина находятся в мировом тренде расширения безналичных расчетов.

Для реализации цели наращивания доли розничных безналичных расчетов необходимо:

- выработать стимулосовместимую систему взаимодействия организаций торговли, сервиса и населения в процессе перехода к расчетам за товары, работы и услуги преимущественно в безналичной форме;
- на основе внедрения кредитно-финансовыми организациями инноваций повысить качество и расширить спектр услуг и продуктов, предоставляемых физическим лицам и банковского обслуживания и кредитования предприятий торговли и сервиса;
- повсеместно оснащать все пункты доступа и удаленные организации, услугами которых пользуются граждане платежными терминалами в т.ч. рынки, храмы, общественный транспорт, кладбища и т.д.;
- устанавливать в соответствии с международным опытом более жесткие ограничения на осуществление максимальных платежей с использованием наличных денежных средств по ритейловым платежам и предоставить широкие возможности применения безналичных расчетов при оплате товаров, работ, услуг;
- создать современные сервисы, обеспечивающих осуществление расчетов с использованием E-invoicing;
- обеспечить развитие услуг по осуществлению безналичных расчетов по розничным платежам с текущих банковских счетов исключительно в режиме on-line [4].

Вместе с тем, нельзя не анализировать как преимущества, так и проблемные вопросы полного перехода на т.н. «цифру». Как показывает мировая практика развития безналичных расчетов преимущества получают все субъекты экономических отношений. Использование безналичной формы расчетов предоставляет возможность юридическим лицам строго контролировать результаты своей деятельности, оптимизировать затраты, прогнозировать размеры налогов и платежей в бюджет, расширить области применения автоматизации в бухгалтерском учете. Для населения переход на безналичные расчеты в рознице означает удобство и сокращение времени на оплату товаров и услуг и получение дополнительного дохода. Банки и государство приобретают беспрецедентные выгоды от применения безналичных расчетов по розничным платежам. Банки получают возможность дополнительного привлечения ресурсов в виде остатков на счетах клиентов, наращивания комиссионных доходов и снижения расходов на обслуживание операций с применением наличных банкнот и монет, т.е. на хранение, страхование, инкассацию и охрану данного вида актива банков. Переход на безналичные расчеты позволит государству ужесточить контроль за денежным оборотом в стране, снизить долю теневой экономики, добиться успехов в борьбе с коррупцией, предотвратить получение и легализацию доходов, полученных преступным путем, в т.ч. контролировать так называемое «отмывание» преступных доходов, которое включает в себя систему финансовых операций, механизмов и схем, скрывающих первоначальный источник получения средств, в том числе путем их перевода посредством применения новейших цифровых технологий через банки и др. кредитно-финансовые организации из одной страны в другую.

Кроме того, все доходы и расходы граждан становятся абсолютно прозрачными, а значит, радикально упрощают налоговое администрирование.

Вместе с тем, нельзя игнорировать и дискуссионные вопросы полного отказа от наличных денег. Основной аргумент сторонников перехода на виртуальные платежи – «наличные деньги использует криминальный мир». В

современных условиях развития высоких технологий, в первую очередь криминальный мир освоил и криптовалюты, и различные схемы безналичных расчетов, активно применяет различные способы обогащения без использования бумажных денег. Полный отказ от наличности в обороте повысит цены на золото и алмазы и не помешает, при необходимости, использовать данные универсальные ценности в теневых расчетах.

Исследования психологов свидетельствуют о спонтанных, бесконтрольных и крупных тратах физических лиц при расчетах цифрой. Психологически легче тратить не реальные купюры и монеты, а виртуальные абстрактные цифры на счете, которые невозможно физически пересчитать или положить в кошелек, а анализировать совершенные финансовые операции придется только в будущем.

Социологи видят проблемные вопросы в ограничении личной свободы индивидуума и утверждают, что вся информация о жизни человека будет находиться в руках банков и государства, которые будут располагать исчерпывающей информацией о каждом поступке каждого из нас, а также вести виртуальную отчетность физических лиц. Любая транзакция в цифровом банкинге, включая такие мелкие как ежедневный поход в супермаркет или приобретение талона на проезд в городском транспорте, станет источником информации о повседневной жизни каждого человека от рождения до последних дней, что может влиять на психику и социальную встроенность индивидуумов.

Отказ от наличности вызывает сомнения и у религиозных деятелей. Иерархи крупнейших мировых религий обеспокоены тем, что современные технические средства способны тотально ограничить человеческую свободу, в т.ч. и свободу вероисповедания.

Мировое прогрессивное экономическое сообщество целеустремленно и последовательно движется к отказу от наличных денег. Поступательное вытеснение наличных денег из оборота изменит общество в целом, как изменило общество начало чеканки первых монет в Лидии до нашей эры.

Денежно кредитная сфера и банковский сектор, прежде всего, претерпят трансформацию и, в частности:

- углубится стандартизация банковских услуг;
- исчезнет социализация деятельности банков;
- повысится унификация видов и процедур предоставления банковских услуг;
- клиентская лояльность постепенно исчезнет из банковского бизнеса;
- трансформируется организация банковского бизнеса в его современном представлении;
- злоупотребления в карточном бизнесе приобретут высокотехнологичный характер;
- существенно сократится количество банков;
- углубятся процессы глобализации;
- полный отказ от платежных карт в пользу встроенных бесконтактных технологий.

Литература

1. Официальный сайт Национального банка Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nbrb.by> – Дата доступа: 15. 10. 2018 г.
2. Комплексна Програма Розвитку Фінансового Сектору УКРАЇНИ до 2020 року Постанова Правління Національного банку України від 18 червня 2015 року № 391 (у редакції рішення Правління Національного банку України від 16 січня 2017 року № 28 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://minfin.com.ua/2017/02/01/25984788/> – Дата звернення: 26. 10. 2018.
3. Стратегия развития цифрового банкинга в Республике Беларусь на 2016-2020 годы: Постановление Правления Национального банка Республики Беларусь от 2. 03. 2016 № 108 // Сайт Нац. банка Респ. Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nbrb.by/Legislation/documents/E_478.pdf. – Дата доступа: 26. 10. 2018.

4. Концепция развития платежной системы Республике Беларусь на 2016-2020 годы: Постановление Правления Национального банка Республики Беларусь от 29. 12. 2015 № 779 // Сайт Нац. банка Респ. Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nbrb.by/Legislation/documents/E_478.pdf. – Дата доступа: 06. 09. 2018.
5. www.cbr.ru/statistics/?Prtid=ms&ch=ITM_24379.

ВПРОВАДЖЕННЯ ВЗАЄМНОГО СТРАХУВАННЯ ЯК МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ РИЗИКІВ В ДІЯЛЬНОСТІ ОБСЛУГОВУЮЧИХ КООПЕРАТИВІВ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНІЙ ГАЛУЗІ

Михайло Гриценко

Бердянський державний педагогічний університет

Бердянськ, Україна

argush56@gmail.com

Актуальність питання. У останні роки в Україні відбувається прискорений розвиток індустрії відпочинку і туризму – збільшується кількість господарюючих суб'єктів, що займаються наданням санаторних і курортно-рекреаційних послуг, розвивається інфраструктура галузі і тому подібне. Одним із заходів, що можуть істотно вплинути на розвиток цієї галузі є створення обслуговуючих кооперативів. Головною метою створення кооперативу є поліпшення забезпечення підприємств курортно-рекреаційної сфери продуктами харчування і сільськогосподарською продукцією за цінами підприємств переробної галузі і безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції. Таким чином, з ланцюжка, що зв'язує виробників продуктів харчування і підприємства курортної сфери, усуваються посередники і перекупники. Завдяки цьому досягається значне зниження рівня цін на більшість продуктів харчування і сільськогосподарських продуктів. Але крім постачальницької функції обслуговуючі кооперативи можуть виконувати і інші завдання, реалізація яких дасть можливість суттєво вплинути на подальший розвиток курортно-рекреаційної галузі.

Мета роботи. Метою роботи є обґрунтування можливості виконання обслуговуючими кооперативами курортно-рекреаційної сфери певних видів послуг, які впливатимуть на зменшення рівня господарських ризиків та

підвищення рівня ефективності діяльності підприємств курортно-рекреаційної сфери.

Зміст роботи. Однією з найбільш істотних проблем, що гальмують розвиток курортно-рекреаційної сфери, є висока вартість послуг. За останні роки вартість одного ліжка-дня зросла на 70 – 100 %. Значною мірою це зумовлено збільшенням вартості продуктів харчування і сільськогосподарської продукції, що купується санаторіями, будинками відпочинку, пансіонатами для організації харчування відпочиваючих.

В структурі собівартості 1 ліжка – дня вартість харчування складає 40–55%. Не дивлячись на збільшення інших статей витрат (заробітна плата персоналу, комунальні послуги), саме вартість харчування у вирішальній мірі визначає величину сумарних витрат підприємств курортної сфери.

Існують різні підходи до вирішення цієї проблеми. Деякі науковці і практики бачать вирішення проблеми в створенні спеціалізованих торгівельно-закупівельних підприємств типа «Курортторг», інші - в створенні курортно-рекреаційних кластерів, які об'єднують на принципах кооперації санаторно-курортні і торгівельні підприємства., треті пропонують створення спеціалізованих структур кожним закладом курортно - рекреаційної сфери.

Не зменшуючи переваг кожного з підходів, слід зазначити один загальний істотний недолік. У кожному випадку діяльність торгівельних структур спрямована на отримання прибутку. А це веде до збільшення вартості продукції, що поставляється ними.

Для того, щоб цього не відбувалося існує можливість вирішення даної проблеми шляхом створення спеціалізованих торгівельно–закупівельних підприємств, які функціонують на принципах обслуговуючого кооперативу.

Обслуговуючий кооператив – це специфічний тип підприємства, який орієнтований не на отримання прибутку, а на якнайповніше задоволення економічних потреб своїх членів, які одночасно є клієнтами і власниками свого підприємства. Такий кооператив (колективне підприємство, асоціація)

створений підприємствами курортний - рекреаційної сфери, займається постачанням продуктами харчування і сільськогосподарської продукції.

Мета створення кооперативу - поліпшення забезпечення підприємств курортно - рекреаційної сфери продуктами харчування і сільськогосподарською продукцією за цінами підприємств переробної галузі і безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції. Таким чином, з ланцюжка, що зв'язує виробників продуктів харчування і підприємства курортної сфери, усуваються посередники і перекупники. Завдяки цьому досягається значне зниження рівня цін на більшість продуктів харчування і сільськогосподарських продуктів.

Як господарюючий суб'єкт будь-яке кооперативне підприємство, що діє на ринку та конкурує з іншими суб'єктами господарської діяльності, є, по суті, комерційною структурою. Проте обслуговуючі кооперативи принципово відрізняються від решти видів підприємництва.

Ці відмінності закладені в меті діяльності кооперативу, в стосунках між кооперативним підприємством і його власниками, в системі управління та механізмі розподілу вигод (прибутку або чистої економії). Крім того, обслуговуючі кооперативи націлені в своїй діяльності на обслуговування, як правило, тільки своїх членів. Але, в тій самий час, обслуговуючі кооперативи можуть надавати послуги іншим особам, які не є учасниками кооперативу і отримувати від цієї діяльності дохід. В той самий час, якщо створюється організація для надання послуг іншим особам, які не є її учасниками, то така діяльність не вважається кооперативною, а класифікується як колективне підприємництво.

Відповідно до класичних принципів кооперації, господарська діяльність обслуговуючих кооперативів повинна спрямовуватися не на отримання прибутку, а на задоволення потреб своїх членів, що вимагає відповідного вдосконалення використовуваних виробничих потужностей і системи маркетингової інфраструктури кооперативу.

Доходи обслуговуючого кооперативу, отримані ним за результатами діяльності в кінці року, підлягають розподілу між його членами. На практиці ці кошти розподіляються між учасниками пропорційно до їхньої участі в господарській діяльності як кооперативні виплати у вигляді знижок до ціни постачання чи послуг кооперативу або надбавок до реалізаційних цін на продукцію, а також пасивних доходів членів і відрахувань до цільових фондів кооперативу.

Як наслідок, прибуток (остаточний результат) обслуговуючого кооперативу, який отримується ним в кінці року, завжди дорівнюватиме нулю. Для того, щоб отримати цей заздалегідь визначений результат, закупівельні ціни на продукцію і ціни продаж на засоби виробництва, техніку й послуги мають дорівнювати собівартості, зафіксованій кооперативом в процесі свого функціонування протягом року. Отже, головна мета діяльності будь-якого виду обслуговуючих кооперативів ніколи не націлена на отримання прибутку, а полягає в збільшенні доходів (зменшенні витрат) своїх членів шляхом надання їм послуг за собівартістю. Ця особливість є основною відмінною рисою кооперативного (обслуговуючого) підприємства від підприємницької організації, для якої головна мета – одержання прибутку для її власників.

Дохід кооперативу формується з надходжень від господарської діяльності після покриття матеріальних і прирівняних до них витрат та витрат на оплату праці найманих працівників.

Дохід обслуговуючого кооперативу витрачається на:

- сплату податків і зборів (обов'язкових платежів) до відповідних бюджетів;
- погашення кредитів;
- покриття збитків;
- проведення відрахувань до фондів кооперативу;
- кооперативні виплати;
- виплати на паї.

Доходи обслуговуючого кооперативу можуть бути використані і на інші цілі, зокрема – на впровадження заходів, які зменшують рівень господарських ризиків кожного з суб'єктів господарювання – учасників кооперативу. До таких заходів належить впровадження механізму взаємного страхування господарської діяльності.

Розвиток курортно-рекреаційної галузі в значній мірі пов'язаний з ризиками: природними, ринковими, господарськими та ін.. Несприятливі погодні умови зменшують кількість відпочиваючих в Північному Приазов'ї на 45 – 50 %. М'яка тепла зима та відсутність снігу в Карпатах можуть перетворити зимовий гірськолижний сезон на катастрофу для власників баз відпочинку, пансіонатів, міні-отелів. Недобросовісна конкуренція з боку власників закладів курортно-рекреаційної галузі інших регіонів так само можуть суттєво вплинути на кількість відпочиваючих. Саме тому, одним з напрямів діяльності обслуговуючих кооперативів в курортно-рекреаційної галузі може стати впровадження механізму взаємного страхування. З цією метою, частина доходу кооперативу, яка отримана від продажу продукції суб'єктам господарювання, які не є членами кооперативу може бути спрямована на страхові виплати, тим членам кооперативу, які з певних причин отримали незадовільні фінансові результати в своїй діяльності в поточному році.

Взаємне страхування (англ. Mutual insurance) є однією з організаційних форм страхового захисту. Взаємне страхування засновано на домовленості між собою групи фізичних, юридичних осіб, про відшкодування збитків, що виникли в результаті певних подій, за рахунок засобів страхового фонду. Страховий фонд формується з внесків учасників взаємного страхування. При взаємному страхуванні кожен страхувальник одночасно є членом страхового товариства.

Взаємне страхування є також одним з трьох методів створення страхових продуктів (разом з самострахуванням і комерційним страхуванням), які були вироблені в ході економічного розвитку людського суспільства.

Типовими ознаками методу взаємного страхування на сучасному етапі розвитку є наступні:

- об'єднання страхувальниками фінансових ресурсів в спеціально створеної організації-страховику для страхування власних майнових інтересів шляхом розподілу збитку між собою (страхувальники є водночас членами обслуговуючого кооперативу а кооператив – є організацією, яка створена для задоволення власних майнових інтересів, зокрема зменшення рівня господарчих ризиків) ;

- формування страхового фонду за рахунок внесків кожного члена товариства зацікавлених страхувальників, як спільної власності всіх її членів (страховий фонд формується за рахунок доходу кооперативу, який є власністю усіх його учасників);

- відсутність у кожного страхувальника окремо одноосібного права на розпорядження цим фондом і на його використання (це правило обумовлене в Статуті кооперативу) ;

- наявність у страхувальників прав і обов'язків по участі в управлінні, розпорядженні цим фондом і використанні засобів фонду(це правило також обумовлене в Статуті кооперативу);

- наявність в кожного із страхувальників матеріальної відповідальності по зобов'язаннях, пов'язаних із створенням страхових продуктів за рахунок засобів цього фонду (кожен з учасників кооперативу зобов'язаний надавати достовірну фінансову звітність про свою діяльність);

- розподіл матеріальної відповідальності по зобов'язаннях, пов'язаних із створенням страхових продуктів, між страховиком і його страхувальниками (це правило також регулюється Статутом та іншими нормативними документами кооператив).

При взаємному страхуванні кожна особа юридична або фізична) для страхування майнових інтересів об'єднує свої матеріальні ресурси з ресурсами інших осіб, що мають аналогічний намір відносно власних майнових інтересів. Таке об'єднання відбувається на основі домовленості його учасників про те, що

з метою створення страхових продуктів вони є співучасниками своїми засобами у формуванні страхового фонду. Створюючи кооператив, суб'єкти господарювання з самого початку об'єднують свої матеріальні ресурси на підставі спільної домовленості.

Право власності кожного страхувальника (тобто кожного учасника створюваного співтовариства) на засоби, що вносяться до фонду, перетворюється в право спільної власності всього співтовариства страхувальників на засоби даного фонду. Це обумовлює право кожного страхувальника на участь в створенні страхових продуктів (тобто у формуванні страхового фонду, управлінні і розпорядженні ним) спільно з іншими страхувальниками. Наявність цих прав обумовлює наявність у кожного страхувальника відповідальності по страхових зобов'язаннях співтовариства, яку він несе солідарно з іншими страхувальниками (членами співтовариства). Таким чином, принцип взаємності виявляється через взаємні права на засоби страхового фонду і взаємну відповідальність по зобов'язаннях, зв'язаних з використанням даних засобів. Ці принципи повністю відповідають принципам діяльності обслуговуючого кооперативу.

Особливість методу взаємного страхування полягає в тому, що страхувальник є одночасно і покупцем страхової послуги, і співвласником страхового фонду, створеного в рамках відособленого суб'єкта господарювання, що здійснює взаємне страхування. Ця особливість виявляється, зокрема, в тому, що умови взаємин між страховиком і страхувальниками можуть формалізуватися не в індивідуальних страхових договорах між страховиком і кожним із страхувальників, а в статуті страховика. Взаємовідносини між кооперативом та кожним з його учасників також побудовані не на окремих угодах а обумовлені його Статутом.

При використанні методу взаємного страхування управління процесом виробництва страхових продуктів відбувається на підставі рішень, що приймаються на загальних зборах страхувальників або їх представників (у даному випадку - загальних зборах членів кооперативу). Відповідальність за

виконання зобов'язань по страхових виплатах несе в першу чергу страховик в особі обслуговуючого кооперативу. Суми страхових виплат визначаються виходячи з розміру страхового фонду та розміру отриманого збитку члена кооперативу. Але загальна сума страхових виплат не може перевищувати загальну суму страхового фонду.

Важливим фактом є те, що взаємне страхування є некомерційним тому що страхувальники (члени кооперативу), які є співвласниками фонду грошових коштів, беруть участь в його створенні не з метою здобуття прибутку на вкладений капітал, а з метою створення страхового продукту для себе.

При взаємному страхуванні страховий продукт створюється не одним страхувальником для власного використання, а співтовариством страхувальників для використання тими його членами, в яких виникне на це право відповідно до заздалегідь досягнутих домовленостей. Страховиком є взаємна страхова організація (обслуговуючий кооператив), зареєстрована в певній організаційно-правовій формі.

Створення кооперативу – це тривалий процес. Нарощування діяльності кооперативу і дотримання принципів кооперації відбувається одночасно. Необхідно зважено і досить швидко реалізувати перші етапи даного процесу, аби засновники могли відчувати переваги об'єднання установ санаторно – курортної сфери в кооператив.

Висновки. Одним з найбільш пріоритетних напрямів економіки України є сфера оздоровлення і туризму. Останніми роками розвиток даної галузі гальмується із-за високої вартості послуг, що надаються підприємствами санаторної і курортно – рекреаційної сфери. Вартість послуг, в значній мірі, визначається високою вартістю продуктів харчування. Одним з можливих шляхів зниження витрат, пов'язаних із закупівлею продуктів харчування є створення обслуговуючих кооперативів, діяльність яких може не лише забезпечити зниження вартості послуг що надаються підприємствами санаторної і курортно – рекреаційної сфери, але і забезпечити їм отримання додаткового прибутку та зменшення рівня господарських ризиків.

Література

1. Закон України «Про страхування» № 85/96-вр від 09.11.2011.
2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Тимчасового положення про товариство взаємного страхування» № 132-97-п від 04.06.2003.
3. Emelianoff Ivan V. Economic theory of cooperation / Ivan V. Emelianoff / Economic structure of cooperative organizations. – Washington : D.C., 1948. – Reprinted by the Center for cooperatives. – University of California, 1995. – 271 с.
4. Адамов А. С. Історичні аспекти взаємного страхування // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць, № 51. – Одеса, 2009.
5. Долгошея Н.О. Страхування в запитаннях та відповідях: Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 318 с.

ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Надія Дубровіна¹, Віра Дубровіна², Яна Пеліова³

^{1,3}Економический университет в Братиславе

Братислава, Словачия

²Харківський торгівельно-економічний інститут

Київського національного торгівельно-економічного університету

Харків, Україна

¹nadija@mail.ru

В сучасних умовах набувають великого значення моделі оцінки фінансового стану банків, в яких використовується бальний підхід. Ці моделі мають переваги щодо простоти використання та розуміння не тільки для банківських працівників, але й для користувачів банківських послуг (інвесторів, підприємств, населення, тощо). Крім того, у різних рейтингах та ренкінгах, що відображають фінансовий стан банків, є можливість порівняльного аналізу (бенчмаркінгу) певного банку з іншими [1, 2].

Дослідженню теоретичних та практичних аспектів рейтингової оцінки фінансового стану банку присвячено значну кількість наукових праць, що були опубліковані як вітчизняними, так і зарубіжними вченими, серед них: О. В. Васюренко [3], О. В. Дзоблюк, В. М. Кочетков [4], М. І. Савлук, С. О. Хайлук [5], Н. І. Шпаковська [6], Е. Дж. Долан, О. І. Лаврушин та ін.

Слід зазначити, що у навчальній практиці при викладанні фінансових дисциплін, зокрема «Банківської системи України», рейтингові моделі оцінки не використовувалися при дослідженні складних фінансових систем, що зумовило необхідність використання в якості навчального кейсу.

Наведемо одну з методик якісної оцінки фінансового стану банків України, що використовується фінансовим порталом «Мінфін» [7] та у розробці якої приймали участь аналітики компанії Dragon Capital і рейтингових агенцій IBI Rating та “Експерт-Рейтинг”. У цій методиці проводиться рейтингування банків на підставі відкритої інформації та основних показників, що мають вплив на фінансову надійність банку та привабливість для вкладників. Схема алгоритму якісної оцінки фінансового стану банку та визначення його рейтингу наведено на рис. 1.

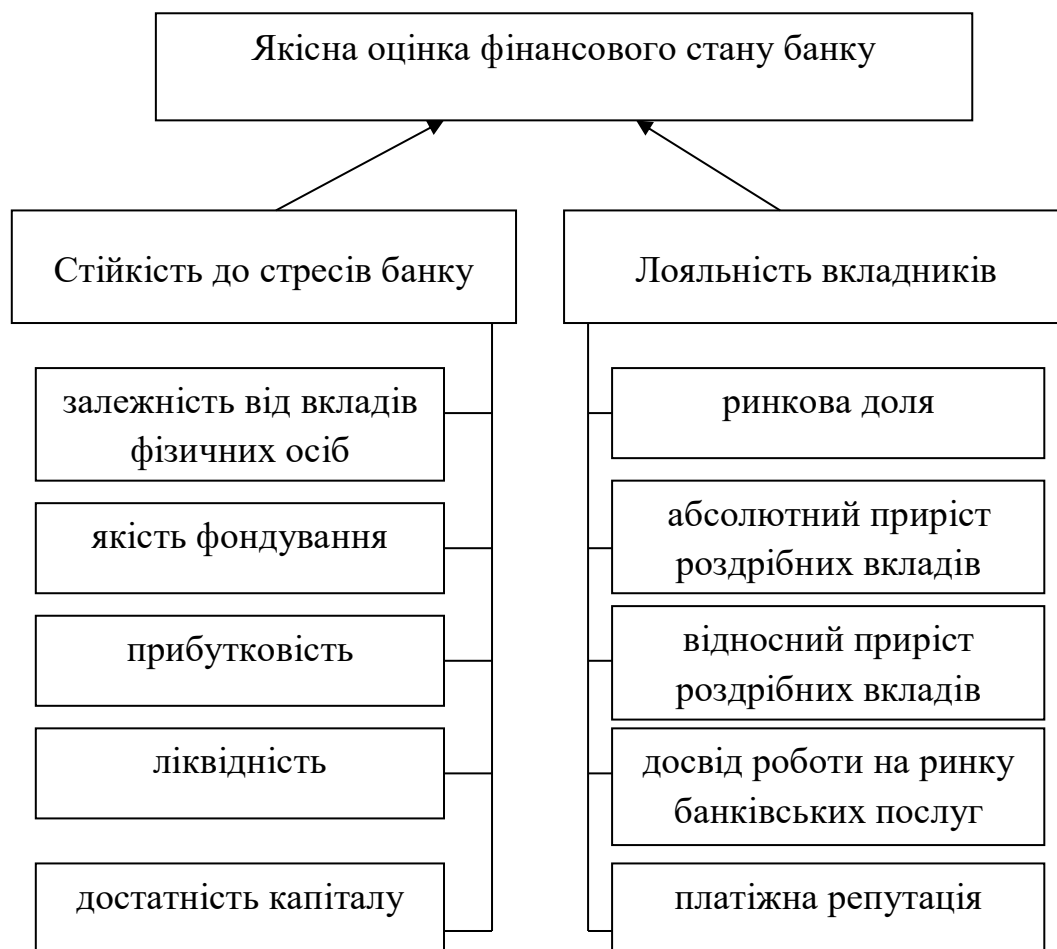

Рис. 1. Схема алгоритму якісної оцінки фінансового стану банку [8]

Якісна оцінка фінансового стану банку є узагальненням двох основних груп показників: стійкість до стресів банку та лояльність вкладників. Показник стійкість до стресів банку визначається на підставі наступних показників: залежність від вкладів фізичних осіб; якість фондування; прибутковість; ліквідність; достатність капіталу; масштаб діяльності. Лояльність вкладників

визначається як результат опрацювання таких показників, як: ринкова доля; абсолютний приріст роздрібних вкладів; відносний приріст роздрібних вкладів; досвід роботи на ринку банківських послуг; платіжна репутація.

Вибір банків для здійснення якісної оцінки й рейтингування включає банки першої, другої та третьої груп за класифікацією НБУ, що активно працюють на ринку роздрібних депозитів, а також окремі банки четвертої групи з обсягом депозитів фізичних осіб більш ніж 1 млрд грн.

З рейтингової оцінки фінансового стану банків були виключені банки, які є неплатоспроможними та в яких введено тимчасову адміністрацію. Рейтинг фінансового стану банків проводиться кожний квартал, не пізніше 1 календарного місяця після публікації квартальної звітності НБУ. Джерелами інформації виступають показники фінансової звітності банків, дані на офіційних сайтах банківських регуляторів, банківських асоціацій, рейтингових агентств, тощо.

Загальний бал банку визначається як середнє арифметичне балів, що одержані банком за двома групами факторів: стійкість до стресів та лояльність вкладників. Рейтинг фінансового стану банку визначається за шкалою від 1 до 5, в межах якої міститься загальний бал банку. За кожною групою факторів, тобто стійкість до стресів та лояльність вкладників, банк може набрати від 1 до 5 балів. Для кожного показника, що входить у групу, визначається бал від 1 до 5. Границі діапазонів для кількісних показників визначаються таким чином (табл. 1).

Таблиця 1. Визначення границь діапазонів

Кількість балів	Границі інтервалів
1 бал	Значення $< \bar{x} - \sigma$
2 бали	$\bar{x} - \sigma \leq$ Значення $< \bar{x} - 0.25 \cdot \sigma$
3 бали	$\bar{x} - 0.25 \cdot \sigma \leq$ Значення $< \bar{x} + 0.25 \cdot \sigma$
4 бали	$\bar{x} + 0.25 \cdot \sigma \leq$ Значення $< \bar{x} + \sigma$
5 балів	Значення $\geq \bar{x} + \sigma$

У цій таблиці $\bar{x}$ – середнє значення, σ – середнє квадратичне відхилення.

Для якісних показників кількість балів визначається експертним шляхом.

При розрахунку рейтингу фінансового стану банку використовуються наступні показники:

1) Стійкість до стресів:

- залежність від вкладів фізичних осіб визначається як частка вкладів фізичних осіб в зобов'язаннях;

- якість фондування: банки з мажоритарними іноземними власниками з країн з інвестиційним суверенним рейтингом – 5 балів; банки з мажоритарними іноземними власниками з країн з спекулятивним суверенним рейтингом – 4 бали; банки з державним капіталом – 3 бали; іноземні банки з великими політичними ризиками або банки з міноритарним іноземним капіталом, або вітчизняні системні банки, що мають досить велике значення – 2 бали; інші вітчизняні приватні банки – 1 бал.

- прибутковість активів;

- ліквідність визначається як доля ліквідних засобів в ресурсах банку;

- достатність капіталу визначається як відношення власного капіталу до активів;

- масштаб діяльності визначається місцем банку в ренкінгу активів НБУ.

2) Лояльність вкладників визначається за допомогою такого набору показників:

- доля банку на ринку роздрібних депозитів;

- абсолютний ріст роздрібного портфелю вкладів за квартал, визначений окремо для вкладів в іноземній валюті або в гривні;

- приріст роздрібного портфелю вкладів за квартал, визначений окремо для вкладів в іноземній валюті або в гривні;

- досвід праці на ринку, що визначається експертним шляхом на підставі аналізу кількості років існування банку на ринку та кількості періодів подолання фінансових криз;

- платіжна репутація банку визначається таким чином: невикплати вкладів, масові протести вкладників в діапазоні останніх трьох років – 1 бал; невикплати

вкладів, масові протести вкладників більш, ніж 3 роки тому, реалізований дефолт по недепозитним зобов'язанням – 2 бали; реалізований дефолт по недепозитним зобов'язанням більш 3 років тому, технічний дефолт по недепозитним зобов'язанням, реструктуризація, пролонгація заборгованості, державна рекапіталізація – 3 бали; технічний дефолт по недепозитним зобов'язанням, пролонгація заборгованості, державна рекапіталізація більш трьох років тому, випадки введення тимчасової адміністрації – 4 бали; відсутність вище приведених випадків – 5 балів.

Таким чином, використовуючи вище приведені показники, за схемою на рис. 1, можна провести якісну оцінку фінансового стану банків, що за своєю методикою краще відображує реальність, ніж інші методики, що були розроблені раніше, до періодів значних фінансових та економічних криз в Україні.

На підставі бальних оцінок цієї методики можна провести таку якісну інтерпретацію фінансового стану банків: від 1 до 2 балів – “незадовільний фінансовий стан та високий ризик банкрутства”; від 2 до 3 балів – “слабкий фінансовий стан банку та незначна фінансова стійкість”; від 3 до 4 балів – “задовільний фінансовий стан банку”; від 4 до 5 балів – “добрий фінансовий стан банку та значна фінансова стійкість”.

За даними офіційного порталу «Мінфін» [69] було проведено статистичну обробку окремих показників та загального балу, що входять до рейтингу якісної оцінки фінансового стану банків. Статистична обробка проводилася у пакетах Statistica та Excel, було використано дані за 4 квартал 2015, 4 квартал 2016 та 3 квартал 2017 року.

У табл. 2 наведено значення окремих показників для банків, що увійшли до першої десятки за значенням активів, станом на 4 квартал 2015 р.

Як видно з даних табл. 2, серед державних банків «Ощадбанк» у загальному рейтингу займав кращі позиції у порівнянні з іншими державними банками. Це обумовлено високим значенням стійкості до стресів, лояльністю вкладників та

кращою позицією у ренкінгу за депозитами, однак поступаючись за останнім показником ПАТ КБ «Приватбанк».

Таблиця 2. Складові якісної оцінки фінансового стану державних банків України станом на 4 квартал 2015 р.

Назва банку	Стійкість до стресів	Лояльність вкладників	Місце в ренкінгу за депозитами фіз. осіб	Загальний рейтинг	Місце в загальному рейтингу
	VAR1	VAR2	VAR3	VAR4	-
АТ «Ощадбанк»	3,1	4,6	2	4,12	6
ПАТ АБ «Укргазбанк»	3,5	4,4	8	3,96	7
АТ «Укрексімбанк»	2,9	3,9	3	3,66	9
ПАТ КБ «Приватбанк»	2,9	4,4	1	3,62	10

У табл. 3 наведено значення окремих показників для банків, що увійшли до першої десятки за значенням активів, станом на 4 квартал 2016 р.

Таблиця 3. Складові якісної оцінки фінансового стану державних банків України станом на 4 квартал 2016 р.

Назва банку	Стійкість до стресів	Лояльність вкладників	Місце в ренкінгу за депозитами фіз. осіб	Загальний рейтинг	Місце в загальному рейтингу
	VAR1	VAR2	VAR3	VAR4	-
АТ «Ощадбанк»	3,4	4,6	2	4,06	3
ПАТ АБ «Укргазбанк»	3,2	4,4	8	3,84	7
АТ «Укрексімбанк»	2,9	3,4	3	3,25	16
ПАТ КБ «Приватбанк»	2,8	2,8	1	3,05	19

За даними складових якісної оцінки фінансового стану державних банків станом на 4 квартал 2016 року бачимо, що АТ «Укрексімбанк» та ПАТ КБ «Приватбанк» знизили свої позиції у загальному рейтингу банків. «Ощадбанк», навпаки укріпив свої позиції, піднявшись у рейтингу з 6 місця (у 2015 р.) до 3 позиції (у 2016 р.)

У табл. 4 наведено значення окремих показників для банків, що увійшли до першої десятки за значенням активів, станом на 3 квартал 2017 р.

Таблиця 4. Складові якісної оцінки фінансового стану державних банків України станом на 3 квартал 2017 р.

Назва банку	Стійкість до стресів	Лояльність вкладників	Місце в ренкінгу за депозитами фіз. осіб	Загальний рейтинг	Місце в загальному рейтингу
	VAR1	VAR2	VAR3	VAR4	-
АТ «Ощадбанк»	3,1	4,4	2	3,84	4
АТ «Укрексімбанк»	3,4	3,3	3	3,51	8
ПАТ АБ «Укргазбанк»	3,1	3,4	6	3,45	9
ПАТ КБ «Приватбанк»	2,8	3,5	1	3,22	14

Як видно з результатів рейтингу державних банків у 3 кварталі 2017 р. відбулись наступні зміни: ПАТ АБ «Укргазбанк» поступився АТ «Укрексімбанк», позиції якого зросли до 8 місця у загальному рейтингу. Кращі позиції АТ «Укрексімбанк» обумовлені перш за все більшою стресостійкістю станом на 3 квартал 2017 р. та стійкими позиціями у ренкінгу за депозитами фізичних осіб та достатньою лояльністю вкладників. Стосовно ПАТ АБ «Укргазбанк», то зниження його у загальному рейтингу обумовлено, перш за все, погіршенням лояльності вкладників. Зазначимо, що ПАТ КБ «Приватбанк» піднявся з 19 до 14 місця, а АТ «Ощадбанк» дещо знизив свій рейтинг (з 3 до 4 позиції у загальному рейтингу).

Далі, проведемо статистичний аналіз показника загального рейтингу банків України за період 2015-2017 рр. У табл. 5 приведено розраховані статистичні характеристики розподілу загального рейтингу (кількості балів) банків України за період 2015-2017 рр. До основних статистичних характеристик належать: кількість спостережень; середнє вибіркове значення та його довірчі інтервали; максимальне та мінімальне значення; медіана; нижній та верхній квартилі, тощо.

*Таблиця 5. Статистичні характеристики розподілу
загального рейтингу банків України за 2015-2017 рр.*

Кільк. спостер	Серед. значен.	Серед. квадр. відх.	Мінім. значен.	Максим значен.	Нижня границя серед. значен.	Верхня границя серед. значен.	Медіана	Нижній квартиль	Верхній квартиль
96	3,22	0,64	1,45	4,69	3,09	3,35	3,22	2,76	3,64

На підставі аналізу статистичних характеристик розподілу загального рейтингу (кількості балів) банків України та побудованої гістограми (рис. 2) можна зробити припущення про характер типу розподілу показника загального рейтингу банків України.

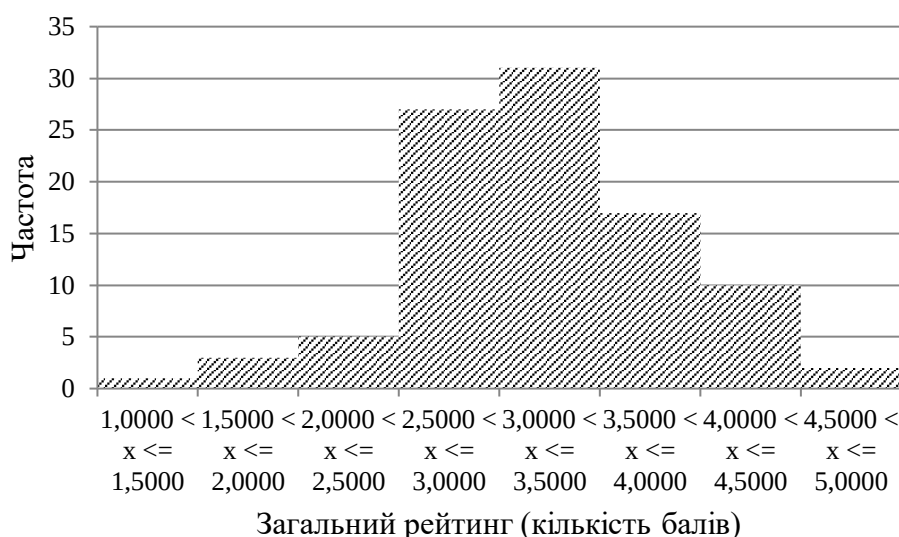

*Рис. 2. Гістограма розподілу значень загального рейтингу
банків України за 2015-2017 рр.*

Побудована на рис. 2 гістограма розподілу показника загального рейтингу банків України дає можливість припустити наявність нормального закону розподілу цього показника. Ця гіпотеза була також перевірена на підставі розрахунків за критерієм Колмогорова-Смірнова. Таким чином, з урахуванням припущення про нормальний закон розподілу були побудовані за допомогою статистичних функцій Ексел диференційна та інтегральна функції розподілу значень показника загального рейтингу банків України.

Диференційна функція розподілу значень показника загального рейтингу банків України приведена на рис. 3. Диференційна функція розподілу показника загального рейтингу показує вірогідність з якою можливе те чи інше значення цього рейтингу. Тобто видно, що малі значення (від 1 до 2) мають низьку вірогідність, але й достатньо великі – від 4,5 до 5 теж спостерігаються не часто. Найбільшу вірогідність мають значення, що розташовані поблизу середнього значення, яке у нормальному законі співпадає з модальним значенням. У випадку цієї вибірки середнє та модальне значення дорівнюють 3,22.

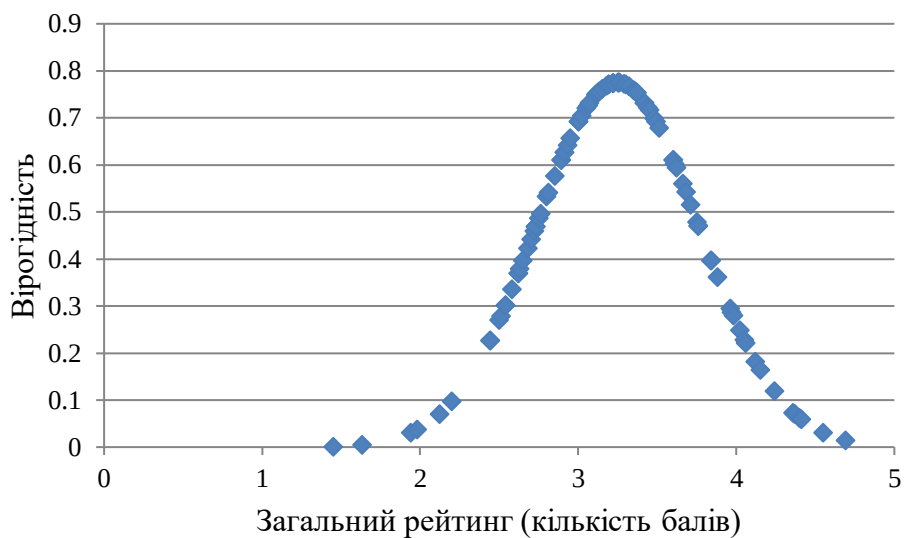

Рис. 3. Диференційна функція розподілу значень показника загального рейтингу банків України

Інтегральна функція розподілу значень показника загального рейтингу банків України приведена на рис. 4.

Інтегральна функція розподілу значень показника загального рейтингу банків України використовується для розрахунку вірогідності того, що задане значення загального рейтингу досліджуваного банку буде більше або менше заданого порогу або буде належати у заданому інтервалі.

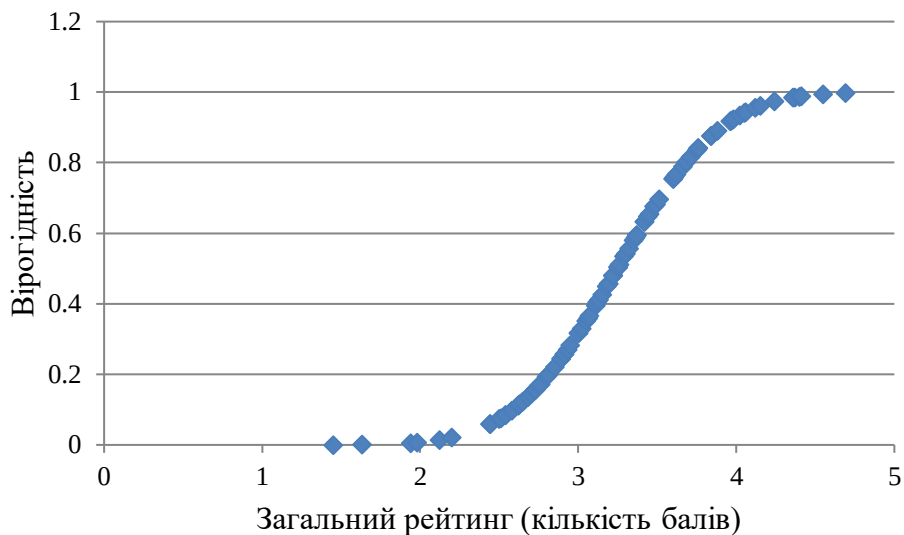

Рис. 4. Інтегральна функція розподілу значень показника загального рейтингу банків України

Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що функції розподілу можуть бути використані при побудові логіт та пробіт моделей, які використовуються в задачах рейтингового управління та дозволяють прогнозувати значення рейтингової оцінки при умові впливу різних факторів, які визначають позиції банку. Втім, побудова логіт та пробіт моделей потребує використання спеціального програмного забезпечення та внаслідок нелінійного характеру моделей виникають певні труднощі з їх використанням при прогнозуванні.

Література

1. Афанасенко М. В. Сутність та значення рейтингових оцінок у процесі управління банком / М. В. Афанасенко // Вісник Української Академії банківської справи – 2011. – № 1 (30). – С. 72-76.
2. Бабкіна І. Досвід зарубіжних країн щодо рейтингової оцінки діяльності банків / І. Бабкіна // Вісник Національного банку – 2010. – № 6. – С. 31-33.
3. Васюренко О. В. Економічний аналіз діяльності комерційних банків: навч. посіб. / О. В. Васюренко, К. О. Волохата. – К.: Знання, 2006. – 463 с.

4. Кочетков В. М. Організація управління фінансовою стійкістю банку в ринкових умовах: монографія / В. М. Кочетков. – К.: Вид-во Європейського університету, 2014.– 300 с.
5. Хайлук С. О. Використання непараметричних методів оцінки ефективності, результативності та продуктивності діяльності вітчизняних банків / С. О. Хайлук, Т. М. Мельник // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 11. – С. 263-272.
6. Шпаковська Н. І. Методичний підхід до оцінки фінансової стійкості банків / Н. І. Шпаковська // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2013. – № 3. – С. 100-105.
7. Офіційний сайт порталу «Мінфін» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://minfin.com.ua/banks/rating>.
8. Дубровіна В. А. Рейтингування банків в Україні / В. А. Дубровіна, С. В. Белоусова // Реформування системи державних фінансів: завдання, пріоритети, механізми: матеріали міжвузівського круглого столу з міжнародною участю (м. Харків, 25 квітня 2017 р.). – Харків: РВВ ХТЕІ КНТЕУ, 2017. – С. 22-23.

ВЛИЯНИЕ ВАЛЮТНЫХ ШОКОВ НА ЭКОНОМИКУ И ЖИЗНЕННЫЙ УРОВЕНЬ НАСЕЛЕНИЯ БЕЛАРУСИ

Борис Желиба

Белорусский государственный экономический университет

Минск, Республика Беларусь

boriszheliba@gmail.com

Последние дни августа и первые дни осени 2018 года работы Белорусской валютно-фондовой биржи (БВФБ) показывают, что белорусский рубль усиленно девальвируется. Сначала он падал к доллару и евро, но укреплялся к российскому рублю и за счет этого удерживались его позиции к валютной корзине, позднее результаты биржевых торгов показывали ослабление белорусской денежной единицы ко всем валютам. Так, в начале сентября курс доллара поднялся до 2,12 белорусского рубля, евро – до 2,47. Российский рубль вырос до 3,11 за свою сотню. К валютной корзине белорусский рубль ослаб на 0,34%. На биржевых торгах в сентябре падение белорусской денежной единицы продолжалось: 2,14 за доллар и 2,49 за евро. Российская денежная единица немного сдала – 3,10. Лихорадка российского рубля явно перекидывалась на рубль белорусский. Достигнутая глубина девальвации белорусского рубля может трактоваться как валютный шок. Максимум своего падения к доллару рубль демонстрировал в феврале 2016 года, когда за «американца» давали 2,20 (в деноминированных рублях).

До сих пор Нацбанк утверждал, что он напрямую не вмешивается в процесс курсообразования на БВФБ, что курсы белорусской денежной единицы равновесные, то есть их формирует рынок в зависимости спроса и предложения на валюты. И, действительно, это было так, и рубль был стабильным [1]. До того момента, когда США начали санкциями атаковать российскую денежную

единицу. На сегодня реально этих санкций пока нет, они еще впереди. Но психологического фактора только объявления этих санкций оказалось достаточно для падения курса российского рубля. Нерезиденты стали в спешном порядке избавляться от облигаций российского Министерства финансов и от акций ведущих российских компаний. Вредность американских санкций в том, что они начнут распространяться на любые страны и компании, которые к ним не примкнут. Чтобы поддержать курс своей денежной единицы, Центробанк РФ отказался от приобретения валюты для Минфина на Московской бирже до конца сентября и задумался о повышении своей ключевой ставки. Падение российской валюты в августе било рекорды независимо от динамики мировых цен на нефть. Курсы российского рубля доходили до 70 денежных единиц за доллар и 80 за евро.

Чтобы затормозить обвальное падение курсов российской денежной единицы Центробанк РФ поднимает 14 сентября свою ключевую ставку на 0,25 процентных пункта – до 7,5% годовых. Также он отложил до конца 2018 года покупки валюты для Министерства финансов РФ в рамках бюджетного правила. Как следствие, курс российского рубля стал укрепляться к доллару и евро. Белорусский рубль также частично отыгрывает свои курсовые позиции до 2,08 за доллар. Однако Нацбанк РБ отказывается изменять свою ставку рефинансирования вслед за Российским центробанком. Она остается 10% годовых. И белорусская денежная единица в начале октября вновь девальвируется к доллару до 2,16 единиц и до 2,47 единиц к евро. Тогда как российский рубль фиксируется на уровне 65-66 единиц к доллару и 75-76 единиц к евро. К белорусскому рублю он укрепляется до 3,30 за 100 единиц.

С августа, когда началась первая волна ослабления белорусского рубля, по октябрь общая девальвация к доллару составила 6,7%. Поняв, что девальвация рубля приобретает чуть ли не системный характер, белорусы запаниковали. Они резко снизили чистую продажу наличной валюты, а безналом стали закупаться впрок. Если в августе наши соотечественники вместе с предприятиями отнесли в банки на 80,8 млн долларов (в эквиваленте) больше,

чем купили, то в сентябре чистая продажа сменилась чистой покупкой (181,8 млн.). Граждане купили бы и больше, да «лишних» рублей маловато. По безналичному расчету в сентябре они все-таки забрали из банковской системы 82,2 млн долларов. Больше было только в январе 2016 года (91,1 млн). Надо учесть, что введение Нацбанком безотзывных вкладов «заморозило» рубли, которые бы физические вкладчики, не купишь они в очередной раз на соблазнительные проценты, обратили бы быстрее в валюту.

Усиление волатильности на белорусском валютном рынке объясняется отменой обязательной продажи валютной выручки экспортерами. Поэтому на курс теперь больше влияют внешняя конъюнктура, оптимистические, либо панические настроения участников рынка, график платежей по валютным долгам и другие факторы. Биржевой рынок Беларуси отличается небольшой емкостью. На объемы торгов по доллару, евро, российскому рублю могут повлиять несколькими крупными заявками от больших игроков любые банки. Поэтому Нацбанку приходится экстренно сглаживать нежелательные большие курсовые колебания. Как известно, сильный рубль вредит белорусским экспортерам, особенно его укрепление к российской денежной единице. Походящий интервал колебания белорусского рубля к российскому 3,1-3,2 за 100 единиц. Имеет значение и фактор сезонности. С осени в Беларуси начинается бурный рост импорта российских энергоносителей к отопительному сезону. За поставки нефти и газа белорусские профильные предприятия расплачиваются долларами. Их надо где-то взять, поскольку выручка у местных энергетиков исключительно рублевая. Это будет клонить белорусский рубль в сторону девальвации к валютной корзине.

Нацбанк РБ располагает весьма ограниченными валютными резервами, чтобы масштабными валютными интервенциями на бирже поддерживать курсовые позиции своей денежной единицы. До сих пор курсовая политика белорусского главного регулятора основывалась, как отмечалось, на сглаживании резких колебаний валютных курсов рубля, которых до августа на бирже не было. Самый действенный инструмент удержания национальной

денежной единицы от обвального падения – это валютная интервенция. В свое время, когда курс белорусского рубля был еще не так устойчив, главный регулятор говорил о точечной интервенции для поддержания его стабильности. Но были времена, скажем, январь-февраль 2011 года, когда Нацбанк выставял на торги из золотовалютных резервов сотни миллионов долларов, чтобы уравновесить спрос и предложение на бирже. И сжег их, как дрова в топке, почти все. Он запретил банкам подкреплять пункты обмена валютой долларовыми и евро банкнотами. Население не имело легальной возможности приобрести наличную валюту. Появились «черный» и «серый» валютные рынки, где валютные курсы белорусского рубля кратно превышали официальные курсы главного регулятора. В 2011 году инфляция превысила 100%, девальвация рубля была почти трехкратная. В настоящее время белорусские золотовалютные резервы также недостаточны, они едва покрывают двухмесячный импорт. Надо же погашать государственный долг, что составит в 2018 году 3,7-3,8 млрд долларов.

Пагубность отставания девальвации белорусского рубля от российского хорошо показал конец 2014 года, когда наши экспортеры, особенно сельское хозяйство, подсчитывали сотни миллионов долларов потерь. Но стоит ли бежать белорусскому рублю за своим российским собратом, который может не на шутку разойтись, когда американские санкции реально вступят в силу? Не удержишь девальвацию – получишь соответствующую инфляцию со всеми вытекающими последствиями. Пойдет ли Нацбанк на серьезное вмешательство в биржевые торги или будет по-прежнему созерцать тревожную ситуацию? По данным того же Нацбанка при снижении курса белорусского рубля к доллару на 1% потери предприятий от переоценки валютной кредитной задолженности белорусским банкам составляют 230 млн рублей, потери бюджета от переоценки внешнего долга – 330 млн рублей.

Курсовые разницы в наибольшей степени ухудшили финансовое состояние белорусских предприятий. По данным Белстата убытки убыточных организаций Беларуси за 8 месяцев составили 2,7 млрд рублей, то есть по

сравнению с аналогичным периодом прошлого года увеличились на 77,3%. Ухудшение финансовых результатов предприятий объясняется не столько падением прибыли от реализации, сколько убытками от инвестиционной и финансовой деятельности, включая большую долговую нагрузку и курсовые разницы. Долговая нагрузка особо не увеличивалась и, например в августе оставалась на уровне июня-июля – около 5 млрд рублей. Следовательно, главный урон состоянию финансов нанесла девальвация белорусской национальной валюты. Только за август белорусский рубль обесценился к доллару на 4,4%, к евро – на 4,7%. В этом плане самыми пострадавшими отраслями обрабатывающей промышленности стали деревообработка и целлюлозно-бумажная промышленность (убытки в августе 221 млн рублей), шинная производство и цементные заводы (155 млн рублей). Именно те, которые модернизировались за связанные китайские кредиты. Не трудно догадаться, что эти кредиты погашаются из бюджета, то есть за счет налогоплательщиков.

Долговая нагрузка на реальный сектор белорусской экономики остается запредельной. За 8 месяцев крупные и средние предприятия погасили долги по кредитам и займам на сумму 37,8 млрд рублей. На эти цели белорусские организации вынуждены были направить 26,4% своей выручки. А в Витебской области – 37,3% выручки. Лидерами по суммам отданных долгов стали пищевая промышленность (4,3 млрд рублей), нефтепереработка (5,8 млрд) оптовая торговля (4,5 млрд рублей). Указы президента № 200 и № 399 о путях снижении долгового бремени пока помогают недостаточно.

Две трети текущего года по данным официальной статистики экономика Беларуси вела себя неровно. Самым неудачным месяцем стал август [2]. ВВП провалился даже на 0,5%. Да и третий квартал был самым плохим: за июль-сентябрь экономика прибавила лишь 2,2%. Лишь сентябрь показал 3,7% в годовом измерении. Это тот показатель, на котором правительство, как минимум, желает удержать динамику ВВП к концу года. А вообще, чтобы следовать параметрам пятилетки, необходимо держать рост экономики не

менее 4,1%. Западные кредиторы Беларуси не верят в реальность решения этой задачи.

Отдельные предприятия Беларуси работают с вполне приличной рентабельностью. В целом крупные и средние предприятия, отчитывающиеся перед Белстатом, за 8 месяцев показали рентабельность продаж 7,6%. Но это хуже, чем за январь-август 2017 года (8,4%). Высокорентабельные сферы экономики информация и связь (22,3%), фармацевтика (22%), операции с недвижимым имуществом (27,3%). Самую низкую рентабельность показала нефтепереработка – всего 0,1%. Наши НПЗ объективно оказались в худших условиях. На входе – дорожающее из-за налогового маневра российского Минфина в долларах сырая российская нефть, плюс дорожающий доллар, на выходе – госрегулирование цен на нефтепродукты.

Валютные шоки на российской, а, затем, и на белорусской биржах спровоцировали США. В августе 2018 года на сайте Конгресса США был опубликован полный текст законопроекта по новым санкциям, которые могут быть наложены на Россию за вмешательство в выборы президента США, за хакерские атаки и прочие неблагоприятные на взгляд американского истеблишмента дела. Документ содержит запрет американским инвесторам на покупку российского госдолга (облигаций федерального займа – ОФЗ), речь в нем также идет об аресте активов и запрете операций с ведущими российскими госбанками (Сбербанк, ВТБ, ВЭБ и др.). Не исключаются запрет на полеты в США российскому «Аэрофлоту» и почти полное прекращение американского экспорта в Россию. Уже эти еще только объявленные санкции благодаря психологическому фактору вызвали биржевую панику в России.

Российское руководство усилило политику дедолларизации, агитируя государства, которые не ладят с США, перейти во взаимных расчетах на национальные валюты. Россия в спешном порядке уходит от участия в госдолге США, избавляясь от американских казначейских облигаций, и наращивает золотую составляющую своих резервов. Только в июле Центробанк РФ купил 26,1 тонны. Тем самым Россия думает смягчить для себя последующие

санкции. Но если посредством доллара осуществляется около половины мировых расчетов, то, например, доля китайского юаня в них всего 1,8%. Потому как доллар остается непререкаемой мировой валютой № 1. За него на мировом рынке приобретешь все и везде. А, обладая национальной валютой партнера, можешь рассчитывать только на его рынок.

Среди держателей облигаций российского министерства финансов порядка 33% – это были нерезиденты. Сейчас их доля снизилась до 26%. Иностранные владельцы российских гособлигаций и акций крупных российских компаний уже начинают, как говорят, их «сливать», что есть масштабный уход иностранного капитала с российских рынков и что уже отразилось на снижении котировок ценных бумаг и индексов бирж. Если крупнейшие российские банки лишат возможности работы с долларовыми операциями, это будут уже не банки. Самое худшее, если дело дойдет до эмбарго на российский нефтяной экспорт. Либо американцы могут в союзе с Саудовской Аравией вновь, как это они сделали в 2014 году, обвалить мировые цены на нефть. США и Саудовцы сейчас наращивают добычу «черного золота».

Не факт, что все эти намеченные санкции будут реализованы. Однако факт, что паника на российских и белорусских биржах уже началась и положение может усугубиться с введением санкций Запада с ноября 2018 года. Для экономических властей Беларуси пока встает задача, как грамотно отреагировать на валютные шоки. Особенно, на девальвацию российского рубля. Чтобы не повторить ошибок, допущенных в подобной ситуации конца 2014 года. Пока Центробанк РФ не вмешивается в процесс курсообразования своей валюты. Как известно, слабый российский рубль при укрепляющемся относительно его белорусском рубле – выгодная ситуация для российских экспортеров, равно как невыгодная для белорусских экспортеров в Россию. За белорусский экспорт россияне рассчитываются своими подешевевшими денежными знаками, а российские товары более конкурентоспособны на белорусском рынке. До настоящего времени Нацбанк существенно не ослабляет и не укрепляет нашу денежную единицу к российской.

В силу последних событий российская кредитная поддержка Беларуси может уменьшиться. У России есть чем пережить новые санкции, их золотовалютные резервы восстановились под 460 млрд долларов. Хотя российские банки уже испытывают дефицит валюты. Белорусские валютные резервы, как всегда, на минимуме, а долговая ситуация на пределе. Ясно одно, белорусскому руководству станет все сложнее договариваться с российскими коллегами по принципиальным вопросам как экономического, так и политического свойства. О доступе белорусской продукции на российский рынок, о ценах на энергоносителях, о рефинансировании долгов и т.д. А на время переговоров лучше иметь как можно более стабильную ситуацию у себя дома.

Нацбанку за сентябрь не удалось впервые с начала года купить валюту и пополнить золотовалютные резервы государства. По тому, как слабел рубль можно предполагать, что биржевой спрос на валюту превышал ее предложение. Естественно, валютные резервы страны вновь стали худеть: 6 926 млн долларов в эквиваленте на 1. 10. 2018 после 7,2 млрд в последнем измерении. Только в сентябре от начала года они снизились на 389 млн долларов. Понятно, что величина золотовалютных резервов колеблется в зависимости от моментов их пополнения биржевыми покупками Нацбанка и поступлениями от внешних и внутренних займов и моментов погашения долгов. Ежемесячно Минфин и Нацбанк возвращают кредиторам сотни миллионов долларов и евро. С начала 2018 года уже отдали 4,4 млрд долларов (в эквиваленте). Поэтому влиять Нацбанку на результаты биржевых торгов посредством валютной интервенции не приходится. Но уже есть прогнозы, что белорусский рубль вновь имеет все шансы взять свой девальвационный рекорд в 2,20.

Тем не менее ситуация с валютой терпимая, бывало и похуже. Во-первых, в октябре поступил шестой транш кредита Евразийского банка в размере 200 млн долларов. Во-вторых, на октябрь приходится уплата квартальных налогов и не у всех плательщиков будет достаточно для этого рублей. Уже все это может поправить белорусские резервы и успокоить валютный рынок. Тот факт, что

Нацбанк не тронул ставку рефинансирования для курсового укрепления белорусского рубля, говорит о том, что там относятся к значительной девальвации рубля пока спокойно. Ведь в Основных направлениях денежно-кредитной политики записаны золотовалютные резервы на конец года не менее 6 млрд долларов. К тому же и нефть дорожает, что может пополнить дополнительно национальную «копилку».

Но с ноября реально начнут действовать антироссийские санкции США. Как с ними будет справляться российская экономика – неизвестно. Прогнозы на этот счет всякие: от оптимистических со стороны российского руководства, до пессимистических со стороны Запада. А от здоровья рынка белорусской восточной соседки очень много зависит в экономике Беларуси. США, например, стараются сбить мировые цены на «черное золото», урезать доходы российской казны. Но это не устраивает их главного нефтедобывающего союзника Саудовскую Аравию. Американцы вновь обложили санкциями Иран. Из-за нефтяного эмбарго он снизил экспорт основного продукта на треть, но и мировые цены на нефть подскочили. Может на таких противоречиях и выйдет из тяжелой ситуации Россия и Беларусь вместе с ней. А, может, придется все-таки идти на реформы.

Девальвация национальной денежной единицы отрицательно отразилась на доходах населения Беларуси. Перед правительством Беларуси в свое время была поставлена задача обеспечить 500-долларовый эквивалент среднемесячной зарплаты по стране. В декабре 2010 года средняя зарплата составила 520 долларов США в эквиваленте. Однако, как показал валютно-финансовый кризис экономики в 2011 году, заработная плата в большой степени была увеличена административным путем, то есть, искусственно. Темпы роста зарплаты кратно превысили темпы роста производительности труда. Позднее белорусскую экономику настигли экономические кризисы 2015-2016 годов по причине тех же санкций Запада, наложенных на экономику России. Средняя зарплата белорусов в эти годы упала до 360-380 долларов в эквиваленте. Чтобы поддержать свой жизненный уровень население Беларуси

30 последних месяцев подряд выступало чистым продавцом валюты в пунктах обмена банков. Ежемесячные продажи достигали 200 млн долларов. Они существенно пополняли валютный рынок и выступали фактором, стабилизирующим курс белорусского рубля. Ситуация изменилась, как отмечалось выше, в сентябре месяце 2018 года. Но валютные сбережения физических вкладчиков банков уменьшились период 2015-2016 годов на 1 млрд долларов. В настоящее время власти Беларуси выдвинули лозунг обеспечить среднюю зарплату по стране в 1000 белорусских рублей. Видимо, опасаясь возможной девальвации национальной валюты, которая и случилась в очередной раз. К концу 2018 эта средняя заработная плата по стране практически достигнута. Однако долларовый эквивалент ее не достигает и рубежа декабря 2010 года. При курсе доллара 2,15 рубля ее долларовый эквивалент составит 465 долларов или около 405 евро в эквиваленте. Следовательно, 10 лет, начиная с 2010 года, по доходам населения экономика Беларуси топчется на одном месте, ходит по кругу.

По средней зарплате Беларусь давно обошли ее соседи. В России среднемесячная зарплата в августе составила 41 140 рублей, или 1326 в белорусских рублях, или 625 доллара, в Латвии во втором квартале 2018 года средняя зарплата составила 1004 евро, в Литве – 927 евро, в Польше – 1300 евро. Главный вывод очевиден: существующая в стране централизованная экономическая модель с опорой на государственную собственность не в состоянии обеспечить достойный жизненный уровень своему населению.

Литература

1. Программа социально-экономического развития Республики Беларусь на 2016-2020 годы [Электронный ресурс]: / Совет Министров Республики Беларусь. – Режим доступа: http://www.government.by/upload/docs/program_ek2016-2020.pdf. – Дата доступа: 13. 05. 2018.

2. Минэкономки прогнозирует рост ВВП в Беларуси в 2018 году на 3,4%
[Электронный ресурс]: // БелТА. Новости Беларуси. – Режим доступа:
<http://www.belta.by/economics/view/minekonomiki-prognoziruet-rost-vvp-v-belarusiv-2018-godu-n-37-261857-2017/>. – Дата доступа: 24. 09. 2018.

РОЗВИТОК КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ СИСТЕМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Павло Захарченко¹, Тетяна Кунгурцева-Мащенко²

Бердянський державний педагогічний університет

Бердянськ, Україна

¹pvzz1957@gmail.com, ²tanyakungurtseva2704@gmail.com

Реформування національної економіки пов'язане з глибокими структурними перетвореннями у всіх сферах суспільного життя, трансформацією господарського комплексу України, здійсненням ефективної регіональної політики та іншими важливими напрямками соціально-економічного розвитку. Одним з найважливіших завдань цього процесу залишається пошук раціональних методів і способів активізації розвитку тих видів діяльності, для яких існують всі необхідні умови і які по своїй соціальній результативності та економічній віддачі можуть скласти гідну конкуренцію традиційним галузям господарства. Серед таких своєрідних «точок зростання» пріоритетне місце займає курортно-рекреаційна сфера.

У сучасній світовій економіці курортні рекреації – одна з самих високоприбуткових сфер господарства, а також одна з тих, що найбільш динамічно розвивається. Багато країн мають в їх особі не лише постійно зростаюче джерело фінансових надходжень, але і за рахунок залучення мільйонів туристів активно розвивають інфраструктуру територій, створюють додаткові робочі місця. Україна володіє потужним курортно-рекреаційним потенціалом, ефективне освоєння якого може забезпечити не лише повне задоволення потреб населення в рекреаційних послугах, але і принести реальну економічну вигоду. Тому рекреаційна сфера в процесі ринкової трансформації економіки повинна зайняти одне з провідних місць в структурі господарського комплексу [1].

Комплексний характер національних курортно-рекреаційних комплексів, особливості їх функціонування в сучасних економічних умовах, мобільна структура системи додаткових послуг, різноманітність форм власності, активний характер протікання процесів спеціалізації та інтеграції, високий рівень конкуренції як на ринку рекреаційних продуктів, так і з іншими галузями економіки за здобуття тих або інших видів ресурсів, попит, який стабільно зростає, – всі ці та інші особливості сучасних українських курортно-рекреаційних комплексів визначають необхідність вирішення проблем обґрунтування ефективних методів по їх розвитку як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі.

В умовах сучасної глобальної економіки виробничий і економічний потенціал національного курортно-рекреаційного і туристичного комплексу не може ефективно використовуватися і відтворюватися, якщо не буде сформований ефективний механізм управління його діяльністю. Ринкові економічні відносини в Україні зумовили корінні зміни в підході до діяльності в курортній індустрії. Якщо раніше курортно-рекреаційні комплекси були орієнтовані на масове оздоровлення населення, то зараз основний напрям в їх діяльності – ефективність оздоровчого процесу, базується на нових методиках лікування, реабілітації, оздоровлення, впровадженні новітніх технологій діагностики і лікування і використання нетрадиційних методів.

Слід також відзначити, що специфіка сучасного туристичного попиту проявляється в підвищенні інтересу саме до лікувальної складової курортно-рекреаційного продукту. Це пояснюється глобальними негативними тенденціями дії на організм людини з боку довкілля, високою мірою інтенсифікації праці, психологічними стресами, показниками здоров'я, що постійно погіршуються, і іншими негативними проявами сучасного життя. В даний час все більше туристів прагнуть до отримання якісного санаторно-курортного лікування. Попит на бальнеологічні курорти за останні три роки виріс більш, ніж на 50%, на пансіонати з лікуванням – на 15%. Сьогодні курортно-рекреаційний попит має тенденції зміни у бік індивідуалізації

відпочинку, підвищення потреби в лікувальній складовій і зменшення терміну перебування на курорті [2].

Всі ці чинники змушують підприємства курортно-рекреаційної сфери міняти відношення до принципу організації курортної діяльності, звертати увагу на вдосконалення санаторно-курортного обслуговування, надання якісних лікувально-оздоровчих послуг, психологічного комфорту, що практично неможливе без трансформації існуючих економічних процесів. Таким чином, трансформаційний аспект економіки курортно-рекреаційних комплексів в сучасних умовах набуває особливої актуальності, що, у свою чергу, вимагає розробки відповідних підходів і інструментарію досліджень таких процесів, заснованого на системних методах і моделях.

Основна особливість розвитку сучасного світового господарства, полягає у збільшенні частки і значущості сектора курорту та туризму. Чимало зарубіжних країн вже зуміло збільшити свої доходи за рахунок розвитку міжнародного та внутрішнього туризму. Все частіше курортно-туристична індустрія розглядається економістами, як самостійний, важливий інструмент забезпечення економічного зростання, розвитку регіону та боротьби з бідністю.

Згідно прогнозам СОТ [3] на початок ХХІ століття очікується істотне зростання кількості туристів, а, отже, і доходи від туризму значно збільшаться. Перспективи розвитку рекреацій та туризму, як інструменту економічного зростання та зменшення рівня безробіття, засновані на декількох унікальних характеристиках:

- по-перше, курортно-туристична діяльність дає можливість моделювання різноманітних варіантів розвитку економіки, особливо в регіонах, які не мають основних сегментів економіки (промисловості та сільського господарства).

- по-друге, рекреації та туризм дають можливість створити нові робочі місця та можливості для отримання доходів для вразливих груп і співтовариств. Таким чином, боротьба з безробіттям дозволяє отримати додаткові доходи від їх працевлаштування.

- по-третє, громадяни та підприємства курортних регіонів, зможуть здійснювати додаткові поставки товарів і послуг для туристичного бізнесу. Що призведе до збільшення кількості підприємців та надходжень до державного бюджету.

- вчетверте, інвестори, на паритетних засадах, розпочнуть інвестувати в інфраструктуру регіону, що додатково призведе до підвищення значущості та привабливості регіону.

Загальний економічний ефект досягає свого максимуму через взаємозв'язку між рекреаціями і туризмом та іншими місцевими економічними секторами. Сильні економічні зв'язки з туризмом та іншими секторами (наприклад, сільським господарством і малими підприємствами) підвищують ефект мультиплікатора (економічний показник, величина якого характеризує ступінь, в якому збільшення інвестиційного попиту чи самих інвестицій породжує зміну обсягів випуску продукції та споживчого попиту на цю продукцію).

Мультиплікатор сприяє збільшенню доходів і створенню нових робочих місць для місцевого населення. Посилення економічних зв'язків за рахунок туризму приводить до розвитку регіону та додатковому попиту на місцеві товари та послуги, також створюються більш широкі можливості для місцевих підприємств і організацій [4].

Розглянемо стан та перспективи курортно-рекреаційного комплексу України. Практично вся територія України, від заходу до сходу, має сприятливі кліматичні умови та володіє різноманітними рекреаційними і туристичними ресурсами. Все це створює передумови формування конкурентоспроможного рекреаційно-туристичного комплексу. При всьому цьому розмаїтті, ресурсний та інфраструктурний потенціал використовується недостатньо, а нинішній стан курортно-рекреаційного комплексу не відповідає потребам сучасного споживача.

На даний час в Україні для розміщення відпочиваючих і туристів існує понад 1400 готелів, туристичних центрів, санаторіїв і близько 3000 рекреаційних об'єктів. У цій сфері економіки зайнято приблизно

З мільйона громадян України. Розвиток сектора позиціонується, у першу чергу, як туристичні об'єкти, а вже потім як рекреаційні центри. Однак, сучасна світова практика свідчить про зворотне. На рис. 1 представлена динаміка змін кількості оздоровлених громадян на території України (за регіонами).

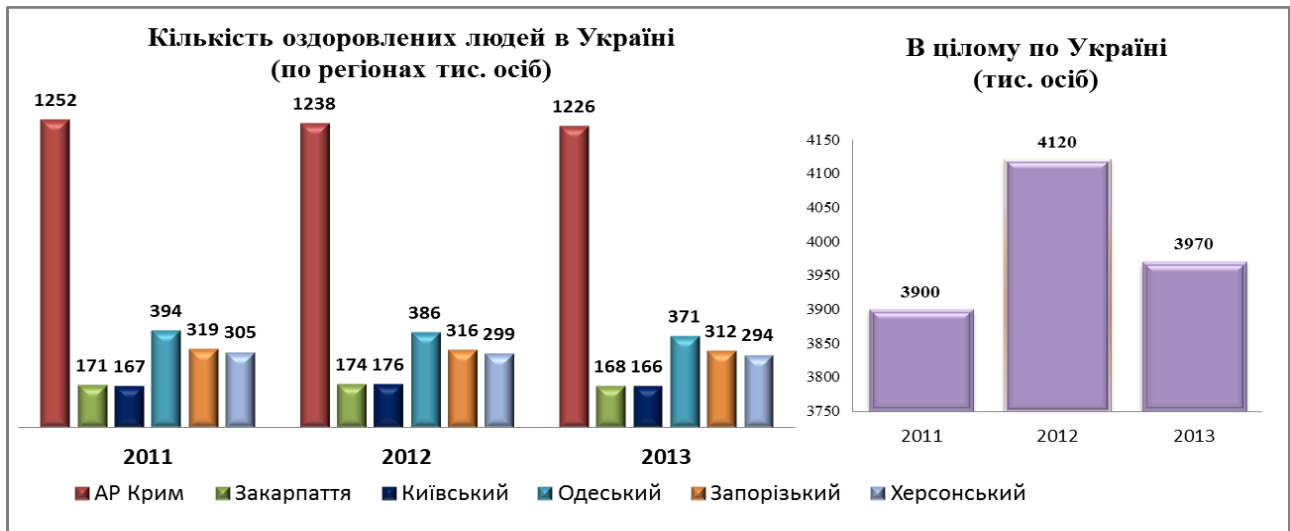

Рис. 1. Динаміка змін кількості оздоровлених громадян на території України (по регіонам, тис. чол.)

Зі статистики, яка представлена рис. 1, можна зробити наступний висновок: загальна кількість рекреаційних туристів впевнено та безупинно зростає. Основними регіонами курортно-рекреаційних комплексів України є: Крим, Одеський, Запорізький і Закарпатський регіони. У табл. 1 представлений SWOT-аналіз Запорізького регіону, його переваги та недоліки в порівнянні з іншими регіонами, а також можливості та загрози.

У моменти соціально-економічної нестабільності, важливою сферою державного регулювання, є рівень зайнятості та безробіття населення. Проблема безробіття та зайнятості займає провідне місце в розвитку кожної країни, оскільки саме від цього залежить рівень життя населення та існування людей. Тому зниження рівня безробіття є важливою передумовою підвищення якості життя та потенціалу успішності соціально-економічного розвитку. Незважаючи на незначне зростання економіки, за останні роки в Україні,

кількість безробітних залишається на незмінному рівні, а за останній рік збільшилася на 3,8%, що можна пов'язати з економічною нестабільністю в державі.

*Таблиця 1. SWOT-аналіз курортно-рекреаційних комплексів
Запорізького регіону*

СИЛЬНІ СТОРОНИ 1. Помірно-континентальний клімат і наявність унікальних природно-рекреаційних ресурсів; 2. Вдале місце розташування і вихід до Азовського моря; 3. Існування унікальних пам'яток історії та культури; 4. Наявність морських і автомобільних транспортних артерій; 5. Європейський рівень підприємств курортно-рекреаційної сфери.	СЛАБКІ СТОРОНИ 1. Недостатній розвиток курортно-рекреаційної інфраструктури; 2. Невідповідність ціни до якості послуг; 3. Недостатній рівень підготовки кадрів у сфері рекреації; 4. Сезонність туристичного продукту; 5. Недостатня якість сервісу інфраструктури та об'єктів розваг; 6. Відсутність стратегії розвитку; 7. Неефективна реклама регіону.
МОЖЛИВОСТІ 1. Розробка ефективного плану роботи між місцевими органами влади та підприємствами курортно-рекреаційної сфери, щодо створення сприятливого іміджу регіону; 2. Можливість зниження цін на путівки дітей; 3. Можливість розширення переліку надання товарів та послуг; 4. Ймовірність ослаблення позицій конкурентних регіонів.	ЗАГРОЗИ 1. Відсутність і недостатній рівень бюджетного фінансування; 2. Ризик уповільнення або зниження потоків рекреантів в регіон; 3. Поява нових конкурентів; 4. Втрата туристського ринку через низький рівень наявного сервісу; 5. Зниження платоспроможності населення.

З макроекономічної точки зору, в ринковій економіці практично неможливо повністю усунути безробіття як явище. Природний рівень безробіття становить 5-7% від загальної чисельності населення. І для того, щоб забезпечити цей бажаний результат, слід вживати активні заходи з підтримання природного рівня безробіття, який в свою чергу забезпечить нормальне функціонування економіки країни і життя кожної людини. На рис. 2 представлена динаміка зміни кількості економічно активного населення та рівня безробіття в Запорізькій області за останні 6 років.

Рис. 2. Динаміка зміни кількості економічно активного населення та рівня безробіття в Запорізькій області (за останні 6 років)

У 2013 році чисельність населення Запорізької області складала 1761,2 тис. осіб, чисельність економічно активного населення – 103,6 тис. чоловік і 27,3 тис. чоловік – були безробітними. Таким чином, на відміну від відносно успішного посткризового періоду, що характеризувалася збільшенням кількості зайнятого населення та зменшенням безробітних, в даний час в Запорізькій області знову загострюється ситуація: скорочуються робочі місця, зростає кількість безробітних.

Для вирішення питання пов'язаного з рівнем та кількістю безробітних в країні, вітчизняними економістами доводилась теза про необхідність створення нових робочих місць. Нагадаю, що нове робоче місце – це робоче місце, яке створюється на новому або вже існуючому підприємстві, на період від 12 місяців.

У табл. 2 представлена орієнтовна вартість створення нового робочого місця за галузями економіки.

З даних, що наведені в таблиці 2 можна зробити наступні висновки: створення одного нового робочого місця найдорожче обходиться в

промисловості, а найдешевше в третьому секторі економіки, тобто, в сегменті послуг. За останні роки, темпи економічного зростання в Україні залишилися на попередньому рівні та знаходяться на рівні 0,5-1,5% на рік. Таким чином, дана ситуація вимагає пошуку нових, якісних трансформаційних джерел зростання. Передбачається, що таким джерелом може стати туризм та рекреації.

*Таблиця 2. Вартість створення одного робочого місця в Україні
(за галузями економіки)*

Галузі економіки	Вартість, (тис. грн.)
Промисловість:	
○ Легка промисловість	290
○ Машинобудування	232
○ Хімічна промисловість	769
○ Вугільна галузь	241
○ Електроенергетика	860
Торгівля, громадське харчування	71
Освіта, наука, культура	233
Сільське господарство:	
○ Агропромисловий комплекс	593
○ Хлібопекарське та кондитерське виробництво	449
ІТ технології	110
Туризм и рекреації:	
○ Лікувально-оздоровчий комплекс	63
○ Туризм	58

У Запорізькій області сформований і функціонує унікальний рекреаційно-туристичний комплекс, який проводить реабілітацію і лікування громадян. Приазовський край володіє колосальним рекреаційним потенціалом і унікальними природними лікувальними ресурсами, це все щороку приваблює велику кількість відпочиваючих і туристів. На рис. 3 представлена динаміка кількості туристів що відвідали Приазовський край за період з 2008 по 2012 рік.

На даний час курортно-рекреаційний та туристичний комплекс Приазов'я включає в себе більше 600 установ, серед яких: 423 бази відпочинку, 94 установи готельного типу, 53 дитячих оздоровчих установи, 22 садиби сільського (зеленого) туризму, 12 санаторіїв, 12 санаторіїв-профілакторіїв,

8 туристсько-оздоровчих комплексів, 5 пансіонатів, 5 туристичних притулків, 11 закладів іншого типу. Окупність витрат рекреаційно-туристичного комплексу складає в середньому два – чотири роки, а витрати на створення одного робочого місця в 8-10 разів менше, ніж у промисловості.

Рис. 3. Динаміка кількості туристів

Дослідженнями також доведено, що важливою характеристикою курортно-туристичної економіки є ефективність її функціонування, яка оцінюється ефектами впливу рекреацій на розвиток курортних територій та інші галузі економіки і визначається через економічні ефекти: прямий та непрямий. По своїх рівнях прямого і непрямго впливу курортні рекреації займають одну з домінуючих позицій в загальній інфраструктурі життєвого простору сучасних курортних територій. Для оцінки непрямго впливу витрат відпочивальників на дохід, зайнятість та інші чинники можна застосовувати модель мультиплікативного процесу на основі циклів обігу економічної активності, які можна описати співвідношенням

$$Y = I / (1 - MPC),$$

де I – інвестиції, під якими розуміються витрати рекреативістів; MPC – маргінальна схильність до споживання.

Тоді, мультиплікатором рекреацій є співвідношення $\lambda = 1/(1 - МПС)$, яке, у формальному вигляді $\delta = МПС < 1$, є сумою нескінченної спадної геометричної прогресії $\lambda = \delta^1 + \delta^2 + \dots + \delta^n + \dots$ [5]. Наведене співвідношення дозволяє визначати кількість обертів коштів, що поступають від курортних рекреацій, а також оцінювати непрямий вплив курортних рекреацій на територіальну економіку в перспективі.

Література

1. Боков М. А. Стратегическое управление рекреационными предприятиями в условиях переходной экономики / М. А. Боков. – СПб.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 368 с.
2. Амирханов М. М. Экономические проблемы развития рекреационных регионов / М. М. Амирханов, А. А. Татаринов. – М.: Экономика, 2009. – 142 с.
3. Статистика UNWTO [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unwto.org/index.php>.
4. Brownrigg M. Differential multipliers for tourism / M. Brownrigg, M. Greig // Scottish Journal of Political Economy. – 2011. – № 3. – Р. 29-37.
5. Захарченко П. В. Модели экономики курортно-рекреационных систем / П. В. Захарченко. – Бердянск: Издательство Ткачук, 2010. – 392 с.

РІВЕНЬ ТА ЯКІСТЬ ЖИТТЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ЕФЕКТИВНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ

Світлана Качула

Університет митної справи та фінансів

Дніпро, Україна

S.Kachula@ukr.net

Вектором розвитку соціальної політики України в умовах глобалізації та євроінтеграційних прагнень є досягнення більшої справедливості та забезпечення сталого суспільного розвитку. У розвинених країнах якість життя населення визнано однією з головних характеристик рівня суспільного розвитку.

Вчені-економісти здебільшого досліджують рівень життя. Так, колектив вчених під керівництвом Л. М. Черенко запропонував концепцію дослідження рівня життя у поєднанні трьох складових – матеріального становища, умов життя та стану соціального середовища, обґрунтовуючи свою позицію тим, що саме такий підхід найбільш адекватно відображає рівень життя населення України в перехідний період [7]. Рівень життя населення «...залишається однією з основних соціально-економічних категорій, що характеризує не лише матеріальний добробут окремої людини, а й визначає узагальнений результат діяльності економіки країни за певний період. Суть рівня життя населення визначалась відповідно до завдань самих досліджень, що значно вплинуло на відмінності у його тлумаченні та способах вимірювання» [7, с. 8]. При цьому автори стверджують, що розширення сфери дослідження до характеристики якості життя, деякі елементи якої є більш-менш стабільними впродовж перехідного періоду, нівелюватиме ті позитивні або негативні зміни в основних

складових рівня життя, які є найбільш актуальними для нашої країни в даний період. Сучасні реалії внесли корективи у це твердження.

Категорії якість життя і рівень життя тісно пов'язані, як загальне і часткове. Тобто рівень життя є важливою компонентою, що характеризує якість життя, водночас остання за своєю суттю є більш місткою категорією, адже включає показники рівня життя. Визнання існування об'єктивної і суб'єктивної складової в оцінці якості життя є важливою особливістю сучасних підходів до її вивчення (табл. 1).

Як свідчать наукові підходи, представлені в табл. 1, якість життя відноситься до суб'єктивно-об'єктивної категорії, яка у широкому розумінні найбільш повно відбиває психологічні, суб'єктивні складові задоволеності людей життям, оточуючим середовищем (соціальними відносинами, екологічним станом, середовищем життєзабезпечення, тощо) та водночас має матеріальне підґрунтя.

О. В. Фатхутдінова запропонувала нову соціально-економічну категорію ХХІ ст. – «рівень якості життя», що відображає: розвиток соціально-економічних відносин, які постійно ускладнюються, диференціацію населення за певними розробленими групами; багаторівневість соціально-економічного процесу, що забезпечує узгодження індивідуальних потреб із суспільними у взаємозв'язку і взаємообумовленістю із створюваними у суспільстві соціально-економічними умовами и можливостями, які дозволяють людині бути його повноцінним діяльним членом, а суспільству ефективно і раціонально використовувати природно-ресурсний потенціал економіки [9]. Водночас, важливо враховувати, що категорія «рівень життя» є відносною, оскільки залежить не тільки від рівня реальних доходів та споживання, а й міри розвиненості самих потреб [4]. На нашу думку, запропонована О. В. Фатхутдіновою категорія акцентує важливість рівня життя, як складової якості життя і водночас виводить останню на кількісний рівень.

На сьогодні існують різні методики визначення якості життя, причому набір показників доволі широкий. Це пояснюється відсутністю єдиної

загальноприйнятої класифікації показників та складністю і неоднозначністю самої категорії «якість життя». Водночас, певний набір нормативних і статистичних показників дозволяє робити висновки щодо ступеня задоволення науково обґрунтованих потреб та інтересів людей.

*Таблиця 1. Наукові підходи до тлумачення понять
«рівень життя» та «якість життя»*

Автор	Науковий підхід
Рівень життя	
О. Богуцький [1, с. 43].	пропонує розрізняти категорію у вузькому розумінні – для відбиття лише особистих потреб людей; у широкому – фактичного рівня споживання матеріальних, духовних та соціальних благ і послуг, міру задоволення раціональних потреб тощо. Особисті потреби є однією з вихідних категорій у процесі аналізу життєвого рівня, які вирізняють особистість від інших у плані фізичному, інтелектуальному та соціальному. Джерелом їх задоволення є доходи населення
В. Мандибура [4, с. 18].	у широкому розумінні рівень життя – «...сукупністю відносин та умов, що визначають життя, працю, побут й інтелектуально-культурний розвиток людей, характеризує досягнутий у суспільстві за певний проміжок часу ступінь задоволення різноманітних потреб населення (не лише фізичних, а й соціальних, інтелектуальних, духовних), а також визначає та оцінює реальні економічні джерела та соціально-правові гарантії забезпечення життєдіяльності населення»
Н.М.Римашевська [6].	це система двох груп показників: «одна з них – це умови життя людей (детермінанти рівня життя), друга – показник поведінки людей у сфері споживання»
О. С. Саннікова [8].	Характерною рисою категорії «рівень життя» є дослідження структури, характеру і обсягу потреб окремої групи населення з урахуванням територіальних особливостей, а не населення взагалі
Якість життя	
І. Глєбова, Р. Кундакян [2].	Якість життя як економічна категорія у широкому розумінні – задоволеність населення власним життям з позиції різних потреб і інтересів та охоплює: характеристики та індикатори рівня життя як економічної категорії (доходи, вартість життя, споживання), умови праці та відпочинку, житлові умови, соціальну забезпеченість і гарантію, охорона прав на громадський порядок і дотримання прав особистості, природно-кліматичні умови, показники збереження навколишнього середовища, наявності вільного часу і можливості добре його використовувати, нарешті, суб'єктивні відчуття спокою, комфортності і стабільності.
О.В.Фахрутдінова [10]	сукупність життєвих цінностей, що характеризують вид діяльності, структуру потреб, умови існування людини, задоволеність людей життям, соціальними відносинами і навколишнім середовищем

Джерело: складено автором за науковими дослідженнями: [1; 2; 4-6; 8; 10].

Стратегія «Європа 2020: Стратегія розумного, сталого і інклюзивного зростання» визначає три напрями зростання, що мають впливати на якість життя населення, зокрема:

- розумне зростання (розвиток економіки, яка повинна базуватися на знаннях та інноваціях),
- стійке зростання (економіка, яка базується на раціональному використанні ресурсів),
- інклюзивне зростання (підвищення зайнятості населення, рівень досягнення територіального та соціального узгодження в країні).

Про складність категорії «якість життя» та її багатогранність свідчить велика кількість міжнародних індексів якості життя. Серед них: Індекс людського розвитку (ІЛР), Індекс якості життя від Economist Intelligence Unit (Кращі країни, де можна народитися), Індекс якості життя OECD, Міжнародний індекс щастя (Happy Planet Index), Істинний показник прогресу (Genuine Progress Indicator, GPI), Глобальний індекс благополуччя, який обчислює Gallup и Healthways та інші.

Система показників/індикаторів, що кількісно оцінюють якість життя у тій чи іншій країні, фактично характеризує структуру матеріальних, духовних та інших потреб населення. До таких показників відносяться кількісні, якісні та інтегральні показники. Кількісні – це валовий внутрішній продукт (ВВП) або національний дохід на одну особу в країні, рівень споживання різних матеріальних благ і послуг, рівень зайнятості тощо. Якісні показники – визначають умови праці, побуту, дозвілля, можливості розвитку людини. Інтегральні показники характеризують поєднання кількісних і якісних показників (наприклад, поєднання статистичних показників та відповідних експертних оцінок). Суб'єктивні показники ґрунтуються на опитуваннях населення.

Так, в результаті соціологічного опитування населення України Центром "Соціальний моніторинг", Київським міжнародним інститутом соціології, Українським інститутом соціальних досліджень ім. А. Яременко і соціальною

групою "Рейтинг" з 28 вересня по 6 жовтня 2018 р. виявлені найбільш суттєві проблеми, які впливають на суб'єктивну оцінку якості життя. Всього охоплено 13684 респондента по всій території України (за винятком окупованих територій Луганської, Донецької області та Криму). Похибка не перевищує 0,85%. За даними цього опитування українців найбільше турбує військовий конфлікт на Сході країни (54,4% опитаних). На другому місці – рівень заробітних плат і пенсій (48,1% респондентів), на третьому – підвищення тарифів на комунальні послуги (54,1%), четвертому – зростання цін на основні товари та інфляція (34,9%), п'ятому – безробіття (26,8%), шостому – проблеми корупції та хабарництва (25,5%), сьомому – неможливість отримати якісне медичне обслуговування (19%) [9]. Отже, такі результати свідчать, що у системі пріоритетів опитаного населення України – безпека оточуючого середовища та рівень доходів.

Рівень доходів населення на сучасному етапі розвитку економіки України є одним із найбільш вагомих чинників, що впливає на якість життя та потребує дієвих інструментів державної фінансової політики. Підвищення мінімальної заробітної плати в Україні з січня 2017 р. до 3200 гривень в місяць стосується понад 3,5 мільйонів працівників. Це та кількість населення, яка працювала і одночасно знаходилася на межі бідності. Також за 2017 р. створено понад 26 тисяч нових місць у дитячих дошкільних закладах, що дуже важливо з огляду на складну демографічну ситуацію в країні. Розмір прожиткового мінімуму зріс у середньому на 16%, а доходи місцевих бюджетів в результаті бюджетної децентралізації – на 40%. Однак ці процеси ще не вплинули на розмір доходів найменш забезпечених верств населення – пенсіонерів, які мають мінімальну пенсію за віком [11].

У суспільстві, де активність ринкових перетворень і приватизаційних процесів була неузгодженою з економічними результатами, тобто одночасно супроводжувалась зростанням нерівності, бідності, де фінансово-економічна нестабільність збільшує поляризацію суспільства, державна фінансова політика стає головним засобом згладжування чи викорінення невідповідностей і

суперечностей. Вагомість інструментарію державної фінансової політики підвищується в умовах затяжної рецесії та затухаючого економічного зростання.

Ми пов'язуємо рівень та якість життя з ефективною державною фінансовою політикою, зокрема: підвищенням базових державних соціальних стандартів, створенням умов і стимулів розвитку людського потенціалу, його задіяння в національній економіці, зниження мотивів населення до міграції, стимулювання економічного зростання. Враховуючи, що рівень життя є важливою динамічною категорією і залежить від конкретних умов розвитку певного суспільства, інструменти державної фінансової політики здатні вплинути саме на ці умови в бік їх покращення.

Важливим показником загальної оцінки рівня життя є прожитковий мінімум, як вартісна оцінка споживчого кошика, що містить мінімальний набір продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, необхідних для збереження здоров'я людини і забезпечення її життєдіяльності. На підставі прожиткового мінімуму в Україні визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти. Динаміка зміни прожиткового мінімуму в Україні представлена у табл. 2.

Таблиця 2. Динаміка зміни прожиткового мінімуму в Україні, 2013-2018 рр.

Показники	01.01.2013 – 30.11.2013	01.12.2013 – 31.08.2015	01.09.2015 – 30.04.2016	01.05.2016 – 30.11.2016	01.12.2016 – 30.04.2017	01.05.2017 – 30.11.2017	з 01.12.2017 – 30.06.2018	01.07.2018 – 30.11.2018	з 01.12.2018
Загальний показник	1108	1176	1330	1399	1544	1624	1700	1777	1853
Діти до 6 років	972	1032	1167	1228	1355	1426	1492	1559	1626
Діти від 6 до 18 років	1210	1286	1455	1531	1689	1777	1860	1944	2027
Працездатні особи	1147	1218	1378	1450	1600	1684	1762	1841	1921
Особи, що втратили працездатність	894	949	1074	1130	1247	1312	1373	1435	1497

Джерело: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/wagemin/>

За даними табл. 2 нескладно підрахувати, що зростання прожиткового мінімуму для всіх категорій населення в 2018 р. порівняно з 2013 р. відбулося на 67-68%. Водночас, індекс споживчих цін вже в 2014 р. порівняно з 2013 р. зріс на 24,9%, в 2015 р. порівняно з 2014 р. – на 43,3%, у наступні роки його зростання уповільнилося і складало порівняно з попереднім роком відповідно: в 2016 р. 12,4%, в 2017 р. – 13,7%, в 2018 р. (за 10 місяців) – 7,4%. Звичайно, за такої зміни індексу споживчих цін розмір прожиткового мінімуму не може забезпечити навіть найнеобхідніші потреби населення. Тому це є ще одним підтвердженням того, чому рівень доходів населення виступає практично найвагомим у оцінці якості життя.

Цілі, принципи та пріоритети державної фінансової політики мають бути орієнтовані на стабільний соціальний розвиток, підвищення рівня та якості життя населення. Головне спрямування сучасної державної фінансової політики – забезпечення стійкого соціального розвитку, що передбачає зростання рівня та якості життя, як для населення в цілому, так і для окремих соціальних груп на підґрунті позитивної економічної динаміки.

Серед найважливіших чинників, які впливають на формування якості життя населення у певній країні та впливають на використання тих чи інших механізмів, інструментів і важелів державної фінансової політики, є такі: рівень розвитку матеріального виробництва і сфери послуг; рівень і структура споживання; зростання цін та інфляція; рівень доходів та податки; економічний та фінансовий потенціал країни та територій; розвиток бюджетної децентралізації та самостійність місцевих бюджетів; демографічна ситуація (кількість населення працездатного віку); екологічна ситуація; розвиток інституційного середовища; політична стабільність та інші.

Дієвими підтримуючими механізмами реалізації державної фінансової політики мають виступати інформаційні, інституційні, наукові, інноваційні, ідеологічні та інші. Вагомим адаптаційним механізмом і водночас інструментом державної фінансової політики у цьому аспекті виступає бюджетна політика [13]. У свою чергу є вагомим механізмом / інструментом

бюджетної політики соціального забезпечення населення та підвищення якості життя виступає реалізація пріоритетних соціальних проектів [3]. Для підвищення обґрунтованості застосування цього інструментарію бюджетної політики в умовах нестабільності необхідно враховувати високий рівень змінності кількісних характеристик реалізації соціальних проектів і програм, необхідність підвищувати їх результативність та ефективність.

Досягнення високої якості життя населення має бути стратегічною метою державної фінансової політики, а розвиток економіки – засобом її досягнення. Результатом цілеспрямованої, дієвої та ефективної державної фінансової політики має стати створення умов для якісного життя та всебічного розвитку людини, досягнення належного рівня і якості життя населення, як найважливіших критеріїв загального добробуту населення, його соціальної безпеки в нестабільних соціально-економічних, політичних та інших несприятливих умовах. З якістю життя пов'язані демографічні, фінансові, соціально-економічні, інвестиційні, інноваційні процеси, що окреслює нові завдання і пріоритети для фінансової політики та є перспективою подальших досліджень.

Література

1. Богуцький О. Аналіз соціально-економічної категорії рівня життя населення України. Україна: аспекти праці. 1998. № 2. – С. 43-47.
2. Глебова И. С., Кундакчян Р. М. Качество жизни и управление привлекательностью условий проживания в крупнейших городах России. Казань: Казанский университет, 2011. – 214 с.
3. Лисяк Л. В., Зюзін В. О. Механізм фінансового забезпечення соціальних програм в Україні. Економічний вісник університету: Зб. наук. праць. 2018. Вип. 37/1. – С. 236-244.
4. Мандибура В. О. Рівень життя України та проблеми реформування механізмів його регулювання / Д. П. Богиня (відп. ред.). – К.: Парламентське вид-во, 1998. – 255 с.

5. Мухомодьяров В. В. Уровень и качество жизни как критерии общего благосостояния. URL: <https://www.science-education.ru/pdf/2012/6/748.pdf>.
6. Народное благосостояние: Тенденции и перспективы / Отв. ред. Н. М. Римашевская. – М.: Наука, 1988. – С. 9-10.
7. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., За ред. Л. М. Черенько. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. – 428 с.
8. Санникова Е. С. Оценка качества жизни населения на основе развития промышленного комплекса региона. – Красноярск, 1997. – С. 11.
9. Топ-3: соціологи провели опитування і дізналися, які теми найбільше хвилюють українців. URL: <https://styler.rbc.ua/ukr/zhizn/top-3-sotsiologi-proveli-opros-uznali-kakie-1541085413.html> (дата доступу: 5. 11. 2018 р.)
10. Фахрутдинова Е. В. Качество жизни населения: теоретический аспект. Экономические науки. 2009. № 10. – С. 130-134.
11. Экономический рост и вектор развития современной России / Под ред. К. А. Хубиева. М.: Эконом, фак. МГУ; ТЕИС, 2004. Казанский экономический вестник. 2015. № 5 (19).
12. Чи задоволені українці своїм життям – дослідження Держстату. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/396130/chy-zadovoleni-ukrayintsi-svoyim-zhyttyam-doslidzhennya-derzhstatu-infografika> (дата доступу: 2. 11. 2018 р.).
13. Павелко А. В., Чугунов І. Я. Бюджетна політика економічного розвитку. Вісник КНТЕУ. 2015. № 2 (100). – С. 64-73.

ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПІДПРИЄМСТВА: ЙОГО СУТЬ, ОЦІНКА ТА СПОСОБИ ПІДВИЩЕННЯ

Вероніка Крилова

Бердянський державний педагогічний університет

Бердянськ, Україна

veronika.krylova5442@gmail.com

Проблема використання фінансового потенціалу українських підприємств є дуже актуальною в сучасних умовах економіки та невпинної глобалізації ринку. Це визначає важливість контролю за станом господарської діяльності підприємства з огляду дії зовнішніх та внутрішніх чинників його функціонування та визначення фінансового потенціалу для його безперервного розвитку.

В рамках роботи розкрито поняття фінансового потенціалу підприємства, розглянуто методику його оцінки. Надано рекомендації щодо підвищення його рівня.

Фінансовий потенціал компанії можна вважати джерелом розвитку виробництва. Чим вище фінансовий потенціал підприємства, тим вище його конкурентоспроможність та результати діяльності. В результаті чого відбувається поліпшення як економічних умов в цілому, так і економічної спроможності підприємства і його адаптації в ринкових умовах. Отже, розглянута в даній роботі проблема має велику актуальність в умовах сучасних ринкових відносин і безпосередньо відіграє величезну роль у функціонуванні кожного окремого підприємства.

Чіткого тлумачення «фінансовий потенціал» не існує. Тож розглядаючи роботи сучасних авторів: Барсєгова І. В., Кайгородов А. Г., Хомякова А. А., Мельник О. Г., Данилюк Г. І., Безродна С. М., Касьянова Н. В., Солоха Д. В.,

Морева В. В., Белякова О. В., Балакай О. Б., Стецюк П. А., Ковальов В. В., Назаренко А. С., Фомін П. О., Турчак В. В., Чижинська С. Д., Терещенко О. Ю., Ареф'єва О. В., Маслак О. І., Толпежников Р. О., Маматова Л. Ш., Белінська О. В., помічаємо, що їх думки дещо розходяться в понятті «фінансовий потенціал підприємства». Одні розглядають фінансовий потенціал як сукупність всіх ресурсів підприємства [1], інші вважають, що дана категорія представляє собою сукупність саме фінансових ресурсів, та не лише тих, що знаходяться в розпорядженні підприємства, але й можуть бути додатково залучені [2].

Але слід зазначити, що свою увагу більшість авторів акцентують на таких аспектах:

- сукупність фінансових ресурсів підприємства;
- можливості підприємства щодо додаткового залучення та ефективного управління фінансовими ресурсами;
- забезпечення поточної та перспективної діяльності підприємства;
- забезпечення досягнення тактичних та стратегічних цілей підприємства.

Отже, слідуючи вище зазначеному можемо запропонувати наступне визначення: фінансовий потенціал підприємства являє собою сукупність наявних фінансових ресурсів і можливостей системи по їх залученню та ефективному управлінню для забезпечення поточної та перспективної діяльності підприємства, досягненню максимально можливого фінансового результату, тактичних цілей і стратегічної мети – максимізації вартості підприємства в довгостроковому періоді.

Від результатів оцінки фінансового стану суб'єктів господарювання залежать дієвість та оптимальність прийняття управлінських рішень на різних рівнях життя підприємства, що передбачає вивчення комплексу показників, збір повної інформації про фактичний стан справ, що дозволяє прогнозувати ситуацію на перспективу.

Прийоми і методи фінансового аналізу використовуються на підприємстві для визначення шляхів підвищення фінансового потенціалу. З їх допомогою

можна визначити фінансовий стан підприємства і виявити можливості підвищення потенціалу за допомогою правильної фінансової політики. В системі фінансового аналізу виділяють такі методи:

- статистичний (спостереження, відносні і абсолютні показники, середні величини, ряди динаміки, зведення, порівняння, індекси, деталізація, графічні методи);
- економіко-математичний (методи математичного аналізу, математичної статистики, математичного програмування, обчислення операцій);
- бухгалтерський (баланс, метод подвійного запису);
- методи експертних оцінок, аналітичних таблиць, сценаріїв та ін. [3].

Також для оцінки фінансового потенціалу підприємства часто застосовують такі інструменти як [4]:

- комплексний аналіз на основі системи фінансових коефіцієнтів або фінансових індикаторів;
- інтегральну (факторну) оцінку (модель);
- стратегічний аналіз;
- комбінований метод та інші.

Для надійного та максимального прогнозування фінансового потенціалу, а також для його підвищення, необхідно мати змогу вчасно виявити та використати достовірну інформацію, прийняти правильне управлінське рішення, усунути недоліки, що можуть нашкодити діяльності підприємства.

Щоб покращити фінансовий потенціал підприємства треба підвищити його показники фінансової активності, для цього потрібно збільшити надходження коштів через більший обсяг реалізації продукції, підвищення або зменшення ціни на продукцію. Це можливо реалізувати шляхом підвищення збутової діяльності (можна викликати зацікавленість в товарі через рекламу, акції, спецпропозиції для покупців, тощо). Також важливо завжди проводити моніторинги та прогнозування ринку для подальшого розширення асортименту товарів, підвищення якості, можливої їх заміни чи взагалі перепрофілювання підприємства.

Для того, щоб збільшився дохід можемо зменшити витрати. Це можуть бути як витрати на електроенергію (шляхом відстеження витрат електроенергії так, щоб не платити за електрику і опалювання, коли в приміщеннях немає людей), так і витрати на виробництво продукції (максимально можливе використання сировини та матеріалів для виготовлення продукції, використання нових технологій виробництва). Також, з метою скорочення витрат, потрібно постійно відстежувати такі пункти: необхідність придбання нового обладнання; наявність зайвого приміщення, яке можна здати в оренду.

Не менш важливим фактором високого фінансового потенціалу являє собою робоча сила та працівники менеджменту підприємства. Бо більша частина успішного існування підприємства залежить від правильного підходу до роботи його керівників та правильність їх управлінських рішень, а також від добросовісного виконання роботи працівників підприємства (для збільшення продуктивності праці працівників потрібно постійно стимулювати і мотивувати персонал, це може бути покращення санітарно-гігієнічних умов праці, надання путівок на відпочинок та лікування, одноразова премія, доплата або надбавка за перероблені трудові часи, тощо.

Отже, можна зробити висновок, що під фінансовим потенціалом слід розуміти сукупність наявних фінансових ресурсів і можливостей системи по їх залученню та ефективному використанню для забезпечення поточної та перспективної діяльності підприємства, досягненню максимально можливого фінансового результату, тактичних цілей і стратегічної мети – максимізації вартості підприємства в довгостроковому періоді. Необхідність визначення фінансового потенціалу на рівні кожного підприємства є вихідним щаблем у розробці будь-яких програм і прогнозів розвитку. Тільки на основі оцінки поточного стану всіх елементів фінансового потенціалу та їх динаміки можна будувати стратегію його ефективного використання. Також зрозуміли, що єдиного методу для підвищення фінансового потенціалу не існує, бо тип заходів залежить від стратегії маркетингу та особливостей конкретного підприємства.

Література

1. Кайгородов А. Г. Финансовый потенциал как критерий целесообразности финансового оздоровления предприятия [Электронный ресурс] / А. Г. Кайгородов, А. А. Хомякова // Аудит и финансовый анализ. – 2007. – № 4. – Режим доступа:
<http://www.auditfin.com/fin/2007/4/Номыakova/Номыakova%20.pdf>.
2. Касьянова Н. В. Потенціал підприємства: формування та використання: підручник / Н. В. Касьянова, Д. В. Солоха, В. В. Морева, О. В. Бесякова, О. Б. Балакай. – Донецьк: Вид-во Цифрова типографія, 2012. – 257 с.
3. Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами: учеб.пособие / Дж. К. Ван Хорн. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 206 с.
4. Юдін М. А. Фінансовий потенціал машинобудівного підприємства / М. А. Юдін // Економіка промисловості. – 2009. – № 5. – С. 158-198.

ВАЛЮТНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ: НАПРАВЛЕНИЯ ЛИБЕРАЛИЗАЦИИ И РАЗВИТИЯ

Марина Маркусенко

Белорусский государственный экономический университет

Минск, Республика Беларусь

markusenko@mail.ru

Процессы, протекающие в валютной сфере, выступают одним из важнейших объектов государственного регулирования, поскольку любое нарушение сбалансированности валютного рынка оказывает негативное воздействие на экономику в целом – на динамику важнейших макроэкономических показателей, устойчивость экономического роста. От эффективности валютного регулирования во многом зависит результативность экономической политики государства.

Внесенные в валютное законодательство в период мирового финансово-экономического кризиса изменения в определенной мере ужесточили порядок проведения в стране валютных операций. В то же время в последние годы в Республике Беларусь проводилась взвешенная валютная политика, результатом которой явилось обеспечение стабильности и предсказуемости обменного курса национальной валюты. Были сделаны определенные шаги по либерализации валютной сферы – увеличены сроки завершения внешнеторговых операций, отменены обязательная продажа резидентами части валютной выручки государству, а также целевой порядок покупки и требование срочности расходования приобретенной на внутреннем рынке субъектами хозяйствования иностранной валюты, расширена сфера использования белорусского рубля в расчетах между резидентами и др.

В перспективе целесообразно с целью дальнейшей либерализации валютной сферы предоставить резидентам (юридическим и физическим лицам) право свободно, без получения каких-либо разрешений открывать счета в иностранных банках и совершать по ним операции; получать и предоставлять займы нерезидентам, приобретать ценные бумаги нерезидентов, осуществлять инвестиции в уставные фонды нерезидентов.

Следует при этом отметить необходимость сохранения требования, в соответствии с которым юридические лица – резиденты обязаны обеспечить возврат в Республику Беларусь (репатриацию) национальной и иностранной валюты по внешнеэкономическим договорам в сроки, устанавливаемые исходя из условий этих договоров. Данное требование позволит государству обеспечить мониторинг поступления экспортной выручки как основного источника пополнения международных резервных активов страны.

Кроме того, в перспективе возможна отмена ряда валютных ограничений не только по текущим операциям платежного баланса, но и по операциям, связанным с движением капитала. Ограничения по движению капитала сужают возможности экономических субъектов инвестировать в иностранные активы. Это не только лишает их дополнительной доходности, которую они могли бы получить на внешних рынках, но и не позволяет диверсифицировать риски, связанные с инвестициями в национальные активы.

Инвестиции в национальные активы рискованны в условиях недостаточной макроэкономической стабильности. Возможность вывести их в другую юрисдикцию отчасти компенсирует этот риск для инвестора. В условиях действия ограничений на вывоз капитала вложенные средства оказывается сложнее застраховать от оппортунистического поведения других экономических агентов, что снижает привлекательность инвестиций в национальные активы. Либерализация капитальных потоков возможна только в условиях достижения основных приоритетов денежно-кредитной политики и обеспечения устойчивости в денежно-кредитной сфере.

Принятие решений о либерализации валютной сферы должно быть взвешенным и координироваться с другими преобразованиями в экономической сфере, так как полное снятие ограничений на валютные операции может привести к усилению роли иностранной валюты в экономике страны, вызвать перераспределение активов корпоративного сектора и населения в пользу иностранной валюты, будет стимулировать отток капитала. Следствием этого станет снижение эффективности денежно-кредитной политики государства.

Операции с монетарным золотом пока не получили широкого распространения на внутреннем валютном рынке в Республике Беларусь. Однако в условиях мирового финансово-экономического кризиса выросла востребованность данного актива как надежного средства сбережения. Крупнейшим участником рынка драгоценных металлов является Национальный банк. Он осуществляет сделки с золотом и другими драгоценными металлами как с юридическими и физическими лицами, так и с банками. Целесообразно оговорить виды операций с золотом на валютном рынке и определить порядок их проведения. Необходимо в перспективе расширение используемого в нормативных правовых актах понятия «валютные ценности» путем включения в их состав аффинированного золота в слитках.

В соответствии с требованиями белорусского законодательства эмитентами электронных денег в стране выступают только банки. Эмитируемые банками электронные деньги должны быть номинированы в белорусских рублях.

В то же время допускается приобретение и использование юридическими и физическими лицами электронных денежных средств, эмитированных нерезидентами.

С использованием электронных денег могут осуществляться:

- переводы электронных денежных средств в иностранной валюте между резидентами;
- переводы электронных денежных средств в иностранной и национальной валюте между резидентами и нерезидентами;

- переводы электронных денежных средств в иностранной валюте и в белорусских рублях между нерезидентами.

Электронные деньги не являются объектом валютных операций, а электронные деньги, номинированные в иностранной валюте, не отнесены к валютным ценностям. Целесообразно, на наш взгляд, электронные деньги, номинированные в иностранной валюте, также отнести к валютным ценностям и распространить на них все соответствующие требования валютного законодательства.

С учетом роли обменного курса рубля в белорусской экономике его резкие колебания могут спровоцировать масштабный кризис. По этой причине в ситуации стресса активная валютная политика со стороны центрального банка может оказать полезное стабилизирующее воздействие, и его готовность прибегать к интервенциям в особых условиях вполне оправданна. При этом валютные интервенции должны использоваться точно и ограниченно при соответствующей информационной поддержке и не становиться регулярным инструментом, вносящим искажения в процесс управления денежной сферой при помощи основного инструмента – процентных ставок. Валютный своп также может использоваться центральным банком как инструмент поддержания финансовой стабильности, в том числе с предоставлением кредитным организациям денежных средств в иностранной валюте.

Таким образом, масштабная либерализация и новые меры валютного регулирования должны быть нацелены на развитие внутреннего валютного рынка и повышение его эффективности, а также улучшение условий для внешнеэкономической деятельности субъектов хозяйствования, оптимизацию основных процедур валютного регулирования, способствующую снижению административных издержек для бизнеса.

ФІНАНСОВА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ – ОСНОВА РЕФОРМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

В`ячеслав Негода

Національна академія державного управління

при Президентові України

Київ, Україна

yanina.m.k@ukr.net

На сучасному етапі Україна неухильно спрямовує свої зусилля на реалізацію євроінтеграційного курсу, виконання міжнародно-правових зобов'язань, в тому числі з питань розвитку місцевої і регіональної демократії.

Важливу роль у цих процесах відіграє реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування [2], яка стала невід'ємною складовою національного законодавства у цій сфері. Впровадження реформи розпочато у 2014 році на основі Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади [3].

Реформа місцевого самоврядування та децентралізації влади в Україні побудована на принципі субсидіарності – передачі повноважень на якомога нижчий рівень і найближче до споживача. Першим кроком на шляху реалізації реформи місцевого самоврядування стало завдання щодо бюджетно-фінансової децентралізації, яка розпочалася шляхом прийняття змін до Бюджетного та Податкового кодексів України [1].

Завдяки фінансовій децентралізації суттєво змінилася ресурсна база місцевих бюджетів та сформувалися передумови для активізації процесу добровільного об'єднання територіальних громад (далі – ОТГ).

Фінансовими перевагами ОТГ є те, що вони отримали додаткові повноваження та отримали відповідний фінансовий ресурс (як міста обласного значення), зокрема: 60% податку на доходи фізичних осіб (який надходив до районного бюджету); 25% екологічного податку; 100% акцизного податку з роздрібної торгівлі; 100% єдиного податку; 100% податку на прибуток установ комунальної власності та фінансових установ комунальної власності; 100% податку на майно (нерухомість, земля, транспорт), інші збори та платежі [1].

Також ОТГ отримали можливість перейти на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом та отримали міжбюджетні трансферти (дотацію, освітню та медичну субвенцію, субвенцію на формування інфраструктури тощо).

Щодо повноважень, то ОТГ мають можливість:

- самостійно вирішувати питання розвитку своєї території та виконувати власні повноваження;
- самостійно затверджувати структуру та чисельність органів місцевого самоврядування, визначати обсяги коштів на їх утримання та на розвиток інфраструктури громади;
- виконувати делеговані державні повноваження, зокрема: здійснювати управління школами та дитсадками; організовувати первинну медичну допомогу; забезпечувати утримання та організацію роботи будинків культури, клубів, бібліотек, стадіонів, спортивних закладів; надавати соціальну допомогу населенню через територіальні центри (в громадах); створювати в громадах центри з надання адміністративних та комунальних послуг та надавати відповідні послуги; забезпечувати утримання та організацію роботи будинків культури, клубів, бібліотек, стадіонів, спортивних залів, інших закладів та установ [8];
- тощо.

У той же час, сільські, селищні та міські міст районного значення бюджети (на відміну від ОТГ та міст обласного значення) не отримують 60% податку на доходи фізичних осіб, трансферти з державного бюджету (дотацію, як міста

обласного значення). Вони не здійснюють фінансування закладів сфери середньої освіти та первинної медичної допомоги та інші повноваження, а здійснюють тільки утримання відповідної місцевої ради та фінансують окремі місцеві проекти та заходи (при наявності фінансових ресурсів). У переважній більшості сільські бюджети навіть не мають коштів на утримання власних органів управління та отримують дотацію з районного бюджету.

Наступним важливим кроком – стало прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та Методики формування спроможних територіальних громад з метою запровадження правових засад формування спроможних територіальних громад шляхом підвищення їх фінансової та економічної спроможності. Так, створення законодавчої основи щодо реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади стало поштовхом для активізації процесу об'єднання територіальних громад та формування найбільш оптимальних їх конфігурацій.

Так, у 2015 році 794 сільських, селищних та міських ради, до складу яких увійшло 2015 населених пунктів, добровільно об'єдналися у 159 територіальних громад, а станом на 01 січня 2018 року добровільно об'єдналося понад 3 тисячі територіальних громад у 665 ОТГ. Всі 665 ОТГ отримали відповідні ресурси та видаткові повноваження та вийшли на прями міжбюджетні відносини з державним бюджетом

Підтвердженням щодо позитивних результатів фінансової децентралізації свідчать дані казначейських звітів щодо бюджетних показників, а також фінансово-аналітичні дослідження та моніторинги, які здійснюються незалежними фінансовими експертами.

Так, протягом січня-вересня 2018 року надходження до загального фонду місцевих бюджетів України (без урахування міжбюджетних трансфертів) склали 167,6 млрд грн, що на 32,7 млрд грн або на +24,2% більше у порівнянні з аналогічним періодом 2017 року. З початку реформи фінансової децентралізації доходи місцевих бюджетів показують стрімку позитивну динаміку: якщо у 2014 році їх обсяг становив 68,6 млрд грн, то за чотири роки очікується, що він

зросте у 3,4 рази та за підсумками 2018 року становитиме понад 230 млрд грн. Це стало можливим завдяки розширенню повноважень і підвищенню зацікавленості органів місцевого самоврядування у збільшенні надходжень до місцевих бюджетів, реалізації заходів щодо залучення резервів їх наповнення та підвищення ефективності адміністрування податків і зборів.

Зважаючи на розширення дохідної бази місцевих бюджетів відбулося збільшення частки місцевих бюджетів у загальному обсязі зведеного бюджету України. За підсумками 2017 року вперше питома вага місцевих бюджетів перевищила п'ятдесяти відсоткову позначку. Частка місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету України склала 51,2%, що майже на 6% більше аналогічного показника за 2015 рік. Тобто, органи місцевої влади мають у своєму розпорядженні вагомий фінансовий ресурс, щоб мати змогу ефективно ним управляти та спрямовувати на розвиток громад.

Динаміка надходжень до бюджетів ОТГ випереджає темпи зростання доходів по інших рівнях місцевих бюджетів. Надходження власних доходів місцевих бюджетів 665 ОТГ за січень-вересень 2018 року зросли на 69,4 % та склали 14,6 млрд грн (+6,0 млрд грн).

У структурі доходів загального фонду 26,1% складає частка місцевих податків і зборів, яких у січні-вересні 2018 року надійшло 43,7 млрд грн. По усіх місцевих бюджетах України приріст місцевих податків і зборів відносно аналогічного періоду 2017 року складає 15,5%, по бюджетах міст обласного значення – 12,2%. По бюджетах усіх 665-ти ОТГ надходження місцевих податків і зборів зросли на 18,9%, що на 3,4% перевищує середній показник приросту по місцевих бюджетах України [4].

З наведеного можна зробити висновки про те, що об'єднані територіальні громади, отримавши в результаті децентралізації додаткові джерела доходів і владні повноваження, більш ефективно використовують надані їм інструменти щодо наповнення бюджетів і проявляють більшу зацікавленість у розширенні бази оподаткування та зростання обсягів власних доходів.

Держава також збільшила обсяги надання державної бюджетної підтримки місцевим органам влади на розвиток громад та розбудову інфраструктури. Так, якщо у 2014 році було передбачено регіонам з державного бюджету на підтримку соціально-економічного розвитку лише 0,5 млрд грн, то в 2017 році обсяг коштів на реалізацію інфраструктурних проектів склав понад 16 млрд грн, а на 2018 рік передбачено понад 19 млрд грн, що у 39 разів більше, ніж було у 2014 році. Крім цього, на 2018 рік передбачено субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг загального користування місцевого значення в сумі 11,5 млрд гривень [4].

Це – реальні результати децентралізації повноважень, ресурсів та відповідальності за місцевий розвиток, що сприятиме поліпшенню якості послуг для населення (житлово-комунальне господарство, благоустрій, місцеві соціально-економічні програми, оновлення комунальної інфраструктури).

Завдяки цьому за 3,5 роки реалізовано тисячі проектів з ремонту доріг, шкіл, освітленню вулиць, енергозбереження, водо-тепло-постачання, об'єктів культури, спорту та інших, які позитивно впливають як на побут, так і на свідомість жителів громад стосовно переваг реформованої системи місцевого самоврядування.

Отже, ОТГ завдяки реформі отримали повноваження, власні ресурси та державну підтримку, що дало змогу розпочати процес вирішення багатьох проблем поліпшення якості життя людей у містах та селах.

Проте, вважаємо, що кардинальні зміни на краще у створенні комфортного та безпечного середовища для життя людини у конкретному селі, селищі чи місті можна забезпечити лише на основі стійкого та «розумного зростання», яке є зараз найважливішим завданням органів місцевого самоврядування ОТГ [6]. Органи місцевого самоврядування повинні забезпечити комплексний розвиток на основі стратегій просторового та економічного розвитку громад.

Також вважаємо, що найкращий партнер для ОТГ в реалізації проектів розвитку є бізнес, який на сьогодні має значні виробничі ресурси, людський

капітал та інноваційні технології. І саме залучення бізнесу на етапі формування цілей і пріоритетів розвитку, значно полегшить пошук потенційних інвесторів для реалізації розвиткових проектів громади.

Отже децентралізація процесів ухвалення рішень збільшує можливість участі місцевої влади в розвитку відповідної території, а бюджетна децентралізація сприяє ефективному забезпеченню суспільними послугами шляхом ретельнішого узгодження видатків органів влади з місцевими потребами й уподобаннями.

Підсумовуючи, слід зазначити, що незважаючи на певні досягнення в реформі місцевого самоврядування та децентралізації влади, вважаємо, що Уряду спільно з Парламентом, потрібно здійснити ще низку важливих кроків та реалізувати певні законодавчі кроки. Зокрема, пріоритетом є створення нової територіальної основи на базовому та субрегіональному рівнях для діяльності органів місцевого самоврядування і органів виконавчої влади, здійснення розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, проведення секторальної децентралізації.

Література

1. Бюджетний кодекс України від 2456-VI від 18 липня 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456>.
2. Європейська Хартія місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
3. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 квітня 2014 року № 333-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.
4. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://decentralization.gov.ua/mainmonitoring#main_info.

5. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/157>.
6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: № 280/97-ВР <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97>.
7. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.
8. Результати трьох років фінансової децентралізації – це результати її успіху [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/news/4842?page=40>.

ЕКОНОМІКА НІЧНОГО ЧАСУ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Тетяна Несторенко¹, Тамара Макаренко², Олена Василенко³

^{1,2}Бердянський державний педагогічний університет

Бердянськ, Україна,

³Національний транспортний університет

Київ, Україна

¹tetyana.nestorenko@gmail.com, ²t_makarenko@mail.ua,

³mega-elena2017@ukr.net

Нічне життя міста – це те, що визначає якість життя городян і формує образ міста для його гостей, готових віддати ночі більше часу і ресурсів, ніж майже будь-який житель. Тому нічне життя міста виявляється тісно пов'язаним з міським брендом та його туристичною привабливістю.

Глобальні тенденції, з якими зіткнулися сучасні міста (розвиток сфери послуг, вивільнення часу у городян, зміна ритму життя, все зростаюча потреба отримати товар або послугу «тут і зараз», розмиття вікових меж), викликали появу такого явища, як економіка нічного часу (Night Time Economy).

Економіка нічного часу розглядається як така складова цілодобової економіки, що має конкретні соціальні та економічні наслідки для суспільства, які спрямовані на підвищення якості життя населення [1]. Проведення не окремих, а комплексних заходів в нічний час було започатковано наприкінці ХХ ст.: в 1997 р. в Берліні було організовано та проведено першу «Ніч музеїв». Сьогодні це міжнародна подія, в якій беруть участь кілька тисяч міст по всьому світі, в том числі й десятки українських міст. Ця подія отримала розвиток шляхом організації та проведення «Ночі бібліотек», «Велоночі» тощо. І хоч міста почали існувати в цілодобовому режимі задовго до 1997 р., саме

проведення в Берліні ночі музеїв розширило інституційно прийнятні межі роботи для муніципальних установ [5]. Суттєвим фактором також стало й те, що Берлін став першим містом, якому вдалося зруйнувати антагонізм денного та нічного дозвілля.

Проте першим містом, яке комплексно підійшло до проблеми створення умов для розвитку саме економіки нічного часу, став Амстердам.

На початку ХХІ ст. в Амстердамі клубне нічне життя стало страждати від різноманітних зусиль чиновників, які вводили нові обмеження часу роботи нічних закладів, регламентували межі дозволеного дозвілля. І хоч чиновники діяли від імені виборців, проте часто вони не розуміли, що прийняті ними рішення негативно впливають і власників закладів, і городян, тим самим погіршуючи якість життя населення.

Для вирішення цієї проблеми було започатковано громадських рух із підтримки порядку в нічні часи роботи закладів сфери послуг. Протягом більш ніж десяти років громадська організація Night Mayor of Amsterdam допомагала вирішувати проблеми функціонування закладів сфери послуг у нічний час. Обмеження часу роботи нічних закладів в Амстердамі призводило до того, що велика кількість відвідувачів одночасно виходила із клубів та своїм гомоном заважала відпочинку інших мешканців, знижуючи рівень якості життя цієї групи мешканців міста. Тим самим нічні клуби своєю діяльністю створювали негативні зовнішні ефекти, екстерналізувати які не було можливості. Не існувало також механізму й компенсації таких негативних зовнішніх впливів. Відміна обмеження часу роботи нічних клубів, організації їх роботи нон-стоп вирішили цю проблему: відвідувачі залишали клуби не одночасно, а поступово – протягом ночі чи рано вранці, тим самим не заважаючи тим, хто відпочивав. Подібні організаційні зміни сприяли збільшенню обсягів економіки нічного часу Амстердама та покращенню якості життя населення.

Впровадження ідей, спрямованих на пом'якшення напруженості міста вдень та вночі в Амстердамі, чие нічне життя є однією з найважливіших визначних

пам'яток для туристів, було одним з факторів збільшення кількості відвідувачів у 2014 р. до 5,2 млн. (зростання більш ніж як удвічі в порівнянні з 2000 р. [2]).

Одним з лідерів з розвитку економіки нічного часу є також й Лондон. У мешканців міста, гостей з інших міст Великої Британії та з-за кордону все більше є можливостей піти в театр, музей, скуштувати широкий асортимент кулінарних страв, придбати подарунки та сувеніри в магазинах і кіосках в нічний час [4]. Протягом останнього десятиліття в Лондоні впроваджувалися різноманітні інновації, щоб залучити і пристосувати все більшу кількість аудиторій і створити практично безперервний перехід від дня до ночі. Перетворенню столиці Великої Британії на місто цілодобової економічної активності сприяють зміни у нормативно-правових документах. Зокрема, з'явилася можливість отримання ліцензії на здійснення підприємницької діяльності протягом довшого часу. Також інвестиції в транспортну мережу сприяють вирішенню проблеми переміщення вночі як в самому Лондоні, так і в передмістях та полегшенню доступності до центрів нічного життя.

Дослідження потенціалу економіки нічного часу показали, що до економіки нічного часу Лондона може бути додано ще 2 мільярди фунтів стерлінгів на рік, оскільки 24-годинна економіка міста постійно зростає та розвивається. Вночі підприємства та організації сфери послуг до 2029 року можуть створити понад 2000 нових робочих місць та надати послуг на додаткові 77 млн. фунтів стерлінгів на рік для економіки Лондона [3].

Активно розвивається економіка нічного часу в Берліні. Більше 20% економіки столиці Німеччини складає сфера культури і творчих індустрій. З цих 20% нічна сфера займає лише частину, але й ця частина гарантує десятки тисяч робочих місць і суттєве збільшення доходів бюджету. Розумне управління, а іноді й просте невтручання в нічне життя здатні забезпечити платформу для міського розвитку. Муніципалітет при мінімальних вкладеннях може отримати значний позитивний ефект: розвиток туризму, культурну експансію, зростання зайнятості в третинному секторі економіки. В Берліні з 2000 р. діє Клубна комісія (Clubcomission), яка об'єднує власників відповідних

установ в мережу, що здатна надати експертну підтримку, лобіювати інтереси сектора, в тому числі через розвинену систему постійно діючих робочих груп. Членами комісії є представники більш ніж 170 клубів по всьому місту [5]. Основне завдання організації – підтримка і розвиток нічної культури в Берліні. Особливий інтерес представляє розвинена система роботи з міською адміністрацією. Комісія готує матеріали про переваги, які несуть нічні клуби для міста, оповіщає про ризиковані містобудівні рішення, бере участь в десятирічному майстер-плані з розвитку сектора нічних сервісів.

В Парижі у 230 тисяч жителів робота триває з півночі до 5 ранку, а в економіку нічної культури залучено більше 80 тисяч чоловік. Все це приносить місту близько 1,4 млрд. євро на рік. Власники нічних закладів Парижа, що зіткнулися з проблемами строгих обмежень режиму роботи, високих ставок оренди тощо, в 2010 р. сформували Генеральне об'єднання ночі (États Généraux de la Nuit), яке згодом трансформувалося в Раду ночі (Conseil parisien de la Nuit). В 2014 р. була виділена посаду нічного радника (Night Advisor). Посаду глави ради в Парижі покладено на першого заступника міського голови, що сприяє скороченню дистанції між офіційними і неофіційними організаціями, залученими в управління економікою нічного часу і її функціонування [5]. В Парижі специфічною є форма організації, що взяла на себе управління нічним шумом. Молоді люди, які називають себе клоунами ночі (Les Pierrots de la Nuit), виступають медіаторами між усіма залученими сторонами, готують і поширюють інформаційні матеріали щодо рекомендованих норм поведінки тих хто відпочиває вночі. Вони регулярно виходять на найбільш жваві вулиці і в артистичній і перформативній формі нагадують про те, що і під час відпочинку не варто заважати один одному.

Завдання розвитку економіки нічного часу поставила перед собою мерія Тбілісі та приступає до реалізації відповідного проекту. Головна мета проекту – пожвавити культурне життя нічного Тбілісі, підвищити рівень якості життя городян та гостей міста, розвинути малий і середній бізнес, створити нові робочі місця, а також збільшити надходження до міського бюджету.

Планується, що нічне культурне життя створить нові можливості для нових компаній, сприятливо відобразиться на розвитку туризму. Першим кроком на цьому шляху має стати подовження роботи муніципального транспорту: планується, що в Тбілісі з 18.00 до 6.00 буде функціонувати саме муніципальний транспорт [6].

Таким чином, поживлення нічного життя сприяє креативному розвитку міста та, тим самим, підвищенню якості життя населення. Необхідні цілодобові локації, в яких, наприклад, внизу був би офіс або ресторан, а зверху – клуб. Бажано, щоб такі локації співпрацювали з музеями, щоб забезпечувалася комбінація різних видів активності та відпочину: дозвілля, танців, освіти, їжі тощо.

Основними «бенефіціантами» економіки нічного часу є люди, які бажають відпочити і розслабитися після важкого робочого дня. Активне нічне життя міста також приваблює туристів, які в поїздках намагаються менше спати і більше розважатися і знайомитися містом, куди вони приїхали. Об'єкти, що працюють в режимі 24/7, також вигідні самому місту додатковими надходженнями і зручні городянам завдяки своїй постійній доступності в будь-який час дня і ночі в будь-який день тижня.

Активний розвиток економіки нічного часу викликав необхідність створення нічного управління та появу нічних мерів. Нічним мерам доручається, в основному, консультативна та експертна роль. Вони відповідають на наступні питання: чому закриваються клуби, чи варто дозволити клубам закриватися пізніше, ніж о третій ранку, як пов'язані нічні клуби і злочинність в районі їх розташування, якими способами можна поліпшити безпеку для городян тощо. Як незалежні консультанти нічні мери намагаються лобювати інтереси закладів, що працюють вночі. Нічне управління в різних містах приймає різні форми – як формальні, так і неформальні. Але по мірі розвитку економіки нічного часу неформальне управління інституціоналізується й приймає вже формальні форми.

1. Chew M. M. Research on Chinese Nightlife Cultures and Night-Time Economies. Chinese Sociology and Anthropology, vol. 42, no. 2, Winter 2009-10, pp. 3-21.
2. Henley J. The stuff of night mayors: Amsterdam pioneers new way to run cities after dark. The Guardian. [online]. [Cited 13. 10. 2018] Available online: <https://www.theguardian.com/cities/2016/mar/21/night-mayor-amsterdam-holland-mirik-milan-night-time-commission>.
3. London's 24-hour economy, the economic value of London's 24-hour economy, London First/Ernst and Young, August 2016, p. 4.
4. Rewrite the night: the future of London's night-time economy. Holding the Mayor to account and investigating issues that matter to Londoners. [online]. [Cited 5. 10. 2018] https://www.london.gov.uk/sites/default/files/rewrite_the_night_final.pdf.
5. Акишин А. Мировой опыт: Как появились ночные мэры? <https://strelkamag.com/ru/article/world-experience>.
6. «Ночная экономика» Тбилиси. JAM news. [online]. [Cited 1. 11. 2018] <https://jam-news.net/>.

ПЛАНИРОВАНИЕ ДЕНЕЖНЫХ ПОТОКОВ В ПРОЕКТАХ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА (ГЧП)

Роман Осинский

Институт экономики НАН Беларуси

Минск, Республика Беларусь

roman.osinsky@gmail.com

Для успешной реализации проектов государственно-частного партнерства необходимо проводить качественный анализ финансового обеспечения. Грамотное планирование денежных потоков способствует минимизации рисков государственного и частного партнеров и обеспечивает успешность проекта. В основе расчетной части лежит финансовое моделирование и умение просчитать будущие доходы. В частности, при строительстве дороги или моста представляют интерес транспортные потоки, основные доходы и расходы проекта, а также влияющие на них факторы.

В основе финансовой модели лежит расчет показателей, необходимых для оценки эффективности и определения сравнительного преимущества, а также объемов принимаемых государственным партнером обязательств при возникновении рисков. В Российской Федерации с конца 2015 года применяется методика оценки эффективности проектов ГЧП. В Республике Беларусь Министерство экономики в своем постановлении № 49 «О проектах государственно-частного партнерства» закрепляет определенную методику для оценки эффективности проектов ГЧП [1].

Основные этапы финансового моделирования включают в себя:

- макроэкономические анализ;
- анализ капитальных затрат;
- анализ операционных затрат;

- финансовая структура проектной компании (СПК или Special Purpose Vehicle (SPV));

- вопросы учета;

- движение денежных средств;

- финансовые сценарии реализации проекта [2].

Важным моментом в построение финансовых моделей является вопрос «что, если» и в данном случае стоит строить несколько моделей с учетом возможных рисков. Оценка эффективности проектов ГЧП рассматривается и со стороны государства, с точки зрения налоговых поступлений и затрат в процессе реализации проектов ГЧП. Это в определенной мере включает в себя планирование потоков бюджетных средств.

При оценке денежных потоков ГЧП все ключевые факторы должны рассматриваться в контексте практического применения, чтобы иметь возможность принять рациональное решение. На практике:

- если денежный поток ГЧП обеспечивает одинаковый уровень обслуживания, качества, объема проекта, риска и т. д., то предпочтительнее будет вариант с наименьшей стоимостью;

- если денежный поток ГЧП имеет одинаковый уровень затрат и выгод, то предпочтительнее вариант с наименьшим риском.

Денежный поток является важным результатом финансовой модели, поскольку он является одним из центральных источников информации для оценки коммерческой осуществимости проекта. В течение первых лет контракта, в то время как актив строится, денежный поток обычно отрицательный. После того, как проект будет работать, доходы начнут поступать в проектную компанию, все операционные расходы, налоги и другие оттоки будут выплачены. Очень часто движение денежных средств изображается следующим образом как на Рис. 1.

В странах Европейского союза анализ инвестиционных проектов основывается на специальном методологическом указании для оценки

«расходов и выгод» инвестиционных проектов. Инвестиции в инфраструктурные проекты проводятся по определенной методологии. В Российской Федерации и Республике Беларусь используются схожие методы. Анализ денежных потоков основан на модели дисконтированных денежных потоков (DCF), который является одним из наиболее широко используемых методов финансовой оценки. Модель DCF объединяет всю информацию о денежных поступлениях в течение реализации проекта (с поправкой на временную стоимость денег). В тоже время данный метод тесно связан с расчетом NPV, IRR и определения точки безубыточности.

Рис. 1. Денежный поток
Примечание – Источник: [2].

Прогнозирование и анализ составляющих показателей P&L (Profit and Loss (прибыли и убытки), CF, DCF включает в себя:

- построение прогнозных форм отчетности: Баланс, ОПУ, ДДС (потоки от операционной, финансовой и инвестиционной деятельности).
- расчет чистых денежных потоков (ЧДП) для частного партнера, публичного партнера, в целом по проекту;
- приведение ЧДП к текущей стоимости по ставке дисконтирования.

Основные составляющие анализа денежных потоков:

- капитальные вложения (CAPEX);
- операционный денежный поток (ОРЕХ);
- терминальный денежный поток (terminal cash flow);

- ставка дисконтирования (discount rate).

CAPEX представляет собой издержки, связанные с реализацией проекта, независимо от источника финансирования. Капиталовложения также могут представлять собой единовременные затраты на приобретение актива. В случае нового проекта инвестиционные затраты на реализацию инфраструктурного проекта включают в себя:

- строительные и инженерные работы;
- затраты на землеустройство и застройку участка;
- оборудование.

Для оператора OPEX может означать разницу между доходами и расходами. Многие кредиторы для целей оценки способности проекта обслуживать долг оценивают денежные потоки проекта исходя из прибыли до вычета процентов, налогов, износа и амортизации (EBITDA). Эта оценка отличается от оценки спонсора проекта, который определяет чистый денежный поток как прибыль после налогообложения (EAT) с добавлением амортизации. Эта разница существует, потому что долговые кредиторы заинтересованы в оценке денежных потоков, которые направляются непосредственно на обслуживание долга, тогда как долевыми кредиторами, как и спонсоры проекта, анализируют денежный поток после уплаты налогов для оценки доходности капитала проекта (ROE).

Терминальный денежный поток представляет собой денежные средства, полученные от продажи или передачи активов проекта по его завершении или ликвидации. Стоимость основных средств бывает очень трудно оценить ввиду их износа, изменения технологии, инфляции и спроса. Однако в случае ГЧП остаточная или передаточная цена оговариваются заранее, если это возможно.

Ставка дисконтирования представляет собой ставку, которая используется для расчета приведенной стоимости будущих денежных потоков. При оценке новых проектов в качестве ставки дисконтирования зачастую используется стоимость капитала. Учитывая, что проект может иметь множество источников капитала, ставка дисконтирования рассчитывается на основе средневзвешенной

стоимости капитала (WACC) для различных долговых и долевого инструментов, используемых для финансирования проекта.

Дисконтированный денежный поток может быть рассчитан, как номинальная сумма денежного потока разделенная на ставку дисконтирования:

$$DCF = \sum_{t=1..n} \frac{CF_t}{(1 + r)^n}$$

где r – это ставка дисконтирования рассчитанная на основе средневзвешенной стоимости капитала (WACC) и n – период реализации проекта ГЧП.

$$WACC = r_e^t \times \frac{E_t}{D_t + E_t} + r_d^t \times \frac{D_t}{D_t + E_t}$$

r_e^t – средневзвешенная стоимость собственного капитала частного инвестора (партнера), вложенного в проект на основе государственно-частного партнерства на начало периода t ;

r_d^t – средневзвешенная стоимость заемных источников капитала, вложенного в ГЧП-проект на начало периода t ;

E_t – величина собственного капитала частного инвестора (партнера), вложенного в ГЧП-проект на начало периода t ;

D_t – величина заемного капитала, вложенного в ГЧП-проект на начало периода t .

Также в методологии используется коэффициент покрытия выплат по обслуживанию долга денежным потоком (DSCR) рассчитывается по формуле:

$$DSCR_t = \frac{CFADS_t}{O_t + Z_t}$$

$CFADS_t$ – денежный поток, доступный для покрытия долга в t году;

$O_t + Z_t$ – выплаты по обслуживанию долга в t году (P – выплата в связи с погашением долговых ценных бумаг, возвратом кредитов и займов, I – выплата процентов по долговым обязательствам).

Исходя из прогнозируемых данных денежный поток можно представить с помощью таблицы 1.

Таблица 1. Денежный поток проектов ГЧП

Денежный поток (Cash flow)	Единицы измерения	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Капитальные вложения (CAPEX);	руб. (доллар)											
1.1 Доля кредитных средств (от CAPEX)	руб. (доллар)											
1.2 Субсидирование	руб. (доллар)											
2. Операционный денежный поток (OPEX)	руб. (доллар)											
3. Выручка SPV	(%)											
4. Затраты SPV на эксплуатацию (% от выручки)	руб. (доллар)											
5. Терминальный денежный поток (terminal cash flow);	(%)											
6. Ставка дисконтирования (discount rate).	(%)											
7. Кумулятивный денежный поток (Cum. Cash flow)	(%)											

Источник: собственная разработка.

Также такую же таблицу можно составить и для проектов без создания компании специального назначения (SPV). Финансовая модель должна допускать внесение изменений и автоматически корректировать финансовые прогнозы в случае необходимости таких корректировок. Модель денежных потоков должна быть построена таким образом, чтобы впоследствии можно было провести анализ чувствительности результатов.

Государственно-частное партнерство является особой формой инвестиционной деятельности, в результате которой достигаются как социальные, так и коммерческие цели. Существует необходимость в разработке дополнительной методики анализа денежных потоков в проектах ГЧП, которая

должна включать не только традиционно используемые в анализе системы показателей. После планирования потоков денежных средств и различных прогнозов развития, необходимо провести сравнительный анализ затрат и выгод (Value for money) от проектов ГЧП.

Литература

1. Постановление Министерства экономики Республики Беларусь от 27 июля 2016 г. № 49 «О проектах государственно-частного партнерства» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.economy.gov.by/ru/zakondatelstvo-ru/>. – Дата доступа: 17. 10. 2017.
2. Appraising PPP Projects. Cash flow [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ppp-certification.com/ppp-certification-guide/68-cash-flow. – Дата доступа: 20. 09. 2017.
3. A Discounted Cash Flow variant to detect the optimal amount of additional burdens in Public-Private Partnership transactions [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4804394/. – Дата доступа: 10. 10. 2017.
4. Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów inwestycyjnych [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.arch.apsl.edu.pl/bfz/pliki/Przewodnik_do_projektow_EFRR.pdf. – Дата доступа: 10. 10. 2017.
5. Jatene B. 2015. Value for money analysis for ppp decision-making in the brazilian state of rio grande do sul [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www2.gwu.edu/~ibi/minerva/Spring2015/Bruno_Jatene.pdf. – Дата доступа: 10. 10. 2017.
6. Финансовая модель проектов ГЧП [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.fs.moex.com/f/2472/finansovaja-model-proektov-gchp.pdf. – Дата доступа: 10. 10. 2017.
7. Guide to infrastructure financing [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.nrdc.org/sites/default/files/green-infrastructure-pa-report.pdf. – Дата доступа: 10. 10. 2017.

ПРІОРИТЕТИ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Володимир Пантелесів¹, Тетяна Сакада²

Національна академія статистики, обліку та аудиту

Київ, Україна

¹bernstain@ukr.net, ²sakadat@ukr.net

В Україні якість життя населення все ще знаходиться на відносно низькому рівні, порівняно з країнами Європейського союзу. Зростання якості життя потребує розгляду у соціальному, гуманітарному, екологічному та інших аспектах. Необхідно оцінювати ефективність управління економікою та соціальною складовою, враховуючи показники якості життя.

Зміст поняття. Систематизуючим фактором якості життя людини вважається здоров'я, яке визначається кількома основними складовими. Людське споживання та охорона здоров'я відносяться до соціально-економічних індикаторів якості життя [1]. Якість життя має багато відтінків. Головним є ступень задоволення матеріальних, культурних та духовних потреб людини. В рамках індивідуальної психології якість життя людини частіше розуміється як своєрідність життєвого шляху особистості. Одне з перших місць серед переліку показників якості життя займають фінансово-економічні показники регіонів (підприємств). Медико-екологічні показники відображають народжуваність та збереження життя населення. Рівень зайнятості та забезпечення потреб людини відображають показники матеріального добробуту населення. Розвиток особистості та задоволення духовних потреб людини характеризують показники духовного добробуту [2].

Якість життя як пріоритет підприємства. «Класики» літератури про бізнес віддають належне турботі роботодавця про підтримання якості життя своїх працівників, наприклад оцінці якості людського потенціалу на

підприємстві, потреба у високій думки про особу на підприємстві, що працівники знають, чим їх займатися, не втрачали а ні часу а ні сил, відчували турботу про них та могли розраховувати на справедливість тощо [3]. Зарубіжні економісти минулого поняття економічного зростання асоціювали із підвищенням добробуту суспільства, а сьогодні зростання виробництва не пов'язується напряду із підвищенням життєвого рівня людей. На перший план висувається необхідність надати життю людини гідну її (людини) якість [2].

На суб'єкті господарювання, де працює людина, не байдужі до дотримання високого рівня якості життя своїх працівника. Концепції зростання вартості підприємства та пріоритету розв'язання соціальних питань не знаходяться у протиріччі.

Сучасні підходи до управління, зокрема, соціальна відповідальність бізнесу, корпоративне управління, стандарти обліку та звітності, глобальна ініціатива звітності та ін. передбачають якість життя як важливу гуманітарну складову управління, що знаходить відображення у обліку та звітності.

Позитивно впливає на репутацію підприємства його відкритість. Відкритістю є демонстрація намірів прозорого ведення бізнесу і звітування з економічних, соціальних та екологічних результатів діяльності. Відкрита демонстрація досягнутих показників свідчить про стратегію розвитку та зусилля бізнесу щодо підвищення якості життя. Якість життя є поняттям, яке всебічно характеризує рівень та ступінь добробуту, соціального та духовного розвитку людини, економіки, стану навколишнього середовища. Концепція якості життя ґрунтується на створенні умов, які забезпечують оптимальне використання потенціалу людини [4].

Основними фінансовими та економічними інструментами забезпечення якості життя можна вважати плинність кадрів, рівень заробітної плати, розвиток персоналу, розмір соціального пакету, заходи з охорони праці та безпеки, соціальна підтримка інвалідів, програма розвитку навиків та освіта протягом життя, фінансування соціальних програм. Потрібно встановлювати соціальні та екологічні індикатори, які визначають в якій мірі практична

діяльність підприємства узгоджується з такими цілями та цінностями, а також цілями і цінностями зацікавлених осіб, нормами та сподівання суспільства. Доречним буде конкретизувати основний вплив глобалізаційних реалій на облікове забезпечення соціальної складової діяльності підприємства.

Активи. Замість активів кількісних – використовуються активи якісні – якість, організованість, мотивація, зростання ролі нематеріальних активів, гудвілу та інформаційних ресурсів, відображення у економіці та у обліку енергії живого.

Зобов'язання. Формування фондів, забезпечень та резервів, розширення забезпечень (соціальних, відновлення ресурсів, гарантійних); цільове фінансування, цільові надходження, переформатування довгострокових та поточних зобов'язань, соціального та пенсійного страхування, поширення практики «соціального пакету» тощо.

Капітал. Виникнення та розповсюдження нових видів капіталу (людський капітал, інтелектуальний капітал, транснаціональний капітал).

Доходи та витрати. Відображення у обліку та звітності доходів та відповідних ним витрат із різних джерел та різних видів діяльності (соціальна, екологічна, природоохоронна сфери тощо).

Рух грошових коштів. Виокремлення та формування інформації про рух грошових коштів пов'язаних із відповідними видами діяльності, включаючи й соціальну, екологічну, природоохоронну, інноваційну та інші види діяльності.

Контроль. Залишається право контролю, зростають вимоги до контролю; очікується посилення контролю та поява соціального контролю та моніторингу, підвищення дієвості внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту. Контроль спрямований на збереження активів, підтримання ефективності їх використання, збільшення капіталу. Розвивається методологія внутрішнього соціального контролю (аудиту, моніторингу та ін.).

Звітність. Ростуть вимоги до транспарентності звітності, відбувається перехід до інтегрованої звітності, формується внутрішня та зовнішня звітність з соціальних питань (нефінансова звітність, звіти про соціальні заходи); потрібно

подолати критичне ставлення до даних обліку та бухгалтерської або статистичної звітності, введення вимог до достовірності аудиторських звітів. Зараз у світі існує тенденція до "прикрашення" фінансової звітності та застосування агресивного підходу до обліку певних операцій для того, щоб продовжувати досягати короткотермінових результатів, в яких зацікавлені інвестори [5]. Показники якості життя можуть знайти відображення у новому обов'язковому звіті підприємств – *звіті про управління (management reports)* – документі, що містить фінансову та нефінансову інформацію, яка характеризує стан і перспективи розвитку підприємства та розкриває основні ризики і невизначеності його діяльності.

Реалізація програм підвищення якості життя при виконанні Україною Угоди про асоціацію. У Розділі V Економічне та галузеве співробітництво Угоди [6] у Главі 21 «Співробітництво у зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей», стаття 419 зазначено, що Сторони посилюють діалог та співробітництво щодо забезпечення гідної праці, політики зайнятості, безпечних та здорових умов праці, соціального діалогу, соціального захисту, соціального залучення, гендерної рівності та недискримінації. Далі, стаття 420 Угоди регламентує, що співробітництво у сферах, визначених у статті 419 цієї Угоди, передбачає, серед інших, досягнення цілі покращення якості людського життя. Інтеграція України з Європейського союзом вимагає значного підвищення показників якості життя населення України.

Небезпеки поняття якості життя. Автори наукової літератури додержуються думки, що суб'єктивні й об'єктивні оцінки якості життя мають не просто співіснувати в одній системі, вони, з різних сторін відображаючи одні й ті ж сфери життя людини, мають співставлятися. Існуюча концепція якості життя не просто концентрує увагу на оцінках задоволення життям, але й включає різні аспекти особистості людини у її взаємовідносинах з природним і соціальним середовищем [2]. Якість життя не може бути глобальною узагальненою ідеологією для всіх, точніше вести мову про якість життя окремого індивіда та соціального ладу [1], зокрема на окремому підприємстві.

Якість життя не слід також плутати з концепцією рівня життя, яка ґрунтується насамперед на доходах.

Висновки. Інтегральна характеристика якості життя людини зумовлює поєднання філософських проблем людського буття та розв’язання конкретних «земних» питань умов праці, побуту та відпочинку людини. Відбувається пошук параметрів оцінки якості життя та механізми впливу на такі фактори на рівні суб’єктів господарювання.

Література

1. Глобалистика. Международный, междисциплинарный энциклопедический словарь / Гл. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков – М., СПб., Н-Й, ИЦ «Елима», ИД «Питер», 2006. – 1160 с.
2. Ярчук А. В. Сутність поняття якості життя населення. – Економіка і організація управління, 2016, № 3 (23). – С. 430-439.
3. Жан-Луи Серван-Шрейбер Ремесло предпринимателя: Серван-Шрейбер П. Десять портретов предпринимателей / пер с фр. В. Свистунова. – М.: Международные отношения, 1993. – 248 с.
4. Ольга М. Кондратюк. Бухгалтерське забезпечення корпоративного управління: актуальні питання. – Актуальні проблеми економіки, 2014, № 7 (157). – С. 441-448.
5. Пантелеєв В. П. Вплив бізнес-культури на розв’язання проблем підприємства в умовах глобальної трансформації: [моногр.] / В. П. Пантелеєв; Трансформаційні процеси в економіці: конкурентоспроможність та інституційна база управління на різних рівнях ієрархії: монографія / за наук. ред. доктора економічних наук Ніценка В. С. – Одеса: ТОВ «Лерадрук», 2016. – С. 255-273.
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

ОБЪЕКТИВНОСТЬ ОБРАЩЕНИЯ К ИНСТРУМЕНТАРИЮ КЛЕПТОКРАТИИ В ЭКОНОМИКАХ С ТОТАЛЬНЫМ БЕЗДЕНЕЖЬЕМ

Владимир Саенко¹, Анна Толчева²

Высшая школа управления и администрации в Ополе

Ополе, Польша

¹saienko22@gmail.com, ²asergeeva29@gmail.com

Качество жизни отождествляется с соотношением некоторого установленного искусственно стандарта жизнеобеспечения, позволяющего пометить оценку некоторого граничного набора условий и характеристик жизни гражданина в государстве, относительно достигнутого. В этом соотношении должны отображаться спектры удовлетворения как материальных, так и некоторого числа культурных потребностей человека, складывающихся в данном регионе, в данном государстве. Исследователей беспокоит проблема расширения источников повышения качества жизни, что обуславливается широким диапазоном открывающихся перед обществом интересов, стоящих перед бытовым, производственным и культурным потреблением. По этой причине в генеральные совокупности для анализа и разработки включают вопросы по переосмыслению эффективности укладов, экономик и политических систем устойчивого и инклюзивного роста [4, 12, 16], теоретических положений научного слежения за процессами обеспечения [7, 14, 17], конъюнктурных систем развития новообразований в науке [11, 13, 15], методических основ насыщения постиндустриального общества с его вероятностным ходом событий [5], функциональных форм становления видов деятельности на положениях предпринимательского взаимодействия и введения эксклюзивных систем развития человека [6, 8-9]. Свое место занимают системы универсального развития ресурса производительной силы

общества за счет обращения к уникальным новшествам подготовки личности к жизнедеятельности [2-3] и расширения разнородных связей государства [1]. Заметна тенденция перевода современного материального производства на знаниевые и наукоемкие способы обеспечения технологических процессов [10], ибо эта тенденция остается полезной и еще больше порождается и поддерживается глобализационными процессами взаимодействия. Интерес к исследованию проблемы качества жизни сохраняется постоянно еще и по той причине, что качество жизни это не только синтетический показатель, но и собирательный образ ряда таких факторов, какими выступают бытовой, производственный и психологический комфорт, здоровье, питание и климатические условия, продолжительность жизни, социальное окружение и уровень удовлетворения интеллектуальных потребностей.

Очерчивая большинство сторон общественной, производственной и индивидуальной жизни, качество жизни в формулировках ученых отражает реальную картину обеспечения жизнедеятельности, и по этой причине приобретает значение комплексной научной характеристики для формирования совокупности идеологических, политических, социальных и экономических факторов общественного развития. Не смотря на то, что в обиходе чаще упоминается термин «Богатство», но именно по значению фиксируемой величины этого показателя – показателя «Качество жизни» – определяется положение человека в обществе. Достаточно здесь упомянуть о таких успешных гражданах Мира, какими есть Джефф Безос, Билл Гейтс, Уоррен Баффет и др. Однако такой разговор ведется о запредельных доходах богачей.

В среде основной массы населения Планеты ведется расчет соответствия среды жизни человека его потребностям. Этот процесс сводится к мониторингу параметров социально-экономической направленности (например, фиксируются показатели обеспеченности жильем, предприятиями бытового и медицинского обслуживания, сетью учреждений культуры, науки, образования, оздоровления, отдыха или рекреационного восстановления здоровья), медико-

демографической направленности (например, сопоставляются показатели средней продолжительности жизни, меры трудоспособности человека или уровня заболеваемости), структурно-политической направленности (например, выясняются показатели степени свободы слова, соблюдения прав человека и т.п.), что выступает в качестве канонического критерия программного одобрения действий в обществе. На этапах кардинальных преобразований, что свойственно переломным периодам развития общества, данный критерий теряет свое первоначальное значение, и по своим функциям переходит он на службу к процессам накопительства капитала. В этом процессе входят в противоречие устоявшиеся представления о развитии качества жизни по старым актам и документам, согласованным государством с общественностью и положениям предыдущего образа жизни, отвечающим на претензии налаживания новых коллективных отношений. Как правило, это отношения корпоративного, олигархического или местнического характера. Однако, только на названном, отличия не завершаются, ибо получают, как ни странно, развитие организационные системы и формы со сценарием олигархического развития, в которых выдвигается ряд отношений распределительного содержания, которые до этого признавались на иных условиях сосуществования.

Какие бы отношения здесь ни поддерживались, экономика в государствах с переходными средами хозяйствования никоим образом не может обойтись без слияния сил и усилий властных структур, стихийного частного капитала и тенденциозно обнищающей рабочей силы. Такое слияние сил *в результирующую выступает в качестве модуля* – такого обязательного условия экономического приумножения богатства государства. Именно богатство приводит к повышению качества жизни как одиночек, так и профессионально готовых к труду слоев населения. Как процесс, а наравне с этим, и положение управления благосостоянием, качество жизни, воспринимаемое как государственное обеспечение работоспособности, актуально во всех вариантах перехода на более совершенные «формационные»

отношения, в том числе: и для таких моделей какими были «бархатная революция» (Словакия, Чехия), «рыночного социализма» (Венгрия, Югославия) и «шоковой терапии» (Польша, государства бывш. СССР). Обострение распространяется на процессы отчуждения и распределения доходов, и в особенности тех, что поступают от использования «якобы ничейных» сырьевых ресурсов и природных даров. Такое слияние сил и потенций выставляется перед общественностью и эффективной территорией взаимодействия, и методом быстрого и внешне активного поддержания обмена деятельностью, и эффективного способа налаживания торговых отношений в условиях безденежья. Казалось бы, что из-за такого восприятия ситуации должны оставаться все три стороны, участвующие в воспроизводственном процессе. Это капитал власти, частный капитал и капитал рабочей силы. Ясно, что владельца капитала, без которого ни власти, ни рабочей силе сохранять собственный ресурс для выживания сложно, интересует сырьевой компонент производства, который должен отличаться своей дешевизной и из которого после переработки может быть извлечена сверхприбыль или супердоход. Свое место, таким образом, в такой цепи взаимодействия занимают 1) *работники властных структур, регулирующие отношения и изменяющие установленный порядок их активизации*, а, если высказываться проще и точнее, то используется авторитаризм в пределах контроля действий персонификаторов, что под благородным предлогом проявляют заботу о среде взаимодействия в пределах полномочий, переданных для решения проблемы приумножения богатства и рационального использования ресурсов в государстве, 2) *квалифицированные исполнители, обладающие знанием, навыками и опытом производительной силы*, а точнее – властью и частником используется шаткость и слабая стойкость их психики по той причине, что они не могут ждать затяжных решений и должны находить материальный способ сохранения собственной способности к труду не по мере возникновения спроса на него, а ежедневно и ежеминутно, и, наконец, 3) *предприниматели*, которым доступны механизмы мобилизации материальных ресурсов и финансовых средств,

достаточных для реализации бизнес-плана. По своей сути речь ведется здесь фактически о «бизнесовой» группе взаимодействия трех групп участников: т.е. о творческом коллективе, в котором должны родиться в срочном порядке варианты извлечения из природы средств, чтобы без замедлений, в поспешности и без экономического обоснования целесообразности, можно было бы их направить на решение злободневных задач, связанных не с благосостоянием, а с существованием государства, с выживанием его граждан. Однако, перенесение удара на сиюминутные материальные выгоды указывает на компромиссность существования такого подхода к развитию событий. В этом случае из-за угрозы разрушения структуры государства приходится отдавать предпочтение прагматическим задачам управления на любых условиях, отодвигая на второй план эмоциональные сомнения и печали, их материализацию в потерях в недалеком будущем. По прошествии некоторого времени проблемы эмоционального происхождения в бизнесовых группах взаимодействия обычно рассасываются, ибо голод участников, их нестойкие убеждения и большое число искушений в повседневности оказывается сильнее взвешенного выбора разума. Казалось, все было бы прекрасно, но среда, открытая для всех граждан на стадии подготовки к продаже природного дара, закрывается для каждого уже на начальной стадии присвоения, цементируется и окружает себя весьма стойкими и практически непреодолимыми преградами на долгие годы.

Становится ясным, что на повестку дня выдвигается проблема присвоения некоторого благополучия, что формируется подарком природы, а следовательно и принадлежит государству, народу. В конечном счете это могут быть – вырученные средства, материальные носители блага, услуги, получаемые без приложения усилий и без затрат труда, и т.п. Система неизбежно самооптимизируется, ибо во взаимодействии неизбежно участвует а) *ничтожно малая доля исполнительского квалифицированного труда*, по отношению к которому иногда кажется, что ее участникам и платить то «не за что» (чаще остается востребованным труд не с собственно

производительными свойствами, а сервисного предназначения – обработки и производства то, по сути, нет!), б) *еще меньшая доля предпринимателей*, и то принимают участие только те, что могут предложить собственный план, а вместе с ним и вкладывают некоторый, ничтожно малый, что есть непременно недостаточным для реализации плана, капитал (в коллективе сохраняют себе место те из них, что располагают талантом управленца – надо «дельцу» договориться об условиях оплаты услуги после цикла доставки сырья, включения его в воспроизводственный процесс и превращения получаемого продукта в деньги!) и, наконец, в) *труд регуляторов рационального использования природных ресурсов государства*, распоряжающихся, как им кажется, несметным и неисчерпаемым природным ресурсом на условиях законно легализованного доверием народа (как на разработку этого, так и на разработку любого иного ресурса, денежные поступления от которых могут быть направлены непременно для сохранения его благополучия и незамедлительно – опять же, при минимальных затратах усилий!). Последнее и объясняет причину избранного поведения – должна жертвоваться «в никуда» часть природного ресурса «на невыгодных условиях», но обязательно во спасение государственной системы и народа. Естественным выглядит следующее: такой, что есть вынужденным, выбор требуется делать и для поддержания жизнеспособности населения, и для обеспечения рабочего ритма производственных структур, и для спасения экономической независимости государства. Еще что-то иное в переходной экономике не дано, ибо при отсутствии достаточных оборотных средств и промышленного капитала на большинстве предприятий государство вынужденно восполнять им расходы, а источники восполнения исчерпаны. Поскольку о расширенном производстве в переходных правилах экономики речь не ведется, то имеется потребность составить перечень источников получения средств государством. Ими выступают следующий ряд:

продажа природного ресурса, что возможно осуществлять без затрат на его дополнительную обработку. Этот вариант отношений рекомендовать следует в

последнюю очередь, и вообще, заботясь о благополучии будущих поколений, принимать решение о его активизации нежелательно. Искушение – этим источником без забот и значительного капитала обеспечивается наиболее надежный и короткий путь обмена деятельностью и получения оговоренной суммы масштабных средств незамедлительно;

зачисление налогов и обязательных платежей, поступающих от продажи земель, скрывающих в себе полезное ископаемое (например, вода, глина, мел, минералы селитра, сланец, редкоземельные металлы, месторождения газа, меди, нефти, олова, руды, угля и т.п.). Этот вариант отношений обеспечивает стабильное поступление в казну государства дозированных средств, одновременное сохранение ресурса и более-менее надежную паритетность в отношениях участников. Искушение – уклониться от налогообложения, включая в отчеты перед государством отдельные расходы по статьям условно-постоянной, сырьевой и энергетической баз;

передача факторов разработки месторождений полезных ископаемых в концессию или продажи их негосударственным объединениям. Этот вариант отношений не гарантирует, как это есть принадлежностью двух предыдущих, того, что принимаемый в разработку проект завершится материальным достатком для государства. Отсутствуют и искушения из-за повышенных капиталоемкости, трудовых и финансовых затрат.

Общественно-экономический прогресс ставит экономику Украины перед выбором модели движения. Их две. Это либо:

модель классического капитализма, который эволюционирует в его развитых формах. Основные черты: превращение основной массы граждан государства в наемных рабочих, высокая степень эксплуатации их с использованием внеэкономического принуждения к труду, медленное развитие гуманизации труда и социального партнерства.

модель социально-экономического прогресса, который пододвигает государство к переходу в среду постиндустриальных отношений. Основные черты: движение к социально-ориентированной экономике, ориентация на

самоуправление и подъем благосостояния масс народа, широкое сочетание форм собственности, превращение работника в совладельца, дифференциация распределения средств производства и присвоения результатов труда через фонды общественного потребления.

Однако, в ситуации, когда требуется осуществлять выбор пути, привлекательность действий государства связывается со схемой так называемой «сырьевой экономики», что в полной мере завязана на торговле природными ресурсами с другими странами. Она связана тем свойством, что природный ресурс легко превратить в богатство или денежный капитал без дополнительного приложения труда на его обработку и переработку. Это превращает формулу К. Маркса «деньги – товар – деньги» в формулу «природный дар – деньги». Естественно то, что внешний вид ни той, ни другой формулы не показывает ни элемент обмена, ни элемент присвоения, а лишь наталкивает на мысль, что в отношения привносится некоторый «стоимостной эквивалент». Его следует использовать, и после осуществления некоторых технических действий и операций, получить деньги и приступить к их распределению. Рассуждения о том, что момент притока к месту разработки большой массы труда, которая непрерывно обесценивается из-за нерегулируемого наплыва с окрестностей малоквалифицированных работников, можно пока что из расчетов исключить. Руководствоваться следует положением: *если открываются залежи природного ресурса и к нему проявляется интерес, то доход на душу населения в государстве в мгновение повышается в разы, и этим надо срочно пользоваться.* Это рассуждение естественно, но правительство начинает лихорадочно и бессистемно увеличивать собственные расходы, а это означает также и начало безрассудного и нерационального «разбазаривания» денег другими участниками, и приведение в движение инструментария клептократии.

Явление клептократии носит временный характер и имеет собственные границы развития: оно получает объективное движение до наступления следующего момента – момента открытия менее дорогого минерала или

вещества, что извлекается не в форме дара природы, а добывается и перерабатывается уже искусственно индустриальным способом под воздействием мысли человека. А пока что, до накопления массы индустриального труда, имеется время на осуществление такого взаимодействия, что тоже относится в разряд естественных, ибо «взбуривается» биологическая энергия в отдельных индивидуумах, наделенных когнитивным даром, капиталом, властью, талантом управления людьми и умениями присвоения нетрудового дохода. В научной среде такой период всплеска энергии и действия получило название «явление клептократии».

В Украине аналогичные процессы развивались периодически в районах Донецкого бассейна, Кривого Рога, Никополя и др. мегаполисах, где толчок для скопления народа на осваиваемой территории связан был с разработкой пластов редкоземельных минералов, руды и угля. В культурном плане такое скопление народа привело к формированию особенных духовных ценностей, уникального языка, фольклорных образований и пластов взаимодействия на суровых основах. Но главное в этом процессе, все же, занимает концентрация усилий «социального и производственного» новообразования. Реализуется такой процесс на условиях одноступенчатой продажи сырьевого ресурса, что, собственно, и формирует основу развития сырьевой экономики, способов клептократии и эксплуатации живого труда на запредельно жестких условиях.

Вывод: чтобы вступить на путь созидания, требуется вспомнить, что не теория клептократии, а *расширенный воспроизводственный процесс* позволяет найти путь к развитию условий улучшения качества жизни в государстве.

Литература

1. Бритченко И. Г. Бизнес в Украине: социально-экономические процессы ориентирования на внешнеэкономические связи / И. Г. Бритченко, В. Г. Саенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2016. – № 10, Ч. 1. – С. 64-70.

2. Панасейко С. И. Кадровая политика на предприятии и значение кадров / С. И. Панасейко, В. Г. Саенко // Економіка та держава. – 2016. – № 7. – С. 47-51.
3. Полулященко Ю. М. Органическая основа профессиональной подготовки человека к целесообразной деятельности / Ю. М. Полулященко, В. Г. Саенко, А. В. Толчева // Актуальные проблемы профессионального образования в Республике Беларусь и за рубежом: V Междун. науч.-практ. конф. – Витебск: МИТСО, 2017. – Ч. 1. – С. 262-265.
4. Саенко В. Г. Возвращение к рентокапитализации как главного фактора экономического роста экономики Украины / В. Г. Саенко // Фінансово-кредитна система: вектори розвитку: Зб. матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. – С. 116-118.
5. Саенко В. Г. Менеджмент субъектно-объектных построений человеческой деятельности / В. Г. Саенко // Причорноморські економічні студії. – Одеса: ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2016. – Вип. 9, Ч. 2. – С. 83-88.
6. Саенко В. Г. Метод распознавания, описания и формализации фрактальных систем бизнеса / В. Г. Саенко, Г. В. Саенко // Стратегічний розвиток організації, міст та регіонів: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2017. – С. 186-189.
7. Саенко В. Г. Переориентация расчетов финансирования среды сервисной деятельности на синтетические характеристики / В. Г. Саенко, Г. В. Саенко // Трансформація національної моделі фінансово-кредитних відносин: виклики глобалізації та регіональні аспекти: Зб. матер. II Всеукраїн. наук.-практ. конф. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2017. – С. 249-252.
8. Саенко В. Г. Эвристический механизм вхождения сервисного бизнеса в рынок Украины / В. Г. Саенко // Трансформація національної моделі фінансово-кредитних відносин: виклики глобалізації та регіональні аспекти: зб. матер. Всеукраїн. наук.-практ. конф. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2016. – С. 224-227.

9. Саєнко Г. В. Основи підприємництва та управлінської діяльності / Г. В. Саєнко, Н. А. Нікітенко, Г. В. Толчева. – Луганськ: Вид-во ЛДПУ імені Тараса Шевченка, 2004. – 128 с.
10. Саєнко Г. В. Формування мислення і розвинення енергії викладача з економіки: поглиблення накопичення: [монографія] / Г. В. Саєнко, В. Г. Саєнко, В. Г. Саєнко; Бердянський державний педагогічний університет. – Бердянськ-Луганськ: БДПУ; СПД Рєзніков В. С., 2014. – 543 с.
11. Толчева А. В. Стили управления и демократизация в процессе управления / А. В. Толчева, Г. В. Саєнко // Вища освіта та економічні науки, № 2. – Луганськ: Вид-во Регіонального інституту менеджменту, 2004. – С. 37-39.
12. Толчева Г. В. Характеристика прогнозування соціально-економічного розвитку держави / Г. В. Толчева // Налогообложение в промышленном регионе: теория, практика и перспективы развития. – Донецк: Изд-во ДонДУЭТ имени М. Туган-Барановского, 2004. – С. 296-302.
13. Шаповалова Т. В. Людина як суб'єкт соціального розвитку і головний чинник моделі самодостатності / Т. В. Шаповалова, В. Г. Саєнко, Г. В. Толчева // Організація самодостатності промислового регіону: проблеми ринку, економіки і бізнесу. – Луганськ: Вид-во ЛІПСТ, 2007. – С. 211-214.
14. Britchenko I. The perception movement economy of Ukraine to business / I. Britchenko, V. Saienko // Ikonomicheski Izsledvania, 2017, 26 (4), pp. 163-181.
15. Moriarty J. Accessing support and services / J. Moriarty. – London, UK/Philadelphia, PA: Jessica Kingsley Publishers, 2015. – pp. 85-103.
16. Myant M. Rethinking Capitalism: Economics and Policy for Sustainable and Inclusive Growth / M. Myant // Transfer: European Review of Labour and Research, 2017 – Vol. 23 (2). – pp. 243-245.
17. Saienko V. G. Physical ability of the individual as a needed market factor in the European Union / V. G. Saienko, I. G. Britchenko // Economy and Education of Ukraine: on the road to EU, monograph. – Nowy Sącz: Wyższa Szkoła Biznesu – National Luis University, 2016. – pp. 43-59.

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ФІНАНСОВОГО ОЗДОРОВЛЕННЯ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Олена Салтанова

Житлово-комунальний коледж ХНУГХ

імені О. М. Бекетова

Харків, Україна

saltanova503@gmail.com

Згідно ст. 6 закону України "Про місцеве самоврядування" до питань місцевого значення, що перебуває у веденні муніципальних утворень, відносяться організація, зміст і розвиток муніципальних енерго-, газо-, тепло-, водопостачання й каналізації. У ст. 31 зазначеного закону органами місцевого самоврядування закріплений обов'язок визначати мету, умови й порядок діяльності підприємств, установ і організацій, які знаходяться в муніципальній власності, і здійснювати регулювання цін і тарифів на їхню продукцію (послуги).

Таким чином, органи місцевого самоврядування зобов'язані забезпечувати населення комунальними послугами. Очевидно, що цей обов'язок буде існувати й у майбутньому (принаймні, доти, поки буде існувати саме муніципальне утворення). Виходячи із цього, можна сформулювати наступні цілі, що стоять перед муніципалітетом:

(1) мати можливість забезпечити надання комунальних послуг населенню в необхідному обсязі й із заданими параметрами якості зараз і в будь-який момент часу в майбутньому;

(2) забезпечити відтворення муніципального майна в тім обсязі й з тими якісними характеристиками, яких було б досить для досягнення мети (1) при найбільш оптимальному (з погляду власника) керування даним майном.

Очевидно, що ціль (2) випливає з мети (1), а всі інші цілі можуть впливати їх сформульованих вище або корелювати з ними. Такими цілями органа місцевого самоврядування можуть бути:

- прийнятність тарифів для споживачів комунальних послуг (дана мета дуже важлива й прямо пов'язана із соціальною політикою муніципалітету);
- скорочення бюджетних витрат на ЖКГ, у тому числі за рахунок залучення позабюджетних джерел фінансування інвестиційних програм муніципальних комунальних підприємств;
- підвищення інвестиційної привабливості муніципальних комунальних підприємств;
- підвищення якості життя населення (у тому числі за рахунок підвищення якості комунальних послуг і зниження тарифів);
- стимулювання комунальних підприємств до ефективного використання ресурсів (ресурсозбереження);
- стимулювання споживачів до раціонального й ощадливого споживання комунальних послуг;
- недопущення забруднення навколишнього середовища комунальними підприємствами;
- одержання частини прибутку від використання майна комунальних підприємств.

Ціль (1) припускає, що перед муніципальними комунальними підприємствами може бути поставлене завдання не тільки розширеного відтворення муніципального майна, але і його скорочення. Таким чином, всі програми по відтворенню муніципального майна комунальних підприємств повинні бути прив'язані до стратегічних планів розвитку муніципального утворення.

Оскільки практично перед кожним муніципальним бюджетом постає мета скорочення витрат на ЖКГ, та ціль відтворення муніципального майна (2) включає завдання підвищення інвестиційної привабливості муніципальних комунальних підприємств і залучення позабюджетних джерел фінансування

інвестиційних програм підприємств. Більше того, можна говорити про те, що в цей час муніципальне майно комунальних підприємств приносить власникові втрати (це найбільше характерно для підприємств теплопостачання, тому що практика показує, що дотації на різницю в тарифах на теплову енергію можуть "з'їдати" порядку 40% всіх бюджетних витрат муніципальних утворень). Перспективною ж можна вважати мету одержання прибутку або (принаймні) досягнення беззбитковості від використання муніципального майна, у тому числі того, що знаходиться у комунальних підприємств.

В ідеальному варіанті всі рішення органа місцевого самоврядування, що відносяться до регульованих муніципальних комунальних підприємств, повинні проходити "тестування" на їхню відповідність цілям (1) і (2). На їхній основі варто формулювати конкретні завдання й програми функціонування й розвитку муніципальних комунальних підприємств (виробничу й інвестиційну програми). Після того як сформульовані цілі муніципалітету, до яких він повинен прагнути при регулюванні муніципальних комунальних підприємств, з'являються завдання, по-перше, постановки цих цілей перед муніципальними комунальними підприємствами, по-друге, створення таких умов діяльності комунальних підприємств, у яких вони будуть мати можливість досягти поставлених перед ними цілей, по-третє, створення механізмів контролю за тим, як регульоване підприємство досягає поставлених перед ним цілей (створення системи моніторингу).

У цьому випадку під створенням умов мається на увазі створення системи регулювання тарифів на житлово-комунальні послуги й системи стимулів для ефективної діяльності комунальних підприємств. Система моніторингу повинна зачіпати як муніципальні, так і немуніципальні комунальні підприємства (відносно стандартів якості комунальних послуг).

Існуюча система тарифного регулювання не стимулює припливу позабюджетних засобів для фінансування інвестиційних проектів в області комунальної інфраструктури. Навіть при наявності добре проробленого інвестиційного проекту основний ризик інвестування в комунальні

підприємства пов'язаний з існуючою системою тарифного регулювання. У ході встановлення тарифів інтереси потенційних інвесторів не враховуються, процедури тарифного регулювання не прозорі й не зрозумілі потенційному інвесторові. Таке положення справ практично вводить заборона на залучення інвестицій у комунальне господарство.

Основна вимога до системи тарифного регулювання на муніципальному рівні полягає в тому, що з її допомогою муніципалітет повинен домогтися від комунальних підприємств виконання обумовлених їм цілей. Інакше кажучи, система тарифного регулювання повинна забезпечувати виконання виробничої й інвестиційної програм підприємства, затверджуваних на черговий період регулювання. Отже, система тарифного регулювання повинна:

- стимулювати комунальні підприємства до зниження витрат, підвищенню якості надаваних послуг;
- сприяти залученню інвестицій у комунальні підприємства;
- забезпечувати комунальним підприємствам формування достатнього для реалізації поставлених перед ними обсягу фінансових ресурсів;
- ураховувати формування конкурентних відносин у ряді підгалузей ЖКГ;
- мати убудовані механізми, що дозволяють знизити політизованість процесу встановлення тарифів на послуги ЖКГ.

Система регулювання комунальних підприємств повинна забезпечувати прогностичність і передбачуваність зміни тарифів. Установлення тарифів повинне вироблятися на певний строк (період регулювання). Ці вимоги переслідують виконання трьох завдань.

По-перше, це створює ситуацію визначеності у відношенні майбутніх грошових потоків підприємства, що знижує ризики інвестування в нього.

По-друге, протягом регульованого періоду підприємство може проводити заходу щодо зниження витрат, а отриману економію витрачати за своїм розсудом.

По-третє, дана міра буде сприяти росту економічної визначеності для споживачів комунальних послуг.

Реалізація перерахованих завдань вимагає формування нового підходу до того органа, що здійснює безпосередню роботу з регулювання тарифів. У цей час у міських адміністраціях, як правило, існують відділи цін, які перебувають у структурі департаментів ЖКГ або департаментів по економіці й інвестиційній політиці. Досвід показує, що такі відділи не в змозі реалізувати всі положення пропонованої концепції тарифної політики, тому що коло питань, які необхідно розглянути при формуванні тарифу, ширше їхніх повноважень.

Для здійснення функцій по регулюванню тарифів на муніципальному рівні доцільно створити постійно діючу міжвідомчу комісію, у яку повинні увійти представники різних структурних підрозділів виконавчої й представницької влади муніципального утворення. У складі такої комісії можуть бути присутнім представники департаменту фінансів, юридичного відділу. Зрозуміло, конкретні найменування структурних підрозділів можуть варіюватися. Важливо, щоб у складі комісії були представники тих структурних підрозділів адміністрації. У чій професійні обов'язки входить захист інтересів всіх сторін. Комісія приймає рішення, які потім представляються главі місцевого самоврядування для остаточного затвердження.

Можлива передача функцій регулювання незалежному регулювальному органу, що не входить у структуру органів муніципальної виконавчої й представницької влади. Зокрема, одним з таких рішень може стати передача регулюючих функцій регіональним енергетичним комісіям. У цьому випадку буде необхідно приймати на рівні суб'єкта Федерації відповідні нормативні правові акти, у яких будуть описані процедурні питання формування тарифів, що дозволить реалізувати всі заходи, закладені в концепції тарифної політики.

Передача повноважень по регулюванню регіональним енергетичним комісіям представляється виправданою для малих і сільських муніципальних утворень у регіонах, де регіональні енергетичні комісії є самостійними юридичними особами, що мають штат професійно підготовлених співробітників. Рішення про передачу функцій по регулюванню тарифів на

ЖКГ незалежному регулювальному органу можуть прийняти тільки самі органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції.

Трансформація житлового господарства в країнах Східної Європи з урахуванням змінившихся умов відбувається по розробленим урядами стратегічних програмах: формування нових підприємницьких структур і удосконалювання способів управління й обслуговування житлового фонду; взаємне пристосування відносин між організаціями житлового господарства й наймачами до нових умов; приватизація житлових об'єктів; будівництво нових житлових об'єктів приватними й муніципальними житлово-будівельними компаніями із залученням підприємств і громадян.

Тому необхідно розробити нову методику імітаційного моделювання процесу функціонування житлово-комунального господарства в ринкових умовах, що буде враховувати, з однієї сторони ймовірний характер надходження замовлень, з іншого боку – необхідність раціонального використання ресурсів житлово-комунального господарства.

Література

1. Косянчук І. ЖКГ: підходи до реформування // Соціальний захист. – 2005. – № 8. – С. 21-23.
2. Олійник О. Житлово-комунальне господарство країни зачекалося глибокого реформування // Праця і зарплата. – 2007. – № 31. – С. 4
3. Онищук Г. Економіка житлово-комунального господарства: нові підходи у формуванні цінової і тарифної політики // Економіка України. – 2001. – № 7. – С. 22-28.
4. Строкань Т. Соціально-економічна оцінка територіальної організації житлово комунального господарства в регіонах // Економіст. – 2002. – № 3. – С. 70-73.
5. Сухін Є. І. Основні напрями підвищення енергоефективності у суспільному виробництві, житлово-комунальному господарстві та бюджетній сфері // Безпека життєдіяльності. – 2007. – № 4. – С. 20-21.
6. <http://rada.gov.ua>.

ДОЛАРИЗАЦІЯ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК ФЕНОМЕН ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Олена Чукурна

Одеській національний політехнічний університет

Одеса, Україна

elenchukurna@ukr.net

Дослідження глобальних проблем економічного розвитку світової економіки, особливо гостро поставили питання доларизації національних економік. Сьогодні, долар виступає основною резервною валютою, яка використовується у більшості розрахунків, здійснених за зовнішньоторгівленими угодами. Поряд з цими процесами, в національних економіках багатьох країн відбувається часткове або повне заміщення доларом національних валют у внутрішніх розрахунках, що пов'язано з неофіційною доларизацією.

Серед науковців був загальноприйнятим підхід, що проблема доларизації притаманна більшою мірою перехідним економікам або, економікам, які розвиваються. Це обумовило науковий інтерес щодо дослідження цієї проблематики на прикладі аналізу динаміки доларизації в країнах, що розвиваються. Вагомий внесок в дослідження проблем доларизації перехідних економік внесли такі вчені, як: Calvo G. R. C. [6], Devereux M. [7, 8], Webber A. G. [12], Dobrynskaya V. V. [10], Delatte A.-L. [9], Головнин М. Ю. [2], Анищенко А. В. [1], Семенов С. К. [8], Пионтковский Р. В. [4].

Разом з тим, теоретичні аспекти процесів доларизації національної економіки в цих дослідженнях потребують подальшої систематизації факторів впливу на поширення процесу доларизації та економічного обґрунтування причин та взаємозв'язків виникнення доларизації та оцінка ступня її впливу на

національну економіку України. Проблема доларизації за останні роки вийшла за межі перехідних економік світу. Поширення долара, як резервної валюти багатьох країн світу, створює проблему накопичення великої грошової маси долару, яка не має економічного підкріплення. Крім того, існує факт визнання й поширення долару, як другої національної валюти в багатьох країнах світу. За даними МВФ, у сьоми країнах світу долар використовується як офіційна валюта у розрахунках поряд з національними валютами. Ще в дванадцяти країнах світу, частка іноземної валют в офіційних транзакціях та розрахунках складала від 30% до 50% [11].

Міжнародний валютний фонд (МВФ) відносить до напівофіційно доларизованих, країни, в яких іноземна валюта виступає другорядним платіжним засобом відносно національної валюти. В глобальному світі налічується більше 10 країн з напівофіційно доларизованою економікою: Багами, Бутан, Бруней, Гаїті, Камбоджа, Сан-Томе і Прінсіпі, Лесото, Ліберія, Намібія, коронні володіння Великобританії Острів Мен і Нормандські острови (володіння Гернсі і Джерсі).

В глобальному світі, також функціонують близько 20 офіційно доларизованих національних економік, які одночасно використовують 2 валюти. Наприклад, такі країни, як Андорра, Ватикан, Косово, Монако, Сан-Маріно, Чорногорія, а також заморські департаменти і провінції Франції використовують одночасно євро та долар у розрахунках. Ліхтенштейн використовує швейцарський франк та євро; Кірібаті, Науру, Тувалу, а також три підконтрольні Австралії території використовують австралійський долар та долар США; самоврядні території Данії Гренландія та Фарерські Острови використовують датську крону та долар США; невизнана республіка Північний Кіпр – турецьку ліру та долар США.

Як показало аналітичне дослідження науково-практичних джерел з цієї проблематики, термін «доларизація» пов'язаний з двома наступними напрямками економічної політики країн:

1) Процес повної заміни національної валюти доларом або офіційна підтримка бімонетарної системи, тобто одночасного функціонування національної валюти та долару. Така грошова політика офіційно проводиться державою (Панама, Сальвадор, Еквадор, Палау, Маршалові острови, Федеративні Штати Мікронезії).

2) Процес економічного заміщення національної валюти доларом, який може бути виражений у використанні долара, як платіжного засобу при розрахунках на внутрішніх ринках національних економік. Проте, цей процес відбувається не на офіційному рівні, але й в тіньовій економіці. Ця тенденція відбувається також на депозитарній політиці національного банку, в структурі яких превалюють доларові активи та депозити. Що свідчить про поступову заміну активів країни грошовою масою долару. Накопичення доларових активів обов'язково призведе до дисфункціональних зрушень національних активів в бік залежності від коливань валютного курсу. Відкритість національної економіки міжнародним ринкам та дія глобальних факторів, її залежність від коливань валютного курсу при збереженні негативного зовнішньоторгівельного балансу країни, впливає на зростання внутрішніх цін в таких економіках.

Найбільш впливові структурні зрушення відбуваються на тлі доларизації в економіках країн, що розвиваються або країн з перехідною економікою. Безумовним є суттєвий вплив доларизації на грошово-кредитну систему економіки країн, який може проявлятися в наступному:

- Якщо долар бере участь в економічних розрахунках поряд з національною валютою, то має місце перенесення інфляційного тиску на національну валюту. Що проявляється у збільшенні грошової маси, особливо при плаваючих валютних курсах, та розкручуванню інфляції.

- Доларизація впливає на функцію попиту на гроші через підвищення чутливості попиту до динаміки зміни валютних курсів, що відбувається на його еластичності залежно від відсоткової ставки.

- Збільшується волатильність валютного курсу, оскільки до попиту на валюту на зовнішніх ринках долучається попит на валюту на внутрішньому ринку. Це ускладнює впровадження та регулювання Національним банком грошово-кредитної політики й здійснення їм валютного контролю.

- Доларизація має суттєвий прояв через накопичення депозитів та кредитів в іноземній валюті. Якщо накопичення депозитів в іноземній валюті (доларах) сприяє нарощуванню залежності від грошової маси іноземної валюти та втрачання стабільності національної валюти, то кредитування забезпечує зниження кредитного ризику для банківської системи.

Вищезазначена проблематика доларизації вплинула на формування наукової думки щодо її тлумачення. Більшість науковців, які займалися дослідженням доларизації та формуванням економічної думки щодо її трактування, дотримуються думки щодо офіційного визнання долару, як національної валюти, що буде свідчити про повну доларизацію економіки. Проте, неофіційне використання іноземної валюти в національних розрахунках багатьох країн створює феномен проникнення долару, як засобу обігу, платежу та накопичення поряд з національними валютами таких країн. Цей аспект сприяв виникненню нового інтегративного погляду на доларизацію, як поступового процесу заміщення національної валюти. Наприклад, Анищенко О. В. трактує доларизацію як: «процес розповсюдження та використання в національній економіці в якості засобу платежу, накопичення, міри вартості та засобу формування активів господарюючими суб'єктами іноземної валюти, незалежно від того, чи здійснюється часткове або повне заміщення національної валюти в систем грошового обігу та активах» [1]. Інші вчені пов'язують цей процес з повним заміщенням національної валюти як засобу обігу, платежу та міри вартості. Так, Семенов С. К. [5] та Михальчук Н. О. [3] трактуючи доларизацію, акцентують увагу на формування високих темпів інфляції в країнах, де поширена доларизація [3, 5]. Головнин М. Ю. [2] також дотримується підходу щодо тлумачення доларизації в контексті заміщення іноземною валютою трьох функцій (як міри вартості, засобу обігу та засобу платежу), яку виконує

національна валюта в економіці країн. В цьому контексті, його дослідження сконцентровані на вирішенні проблеми економічного виміру та оцінки ступеня доларизації і ґрунтуються в площині формування показників доларизації економіки країни [2].

Визнаючи вагомий внесок науковців в дослідження проблеми доларизації економіки, деякі аспекти цієї проблеми носять дискусійний характер. На думку автора цього дослідження, при визначенні поняття доларизації необхідно прийняти до уваги не тільки офіційні ознаки доларизації, але й ступінь заміщення іноземною валютою функцій, які виконує національна валюта в економіці країни. Авторське розуміє під терміном «доларизація» процес повного заміщення всіх п'яти функцій грошей іноземною валютою, що сприяє накопиченню грошової маси іноземної валюти, як активу та резервної валюти. Цей процес впливає на поширення інфляційного тиску та розповсюдження ефекту перенесення коливань валютного курсу на зовнішні та внутрішні ціни межах національної економіки. Подальше поглиблення цих процесів може стати загрозою економічної та національної безпеки країни.

Таким чином, економічне обґрунтування процесу доларизації економіки пов'язано з функціями грошей, які змінюються. Розглянемо трансформацію функцій грошей в контексті доларизації економіки. Традиційна економічна теорія визначає п'ять функцій грошей: як міра вартості; як засіб обігу; як засіб розрахунку; як засіб накопичення та зберігання та світові гроші. Доларизація національної економіки може бути обґрунтована через трансформацію функції грошей, що проявляється в наступному.

1) Заміщенню функції грошей, як міри вартості сприяє розповсюдження використання іноземної валюти при формуванні вартості товарів, які виробляються в межах національної економіки. Враховуючи те, що вартість товару складається з суспільно необхідних витрат праці, яка була витрачена на його виробництво, то ця функція вимірює ці витрати в єдиній грошовій одиниці. Якщо врахувати тенденцію доларизації, то на формування вартості безпосередньо починає впливати курс валют та динаміка його зміни. Таким

чином, вартість факторів виробництва в межах національних економік стає уразливою до дії екзогенних факторів впливу, а саме до коливань курсів валют. Враховуючи те, що курс валют залежить від багатьох факторів макроекономічного характеру, формування вартості товарів підпадає під дію інших законів економіки.

Окремого обґрунтування потребує трансформація факторів впливу на ціну, оскільки саме ціна виступає грошовим виразом вартості товару. Зміна системи формування ціни в умовах, які забезпечує доларизація залежить від формування вартості. Крім того, виникає необхідність співставлення цін різних за вартістю товарів вимагає зведення системи цін до їх вираження через єдину грошову одиницю, яка потім буде скоригована на валютний курс. Ці процеси ускладнюються труднощами розрахунків ціни у випадках, коли підприємства використовують імпорту сировину для виробництва продукції.

2) Заміщення функції грошей, як засобу обігу виникає через гіперінфляцію. Збільшення темпів зростання інфляції спонукає суб'єктів ринку переходити на взаєморозрахунки в іноземній валюті, що стає результатом високих витрат використання національної валюти. Поширення іноземної валюти, як засобу обігу сприяє повному або частковому заміщенню національної валюти з розрахунків. Тим самим, відбувається процес залежності формування реальних цін від валютного курсу.

3) Заміщення функції грошей, як засобу накопичення та збереження здійснюється за рахунок використання активів в іноземній валюті. Якщо, більшість активів на національних рахунках, в тому числі й депозитів, буде сконцентрована в доларах, то фактично відбувається процес неофіційної доларизації, який проявляється через заміщення цієї функції грошей. Безумовно, накопичення заощаджень та активів в іноземній валюті є мірою страхування від валютних ризиків, але, в той же час, є засобом, що сприяє залежності економіки від попиту на іноземну валюту. Саме через показник рівня депозитів та активів, що представлені в іноземній валюті визначається рівень доларизації економіки країни. Цей підхід є загальноприйнятим.

4) Заміщення функції грошей як засобу платежу, що має наступний прояв. Функція грошей, як засобу платежу використовується при обслуговуванні кредитних відносин. Вона опосередковує рух товарів та капіталу та використовується при кредитних операціях, банківських розрахунках, виплатах заробітної плати. Історично, ця функція пов'язана з виникненням розстрочки та кредитуванням при покупці товарів. При продажу товару в кредит засобом обертання стають боргові зобов'язання, погашення яких, вимагає використовувати гроші, як засіб платежу. Таким чином, гроші як засіб платежу завершують процес обміну, погашаючи боргові зобов'язання, в той же час, в якості засобу обігу вони є посередником в обміні товарів. Якщо, здійснюється заміщення цієї функції грошей через використання іноземної валюти, то відбувається повна або офіційна доларизація економіки. Показник рівня розрахунків в іноземній валюті в сумі внутрішніх розрахунків в економіці країни, також визначає рівень доларизації.

5) Функція світових грошей здійснюється в контексті міжнародних економічних відносин, коли гроші використовуються для визначення світових цін та в якості міжнародного розрахункового платіжного засобу й з метою формування валютних резервів країни. Фактично, ця функція вимагає виконання грошима всіх попередніх функцій в міжнародних масштабах. На практиці, функцію світових грошей виконують тільки валюти тих країн, які були визнані МВФ в якості резервних валют (долар США, фунт стерлінгу, китайський юань, євро, японська йена). Котирування курсів цих валют здійснюється на основі плаваючих курсів, які визначаються попитом та пропозицією на ці валюти. Згідно з Ямайською валютною системою, введення спеціальних прав запозичення передбачає формування корзини валют, яка залежить від частки кожної валюти в міжнародній торгівлі та її вкладу в світовий валовий продукт. Незважаючи на можливість щорічного перегляду часток валют в корзині валют, лідерство багато років зберігається за доларом США. За даними Річного Звіту МВФ, з 1 жовтня 2016 року співвідношення валют в «корзині валют» виглядає наступним чином: долар США – 58,2%; євро

– 38,6%; китайській юань – 10,2%; японська йена – 11,9%; Британський фунт стерлінгів – 8,5%. Ця тенденція створює попит на цю валюту при міжнародних розрахунках в світовій торгівлі.

Трансформація функції грошей залежно від рівня доларизації економіки здійснює безпосередній вплив на функції ціни через зміну закону вартості. Оскільки ціна є грошовим виразом вартості товару, а в умовах когнітивної економіки ціна відображає також відтворену цінність товару, безперечним стає факт впливу доларизації на вартість факторів виробництва, які створюють загальну вартість товару. Цінність товару також формується на основі вартісних характеристик товару з додаванням додаткової премії за рівень якості та інноваційність. Розглянемо теоретичне підґрунття взаємозв'язку трансформаційних змін функцій ціни залежно від заміщення функцій грошей, що схематично представлено на рис. 1.

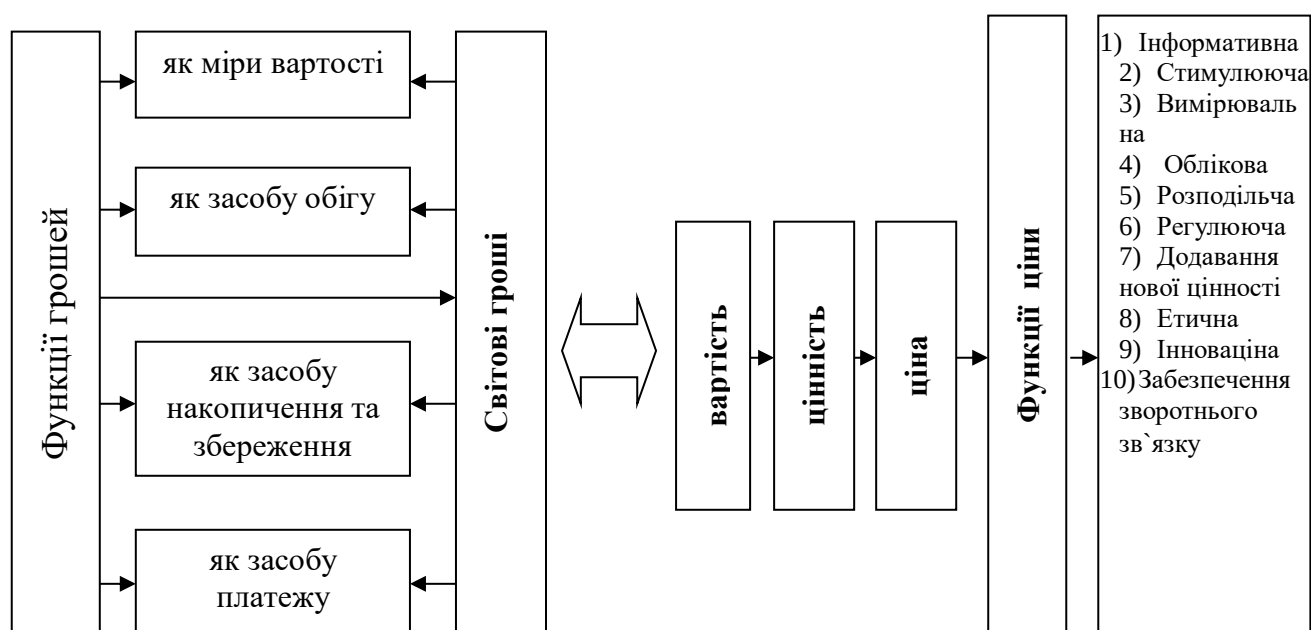

Рис. 1. Взаємозв'язок функцій грошей та функцій ціни

Через вартість трансформується взаємний вплив функцій грошей та функцій ціни. Ціна відображає вартість товару в грошовій формі через суму вартостей факторів виробництва та цінності товару. В цьому контексті частина функцій ціни відображається саме через закон вартості, в рамках якого відбувається

формування таких функцій ціни як: інформаційна, стимулююча, вимірювальна, облікова, розподільча, регулююча. Враховуючи ціннісний підхід до ціноутворення, до традиційних функцій ціни додають функції, які формуються на основі цінності, яка відображає нематеріальну природу, на відміну від вартості. В цьому контексті, функціями, що відображаються через цінність є наступні: функція додавання нової цінності, етична функція, інноваційна функція, функція забезпечення зворотного зв'язку

Враховуючи обґрунтування взаємозв'язку функцій ціни при заміщенні функцій грошей в умовах доларизації економіки, можна передбачити виникнення та посилення дії наступних факторів сприяння доларизації.

1) Темпи інфляції є впливовим фактором, який прихований в ціні та має суттєвий вплив на заміщення функцій національної валюти, особливо відбиваючись на функціях накопичення та платіжного засобу.

2) Реальні ставки відсотків по депозитам в національній валюті, які перебільшують ставки по депозитам в іноземній валюті сприятимуть зниженню ефекту доларизації.

3) Темпи коливань валютного курсу в частині знецінення національної валюти сприятимуть заохоченню та стимулюванню використання іноземної валюти як засобу накопичення та збереження.

4) Динаміка зміни зовнішньоторговельних операцій та негативне сальдо торгового балансу країни.

Вищезазначені фактори є узагальненими факторами, які розкурюють ефект взаємної дії функцій грошей та функцій ціни в процесі заміщення цих функцій іноземною валютою.

Литература

1. Анищенко А. В. Мировая валютная система и долларизация российской экономики // Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал), 2012. – С. 172-174.

2. Головнин М. Ю. Долларизация в переходных экономиках России и стран Центральной и Восточной Европы // *Studies on Russian Economic Development. Проблемы прогнозирования*. – 2004, issue 3, 124-135. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://econpapers.repec.org/article/scn009162/>.
3. Михальчук Н. А. Политика дедолларизации в зарубежных странах // *Экономика и управление*. – 2016. – № 1 (45). – С. 68-72.
4. Пионтковский Р. В. Долларизация, изменчивость инфляции и неразвитые финансовые рынки в переходных экономиках. Научный доклад № 03/02. – М.: EERC. – 32 с.
5. Семенов С. К. Деньги: долларизация как инфляционный фактор // *Финансы и кредит*, № 30 (270). – 2007. – С. 47-51.
6. Calvo G. R. C. Fear of Floating // *Quarterly Journal of Economics*. – 2002. – Vol. 117 (2). – pp.379-408.
7. Devereux M. E. C. Monetary policy in open economy revisited: Price setting and exchange rate flexibility // *NBER Working Paper*. – 2000. – № 7665.
8. Devereux M. L. P. X. J. Exchange rates and monetary police in emerging market economies // *Economic Journal*. – 2006. – № 116 (511). – pp. 478-506.
9. Delatte A.-L. L. V. A. Asymmetric exchange rate pass-through. Evidence from major economies. CEPN – CNRS, University of Paris North, France. 2011.
10. Dobrynskaya V. V. The monetary and exchange rate policy of the Central Bank of Russia under asymmetrical price rigidity // *Journal of Innovations Economics*. – 2008. – Vol. 1. – № 1. – pp. 29-62.
11. International Monetary Fund. IMF Primary Commodity Prices [Электронный ресурс].
12. Webber A. G. Newton's gravity law and import prices in the Asia Pasific // *Japan and World Economy*. – 2000. – № 12 (1). – pp.71-87.

PART 3

THE ROLE AND PLACE OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS IN THE FORMATION OF A HEALTHY LIFESTYLE AS THE BASIS FOR IMPROVING ITS QUALITY

PROZDROWOTNE DETERMINANTY STYLU ŻYCIA OSÓB STARSZYCH

Jarosław Czepczarz, Sabina Wiatkowska

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

Opole, Polska

jczepczarz@tlen.pl

Wraz z rozwojem medycyny, a także innych nauk, systematycznie wydłuża się życie człowieka, co powoduje zwiększanie się liczby osób w starszym wieku oraz zmianę struktury demograficznej społeczeństwa³⁴.

Starzenie się jest procesem naturalnym, ale oznacza stopniowe narastanie zmian na poziomie biologicznym, psychicznym i społecznym, które niekorzystnie wpływają na organizm człowieka i jego funkcjonowanie. Starsi ludzie stają się coraz mniej sprawni częściej chorują. Mają na to wpływ różne czynniki, zarówno indywidualne, w tym genetyczne, jak i społeczne. Wiele z tych czynników może podlegać

³⁴ P. Szukalski, *Proces starzenia się ludności*, [w:] *Zarys gerontologii klinicznej*. Kocem J., Grodzicki T. (red.), Wydawnictwo MCKP UJ, Kraków 2000, s. 13-18.

modyfikacji, dlatego jest możliwe przygotowanie się do dobrego przeżywania starości. Jest to nowe wyzwanie dla współczesnych społeczeństw³⁵.

Starość to naturalna faza w życiu każdego człowieka, która następuje po okresie młodości i dojrzałości. Wiąże się z pogorszeniem funkcjonowania narządów i układów, ograniczeniami zdolności przystosowawczych oraz zmianami w funkcjonowaniu społecznym³⁶.

Jednym z czynników decydujących o jakości życia osób starszych jest zdrowie.

Zgodnie z definicją Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) zdrowie to stan dobrego samopoczucia fizycznego, psychicznego i społecznego, a nie tylko brak choroby czy kalectwa. Na stan zdrowia wpływa wiele czynników. Według WHO aż w 50% na zdrowie człowieka wpływa styl życia, a w tym odpowiednia dieta i aktywność fizyczna.

Proces starzenia się ma charakter jednak wysoce zindywidualizowany³⁷.

Bardzo często wiek chronologiczny nie pokrywa się z biologicznym starzeniem się człowieka. Chcąc cieszyć się życiem, jednostka powinna na drodze prozdrowotnego stylu życia podejmować działania prowadzące do maksymalnego opóźnienia biologicznego starzenia się organizmu. Nikt zapewne nie wątpi w fakt, że każdy człowiek chciałby wyglądać i czuć się młodziej aniżeli wskazuje na to jego wiek kalendarzowy. Wyznacza mu to dobre samopoczucie i wyższą samoocenę, jakże ważną w aspekcie poczucia satysfakcji życiowej starzejącej się jednostki³⁸.

Jednym z głównych zadań polityki społecznej staje się zatem stworzenie warunków do aktywnego starzenia się, które według definicji OECD z 1998 roku jest identyfikowane jako „zdolność ludzi do tego, by mimo upływu lat wieść produktywnie życie w sferze społecznej i gospodarczej. Oznacza to, że ludzie potrafią dokonywać elastycznych wyborów w zarządzaniu swoim czasem na przestrzeni

³⁵ K. Szczerbińska, B. Piórecka, *Styl życia osób starszych w Polsce*, [w:] *Jak promować zdrowy styl życia i zmieniać zdrowotne zachowania osób starszych*, Szczerbińska K., Wilczek-Różycka E. (red.), Zdrowie i Zarządzanie, Kraków 2010, s. 29-32.

³⁶ A. Łukomska, J. Wachowska, *Seniorzy o swojej starości*, Gerontologia Polska, 2008; 16 (1), s. 51-55.

³⁷ J. Kocemba, *Starzenie się człowieka*, [w:], Grodzicki T., Kocemba J., Skalska A. (red.), *Geriatra z elementami gerontologii ogólnej*, Via Medica, Gdańsk 2006, s. 6-12.

³⁸ Alexandre, T. S., Cordeiro, R. C., Ramos, *Factors associated to quality of life in active elderly*, Rev Sau`dePu`blica, 4, LR, 2009, s. 613-621.

życia-czasem poświęcanym na naukę, pracę, odpoczynek i zapewnienie opieki innym”³⁹.

Zarówno przebieg procesu starzenia się, jak i zachowania, potrzeby, aktywność osób w podeszłym wieku są pochodną wcześniej ukształtowanych cech osobniczych, z których wynikają określone postawy, czyli mniej lub bardziej trwałe skłonności do zachowań i przekonań w odniesieniu do jakiejś sprawy⁴⁰.

Starzenie się jest również procesem zmian w sferze społecznej, funkcjonalnej, biologicznej, ale także poznawczej człowieka. U ludzi starych pogarsza się ostrość wzroku, czułość słuchu, wrażliwość dotykowa. Wydłuża się także czas orientacji przestrzennej i ruchowej. Jest to proces bardzo indywidualny. Szczególnie charakterystyczną zmianą pojawiającą się u osób w podeszłym wieku jest osłabienie zdolności zapamiętywania (gromadzenia) informacji, wyrażające się zwiększeniem niezbędnego wysiłku oraz wydłużeniem czasu potrzebnego do przyswojenia sobie nowych wiadomości lub wyuczenia nowych umiejętności. Starzenie się ma także niekorzystny wpływ na procesy uwagi. Badania wykazały u starszych ludzi osłabienie selektywności (zdolności do rejestrowania ograniczonego zakresu dostępnych bodźców) i zdolności do koncentracji uwagi (skrócenie czasu utrzymania tego samego obiektu w jej centrum). Objawia się to szybkim zmęczeniem, popełnianiem błędów oraz wydłużonym czasem reakcji w czasie wykonywania zadań. Najwyraźniej można to zaobserwować podczas rozwiązywania nowych zadań. Po przekroczeniu 60. r.ż. może się pogorszyć sprawność intelektualna. Badania wykazują, że wykonywanie różnego rodzaju ćwiczeń zapobiega negatywnym zmianom, a oznaki starzenia pojawiają się u osoby ćwiczącej znacznie później niż u jej rówieśników, którzy prowadzą monotony i bierny tryb życia. Wymagania zawodowe, jakim musi sprostać starzejący się człowiek, są treningiem, który pozytywnie oddziałuje na jego funkcje intelektualne. Pozazawodowe zainteresowania również pomagają w podtrzymywaniu żywotności funkcji intelektualnych. Bodźce

³⁹ J. Perek-Białas, B. Worek, *Aktywne starzenie się. Aktywna starość-określenie pojęć*, [w:] *Aktywne starzenie się. Aktywna starość*, Perek-Białas J. (red.), Wyd. Aureus, Kraków 2005, s. 13.

⁴⁰ A. A. Zych, *Człowiek wobec starości, Szkice z gerontologii społecznej*, Wyd. Śląsk, Katowice 1999.

płynące z otoczenia społecznego (dom rodzinny, wychowanie, krąg przyjaciół, domy opieki itp.) mogą znacząco zapobiegać zaburzeniom sprawności intelektualnej. Małe zaangażowanie seniorów w aktywność bardzo niekorzystnie wpływa na ich stan psychiczny, fizyczny i zdrowotny⁴¹.

Proces starzenia może mieć kluczowe znaczenie dla każdej jednostki, ponieważ wiąże się dużymi zmianami. Te zmiany i utrata kontroli są głównymi czynnikami, które zagrażają jakości życia tych ludzi w sposób fizyczny, szczególnie, gdy są one nieprzewidywalne, a ludziesą nieprzygotowani do nich. Są to zmiany w pracy (emerytura), w rodzinie i w społeczeństwie, zmieniają się nasze ciała i dochodzą problemy zdrowotne z nimi związane, które wymagają dostosowania do tych zmian niekiedy całego życia. Wszystko to tworzy psychologiczne, fizyczne i społeczne uwarunkowania, które mogą prowadzić do pogorszenia jakości życia, w sytuacji, w której nie potrafimy radzić sobie z nimi w odpowiedni sposób⁴².

Z drugiej jednak strony, ten etap życia daje szansę wykorzystania nowych możliwości, chociażby z powodu, iż ludzie starsi mają na ogół więcej czasu, aby uczestniczyć w działalności społecznej. Osoby starsze mają również bogate doświadczenie życiowe, które nie powinno zostać zmarnowane. Społeczeństwo może skorzystać z wysokiej jakości życia seniorów, nie tylko z powodu ich większego zaangażowania społecznego, ale również poprzez obniżenie wydatków na cele społecznej usługi zdrowotnej⁴³.

Okres starości wiąże się ze zmianami w organizmie, wyrażającymi się pogorszeniem ogólnej wydolności i sprawności układów i narządów, co prowadzi do zwiększonego ryzyka występowania wielu chorób somatycznych. Wraz z upływem czasu nasila się również częstość występowania zaburzeń poznawczych i ograniczeń w zakresie zdolności przystosowawczych. Konsekwencją powyższych są zmiany w funkcjonowaniu społecznym. Ograniczona aktywność społeczna wynika też m.in. z

⁴¹ J. Kocemba, J. Życzkowska, *Osobnicze i populacyjne starzenie się człowieka*, [w:] *Zarys gerontologii klinicznej*, Kocemba J., Grodzicki T. (red.), Wydawnictwo MCKP UJ, Kraków 2000, s. 7-25.

⁴² E. M. Pilar, A. Gil, *Edukacja a jakość życia seniorów*, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2014, s. 7.

⁴³ Ibidem.

przejścia na emeryturę. Osoba starsza staje wówczas przed obliczem całkowitej zmiany trybu i stylu życia: znikają obowiązki służbowe i ograniczone zostają kontakty personalne. Dodatkowo najczęściej zmniejszeniu ulegają przychody. Zmiany takie mogą być dla człowieka starszego czynnikiem kryzysogennym⁴⁴.

Dlatego, przy analizowaniu sytuacji życiowej seniorów, istotne jest nie tylko rozpatrywanie jej pod kątem zapewnienia potrzeb podstawowych (fizjologicznych, materialnych), ale także uwzględniania satysfakcji życiowej, więzi emocjonalnych, stylu życia⁴⁵.

Na styl życia składają się typowe zachowania w życiu codziennym, są one uzależnione od czynników środowiskowych oraz jednostkowych, takich jak: poziom wykształcenia, stan zdrowia, aspiracje itd. Pomimo dużego zróżnicowania w codziennym funkcjonowaniu, dostrzec jednak można pewne wspólne czynniki wpływające na ich przebieg: duża ilość wolnego czasu, różny stan zdrowia i poziom sprawności, ograniczenie różnorodności kręgów społecznych, w jakich funkcjonują osoby starsze⁴⁶.

Adaptacja osoby starej do swojej starości jest procesem złożonym i dynamicznym: jest to relacja między własnymi wewnętrznymi osobowościowymi możliwościami a działaniami środowiska zewnętrznego. Proces adaptacji (aża tym iocena swojego życia jako jakościowo dobrego) zależy od dwóch podstawowych czynników: od zmiany cech posiadanych przez daną osobę i zmiany cech środowiska zewnętrznego, czyli otoczenia, w jakim znajduje się człowiek stary. Teorie przystosowania się do starości wskazują, że proces starzenia łączy się z obniżeniem zdolności do reagowania na to, co dzieje się w jej otoczeniu, z postępującymi zmianami w zakresie stanu zdrowia, kondycji psychicznej, zdrowia fizycznego oraz zdolności poznawczych. W mniejszym lub znikomym stopniu podkreślają możliwości

⁴⁴ M. Szewczyczak, D. Talarska, M. Stachowska, J. Stanisławska, M. Strugała, *Analiza wybranych czynników wpływających na aktywne wykorzystanie czasu oraz utrzymanie stosunków społecznych u osób w wieku podeszłym*, Pracownia Pielęgniarstwa Społecznego, Katedra i Zakład Profilaktyki Zdrowotnej, Wydział Nauk o Zdrowiu, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego, Poznań, GERONTOLOGIA POLSKA 2014, 4, s. 173-17.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Raport: *Instytucje wobec potrzeb osób starszych*, Opracował zespół Instytutu Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa 2010, 29. <http://irss.pl/wp-content/uploads/2011/07/Instytucje-wobec-potrzeb-osob-starszych-raport-IRSS.pdf>.

pozytywnej adaptacji do starości, połączonej zcierpaniem z życia satysfakcji. Zatem warto wymienić przedstawione przez Steuden (2012, s. 71-81) teorie przystosowania się do starości. Są to:

1. Teoria selektywnej optymalizacji z kompensacją (Paul Baltes i inni) – teoria ta opiera się na założeniu, że jednostki w okresie całego życia napotykają sytuacje dotyczące możliwości wykorzystania posiadanych zasobów lub poszukiwania nowych. W tej koncepcji starzenie się rozumiane jest jako maksymalizowanie pozytywnych efektów i minimalizowanie negatywnych, niepożądanych strat. Wymaga to koncentracji na ważnych aspektach życia i pomijania błahych. Przystosowanie się do starości opiera się na trzech znanych mechanizmach – selekcji, optymalizacji i kompensacji – odpowiednia proporcja i wzajemne uzupełnianie się tych mechanizmów gwarantuje dobrą starość.

2. Teoria oscylacji pomiędzy asymilacją i akomodacją (Jochen Brandstetter et al.) – koncepcja zakłada, że okres starości łączy się z wieloma wyzwaniami – biologicznymi, fizycznymi i społecznymi – a także licznymi stratami. Asymilacyjne zmaganie się polega na aktywnej zmianie środowiska życia. Akomodacyjne radzenie sobie odwołuje się do strategii regulowania celów i obniżenia poziomu aspiracji odpowiednio do ograniczeń występujących u osoby, a także dotyczących warunków środowiskowych.

3. Teoria społeczno – emocjonalnej selektywności (Laury Carstensen et al.) – według tej teorii zmniejszenie liczby kontaktów w okresie starości wiąże się z istotnymi zmianami, jakie dokonują się w zakresie określonych celów społecznych, i preferencją relacji opartych na więzi uczuciowej.

4. Teoria gerotranscendencji (Lars Tornstam) – gerotranscendencja jest naturalnym procesem, obejmującym wiele przemian w świadomości osoby, odnoszących się do różnych aspektów jej funkcjonowania. Można tu wyróżnić:

- wzrastające poczucie wspólnoty duchowej z otaczającym wszechświatem, obejmujące poczucie łączności ze światem przyrody;

- zmiana percepcji czasu i przestrzeni – zacierają się granice pomiędzy przeszłością, teraźniejszością i przyszłością, w związku z czym rodzi się poczucie wspólnoty z historią rodziny, kraju, innymi ludźmi i kulturami;

- redefinicja sensu życia i śmierci, co skutkuje mniejszym lękiem przed śmiercią i przemijaniem;

- wzrost poczucia więzi;

- zmniejszenie zainteresowania powierzchownymi relacjami i błahymi sprawami;

- obniżenie zainteresowania sprawami materialnymi;

- zmniejszenie koncentracji na sobie samym, a jednocześnie głębsza i bardziej refleksyjna koncentracja za życia ⁴⁷.

Pozytywna ocena jakości życia osób starszych zależy nie tylko od wyróżnionych powyżej teorii przystosowania się, ale także od poczucia stabilnej sytuacji życiowej (rodzinnej). Osoby, które pozostają we własnych rodzinach, ujawniają wyższy poziom zadowolenia i satysfakcji niż osoby samotne czy przebywające w instytucjach⁴⁸.

Chęć zachowania zdrowia przez starszych ludzi może być dobrą motywacją do prowadzenia aktywnego i satysfakcjonującego życia zgodnego z indywidualnymi potrzebami, umiejętnościami i preferencjami. Określenie wszystkich czynników motywacyjnych jest ważne do zmiany niekorzystnych dla zdrowia zachowań i może przyczyniać się do ograniczenia złych nawyków u starszych osób.⁴⁹

Z. Szarota (2004) podaje iż, życie wypełnione aktywnością, to dobre życie. Aktywność człowieka jest sposobem jego porozumiewania się z innymi i jego otoczeniem. Aktywność nabiera szczególnego znaczenia wraz z upływem życia. Z kolei B. Szatur-Jaworska (2006, s. 161), aktywność dzieli na trzy różne typy:

⁴⁷ S. Steuden, *Psychologia starzenia się i starości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 71-81.

⁴⁸ Tamże, s. 167.

⁴⁹ M. Malinowska-Cieślak, E. Wilczek-Różycka, *Komunikowanie interpersonalne w kształtowaniu motywacji pacjenta do zmiany zachowań zdrowotnych*, [w:] *Jak promować zdrowy styl życia i zmieniać zdrowotne zachowania osób starszych*, Szerbińska K., Wilczek-Różycka E., (red.), Zdrowie i Zarządzanie, Kraków 2010, s. 98-107.

1. *aktywność formalna* – oznacza udział osób starszych w różnych organizacjach i stowarzyszeniach – społeczności lokalnej, w pracach na rzecz środowiska, w polityce;

2. *aktywność nieformalna* – polega na kontaktach z rodziną, przyjaciółmi i zaangażowaniu w prace na rzecz społeczności sąsiedzkiej;

3. *aktywność samotnicza* – obejmuje te formy zachowań, które wykluczają spotkania towarzyskie i aktywność na rzecz środowiska; charakteryzuje się samotnym spędzaniem czasu wolnego, np. na czytaniu, rozwijaniu własnych zainteresowań, pielęgnowaniu hobby.⁵⁰

Na podejmowanie aktywności przez ludzi starszych wpływ ma wiele czynników, wśród nich wymienić można:

1. Wykształcenie – im wyższy jego poziom, tym poziom aktywności obejmuje więcej obszarów życia. Co ważne, wykształcenie wcale nie musi współgrać z ogólną aktywnością, zdarza się bowiem – i to wcale nie rzadko – iż osoby starsze, pomimo niskiego wykształcenia, są bardzo aktywne i odwrotnie: osoby starsze, pomimo wyższego wykształcenia, mają ograniczony poziom aktywności.

2. Środowisko lokalne – aktywność jest ściśle związana z ofertą środowiska lokalnego. Im większe miasto, tym oferta bogatsza, a tym samym – zwiększa się poziom aktywności seniorów. Zróżnicowanie oferty dla seniorów zależne jest również od rodzaju dzielnicy zamieszkania: w każdym mieście istnieją przecież tzw. „pustynie kulturalne”, w którym poziom oferty kulturalnej jest bardzo niski.

4. Rodzina – aktywność jest również zależna od postaw rodziny, jej osobowości, od rodzaju kontaktów z własnymi dziećmi i wnukami.

5. Stan zdrowia i poziom kondycji fizycznej.

6. Warunki bytowe i materialne⁵¹.

Do najczęstszych aktywności ludzi starych można zaliczyć:

⁵⁰ B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dziegielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Oficyna Wydawnicza Aspra-Jr., Warszawa 2006, s. 161.

⁵¹ J. R. Kijak, Z. Szarota, *Starość między diagnozą a działaniem*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2013, s. 93.

- aktywność domowo-rodzinna – prowadzenie gospodarstwa domowego i zaangażowanie w sprawy rodzinne;
- aktywność kulturalna – obejmuje szereg zachowań związanych z uczestnictwem w kulturze, zarówno wysokiej (teatr, opera), jak i niskiej (oglądanie telewizji, słuchanie muzyki rozrywkowej i inne);
- aktywność zawodowa – najsłabiej rozpowszechniona wśród polskich seniorów, tylko niewielki procent pracuje zawodowo po przejściu na emeryturę;
- aktywność społeczno-edukacyjna – dość rozpowszechniona za sprawą istniejących pod różnymi nazwami tzw. Uniwersytetów Seniora; niestety, inne formy aktywności społecznej są mało popularne wśród seniorów: zaledwie 12% osób starszych jest wolontariuszami;
- aktywność religijna – ze względu na specyfikę polskiego społeczeństwa ogromna część seniorów jest aktywna religijnie, angażując się w liczne akcje kościelne, dzięki czemu zwiększa się znaczenie przypisywane religii; można wskazać również na pozytywny i silny związek pomiędzy praktykami religijnymi a dobrym przystosowaniem się do starości;
- aktywność sportowa i turystyczno-rekreacyjna – w Polsce aktywność fizyczna ogranicza się w dużej mierze do pracy na działce i spędzania czasu wolnego z przyjaciółmi i rodziną – rzadkie są przykłady uczestnictwa w życiu sportowym, choć coraz popularniejsze są różnego typu zajęcia sportowe dla seniorów: aerobik w wodzie, pilates, itp.⁵².

Sam fakt podejmowania aktywności może pełnić wielorakie funkcje. Wymienić możemy choćby: funkcję adaptacyjną (lepsze przystosowanie się do życia w starości), funkcję integracyjną (lepsze przystosowanie się do życia w społeczności ludzi starszych i pogodzenie się ze swoją starością), funkcję kompensacyjną (wyrównywanie braków powstałych w wyniku starości – brak pracy zawodowej), funkcję kształcącą (rozwijanie i doskonalenie cech oraz dyspozycji osobowościowych), funkcję rekreacyjną oraz funkcję psychogeniczną.

⁵² Ibidem, s. 94.

Na sposób przeżywania starości wpływ ma zawsze wiele czynników – to one tworzą indywidualną, wewnętrzną strategię radzenia sobie z trudnościami tego okresu, którą możemy nazwać pewnymi stylami życia w starości. B. Szatur-Jaworska (2006) wymienia:

- styl ekspansywny – zorientowany na takie cele i wartości jak innowacyjne zmiany czy rozwój, przynosi nowe zadania i doświadczenia, daje więcej okazji do rozwoju;

- styl zachowawczy – zorientowany na wartości tradycyjnej na stabilizację, ceni więzi rodzinne i dawne znajomości⁵³.

Na koniec warto podkreślić, iż problemy starości i ludzi starych powinny być rozwiązywane głównie na poziomie społeczności lokalnych. Społeczności te w sposób najbardziej efektywny są w stanie zaspokoić potrzeby, kształtować warunki do życia i budować przyjazne środowisko społeczne dla i z ludźmi starszymi. Ewentualne rozproszenie działań wobec tej grupy społecznej na szczeblu krajowym, może być przewyciężone w wymiarze lokalnym. Nic nie stoi na przeszkodzie, by w ramach programów lub strategii rozwiązywania problemów społecznych uwzględnić osoby starsze, jako wyodrębnioną grupę beneficjentów działań lokalnych lub/i ponadlokalnych. Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starych przejawia się w podejmowaniu różnych form aktywności na rzecz tej grupy społecznej na obszarze działania samorządu terytorialnego w ramach jego zadań własnych i zleconych oraz lokalnych inicjatyw. Powinna być zatem nastawiona nie tylko na rozwiązywanie problemów socjalnych i bytowych, ale także na zapewnienie atrakcyjnej dla nich oferty spędzania czasu wolnego, przy wykorzystaniu form integracji między-i wewnątrz pokoleniowej⁵⁴.

Starość, starzenie się, człowiek stary, osoba w wieku podeszłym – nie oznacza wyłącznie utraty, nie oznacza tylko ograniczeń inie jest okresem oderwanym od reszty życia: to czas wypełniony wieloma zadaniami rozwojowymi. Oczywiście,

⁵³ J. R. Kijak, Z. Szarota, *Starość między diagnozą...*, op.cit., s. 94.

⁵⁴ P. Błędowski, *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starych*, SGH Monografie i Opracowania nr 510, Warszawa 2002, s. 199-219.

wokresie tym pojawiają się zadania związane z utratą i przemijaniem – także koniecznością przygotowania się do śmierci – jednak skupianie się wyłącznie na deficytach mogłoby znacznie wypaczyć i zdecydowanie zdeformować ten okres ludzkiego życia⁵⁵.

Pozytywny odbiór starości nie pojawia się znikąd – stanowi raczej efekt dobrego, mądrego przygotowania i wychowania do i ku starości. Dobre wychowanie ku starości powinno stanowić istotny element współczesnej edukacji, wolnej od uprzedzeń i nieakceptacji, powinno mieć charakter uniwersalny – odnosić się do potrzeb i wartości oraz preferencji osób starszych⁵⁶.

Aby starość była uwieńczeniem dotychczasowych osiągnięć jednostki w życiu prywatnym i zawodowym niezbędne staje się ukierunkowanie polityki społecznej nie tylko na wydłużanie życia, ale również na podejmowanie działań sprzyjających pomyślnemu starzeniu się. Definiuje się je jako osiągnięcie wieku starości z małym ryzykiem chorób i niedołążności, z wysoką sprawnością umysłową i fizyczną oraz utrzymaną aktywnością życiową. Dodatkowo zwraca się uwagę na zachowanie aktywności w sferze kontaktów społecznych i towarzyskich⁵⁷. Każda jednostka powinna być edukowana z zakresu starości, jej akceptacji oraz przygotowaniu się do pomyślnym i radosnym jej przeżywaniu. Wartości osób starszych powinny być nadrzędnym celem polityki społecznej warunkując jej pozytywny odbiór i akceptację.

Bibliografia

1. Aleksandre, T. S., Cordeiro, R. C., Ramos, *Factors associated to quality of life in active elderly*, Rev Sau`dePu`blica, 4, LR, 2009.
2. Błędowski P., *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starych*, SGH Monografie i Opracowania nr 510, Warszawa 2002.
3. Gryglewska B., *Prewencja gerontologiczna* [w:] Kocemba J., Skalska A. (red.), *Geriatrya z elementami gerontologii ogólnej*, Via Medica, Gdańsk 2006.

⁵⁵ J. R. Kijak, Z. Szarota, *Starość między diagnozą...*, op.cit., s. 106.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ B. Gryglewska, *Prewencja gerontologiczna* [w:] Kocemba J., Skalska A. (red.), *Geriatrya z elementami gerontologii ogólnej*, Via Medica, Gdańsk 2006, s. 47-52.

4. Kijak J. R., Szarota Z., *Starość między diagnozą a działaniem*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2013.
5. Kocemba J., *Starzenie się człowieka*, [w:], Grodzicki T., Kocemba J., Skalska A. (red.), *Geriatrya z elementami gerontologii ogólnej*, Via Medica, Gdańsk 2006.
6. Kocemba J., Życzkowska J., *Osobnicze i populacyjne starzenie się człowieka*, [w:] *Zarys gerontologii klinicznej*, Kocemba J., Grodzicki T. (red.), Wydawnictwo MCKP UJ, Kraków 2000.
7. Łukomska A., Wachowska J., *Seniorzy o swojej starości*, Gerontologia Polska, 2008; 16 (1).
8. Malinowska-Cieślik M., Wilczek-Różyczka E., *Komunikowanie interpersonalne w kształtowaniu motywacji pacjenta do zmiany zachowań zdrowotnych*, [w:] *Jak promować zdrowy styl życia i zmieniać zdrowotne zachowania osób starszych*, Szczerbińska K., Wilczek-Różyczka E. (red.), Zdrowie i Zarządzanie, Kraków 2010.
9. Perek-Białas J., Worek B., *Aktywne starzenie się. Aktywna starość-określenie pojęć*, [w:] *Aktywne starzenie się. Aktywna starość*, Perek-Białas J. (red.), Wyd. Aureus, Kraków 2005.
10. Pilar E. M., Gil A., *Edukacja a jakość życia seniorów*, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2014.
11. Steuden S., *Psychologia starzenia się i starości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
12. Szatur-Jaworska B., Błędowski P., Dzięgielewski M., *Podstawy gerontologii społecznej*, Oficyna Wydawnicza Aspra-Jr., Warszawa 2006.
13. Szczerbińska K., Piórecka B., *Styl życia osób starszych w Polsce*, [w:] *Jak promować zdrowy styl życia i zmieniać zdrowotne zachowania osób starszych*, Szczerbińska K., Wilczek-Różyczka E. (red.), Zdrowie i Zarządzanie, Kraków 2010.
14. Szewczyczak M., Talarska D., Stachowska M., Stanisławska J., Strugała M., *Analiza wybranych czynników wpływających na aktywne wykorzystanie czasu oraz utrzymanie stosunków społecznych u osób w wieku podeszłym*, Pracownia Pielęgniarstwa Społecznego, Katedra i Zakład Profilaktyki Zdrowotnej, Wydział

Nauk o Zdrowiu, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego, Poznań, GERONTOLOGIA POLSKA 2014, 4.

15. Szukalski P., *Proces starzenia się ludności*, [w:] *Zarys gerontologii klinicznej*. Kocem J., Grodzicki T., (red.), Wydawnictwo MCKP UJ, Kraków 2000.

16. Zych A. A., *Człowiek wobec starości, Szkice z gerontologii społecznej*, Wyd. Śląsk, Katowice 1999.

17. Raport: *Instytucje wobec potrzeb osób starszych*, Opracował zespół Instytutu Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa 2010, 29.

OPTIMIZATION OF HEALTH LEVEL OF SENIOR PUPILS

Tetiana Khrystova

Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Melitopol, Ukraine

fizreabznu@gmail.com

Today formed the idea of a healthy person is firmly connected with a harmonious, fully developed personality. A healthy personality in all respects can be called one that has the ability to respond adequately and adapt to constantly changing environmental, biological and social environments, can morally improve one self, maintain a high personal capacity [2].

At the present stage of the study of this problem, one must use the notions of health as an integral system designed to perform the basic function of the viability of the organism and human life in society. When it comes to the level of integral health, its high degree should be characterized by a functional balance of the organism with the environment in the presence of a state of physical, mental and social comfort [4].

Modernization of the education system in Ukraine is characterized by a combination of traditions developed in secondary school with new ideas that are connected with the entry of Ukraine into the European and world educational space. In today's society, a great help for active regulation of all branches of today is the activation of cognitive interest, without which no branch of education can function effectively. Today, the question of pedagogical conditions for the formation of the health culture of children of the senior school age in the conditions of use of independent work is extremely acute [1].

The researchers note that study load increased, existing forms of physical education either are not applied or used inefficiently, there is widespread curtailment of the preventive direction due to lack of funding.

The young generation health is one of today's global issues. It is integral to the human being matter, comes into existence together with a human being and modifies according to human culture motion [3]. Health is a state of complete physical, mental and social well-being, but not merely the absence of disease or infirmity. This definition is given in the Preamble to the Constitution of the World Health Organization. One of the most important indicators of health status is the level of human body major adaptive systems functional development. Health is a process of preservation and development of physiological, biological and mental functions of optimal labor and social activity within maximum duration of active creative life [5].

The maximum level of human health is the goal achievement of which should be provided to each member of the society by the modern state. However, it is not a secret that the modern system of health protection and medical science are mostly aimed at the design of the newest treatment technologies. But the number of sick people doesn't decrease; on the contrary, the epidemic of chronic non-communicable diseases grows in the world moreover among the population of the most active age. These diseases are major causes of death. This situation is also observed in Ukraine and is a threat to the national security. It is the youth medico-social status that will determine the quality of the labor, economic, reproductive and defense potential of the country in future.

Today's formed notions about health person closely connected with harmonious overall developed personality. Healthy in all attitudes person can be named such as able to react adequately and to adapt to constantly changing conditions of ecological, biological and social environment; is able to self-improvement morally, to support highly personality capacity.

Ideas about health as the integrated system fulfils the main function of supporting vital and human life in the society generally can be used advisably on the present stage of research of health human problem. In this connection if it is the level of integrated health, the high level is characterized by functional balance of the organism with environment in the presence of condition of the physical, mental and social comfort.

Generalized analysis and systematization of scientific literature prove that the modern information paradigm of personal health of a healthy human is presented as the union of its components: physical, mental and social [5].

Health of a healthy human as informational problem consists, as minimum of three modules:

- Module of informational knowledge field of basic subject spheres.
- Module of information technology research base.
- Module of information and organizational management tools.

Based on the modern health paradigm, we can say that health is a holistic multi-dimensional dynamical system having a definite structure. Health of the nation shows the level of life quality, determined by many parameters: physical, social, psychological and emotional, development of physical culture and sports.

According to the Ministry of Health of Ukraine, 80% of young people have a deviation in their health. The situation is exacerbated by the growing popularity of attractive types of non-physical activity in the youth environment (watching television programs, computer games, etc.). According to the National Sociological Survey "The Lifestyle of Ukrainian Youth" conducted by the Ukrainian Institute of Sociological Studies, in the group of young people aged 10-22 years, factors of lowering the level of health are: reduced physical activity, in particular, review of transmissions more than four hours a day or work for a computer more than 10 hours a week (24%); psychological discomfort (22%), tobacco smoking (20%), consumption of alcoholic beverages (14%), chronic diseases (10%), use of narcotic substances (5%); overweight (4%). That is, insufficient physical activity is recognized as a leading risk factor for health.

Before the teachers of physical culture, the task is to create a lasting cognitive interest in the students of the classes. An effective means of raising pupil's cognitive activity is independent work. Key points for the formation of a healthy lifestyle can be formulated as follows: a teacher must be able to create a positive motivation for students to understand health as a value; it is necessary to use health-improving technologies, to reduce the impact of negative lifestyle on schoolchildren's health in

the educational process and in the process of independent work; directing the maintenance of health technologies to the development of all aspects of individual health (spiritual, psychic, physical) of senior pupils in conditions of use of independent work; development and introduction into the educational process of the components of the culture of health.

Creating a positive motivation for the pupils to understand health as a value is determined by us as one of the main pedagogical conditions for a successful solution to this problem. The isolation of this condition is due to the fact that the understanding of health as a value is one of the most important factors in the formation of the culture of health of students. Extremely important in this regard is the use of teachers of various forms of independent work.

Independent work of the student is the main means of mastering the educational material at the time, free of compulsory training. It is carried out in order to process and master the teaching material, consolidate and deepen knowledge, skills and abilities; performance of individual tasks, preparation for future classes and control activities. Student's independent work on mastering the theoretical and practical teaching material on physical education can be performed at sports facilities of an educational institution, in sports and health clubs, in the library and at home. Independent work of the student is carried out in the following forms:

- study of educational methodical literature;
- self-monitoring of personal functional state and physical fitness, registration of indicators in the diary of self-control;
- preparation of abstracts on the subject of the curriculum;
- participation in sports competitions;
- systematic classes in extra-curricular time by any kinds of motor activity.

The educational material on physical education, provided by the curriculum for independent work, is put on the final control together with the educational material, which was developed at the training sessions.

Using independent work can form positive motivation in students to understand health as a value. The acute need for the formation of sustainable values of a healthy

lifestyle is conditioned by the constant increase in morbidity and deterioration of the health of students. Today, high school students are not well-informed about the importance of physical exercises to maintain the necessary level of ability to work, their physical fitness is not sufficient for the implementation of educational programs for physical education for general education institutions.

So, the problem of human health was given considerable attention at all stages of development of society. Special process of forming a culture of health in senior pupils acquires significance, since recently a sharp deterioration in the health status of an apprentice youth has been observed, which is caused or induced by an educational institution. The components of the culture of health that need to be formed in upper-grade students are: humanistic value orientations and ideals that allow orientation of the personality in a wide range of values and form an appropriate attitude on this basis to the outside world; knowledge of the spiritual, psychological and physical aspects of human health; owning health-improving technologies for the formation, preservation and strengthening of their health.

References

1. Айстраханов Д. Д., Курчатов Г. В., Гаврилюк М. Ф. Узагальнені тенденції змін стану здоров'я дорослого населення України. Україна. Здоров'я нації. 2008. 1 (5). С. 12-19.
2. Апанасенко Г. Л., Попова Л. А. Индивидуальное здоровье: теория и практика. Введение в теорию индивидуального здоровья. Киев: Медкнига, 2011. 107 с.
3. Футорный С. М. Современные инновационные подходы к организации физкультурно-оздоровительной работы по формированию здорового образа жизни студентов. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2011. 2. – С. 28-33.
4. Христовая Т. Е. Состояние здоровья студентов: проблемы и пути решения. Transformations in Contemporary Society: Social Aspects: monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2017. P. 355-360.

5. Khrystovaya T. E. Especially monitoring the health of students. Психологічні, педагогічні і медико-біологічні аспекти фізичного виховання і спорту: мат-ли VII Міжнар. заочної науково-практ. конф. Одеса, 2016. С. 245-250.

ZNACZENIE SPORTU I REKREACJI W WYCHOWANIU NAJMŁODSZYCH

Krystyna Łangowska-Marcinowska

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

Opole, Polska

krystyna.marcinowska@interia.pl

Wprowadzenie. Nasz współczesny styl życia znacznie odbiega od ideału w zakresie zalecanej dawki ruchu niezbędnej człowiekowi do utrzymania dobrego zdrowia i prawidłowej kondycji fizycznej. Bardzo szybki wszechstronny rozwój techniki, urbanizacji czy też komunikacji podnosi komfort i wygodę życia człowieka, przez co jednakże ograniczana jest aktywność fizyczna jednostki konieczna do jej zdrowego funkcjonowania. Wraz z obniżaniem się ludzkiej aktywności ruchowej i sprawności fizycznej postępuje ryzyko zagrożeń chorobami cywilizacyjnymi, takimi jak otyłość, cukrzyca, czy depresja.

Prowadzenie aktywnego i zdrowego stylu życia wiąże się ze świadomymi wyborami, które kształtowane są już we wczesnym dzieciństwie człowieka – w rodzinie, a przede wszystkim w procesie wychowania przedszkolnego oraz później w procesie jego socjalizacji. Stymulowanie kondycji, rozwój psychofizyczny, spalanie nadmiaru kalorii, poprawa samopoczucia to tylko kilka z wielu pozytywnych aspektów uprawiania ćwiczeń ruchowych, sportu. Ich wpływ na funkcjonowanie jednostki w każdym etapie jej egzystencji jest duży i niezmiernie istotny. To właśnie ruch jest najważniejszym czynnikiem formującym, modelującym sprawność fizyczną człowieka. Wpływa nie tylko na rozwój mięśni, stawów, kości, ale również na kształtowanie motoryki i wzrost ogólnej wydolności całego organizmu.

Sport i rekreacja najmłodszych. Sport i rekreacja dzieci przedszkolnych oraz młodzieży szkolnej⁵⁸ są podstawowym czynnikiem ich rozwoju ogólnego, w tym zwłaszcza motorycznego. Stale zmieniająca się rzeczywistość wymaga od organizmu ludzkiego ciągłego przystosowywania się do warunków zewnętrznych, co motywuje jego stymulację. Ruch i aktywność fizyczna to sprzymierzeńcy w tej adaptacji. Dzięki nim jednostka nadąża za zmieniającym się światem.

Przede wszystkim trzeba wskazać na pozytywny wpływ ćwiczeń fizycznych i sportu na dziecko w aspekcie wychowawczym. Sport wymaga sumienności, wytrwałości i punktualności. To właśnie dzięki uczestnictwu w ćwiczeniach ruchowych, w treningach dziecko nabywa i rozwija w sobie te cechy. Ponadto uprawianie przez dziecko ćwiczeń, sportu wspomaga procesy nabywania przez nie postaw prospołecznych, podnosi jego poczucie własnej wartości i wiary we własne siły, umożliwia pozytywne rozładowywanie napięć psychicznych, złości, agresji, obniża poziom stresu, poprawia relacje dziecka z dorosłymi, podnosi jego samoocenę, rozwija samodyscyplinę, kształtuje motywację do zachowań prozdrowotnych, kształtuje pozytywne cechy charakteru takie jak ambicja, systematyczność, odpowiedzialność, pewność siebie, zdyscyplinowanie, zrozumienie i akceptowanie innych ludzi, a także rozwija kontrolę.

Sport, a szczególnie sportowa rywalizacja dzieci i młodzieży wpływają na łagodzenie złych emocji, uczą odpowiedniego reagowania na porażki i zwycięstwa, które to umiejętności są bardzo przydatne również w późniejszych etapach życia. Zrównoważona i systematyczna aktywność fizyczna może spełniać integrującą rolę w budowaniu i realizowaniu zdrowego stylu życia zarówno dziecka jak i jednostki już dorosłej, może też sprzyjać wzmocnieniu psychiki człowieka i jego zdolności rozwiązywania problemów społecznych.

⁵⁸ Piszą na ten temat m.in. K. Wlaźlik, *Wychowanie fizyczne w przedszkolu*, WSiP, Warszawa 1989; L. Białas, *Ruch bramą do nauki*, „Bliżej przedszkola” 2009, nr 5; M. Fall-Gawryniuk, *Ciało i umysł lubią ruch*, „Bliżej przedszkola” 2009, nr 6; A. Pasternak, *Fit, czyli w dobrej formie. Kultura fizyczna przedszkolaka*, „Bliżej przedszkola” 2010, nr 12; K. Nadachewicz, *Rola nauczyciela w rozwoju ruchowym dziecka*, „Wychowanie w przedszkolu” 1998, nr 3. Treści prezentowane przez wymienionych tu autorów wykorzystano wybiórczo w niniejszym tekście.

Aktywność ruchowa jednostki jest bardzo dobrą odskocznią od codzienności i negatywów życia cywilizacyjnego. Ogranicza czy wręcz eliminuje ryzyko nieprawidłowego rozwoju i niebezpieczeństwo wielu chorób, w tym np. niewydolności mięśniowej czy wad postawy. A trzeba tu wskazać, że – zdaniem ortopedów – współcześnie dzieci coraz częściej wykazują wady postawy, takie jak płaskostopie czy skrzywienie kręgosłupa. Ruch jest im zatem niezbędny, a dziś jest on ograniczany przez złe nawyki cywilizacyjne. Już przedszkolaki nierzadko zamieniają ruch na bezruch przy smartfonie, tablecie czy telewizorze. Stoi to w sprzeczności z ich naturalną potrzebą aktywności fizycznej; dzieci muszą się wybiegać, wyskakać, permanentnie próbować coraz to nowych form aktywności ruchowej. Jest to konieczne dla prawidłowości ich rozwoju.

Aby ukazać wartość regularnych ćwiczeń fizycznych jednostki, zwłaszcza dziecka, możemy użyć wielu argumentów. Oto niektóre z nich wybrane z literatury przedmiotu.

a) Ruch poprawia nastrój. Poprzez regularną aktywność fizyczną polepsza się stan układu nerwowego jednostki. Ruch pomaga się zrelaksować, polepsza samopoczucie poprzez rozładowywanie stresu i napięcia. Sport sprzyja wytwarzaniu w organizmie ludzkim, także dziecka, endorfin, które potocznie nazywamy hormonami szczęścia.

b) Sport, ruch jest lekiem na bezsenność. Dobrze dobrane ćwiczenia fizyczne są nieocenionym antidotum na bezsenność. Po zdrowym wysiłku widoczne jest znaczne odprężenie zarówno fizyczne, jak i psychiczne, a co za tym idzie wzrasta potrzeba oraz jakość snu. Jeżeli dostarczy się dziecku odpowiedniej dawki ruchu, to łatwiej zaśnie i będzie spało głębiej i spokojniej. Dotyczy to zwłaszcza dzieci nadpobudliwych oraz tych, które wykazują problemy z zasypianiem.

c) Ruch pomaga w rozwoju zmysłów oraz zdolności umysłowych. Sport nie tylko poprawia kondycję ruchową, ale także usprawnia umysł. Dla dzieci z zaburzeniami koncentracji sport jest idealnym lekarstwem. Poprzez osiąganie lepszej sprawności fizycznej dzieci stają się bardziej pewne siebie i bardziej odważne.

d) Ruch daje organizmowi zastrzyk energii. Oczywiście najbardziej korzystny jest ruch na świeżym powietrzu, ponieważ gwarantuje dostarczenie ciału największej porcji tlenu. Płuca pracują wówczas mocniej, krew krąży szybciej, dzięki czemu mózg i każda komórka organizmu są lepiej zaopatrywane w tlen i substancje odżywcze. Tym sposobem – dla przykładu – niejadek zostanie większego apetytu, a każde inne dziecko będzie z reguły bardziej roześmiane, zadowolone, zarumienione.

e) Ruch wzmacnia pracę serca. Podczas ćwiczeń fizycznych spada ciśnienie krwi, ponieważ naczynia krwionośne rozszerzają się. Zwiększa się objętość krwi. Serce pracuje bardziej efektywnie, nie męcząc się. Nieoceniona jest zatem odpowiednia doza regularnego, zdrowego ruchu, która utrzyma serce i układ krążenia dziecka w dobrej formie na wiele następnych lat.

Ruch – jak już wspomniano – jest odpowiedzialny nie tylko za trening mięśni, ale także ma niebagatelny wpływ na psychikę i umysł dziecka. Właściwie dobrana aktywność ruchowa sprzyja rozwojowi intelektualnemu, a także pomaga w pewnym stopniu kształtować silną wolę dziecka i jego charakter. Sport wspomaga rozwój wzroku i słuchu; dzięki uprawianiu ćwiczeń ruchowych dziecko lepiej orientuje się w schemacie własnego ciała, nabywa lepszej koordynacji wzrokowo-ruchowej. Prawidłowe stymulowanie i prowadzenie aktywności ruchowej dziecka ma zatem bardzo dobry wpływ na jego kondycję zarówno fizyczną jak i psychiczną oraz funkcjonowanie społeczne. W aspekcie fizycznym jednostka harmonijnie i właściwie się rozwija, a także kształtuje swoją estetykę ruchu, natomiast w aspekcie psychicznym kształtuje niektóre cechy swego charakteru, a ponadto różnorodne cechy społeczne.

Zapotrzebowanie ruchowe dziecka w wieku przedszkolnym wynosi od trzech do pięciu godzin dziennie. Ale już od pierwszych dni życia niemowlęcia jego rozwój psychiczny i ruchowy są ze sobą ściśle związane. Ruch bowiem jest niezbędnym bodźcem odpowiedzialnym za uaktywnianie wszystkich procesów, które zachodzą w organizmie ludzkiej istoty. Tak więc wzrost funkcji poznawczych dziecka nie będzie prawidłowy bez dobrze dobranej aktywności motorycznej, która pobudza układ nerwowy dziecka do działania, a co za tym idzie – do właściwego rozwoju.

Prawidłowy rozwój dziecka zależy więc od jego opiekunów – od rodziców i nauczycieli.

Nauczyciele przedszkoli o roli sportu i rekreacji w wychowaniu dzieci – wybrane refleksje z badań. W badaniach przeprowadzonych w interesującym nas tu przedmiocie wśród wychowawczyń przedszkoli w województwie opolskim w maju 2018 r. (posłużono się w nich techniką wywiadu i odpowiednio opracowanym kwestionariuszem) uczestniczyło 16 nauczycielek wychowania przedszkolnego. Większość z nich stanowiły osoby młode w wieku od 25 do 30 lat (14 kobiet). Sześć kobiet pracowało w przedszkolu w chwili badań 5 lat, cztery pracowały 3 lata i również cztery 2 lata, a dwie nauczycielki miały zaledwie roczny staż pracy w placówce. Sześć uczestniczących w badaniach osób było nauczycielkami kontraktowymi, a pozostałe stażystkami.

Jaki wpływ na właściwy rozwój dziecka ma sport i rekreacja, czy zajęcia ruchowe w przedszkolu są wystarczające dla rozwoju fizycznego dzieci, w jaki sposób są organizowane zajęcia fizyczne, sportowe w przedszkolu – oto problemy badawcze, na które szukały odpowiedzi studentki pedagogiki opracowujące prace dyplomowe w ramach seminarium magisterskiego prowadzonego w Wyższej Szkole Zarządzania i Administracji w Opolu⁵⁹.

Wszystkie uczestniczące w badaniach nauczycielki wychowania przedszkolnego miały zgodną opinię co do tego, że sport i rekreacja pozytywnie oddziałują na rozwój fizyczny, a także na kształtowanie osobowości dzieci w wieku przedszkolnym. Padały takie oto stwierdzenia w tym względzie: zarówno ćwiczenia sportowe jak i rekreacja są niezbędnym elementem rozwoju dziecka; poprzez ćwiczenia fizyczne dziecko wypracowuje prawidłową postawę ciała i uczy się zdrowych nawyków; sprawność ruchowa i kondycja fizyczna dziecka z każdym zajęciem, treningiem jest coraz lepsza; poprzez ruch dzieci lepiej rozwijają się ogólnie; regularne zajęcia ruchowo-sportowe wzmacniają organizm dziecka, wpływają korzystnie na rozwój jego motoryki; sport dobrze oddziałuje na zdrowie dziecka – na jego stan fizyczny i

⁵⁹ Pozyskany materiał badawczy zinterpretowano sumarycznie w niniejszym tekście.

na jego mentalność; w ramach zajęć ruchowych – sportowych i rekreacyjnych – dzieci uczą się dobrych wzorów zachowań i postępowania fair play.

Ponadto badane nauczycielki wychowania przedszkolnego były zdania, że dziecięcy sport pozytywnie kształtuje charakter ich podopiecznych, uczy ich silnej woli i wytrwałości w działaniu oraz w dążeniu do celu; dzięki zajęciom ruchowym, treningom dzieci stają się „coraz lepsze w tym co robią”; uczą się cierpliwości i poznają jej konsekwencje; lepiej panują nad swymi emocjami i – co niezmiernie istotne – wypracowują w sobie właściwe postawy prozdrowotne.

Zabawy ruchowe stanowią też dla dzieci – według opinii badanych – doskonałą lekcję nauki działania w zespole i współdziałania z innymi. Już zatem najmłodsze pokolenie poznaje prawdę o tym, że razem można osiągnąć więcej, że we współpracy o wiele łatwiej o sukces. Podczas realizowania zajęć ruchowych badane nauczycielki dostrzegają wyraźnie, iż dzieci lubią i chcą współpracować ze sobą. Doskonale – ich zdaniem – widać to np. podczas zespołowej gry w piłkę, która stanowi nie tylko zdrową formę zabawy, ale daje też uczestnikom wiele „fajdy” i satysfakcji ze współdziałania, rywalizowania i pokonywania swoich słabości czy ograniczeń.

W przedszkolach możemy spotkać różnego rodzaju formy aktywności fizycznej przeznaczonej dla dzieci. Zapytane o to, jakie zajęcia ruchowe, sportowe są preferowane w danych przedszkolach badane nauczycielki wskazały na liczne tańce i zabawy przy muzyce i w miarę możliwości codzienne spacerowanie; wymieniane też były zajęcia gimnastyczne, rytmika i zabawy ruchowe, ponadto biegi przez tory przeszkód i zajęcia rozwijające dużą motorykę u dzieci. Wskazywano także na zajęcia specjalistyczne prowadzone przez osoby z zewnątrz (takie jak judo czy karate).

Najczęstszą wszakże formą aktywności ruchowej dzieci w przedszkolach realizowaną przez badane przedszkolanki są codzienne lub prawie codzienne spacerowanie, a formą niezwykle ciekawą i pożyteczną – animacja treści piosenek polskich oraz angielskich (na tych ostatnich zajęciach ruch połączony jest z nauką języka angielskiego). Ważnym – zdaniem badanych – elementem zajęć gimnastycznych były także tory przeszkód, na których dzieci mogą ze sobą konkurować, a także wykazywać własną inicjatywę, a więc ćwiczyć nie tylko sprawność fizyczną, ale i

intelekt. Kolejnym istotnym elementem ćwiczeń ruchowych podkreślanym przez badane osoby były też zabawy przy pomocy chusty animacyjnej. Chusta jest bardzo praktycznym rozwiązaniem, ponieważ można wykorzystywać ją na wiele sposobów atrakcyjnych dla uczestników ćwiczeń.

Przedszkolanki twierdziły, że nie ma wybranych idealnych zajęć sportowych dla przedszkolaków. Nie mogą być one monotonne, a muszą być różnorodne, aby prawidłowo rozwijały aktywność dzieci. Przede wszystkim powinny być dopasowane do wieku i możliwości dzieci, a więc do ich naturalnych potrzeb i realizowane jak najczęściej na świeżym powietrzu.

Niezbędnym wyposażeniem każdego przedszkola powinien być – zdaniem wychowawczyń – odpowiedni sprzęt do zabaw i ćwiczeń sportowych dostosowany do wieku i możliwości dziecka, a bardzo pożądanym pomieszczeniem jest sala, w której podopieczni mogą bezpiecznie wykonywać ćwiczenia fizyczne. Badane osoby stwierdziły, że one same pracują w przedszkolach dobrze wyposażonych – i w salę, i w urządzenia i sprzęty do ćwiczeń i rekreacji, które posiadają wymagane atesty i zapewniają najmłodszemu bezpieczeństwo ich użytkowania. Niemniej jednak respondentki wyraziły pogląd, że sprzęt rekreacyjno-sportowy w przedszkolach powinien być systematycznie unowocześniany, aby można było prowadzić coraz to lepsze i ciekawsze zajęcia dla dzieci.

Za istotny można tu uznać postulat badanych o odpowiednie szkolenia dla nauczycieli w kwestii realizowania zajęć fizycznych dla przedszkolaków. Na studiach mało jest bowiem treści z tego zakresu, dlatego też nauczyciele wychowania przedszkolnego czasem nie są wystarczająco przygotowani do przeprowadzania ćwiczeń ruchowych z dziećmi i niejednokrotnie muszą samodzielnie odbywać odpowiednie kursy lub szukać inspiracji do zajęć w literaturze czy w internecie.

Respondentki sugerowały też, by rodzice dzieci w wieku przedszkolnym organizując swym pociechom czas wolny zwracali dużą uwagę zwłaszcza na takie kwestie, jak: możliwości fizyczne i intelektualne dziecka, systematyczność aktywności ruchowej dziecka, różnorodność aktywności i zajęć, upodobania i zainteresowania dziecka (nie zaś ambicje rodziców). Najczęściej sugerowanymi

formami fizycznej aktywności rodzinnej były wycieczki piesze i rowerowe, wszelakie gry w piłkę, a także wspólne wypady na kąpielisko.

Powtórzmy tu jeszcze raz, iż – zdaniem badanych – dzieci najmłodsze potrzebują różnorodnych aktywności fizycznych, sportowych, aby prawidłowo się rozwijać. Poprzez gimnastykę i sport nabierają one umiejętności i wprawy w różnych czynnościach, uczą się m.in. funkcjonowania w grupie, a także odpowiedniego zachowania, a w tym zasady fair play. W czasie zajęć fizycznych dzieci kształtują też swój charakter. Tak więc badane przez nas nauczycielki przedszkoli – będąc świadome owych niezaprzeczalnych korzyści płynących z aktywności fizycznej – starają się jak najlepiej organizować zajęcia sportowe i zabawy ruchowe swym podopiecznym, aby zapewnić im możliwie wszechstronny rozwój przy dobrej zabawie i radości płynącej ze wspólnego działania.

Na koniec warto podkreślić, iż sondaż przeprowadzony wśród kilkunastu nauczycielek przedszkoli, a więc osób bardzo kompetentnych w interesującym nas tu temacie, na co dzień zaangażowanych w pracę z najmłodszym pokoleniem, ewidentnie empirycznie potwierdził przekonanie o ważkim znaczeniu aktywności fizycznej dla prawidłowego, zdrowego rozwoju młodego pokolenia.

Literatura

1. Białas L., *Ruch bramą do nauki*, „Bliżej przedszkola” 2009, nr 5.
2. Brezinka W., *Wychowanie i pedagogika w dobie przemian kulturowych. Podręcznik akademicki*, WAM, Kraków 2005.
3. Fall-Ławryniuk M., *Ciało i umysł lubią ruch*, „Bliżej Przedszkola” 2009, nr 6.
4. Łangowska-Marcinowska K., Kapica M., *Edukacja zdrowotna dzieci poprzez ich aktywność fizyczną i sport (w) 20 lat – Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu – interdyscyplinarność badań*, red. M. Duczmal, T. Pokusa, WSZiA w Opolu, Opole 2016.
5. Nadachewicz K., *Rola nauczyciela w rozwoju ruchowym dziecka*, „Wychowanie w przedszkolu” 2009, nr 10.

6. Nowosad I. *Nauczyciele i rodzice w edukacji przedszkolnej*, „Wychowanie w przedszkolu” 1998, nr 3.
7. Pasternak A., *Fit, czyli w dobrej formie. Kultura fizyczna przedszkolaka*, „Blżej przedszkola” 2010, nr 12.
8. Wlażlik K., *Wychowanie fizyczne w przedszkolu*, WSiP, Warszawa 1989.
9. Włodarski Z, Hankała A., *Nauczanie i wychowanie jako stymulacja rozwoju człowieka* WSiP, Warszawa 2004.

СТАН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ОСВІТНЬОЇ РЕФОРМИ

Вікторія Бабаліч

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

Кропивницький, Україна

vikababalich@meta.ua

Фізична культура – основа формування здорового способу життя. Серед усіх засобів формування здорового способу життя у населення помітну роль відіграє фізична культура. Найчастіше під терміном фізична культура розуміють складову частину загальної культури суспільства, що спрямована на зміцнення здоров'я, розвиток фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей людини з метою гармонійного формування її особистості [4]. У свою чергу здоровий спосіб життя об'єднує все, що сприяє виконанню тих чи інших професійних, суспільних і життєвих функцій у найбільш оптимальних для здоров'я та розвитку людини умовах [2, с. 140].

Під здоровим способом життя ми розуміємо комфортне, раціональне використання людського потенціалу для підтримання активної життєдіяльності з метою виконання професійних та соціальних функцій, побудованих на принципах моральності та естетичності.

Привчати до ведення здорового способу життя необхідно з дитинства тому вважаємо необхідним проаналізувати стан забезпечення формування здорового способу життя школярів в умовах освітньої реформи. Окреслення цих нових тенденцій середньої освіти та аналіз їхнього становлення і є головною метою даної розвідки.

Так над проблемою формування здорового способу життя школярів засобами фізичної культури працювала О. Дубогай [3]. Зокрема у дисертаційній роботі розкрито психолого-педагогічні основи проблеми, теоретично розроблено та експериментально перевірено модель управління формуванням здорового способу життя школярів з різним рівнем фізичного розвитку і типом статури у системі «сім'я – школа», подано діагностику рівня фізичного розвитку молодших школярів. На основі соціологічних, природничих та психолого-педагогічних досліджень автором створено комплексну програму фізичного вдосконалення організму як основи здорового способу життя, розроблено систему використання засобів фізичної культури відповідно до рівня функціональних і рухових можливостей школярів, визначено мінімальний і раціональний рівень рухової активності для молодших школярів.

Визначенню найбільш раціональних та ефективних форм і засобів організації фізкультурно-оздоровчої роботи з молоддю присвячені дослідження М. Алєйнікова, О. Бичук, В. Варави, А. Зотова, Г. Іванової, І. Карпової, В. Корчинського, В. Кутового, Д. Солопчука, М. Солопчука, Р. Чаплінського.

Проблема формування потреби у фізичному вдосконаленні та прагненні молоді до здорового способу життя розкривається у працях Г. Власюк, Н. Хоменко [1, с. 24-25].

Аналіз наукових праць, досліджень і публікацій змушує зробити висновок про те, що точніше й правильніше було б сказати, що у суспільстві немає інших дієвих способів укріплення здоров'я населення ніж фізична культура. З цього приводу Г. Бутейко висловлює думку про те, що проблема вивчення методів і способів забезпечення і збереження здоров'я, яка є невідкладним завданням сьогодення, повинна мати достатньо напрацьовану наукову основу, щоб від гасел і добрих побажань перейти до їх реального втілення [1, с. 20].

З таких міркувань хочемо звернути увагу на Концепцію реалізації державної політики і сфери реформування загальної освіти «Нова Українська школа» в якій, представлено умови для здійснення важливих задумів щодо формування здорового способу життя населення. Визначено мету, яка полягає у

формуванні ключових компетентностей ціложиттєвої освіти, а також зазначено про необхідність «різнобічного розвитку, виховання і соціалізації особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності» [5, с. 7].

Таким чином основні положення концепції вироблені на засадах, які можна інтерпретувати як виховання соціально активної, здатної піклуватися про своє здоров'я упродовж життя молоді особистості. Вважаємо, що у цьому і полягає сутність педагогічної діяльності вчителя фізичної культури в нових умовах школи, який здатний формувати необхідні знання на основі компетентнісного підходу як результату навчання.

Відповідно предмет «Фізична культура» сьогодення потребує орієнтації на [7]: вироблення і реалізацію якісно нової, особистісно і компетентісно обґрунтованої основи до підходу збереження і підтримки інтелектуальної та фізичної індивідуальності школярів та молоді на всіх етапах навчання врахуванням особливостей їх рухового і психофізичного розвитку; створення освітнього середовища, яке стимулює фізично рухову активність особистості та її організацію відповідно до вікової та психофізичної специфіки розвитку організму; інтенсивне включення в освітній процес школи можливостей для додаткових форм фізичного виховання; створення умов і механізмів фізичного виховання для занять різної спрямованості за інтересами; формування стійкості до асоціальних впливів щодо виникнення шкідливих звичок і неадекватних видів поведінки.

З урахуванням сучасних тенденцій оновлення системи середньої освіти необхідно дотримуватись вимог передбачених новою навчальною програмою «Фізична культура» [6] для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (наказ МОН від 23. 10. 2017 № 1407), у якій імplementовано компетентнісний підхід до вивчення предмета та зокрема зазначено про необхідність формування в учнів загальних уявлень про фізичну культуру, її значення в

житті людини, збереження та зміцнення здоров'я, фізичного розвитку; розширення рухового досвіду, вдосконалення навичок життєво необхідних рухових дій, використання їх у повсякденній та ігровій діяльності; розширення функціональних можливостей організму дитини через цілеспрямований розвиток основних фізичних якостей і природних здібностей; формування ціннісних орієнтацій щодо використання фізичних вправ як одного з головних чинників здорового способу життя; формування практичних навичок для самостійних занять фізичними вправами та проведення активного відпочинку.

Для налагодження освітнього процесу та безболісного переходу до нових умов праці на державному рівні створено середовище, що зорієнтує, підготує, допоможе вчителю. Так усі вчителі початкової школи, які працюватимуть з учнями, що вступили до школи у перший клас 2018-2019 н. р. мають проходити перепідготовку у закладах післядипломної освіти та дистанційні курси на платформі EdEra. Також на підтримку вчителів розроблено навчально-методичний посібник «Нова українська школа: poradnik dla vchytelja», який містить:

- практичні завдання для вчителів, які допоможуть їм підготувати освітнє середовище, забезпечити різні форми інтегрованого навчання, залучати до педагогічної взаємодії родини дітей, інших партнерів, оцінити власну практику в контексті освітніх новацій, здійснювати моніторинг розвитку учнів;

- методичні настанови, алгоритми занять, інших видів діяльності конкретизовано зразками, які подано в Додатках: форма самооцінки вчителя, форма спостереження за навчальним середовищем, форма спостереження за розвитком дитини;

- практичний матеріал, за задумом упорядників, надасть перспективу його використання в умовах змін, забезпечить надійне підґрунтя для авторських пошуків, набуття власного досвіду в широкій і різноманітній практиці.

Всі ці заходи сприяли набуттю вчителями ключових компетентностей, яким має володіти і сучасний школяр. Що стосується роботи вчителів фізичної культури (тренерів), то вони повинні докласти максимум зусиль для того щоб у

результаті навчання здобувачі освіти (школярі): усвідомлювали важливість занять руховою активністю, фізичною культурою та спортом; уміли демонструвати рухові уміння та навички та використовували їх у різних життєвих ситуаціях; уміли обирати фізичні вправи для підвищення рівня фізичної підготовленості; дотримувались правил безпечної і чесної гри, вміли боротися, вигравати і програвати; усвідомлювали значення фізичних вправ для здоров'я, задоволення, гартування характеру, самовираження та соціальної взаємодії.

Дослідивши стан забезпечення формування здорового способу життя учнівської молоді в умовах освітньої реформи, можна зробити наступні висновки:

1. Сьогодні на державному рівні створюються необхідні умови для покращення якості освіти, у тому числі для формування здорового способу життя учнівської молоді.

2. Сучасний вчитель фізичної культури (тренер) повинен володіти ключовими компетентностями задля реалізації поставлених завдань навчальною програмою «Фізична культура».

3. Вищі освітні заклади повинні адаптуватись до нових умов передбачених освітньою реформою з метою кваліфікованої підготовки кадрів у галузі фізичного виховання і спорту.

Література

1. Бабаліч В. А. Формування у студентів медичного коледжу готовності до пропаганди і реалізації ідей здорового способу життя у майбутній професійній діяльності: дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти», КДПУ ім. В. Винниченко – Кіровоград, 2006. – 196 с.
2. Валеологія в схемах: Навчальний посібник / Гончаренко М. С. – Харків: Бурун Книга, 2005. – 208 с.

3. Дубогай А. Д. Психолого-педагогические основы формирования здорового образа жизни школьников младших классов: дисс... д-ра пед. наук. – К., 1991. – 374 с.
4. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» від 24. 12. 1993 р. № 3808-XII (із змінами, внесеними згідно з законами України від 3. 02. 2005 р. № 2416-IV та від 15. 05. 2007 р. № 1021-V) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>.
5. Концепція «Нова українська школа» [Електронний ресурс] – <http://pedagogy.lnu.edu.ua/academics/nova-ukrajinska-shkola>.
6. Навчальна програма «Фізична культура» для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти. [Електронний ресурс] – <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>.
7. Щодо вивчення у закладах загальної середньої освіти навчальних предметів у 2018 / 2019 навчальному році. Лист МОН № 1/9-415 від 03. 07. 18 року. [Електронний ресурс] – http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/61466/.

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІ ПОЗААУДИТОРНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Яна Вігула

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені В.Винниченка

Кропивницький, Україна

yanchiksportvi@gmail.com

Постановка проблеми. Інноваційні технології у сучасній науковій літературі розглядаються як процесуально структурована сукупність прийомів і методів, спрямованих на вивчення, актуалізацію та оптимізацію інноваційної діяльності у результаті якої створюються нововведення, які визивають якісні зміни [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Авеліна А. у результаті дослідження процесів виникнення оздоровчих інновацій і розвитку фізичної культури та фізкультурної освіти молоді виділила ознаки інновацій у цій сфері:

- циклічність розвитку – інновації у розвитку проходять однакові стадії;
- зв'язок з часом – відповідність інновацій сучасним вимогам суспільства;
- новизна якості – революційні зміни у підходах до оздоровлення;
- системність перетворення – інновації виникають на всіх рівнях організації оздоровчої діяльності [7].

Також науковці вважають, що ефективним є застосування таких інноваційних технологій в процесі фізичного виховання:

- кооперативно-групове навчання, що дає можливість самостійно набувати знання, формувати фізичні якості, удосконалювати окремі вміння та навички;
- інтерактивний методично-організаційний комплекс можна віднести до інформаційних технологій навчання, що надають доступ до нетрадиційних

джерел інформації (електронна бібліотека, сайти Інтернету, соціальні мережі), створюючи можливість для творчої діяльності, формування професійних навичок, можливість реалізувати нові форми та методи навчання;

- застосування мультимедій, що є новою технологією, тобто сукупністю прийомів, методів, способів продуктування, обробки, зберігання й передавання аудіовізуальної інформації, заснованої на використанні компакт-дисків або Інтернет-джерел, електронних бібліотек [8].

Науковець Собко І. М. в якості інноваційної технології обґрунтовано застосування світлодіодного світильника для кодування інформації за допомогою зміни кольору ламп, щодо різних вправ, які застосовуються у тренувальному процесі баскетболісток. Застосування світлодіодного лінійного світильника в тренувальному процесі у баскетболі, як зазначає дослідниця, передбачає закріплення даного технічного пристрою на двох баскетбольних стійках під щитами на рівні очей спортсменів і використання різних кольорів світильника. Залежно від того, який колір включений, баскетболісти виконують ту чи іншу технічну дію. Світловий сигнал використовується також для вдосконалення групових і командних взаємодій [6].

Дослідниця Базилук Т. розробила інноваційну технологію аквафітнесу ігрового спрямування з елементами баскетболу [1]. Як зазначає автор дослідження, заняття баскетболом на воді проводилися за модифікованим правилами за схемою, аналогічною проведенню баскетболу у спортивному залі. Для гри в баскетбол на воді були розроблені спеціальні щити, особливістю яких є їх максимальна наближеність до стандартного баскетбольного щита, однак з меншими розмірами і спеціальною системою кріплення. Ця конструкція, як наголошує дослідниця, передбачає також застосування міцних матеріалів, що дозволяє виконувати кидки з різних дистанцій і з різним кидковим зусиллям без ризику пошкодження баскетбольного щита та кошика. Це відрізняє розробку науковця від конструкцій баскетбольних щитів для баскетболу на воді, які пропонуються в промисловості.

Виклад основного матеріалу. Інноваційні процеси в системі фізичного виховання диктуються новими соціально-економічними умовами, соціальними запитами суспільства. Усвідомлення необхідності змін у ставленні людини до зовнішніх інформаційних впливів, суспільних медіа, прискорить формування зацікавленості університетської молоді до занять фізичним вихованням. Хоча останнім часом учені спрямували свої зусилля на оновлення і пошук шляхів формування культури здоров'я молоді, однак питання впровадження інноваційних технологій в систему фізичного виховання ще чекає свого вивчення і удосконалення. Фізичне здоров'я в значній мірі залежить від душевного стану людини, від урівноваження відчуттів, від своєчасного вирішення душевних протиріч, подолання емоційних конфліктів, від формування гармонійних відносин в колективі між людьми з різними інтересами, характерами, темпераментом. З фізіологічної точки зору емоції характеризуються включенням в цілісну відповідну реакцію багатьох фізіологічних систем (серцево-судинну, дихальну, гормональну та інших). Важливу роль в боротьбі за здоров'я дитини відіграє попередження переживань, які викликають надто емоційну напругу. Але не кожна емоційна напруга несе шкоду здоров'ю людини. Інколи вона створює необхідну психологічну основу для творчої діяльності людини, для подолання труднощів, особистих невдач [2]. Сьогодні у фізичній культурі сформувався базовий підхід до реалізації мети галузі – оздоровча спрямованість фізкультурної діяльності. На сучасному етапі стрімкого розвитку фітнес індустрії виникає число нових видів відповідних занять .

Результати аналізу досліджень польських науковців стосовно фізичного виховання та спорту в університетах Польщі свідчать, що проблеми інноваційного розвитку цієї сфери розглядаються з позицій узагальнення передового досвіду або діагностики наявного стану означеного феномену. Л. Даниленко вважає, що інновація як процес означає часткову або масштабну зміну стану системи й відповідну діяльність людини, а інновація як результат передбачає створення нового [3].

У Польщі найбільш широко представлений підхід до фізичного виховання як педагогічної діяльності, пов'язаної з соціокультурної модифікацією тіла людини.

У Фінляндії основною є концепція фізичного виховання, орієнтована на виховання здоров'я і здорового способу життя учнів за допомогою залучення їх в різні форми рухової активності протягом усього життя.

Висновки і пропозиції. Отже, інноваційні впровадження в навчальний процес у особистісно-орієнтованому навчанні з фізичного виховання мають свою технологію, що передбачає встановлення мотивів, а також усвідомлення цілей і завдань навчання; способів досягнення поставлених цілей студентами. Створення спеціальних інтернет-сторінок, які висвітлюють питання організації процесу фізичного виховання в університетах, підвищує якість процесу формування фізичної культури студентів. В системі виховання підростаючого покоління значне місце повинні займати нові підходи до створення більш досконалої системи фізичного виховання, головними завданнями якої є пошук адекватних і об'єктивних методичних прийомів, залучення сучасних методів удосконалення фізичної підготовки та зміцнення здоров'я школярів та молоді.

Для вирішення цієї проблеми використовуються сучасні фізкультурно-оздоровчі технології [4].

ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ У СТУДЕНТІВ ПЕРШОГО КУРСУ КРОПИВНИЦЬКОГО ІНЖЕНЕРНОГО КОЛЕДЖУ ЦНТУ

Катерина Вовкогон

Кропивницький інженерний коледж ЦНТУ

Кропивницький, Україна

katyavovkogon@ukr.net

Актуальність. Протягом останніх років спостерігається негативна тенденція погіршення здоров'я й фізичної підготовленості молоді. Це пов'язано не тільки зі змінами, які відбуваються в економіці, екології, умовах праці й побуту населення України, але і з недооцінкою в суспільстві оздоровчої та виховної ролі фізичної культури, що відбивається дефіцитом гармонійного розвитку особистості. На сьогоднішній день здоров'я нації викликає побоювання у зв'язку зі збільшенням кількості студентів, які вживають наркотики, алкоголь, палять, а також і з низькою руховою активністю тощо. Формування потреби у студентській молоді в здоровому способі життя необхідно для того, щоб вони за роки навчання у закладі вищої освіти прийшли до усвідомлення необхідності дотримання здорового способу життя, стали згодом не тільки фахівцями у своїй галузі знань, але й володіли б різного роду вміннями й навичками відновлення організму після напруженої роботи. Більше 50% студентів не проявляє інтересу до занять або не бажає займатися взагалі. Серед них переважає низький рівень грамотності щодо здоров'я й профілактики захворювань.

Головна мета занять фізичною культурою, що проводяться в закладах вищої освіти, це формування фізичної культури особистості, підготовка до соціально - професійної діяльності, збереження і зміцнення здоров'я. Для цього

потрібне прагнення до оволодіння системою певних умінь і навичок, що забезпечують збереження і зміцнення здоров'я, психологічне благополуччя, розвиток здібностей, фізичних якостей і властивостей особистості. Саме регулярні зайняття фізичною культурою і спортом повинні забезпечити досягнення необхідного рівня розвитку фізичної підготовленості.

Мета дослідження полягає у визначенні та обґрунтуванні методики формування здорового способу життя у студентів в процесі фізичного виховання. Для досягнення поставленої мети вирішувалися наступні *завдання*:

1. Аналіз теоретико – методичних основ формування здорового способу життя у студентів вищих навчальних закладів.

2. Обґрунтування структури та змісту здорового способу життя студентів вищих навчальних закладів.

3. Визначення рівня впровадження основних компонентів здорового способу життя в освітній процес та поза аудиторну діяльність студентів закладів вищої освіти.

Аналіз досліджень. Аналізуючи дослідження провідних науковців галузі фізичного виховання і здоров'я необхідно зазначити, що у закладах вищої освіти фізична культура представлена як найважливіший базовий компонент формування загальної культури студентів. Так, Давиденко Д. Н. стверджує, що найважливішими елементами формування фізичної культури студентів стають є мотиваційна сфера особистості, широта й глибина теоретичних і методико-практичних знань, умінь і навичок в області фізичної культури і її видів. Ціннісне відношення до фізичної культури здобувається особистістю в процесі власної активної діяльності, і ефективність даного процесу залежить від реалізації принципу єдності її фізичного, інтелектуального й морального потенціалів [3].

Відповідно до сучасних уявлень, освітній процес, з одного боку, співвідноситься зі своїм соціально значимим змістом, з іншого боку – обумовлений досвідом студента як суб'єкта освітнього процесу й носія власної культури. В останні роки все частіше говорять про фізичну культуру не тільки

як про соціальний феномен, але і як про стійку якість особистості. Тому освіта у закладах вищої освіти має бути орієнтована на формування студента як суб'єкта власної фізичної культури. Фізична культура, будучи однією із складових загальної культури, багато в чому визначає поведінку людини в навчанні, на виробництві, у побуті, спілкуванні, сприяє рішення соціально-економічних, виховних і оздоровчих завдань.

Наукова література [1; 2; 4] має дані, що показують значну роль фізичної культури в оздоровленні організму людини й у становленні здорового способу життя. Разом з тим, фактично відсутні дані, що характеризують реальне виконання навчальної програми з фізичної культури у закладі вищої освіти та її реальний внесок у динаміку рівня фізичного розвитку й здоров'я студентів, у формування мотиваційно-ціннісного аспекту особистісної фізичної культури студента на різних етапах навчання. Дотепер не розкрита динаміка становлення фізичної культури студентів у процесі освоєння ними даного виду культури через навчальну дисципліну «фізична культура».

Перша форма, що реалізується на академічних заняттях у навчальний час, передбачає комплексне вирішення трьох груп педагогічних завдань: освітніх, виховних і оздоровчих із переважною освітньою спрямованістю.

Друга форма передбачає активні заняття спортом у позанавчальний час, максимальний розвиток рухових здібностей, що забезпечують досягнення високих рівнів спортивно-технічної майстерності студентів, є пріоритетним напрямом спільної реалізації виховних і освітніх завдань.

Третя форма – активне дозвілля студентів – передбачає організацію самостійних занять у позанавчальний час (у тому числі й у комерційних оздоровчих групах із пріоритетною оздоровчою спрямованістю), використання різних форм і засобів фізичної культури.

Головна мета занять студентів першого курсу – адаптація до інтенсивної інтелектуальної діяльності засобами фізичної культури. Поточні педагогічні завдання: виховання у студентів стійкого інтересу й потреби до занять фізичними вправами; розвиток резервних можливостей організму студентів;

формування і вдосконалення знань із організації самостійних занять у формі активного дозвілля.

Головне завдання занять на другому курсі навчання – всебічний розвиток організму. Поточні педагогічні завдання: виховання у студентів соціально значущих якостей; засвоєння оздоровчих програм із використанням різних форм фізичної культури; формування поглиблених знань у галузі технології фізичної культури.

Головне завдання занять студентів третього і четвертого курсів – формування потреби у здоровому способі життя: гармонійний розвиток організму студентів і суттєве підвищення їхньої фізичної працездатності; виховання у студентів стійкої потреби у фізичному самовдосконаленні, самопізнанні та самооцінці; виховання дисциплінованості й працьовитості у досягненні фізичної досконалості.

Процес залучення студентів до цінностей фізичної культури через теорію і практику суттєво активізує культурний потенціал особистості студентів, розширює їх світогляд, підвищує духовність, сприяє формуванню активної життєвої позиції, дотриманню здорового способу життя.

Методична підготовка реалізується в основному на практичних заняттях, а також на індивідуальних. За окремими темами надаються роз'яснення на консультаціях. Основне завдання методичної підготовки студентів з фізичного виховання – оволодіти методикою визначення та індивідуального дозування рівня фізичних навантажень під час занять фізичними вправами, набути досвіду використання фізкультурно-спортивної діяльності для досягнення життєвих і професійних навичок.

Розділ методичної підготовки тісно пов'язаний із теоретичним і практичним розділами програми. Це дає можливість набути певних знань і навичок у виконанні тих або інших видів фізичних вправ і фізкультурно-спортивній діяльності. У практичному розділі програми (фізична підготовка) традиційно реалізується стратегія диференційованого підходу на три групи: основну, підготовчу і спеціальну медичну.

Формування фізичної культури студентів вищих закладів освіти найбільш ефективно здійснюється на основі якісного вдосконалювання освітнього процесу з дисципліни «фізична культура» і широкого використання сучасних педагогічних технологій. Оптимальна збалансованість реалізованих напрямків навчальної програми дозволяє цілеспрямовано вирішувати поставлені завдання з фізичної культури відповідно до Державного освітнього стандарту [5].

Д. Н. Давиденко виокремлює такі шляхи формування фізичної культури студентів:

1. Проходження в повному обсязі теоретичного й методико-практичного розділів програми з фізичної культури, рекомендованої Міністерством освіти і науки України, з використанням нових інформаційних технологій, активних методів і засобів спілкування й взаємодії зі студентами.

2. Проведення підсумкової атестації студентів з дисципліни «фізична культура» з використанням програмованих матеріалів і комп'ютерних програм, складання порівняльних таблиць тощо.

3. Розширення теоретичного й контрольного розділів програми по темі «Основи здорового способу життя студента. Фізична культура у забезпеченні здоров'я». Особлива увага повинна приділятися значенню засобів фізичної культури для профілактики саморуйнуючої поведінки (наркоманії, алкоголізму, палінню тощо).

4. Проведення індивідуальних консультацій при організації студентами власної фізичної активності й вибору форм та інтенсивності занять, забезпечення теоретичними й методико-практичними матеріалами, спільне рішення завдань тощо [3].

Отже, фізична культура є важливим чинником формування здорового способу життя студентської молоді. Саме під час занять фізичною культурою відбувається усвідомлення важливості дотримання основних здоров'я збережувальних принципів. Тільки за допомогою постійного фізичного вправління можна досягти збільшення активності організму та розвинути його фізичний потенціал.

Результати власних досліджень. З'ясовано, що фізичне виховання є важливим елементом системи освіти й виховання, специфічним змістом рухової діяльності. Цінність її для кожної людини слід розглядати в оздоровчому, освітньому, виховному та загальнокультурному значеннях. Розвиток стає ключовим словом педагогічного процесу, суттєвим, глибинним поняттям навчання. Фізичне виховання – це система соціально-педагогічних заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я, загартування організму, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок та вмінь.

Наукове дослідження здійснювалось на базі Кропивницького інженерного коледжу, Центральноукраїнського технічного університету у місті Кропивницький. Вивченню підлягали данні фізичного розвитку студентів першого курсу. В процесі аналізу було з'ясовано, що зі 100% студентів фізичним вихованням займається 80%. 20% за станом здоров'я звільненні від занять фізичною культурою або мають спеціальну медичну групу. Спостерігається зниження стану здоров'я студентів, збільшується кількість тих, хто за результатами медогляду відносяться до спеціальних медичних груп. Для першого курсу виділяється недостатня кількість годин, всього одне заняття на тиждень. Студенти не мають великого бажання відвідувати заняття з фізичного виховання, які відносяться до обов'язкових. З них майже 60% мають відхилення у стані здоров'я, а понад 50% – погану фізичну підготовленість. В процесі анкетування було виявлено, що відношення оточуючого середовища студента до занять з фізичного виховання і спорту, а також, ставлення до особистого здоров'я та здорового способу життя у більшій кількості студентів в цілому є позитивним. Більша частина студентів визначилась у тому, що фізичне виховання у вишах сприяє здоровому способу життя та покращенню здоров'я, а також зменшує психологічне напруження, відволікає від проблем. Але є і такі студенти у яких виявилось негативне або байдуже ставлення до занять фізичним вихованням, змісту занять та розподілу навчального матеріалу на заняттях з фізичного виховання, а також більша кількість студентів визначилась

в тому, що їм подобається займатися фізичним вихованням в спортивних секціях. Найбільш популярними видами спорту за визначенням студентів І курсів виявилися: спортивні ігри, плавання, легка атлетика. На заняттях фізичним вихованням у коледжі використовується музичний супровід, дозволяється групам добирати музичний супровід, це покращує бажання студентів займатись фізичним вихованням.

Велике значення для мотивації студентів мають спортивні заходи та спортивні змагання. Під час навчального року для студентів проводяться лекції і семінари по темам, які спрямовані на формування у студентів навичок до здорового способу життя та занять спортом. Після проведення опитування стало зрозуміло, чому студенти не завжди відвідують секційні заняття, а саме:

1. Відсутність вільного часу, завантаженість домашнім завданням;
2. Відсутність однодумців, не бажання друзів відвідувати секції;
3. Відсутність мотивації до занять спортом;
4. Відсутність підтримки з боку батьків;

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дає змогу стверджувати, що все ж таки більшість студентів позитивно відноситься до занять фізичним вихованням, вони прагнуть вести здоровий спосіб життя, визнають що це необхідно для того, щоб бути здоровими, для профілактики захворювань, але такі фактори як завантаженість і втома, не завжди дозволяють відвідувати окрім обов'язкових занять ще й секційні. На жаль, у багатьох студентів відсутня мотивація до занять спортом, саме тому рівень фізичного розвитку у них недостатній.

Література

1. Башавець Н. А. Аналіз стану здоров'я майбутніх фахівців різних профільних вищих навчальних закладів м. Одеси за 2007-2010 роки / Н. А. Башавець // Наука і освіта ПНЦ НАПН України. – 2010. – № 4-5. С. 90-95.

2. Горащук В. П. Формування культури здоров'я дітей та учнівської молоді засобами масової інформації / В. П. Горащук // Проблеми освіти. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2006. – Вип. 49. С. 47-50.
3. Давиденко Д. Н. Здоровье и образ жизни студентов: учебное пособие / [под. общ. ред. проф. Д. Н. Давиденко]. – М: СПбГУИТМО, 2005. – С. 23-38.
4. Москалик С. Сучасні педагогічні технології у навчанні здорового способу життя / С. Москалик. – Психолог (Шкільний світ): журнал. – Луганськ, 2007. – С. 24-25.
5. Круцевич Т. Ю. Теорія і методика фізичного виховання: підруч. Для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту / [Т. Ю. Круцевич, Н. Є. Пангелова, О. Д. Кривчикова та ін.; за ред. Т. Ю. Круцевич]. – К.: Олімпійська література, 2017. – Т. 2. Методика фізичного виховання різних груп населення. – 448 с.
6. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 2. / Б. М. Шиян. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 248 с.

ОРГАНІЗАЦІЯ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУ В СИСТЕМІ РОБОТИ З ПІДГОТОВКИ ЇХ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Тетяна Кузнецова

Донбаський державний педагогічний університет

Слов'янськ, Україна

kuznetsovatt@ukr.net

Серед багатьох факторів, які впливають на стан здоров'я та працездатності дитини, значне місце займає рухова активність. Рухова активність – це природна потреба в рухах, задоволення якої є важливішою умовою всебічного розвитку і виховання дитини. Сприятливо впливає на організм лише рухова активність, яка знаходиться в межах оптимальних величин.

При вивченні рухової активності дітей з обмеженими можливостями здоров'я розглядаються два аспекти: визначення найбільш адекватної діяльності, яка сприяє повноцінному задоволенню потреб дитини в рухах, її моторному розвитку, а також пошук шляхів і засобів раціональної активності дітей в організованій та самостійній діяльності.

Проблема фізичного розвитку розумово відсталими дітьми є особо актуальною, що пов'язано зі специфікою дефекту, внаслідок якого відбувається порушення не лише в психічному, а і в соматичному стані, і в фізичному розвитку. Дошкільний вік – найбільш відповідальний період у житті людини, адже саме у цей час закладаються і розвиваються рухові навички і фізичні якості, необхідні для ефективної участі у різних формах рухливої активності, що створює умови для активного і цілеспрямованого формування психічних функцій, інтелектуальних і пізнавальних здібностей дитини.

У дослідженнях Р. Д. Бабенкової, В. В. Бебешко, І. Ю. Горської, О. А. Дмитрієва, Н. А. Козленко, Є. М. Мастюкової, В. М. Мозгового, А. С. Самилічева, Б. В. Сермієва, С. Ю. Юровського, А. В. Симко та ін. зазначено, що порушення інтелекту відбиваються не лише на соціалізації та інтеграції розумово відсталих дошкільників, але й негативно впливають на розвиток рухової сфери та пізнавальних процесів.

С. П. Євсєєва, О. А. Дмитрієв, А. С. Стрекалов, Л. В. Шапкова доводять, що використання різноманітних форм і засобів фізичного виховання у спеціальних дошкільних закладах сприяє більш активному формуванню рухових можливостей, а також і пізнавальних здібностей розумово відсталих дітей. Повноцінний фізичний розвиток, зокрема формування загальних рухів, дрібної моторики, рухової активності є необхідною умовою успішного навчання цих дітей в школі, одним з аспектів їх соціальної реабілітації. Саме тому ми вважали за необхідне більш детально вивчити проблему оптимізації рухової активності дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах спеціалізованого навчального закладу.

Метою нашого дослідження стало розроблення моделі рухового режиму розумово відсталих дошкільників у спеціальному дошкільному закладі, визначення змісту, методів та прийомів роботи з формування рухової активності дітей цієї категорії.

В роботі з корекції рухових порушень у розумово відсталих дошкільників важливо ураховувати, що в них найбільше порушені не елементарні рухи, а складні рухові акти, які вимагають осмислення, словесного опосередкування, регуляції з боку коркового рівня. Тому процес фізичного виховання будують таким чином, щоб діти осмислено виконували вправи, намагалися їх словесно пояснювати, аналізувати, здійснювати регуляцію темпу, ритму, координації рухів та інших рухових характеристик. Необхідно формувати у дітей способи контролю та самоконтролю за рухами, вміння використовувати мотиваційні фактори в досягненні мети і завдань фізичного виховання. Треба постійно

розкривати їм сутність і необхідність занять фізичною культурою, формувати позитивне ставлення до них.

При розробленні рухового режиму дітей з порушеннями інтелекту ми урахували як структуру основного дефекту, так і рухові можливості дітей. Ми виходили з актуальності діагностування рухових порушень в структурі атипового розвитку, яка визначається важливою роллю рухового аналізатору в розвитку вищої нервової діяльності і психічних функцій людини. Так, рухові порушення дрібної моторики (дрібних і точних диференційованих рухів пальців рук, кінестетичних відчуттів, координаційних рухів рук і ніг при ходьбі) визначаються такими ж механізмами, що й інтелектуальний дефект – порушеннями аналітико-синтетичної діяльності кори головного мозку, в основі якого лежить органічна патологія коркових зон рухово-кінестетичного аналізатору.

Отже, рухові порушення в структурі розвитку розумово відсталої дитини є первинними, вони обумовлені органічним ураженням центральної нервової системи. Це положення є визначним при виборі засобів і методів корекції недоліків рухової сфери дітей з порушенням інтелекту.

За результатами комплексного обстеження дітей в спеціальних дошкільних закладах нами зроблено висновки, що в більшості випадків загальний руховий режим не дозволяє досягти необхідного рівня рухової активності дітей з порушеннями інтелекту. Так, кількість дошкільників з приблизно нормальним рівнем рухової активності в 5-7 років складало 20-25%. Інші підпадають під категорію гіперактивних і малорухливих дітей.

Аналіз організації рухового режиму в старших вікових групах спеціального дошкільного закладу дозволив виявити основні причини його недосконалості. Це:

- відносно низька моторна щільність (менш 60%) і слабкий тренувальний ефект різних типів фізкультурних занять;
- недостатнє внесення в різні організовані форми роботи з фізичної культури циклічних ігор та вправ, які спрямовані на розвиток витривалості;

- нетрадиційний підбір ігор та вправ під час прогулянки без урахування погодних умов, а також недостатнє використання фізкультурного обладнання та всього оточуючого простору;

- безсистемний підхід до корекції розвитку моторики дітей;

- не завжди ураховується принцип відповідності фізкультурного обладнання віковим етапам розвитку моторики дітей.

Крім того не в повній мірі педагогами-дефектологами ураховуються індивідуальні прояви рухової активності дітей під час організованої та самостійної діяльності.

Аналіз рухового режиму, всіх його компонентів повинен проводитися методистом, вихователем з фізичної культури (за наявності), вихователем групи спільно з медичними працівниками на основі комплексної оцінки рухової активності дітей.

Особливу увагу треба звертати на *створення психологічного комфорту* в групі. При невідповідності умов виховання і навчання дошкільників їх інтересам і можливостям, у дітей виникає психологічний дискомфорт, авторитарний стиль спілкування пригніблює їх. Тому однією з важливіших умов укріплення психічного здоров'я дітей є створення в групі атмосфери любові та доброзичливості, щоб дитина співчувала себе упевненою та захищеною у будь-яких обставинах.

Рівень рухової активності дітей визначається *особливостями змісту і методики проведення кожного заняття*, а також умовами його проведення.

При підборі програмного змісту занять педагогу з фізичної культури необхідно особливу увагу приділяти динамічності фізичних вправ, рівномірному розподілу фізичного навантаження на різні групи м'язів.

Розробка оптимального рухового режиму для вихованців спеціального дошкільного закладу передбачає урахування всіх видів дитячої діяльності. Ми запропонували три основні напрями роботи з організації оптимального рухового режиму, які охоплюють: фізкультурно-оздоровчі заняття, навчальні заняття, активний відпочинок і самостійну рухову діяльність дітей.

Фізкультурно-оздоровчі заняття передбачають ранкову гімнастику, рухову розминку, фізкультхвилинки, рухливі ігри та фізичні вправи на прогулянці, оздоровчий біг на повітрі, прогулянки-походи до парку, гімнастику після денного сну, корекційну гімнастику, логоритмічну гімнастику.

Навчальні заняття з фізичної культури є основною формою розвитку оптимальної рухової активності дітей. На кожному занятті вирішується комплекс корекційних, оздоровчих, освітніх і виховних завдань. Основними цілями фізкультурних занять є:

- задоволення природних біологічних потреб дитини в рухах;
- забезпечення розвитку і тренування всіх систем і функцій організму дитини через спеціально організовані оптимальні для даного віку фізичні навантаження;
- формування рухових умінь та навичок;
- розвиток необхідних фізичних якостей і рухових здібностей дитини;
- активізація мисленнєвої діяльності, пошук адекватних форм поведінки в незвичайних ситуаціях;
- формування позитивних емоцій, проявлення моральних якостей і творчих здібностей.

Фізкультурні заняття дають реальну можливість не тільки активізувати дошкільників з порушенням інтелекту рухову активність, але й формувати правильні рухи.

Кожне заняття фізичною культурою повинно приносити радість дитині, пробуджувати в неї інтерес, стимулювати творчу активність, розвивати потребу в різних видах вправ і рухливих іграх. Тому треба варіювати види занять з фізичної культури. Це мають бути традиційні заняття, тренувальні заняття, ігрові заняття, сюжетно-ігрові заняття, заняття з використанням тренажерів, заняття ритмічною гімнастикою, заняття за інтересами, тематичні заняття, комплексні заняття, контрольні-перевірочні заняття.

До *активного відпочинку і самостійної рухової діяльності дітей* належать: самостійна рухова активність дітей, фізкультурні свята, фізкультурне дозвілля, тиждень здоров'я, спортивні розважальні заходи.

Створення оптимального рухового режиму в спеціальному дошкільному закладі буде ефективно впливати на показники здоров'я і фізичного розвитку дітей з порушенням інтелекту, їх емоційного добробуту в дитячому закладі та в сім'ї, що сприятиме більш повноцінної підготовки дітей до шкільного навчання, як засобу реабілітації дошкільників, підвищенню життєвих якостей взагалі.

Література

1. Бобошко В. В. Коррекция физического развития и двигательных нарушений у умственно отсталых дошкольников старшей группы средствами физического воспитания: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1991. – 17 с.
2. Бутко Г. А. Организация физкультурно-оздоровительной работы в детском саду для детей с задержкой психического развития / Г. А. Бутко // Коррекционная педагогика. – 2006. – № 6. – С. 33-57.
3. Веневцев С. И. Оздоровление и коррекция психофизического развития детей с нарушением интеллекта средствами адаптивной физической культуры / С. Веневцев, А. Дмитриев. – М., 2004. – 104 с.
4. Самыличев А. С. Дифференцированный подход к учащимся вспомогательной школы при воспитании двигательных способностей на уроках физической культуры: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1984. – 18 с.
5. Сермеев Б. В. Физическое воспитание умственно отсталых детей дошкольного возраста в условиях специального детского сада / Б. Сермеев, В. Бобошко. – Одесса, 1989.
6. Стрекалов А. С., Чернова Е. С. Дифференциация детей старшего дошкольного возраста с умственной отсталостью на однородные группы по уровню развития двигательный и познавательных способностей /

А. С. Стрекалов, Е. С. Чернова // Психолого-педагогический журнал Гаудеамус.
– 2013. – № 1 (21). – С. 129-134.

7. Уфимцева Л. П. Зависимость функциональной готовности детей-олигофренов к школе от состояния соматического здоровья / Л. Уфимцева // Дефектология. – 2000. – № 5. – С. 44-47.

ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ ЯК ГАРМОНІЯ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ З ПРИРОДОЮ

Ярослава Логвінова

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

Кропивницький, Україна

Jarochka16@gmail.com

В Україні питання формування здорового способу життя нації на сучасному етапі є найбільш актуальним. Окрім іншого, виховання здорової нації, зокрема фізично, завжди було актуальною проблемою.

Проблеми дослідження шляхів і методів формування здорового способу життя піднімалися у дослідженнях таких науковців, як О. Вакуленко, В. Васильєв, Е. Вільчковський, Г. Власюк, В. Войтенко, Г. Голобородько, М. Головова, С. Громбах, О. Дубогай, Г. Приходько та багатьох інших. Автори визначали чинники, шляхи, методи та напрямки процесів формування здорового способу життя.

За словами В. Панка, здоровий спосіб життя – це все в людській діяльності, що стосується збереження і зміцнення здоров'я, все, що сприяє виконанню людиною своїх людських функцій через діяльність з оздоровлення умов життя – праці, відпочинку, побуту [4, с. 40]. На думку Т. Бойченко, Н. Колотій, «здоровий спосіб життя – це сукупність форм життєдіяльності людини, яка забезпечує її здоров'я та успішний життєвий шлях. Власне, це – гармонійна життєдіяльність людини, що сприяє зміцненню і збереженню здоров'я».

У сучасному розумінні уявлення про здоровий спосіб життя відходить від вузького поняття феномена здоров'я, набуває поширення розуміння його як психосоматичного феномена, обов'язково пов'язаного з міжлюдськими

взаєминами, соціальним самовизначенням, з рівнем саморегуляції людини, її способами виходу з конфліктних і психотравмуючих ситуацій.

Складові здорового способу життя включають елементи, які стосуються всіх аспектів здоров'я – фізичного, психологічного, соціального і духовного.

Здоров'я людини як стан повного соціально-біологічного і психологічного комфорту, коли функції всіх органів і систем організму зрівноважені з природним і соціальним середовищем, відсутні будь-які захворювання, хворобливі стани та фізичні дефекти, у свою чергу, визначається комплексом показників.

Так, спостереження вчених переконують, що здоров'я людини на 45-50% визначається способом життя, на 20% впливом навколишнього середовища, на 20% – спадковістю, на 8-10% – охороною здоров'я, харчуванням тощо.

Організм людини і суспільство в цілому перебувають у взаємозв'язку з навколишнім середовищем, як природним, так і соціальним.

Навколишнє середовище, за визначенням В. Вернадського, є біосферою. Біосферою називається біогеоценотична оболонка Землі, екосфера, склад, енергетика й організація якої визначаються взаємодією її біотичного та абіотичного компонентів. Біосфера включає близько трьох мільйонів видів організмів, зони атмосфери, гідросфери та літосфери. Навколишнє середовище є сукупністю всіх матеріальних тіл, сил і явищ природи, її впливу на людину та її господарство [2].

Взаємовідносини людини з природою складаються таким чином, що, з одного боку, людина відчуває на собі дію чинників навколишнього середовища, а з іншого, сама впливає на біосферу своєю господарською діяльністю.

Так, причиною багатьох захворювань людини є вплив факторів навколишнього середовища на організм індивідуума, а значить, здоров'я індивідуальне і суспільне обумовлено екологічною обстановкою.

Тому прийнято вважати, що:

- здоров'я людини знаходиться в певних взаємозв'язках з навколишнім середовищем;

- при зв'язках, що оптимально розвиваються, здоров'я наближається до норми, а середовище оцінюється як здорове. Це умови рівноваги, або гомеостазу, коли людина може повноцінно виконувати всі свої біосоціальні функції;

- середовище оцінюється як хворе, якщо взаємозв'язки людини з навколишнім середовищем супроводжуються відхиленнями стану здоров'я від норми, що виражається у вигляді хвороб;

- якщо взаємостосунки такі, що життя стає майже неможливим, то середовище оцінюється як екстремальне.

Наука, що вивчає закони впливу на організм окремих людей і цілих колективів соціальних, природних і штучних чинників навколишнього, а також внутрішнього середовища для виявлення закономірностей позитивного і негативного впливу їх впливу, здійснює на цій підставі наукове розроблення запобіжних і оздоровчих заходів, спрямованих на ліквідацію чи зменшення до безпечних величин (гігієнічних нормативів) впливу негативних чинників або, навпаки на широке використання позитивних чинників для збереження, ознайомлення і зміцнення здоров'я як окремої людини, так і цілих колективів, усього суспільства називається гігієною або профілактичною медициною [3].

Серед факторів, що формують здоров'я населення гігієнічна наука виділяє:

- спадкові (генетично обумовлені фактори, що формують спадкові хвороби – дальтонізм, гемофілія, альбінізм та ін.);

- ендемічні (обумовлені біогеохімічними особливостями місцевості, що призводять до ендемічних захворювань – карієс, ендемічний зоб, рахіт та ін.);

- природно-кліматичні (характерні для певних кліматичних зон, що викликають ріст простудних захворювань у зоні холодного клімату та захворювань шкіри в умовах спекотного клімату);

- професійні (фактори виробничого процесу, здатні призвести до розвитку професійних захворювань);

- соціальні (харчування, спосіб життя, матеріальне благополуччя);

- психоемоційні обумовлені дією на людину екстримальних ситуацій: аварій, стихійних лих, катастроф);

- екологічні – обумовлені параметрами навколишнього середовища і представлені двома групами – екологічно обумовлені і екологічно залежні захворювання. Екологічно обумовлені, такі захворювання, що виникають в результаті дії екологічної складової у якості етіології захворювання, до них відносяться епідемічні захворювання, гострі і хронічні отруєння хімічними викидами у навколишнє середовище, злоякісні новоутворення. Екологічно залежні – захворювання, що виникають на фоні істотної зміни зовнішнього середовища. Це ріст загальної і дитячої захворюваності; ріст частоти патологій вагітності і т.д.

Таким чином, однією із умов, що сприяють веденню здорового способу життя є діяльність людини щодо покращення стану природного середовища.

Проте сьогодні у царині педагогіки та екопсихології наголошується на недостатності застосування існуючого підходу до розв'язання екологічних негараздів, що полягає у нейтралізації наслідків антропогенного впливу на довкілля. Науковці акцентують увагу на необхідності екологізації мислення, формуванні екологічної культури та екологічної відповідальності населення. Ще В. Вернадський зауважував, що людина має мислити й діяти в новому аспекті не окремої особистості, а планетарно. Саме він уперше поставив закони функціонування складних систем біосфери об'єктом наукових досліджень, а якісно новий етап єдності суспільства і природного середовища запропонував характеризувати поняттям «ноосфери», тобто сфери розуму [1].

Таким чином, здоровий спосіб життя об'єднує все, що сприяє виконанню людиною професійних, громадських і побутових функцій в оптимальних для здоров'я умовах і виражає зорієнтованість діяльності особистості у напрямі формування, збереження і зміцнення свого здоров'я. Під здоровим способом життя зазвичай розуміють усвідомлене, відповідальне, активне ставлення до власного здоров'я, метою якого є формування, збереження і зміцнення всіх складових здоров'я. Здоровий спосіб життя – це інтегральне поняття яке

об'єднує фактори, що його обумовлюють і певною мірою є показником стану навколишнього середовища.

Література

1. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / Предисловие Р. К. Баландина. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 576 с.
2. Вернадский В. И. Размышление натуралиста: Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский. – М., 1977 – 232 с.
3. Лаптев А. П., Полиевский С. А. Гигиена: Учеб. для ин-тов и техн. физ.культ. / А. П. Лаптев, С. А. Полиевский. – М.: Физкультура и спорт, 1990. – 368 с.
4. Панок В. Г. Організаційні і функціональні моделі діяльності психологічної служби з формування позитивного ставлення учнів і студентів до здорового способу життя / В. Г. Панок. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 82 с.

СПІВПРАЦЯ ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І КЛАСНОГО КЕРІВНИКА У ФОРМУВАННІ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧНІВ ПРОФТЕХУЧИЛИЩ

Руслан Марков¹, Олена Маркова²

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

Кропивницький, Україна

¹marbodia12@gmail.com, ²maarlana49@gmail.com

Доцільність якнайшвидшого переформатування технічної освіти є очевидною не тільки з огляду на ринок праці, який уже протягом довгого часу відчуває значну нестачу спеціалістів робочих спеціальностей, а ще й з огляду на контингент учнів професійно-технічних училищ, які переважно походять із найуразливіших верств населення, і як правило мають низький рівень здоров'я і ведення способу життя, що неможливо назвати «здоровим».

Соціальний статус учнів позначається на їх харчуванні, структурі дозвілля, взаємовідносинах із однолітками, старшими за віком і у способі життя в цілому. Серед учнів професійно-технічних навчальних закладів більшість складають хлопці (61-62%). Після закінчення ПТНЗ навчання у вищих навчальних закладах продовжують близько 7% випускників, більшість – стає кваліфікованими робітниками [3]. Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури свідчить про те, що незважаючи на досить вагомі результати наукових пошуків у галузі формування здорового способу життя учнівської молоді, вони не дістали форми цілісного узагальнення. Поза увагою дослідників залишилися важливі аспекти теоретичних і методичних основ формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів [2].

Особистість класного керівника – це своєрідний місток між учителями і батьками учнів. Від їх спільної роботи, взаємодії залежить рівень сформованості особистості учня в цілому та його роль у житті колективу. Тому для більш ефективної роботи у напрямку формування здорового способу життя учнів профтехучилищ необхідна тісна взаємодія між вчителем фізичної культури та класним керівником.

Модель змісту і методів співпраці вчителя фізичної культури і класного керівника з формування в учнів профтехучилища здорового способу життя є цілісна система неспецифічних за загальною структурою і специфічних за змістом виховних функцій і пов'язаних з ними методів [1]. Ядро цього змісту складають такі компоненти:

1. Підготовка вчителя і класного керівника до вирішення виховних завдань. Включає комплексну діагностику вихідного рівня знань, мотивів, установок, умінь і навичок дотримання основ здорового способу життя в учнів, умов здоров'язбережувальної діяльності на початковому періоді навчання; здійснення, дотримання і виконання норм здорового способу життя; сформованості характеристик свідомості і поведінки, що входять до змісту життя, що зберігає здоров'я; характеру поведінки в колективі навчальної групи; характеру неформальних впливів на дотримання або недотримання здорового способу життя. Методи діагностики вихідного рівня об'єднуються в наступні групи: вербальні, штучно-ситуаційні, ті, що констатують певну подію, явище, документальні, предметні.

2. Функція діагностики процесу формування в учнів здорового способу життя, яка здійснюється в усі періоди навчання учнів профтехучилища і включає виявлення об'єктивних даних про розвиток характеристик валеологічної свідомості і поведінки; факторів і причин, що впливають на цей розвиток; ефективності методів, що застосовуються при цьому. Методи цієї діагностики об'єднуються в групи, аналогічні вищенаведеним.

3. Функції диференційованого вибору завдань формування в учнів здорового способу життя за результатами педагогічної діагностики – це

діяльність, спрямована на встановлення структури завдань, логіки їх вирішення з урахуванням рівня сформованості здорового способу життя, характеру розвитку індивідуальних особливостей, періодів професійного навчання, особливостей педагогічного задуму. Основними методами цієї діяльності є вибір і ранжування виховних завдань.

4. Функції планування процесу формування здорового способу життя, яка не є спеціальною і входить в структуру загального плану виховної діяльності вчителя в групі, здійснюється шляхом включення специфічних завдань в загальну систему і виділення як специфічних, так і непрямих пунктів. Основними методами планування є персоніфікація планованої діяльності та її нормування.

5. Організаційна діяльність вчителя та класного керівника з формування здорового способу життя в учнів професійного училища, що включає організацію колективу групи, діяльності його органів самоврядування; налагодження внутрішньо-колективної життєдіяльності учнів профтехучилищ в плані формування їх способу життя.

6. Мобілізаційно-спонукальна, комунікативна і формувальна функції – створення системи виховних актів, що організовуються вчителем фізичної культури і класним керівником, а також самими вихованцями; активної життєдіяльності учнів, в якій формуються мотиви і звички ведення здорового способу життя; форм і методів професійно-прикладної підготовки в процесі виробничого навчання, які сприяють формуванню в учнів стійких характеристик валеологічної свідомості і діяльності (поведінки) на основі дотримання основних складових здорового способу життя; колективних форм навчально-виробничої праці, що забезпечують здійснення, дотримання і виконання корпоративних норм. Основними методами є загальновідомі методи педагогічного впливу, використання методів і прийомів професійної діяльності, створення проблемних ситуацій здоров'язбережувального характеру, ділові ігри.

7. Організація спеціального факультативу для учнів профтехучилищ, їх навчання за програмою яка одночасно виступає і як їх підготовка до активного виховання у себе здорового способу життя, і як процес формування інтегративної, цілісної, рольової та особистісної освіти. Основними методами, які при цьому застосовуються, є лекції, бесіди, доповіді, диспути, практикуми, ділові ігри, вправи, створення проблемних виховуючих ситуацій.

8. Цільовий контроль, аналіз, оцінка, координація і корекція процесу і результатів формування в учнів здорового способу життя.

9. Контрольно-аналітична і оцінна функція – визначення вчителем фізичної культури і класним керівником своїх дій і якість досягнутих результатів з формування у юнацтва здорового способу життя. Основними методами, що застосовувалися при цьому, є перевірка ходу і результатів діяльності, їх аналіз, синтез, класифікація, типізація, порівняння, узагальнення, оцінювання ефективності.

10. Функція координації та корекції – скоординованість дій вчителя фізичної культури в процесі навчання з формування в учнів здорового способу життя із зусиллями класного керівника, викладачів, батьків і наставників. Основними методами є вибір і застосування єдиних і персоніфікованих вимог до учнів, до забезпечення взаємодії учасників виховного процесу.

Ефективною формою співпраці вчителя фізичної культури та класного керівника з виховання і оволодіння системою знань з основ здорового способу життя є проведення класних годин у формі інформаційних або оздоровчо-виховних годин, що планово проходили один раз на тиждень класним керівником за запропонованими вчителем фізичної культури матеріалами. За змістом ці години підпорядковуються загальній меті виховання, передбачають цілеспрямований планомірний вплив на світогляд учнів профтехучилищ, їхні переконання, почуття, розвиток волі й характеру, потреб і здібностей, духовних та фізичних якостей особистості. Такий підхід, на нашу думку, найефективніше забезпечує набуття учнями валеологічних знань, зумовлює формування у

підлітків мотиваційної основи здорового способу життя та потреби в саморозвитку й самовдосконаленні.

Тематичну годину ми присвячували роз'ясненню певної проблеми або кількох споріднених проблем з широким залученням до її проведення учнів, що забезпечувало поглиблення й розширення їхніх знань інваріантного та варіативного компонентів змісту фізичного виховання. Теми які розглядалися на інформаційних годинах: „Здоров'я – як найвища цінність людини (історичний екскурс)”, „Фізичний і духовний розвиток особистості”, „Людина і природа”, „Соціальні умови здоров'я”, „Організм людини як цілісна система”, „Фізіологія фізичного виховання”, „Біомеханіка фізичних вправ”, „Складові здорового способу життя”, „Значення фізичної культури у дотриманні ЗСЖ”, „Резерви здоров'я”. Такі знання формували в учнів валеологічний світогляд. Зміст програми інформаційних годин, що використовувалася для оволодіння знаннями основ здорового способу життя учнів професійних училищ представлено у таблиці 1.

На кожному занятті при розгляді теми учні отримували теоретичні відомості про основи здоров'я і здоровий спосіб життя, інформацію про зміст та закономірності основних базових понять для внесення змін в індивідуальний спосіб життя й оволодіння ефективними шляхами зміцнення організму.

Контроль за засвоєнням матеріалу проводився на початку кожної наступної інформаційної години у вигляді експрес-тестів, розгадуванні ребусів та кросвордів. Оцінка за відповіді виставлялася в академічний журнал з предмету „Фізична культура”.

Важливою формою формування здорового способу життя в учнів профтехучилища були оздоровчо-виховні години. Вони проводилися у вигляді бесіди-дискусії, лабораторної чи практичної роботи. Остання оздоровчо-виховна година місяця присвячувалася підведенню підсумків щодо оволодіння системою знань з основ здорового способу життя. Механізм підготовки таких форм і методів роботи передбачав залучення найбільш ерудованих учнів з урахуванням їхніх здібностей, інтересів та бажань.

Таблиця 1. Програма тематичних інформаційних годин

„Здоровий спосіб життя”

<i>№</i>	<i>Назва теми</i>	<i>Зміст програми</i>
1.	Здоров'я – як найвища цінність людини (історичний екскурс).	Поняття про здоров'я з історичних і сучасних позицій, складові здоров'я (фізичне, психічне, духовне, емоційне, соціальне та особистісне), статистичні показники стану здоров'я різних категорій населення України, взаємозв'язок між захворюваністю та факторами ризику для здоров'я. Здоров'я в ієрархії цінностей людини, історичний аспект розвитку вчення про здоров'я від давньосхідного та античного періодів до сучасних міжнародних і правових документів про збереження здоров'я дітей.
2.	Всебічний фізичний і духовний розвиток особистості.	Взаємозв'язок між хворобою, соматичним розвитком та фізичною підготовленістю, методи діагностики, поняття акселерації і деселерації, дисгармонійності морфофункціональних змін, причини і наслідки цих явищ. Відповідальність за зміст свого життя, розуміння та врахування інтересів і потреб інших людей, прагнення до гармонії між внутрішнім та зовнішнім світом.
3.	Людина і природа.	Залежність здоров'я від стану навколишнього середовища, негативний вплив забруднення середовища хімікатами, радіонуклідами, нітратами, пестицидами та іншими хімічними речовинами на здоров'я людей та генофонд нації. Методи очищення, знезараження та поліпшення природного довкілля, основи народної медицини та лікувальні властивості рослин.
4.	Соціальні умови здоров'я.	Вплив соціальних факторів на здоров'я особистості, питання ролі і значення традицій, звичаїв українського народу у зміцненні здоров'я та формуванні здорового способу життя, проблеми взаємостосунків у колективі, родині, значення культури спілкування для психічного, емоційного і духовного здоров'я. Причини девіантної поведінки та її профілактика, методи запобігання стресу та їх подолання, особистісна і соціальна гігієна учнів.
5.	Організм людини як цілісна система.	Будова й функції керуючих, виконавчих та обслуговуючих систем організму та їх особливості функціонування, валеологічний самоаналіз.
6.	Фізіологія фізичного виховання.	Фізіологічні процеси, що протікають під час занять фізичною культурою і спортом, адаптація організму людини до систематичних фізичних навантажень. Поняття передстартових реакцій, розминки, впрацьовування, стійкого стану, «мертвої точки» і «другого дихання», видів втоми та відновлення організму після фізичної діяльності (явище суперкомпенсації).
7.	Біомеханіка фізичних вправ.	Біомеханічна характеристика рухів і техніка виконання фізичних вправ, поняття біоланки, біокінематичної пари та ланцюга, кісток як важелів, загального центру тяжіння тіла. Механічні і біологічні властивості м'язів, кінематичні і динамічні характеристики рухів, основи біомеханіки ходьби, бігу, стрибків, плавання, спортивних ігор.
8.	Складові здорового способу життя.	Поняття «спосіб життя», «здоровий спосіб життя», складові ЗСЖ, умови дотримання у повсякденному житті. Негативний вплив шкідливих звичок на здоров'я, причини та механізм їх розвитку й профілактика.
9.	Значення фізичної культури у вихованні ЗСЖ	Рухова активність та методи її визначення, руховий режим дітей підліткового віку як фактором зміцнення здоров'я. Явище гіподинамії, корсетна, скорочувальна та насосна функціями м'язів.
10.	Резерви здоров'я.	Практичні методи зміцнення здоров'я, фізична реабілітація, коригувальна гімнастика та рекреація, аеробні та анаеробні вправи. Методика використання сонячних і повітряних ванн, водних та банних процедур, вплив масажу і самомасажу на поліпшення здоров'я, нетрадиційні системи загартування.

Тема оздоровчо-виховної години повідомлялася класним керівником заздалегідь, розподілялися завдання з підготовки наочності, пропонувалося підготувати запитання для обговорення. Таким чином, факти, цифри, приклади, історичні довідки стали переконливими засобами просвітницько-виховної роботи, добір яких був важливою й відповідальною справою.

Оздоровчо-виховні години знайомили школярів із зарубіжними та вітчизняними програмами фізичного, психічного, соціального та духовного оздоровлення, прийомами оволодіння практичними вміннями і навичками фізичної діяльності, системами й засобами нетрадиційних методів оздоровлення, формами проведення фізкультурно-оздоровчої, реабілітаційно-коригувальної й рекреаційної діяльності. Проводилися вони у другому семестрі на позакласних заняттях класним керівником та вчителем фізичної культури за темами: „Загартовування як потужний оздоровчий засіб”; „Секрети дихальної системи”; „Рациональне харчування”; „Відсутність шкідливих звичок – запорука здоров’я”; „Основи техніки і методики масажу”; „Десять кроків до впевненості у собі”. Вчителем фізичної культури такі години проводилися з тем: „Фізичний розвиток дітей та підлітків”, „Ми – індивідуальності”, „Фізична працездатність та культура здоров’я”, „Рух – це життя!”. На таких заняттях учнів знайомили з методикою аналізу й самоаналізу стану організму, завдяки чому діти навчалися визначати індивідуальні фізичні, психічні, статеві особливості організму, стан здоров’я і вносити зміни у власний спосіб життя на валеологічних засадах. Школярі вивчали комплекси вправ для суглобів, хребта, поліпшення постави та зору, складали й розучували вправи для розвитку гнучкості, витривалості, спритності, сили, проводили рухливі ігри, тести для визначення рівня розвитку психічних та фізичних якостей, фізичного розвитку і функціонального стану.

При проведенні таких годин широко використовувалися практичні методи, що сприяли творчій пошуково-дослідницькій активності учнів профтехучилища в процесі оволодіння ними системою знань про здоровий спосіб життя. При дослідженні особливостей тілобудови, фізіологічних та функціональних

показників організму у співставленні їх з нормативними показниками, в учнів з відхиленням у стані здоров'я підвищувалася пізнавальна активність, формувалися відповідні судження, оцінки щодо власного здоров'я. Зміст програми представлено у таблиці 2.

*Таблиця 2. Зміст програми оздоровчо-виховних годин
„Здоровий спосіб життя”*

<i>№</i>	<i>Назва тематичної інформаційної години</i>	<i>Зміст програми</i>
1.	Фізичний розвиток дітей та підлітків.	1. Соматоскопія – візуальний метод визначення фізичного розвитку. 2. Антропометрія – метод виміру розмірів тіла. 3. Постава. Порушення постави. Стан склепіння стопи.
2.	Ми – індивідуальності.	1. Методи визначення типу будови тіла за різними класифікаціями. 2. Метод пропорції і стандартів. 3. Особливості фізичного розвитку, тілобудови та пропорцій тіла у підлітковому віці.
3.	Фізична працездатність та культура здоров'я.	1. Методи оцінки фізичної працездатності. Гарвардський степ – тест. 2. Самоконтроль як складова частина єдиної системи охорони здоров'я. Щоденник самоконтролю. 3. Визначення ступеня втомленості й психофункціонального стану підлітка.
4.	Рух – це життя!	1. Визначення рівня рухової активності за Фремінгемською системою. Поняття рухового режиму старших підлітків. 2. Види і різновиди фізичної культури та їх функціональні характеристики. 3. Сучасні оздоровчі системи аеробної спрямованості. Аеробіка – оздоровча система Кеннет Купера. 4. Коригувальна гімнастика – методика формування правильної постави й корекції її порушення. 5. Поль Брегг і його система с поліпшення зору, попередження захворювань хребта, стопи. 6. Методика розвитку гнучкості. Гімнастика для суглобів за М. М. Амосовим. 7. Краса і сила. Методика виконання тренувань на розвиток сили. Обмеження та специфічна техніка виконання силових вправ.
5.	Секрети дихальної системи.	1. Пранаяма – дихальна гімнастика йогів. 2. Китайська гімнастика цигун. 3. Парадоксальна гімнастика О. М. Стрельникової. 4. Особливості дихальної гімнастики за методом К. П. Бутейка. 5. Основи ароматерапії. Рекомендації до застосування.

6.	Загартовування – потужний оздоровчий засіб.	1. Повітряні ванни. Дозування та правила приймання. Загартування за методом В. Л. Лебідь. 2. Секрети водних процедур. Обтирання, обливання, душ, купання у відкритих водоймах. 3. Відновлення сил – старі істини. Місцеві загартовуючі процедури. Контрастний душ і ванни, теплі і хвойні ванни. 4. Методика банних процедур. Лікувальні властивості сонячного світла. Сонце – не тільки друг. 5. Природне оздоровлення за системою П. К. Іванова. 6. Загартовуючі процедури у режимі дня учня
7.	Рациональне харчування.	1. Енергетична цінність та калорійність продуктів харчування. 2. Якісний склад їжі. Співвідношення білків, жирів та вуглеводів. “Піраміда” раціонального харчування. 3. Роль вітамінів, мінеральних речовин та води у організмі підлітка. 4. Режим та кратність харчування. Особливості харчування при заняттях фізичною культурою. 5. Розвантажувально-дієтична терапія і «піст» – як фактори оздоровлення організму людини.
8.	Відсутність шкідливих звичок – запорука здоров’я.	1. Характеристика і механізми утворення шкідливих звичок. 2. Тютюнопаління. Хімічний склад тютюнового диму. Дія нікотину. Вплив паління на основні фізіологічні системи організму. Групи курців. 3. Зловживання алкоголю. Хімічний склад та ефекти етанолу. Стадії і ступені сп’яніння. 4. Наркоманія і токсикоманія. Класифікація і механізм дії наркотичних речовин. Наркотики і злочинність.
9.	Основи техніки і методики масажу.	1. Прийоми лікувального й спортивного масажу. Механізм оздоровчої і лікувальної дії масажу. 2. Методика загального оздоровчого масажу. 3. Методика самомасажу. 4. Методика безконтактного масажу. 5. Шиацу – точковий масаж.
10.	Десять кроків до впевненості у собі.	1. Аутогенне тренування як засіб реабілітації фізичного і психічного здоров’я. 2. Основи техніки і методики психотренінгу та релаксації. 3. Пранаяма та основи медитації.

Отже, якісний склад учнівського контингенту потребує посиленої уваги педагогічного колективу професійно-технічних навчальних закладів до формування особистості майбутнього кваліфікованого робітника як представника сучасного суспільства з високим рівнем професійної і загальної культури. І від того який спосіб життя буде вести майбутній робітник, залежатиме його рівень здоров’я та конкурентоспроможність на ринку праці.

Література

1. Корчагин Н. В. Содержание и методы деятельности мастера профтехучилища по формированию у учащегося правовой культуры / Н. В. Корчагин // Казанский педагогический журнал. – 2009. – № 5. – С. 109-112.
2. Єжова О. О. Формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів: монографія / Ольга Єжова. – Суми: Вид-во “МакДен”, 2011. – С. 16-17.
3. Єжова О. О. Підготовка педагога професійного навчання до оздоровчої діяльності – веління часу / Ольга Єжова // Освітнянські обрії: реалії та перспективи: зб. наук. праць. – К.: ІПТО, 2007. – № 3 (3). – С. 305-307.

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Олена Маркова

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

Кропивницький, Україна

maarlana49@gmail.com

В останнє десятиліття світова наука приєднала проблему здоров'я до кола глобальних проблем, вирішення яких обумовлює не тільки кількісні, але і якісні характеристики майбутнього розвитку людства та факт його подальшого існування, як біологічного виду [4, 7, 11].

На сучасному етапі розвитку суспільства стан здоров'я дітей України є вкрай незадовільним, і є найгострішою соціальною проблемою в Україні. Надто високою в Україні є передчасна смертність населення; помітним є високий рівень захворюваності населення на тлі значного поширення чинників ризику захворювання, зокрема, тютюнопаління, вживання алкоголю, наркотиків; підвищений рівень захворюваності серед малозабезпечених сімей; поширення епідемій туберкульозу і ВІЛ-інфекції / СНІДу. Досить поширеними є серцево-судинні захворювання. Тому якого способу життя буде дотримуватися людина у подальшому й залежить і її стан здоров'я та тривалість життя.

У поглядах науковців можна виділити два основні підходи до змісту здорового способу життя. Представники першого підходу розглядають цей термін глобально, тобто як форми людської життєдіяльності (соціальні, фізичні, психічні), приведені у відповідність з гігієнічними вимогами, що

максимальною мірою зміцнюють і зберігають здоров'я особистості. Г. Апанасенко, Д. Ізуткін, С. Свириденко та ін. визначають його, як спосіб біосоціальної діяльності людини, який безпосередньо зміцнює здоров'я. Вони стверджують, що здоровий спосіб життя не можна відокремлювати від його умов. Умови характеризуються як властивості самого суб'єкта, що відносно здорового способу життя виступають як зовнішні потенціали життєдіяльності й можуть бути реалізовані в ній. Під змістом здорового способу життя дослідники розуміють як саму життєдіяльність, так і умови її функціонування [1, 8 12].

Згідно з іншим підходом, здоровий спосіб життя розглядають як відносно окрему частину життя особистості, на яку відводиться певний час. Прихильники цього підходу наголошують, що умови життя не варто включати до структури, оскільки вони (умови) є конкретною діяльністю [6]. Спільною рисою у визначенні здорового способу життя є його спрямованість на формування здорової людини, він виступає як дієвий і надійний засіб збереження та зміцнення здоров'я, є основою первинної профілактики захворювань, однією з найбільш ефективних форм їхнього запобігання.

Ми приєднуємося до думки, що поняття здорового способу життя необхідно розуміти ширше, не тільки як конкретні форми життєдіяльності, але й як систему ціннісних орієнтацій, інтересів, моральних установок, потреб, цінностей та об'єктивних суспільних умов, спрямованих на оздоровлення людини. На думку С. Закопайло, здоровий спосіб життя визначається як життєдіяльність особистості, яка ґрунтується на культурних нормах, цінностях, формах та способах діяльності, що зміцнюють здоров'я і сприяють гармонійному фізичному, духовному і соціальному розвитку [5].

Основоположник науки про здоров'я І. Брехман до основних факторів здорового способу життя відносить: 1) спосіб життя суспільства й особистості; 2) рівень культури суспільства й особистості; 3) валеологічний світогляд; 4) зворотні зв'язки; 5) настанову (настрій) на довготривале здорове життя;

6) валеологічне та гігієнічне виховання (навчання здоров'ю); 7) відсутність шкідливих звичок [3].

Здоровий спосіб життя – тип, спосіб життєдіяльності людини, що закріплює адаптивні можливості її організму, які сприяють повноцінному виконанню соціальних функцій і досить активному довголіттю. Важливим компонентом здорового способу життя є культура здоров'я. Вона складається із ставлення до здоров'я, ведення здорового способу життя, і залежить від суб'єктивної цінності здоров'я, яка визначається установками людини на збереження, формування та його зміцнення [13].

Настанова на здоров'я не з'являється в особистості сама по собі, а формується у результаті цілеспрямованого педагогічного впливу. Тому в структурі валеологічного забезпечення життєдіяльності принципово важливого значення набуває педагогічний компонент, сутність якого, за словами І. Брехмана, полягає у формуванні в особистості з раннього віку індивідуального ЗСЖ, відповідального ставлення до власного здоров'я [2].

У багатьох дослідженнях відзначається, що виховання у школярів основ здорового способу життя доцільно починати з раннього дитинства. Слід підкреслити, що здоров'я дітей, підлітків та юнацтва у процесі їхнього розвитку та дозрівання не тільки здатне зберігатися або зміцнюватися, але й будуватися та перебудовуватися, тому актуальним завданням є виховання здоров'я.

Існуюча нині тривожна ситуація вимагає пошуку нових, нестандартних підходів до збереження здоров'я дітей з метою створення оптимальних умов для стимулювання основ здорового способу життя молодого покоління, формування культури здорового способу життя.

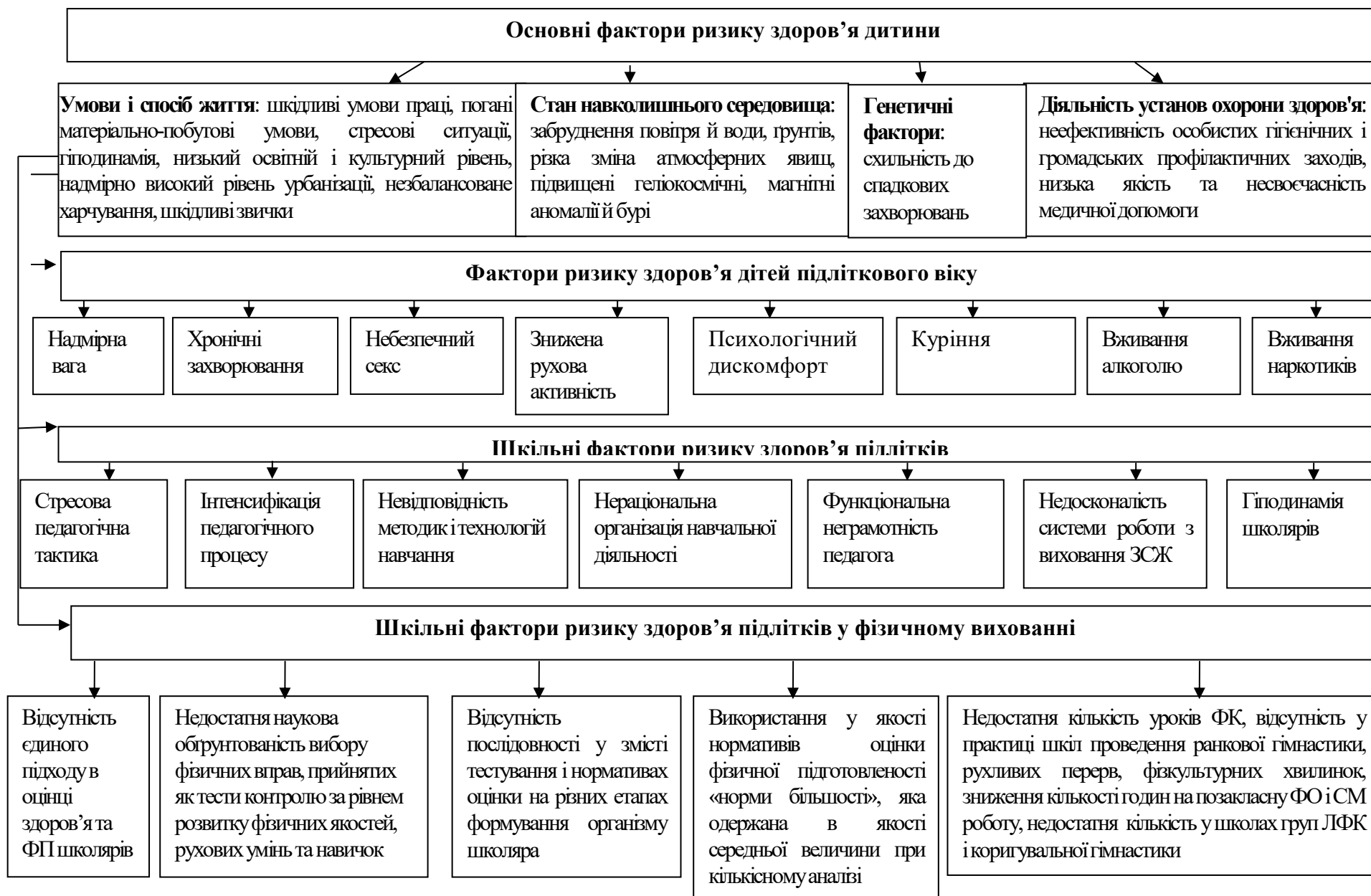
Підлітковий вік є стадією життя, що має найвищий потенціал для інтелектуального і фізичного розвитку, протягом якої формуються довічні соціальні навички, включаючи навички, пов'язані зі здоров'ям. Потенціал молодих людей при прийнятті рішень щодо характеру їх поведінки, безпосередньо впливає на здоров'я, проявляється з найбільшою силою тоді,

коли у них є можливість брати участь у визначенні своєї власної ролі у соціальній, фізичній та навчальній діяльності.

Проблеми виховання здорового способу життя дітей підліткового віку мають власну специфіку. Так, фахівці ВООЗ провели дослідження і назвали 9 основних проблем зі здоров'ям, які виникають у старших підлітків – це умови і спосіб життя; небезпечна сексуальна поведінка (45% усіх носіїв ВІЛ – це молоді люди віком від 14 років); рання вагітність і народжуваність (ризик смерті в разі ускладнених пологів значно вищий для підлітків, ніж для дорослих жінок); нераціональне харчування (недоїдання, від якого потерпають діти країн третього світу, й ожиріння, до якого схильні хлопці й дівчата у розвинутих країнах); психічне здоров'я (щонайменше 20% підлітків схильні до психічних розладів – депресій, швидкої зміни настрою, різноманітних залежностей, суїцидальних настроїв); паління (на сьогодні кількість дітей підліткового віку, що палять, становить 150 млн.); надмірне вживання алкоголю (причина нещасних випадків, насилля, передчасної смерті дітей); насилля (згвалтування, домашнє насилля та війна, входять до найбільш поширених причин смерті підлітків у світі); поранення і безпека на дорозі (необережність на дорозі призводить до серйозних поранень і навіть до летальних випадків) [9, 10].

Навчально-виховний процес у сучасній школі також має певні недоліки, які негативно впливають на стан здоров'я підлітка. З метою інтеграції усіх факторів, що погіршують стан здоров'я учнів підліткового віку, нами була створена структурно-логічна схема (рис. 1).

Багато авторів відзначають, що фізичне виховання, як засіб формування здорового способу життя сприяє: а) урізноманітненню дозвілля й підвищенню рівня адаптації дитини до нього; б) зближенню учня з природним середовищем; в) досягненню чіткої ритмічності стилю життя школяра шляхом дотримання режиму дня, що забезпечує належний рівень рухової активності, а також сприяє формуванню фізично-оздоровчої культури особистості (удосконалення фізичної підготовки, підвищення стресової стійкості тощо).

Процес виховання здорового способу життя та організація занять з фізичної культури передбачає вирішення таких виховних, розвивальних та оздоровчих завдань: виховання потреби фізичного вдосконалення та ЗСЖ; формування системи теоретичних знань і практичних навичок з фізичної культури; забезпечення необхідного рівня професійної готовності майбутніх спеціалістів, що включає фізичну підготовленість, тренованість, працездатність, розвиток професійно-значущих фізичних якостей та психологічних здібностей; повноцінне використання засобів фізичної культури для профілактики захворювань, збереження й зміцнення здоров'я, оволодіння навичками самоконтролю в процесі фізкультурно-спортивних занять; залучення учнів до активної фізкультурно-оздоровчої діяльності із засвоєнням цінностей фізичної культури й набуттям досвіду її використання з метою всебічного розвитку особистості.

Значна кількість науковців наголошує, що забезпечення оптимального рухового режиму школярів спонукає до активізації способу їхнього життя. Основні складові такого режиму – це ранкова гімнастика, фізкультурні хвилинки, рухливі та спортивні ігри, прогулянки, туризм тощо. Високий рівень рухової активності дітей забезпечується, в першу чергу, самостійним виконанням фізичних вправ, регулярними фізичними навантаженнями [17, 26 та ін.].

Механізми переходу зовнішньої культури здорового способу життя у внутрішню культуру підлітків, перш за все через побудову її маршруту розвитку особистості, полягає у формуванні його самосвідомості.

Цілями педагогічної діяльності є:

- формування мотивації до занять фізичною культурою і спортом;
- пропаганда і заохочення здорового способу життя;
- створення умов для розвитку практичних навичок ведення здорового способу життя.

Для вирішення поставлених цілей визначені наступні завдання:

- освітні: формування спеціальних теоретичних знань, навчання життєво-важливим руховим умінням і навичкам на рівні можливостей і здібностей підлітків;

- оздоровчі: зміцнення здоров'я, сприяння нормальному фізичному розвитку, розвиток життєво-важливих фізичних властивостей (витривалість, сила, координація та ін.); формування у дітей установки на здоровий спосіб життя (оптимальний руховий режим, раціональне харчування, особиста гігієна, відмова від шкідливих звичок);

- виховні: виховання потреби і умінь самостійно займатися фізичною культурою, формування особистісних якостей підлітків через виховання патріотизму, почуття товариства, взаємоповаги, чесності, відповідальності за свої вчинки, формування у юнаків необхідних для військової служби навички та вміння, внутрішню готовність до служби в Збройних Силах України.

На сьогоднішній день можна виділити п'ять основних блоків заходів, що впливають на формування здорового життєздатного молодого покоління:

- розвиток інфраструктури спорту і забезпечення доступності масових занять спортом, в тому числі при організації додаткової освіти;

- вдосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікації фахівців різного профілю з формування здорового способу життя та питань фізичної культури; розробка наукових основ здорового способу життя та фізкультурно-оздоровчих програм;

- активізація виховної роботи: просування цінностей фізичної культури і здоров'я, формування потреб молоді в дотриманні принципів здорового способу життя, прагнення до позитивних змін і свідому відмову від саморуйнівної поведінки; прилучення до регулярних занять фізичною культурою і спортом, в тому числі за місцем проживання;

- популяризація здорового способу життя та фізичної активності, що включає в себе пропаганду цінностей здоров'я через ЗМІ;

- використання масових і міжнародних спортивних заходів для формування переконання в престижності спортивних занять і здорової поведінки.

Таким чином, зростання впливу фізичного виховання на оптимізацію способу життя дітей передбачає: по-перше, надання дієвої позитивної інформації учням про заняття ФК та формування стійкої потреби в руховій активності; по-друге, сприяє розвитку мотивів фізичного й психічного самовдосконалення в системі фізично-оздоровчої культури підлітка. Навчання школярів ЗСЖ засобами ФК (шкільної та позашкільної) повинно здійснюватися згідно таких принципів, як цілісність в охопленні різних сфер життєдіяльності дитини, системність і планомірність.

Література

1. Апанасенко Г. Л. “Спорт для всех” и новая феноменология здоровья / Г. Л. Апанасенко // Наука в олимпийском спорте. – 2000. – С. 36-40. – Спецвыпуск: Спорт для всех.
2. Брехман И. И. Валеология – наука о здоровье / И. И. Брехман. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Физкультура и спорт, 1990. – 208 с.
3. Брехман И. И. Введение в валеологию – науку о здоровье / И. И. Брехман. – Л.: Наука, 1987. – 125 с.
4. Всемирная декларация по здравоохранению. Принята мировым здравоохранительным сообществом на 51-й сессии Всемирной ассамблеи здравоохранения в мае 1998 г. [Электронный ресурс].
5. Закопайло С. А. Педагогічні основи виховання в юнаків 10-11 класів цінностей здорового способу життя: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / С. А. Закопайло; Ін-т пробл. виховання АПН України. – К., 2003. – 19 с.
6. Здоровый образ жизни. Социально-философские и медико-биологические проблемы. – Кишенев, 1991. – 184 с.
7. Здоровье-21. Основы политики достижения здоровья для всех в Европейском регионе ВОЗ. [Текст]. – Копенгаген, 1999. – Европейская серия по достижению здоровья для всех. – № 6. – 310 с.

8. Изуткин Д. А. Критерии здорового образа жизни и предпосылки его формирования / Д. А. Изуткин, А. Д. Степанов // Сов. здравоохранение. – 1981. – № 5. – С. 24-26.
9. Мережа шкіл здоров'я: експериментально-валеологічні майданчики Міністерства освіти України // Валеологія. – 1999. – № 5. – С. 5.
10. Мешкова О. М. Особливості стану здоров'я молоді та шляхи його збереження в умовах «Клінік, дружніх молоді» / О. М. Мешкова, Л. К. Пархоменко // Актуальные вопросы педиатрии. – 2010. – № 3 – С. 77.
11. Москаленко Н. В. Система заходів по формуванню знань з основ здорового способу життя у загальноосвітніх навчальних закладах / Н. В. Москаленко, Н. Б. Гонтаровська // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2008. – № 1. – С. 112-116.
12. Свириденко С. О. Формування здорового способу життя молодших школярів у позакласній роботі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Свириденко Світлана Олександрівна; Ін-т проблем виховання АПН України. – К., 1998. – 216 с.
13. Faresjio T. Social environment and health / T. Faresjio, Skand. I. Prim // Healt Care. – 1992. – № 2. – P. 105–110.

ПОЗААУДИТОРНА РОБОТА З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ ФІЗКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Анастасія Мельнік¹, Наталія Щербатюк²

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

Кропивницький, Україна

¹nastenkamelnik@gmail.com, ²0501725359@ukr.net

Одним із важливих завдань вищих навчальних закладів є формування активності майбутнього вчителя до фізкультурної діяльності, яка зумовлює прояв ініціативності, цілеспрямованості, рішучості, є важливим засобом поліпшення фізичного, психічного здоров'я й, у той же час, одним з показників ефективності професійної підготовки [1].

Аналіз досвіду освітньої та виховної практики свідчить, що існує проблема дефіциту рухової активності, зниження імунітету та поширення пов'язаних з цим захворювань серед студентів вищої педагогічної школи. Зазначені явища зберігають стійку тенденцію, що обумовлюється протиріччям між декларативним та реальним ставленням до фізичної культури, відбивається на стані здоров'я, фізичному розвитку й підготовці студентів, їхніх ціннісних орієнтаціях, ставленні до власного фізичного та психічного благополуччя і, врешті-решт, на майбутній професійній діяльності.

Реалізуючи завдання зі стимулювання у студентів активності до фізкультурної діяльності, нами було визначено й апробовано оптимальні методи та засоби її удосконалення у навчально-виховному процесі. Вони передбачають удосконалення змісту навчальних занять і системи оцінювання; організацію способу життя студентів, при якому вони поступово накопичують

знання, вміння, досвід, розвивають свої фізичні й професійні якості, що необхідні у майбутній педагогічній діяльності; покращення системи фізкультурно-оздоровчих і спортивно-масових заходів у групах, на факультеті, гуртожитку, які приносять почуття радості, задоволення, емоційного піднесення й взаємної відповідальності; уникнення негативних емоцій; сполучення принципів обов'язковості й добровільності, при яких адміністративний тиск поступається місцем внутрішнім вимогам; поєднання фізкультурно-спортивної мотивації з більш широкими соціальними мотивами; здійснення контролю і самоконтролю за фізичною підготовленістю кожного студента; забезпечення узгодженості зовнішніх і внутрішніх факторів, що сприяють формуванню потреби у фізичному самовдосконаленні [1].

Велике значення у стимулюванні активності мала участь у позааудиторній фізкультурно-оздоровчій та спортивно-масовій діяльності яка є органічним продовженням навчальної роботи. При її організації та проведенні враховувались виявлені в констатувальній частині експерименту причини, що перешкоджають формуванню позитивного ставлення студентів до занять фізичними вправами. Нами були визначені основні напрямки удосконалення даної роботи, що включали: методичне забезпечення поза аудиторної фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи студентів; підготовку фізкультурного активу, який допомагає у керівництві даним процесом; системне планування фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи в гуртожитку, на факультеті, в університеті; участь студентів в організації й проведенні спортивних змагань, туристичних походів та інших заходів [2].

Реалізація цих напрямків в експериментальних групах дозволила збагатити спортивне дозвілля студентської молоді; створити стійку структуру самоуправління фізкультурно-оздоровчою та спортивно-масовою позааудиторною роботою; залучити значну кількість студентів до участі у заходах з фізкультурно-оздоровчої роботи; підвищити фізичну підготовленість, рухову активність і зацікавленість студентів до занять фізичною культурою та спортом; залучити їх до самостійних занять фізичними вправами в

гуртожитках, університеті та за місцем проживання; навчити прийомам контролю та самоконтролю за власним самопочуттям і фізичним станом [3].

Навчання студентів здійсненню самоконтролю за власним психофізичним станом і фізичною підготовленістю починалось з формування вміння визначати вихідний рівень функціональних показників організму та рухової підготовленості, які фіксувались студентами у щоденниках самоконтролю. В процесі реалізації комплексу заходів з навчання студентів методики самоконтролю та взаємоконтролю також вирішувались завдання підвищення свідомості на заняттях, формування у студентів системи знань з фізичної культури.

Важливим напрямком експериментальної роботи було навчання студентів методики самостійних занять фізичними вправами. Підвищення рівня методичних знань і вмінь самостійно займатись фізичними вправами дає змогу збільшити їх рухову активність, націлює на свідоме ставлення до удосконалення власної фізичної підготовленості, розвитку основних фізичних якостей [4]. Для підвищення якості навчання студенти отримували методичну інформацію і рекомендації загальнооздоровчого характеру, а також орієнтовні програми з удосконалення фізичної підготовленості, оволодіння методикою комплексного розвитку основних рухових якостей тощо.

Виходячи з того, що фізичне виховання у вищих закладах освіти спрямоване на вирішення оздоровчих, виховних і освітніх завдань, у позааудиторних формах роботи нами була використана відповідна система педагогічних впливів, а саме: використання рекомендацій загальнооздоровчого характеру; інформування студентів про значення правильного планування режиму дня для зміцнення здоров'я й підтримання високої розумової та фізичної працездатності, дотримання основ раціонального харчування, особистої гігієни; усвідомлення значення регулярних фізкультурних занять на свіжому повітрі і загартування [5].

Студентів експериментальної групи ознайомлювали з результатами сучасних досліджень з гігієни навчальної праці про характер впливу на

здоров'я та успішність у навчанні шкідливих звичок. Отримані відомості вони мали можливість перевірити на власному досвіді, оскільки оцінка ефективності самостійних занять враховувала вплив цих факторів. Самостійні заняття були своєрідним механізмом перетворення абстрактних знань у переконання, підкріпленням особистим досвідом фізкультурно-спортивних занять.

Режим дня студентів у значній мірі залежить від ряду зовнішніх об'єктивних факторів: місця проживання і відстані від нього до навчального закладу; розкладу занять і їх кількості; екзаменаційних сесій і канікул; педагогічної практики у школах і літніх оздоровчих таборах тощо [6]. У зв'язку з цим обов'язковими складовими режиму дня, що рекомендувались нами для експериментальної групи, були: ранкова гігієнічна гімнастика; прогулянки на свіжому повітрі; виконання комплексів вправ фізкультурних пауз під час самопідготовки до семінарських та інших занять; самостійні фізкультурні заняття за індивідуальним графіком; тренування у спортивних секціях, заняття в групах загальної фізичної підготовки; походи вихідного дня; правильний режим харчування та сну.

Не залишилась поза межами програми експерименту й організація фізичного виховання студентів під час заліково-екзаменаційних сесій. Це пов'язано зі значним напруженням їх у даний період. Результати досліджень свідчать, що під час заліків інтенсивність навчальної праці підвищується на 35-50% по відношенню до навчальних занять [7]. Екзамени ж характеризуються певною невизначеністю результату, що є сильним стресоутворюючим фактором. У той же час екзамени стають певним стимулом до збільшення обсягу і тривалості роботи, інтенсифікації навчальної праці, мобілізації сил організму. У багатьох студентів, за даними дослідників, у даний період виникають негативні емоції – невпевненість у власних силах, надмірне хвилювання, страх тощо [3].

Систематичні заняття фізичною культурою та спортом, що не припинялись під час екзаменаційних сесій, допомагали студентам підтримувати встановлений режим дня, вести здоровий спосіб життя, сприяли попередженню

емоційно-психічної перенапруги. У цей період заняття фізичними вправами мали свою специфіку та особливості. Вони включали щоденну ранкову гігієнічну гімнастику, фізкультхвилинки й фізкультпаузи під час самостійної підготовки до заліків та екзаменів, прогулянки на свіжому повітрі до 1,5 години на день, раціональну організацію режиму роботи та відпочинку, харчування. Крім того, студентам пропонувалось проводити два рази на тиждень 40-ка хвилинні індивідуальні або групові заняття, переважно на свіжому повітрі.

У процесі цих занять використовувались вправи на розслаблення, циклічні вправи помірної інтенсивності (ходьба, біг, їзда на велосипеді тощо). Після здачі того чи іншого екзамену з метою прискорення відновлюючих процесів та зняття нервової напруги, використовувались помірні циклічні навантаження. Особливо ефективними у цей період були не тривалі спортивні ігри (волейбол, баскетбол, футбол тощо).

В екзаменаційний період рекомендовалось аутогенне тренування, як засіб психофізичної саморегуляції через самопереконавання, вплив на себе за допомогою логічних доводів і самонавіювання. Суть аутогенного тренування полягала в тому, що на фоні м'язового розслаблення знижувалась психічна напруга студентів. Це допомагало знизити їх збудження, нервову та фізичну втому, подолати безсоння. Цілеспрямовано регулюючи емоційний та психофізичний тонус, 45% 20% 25% 4% 4% 5% прогулянки на свіжому повітрі – 45% групові заняття (ігри) – 20% самостійні заняття – 25% фізкультхвилинки – 4% фізкультпаузи – 4% ранкова гігієнічна гімнастика – 5% 128 аутогенне тренування сприяло повноцінному відпочинку студентів, подоланню дратівливості, схильності до надмірного хвилювання, різноманітних страхів, мобілізації власних інтелектуальних і творчих можливостей. Таке тренування давало можливість студентам відновлюватись і підтримувати високу працездатність, коригувати свою поведінку в напружених умовах заліково-екзаменаційної сесії [6].

Підсумковим результатом проведення фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи в експериментальній групі у позааудиторний час

була її спрямованість на самовиховання і підготовку студентів до педагогічної діяльності. Усвідомлення студентами професійної спрямованості фізичного виховання у педагогічному навчальному закладі як необхідного елементу в їх фаховій підготовці, формування переконання в соціальних цінностях фізичної культури було важливою передумовою активізації їх до фізкультурної діяльності.

Література

1. Бачерников Н. Е Психогигиена умственного труда учащейся молодежи / Н. Е. Бачерников, М. П. Воронцов, Э. Е. Добромиль. – К.: Здоровье, 1989. – 168 с.
2. Зварищук О. М. Виховання відповідальності старшокласників за свій фізичний стан: автореферат дис. ... канд. пед. наук: 24.00.02 / О. М. Зварищук. – Л.: Львів. держ. ун-т фіз. культури, 2002. – 17 с.
3. Лисицкая Т. С. Ритм + пластика / Т. С. Лисицкая – М.: Физкультура и спорт, 1987.– 160 с.
4. Онучак Л. В. Педагогічні умови організації самостійної позааудиторної роботи студентів економічних спеціальностей: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Л. В. Онучак. – К., 2002. – 18 с.
5. Третьяков Н. А. Занятие физкультурой и спортом по месту жительства / Н. А. Третьяков, Р. А. Белов – К.: Здоровья, 1988. – 104 с.
6. Чудная Р. В. Адаптивное физическое воспитание / Р. В. Чудная – К.: Наукова думка, 2000. – 358 с.
7. Щербак П. И. Формирование у студентов педагогических институтов потребности в физическом совершенствовании: дис ... канд. пед. наук: 13.00.04. / П. И. Щербак – К., 1994. – 188 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ СТАНІВ ПЕРЕНАПРУЖЕННЯ У СПОРТСМЕНІВ

Людмила Нєворова, Олена Нєворова

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

Кропивницький, Україна

nevelen@i.ua

Постановка проблеми. Високий рівень результатів на сучасному етапі розвитку спорту обумовлює гостру необхідність наявності у спортсмена досить рідкісних морфологічних даних, унікального поєднання комплексу фізичних і психологічних можливостей, які перебувають на рівні розвитку, що відповідає вимогам спортивної діяльності.

Як підкреслено в роботах деяких авторів (Бриль М. С., 2001; Платонов В. М., 2004; Сутула В. А., 1999 та ін.), головною метою спортивної орієнтації є всебічне вивчення індивідуальних здібностей спортсменів, які найбільшою мірою відповідають вимогам змагальної діяльності в межах окремих спеціалізацій того або іншого виду спорту.

Тренувальний процес спортсменів на сучасному етапі характеризується збільшенням фізичних і психоемоційних навантажень, які можуть призвести до зниження адаптаційних можливостей і спортивних результатів, що вимагає ретельного медико-педагогічного контролю (Андреянов Б. А., 1997).

Матеріали щодо вивчення психофізіологічних аспектів підготовки спортсменів взагалі, та футболістів зокрема (Воронова В. І., 2007; Ільїн Є. П., 2008; Родіонов А. В., 2002-2004; Сопов В. Ф., 2005 та ін.) носять переважно загально описовий характер і спрямовані на оцінку психологічної складової

діяльності спортсмена, як правило, без чіткого диференціювання на конкретні спеціалізації в межах виду спорту.

Актуальність дослідження обумовлена гострою потребою у зміні підходів до проблеми вивчення процесу вегетативної регуляції у спортсменів з урахуванням їх індивідуальних особливостей нервової системи та визначенні пріоритетних напрямків попередження виникнення стресових станів.

Практично не вивченими залишаються особливості адаптаційних процесів у футболістів з урахуванням відмінностей вегетативного статусу. Водночас, значна роль в адаптації до навантажень у футболістів належить вегетативній нервовій системі, яка забезпечує максимально ефективне, адекватне до запиту працюючих органів функціонування серця і судин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що робота серця характеризує фундаментальні співвідношення у функціонуванні організму в цілому, оскільки є відображенням функціонування вегетативної нервової системи [1; 8]. На думку багатьох авторів, існує важливість системного інтегрального підходу до оцінки показників активності і тонуусу вегетативної нервової системи спортсменів, яка забезпечує адекватний перебіг адаптаційних процесів через регуляцію діяльності всіх вісцеральних систем організму [3; 4; 8].

Вивчення вегетативної регуляції роботи серця виявило, що зниження рівня функціонального стану нервової системи призводить до зростання напруження регуляторних механізмів у спортсменів за рахунок активації симпатичного тонуусу та послаблення вагусного впливу на синусовий вузол серця [3; 5].

Водночас, посилення вагусного впливу на синусовий вузол серця у спортсменів вказує на зростання рівня функціонального стану нервової системи з рахунок економізації функцій [2; 9].

Серцево-судинна система – є основною ланкою в транспортуванні кисню до працюючих м'язів, оскільки саме граничними можливостями зростання хвилинного об'єму крові і, в першу чергу, ударного об'єму крові, обмежується збільшення постачання до тканин кисню під час м'язової діяльності. При цьому

механізми зовнішнього і тканинного дихання використовуються не повністю [2; 6; 8; 9].

Адаптація серця до мінливих вимог організму складає необхідну ланку пристосування до фізичних навантажень [8; 9].

Вивченню питання термінової адаптації різних ланок серцево-судинної і дихальної систем до навантажень циклічного характеру присвячено велику кількість наукових праць [2; 3; 9]. Однак, переважна більшість цих досліджень містить дані дорослих людей і юних спортсменів.

Питання термінової адаптації серцево-судинної системи до циклічних навантажень у фізіології спорту досліджено менше. Накопичений в цьому контексті експериментальний матеріал характеризує в більшості випадків частоту серцевих скорочень і артеріальний тиск [1; 5; 6; 7]. Відомо, що особливо чіткою й закономірною у взаємозв'язку з станом всього організму є діяльність серця, яку оцінюють за змінами частоти серцевих скорочень (ЧСС) в умовах м'язової діяльності [1; 3; 9]. Численні дослідження засвідчують, що зміни цього показника мають лінійну залежність від потужності роботи і маси працюючих м'язів [1; 3; 4].

Закономірний зв'язок частоти серцевих скорочень і потужності м'язової роботи відмічається в широких межах у здорових молодих людей до того рівня серцевих скорочень, при якому серце здатне справлятися із зростанням фізичного навантаження, тобто до 180-190 уд/хв.

Доведено [2], що взаємозв'язок частоти серцевих скорочень з потужністю роботи характеризує також залежності, що пов'язують потужність роботи з іншими функціями організму: систолічним і хвилинним об'ємом серця, рівнем споживання кисню, легеневою вентиляцією.

Встановлено, що частоту серцевих скорочень перед виконанням вправи не можна брати за ЧСС у стані відносного спокою, тому що спостерігається передстартова реакція (підвищення ЧСС до початку вправ): виділення норадреналіну й адреналіну, зниження тону парасимпатичної нервової системи [6].

Середні вікові показники роботи серця не можуть бути достатньо інформативними для оцінки вікових змін параметрів гемодинаміки, крім того, за даними [7] в різних дослідженнях гемодинаміки в стані спокою існує великий розкид значень показників функцій серця, хоча абсолютні значення показників досить достовірні. Для дослідження психофізіологічних особливостей адаптації до тренувальних навантажень широко використовують показники ортостатичної проби. Це дозволяє визначити тип вегетативної регуляції, показати вплив навантажень під час тренувального процесу.

Метою статті було дослідити особливості вегетативної регуляції у студентів факультету фізичного виховання з метою виявлення ризику передпатологічних станів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для достовірної оцінки функціонального стану нервової та серцево-судинної системи і всього організму необхідно враховувати вплив соціально-гігієнічних і біологічних чинників [3; 4]. Тому під час формування групи спортсменів для дослідження ми враховували результати лікарського контролю стану здоров'я та низку умов, які забезпечують одержання результатів вимірювань з мінімальною похибкою для наступної обробки: відсутність хронічних захворювань; функціональний стан основних органів і систем, які забезпечують гомеостаз; резистентність організму; тривалість відсутності гострих вірусних захворювань.

Функціональний стан серця визначали шляхом вимірювання частоти серцевих скорочень аускультативним методом.

Для дослідження було обрано команду студентів-футболістів футбольного клубу «Буревісник» м. Кропивницький, які відвідують заняття з підвищення спортивної майстерності. Віковий діапазон досліджуваних охоплював осіб 18-23 років. Вибірка склала 36 осіб. Дослідження проводилося в період 2016-2018 навчального року. У відібраних груп досліджуваних виявляли показники властивостей нервових процесів та рівні стійкості до стресу. Потім за допомогою ортостатичної проби визначали вплив вегетативної регуляції на частоту серцевих скорочень в стані відносного спокою, оскільки ЧСС є

найбільш інформативним показником фізіологічних змін в організмі в процесі його адаптації до фізичного навантаження. Дослідження показників ЧСС в стані відносного спокою проводили з дотриманням наступних умов: в один і той же час вранці, після сну. ЧСС вимірювали пальпаторним способом на променевій артерії протягом 15 секунд, а потім одержану величину множили на 4 і, таким чином, дізнавались про кількість ударів серця за 1 хвилину. З метою визначення впливу вегетативної регуляції на роботу серця застосовували ортостатичну та кліностатичну проби [3; 8].

Відомо, що робота серця характеризує фундаментальні співвідношення у функціонуванні організму в цілому, оскільки є відображенням функціонування вегетативної нервової системи (ВНС).

Нами було здійснено дослідження особливостей вегетативної регуляції футболістів під впливом тренувального процесу. В дослідженні взяли участь гравці студентської команди футболістів ФК «Буревісник».

В ході дослідження було зафіксовано напруження регуляторних механізмів серцевої діяльності в результаті спортивних навантажень у досліджуваних студентів-гравців. З'ясовано, що ці групи досліджуваних складають контингент ризику через зниження резервних можливостей організму [2; 3].

На основі узагальнення даних нами виявлено та охарактеризовано достатньо чіткі відмінності вегетативного забезпечення за допомогою ортостатичної та кліностатичної проб. У досліджуваних студентів-футболістів у положенні лежачи спостерігалась нормокардія в ті дні тижня, коли було зниження інтенсивності тренувального процесу. Однак, напередодні гри, в той день, коли відбувалась гра та і після гри протягом 2-3 днів спостерігалось стійке підвищення показників ЧСС. Це засвідчує недостатній рівень розвитку витривалості, низький рівень тренуваності.

Далі наведемо аналіз показників ЧСС після переходу в положення стоячи у досліджуваних гравців. Аналіз показників ЧСС після переходу в положення стоячи у досліджуваних гравців показав, що спостерігалось значне прискорення ЧСС у деяких спортсменів. Протягом 3-х хвилин у положенні стоячи показники

ЧСС знижувались, однак вище за вказані межі норми. Протягом 3-х хвилин у положенні стоячи, теж спостерігалась тенденція до зниження показників ЧСС, однак вище за вказані межі норми. Особливо яскравою виявилось підвищення показників ЧСС в тих спортсменів, які мали нижче за середній рівень стійкості до стресу.

Таким чином, на основі отриманих результатів було здійснено розподіл досліджуваних спортсменів на три групи, залежно від переважання впливу окремого відділу ВНС: – спортсмени з переважанням тонусу парасимпатичного відділу ВНС; – спортсмени без переважного впливу окремого відділу ВНС; – спортсмени з переважанням тонусу симпатичного відділу ВНС.

Аналіз показників ЧСС засвідчує, що у спортсменів з переважанням тонусу парасимпатичної нервової системи в умовах спокою нижчими є показники частоти серцевих скорочень, що говорить про економізацію роботи серцево-судинної системи і, водночас, відображає наступні особливості: більш низький рівень метаболізму. У футболістів з підвищеним тонусом симпатичного відділу вегетативної нервової системи в більшому відсотку випадків (53%) відзначається уповільнення процесів термінового відновлення за ЧСС. У спортсменів, які не мали переважання тонусу окремого відділу ВНС, відбувалось повне відновлення за показниками ЧСС. Теж саме спостерігалось і в спортсменів з переважанням тонусу парасимпатичного відділу ВНС.

Таким чином, у спортсменів з помірним впливом парасимпатичного відділу ВНС відзначається: економізація функціонування серцево-судинної системи в умовах відносного спокою; більш швидке і якісне відновлення показників серцево-судинної системи у відповідь на стандартне фізичне навантаження. Організм спортсменів з підвищеною активністю симпатичного відділу ВНС працює в більш напруженому режимі.

Висновки. Виявлено, що у футболістів з підвищеним тонусом симпатичного відділу вегетативної нервової системи в більшому відсотку випадків (53%) відзначається уповільнення процесів термінового відновлення за ЧСС. У спортсменів з ейтонією і ваготонією переважає повне відновлення за

показниками ЧСС. Таким чином, у спортсменів з помірною ваготонією відзначається: економізація функціонування серцево-судинної системи в умовах відносного спокою, а також більш швидке і якісне відновлення показників гемодинаміки у відповідь на стандартне фізичне навантаження. Організм спортсменів з підвищеною активністю симпатoadреналової системи працює в більш напруженому режимі.

Перспективи подальших розвідок. Результати проведеного дослідження дозволяють використовувати показник вегетативної регуляції з урахуванням індивідуально-типологічних особливостей нервової системи як важливий критерій оцінки адаптації організму спортсменів у ході тренувального процесу під час проведення лікарсько-педагогічного контролю.

Література

1. Андропова М. И. Оценка стрессоустойчивости с целью внедрения её в систему профессионального отбора / М. И. Андропова, А. К. Боковиков, В. В. Спасенников // Наука і освіта. – 2000. – № 1-2. – С. 89-90.
2. Коломиец О. И. Вегетативная реактивность спортсменов с различной направленностью тренировочного процесса // Автореф. дисс ... канд. биол. наук. – Челябинск, 2004. – 23 с.
3. Макаренко М. В. Серцевий ритм у студентів з різними індивідуально-типологічними властивостями вищої нервової діяльності за умов емоційного стресу / М. В. Макаренко, В. С. Лизогуб, Л. І. Юхименко // Фізіологічний журнал. – 2003. – Т. 49 – № 1. – С. 28-33.
4. Ноздрачев А. Д. Современные способы оценки функционального состояния автономной (вегетативной) нервной системы / А. Д. Ноздрачев, Ю. В. Щербатых // Физиология человека. – 2001. – № 6. – С. 95-101.
6. Оценка переходных процессов гемодинамики спортсменов при ортопробе на основании анализа спектральных характеристик / А. А. Плетнев, Е. В. Быков, Н. Г. Зинурова, А. В. Чипышев // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 1. – С. 320.

7. Романчук Олександр Петрович. Вегетативні критерії фізичної працездатності / О. П. Романчук // Наука і освіта : наук.-практ. журн. Півд. наук. Центру НАПН України. – 2013. – № 4. – С. 196-199. – Бібліогр.: 6 назв.
8. Шлик Н. И. Особенности ортостатической реакции у спортсменов с разными типами вегетативной регуляции по данным анализа вариабельности сердечного ритма / Н. И. Шлык, Т. Г. Кириллова, Е. Н. Сапожникова // Наука і освіта: наук.-практ. журн. Півд. наук. Центру НАПН України. – 2012. – № 4 (Педагогіка). – С. 206-215. – Библиогр.: 3 назв.
9. Шумихина И. И. Особенности вариабельности сердечного ритма у спортсменов под влиянием ортостатической пробы / И. И. Шумихина, Д. Ю. Мещеряков // Тез. докл. XXIX итоговой студенч. науч. конф. – Ижевск – 2001.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВЕЛОРУХУ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВОЇ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Валентина Пташинська

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

Кропивницький, Україна

valuhaptica@gmail.com

За даними дослідження фармацевтичного холдингу STADA CIS, наші співвітчизники мають чітке уявлення про те, що таке здоровий спосіб життя. Так, 48% опитаних вважають, що це регулярні заняття спортом, близько 41% переконані, що на стан здоров'я добре впливає відсутність шкідливих звичок. Третім за популярністю фактором здорового способу життя було названо правильне харчування.

При цьому майже 85% українців бар'єром на шляху до здорового способу життя вважають відсутність часу. Близько 64% переконані, що бути здоровим – це дорого. Більшість респондентів вважають, що регулярне заняття спортом, відсутність шкідливих звичок і правильне харчування – це дуже важко, складно і взагалі велике напруження для організму.

Найефективнішим методом стимуляції різних систем людського організму є м'язова діяльність. Тому існує необхідність розробки і впровадження заходів, спрямованих на стимулювання рухової активності [1]. Незважаючи на велику кількість досліджень, виконаних в даній області, проблема як і раніше актуальна. В Україні традиційно основною формою фізичної активності учнівської молоді є уроки з фізичної культури в рамках загальноосвітнього навчального закладу та секції з видів спорту у вишах для студентів. У той же час переконливо доведено, що 2-4 годин на тиждень – недостатній рівень

фізичної активності в підлітковому та юнацькому віці, організму потрібно як мінімум 8-10 годин виконання фізичних вправ на тиждень для підтримки здоров'я і фізичної форми.

Переконливо доведено, що регулярні фізичні навантаження є ефективним засобом профілактики і лікування захворювань коронарних артерій, гіпертонічної хвороби, атеросклерозу, ожиріння, хронічних обструктивних захворювань легенів, діабету, захворювань скелетно-м'язової системи, нирок, тривожних і депресивних станів, стресових пошкоджень і багатьох інших патологічних станів.

Сьогодні ми спостерігаємо поступове зростання інтересу молоді до здорового способу життя, до занять оздоровчою фізичною культурою. Ця безсумнівно позитивна тенденція потребує організаційної, методичної і технологічної підтримки.

Однією з популярних форм рухової рекреації серед молоді є заняття оздоровчим велосипедним спортом, які можна виокремити за такими напрямками, як велосипедні прогулянки, велосипедні екскурсії, використання велосипеда в якості транспортного засобу, велосипедний туризм, оздоровчі веломарафони, велоакції, велодні, велопробіги та ін.

В даний час в Україні можна спостерігати також нові різновиди шосе-гонки, суто спортивного стилю велоподорожі, які раніше були поширені тільки серед спортивних туристів. На даний момент, в результаті впливу розвитку велотуризму в світі, він все більше утверджується й у нас в країні. У багатоденних турах в нашій країні такий стиль поки широко не поширений, але як вид активного відпочинку в поїздках на вихідний день часто використовується сучасною молоддю.

Велосипедні прогулянки як форма рухової рекреації зручні тим, що при правильній організації режиму не вимагають спеціально виділеного часу – прогулянку можна поєднати з іншими видами діяльності, якщо переміщатися на велосипеді на заняття і т.п.

Однак для того, щоб велосипедні прогулянки набули популярності у молоді, потрібно організаційна підтримка. Необхідно розробити мережу маршрутів для прогулянок, зробити для молоді доступною інформацію про можливості оренди велосипеда, про особливості маршрутів та їх навантажувальний характер, надати медико-фізіологічне обґрунтування вибору маршрутів та режимів катання для прогулянок з урахуванням стану здоров'я та фізичної підготовленості.

Одним із шляхів вирішення транспортних і екологічних проблем міст може стати перехід від автомобільного транспорту до велосипедного. Світовий досвід свідчить про позитивні приклади реалізації проектів розвитку велосипедної інфраструктури, які формують не тільки соціальний ефект, але також стимулюють розвиток підприємництва в сферах, супутніх розвитку велосипедного транспорту [3].

В Україні на сьогоднішній день існує дуже багато труднощів для комплексного розвитку велосипедної інфраструктури, проте в багатьох великих містах є підґрунтя для повноцінного впровадження велосипедів як способу життя для багатьох верств населення. До таких міст можна віднести міста Київ та Львів, так як в них склалося багато сприятливих факторів для розвитку цього напрямку. Комплексний розвиток велосипедної інфраструктури – це ефективний інвестиційний внесок в інфраструктуру, здатний генерувати економічний ефект, створюючи заділ для подальшого розвитку міста.

Зростає кожного року і такий напрямок розвитку оздоровчого велоспорту як велорух, ядром якого є створені у містах України громадські організації та велоклуби. Так, у місті Київ створена громадська організація «Асоціація велосипедистів Києва», що займається питаннями розвитку велоруху. Асоціація велосипедистів Києва є організатором та співорганізатором різноманітних велоподій, заходів, велопробігів, а також займається промоцією вело руху [2].

Громадська організація «Київ – Велосипедне місто» проводить щорічне дослідження зі збору даних про розвиток велосипедної інфраструктури міста [1], спільно з міською ініціативою Kyiv Smart City реалізували проект

муніципальної веломапи Києва; розробили кишенькові брошури з правил дорожнього руху для велосипедистів [6] та посібник з облаштування велопарковок [5]. Члени організації активно сприяють розвитку велосипедної інфраструктури міста – консультують проектні організації та приватні підприємства з питань облаштування велоінфраструктури та встановлення велосипедних парковок.

Періодично в Києві проходить акція «Велосипедом на роботу». Вперше така акція відбулася у Києві у 2004 році. Тоді вона мала назву «На велосипеді на роботу» і проводилася у робочий день. До неї долучилися кілька сотень учасників і з того часу акція стала щорічною. Зараз в Києві цю подію організовують 22 вересня, коли весь світ відзначає День без автомобіля. Акція покликана популяризувати велосипед, як транспорт для щоденних поїздок, в тому числі на роботу і навчання.

Щороку в місті відбувається масштабна подія – «Всеукраїнський Велодень». Дата Велодня визначається за призначенням організаторів, зазвичай це субота в останні вихідні травня. Велодень організовується велосипедистами і не несе політичного або комерційного забарвлення.

Щорічний київський велопарад збирає прихильників двоколісного транспорту з метою пропаганди здорового та активного способу життя та екологічної альтернативи міському авто, створення цивілізованих умов для велосипедистів у містах України. Учасники Велодня виступають за безпеку та взаємоповагу на дорогах, створення велодоріжок та велопарковок у громадських місцях. Акція ніколи не була політичною і є проявом доброї волі велосипедистів Києва та України.

Також з метою пропаганди здорового способу життя засобами велосипедного спорту щорічно проводиться міжнародний веломарафон «Київська сотка» для всіх бажаючих дистанцією 100 км. Маршрут пролягає Києвом та Київською областю. Популярними є й велопробіг Critical Mass Kyiv (Київська критична маса), велопарад дівчат, ретрокруїз, велоакція «Велопродавець року».

З метою популяризації проведення активного дозвілля засобами оздоровчого велоспорту та збільшення кількості велосипедистів, у м. Києв Асоціацією велосипедистів проводяться велонавчання, як безпечно їздити містом, велопаради, конкурс на кращий вело-офіс. З 2012 року розміщується на білбордах соціальна реклама задля популяризації велотранспорту. З ініціативи Асоціації місто Київ вже чотири роки поспіль долучається до святкування Європейського тижня мобільності.

Останні п'ять років у Львові активно розбудовується велоінфраструктура, проводяться різноманітні акції та форуми заради популяризації велосипедного руху. Цікавими велозаходами у м. Львів є змагання на велотреку «Критий Ровер», Веломарафон «Львівська Сотка» та «Львівська ДвохСотка», дитячі велозмагання «Дивогонка», етапи кубка України з велотріалу, чемпіонати з міні-даунхілу, змагання з велосипедного туризму «Snow bike». В місті існує й рейковий велосипед. Спеціально спроектована чотириколісна конструкція, на яку встановлюється власний велосипед, призначена для руху залізничними коліями. Розпочато втілення проекту з встановлення стоянок прокату велосипедів, мета якого зробити велорух повноцінною складовою системи міського громадського транспорту. Тож муніципальний прокат розраховано передусім на міського мешканця, а не на туриста.

Місто Кропивницький зручно розташований в центрі України та має потенціал для проведення спортивних змагань та аматорських велозаходів. Організацією різноманітних велоподій, таких як велогонки, флеш-кроси, майстер-класи, невеличкі пробіги та походи займаються велоклуби «Там-Де-Ми» та «Maximoose bikes». Щорічно проводиться дитяча велогонка «РоверОК», присвячена до Дня захисту дітей, весняна велогонка «Kovalivka Beach Race», веломарафон «Ingul-step», велопрогулянки по нічному Кропивницькому «Velo night ride Kirovograd», велокараван дружби та ін.

Таким чином, оздоровчий велосипедний спорт як складова рухової активності та здорового способу життя в даний час переживає нову хвилю популярності. Однак для того, щоб заняття оздоровчими велопробігами,

прогулянками, походами придбали популярність у молоді, потрібна організаційна підтримка. Необхідно розробити мережевий маршрут, зробити доступною інформацію про можливість прокату велосипеда, про особливості маршрутів та їх завантаженості, надавати медико-фізіологічне обґрунтування вибору маршрутів і режимів катання для прогулянок з урахуванням стану здоров'я та фізичної підготовленості. Проводити активну роботу з формування велокультури серед населення та більш тісно співпрацювати з органами місцевої влади щодо питань розширення велоінфраструктури міста.

Література

1. Горбенко А. У Києві з'явилася тестова версія мапи велосипедної інфраструктури столиці [Електронний ресурс] – Kyiv Smart City. Режим доступу: <https://www.kyivsmartcity.com/news-initiative/cycling-map/>.
2. Нарута Я. С., Овчинников В. С. Исторические аспекты развития велосипедного туризма // Международный студенческий научный вестник. – 2016. – № 6. – с. 98.
3. Спортивний туризм. Інформаційно-методичний збірник № 2 (туристські спортивні маршрути), К.: ФСТУ, 2002. – 68 с.
4. Статут Федерації спортивного туризму України (в новій редакції від 12 березня 2005 р.). – 23 с.
5. Тесленок С. А., Куклин Д. Д. Возможности использования 3D-модели рельефа ландшафтов для визуализации туристско-рекреационных объектов и маршрутов // Проблемы международного туризма в контексте диалога культур: сб. науч. статей международной науч.-прак. конф., 22-25 апреля 2010 г. – Астрахань: Изд-во АГТУ, 2010. – С. 380-385.
6. Шаванова Н. Кишенькові ПДР для велосипедистів / Н. Шаванова, А. Шаванов, С. Райх [Електронний ресурс] – Київ – велосипедне місто. Режим доступу: <http://www.kyivbikecity.org/2017/08/03.html/>

КОРЕКЦІЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ 12-14 РОКІВ ПРИ СПІВПРАЦІ БАТЬКІВ І ВЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Наталія Собко

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

Кропивницький, Україна

sobkonat20@gmail.com

Актуальність. Фізичне виховання школярів є одним із основних завдань незалежної України. В останнє десятиліття дещо активізувалася розробка окремих аспектів цього питання (О. А. Качан, 2017; О. Остапенко, 2008; Б. М. Шиян, 2012 та ін), проте науковий пошук шляхів підвищення ефективності фізичного виховання дітей триває. Один з них – співпраця сім'ї і школи [3; 4; 7; 8; 10].

Стан здоров'я населення сучасної України має тенденцію до погіршення. Це обумовлюється посиленням негативних впливів екологічних, економічних, соціальних та інших факторів.

Природна потреба дитини в рухах починає помітно знижуватися в середніх класах, а в старших класах все більша кількість школярів не бажає займатися фізичною культурою (Х. Р. Салман, 2006; Е. П. Ільїн, 2000). Тому дуже важливо вчасно сформувати у дітей потребу в систематичній фізичній активності. Найсприятливішим для цього вважається середній шкільний вік, оскільки в цьому віці відбуваються значні зміни в фізичному і психічному розвитку дитини, закладаються основи здоров'я, формуються майбутні звички, погляди на життя, інтереси, риси характеру і свідомість [2; 5]. Співпраця сім'ї і школи, за умов її ефективної організації, може стати істотним важелем активізації залучення дітей до занять фізичною культурою [1; 4].

За останні роки, у зв'язку зі складним соціально-економічним станом у суспільстві, в значній мірі порушилися традиційні зв'язки сім'ї та школи у фізичному вихованні дітей. Тому існує потреба у розробці сучасних шляхів, методів, форм, засобів фізичного виховання школярів в умовах взаємодії родини й школи [1; 6].

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови життя, зростання інформації, швидкі темпи розвитку техніки, модернізація навчальних процесів, висувають високі вимоги організму людини. Пластичність функціональних систем здорової дитини і підлітка сприяє порівняно швидкій адаптації до негативних впливів зовнішнього середовища. Однак, незначні відхилення в стані їх здоров'я в період статевого дозрівання і гормональних змін призводять до того, що організм не завжди адекватно реагує на навчальні навантаження [5].

У школярів спостерігається тенденція до значного зниження рухової активності, що обумовлено:

- 1) збільшенням часу на сприйняття інформації, кількість якої постійно зростає;
- 2) необхідністю засвоєння великого обсягу сучасних знань;
- 3) сучасними умовами життя.

У зв'язку з цим, відбувається зменшення вільного часу для занять фізичною культурою. Особливо це питання актуальне для учнів середнього шкільного віку, у яких темпи росту і розвитку організму є максимальними [9]. Для усунення дефіциту рухової активності підлітків недостатньо навіть більше двох уроків фізичної культури на тиждень. Тому, гостро стоїть проблема здійснення фізичного виховання в сім'ї. Підвищену потребу дітей в рухах може задовольнити раціональна організація занять фізичними вправами не тільки в школі, але і в родині і позашкільних організаціях [4; 7; 8; 10].

В ході дослідження нами було проведено обстеження 50 школярів (хлопчиків 12-14 років) Аналіз показників фізичного розвитку показав: найбільше (4,0%) з низьким рівнем фізичного розвитку відзначається в групі 13-ти-річних хлопчиків; показники нижчого за середній рівня відзначаються

частіше в групі 12-ти-річних учнів (10,0%). Показники середнього рівня розвитку (12,0%) зазначаються у 12 і 13-річних школярів; показники вищого за середній рівня (14,0%) виявлені в групі 13-річних юнаків; і показники високого рівня (4,0%) відзначені в групі 14-річних учнів.

Оцінка рівнів фізичного розвитку школярів (довжина і маса тіла, ОГК) показала, що більшість учнів (72,0%) мають показники середнього і вищого за середній рівня.

Розвиток фізичних якостей є найважливішою складовою фізичного виховання підростаючого покоління, оскільки рівень здоров'я залежить від рівня фізичної працездатності. Нами проведено контрольні випробування, які всебічно характеризують фізичну підготовленість школярів за показниками сили, швидкості, витривалості, швидкісно-силових якостей, спритності та гнучкості. Характеризуючи вікові відмінності показників фізичної підготовленості дітей необхідно відзначити, що всі відмінності є статистично достовірними ($P < 0,05$). Найбільший приріст показників фізичної підготовленості спостерігається в силі, швидкісно-силових здібностях та гнучкості; найменший темп приросту – в витривалості і спритності. Більшість результатів низького і нижчого за середній рівень спостерігаємо у віці 12-13 років.

Проведене попереднє опитування учнів показало, що їх інтерес до самостійних занять значно знизився. Ми погоджуємось з думкою авторів [3; 4; 7; 8; 10], що активізувати його можуть вчителі фізичної культури за активної допомоги сім'ї, громадськості та засобів масової інформації.

Одним із завдань педагогічного експерименту було визначення ставлення батьків до занять фізичною культурою їх дітей; з'ясовувалася роль вчителя в організації позаурочних занять і ставлення учнів до самостійних занять.

На підставі анкетного опитування були визначені фактори залучення школярів до занять фізичними вправами у позаурочний час.

Результати опитування показали, що більшість дітей (66,0%) мають тільки місце для занять фізичними вправами; значна частина опитаних не мають умов

для занять фізичними вправами в домашніх умовах (16,0%) і 18,0% учнів мають спеціально обладнані спортивні куточки.

Аналіз анкетування показав, що найбільша кількість дітей (36,0%) займається фізичною культурою і спортом 2-3 рази на тиждень; рідко (під час канікул) – 30,0% школярів; часто (3-5 разів на тиждень) – 16,0% учнів.

В ході анкетування визначалися провідні фактори залучення учнів до систематичних занять фізичною культурою і спортом. Так, на думку школярів, провідним фактором залучення їх до систематичних занять є вплив друзів, на другому місці зазначені члени сім'ї і на третьому місці – вчитель фізичної культури. У відповідях батьків на першому місці відзначено вплив членів сім'ї, на другому – друзів і на третьому – вчителя фізичної культури.

У наших дослідженнях визначалася мотивація школярів до занять фізичною культурою і спортом. Учням і батькам пропонувалося визначити п'ять головних мотивів, які, на їх погляд, можуть викликати потребу в систематичних заняттях фізичною культурою і спортом. Звертає на себе увагу той факт, що недолік теоретичної підготовки батьків в області фізичної культури накладає відбиток на оцінку важливості цілої низки головних, на наш погляд, мотивів, які залучають дітей до систематичних занять фізичною культурою і спортом.

Діяльність батьків впливає на самих батьків, обмежуючи можливість заняття фізичною культурою, а так само інтерес до розгляду теоретичних питань, і, незважаючи на вищу освіту, більшість батьків є обмеженими людьми в області фізичної культури і спорту, вважаючи, що заняття фізичною культурою тільки сприяють вдосконаленню фігури, поліпшенню стану здоров'я, розвитку сили волі і дозволяють весело проводити час і випробувати свої фізичні можливості. У батьків однобічне бачення впливу фізичної культури, яке полягає тільки у фізичному вдосконаленні людини. Разом з тим, батьки відкидають іншу сторону впливу фізичної культури, а саме психічний, духовний і розумовий розвиток дитини, яка розвивається в процесі регулярних занять фізичними вправами. Таким чином, все вищесказане свідчить про те, що необхідно проводити роз'яснювальну роботу з батьками, щоб підвищити рівень

знань в питаннях фізичного виховання (Г. Л. Апанасенко, 2011; О. Д. Дубогай, 2005; Т. Ю. Круцевич, 2008).

Серед причин, що перешкоджають школярам займатися фізичними вправами, найчастіше називають відсутність вільного часу (26,0%). На наш погляд, це пов'язано з відсутністю мотивації до занять і тому діти шукають виправдання своєї пасивності.

Специфіка фізичного виховання полягає в тому, що усвідомлена інформація стає мотивом до виконання фізичних вправ, використання природних сил природи, формування здорового способу життя. Критерієм ефективності різних форм фізичного виховання є рівень здоров'я дітей і підлітків, фізичного розвитку і фізичної підготовленості (Т. Ю. Круцевич, 2000). Одним з напрямків сучасної концепції фізичного виховання є складна і копітка робота по формуванню зацікавленого ставлення до процесу самовдосконалення, створення умов для оволодіння способами, засобами і методами вдосконалення своєї особистості. Завдання нинішнього фізичного виховання полягають у тому, щоб активну рухову діяльність школярів зробити більш осмисленою, цілеспрямованою, яка б відповідала їх індивідуальним особливостям [2].

Необхідно акцентувати увагу на елементах, які формують у школяра грамотне ставлення до себе, свого організму, і формували б поняття про необхідність зміцнення здоров'я, фізичного вдосконалення, впровадження здорового способу життя [1].

Одним із шляхів вдосконалення системи фізичного виховання в позаурочний час є формування мотивації до фізкультурно-оздоровчої діяльності [2].

Сімейне виховання відіграє значну роль у формуванні мотивації дітей до систематичних занять фізичною культурою і спортом. Особливо, якщо воно засноване на сімейних традиціях, які передаються з покоління в покоління. Залучаючи дитину до систематичних занять, батьки заздалегідь турбуються про її здорове майбутнє. Встановлено, що діти, які займаються фізичною культурою

і спортом, менш схильні до вживання алкоголю, тютюну, наркотиків, токсичних речовин (А. А. Щелкунов, 2005).

Для з'ясування рівня ставлення батьків (38 осіб) до фізичної культури і спорту нами проведено анкетне опитування.

Аналіз вищесказаного показав реальну картину дієвого ставлення батьків до систематичних занять фізичною культурою і спортом. Незважаючи на це, 52,6% батьків вважають, що активно впливають на формування у своїх дітей інтересу до занять фізичною культурою і спортом; 26,3% – пасивно і 21,1% – не дали відповіді. Таким чином, більшість батьків розуміють важливість свого впливу на рухову активність дітей. Однак, на жаль, на цьому їх турбота про здоров'я, фізичний розвиток і фізичну підготовленість дітей фактично закінчується.

Таким чином, проведені дослідження підтверджують нашу думку, що пасивний характер проведених батьками заходів недостатній для посилення мотивації дітей до систематичних занять. Ми погоджуємось з твердженням низки дослідників, що активний вплив можна здійснювати лише за активної діяльності батьків разом з дітьми (Р. В. Кривошеєва, 2001; О. Остапенко, 2008; О. М. Савченко, 2001).

У процесі досліджень ми визначали звернення батьків про допомогу з питань оволодіння знаннями організації фізичного виховання дітей до вчителів школи. Аналіз отриманих результатів показав, що в більшості відповідей (78,9%) батькам необхідна допомога педагогічного колективу школи. Тому виникає необхідність співробітництва сім'ї та школи у практиці фізичного виховання дітей. Матеріали анкетування виявили і таке важливе питання, як необхідність спільного співробітництва батьків і вчителів у фізичному вихованні дітей. Більшість батьків і вчителів висловлюють загальну думку про необхідність співпраці у галузі фізичного виховання дітей.

Враховуючи вищевикладене, необхідно відзначити наступне: лише 15 вчителів і 19 опитаних батьків погодилися взяти участь в експериментальній програмі співробітництва сім'ї та школи у фізичному вихованні школярів, тобто

більшість батьків і вчителів погоджуються з точкою зору про необхідність співпраці, однак тільки половина з них згодні взяти безпосередню участь.

Встановлені факти вимагають широкої просвітницької роботи з батьками через пресу, телебачення, шкільні батьківські комітети, які мають сприяти підвищенню ролі сімейного виховання, відновлення контакту між батьками і дітьми, що буде сприяти підвищенню самоствердження підлітків, не тільки мати бажання бути здоровим, але і реалізувати його. Вважаємо вчителям фізичної культури необхідно на батьківських зборах зосередити увагу батьків на визначенні улюблених видів спорту, методах стимулювання дітей до систематичних занять фізичними вправами. Також слід постійно інформувати батьків про стан здоров'я, рівень фізичного розвитку, фізичної підготовленості дітей і залежно від цих факторів рівень захворюваності протягом року.

У віці 12-14 років проходить бурхливий психічний перелом, що пов'язано з початком статевого дозрівання. У дітей виникають складні форми аналітично-синтезованого мислення, підвищується волюва активність, виявляються спроби самостійного вирішення своїх проблем. Це проявляється в поведінці підлітка і, перш за все, в доказовості мотивів поведінки [2]. Тому батьківські переконання про необхідність займатися фізичними вправами не мають значного впливу, якщо батьки не підтвердять це власним прикладом. Спосіб життя батьків визначає ставлення дітей до занять фізичною культурою і спортом. Процес вирішення проблеми мотивації учнів до систематичних занять фізичною культурою і спортом ускладнюється ще і помилковим переконанням більшості батьків у тому, що фізичне виховання учнів – це проблема школи. Через нерозуміння батьками важливості необхідності рухової активності школярів, вони часто без особливого бажання беруть участь або зовсім не беруть участі у спільних змаганнях, походах з дітьми. На даному етапі розвитку суспільства, коли існує безліч корисної і негативної інформації, необхідно залучити батьків до спільних дій з вчителем фізичної культури для вирішення проблеми підвищення рівня культури рухової активності дітей [7; 10].

На підставі анкетного опитування і даних науково-методичної літератури нами розроблена програма корекції фізичного виховання учнів середнього шкільного віку. При складанні цієї програми враховувалися індивідуальні особливості учнів, які характеризуються успадкуванням поведінки, звичок, способу життя старших людей, які подобаються дітям і до яких вони ставляться з повагою (батьки, вчителі, тренери з видів спорту).

Розроблена програма корекції фізичного виховання учнів 12-14 років реалізовувалася в ході педагогічного експерименту і передбачала такі елементи: уроки фізичної культури; позаурочні форми фізичного виховання школярів з участю батьків і вчителів фізичної культури; агітаційно-просвітницькі заходи для батьків і учнів; матеріально-технічне забезпечення та дотримання техніки безпеки; контроль за реалізацією програми. Кожен розділ програми конкретно передбачав участь батьків, учнів, вчителів і терміни проведення.

Висновки. Аналіз науково-методичної літератури показав, що в наш час серед дітей середнього шкільного віку незадовільний рівень здоров'я мають більше половини школярів, що, на наш погляд, пояснюється низьким рівнем рухової активності учнів. Для формування потреби в руховій активності важливі сумісні зусилля учнів, учителів і батьків.

Дослідження фізичного розвитку і фізичної підготовленості учнів 12-14 років свідчать про підтвердження загальних закономірностей щодо антропометричних показників згаданої вікової групи. Відзначається підвищення показників фізичної підготовленості протягом вікового періоду.

На підставі літературних даних, опитування батьків, учнів 12-14 років, учителів була розроблена та впроваджена у шкільну практику програма співпраці школи і сім'ї.

Література

1. Бальсевич В. К. Концепция альтернативных форм организации физического воспитания детей и молодежи // Физическая культура: образование, воспитание, тренировка. – 1996. – № 1. – С. 8-17.

2. Барон В. Н. Некоторые пути формирования потребностей на занятиях физической культурой и спортом у школьников // Проблемы перестройки массовой физической культуры. – Алма-Ата, 1990. – С. 28-33.
3. Боднарчук О. М. Взаємодія школи та сім'ї у фізичному вихованні учнів першого класу: Автореф. дис...канд. наук з фізичного виховання та спорту Львів, 2013. – 20 с.
4. Виховання фізичної культури в сім'ї: Методичні рекомендації класним керівникам, вчителям фізичної культури та батькам / Укл. Комар А. А. – К.: ІСДО, 1993. – 24 с.
5. Воронцов И. М. Закономерности физического развития детей и методы его оценки: Учеб.-методич. пособие. / И. М. Воронцов – Л., 1986. – 56 с.
6. Дубогай. О. Д. Пріоритетні напрямки організації виховного процесу формування здорового способу життя молодших школярів засобами фізичної культури в системі «школа-сім'я» / О. Д. Дубогай, Л. В. Щербань // Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. «Фізична культура, спорт та здоров'я нації». – Ч. II. – Київ-Вінниця: 1998. – С. 245-251.
7. Леоненко А. В. Роль сім'ї та школи в процесі фізичного виховання школярів. / А. В. Леоненко, С. В. Чередніченко. / PHYSICAL EDUCATION AND SPORT. – № 7 (7), Vol. 7, December 2017, p 58-61. Режим доступу: <https://ws-conference.com/>.
8. Лисак І. Співпраця сім'ї та школи у процесі фізичного виховання школярів / Ірина Лисак // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2012. – 1. – С. 59-63.
9. Мицепко Е. Вплив сім'ї на успішність навчання та мотивацію підлітків до занять фізичною культурою / Е. Мицепко // Збірн. наук. праць Волинського державного університету ім. Л. Українки. – Луцьк. – 2002. – С. 293-295.
10. Салман Хани Румие. Оздоровительная физическая культура мальчиков 12-14 лет во внеурочное время 24.00.02 – Физическая культура, физическое воспитание разных групп населения. Дисс...канд. наук по физическому воспитанию и спорту – Харьков – 2006. – 191 с.

ОЗДОРОВЧА РУХОВА АКТИВНІСТЬ ЯК ГЕНЕРУЮЧИЙ ЧИННИК ЗДОРОВ'Я У ЖИТТЄВОМУ ШЛЯХУ ОСОБИСТОСТІ

Сергій Собко

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

Кропивницький, Україна

sobkos78@gmail.com

Серед головних цінностей сучасної людини визначено життя і здоров'я – увесь цивілізований світ схиляється до цього. Науково-технічний прогрес звільнив людину від 95% механічної праці, що зумовило значно менші затрати фізичних сил для забезпечення свого існування. Але закріплена тисячоліттями у геномі людини норма рухової активності не стала анахронізмом. Нормальне функціонування серцево-судинної, дихальної, гормональної та інших систем організму протягом тисячоліть відбувалося в умовах активної рухової діяльності, і раптово, на останньому 100-річному відрізку еволюції, умови життя пропонують організму зовсім іншу форму реалізації усталених способів життєдіяльності його органів і систем. Природа людини відповідає на це хворобами гіпокінезії, які пов'язані із глибокими функціональними і структурними змінами на рівні відтворення клітинних структур [2].

За сучасними уявленнями здоров'я розглядають як комплексну проблему, складний феномен глобального значення. У статуті ВООЗ (1948 р.) міститься наступне визначення здоров'я – це стан повного фізичного, духовного, і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб або фізичних вад.

Зрозуміло, що у реальному житті всі чотири складових – соціальна, духовна, фізична, психічна діють одночасно і їх інтегрований вплив визначає стан здоров'я людини як цілісного складного феномена.

З'ясовано, що на здоров'я людини впливає ціла низка чинників: мир, дах над головою, соціальна справедливість, освіта, харчування, прибуток, стабільна екосистема, сталі ресурси. Кожен з них має відповідні індикатори [5].

Виокремлюють дві основні групи факторів, що впливають на здоров'я людини: 1) фактори здоров'я, що сприяють його покращенню; 2) фактори ризику, що провокують його погіршення. Дослідження, засновані на відборі найбільш значущих для оцінки показників здоров'я факторів, призвели до висновку, що спосіб життя може бути ведучим фактором, що обумовлює здоров'я людини в сучасних умовах. Сюди входять нервові перенапруження, надлишкове незбалансоване харчування, наявність шкідливих звичок тощо. Серед них питома вага належить нестачі оздоровчої рухової активності, нормою якої є умовне й індивідуальне поняття. Це об'єм рухів, що найбільше задовольняє потреби організму, сприяє зміцненню здоров'я, гармонійному розвитку, хорошему самопочуттю, високій працездатності й життєвій активності [4].

Від міри життєвої активності й ступеня креативного ставлення до життя залежить змістовність, масштабність, історична значущість особистості. Як пише М. Мамардашвілі: "... люди не народжуються біологічним способом, а лише проходячи шлях, стають чи не стають людьми." Отже, життєвий шлях – це усвідомлений, пережитий, структурований час життя, який постійно переосмислюється. Це динамічна модель власного онтогенезу, яка час від часу рефлектується й коригується. Це не лише повторення тих чи інших життєвих циклів, але і їх органічна взаємодія [3]. Рефлектуючи своє життя, людина не лише оглядається на минуле, а ще й намагається зазирнути у майбутнє, де здоров'я є її основною життєвою цінністю [1; 3]. Що більше людина спроможна контролювати своє здоров'я, то більшою мірою може сприймати себе як істоту автономну, самодостатню і вільну. Але, ставлячи перед собою завдання контролювати своє здоров'я, людина бере на себе і певну відповідальність за свій вибір оздоровчої рухової активності [1].

Протягом останніх п'яти років у деяких державах – членах Європейського Союзу, США, Канаді, Австралії, Японії було прийнято національні стратегії та рекомендації з упровадження оздоровчої рухової активності різних груп населення.

В Україні до ХХІ століття не спостерігався значний прогрес в питаннях залучення населення до оздоровчої рухової активності. За офіційною статистикою, кількість так званих фізкультурників традиційно завищувалася для демонстрації переваг панівної ідеології та турботи про "будівників комунізму". Удаване зростання кількості залучених до спортивних занять громадян ніколи не відповідало рівню здоров'я населення.

Результати всеукраїнського опитування свідчать, що на початку ХХІ століття достатній рівень оздоровчої рухової активності (не менше 4-5 занять на тиждень тривалістю одного заняття не менше 30 хвилин) мали лише 3% населення віком від 16 до 74 років, середній рівень (2-3 заняття на тиждень) – 6%, низький рівень (1-2 заняття на тиждень) – 33% населення. Для більшої частини дорослого населення характерною є гіпокінезія. Серед дітей зростає популярність малорухомого способу проведення дозвілля [6].

Шляхи збереження та зміцнення здоров'я громадян України на державному рівні знайшли відображення у Концепціях Загальнодержавної програми "Здоров'я 2020: Український вимір", Національній стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року "Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація", що базуються на рекомендаціях Всесвітньої організації охорони здоров'я, Ради Європи, Європейського Союзу, нормах національного законодавства, відповідно до яких держава покликана забезпечити формування та реалізацію багатовекторної, комплексної політики заохочення громадян до оздоровчої рухової активності.

Оздоровча рухова активність сприяє також розвитку економіки і суспільства загалом. За інформацією Всесвітньої організації охорони здоров'я, відсутність належної рухової активності призводить до економічних збитків у розмірі 150-300 євро на одну особу за рік [6].

Йдеться про втілення принципів ринкової економіки і широке використання відповідних їм гальм управління в усіх сферах суспільного життя, про децентралізацію в організації і здійсненні різних видів соціальної діяльності тощо. Всі ці процеси впливають і на актуалізацію проблем, так чи інакше пов'язаних із людським тілом і здоров'ям. Адже для успішного “продажу” себе на ринку праці людині потрібне здоров'я духу і тіла. Ці людські іпостасі набуватимуть дедалі більшої значущості. Перед кожним індивідом постане необхідність адаптації до соціальних змін не тільки “душею”, а й власним здоровим тілом, що перебуває під владою цієї душі (свідомості, настановлень, орієнтацій). Таким чином, для особистості здоров'я є можливістю не тільки діяти в соціальному плані, а й повноцінно реалізовувати себе на своєму психологічному оптимумі. А це вже вихід за межі нормативу, вихід в особистісну безконечність, до зовсім інших масштабів і усвідомлення себе як людини, що безмежно розвивається [1].

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості: Підручник / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.: іл.
2. Рекреація у фізичній культурі різних груп населення: навч. посібник / Т. Ю. Круцевич, Г. В. Безверхня. – К.: Олімп. л-ра, 2010. – 248 с.
3. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
4. Третьякова Н. В. Теория и методика оздоровительной физической культуры: учебное пособие / Н. В. Третьякова, Т. В. Андрюхина, Е. В. Кетриш. – М.: Спорт, 2016. – 280 с.
5. Формування здорового способу життя: Навч. посіб. для слухачів курсів підвищення кваліфікації державних службовців / О. Яременко, О. Вакуленко, Л. Жаліло, Н. Комарова та ін. – К.: Український ін.-т соціальних досліджень, 2000. – 232 с.
6. [Електр. ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/42/2016>

ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧА РОБОТА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Олексій Стасенко, Руслан Вівчар

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

Кропивницький, Україна

Stasenkool @i.ua

Актуальність пошуку ефективних шляхів вдосконалення фізкультурно-оздоровчої роботи у загальноосвітній школі обумовлена тим, що саме під час навчання в школі важливо навчити дитину самій піклуватися про власне здоров'я, сформуванню в неї установку на його підтримку. Реальний стан здоров'я громадян свідчить про те, що недбале ставлення до здоров'я має місце як серед дорослого населення, так і серед дітей. За даними Міністерства охорони здоров'я України, близько 89% дітей мають захворювання серцево-судинної системи, верхніх дихальних шляхів, опорно-рухової апарату, органів зору, нервової системи [1].

Особливу тривогу викликають поширення серед учнів нервово-психічних дисфункцій. Не вдалося призупинити й зниження рухової активності школярів. Це зумовлено збільшенням обсягу інформаційних навантажень, інтенсивністю та емоційною напругою навчального процесу, зниженням адаптивного ресурсу більшості учнів, несприятливими соціально-економічними умовами життя багатьох родин, негативним впливом економічних факторів, спадковістю та іншими чинниками. Тобто, зміцнення здоров'я школярів, формування у них здорового способу життя у процесі фізичного виховання стають все більш актуальними [3].

Вирішення в освітніх закладах цієї проблеми залежить від запровадження нових підходів до організації оздоровчої роботи. У цьому контексті використання фізкультурно-оздоровчих технологій у системі шкільної освіти передбачає значні можливості у формуванні здорового способу життя дітей, є важливим засобом забезпечення повноцінного розвитку учнів, зміцнення їхнього здоров'я [2].

Здоров'язберігаючий супровід навчально-виховного процесу в освітніх закладах має передбачати реалізацію наступних завдань, а саме: 1) організацію особистісно орієнтованого навчання з урахуванням індивідуальних можливостей дитини; 2) діагностику індивідуального здоров'я з урахуванням анатомо-фізіологічних та психологічних особливостей учня; 3) реалізацію системи рекреаційних, корекційних і реабілітаційних заходів зі збереження здоров'я; 4) вибір оптимальних навчальних програм, що враховують вік, стать, соціальне та екологічне середовище; 5) формування індивідуальних потреб особистості та профорієнтації на основі знань про власні можливості й особливості фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я; 6) оптимізацію соціально-гігієнічних умов життєдіяльності дітей, вихователів і педагогів [6].

Сучасні підходи до реалізації завдань фізичного виховання та проведення уроків фізичної культури враховують результати спеціальних досліджень у галузі педіатрії і гігієни, анатомії й фізіології дитини. В результаті цього в школі впроваджується комплекс заходів, які забезпечують диференціацію та індивідуалізацію фізичного виховання школярів з метою своєчасного попередження шкідливих наслідків гіпер- та гіпокінезії.

Важливим засобом збереження та зміцнення здоров'я учнів є шкільна фізкультурно-оздоровча робота, метою якої є: виховання відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих, як до вищої індивідуальної і суспільної цінності; формування у дітей та учнівської молоді навичок здорового способу життя; оптимізації режиму навчально-виховного процесу; збільшення рухової активності дітей та учнівської молоді. На

сучасному етапі виникла необхідність удосконалення форм фізкультурно-оздоровчої роботи відповідно до їхніх функцій у системі загальної освіти, що в свою чергу, дасть змогу забезпечити всебічний розвиток рухових якостей учнів за період їхнього навчання в школі. Сприятиме збереженню та зміцненню психічного і фізичного здоров'я дітей усіх вікових груп, розвитку інтересу й звички кожного з них до самостійних занять фізичною культурою спортом.

Фізкультурно-оздоровча робота в школі спрямовується на виховання в учнів відповідального ставлення до свого здоров'я, формування в них навичок здорового способу життя, оптимізацію режиму навчально-виховного процесу, підвищення рухової активності.

У сучасній школі традиційно проводяться такі заходи з фізкультурно-оздоровчої роботи: урок (заняття) з фізичної культури; ранкова гімнастика; фізкультурні хвилинки, фізкультурні паузи під час навчального процесу; «години фізичної культури» в групах подовженого дня; заняття з дітьми, віднесеними за станом здоров'я до спеціальної медичної групи; заняття з плавання (у навчальних закладах, що мають відповідні умови); «дні здоров'я і фізичної культури» [2; 6].

У пошуках підходів до організації фізкультурно-оздоровчої роботи з учнями науковці (О. М. Ващенко, Е. С. Вільчковський, О. О. Власюк, О. Д. Дубогай, І. Л. Коваленко, І. Я. Коцан, В. С. Язловецький та ін.) одностайно наголошують на необхідності створення програм фізкультурно-оздоровчої роботи, які повинні враховувати мотиви та інтереси школярів і сприяти: зниженню показників захворюваності дітей; підвищенню рівня їхньої фізичної підготовленості; стабільності фізичної і розумової працездатності; успішному розвитку основних психічних процесів, творчих здібностей, особистісних рис; сформованості потреби в рухах; наявності знань основ збереження і зміцнення здоров'я; створенню умов для формування в учнів індивідуальних ціннісних орієнтацій на заняттях фізичними вправами.

Науковець В. С. Язловецький вважає, що основою оздоровчої фізичної культури повинні стати програми занять, побудовані на системному принципі й

спрямованості на відновлення працездатності, формування базових навичок здоров'я. Використання раціональної методики формування навичок правильної постави, оптимального дихання, довольного розслаблення, використання відновлювальних засобів і нетрадиційних методів оздоровлення значно підвищують спрямованість таких занять. Важливу роль при складанні оздоровчих програм вчений відводить питанням дозування навантаження при використанні різних за характером і спрямованістю вправ, формуванні базових навичок основ здоров'я, які дають можливість навчати дітей довольно керувати функціями свого організму [4].

Загальне керівництво фізичним вихованням учнів загальноосвітніх шкіл здійснює Міністерство освіти і науки України. Організація фізичного виховання школярів забезпечується органами народної освіти на місцях, дирекціями шкіл, учителями фізичної культури, організаторами позакласної та позашкільної роботи, колективами фізичної культури.

Основними завданнями фізкультурно-оздоровчої діяльності є:

- зміцнення та збереження здоров'я школярів;
- всебічний розвиток фізичних здібностей;
- поглиблення фізкультурних знань, необхідних для використання в повсякденному житті;
- формування свідомої мотивації до систематичних занять фізичною культурою [5].

Ефективність фізкультурно-оздоровчої роботи залежить від правильності вибору форм занять фізичними вправами, які адекватні віковим, функціональним і руховим можливостям школярів. Теоретичний аналіз літератури, власні педагогічні спостереження дають змогу виділити такі форми позакласної роботи з учнями загальноосвітньої школи:

Групи ЗФП. Групи загальної фізичної підготовки створюються для учнів, які бажають займатися фізичною культурою, а також для учнів підготовчої медичної групи. Головне їхнє завдання – підвищити рівень загальної фізичної

підготовленості учнів шляхом використання на заняттях різноманітних засобів фізичної культури і спорту, що складають основний зміст навчальної програми.

Фізкультурні гуртки, спортивні секції з різних видів спорту. Характерною особливістю відповідних форм занять є поглиблене вивчення базових рухових видів: гімнастика, легка атлетика, лижний спорт, спортивні ігри і т.п. При виборі засобів та методів навчання, необхідно враховувати статеві відмінності підлітків. Спортивні секції створюються для учнів основної медичної групи, які бажають займатися окремим видом спорту. Однак такими видами спорту, як настільний теніс, бадмінтон, волейбол, художня гімнастика, можуть займатися й учні підготовчої медичної групи (із дозволу лікаря).

Спортивні змагання. Використання елементів змагань у навчальній та оздоровчій роботі суттєво підвищує рівень активності учнів, їхній стан. Внутрішньошкільні змагання мають охоплювати всіх учнів. Змагання проводяться в класах та між класами, у групах та між групами продовженого дня, а також існують позашкільні змагання.

Фізкультурно-художні свята. Велике значення для пропаганди фізичної культури, здорового способу життя та високих спортивних результатів мають фізкультурні свята. Фізкультурно-художнє свято – це комплексний захід, який включає в себе не тільки спортивні (змагання, показові виступи, конкурси, вікторини, ігри, лотереї та ін.), а й художні, мистецькі фрагменти. Обов'язково до програми свята входять масові виступи учнів, які чергуються з виступами кращих спортсменів школи, запрошених майстрів спорту, проведення масових конкурсів, ігор та розваг для глядачів тощо.

Туристичні походи та екскурсії. Ці форми позакласної роботи мають оздоровче, виховне й освітнє значення. Туристичні походи дозволяють вирішити комплекс оздоровчих та навчально-виховних завдань, а саме: розвиток фізичних якостей, загартування, формування прикладних навичок і знань щодо організації й проведення самодіяльних туристичних походів, виховувати почуття колективізму тощо.

Однією з важливих умов успішного процесу фізичного виховання учнів є вирішення проблеми диференціації, що полягає в необхідності індивідуальної роботи з дітьми, особливо, коли це стосується додаткових фізичних навантажень у процесі гурткових, секційних та самостійних занять. Диференціація учнів за рівнем фізичної підготовленості з урахуванням функціональних показників має бути одним із принципів організації позакласної фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи в школі.

Активний інтерес до занять фізичною культурою і спортом у більшості випадків формується в підлітковому віці. Необхідною умовою залучення учнів до занять фізичними вправами є наявність у них певних знань про той чи інший вид спорту. Потрібно прагнути до того, щоб школярі отримували більш глибокі знання про різні види спорту. Це можливо при правильному педагогічному впливі на учнів, допомагаючи їм отримати більше інформації про таку діяльність як спорт, переконувати їх у необхідності занять фізичною культурою і спортом систематично.

Література

1. Аксьонова О. Інтерактивні форми діяльності учнів на уроках фізичної культури / О. Аксьонова // Фізичне виховання в школі: Педагогічна преса, 2007. – № 5 / 6. – С. 35.
2. Довга Т. Я. Формування здорового способу життя учнів засобами іміджевої та фізкультурно-оздоровчої діяльності: навч.-метод. посіб. / Т. Я. Довга, В. П. Черній. – Кіровоград: Видавець Лисенко В. Ф., 2016. – 184 с.
3. Корнєєв Н. В. Здоров'я школярів, сьогодення та проблеми на перспективу / Н. В. Корнєєв, Г. М. Даниленко // Охорона здоров'я України. – 2003. – № 1. – С. 49-54.
4. Язловецький В. С. Формування валеологічних знань та навичок здоров'я в учнів на уроках фізичної культури: навч. посіб. / В. С. Язловецький, В. О. Поярков, Ю. М. Івасюта. – Кіровоград, 1995. – 148 с.

5. Язловецький В. С. Організація та методика оздоровчої фізичної культури: навч. посіб. / В. С. Язловецький, А. Л. Турчак. – Кіровоград: Поліграфічне підприємство «Ексклюзив-Систем», 2010. – 312 с.
6. Язловецький В. С. Новітні технології у фізичному вихованні та спорті: навч. посіб. / В. С. Язловецький, О. В. Маркова, О. В. Язловецька. – Кіровоград: Поліграфічне підприємство «Ексклюзив-Систем», 2014. – 204 с.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕМОЦІЙНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ЇХ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Ірина Сундукова

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

Кропивницький, Україна

irisha15@i.ua

Дослідження якості життя здійснюється на перетині таких сфер науки і практики, як психологія, філософія, соціологія, охорона здоров'я та праці. У всіх цих напрямках дослідження означеного феномену підкреслюється провідна роль такого критерію, як «емоційне благополуччя», саме цей критерій визначає індекс якості життя. Результати проведених досліджень в вищезначених областях доводять, що високий індекс якості життя визначається через емоційну задоволеність станом здоров'я, умовами навколишнього середовища, побутовим комфортом, соціальним оточенням (стосунками в родині, колективі, тощо), культурних і духовних потреб та ін. [4, с. 310].

Г. М. Зараковський визначає якість життя як інтегральну властивість життєдіяльності людей – рівень відповідності характеристик життєвих процесів та їх поточних результатів позитивним потребам індивідів або їх соціумів [2, с. 31]. Автор виділяє чотири компоненти якості життя, як інтегрального показника: економіко-психологічні потреби (на думку вченого, задає весь спектр критеріїв якості життя), популяційний анатомо-фізіологічний статус і здоров'я, духовно-діяльнісний потенціал (активність щодо формування якості життя) і психічні стани (функціональні стани, які визначають ситуаційну дієздатність вчителя фізичної культури) [там само, с. 56-62].

А. І. Субетто визначає якість життя людини як: єдність психологічного та фізичного (психосоматичного) представленого в нормі психічним і фізичним здоров'ям; професійна якість, тобто якість спеціаліста; системно-соціальна якість, яка проявляється в розвитку духовності, моралі, світоглядних позицій [6, с. 56]. Особливу роль в цій структурі, як зазначає автор відводиться емоційному благополуччю в професійній самореалізації майбутнього вчителя фізичної культури.

У роботах зарубіжних дослідників (М. Argyle , Е. Diener, А. Campbell, Т. Lischetzke, R. Lucas, R. Veenhoven та ін.), якість життя представлено як феномен життєвого благополуччя, психологічний зміст якого визначається когнітивним змістом через оцінювання свого життя (задоволеність життям, роботою, здатність до емоційної стійкості в критичних життєвих ситуаціях) і емоційне благополуччя (переважання в людини позитивних емоцій – радості і щастя, адекватної самооцінки, самоповаги, самоприйняття).

Загалом емоційне благополуччя – це психічний стан максимального емоційного комфорту особистості в природному та соціальному середовищі [7]. Емоційне благополуччя – одна з базових якостей життя людини, важлива умова збереження фізичного та психічного здоров'я. Досягнення емоційного благополуччя майбутнього вчителя фізичної культури можливе за таких умов:

- задоволення від професійної діяльності;
- внутрішній спокій;
- здатність до саморегуляції;
- відкритість новому;
- впевненість у собі, позитивна Я-концепція;
- гармонія в собі.

Аналіз психологічної літератури показав, що останнім часом проблема емоційного благополуччя стає предметом психологічних досліджень (Т. А. Рєпіна, Є. В. Кучерова, А. Д. Кошелева і т.д). В дослідженнях зазначених вчених підкреслюється, що емоційне благополуччя є базисним компонентом, що забезпечує психічне здоров'я особистості.

Дослідники Т. Д. Шевеленкова, П. П. Фесенко до розуміння феномену психічного здоров'я відносили емоційне благополуччя як цілісне переживання, виражене в суб'єктивному відчутті щастя, задоволеності собою і власним життям; як взаємозв'язок базових цінностей та потреб особистості; як емоційну стійкість до стресових ситуацій [8].

На думку Я. Рейковського, емоційна стійкість може розглядатися як здатність емоційно збудженої людини зберігати певну спрямованість своїх дій, адекватне функціонування та контроль над виразом емоцій [5].

Дослідники О. А. Чернікова, М. О. Амінов розглядають емоційну стійкість як емоційну стабільність, так як вони говорять про стійкість певного емоційного стану.

К. К. Платонов поділяє емоційну стійкість на емоційно-вольову, емоційно-моторну та емоційно-сенсорну. Емоційно-вольова стійкість характеризується мірою вольового володіння людиною своїми емоціями. Емоційно-моторна стійкість передбачає стійкість психомоторики, а емоційно-сенсорна – стійкість сенсорних дій.

В своєму дослідженні М. І. Дяченко та В. О. Пономаренко вказують, що під емоційною стійкістю слід розуміти властивість особистості та психічний стан, що забезпечує доцільну поведінку в екстремальних ситуаціях [1].

Професійна діяльність майбутніх вчителів фізичної культури відрізняється від інших категорій праці постійною нервово-психічною й емоційною напругою, обумовленою як змістом, так умовами педагогічної праці. Педагоги є представниками стресогенної професії і відрізняються дуже низькими показниками емоційної стійкості, тому для більшості вчителів гостро стоїть питання емоційного благополуччя на всіх етапах професійного становлення.

Дослідження проведенні видатним психологом А. В. Запорожцем, показали, що відсутність емоційного благополуччя веде до емоційної нестійкості. Дослідники К. К. Платонов та Л. М. Шварц емоційну нестійкість пов'язують з емоційною збудливістю та частою зміною емоційних станів.

Згідно М. Д. Левітова, емоційну нестійкість необхідно пов'язати з нестійкістю настроїв та емоцій [3].

На думку Л. С. Славіної, емоційна нестійкість пов'язана з «афектом неадекватності», що проявляється у підвищеній образливості, замкненості, негативізмі, впертості та ін.

Л. П. Баданіна під емоційною нестійкістю розуміє інтегративну особистісну властивість, що відображає схильність людини до порушення емоціональної рівноваги. До показників цієї властивості можна включити підвищену тривожність, фрустрованість, страхи, нейротизм.

Емоційна нестійкість вчителя фізичної культури являє собою інтегративну особистісну властивість, що базується на взаємодії емоційних, вольових, інтелектуальних, мотиваційних компонентів психічної діяльності та пов'язана з підвищеною емоційною збудливістю, частою зміною емоційних станів, чутливістю до емоціогенних ситуацій.

З викладеного вище можна зробити наступні *висновки*: наявність емоційного благополуччя в майбутніх вчителів фізичної культури дає можливість підвищити якість власного життя, досягти гармонійних стосунків з колективом, підвищити ефективність своєї діяльності та соціальну активність, створити умови для самопізнання, самореалізації, самокорекції, для максимального розкриття особистого потенціалу, сформувати емоційно-комфортну позицію особистості і сприяє подальшому професійному саморозвитку майбутнього вчителя фізичної культури.

Література

1. Дьяченко М. И. О подходах к изучению эмоциональной устойчивости / М. И. Дьяченко, В. А. Пономаренко // Вопросы психологии. – 1990. – № 1. – С. 106-113.
2. Зараковский Г. М. Качество жизни населения: психологические составляющие. – М.: Смысл, 2009. – 320 с.

3. Левкин В. Е. Психические состояния: учеб. пособие для вузов / В. Е. Левкин; Тюменский государственный университет. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 306 с.
4. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / [под ред. В. С. Стёпина]. – М.: Мысль, 2001. – Т. 2. – с. 310.
5. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций / Я. Рейковский. – М.: «Прогресс», 1979. – 392 с.
6. Субетто А. И. Качество жизни: грани проблемы / Субетто Александр Иванович. – Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова, 2004. – 170 с.
7. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник / В. Б. Шапар. – Х.: Прапор, 2004. – 640 с.
8. Шевеленкова Т. Д. Психологическое благополучие личности / Т. Д. Шевеленкова, Т. П. Фесенко // Психологическая диагностика. – 2005. – № 3. – С. 95-121.

ДИНАМІКА ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСТНОГО СТАВЛЕННЯ УЧНІВ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДО ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ

Анатолій Турчак, Ростислав Паращук

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

Кропивницький, Україна

aturchak@meta.ua

Успіхи педагогічної школи в галузі фізичного виховання учнів багато в чому залежать від того, наскільки активно і свідомо включені вони в навчальний процес, від їхнього ставлення до фізичної культури як навчального предмету. Прояв ними суджень, думок, почуттів, намірів і дій стосовно цієї форми навчальної діяльності впливає на ефективність формування всебічно і гармонічно розвинутої особистості учня, його професійну підготовку [2; 4; 5]. Разом з тим визначені втрати виявляються в недостатній відвідуваності респондентами занять, малій активності й ініціативі в освоєнні навчального матеріалу, рівні вирішення освітньо-виховних задач і ін.

Тому вирішення розглянутої проблеми залежить від сукупності психолого-педагогічних умов, необхідних і достатніх для формування в учнів мотиваційно-позитивного ставлення до занять фізичною культурою.

Процес виховання припускає насамперед знання об'єкта виховання і конкретних соціальних умов, у яких він знаходиться. Для активного формування і зміни ставлення (характеризуючого готовність до дій у визначених умовах) окремих вихованців до навчальних занять необхідно знати особливості цього ставлення і фактори, що його обумовлюють [5, с. 64]. Вивчення ставлення припускало з'ясування не тільки орієнтації на мету занять,

але і розуміння їхнього значення, емоційної привабливості, особливостей поведінки.

Під орієнтацією досліджуваних розумілася система їхніх особистісних настанов, мотивів, відповідно до наявних потреб реальності і цінності в галузі фізичного виховання. Оскільки орієнтація на уроки може бути позитивною і негативною, враховувалися мотиви, що спонукують до занять і діють протилежно. Визначаючи орієнтацію, ми одночасно виявляли притаманні їй особливості оцінок значимості занять: які причини заважають займатися при різній орієнтації і на яких компонентах відносин – когнітивному, інтелектуальному й емоційно-вольовому – вони відбиваються.

Як вихідне положення було прийнято, що орієнтації і компоненти ставлення вихованця до занять фізичною культурою складаються під впливом соціального середовища, в процесі нагромадження життєвого досвіду. При тій чи іншій орієнтації формується суб'єктивний образ умов, необхідних для її реалізації в поведінці. Невідповідність елементів суб'єктивного образа необхідних умов та реально існуючих фіксується учнем як причина, що заважає заняттям. В залежності від особливостей причини, ступеня її усвідомленості, спрямованості орієнтації вона може виступати як перешкода в різних компонентах ставлення.

Вихідні матеріали збиралися методом педагогічних спостережень, опитування, бесід. До дослідження було залучено 790 учнів Олександрійського та Кременчуцького педагогічних коледжів 1-2 курсів навчання. Вибір контингенту обумовлений тим, що піддослідні протягом усього періоду навчання на різних курсах отримують достатню інформацію про особливості фізичного виховання. Крім того, це дозволило нагромадити відомості про те, з якими орієнтирами на заняття фізичною культурою випускники завершують обов'язковий курс фізичного виховання.

У ході обробки матеріалів використовувався факторний аналіз. Визначалося, на які фактори-цілі орієнтуються досліджувані в заняттях і які фактори-причини цьому заважають. При факторизації двох матриць коефіцієнтів кореляцій у них включалися перемінні, що характеризують усі

розглянуті компоненти ставлення. Показниками зв'язку цих компонентів з окремими факторами-причинами служили величини факторних зв'язків інтелектуального компонента з орієнтаціями, спрямованими на зміцнення здоров'я, обумовленими недостатньою інформованістю піддослідних про зміни в цій сфері під впливом занять і свідчать про відсутність необхідного зворотного зв'язку.

Нами представлені фактори-причини, що заважають учням педагогічних навчальних закладах освіти займатися фізичною культурою, і величини факторних навантажень, що характеризують їхній зв'язок з компонентами ставлення. Спираючись на величини і знаки цих зв'язків, можна стверджувати, що різне ставлення респондентів до занять фізичною культурою пов'язано з різноманіттям причин, що обмежують їхню активність у заняттях. Крім того, розходження в зв'язках вказують, що при неоднаковій орієнтації окремі причини-перешкоди будуть відбиватися на тих чи інших компонентах ставлення.

Для більш визначеного судження з цього питання були виявлені кореляційні зв'язки між перемінними, вхідними в окремі фактори-мети, і перемінними, що характеризують фактора-причини. У результаті виявлені причини, що заважають піддослідним займатися фізичною культурою.

Цілком очевидно, що в когнітивному компоненті ставлення частіше відзначаються такі причини, як недостатній методичний рівень проведення занять, відсутність можливості займатися за інтересами, неоліки матеріального забезпечення занять; в інтелектуальному компоненті – складності взаємин з викладачем, невдалий розклад навчальних занять; в емоційно-вольовому – недостатній методичний рівень проведення занять, взаємини з викладачем, особиста недисциплінованість.

В залежності від рівня усвідомленості причини вона може виявлятися в різних компонентах відносин: в емоційно-вольовому, якщо вона відчувається, у когнітивному, якщо вона розуміється, в інтелектуальному, якщо в ній переконані.

Головне в зміні ставлення складається між задачами фізичного виховання та індивідуальною орієнтацією, між суб'єктивним образом необхідних умов і реально існуючими можливостями. При цьому необхідно або усунути причини, що заважають займатися фізичною культурою, або змінити орієнтацію чи суб'єктивний образ її реалізації. Результати аналізу показують, що невисокий методичний рівень проведення занять помітно відбивається на когнітивному й емоційно-вольовому компонентах відносин. Тому удосконалення педагогічної майстерності, психолого-педагогічної підготовки майбутніх вчителів повинно стати найважливішою складовою у зміні ставлення учнів педагогічних навчальних закладів освіти до занять фізичною культурою.

В процесі зміни когнітивного компонента ставлення істотну роль повинні грати підвищення рівня освітньої підготовленості досліджуваних і пропаганда знань в галузі фізичної культури. На лекціях і практичних заняттях необхідно використовувати прийоми і методи, що наочно демонструють часом малопомітні зміни, що відбуваються в організмі під впливом занять (у функціональному стані, самопочутті, працездатності, фізичному розвитку, фізичній підготовленості й ін.). Без кропіткої роботи з навчання учнів спостереженню за своїм станом важко змінити в них негативну мотивацію до занять фізичною культурою. Постійне заохочення навіть за незначні успіхи сприяє розвитку впевненості в собі і нейтралізує негативну думку про свої можливості. Інакше кажучи, у процесі фізичного виховання потрібен зворотний зв'язок, що має конкретну форму вираження, що інформує про результати занять і підкріплює його позитивну мотивацію. Природно, що це можливо лише при наявності широких і неформальних взаємин вчителя з учнями педагогічних навчальних закладів освіти.

Керування інтелектуальним компонентом відносин припускає, з одного боку, зміну негативного стереотипу поведінки, що склалася ще в школі, з іншого – чітке керівництво і контроль відвідування занять учнями з дирекцією. В міру зміни когнітивного ставлення піддослідних до фізичного виховання, росту їхньої свідомості необхідність в останньому буде зменшуватися.

Зміни емоційно-вольового ставлення повинні базуватися на ліквідації формалізму в заняттях, підвищенні їхньої навчальної привабливості, насиченості різноманітними засобами і методами, що відповідають індивідуальним можливостям випускника.

Крім того, зміна ставлення вимагає індивідуального підходу до учнів і, отже, підбору і використання індивідуальних і адекватних засобів та методів впливу. Однак це не виключає, а припускає проведення цілеспрямованої роботи з групою, у якій знаходиться піддослідний, по формуванню її колективної думки, тому, що вона є своєрідним соціальним середовищем, що здійснює істотний вплив на думки і поведінку її членів.

Аналіз результатів, отриманих у ході експериментальної роботи проводився поетапно, що дозволило динаміку формування ставлення до цінностей фізичної культури у учнів педагогічних навчальних закладів освіти експериментальних і контрольних груп.

Аналізуючи число пропусків занять через простудні захворювання за період навчання на 2 курсі було встановлено, що в у респондентів експериментальних груп їх на 9% менше, ніж у контрольних групах.

Визначення ефективності впливу розробленої нами програми на становлення навичок фізичної культури здійснювалося наприкінці 2 курсу. В експериментальних і контрольних групах було запропоновано виконати завдання однакової складності по проведенню спартакіади. У ході її проведення підраховувалися помилки в контрольних і експериментальних групах.

Результативність у спортивних змаганнях також виявилася неоднакова. Команди, якими керували досліджувані експериментальних груп, у середньому, одержали в спартакіаді перемог на 22,2% більше, ніж команди, керовані контрольними групами.

Дисципліна або культура поведінки в спартакіаді у учнів експериментальних груп виявилася значно вище, ніж у контрольних групах, тобто по цьому показнику також можна судити про різницю ставлення до занять фізичною культурою.

Зіставляючи дані можна зробити висновок, що за розподілом по рівнях і компонентам педагогічних умінь учні експериментальних груп більш підготовлені до виконання своїх професійних функцій, швидше адаптуються до умов роботи в школі і більш об'єктивно можуть оцінювати свої здібності. Учні контрольних груп більше схильні до завищеного рівня вимог. Вони частіше віддають перевагу викладацькій діяльності без її взаємозв'язку з виховною.

Табл. 1. Самооцінка після проходження педагогічних практик на 2 курсі (у %)

Компоненти педагогічних умінь	Експериментальні групи			Контрольні групи		
2 курс	Рівні					
Організаторські	50,1	44,8	5,1	33,3	40,7	26,0
Конструктивні	18,3	71,2	10,5	29,7	53,0	17,3
Комунікативні	57,2	39,4	3,4	34,9	44,6	20,5

У процесі практики багато учнів експериментальних груп проводили наукові дослідження, узагальнювали досвід роботи кращих учителів шкіл, вивчали поведінку і взаємини учнів в умовах шкільного фізкультурного і спортивного колективів. Результати цих досліджень заслуховувалися на засіданнях наукових груп та учнівських гуртків. У ході експерименту істотно змінилися і суб'єктивні показники. Варто нагадати, що в експерименті вся робота супроводжувалася постійно діючим прямим і зворотним зв'язком. Процес об'єктивних вимог у свідомості респондентів знаходив своє вираження в їх активній фізкультурно-спортивній діяльності заданого напрямку, що обумовило перетворення як самого ставлення, так і представлених тут його складових.

Цілі. Істотні і статистично значимі зміни відбулися з метою цінності фізичної культури майбутніх вчителів. Змінилося значення цілей розвитку окремих фізичних якостей з 38,5% до 48,7%, що свідчить про розуміння учнями як більш важливої задачі – загального фізичного розвитку. Підвищення значимості мети зміцнення свого здоров'я з 12,4% до 19,8% варто розуміти як усвідомлення учнями головної задачі системи фізичного виховання: зміцнення здоров'я і підготовки до праці.

Показник мети розвитку морально-вольових якостей з 9,3% до 13,0% можна розглядати як визнання їх високої соціальної цінності.

Зміна значимості мети *стати спортсменом* з 12,4% до 13,6% можна інтерпретувати як прагнення підняти рівень спортивних результатів і опанувати прикладними навичками.

Збільшення показника мети *полішити свою статура* з 10,0% до 25% свідчать про свідому диференціацію учнями основних і другорядних цілей у фізкультурно-спортивній діяльності. Збільшення значення мети *задоволення потреб у заняттях фізичними вправами* з 1,0% до 4,3% указує на підвищення фізкультурної активності майбутніх вчителів.

Таким чином, зміна цілей у ході експерименту безсумнівно відображає процес перетворення ставлення учнів до цінностей фізичної культури, що був викликаний особливостями нового підходу до роботи, що підтверджується достатньою статистичною значимістю цієї зміни.

Мотиви. Вони помітно змінилися, при збереженні ведучої ролі спонукань до поліпшення загального фізичного розвитку і здоров'я.

Інтерес до фізичного виховання як навчального предмету і суспільно значимої діяльності підвищився з 14,7% до 16,0%; спілкування з однолітками як форма соціалізації особистості в ході фізичної культури змінилося з 7,9% до 10,0%.

Захист спортивної честі колективу (групи коледжу) шляхом особистої участі в змаганнях змінився з 3,4% до 7,0%.

Виконання нормативів, як вираження допомоги колективу в змаганні й особистих досягненнях, зросло з 2,9% до 4,4%.

Прагнення не відстати від однолітків у фізичній підготовці змінилося з 5,9% до 6,9% і досягнення переваги зросло з 2,9% до 4,2%, що можна характеризувати як мотиви самоствердження.

Статистично незначне збільшення мотиву досягнення високого спортивного результату з 2,4% до 2,5% характеризує його відому константність у досліджуваних цієї категорії.

Таким чином, зміна мотивів на користь суспільно-значимих свідчить про дуже діючий вплив експериментальних факторів на глибинні основи особистості майбутнього вчителя.

Інтереси. При підвищенні їхньої значимості, як мотиву спортивної діяльності, помітна зміна: загальний рівень інтересу учнів до фізичної культури зріс від – 47,4% до 86,5%. Особливо слід вказати на різке збільшення інтересу до активних видів фізкультурно-спортивної діяльності. Ці зміни в достатньому ступені статистично значимі ($t = 0,75$) і відбивають фундаментальний характер зрушень у ставленні піддослідних до цієї діяльності.

У той же час потрібно вказати, що трохи підвищилися пасивні інтереси. Перегляд кінофільмів і телепередач зріс з 33,1% до 43,0%, читання книг на спортивну тематику змінилося з 25,4% до 32,7%, а інтерес до спортивних подій виріс з 13,6% до 18,6%. Тут варто вказати, що при збереженні пізнавальної спрямованості, ці інтереси стали основою розвитку активності до різних видів рухової діяльності.

До кінця експерименту у відділеннях не залишилося учнів педагогічних навчальних закладів освіти, які не цікавляться фізичною культурою, що наочно свідчить про глибокі зміни, які відбулися в їх ставленні до занять фізичною культурою та підтверджується можливість якісних перетворень властивостей особистості у виховному процесі зі спеціально організованою фізкультурно-спортивною роботою.

Оцінка досліджуваними учбово-спортивної роботи помітно підвищилася. При цьому за основу ми взяли стан задоволеності від учбово-тренувальних занять і спортивно-масових заходів. У ході експерименту вона збільшилася з 79,5% до 92,7% з числа всіх опитаних повторно. При цьому кількість респондентів, які відзначали незадоволеність цією діяльністю, знизилася з 18,2% до 4,3%. Це свідчить про якісно нову організацію усієї фізкультурно-спортивної роботи, що отримала визнання не тільки в керівництва, але й у учнів, у перетворенні ставлення яких до занять фізичною культурою вона зіграла вирішальне значення.

Потреби. На підставі більш, ніж дворазового збільшення числа тих, хто займається фізичними вправами та спортом, збільшення інтересу і помітного підвищення активності учнів педагогічних навчальних закладів освіти у фізкультурно-масових заходах, а також значного зниження плинності в командах, групах, секціях, можна говорити про розвиток потреби до занять фізичною культурою в переважній більшості досліджуваних. Така обставина наочна і відбиває серйозні зміни у свідомості вихованців та характеризує процес перетворення – це потреба у стійкості властивостей особистості [3, с. 14-16].

Ставлення. При загальному підвищенні рівня вербального ставлення учнів до цінностей фізичної культури, яке змінилося з 97,8% до 99,6%, зниженні пасивно негативних форм із 2,2% до 0,4%, спостерігається чітко виражений ріст діючого ставлення. Особливо зросли участі в роботі спортивних секцій – з 14,0% до 53,8%. Це свідчить про те, що новий підхід в організації всієї роботи і комплексний вплив на свідомість піддослідних досягли мети. Перетворення пасивних форм у активне ставлення стало фактом, підтвердженням чому є зміна як вищевикладених суб'єктивних, так і об'єктивних показників.

Оцінка рівня сформованості ставлення в майбутніх учителів до цінностей фізичної культури на останньому контрольному етапі (кінець 2 курсу) дозволила зробити значний аналіз змін, що пройшли під впливом цілеспрямованого використання засобів фізичної культури з професійною спрямованістю в окремих відділеннях і групах, порівняти ступінь зв'язаності таких ставлень у загальній структурі ставлень у констатувальному і формуальному експериментах.

Загально відомо те, що якщо людина не одержує повного задоволення від фізичної культури, вона не в змозі цілком віддаватися їй, а в справі виховання це особливо важливо. Саме показник емоційного позитивного ставлення до цінності фізичної культури, до її об'єктів і суб'єктів, говорить про те, що необхідне цілеспрямоване його формування, коли кожний не мислить себе поза контекстом цієї культури. Це пов'язано з вихованням такого ставлення до

цінностей фізичної культури, коли всі інші мотиваційно-позитивні орієнтації майбутнього вчителя підлеглі професійним.

Найважливішим основним аспектом цінностей фізичної культури як соціальних феноменів є їх роль у формуванні особистості майбутнього вчителя. Питання про їх впровадження в педагогічний процес здобуває суспільно значимий характер, тому що від його успішного вирішення багато в чому залежать перспективи підготовки педагогічних кадрів.

Однак цінності фізичної культури стануть надбанням особистості майбутнього вчителя в тому випадку, якщо вони не тільки суспільно значимі, корисні для подальшого удосконалювання фізичного виховання підростаючого покоління, але і стали значимі для життєдіяльності самої особистості. Так, щоб цінність спонукала до активної діяльності, самовиховання майбутнього вчителя, мало домогтися ясного уявлення про неї. Цінність здобуває спонукальну силу мотиву дії тоді, коли вона інтериоризована, являє собою «необхідний момент внутрішнього існування» [3, с. 14-16].

Отже, на основі виявлення оцінки мотиваційно-позитивного ставлення учнів педагогічних навчальних закладів освіти як до навчально-виховного процесу з фізичного виховання, так і до фізкультурно-спортивної діяльності у позаурочний час апробована методика формування потреби у фізичному самовдосконаленні випускників. При цьому цілі, засоби і методи педагогічного керівництва повинні відповідати вихідному рівню розвитку потреби. У дослідженні виявлено, що при побудові навчання, у якому різноманітні фізичні вправи і види спорту виступають як предмет, що випускники повинні теоретично і практично освоїти, успішність формування потреби у фізичному самовдосконаленні обмежена. У значній мірі підвищується ефективність вирішення цієї задачі при дотриманні наступних *педагогічних умов*: спрямованому формуванні соціальних, професійних і особистих мотивів; професійної спрямованості навчання; самопізнання і самовираження в рухових здібностях; опорі на фізкультурно-спортивні інтереси; при диференційованому підході до навчання і виховання. Пов'язано це з тим, що учні не втрачають

здатність сприймати фізкультурно-спортивну діяльність як особистісно-значиму. Основне значення при цьому мають як ступінь і спрямованість формування особистості, їх інтереси, потреби, життєві плани, ціннісні орієнтації, – так і підготовленість самих учителів.

Проведене дослідження засноване на системному підході і виходить з положення про те, що в основі особистості як цілісного утворення лежать відносини, реалізовані в житті. Проблему потрібно вирішувати при інтеграції наук педагогіки і психології. І в цій і в іншій поняття «ставлення» виражає особистість у її зв'язку з навколишньою дійсністю. Тому, говорячи про професійну підготовку вчителя, ми тим самим маємо на увазі формування системи ставлення у процесі діяльності вчителя і учня, як суб'єктів навчання і виховання. Рівень розвитку зв'язків залежить від потреб, мотивів і почуттів людини.

Література

1. Бондаревская Е. В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания / Е. В. Бондаревская, С. В. Кузьневич. – Ростов н/Д., Творческий центр «Учитель», 1999. – 560 с.
2. Виленский М. Я. Гуманитарные ориентиры физической культуры в подготовке специалистов / М. Я. Виленский, В. В. Черняев // Педагогическое образование и наука. – 2003. – № 3. – С. 15-19.
3. Догондзе Н. Р. Потребность вращаения в общественные ценности в переходном возрасте / Н. Р. Догондзе // Некоторые вопросы психологии и педагогики социогенных потребностей – Тб.: Мицниереба, 1974. – С. 163-170
4. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання / В. І. Лозова, Г. В. Троцко. – Харків: «ОВС», 2002. – 400 с.
5. Омеляненко В. Г. Розвиток у старшокласників покликання до педагогічної спеціальності «Вчитель фізичної культури»: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 \ Тернопільський державний педінститут. – Тернопіль, 1995. – 24 с.

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ УЧНІВ В ІНКЛЮЗИВНІЙ ОСВІТІ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Ольга Шевченко¹, Валентина Черній²

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

Кропивницький, Україна

¹gimnast.olga@gmail.com, ²valchern1972@gmail.com

Постановка проблеми. Сьогодення освіти не стоїть осторонь інклюзії. Інклюзивна освіта це індивідуалізована система навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи. Освітній процес відбувається за індивідуальними навчальними планами та забезпечується медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом і передбачає створення такого середовища для навчання, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку.

Чимало наукових досліджень присвячено даній проблемі. Питанням формування соціальної активності, підвищенню дієздатності молоді з вадами психофізичного розвитку присвячені роботи І. Д. Беха, В. І. Бондара, В. В. Засенка, А. В. Кігічак, А. А. Колупаєвої, Л. В. Міхєєва, В. М. Синьова, М. К. Шеремет, А. Г. Шевцова та інших.

Основні державні документи та концепція інклюзивної освіти відображають одну з головних демократичних ідей – усі діти є цінними й активними членами суспільства. Навчання в інклюзивних навчальних закладах є корисним як для дітей з особливими освітніми потребами, так і для дітей з типовим рівнем розвитку, членів родин та суспільства в цілому.

Як свідчать дослідження, в інклюзивних класах наголос робиться в першу чергу на розвиток сильних якостей і талантів учнів, а не на їхніх фізичних або розумових проблемах. Взаємодія з іншими дітьми сприяє когнітивному, фізичному, мовному, соціальному та емоційному розвитку дітей з особливими освітніми потребами. При цьому діти з типовим рівнем розвитку демонструють відповідні моделі поведінки дітям з особливими освітніми потребами і мотивують їх до цілеспрямованого використання нових знань і вмінь [3].

Постає питання пошуку нових особистісно-зорієнтованих підходів до організації освітнього процесу, забезпечення реальних, а не декларованих, суб'єкт-суб'єктних відносин у структурі «викладач-студент», розробки та впровадження новітніх освітніх технологій, забезпечення гнучкості програм підготовки педагогічних кадрів для роботи в галузі інклюзії рамках запровадження кредитно-трансферної системи [1].

Мета нашого дослідження полягає в обґрунтуванні шляхів виховання самостійності в учнів засобами фізичного виховання в інклюзивній освіті. Для вирішення поставленої мети нами були визначені наступні *завдання*:

1. Здійснити аналіз науково-педагогічної літератури з обраної теми дослідження.
2. Винайти дієві шляхи активізації учнів з вадами психофізичного розвитку до занять фізичним вихованням.
3. Обґрунтувати засади формування самостійності учнів з вадами психофізичного розвитку.

Результати власних досліджень. Аналіз загально-педагогічної, методичної та спеціальної літератури, вивчення досвіду роботи кращих вчителів-дефектологів дає підстави для припущення, що заняття фізичним вихованням не тільки позитивно впливають на фізичний розвиток учнів з вадами психофізичного розвитку, а й формують у них орієнтації на покращення здоров'я, формують уміння самостійно займатися фізичними вправами, уміння використовувати їх для потреб зростаючого організму.

Виховання самостійності учня – складна багатоаспектна проблема. Прояв та виховання самостійності під час виконання різноманітних завдань та оволодіння способами діяльності знаходить свій подальший розвиток в усіх інших сферах життєдіяльності особистості, сприяє цілісній підготовці учнів до подальшого самостійного життя [2].

На основі довготривалих спостережень і даних експериментальних досліджень було з'ясовано, що найбільш типовою, характерною особливістю для більшості дітей з вадами психофізичного розвитку є низький рівень самостійності у подоланні специфічних труднощів, які виникають у процесі виконання різного виду вправ чи спеціальних контрольних завдань. Було виявлено, що тільки 20% учнів більш менш самостійно виконують практичні завдання. Інші виконують їх невпевнено, часто звертаються до вчителя за допомогою зі своєї ініціативи, припиняють виконання вправ і пасивно очікують вказівок вчителя. Спостереження, спілкування з учнями дозволили визначити, що проблеми у самостійному виконанні фізичних вправ пов'язані не тільки з вадами їхнього фізичного розвитку, а із проблемами які виникають при розв'язанні розумових дій, потребуючих від них актуалізації розумових операцій, прояву умінь інтелектуального порядку. Насамперед це такі уміння як орієнтування в завданні, планування послідовності рухів, їх саморегуляція, виявлення і подолання труднощів тощо. Отже, все те, що відноситься до інтелектуального компоненту самостійної діяльності, виявляється недостатньо розвиненим, малоактивним й неконтрольованим.

Формування самостійності у дітей з обмеженими психофізичними можливостями на нашу думку необхідно з навчання їх прийомам виконання практичних дій. З цією метою необхідно застосовувати різні види наочно-практичної діяльності. Самостійність учнів виражається перш за все у потребі й умінні самостійно мислити, орієнтуватися в новій ситуації, в знаходженні шляхів правильного розв'язання завдань.

Спочатку плануючи практичну діяльність учень ніби проектує в своїй свідомості послідовність дій, структуру, етапи, шляхи і способи їх виконання.

На наступних етапах в умовах тренувальної діяльності поглиблюється і розширюється життєвий і особистісний досвід учнів. Створюються ситуації, за яких дитини починає виявляти самостійність, ініціативу, творче ставлення до діяльності.

Встановлено, що інклюзивне навчання дітей із особливими освітніми потребами передбачає врахування своєрідних вимог до об'єктивних і суб'єктивних умов діяльності, а також дотримання корекційної спрямованості його змісту.

В якості стимулу до дії в даному завданні використовується процесуальна психологічна готовність та мотивація. Психологічна готовність набагато складніша, ніж підготовленість і потребує тривалих та різноманітних заходів щодо її формування.

Психологічна готовність – це система значимих для досягнення мети якостей особистості, що характеризуються: позитивним ставленням до діяльності; особливостями психічних процесів і емоційно-вольової сфери, потрібних для здійснення самостійної діяльності; знаннями, уміннями, навичками; характерологічними рисами особистості [4].

Позитивне ставлення до діяльності і самостійної, зокрема, будучи енергетичним компонентом, виконує мотиваційно-цільову, спонукаючу функцію в здійсненні діяльності та складає першу групу якостей особистості. Друга група якостей (особливості психічних процесів, емоційно-вольової сфери; знання, уміння, навички; характерологічні риси особистості) необхідна для виконавчої регуляції діяльності.

Висновки. Таким чином, нами визначено, що структуру базового змісту особистісно-орієнтованого інклюзивного навчання учнів з особливими освітніми потребами в системі фізичного виховання забезпечують психолого-педагогічні заходи: з відновлення та збереження психологічного здоров'я дітей; заходи, спрямовані на забезпечення корекційного змісту навчання, що передбачає здійснення опори на більш збережені психічні та психомоторні функції організму. Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з

уточненням змісту особистісно-орієнтованого інклюзивного навчання школярів з особливими освітніми потребами в системі їхнього фізичного виховання з урахуванням психофізичних розладів.

Література

1. Бойко Г. М. Теоретичні та практичні аспекти впровадження системи супроводу інтегрованого навчання студентів з обмеженими можливостями / Г. М. Бойко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Наукова монографія за ред. проф. Єрмакова С. С. – Харків: ХДАДМ (ХХІІІ), 2006. – №. 2. – С. 9-14.
2. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі: початкова ланка: посібник для вчителів початкових класів / [за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка]. – К.: – 2004. – 152 с.
3. Індекс інклюзії: розвиток навчання та участі в життєдіяльності шкіл: посіб. / [Тоні Бут]; пер. з англ. – К.: ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2015. – 190 с.
4. Основи інклюзивної освіти. Навчально-методичний посібник / [за заг. ред. А. А. Колупаєвої]. – К.: «А.С.К.», 2012. – 308 с.

PART 4

SPIRITUALITY AND HUMANISM AS THE FACTORS OF STRENGTHENING OF PERSONAL RESOURCES AND QUALITY OF LIFE

WPŁYW POSTAW RODZICIELSKICH NA KSZTAŁTOWANIE OSOBOWOŚCI DZIECKA

Dorota Kowalska

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

Opole, Polska

peraspera24@wp.pl

W przypadku dzieci, rodzina ma ogromny wpływ na rozwój dziecka, oraz na jego osobowość. Środowisko rodzinne przekazuje dzieciom sposoby właściwego postępowania, wartości, wiedzę, oraz takie otoczenie emocjonalne, taką atmosferę, w której mogą czuć się akceptowane, kochane. W kształtowaniu osobowości dziecka i w jego społecznym rozwoju największą rolę odgrywa właśnie otoczenie. Pewne czynniki, związane z interakcją między dzieckiem a rodziną, są szczególnie istotne w okresie wczesnego dzieciństwa. Bardzo ważne jest na przykład czy dziecku okazywane są uczucia i miłość, czy otrzymuje od rodziców wsparcie, zrozumienie i porady. Zaufanie i poczucie bezpieczeństwa⁶⁰.

⁶⁰ J. S. Turner; D. B. Helms, Rozwój człowieka, WSiP Warszawa 1999, s. 247.

Wpływ rodziny na rozwój osobowości zależy w pewnym stopniu od typu dziecka. Na przykład dziecko spokojne i usposobione flegmatycznie zareaguje pozytywnie i bez negatywnych emocji na nowo narodzone dziecko w rodzinie, niż dziecko nerwowe i napięte. Jego reakcja będzie wprost przeciwna. Czyli napięta, nerwowa i z oznakami zazdrości. Podobnie dziecko zdrowe będzie reagowało zupełnie odmiennie na nadmierną troskliwość i opiekuńczość niż dziecko chorowite i delikatne.

Osobowość (personality) wywodzi się od łacińskiego słowa *persona*, które oznaczało maskę. Starożytni Grecy, aktorzy, chcąc odegrać swoją teatralną rolę nakładali maski. Tą technikę w późniejszym czasie zaadaptowali Rzymianie i od nich właśnie przyjęliśmy określenie osobowości. Wyraz *persona* oznaczał dla Rzymian to jak ktoś pokazuje się innym, a nie jaki jest w rzeczywistości. Aktor odgrywał wyuczoną rolę, a nie przedstawiał samego siebie. Z tej konotacji słowa wywodzi się nasze potoczne pojęcie osobowości, jako wpływu wywieranego przez kogoś na innych ludzi. Struktura psychiczna, myśli oraz uczucia jednostki ujawniają się w dużej mierze w jej zachowaniu. Osobowość nie jest jedną konkretną cechą, lecz stanowi raczej właściwość całego zachowania jednostki⁶¹.

W literaturze przedmiotu możemy zapoznać się z wieloma definicjami terminu „osobowość”. Większość z nich wywodzi się od definicji Allporta, gdyż jest ona jedną z najpełniejszych. Definicja ta mówi, że „osobowość jest to dynamiczna organizacja w obrębie indywidualnych systemów psychofizycznych, które determinują unikalne przystosowanie się jednostki do środowiska”. W definicji tej określenie *dynamiczna* oznacza zmienność osobowości z naciskiem na to, że zmiany dotyczyć mogą jakości zachowania jednostki. Termin *organizacja* implikuje, że osobowość składa się z pewnej liczby różnych cech wzajemnie ze sobą powiązanych. Te powiązania ulegają zmianom, gdy pewne cechy zaczynają przeważać nad innymi w procesie rozwoju, zmian zachodzących w dziecku i w środowisku. *Systemy psychofizyczne* to nawyki, postawy, wartości, przekonania, stany emocjonalne,

⁶¹ E. B. Hurlock, *Rozwój dziecka*, PWN, Warszawa 1985, s. 439-440.

uczucia, które rozwijają się poprzez uczenie się, jako rezultat różnych doświadczeń dziecka. Systemy te wpływają na to, jak dziecko będzie się przystosowywało. Każde dziecko uczy się na podstawie różnych, własnych doświadczeń i dlatego sposób przystosowania danej jednostki jest *unikalny*. Unikalny czyli неповtarzalny i odmienny nawet u identycznych bliźniaków, ponieważ nikt nie reaguje w ten sam sposób. Ponieważ systemy psychofizyczne są wytworem uczenia się należy odrzucić tradycyjny pogląd, że cechy osobowości są dziedziczne. Tak dawniej twierdzono, iż dziecko jest „godnym potomkiem swoich przodków”, że wzór osobowości jest wynikiem dziedziczności. Obecnie uważa się, że osobowość jest rezultatem zarówno dziedziczności jak i wpływów środowiska ⁶².

„Osobowość jest kształtowana przez stałe, wzajemne oddziaływanie temperamentu i środowiska”. Jeżeli te dwa wpływy są harmonijne należy oczekiwać, że rozwój dziecka będzie przebiegać prawidłowo. Natomiast problemy w sferze zachowania pojawiają się, jeżeli wpływy te nie harmonizują ze sobą. Za rozwój osobowości odpowiedzialne są trzy czynniki:

- Wyposażenie dziedziczne.
- Wczesne doświadczenia w rodzinie.
- Wydarzenia mające miejsce w późniejszym życiu⁶³.

Według L. A. Pervina „osobowość jest to złożona całość myśli, emocji i zachowań, nadająca kierunek i wzorzec (spójność) życiu człowieka. Podobnie jak ciało, osobowość składa się zarówno ze struktur, jak i procesów, i odzwierciedla działanie tyluż natury (geny), co środowiska. Pojęcie osobowości obejmuje również czasowy aspekt funkcjonowania człowieka, osobowość zawiera bowiem wspomnienia przeszłości, reprezentacje mentalne teraźniejszości oraz wyobrażenia i oczekiwania co do przyszłości”. Tak rozumiana osobowość odpowiada za spójność zachowań, myśli, uczuć człowieka⁶⁴.

⁶² E. B. Hurlock, *Rozwój dziecka*, PWN Warszawa 1985, s. 439-440.

⁶³ Tamże, s. 442.

⁶⁴ B. Harwas-Napierała, J. Trempała, *Psychologia rozwoju człowieka*, PWN, Warszawa 2009, s. 132.

Osobowość oznacza także umiejętność czy zręczność w kontaktach społecznych. Rozpatrując osobowość jednostki, oceniana jest ona ze względu na jej zdolności wzbudzania pozytywnych reakcji u różnych ludzi w różnych okolicznościach. Rozumiana jest również jako „najbardziej wyraźne i rzucające się w oczy wrażenie, jakie jednostka wywiera na innych ludziach”. Można wtedy mówić, że ktoś ma osobowość agresywną, lękliwą czy uległą. Osobowość w powszechnym rozumieniu może być dobra lub zła. Według Allporta osobowość to jest to, czym naprawdę jest człowiek⁶⁵.

Zdaniem H. Wallona osobowość i charakter rozwijają się dzięki wymianie społecznej. „Dziecko staje się człowiekiem przez podwójne odbicie: siebie w innych i innych we własnej osobie”⁶⁶.

Generalnie pojęcie osobowości w psychologii należy do najtrudniejszych i najbardziej wieloznacznie pojmowanych terminów. Analizując literaturę można przyjąć, że:

1) Osobowość jest kategorią wyjaśniającą, a nie tylko opisującą postępowanie człowieka.

2) Przez M. Przetacznikową uważana jest za względnie trwałe właściwości charakteryzujące jednostkę.

3) K. Obuchowski uznawał osobowość jako właściwości psychologiczne człowieka, które decydują o jego postępowaniu.

4) Osobowość ma wymiar czasowy, gdyż staje się i trwa przez całe życie jednostki według M. Chłopkiewicz.

5) Reguluje ona i integruje zachowanie się człowieka

6) Otoczenie wywiera silny wpływ na elementy osobowości, jednak w różnym stopniu. Jedne struktury osobowości są bardziej podatne na oddziaływania zewnętrzne

7) Osobowość człowieka kształtuje się i zmienia w ścisłym związku z otaczającym światem. Według Tomaszewskiego, w procesie tym zasadniczą rolę

⁶⁵ C. S. Hall; G. Lindzey; J. Campbell, Teorie osobowości, PWN Warszawa 2004, s. 31.

⁶⁶ M. Chłopkiewicz, Osobowość dzieci i młodzieży. Rozwój i patologia, WSiP Warszawa 1987, s. 89.

odgrywa tutaj środowisko społeczne, w którym „człowiek jest nie tylko przedmiotem oddziaływania środowiska, ale również podmiotem działania dzięki któremu tworzy i zmienia swe środowisko, a także samego siebie.

Jedną z pierwszych typologii postaw rodzicielskich przedstawił L. Kanner, który podzielił je na cztery typy:

- akceptacja i uczucie
- jawne odtrącenie
- perfekcjonizm
- nadmierne chronienie⁶⁷.

Akceptacja i uczucie przejawia się w okazywaniu dziecku miłości i czułości. Zdaniem rodziców dom dzięki obecności dzieci jest ciekawy i wartościowy. Takie podejście wspiera naturalny rozwój dziecka. Jawne odtrącenie jest postawą. Rodzice nie lubią, nie akceptują, a zdarza się, że nienawidzą własnego dziecka i czują się pokrzywdzeni i udręczeni pełniąc rolę rodzica. Dziecko jest zaniedbywane, ma znikomy kontakt z rodzicami. Za niewielkie przewinienia jest surowo karane. Funkcjonowanie w takiej rodzinie wyzwała agresję, a nawet patologiczne reakcje. Stłumione jest okazywanie uczuć wyższych u tak pokrzywdzonych przez rodziców dzieci.

Perfekcjonizm to inaczej postawa życzeniowa w stosunku do dziecka. Rodzice nie akceptują dziecka takim, jakie ono jest i próbują je zmienić, ukształtować wedle własnych życzeń. Wymagają, aby było we wszystkim najlepsze i w związku z tym obwiniają je często za niepowodzenia. Taka postawa budzi w potomstwie frustrację, obsesję, brak wiary w siebie, lękliwość i niepewność.

Typologię postaw, choć bardziej rozbudowaną przedstawia także Philip E. Slater. Opiera się ona na retrospektywnych sprawozdaniach z zachowań rodziców. Autor podaje cztery przeciwstawne postawy:

- pobłażliwość – surowość,
- tolerancja – brak tolerancji,

⁶⁷ Tamże, s. 53.

- ciepło – chłód,
- uzależnienie – separowanie się.

Jest to model uwzględniający zarówno cechy pożądane jak i niepożądane w wychowaniu⁶⁸.

Anna Roe nieco szerzej przedstawiła ten problem. W zachowaniu rodzicielskim dostrzegała dwa podstawowe pojęcia tj. chłód i ciepło. Na ich podstawie wprowadziła sześć głównych typów zachowań, będących wyrazem emocjonalnego stosunku rodziców do dziecka. Są to:

- akceptacja przypadkowa
- akceptacja kochająca
- koncentracja nadmiernie opiekuńcza
- koncentracja nadmiernie wymagająca
- unikanie odrzucające
- unikanie zaniedbujące⁶⁹.

Charles E. Schaefer, prowadził systematyczne badania nad zachowaniem się matek wobec dzieci. Na podstawie swoich obserwacji dokonał klasyfikacji postaw rodzicielskich. Przyjął on cztery podstawowe wymiary: autonomię, władzę, miłość, wrogość.

Władzę i autonomię określają postawy posiadania i swobody, natomiast miłość i wrogość to postawy akceptacji i odrzucenia⁷⁰.

Najbardziej popularną typologią jest typologia Marii Ziemskiej opracowana na podstawie badań dotyczących układu stosunków między rodzicami a dziećmi. Typologia ta zawiera prawidłowe postawy (korzystne dla rozwoju dzieci) i niewłaściwe postawy rodzicielskie.

Cztery główne przeciwstawne pary postaw w typologii Marii Ziemskiej to:

- 1) akceptacja – odrzucenie
- 2) współdziałanie – unikanie

⁶⁸ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1973, s. 43.

⁶⁹ Tamże, s. 55-56.

⁷⁰ Tamże, s. 46.

3) rozumna swoboda – nadmierne ochranianie

4) uznanie praw – nadmierne wymaganie

Postawy te kształtują aktywne, szczęśliwe, radosne, pewne siebie dzieci, lub dzieci zamknięte w sobie, nieśmiałe, pełne lęków, obaw i braku wiary we własne siły, możliwości.

Kształtowanie się właściwego kontaktu z dzieckiem dokonuje się wówczas, gdy rodziców cechuje „autonomia wewnętrzna i zrównoważenie uczuciowe”⁷¹. Podejście do dziecka będzie nastawione wtedy na rzeczywiste jego potrzeby. Takie zachowanie rodziców rodzi właściwe postawy, którymi są:

- akceptacja dziecka
- współdziałanie z dzieckiem
- dawanie dziecku swobody
- uznanie praw dziecka⁷².

Co sprzyja kształtowaniu się właściwych relacji z dzieckiem. Ważne jest podejście do dziecka bez przesadnego zaangażowania, ale i bez zbyt dużego dystansu. Relacja ta nie powinna być ani zbyt napięta, ani zbyt luźna, czyli ma to być takie podejście, które można nazwać właśnie zrównoważonym, swobodnym podejściem, w którym dziecko i jego potrzeby są traktowane z uczuciem, są szanowane, a ich prawa są respektowane.

Podejście to nie może być ani władcze, dyrygujące, ale też nie może być uległe czy bierne, lecz oparte na pewnej autonomii wewnętrznej, w miarę stanowcze i stałe oraz konsekwentne, dające oparcie dziecku i poczucie bezpieczeństwa⁷³. Jest to niezmiernie ważne, gdyż jak twierdzi Maria Ziemska „prawidłowy kontakt z dzieckiem kształtuje się dzięki zrównoważeniu uczuciowemu rodziców”⁷⁴.

Przyjrzyjmy się teraz bliżej wyżej wymienionym postawom rodzicielskim.

Spośród postaw pozytywnych na pierwszym miejscu można postawić postawę akceptacji.

⁷¹ Tamże, s. 70.

⁷² Tamże, s. 71-72.

⁷³ M. Ziemska, Postawy rodzicielskie, Wiedza Powszechna, Warszawa 1969, s. 70.

⁷⁴ Tamże, s. 75.

Akceptacja dziecka to przyjmowanie dziecka takim, jakie ono jest. Akceptacja cech fizycznych, usposobienia, możliwości umysłowych bądź trudności z jakimi boryka się dziecko. Rodzice uznający tą postawę, rozumieją indywidualne potrzeby, problemy na jakie napotyka się wychowanek w swoim życiu i starają się go wspierać. Postawa akceptacji nie może być i nie jest bezkrytyczna. Rodzice zwracają dziecku uwagę, ganią je kiedy robi coś złego. Krytykują jego złe zachowanie, a nie jego samego. Umożliwiają dziecku uczuciową niezależność, oraz zapewniają poczucie bezpieczeństwa. Dziecko czuje się kochane i akceptowane⁷⁵. Postawa ta jest podstawowym warunkiem, do tego aby stworzyć prawidłową atmosferę w rodzinie, nienaganne relacje między rodzicami a dzieckiem.

Współdziałanie w postawie tej rodzice wyrażają swoją gotowość do uczestnictwa w życiu dziecka. Opiekunowie są zaangażowani i zainteresowani zabawą, pracą dziecka oraz przejawiają stale angażowanie dziecka w sprawy domu, rodziny, na miarę jego możliwości. Rodziców tych cechuje aktywność w kontaktach z dzieckiem. Formy współdziałania są różne, zmieniają się w zależności od okresu rozwoju, w którym znajduje się dziecko. Do tych form zaliczyć można współdziałanie w zabawie, w nauce, udzielanie odpowiedzi na zadawane przez dziecko pytania, wyjaśnianie wątpliwości dziecka, wspólne dyskusje⁷⁶.

Wiele badań empirycznych ukazuje, że postępowanie rodziców wobec dzieci przepełnione jest ładunkiem emocjonalnym i wywołuje u dziecka odzew w postaci określonego zachowania. Można określić to jako wzajemne oddziaływanie czyli interakcję między rodzicami a dziećmi Barbara M. Bishop na przykład stwierdziła, obserwując luźne interakcje między matkami a dziećmi w wieku przedszkolnym, że przy braku akceptacji matki do pewnych zachowań, działań dziecka występowały u niego zachowania agresywne oraz duży negatywizm. Matki nazbyt krytyczne, dyrygujące i despotyczne wywoływały u dzieci niechęć do współpracy i współdziałania. Agresja powiązana z dużym pobudzeniem pojawiała się w momencie usuwania się matki od kontaktu z potomkiem. Inne badania ukazują nam podobny

⁷⁵ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1969, s. 71.

⁷⁶ Tamże, s. 71-72.

skutek. Rodzice zbyt nachalni, lubiący się wtrącać, wywoływali u dzieci najczęściej opór i wrogość wobec nich. Nastawienie rodziców karzące, ganiące, grożące wywoływało wzmożoną krzykliwość u dzieci.

Przy nadmiernym ochranianiu dziecka, traktowaniu go jako młodsze, niż jest w rzeczywistości, dziecko to nie ma możliwości nauczyć się samodzielności, nie potrafi być kreatywne i bystre. Postawa ta nie sprzyja rozwojowi umysłowemu. Dzieci te są społecznie niedojrzałe, zahamowana jest aktywność oraz zdolność koncentracji. Występuje opóźnienie dojrzałości emocjonalnej oraz społecznej. Dzieci te są bierne, mało aktywne, ustępują innym lub zachowują się jak „rozpieszczone dziecko” z tendencją do nadmiernej pewności siebie, zuchwalstwa, zarozumialstwa. Zdarza się że tyranizują matkę lub całą rodzinę, bywają egoistyczne i uważają że wszystko się im należy, jednak jak zostaną same, bywają niepewne, niespokojne, nieporadne i nieszczęśliwe⁷⁷.

Dzieci wychowywane przez rodziców odtrącających cechuje obniżenie ilorazu inteligencji, a także nieumiejętność wykorzystywania posiadanych zdolności. Autokratyczna postawa rodzica bądź obojga opiekunów nie sprzyja rozwojowi umysłowemu. U dzieci odrzuconych stwierdzono niestalość emocjonalną, zachowanie buntownicze i agresywne. Utrudnione miały nawiązywanie pozytywnych relacji z rówieśnikami⁷⁸.

Postawa odtrącająca sprzyja zahamowaniu rozwoju uczuć wyższych, dzieci wchodzą w konflikt z prawem przez na przykład kradzieże. Bywają kłótlive, nieposłuszne, kłamią, cechuje je zachowanie antyspołeczne. Albo też mogą wykazywać zupełnie odmienne cechy takie jak otyłość, pozory niedorozwoju, nieśmiałość i zachowanie zastraszające. Nie zaspokajanie elementarnej potrzeby jaką jest potrzeba miłości i bliskości, brak życzliwych i ciepłych uczuć powoduje, że dziecko nawet w rodzinnym domu może czuć się sierotą jak to zauważył Janusz Korczak⁷⁹.

⁷⁷ Tamże, s. 84.

⁷⁸ Tamże, s. 46.

⁷⁹ Tamże, s. 82.

Postawa unikająca także należy do postaw negatywnych i powoduje, że dzieci wychowane w atmosferze samotności nie potrafią nawiązywać trwałych więzi uczuciowych, są niestałe w swych uczuciach, nastawione są antagonistycznie do społeczeństwa. Bywa, że mają problemy z nauką, nie lubią szkoły, gdyż mają problemy z koncentracją, są nieufne, czasem bojaźliwe, zdarza się, że wchodzi w konflikt z rodzicami i ze szkołą. W skrajnych przypadkach dzieckiem takim zajmuje się opieka społeczna. Postawa nadmiernie wymagająca, krytyczna sprzyja rozwijaniu się u dziecka cech negatywnych takich jak brak poczucia pewności siebie, niepewność, lękliwość, brak wiary we własne siły. Poprzez doznawaną ciągłą krytykę dziecko zamyka się w sobie, ma problemy z koncentracją oraz problemy w szkole. Ma duży problem z przystosowaniem społecznym. Postawa ta może ulec osłabieniu, kiedy dziecko wykazuje dobre relacje z rówieśnikami i decyduje się zbuntować przeciwko rodzicom. Ale to dotyczy dzieci starszych⁸⁰. Generalnie u dziecka może występować frustracja, rozżalenie, a nawet obniżenie nastroju, bądź depresja, gdy nie potrafi sprostać wymaganiom rodziców. Odczuwa silne poczucie winy za własną niedoskonałość i nieudolność, albo pojawiają się zachowania agresywne u dziecka, na początku ukrywane, ale z czasem okazywane rodzicom lub rówieśnikom. Niestety, ale zdarzają się nawet próby samobójcze w rodzinach o zaostrzonym rygorze⁸¹.

Postawy pozytywnie oddziałujące na dziecko sprzyjają rozwojowi umysłowemu, społecznemu. Postawa akceptacji wzmacnia chęć współdziałania, dzięki niej rozwijają się przyjazne uczucia, oraz pozytywny, przyjazny stosunek do innych. Dobry humor, koleżeńskość, odwaga, pewność siebie to tylko niektóre cechy charakterystyczne dla stylu demokratycznego. Ten styl wychowania choć omówiony już w tej pracy, sprzyja wszechstronnemu rozwojowi intelektu. Wzmocniony jest iloraz inteligencji dzieci i nie ma to nic wspólnego z ilorazem inteligencji rodziców. Aby umysł dziecka mógł prawidłowo się rozwijać, niezbędna jest atmosfera ciepła uczuciowego, swobody, zapewnienia poczucia bezpieczeństwa oraz dużej stymulacji rozwojowej⁸².

⁸⁰ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1969, s. 83.

⁸¹ M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza 2*, PWN, Warszawa 1994, s. 139.

⁸² M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1969, s. 45.

Przy postawie współdziałania dziecko rozwija w sobie zaufanie do rodziców, doskonale wie, że może liczyć na ich pomoc i radę. To daje mu poczucie bezpieczeństwa i spokoju. Dzięki wdrażaniu dziecka w sprawy domowe, uczy się podejmować decyzje, wie, że należy liczyć się ze zdaniem innych. Ma poszanowanie do pozostałych członków rodziny oraz do ludzi w ogóle. Dziecko ma dobrze rozwiniętą wiarę we własne siły i możliwości, dzięki temu, że przebywa z osobami okazującymi mu uczucia miłości i akceptacji. Dziecko rozwija się prawidłowo pod względem społecznym, umysłowym, fizycznym. Nie zniechęca się, gdy na drodze pojawiają się trudności i przeszkody. Potrafi troszczyć się o siebie i innych⁸³. Podobnie na dziecko wpływa postawa rozumnej swobody. Dzięki otrzymywanej swobodzie dziecko uczy się odpowiadać samo za siebie w miarę jego możliwości wiekowych. Jest odważnie, pewne siebie, kreatywne i samodzielne. Dziecko rozwija swoją niezależność w działaniu dlatego, że dziecko otrzymuje pole do własnej inicjatywy. Uznanie praw dziecka także stwarza warunki do tego, że dziecko jest lojalne i solidarne w stosunku do członków rodziny, nie jest zależne od najbliższych⁸⁴.

Podsumowując, wiele dzieci buntuje się przeciw używaniu władzy rodzicielskiej i postanawiają zrobić coś zupełnie przeciwnego, niż to czego oczekują od nich dorośli. Na przykład rodzicom bardzo zależy na bardzo dobrych stopniach w szkole u dziecka, natomiast on, wiedząc o tym specjalnie nie przykłada się do nauki. Inny przykład. Nastolatek noszący długie włosy nie jest akceptowany ani przez rodziców, ani przez nauczycieli, którzy usilnie namawiają go do tego, aby ściął włosy. On jednak tego nie robi dla samej zasady. Dlatego właśnie, że im na tym zależy. Wynika z tego fakt, że nie tylko dorośli, ale i dzieci czują silną potrzebę decydowania o sobie. Chcą być szanowane i akceptowane niezależnie jak radzą sobie w szkole, czy jak wyglądają⁸⁵.

⁸³ M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza 2*, PWN, Warszawa 1994, s. 135.

⁸⁴ Tamże, s. 136.

⁸⁵ Korzystałam w niniejszym opracowaniu z materiału przygotowanego do pisanej pod moim kierunkiem pracy pani Agnieszki Świątkowskiej dotyczącej postaw rodziców i ich wpływu na kształtowanie osobowości dziecka.

ВПЛИВ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ НА ПОЛІПШЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА

Марина Безбах

Світлодарська загальноосвітня школа

Світлодарськ, Україна

marina.berestovaya.95@gmail.com

Постановка проблеми. В наш час проблема втрати духовних цінностей звучить особливо гостро. Людьми, які забули про життя по совісті, милосердя, співчуття, чесності, повазі, доброті, у одних інтереси: можливість завести потрібні знайомства, щоб отримати вигоду і тепле містечко, вигідно одружитися або вийти заміж. Пусті балачки, плітки, інтриги – головне, чому присвячене життя цих людей, що втратили духовні орієнтири, представляють патологічну нездатність до еволюції і духовному зростанню.

Суспільство, втративши свій духовний стрижень основою критерій моралі по суті, втрачає цілісну систему моральних принципів свого внутрішнього світу. Утворена порожнеча гнітить людину в середині, і вона відчуває, що щось втрачено, та відчуває повною мірою виникнену порожнечу. Наприклад, застосовуючи різні наркотичні речовини, людина відчуває, як порожнеча всередині неї скорочується, стає незначною. Помічено, що певні чесноти, цінності і норми – віра, надія, любов, мудрість, мужність, справедливість, стриманість, соборність – збігаються в багатьох релігіях. Віра в Бога, в себе. Надія на краще майбутнє, яка завжди допомагала справлятися людям з жорстокою реальністю, пересилити свій відчай. Любов, виражається в щирому патріотизмі, пошані і повазі до старших. Мудрість, що включає в себе досвід наших предків. Стриманість, є одним з найважливіших принципів духовного

самовиховання, вироблення сили волі; під час православних постів допомагає людині зблизитися з Богом, частково очиститися від земних гріхів. Коли кожен з нас усвідомлює, що людське життя це також є цінність, коли він стане нормою поведінки кожної людини, коли ми, нарешті, подолаємо ту роз'єднаність, яка присутня сьогодні в суспільстві, саме тоді ми зможемо жити в гармонії з навколишнім світом, природою, людьми.

Для сучасного суспільства сьогодні необхідно усвідомити важливість переоцінки цінностей свого розвитку, вироблення нової системи цінностей. Проблема духовно-ціннісного протиборства до недавнього часу залишалася осторонь від уваги вітчизняних та зарубіжних дослідників. Проте останнім часом до неї все частіше звертаються психологи, соціологи, філософи та ін.

Аналіз досліджень та публікацій. У роботах багатьох дослідників у тому числі і Афанасьєва М. Н., Зіміна Н. З., Паніна Д. А. вивчаються проблеми втрати духовних цінностей, духовність застосовується як заперечення залежності людського існування від матеріального і тілесного вигляду житті людини. Духовність в залежності від виникнення переживань і духовних криз також розглядалася в дослідженнях Станіслава Грофа. В рамках трансперсональних навчань дане поняття трактувалося, як якесь зцілення з використанням шаманізму і інших традиційних культур. Так само Віктор Франкл розглядає це явище як щось вище над антропологічними вимірами суб'єкта. П. А. Сорокін розглядав в наявності цілісної і стійкої системи духовних цінностей та їх узгодженості найважливішу умову, як внутрішнього соціального світу, так і світу міжнародного. Психологи К. А. М. Андрєєва, розглядаючи ціннісне самовизначення особистості в суспільстві, зачіпали проблему зіткнення різних цінностей на особистісному рівні. Слід визнати, що проблема вивчення протиборства духовних цінностей, а також вдосконалення протидії нав'язуванню в її рамках руйнують цінності, які залишаються маловивченою. Таким чином, практично не дослідженим залишається питання виявлення глибинних основ духовно-ціннісної систем суспільства в контексті протистояння з іншими ціннісними системами.

Метою статті є вивчення впливу духовних цінностей на поліпшення якості життя суспільства. Для цього необхідно вирішити такі завдання: основні духовно-ціннісні поняття; значення і проблеми духовних цінностей у житті суспільства; показати вплив духовних цінностей на якість життя суспільства.

Виклад основного матеріалу. Цінності – це внутрішні принципи, переконання, в які людина вірить і тримається за них, він вважає свої цінності важливими і якщо це буває потрібно, готовий відстоювати їх [3, с. 10]. Цінності можуть нести як позитивний, так і негативний характер.

Можна навести багато прикладів цінностей. Наприклад, шкідливі звички: куріння, алкоголь і навіть наркотичні речовини можуть стати цінностями для людини, яка буде навіть в них шукати плюси і захищати їх. Ті, хто вживають алкоголь вважають, що він корисний для організму, стерилізує його від інфекцій різного роду і що випивати алкоголь час від часу необхідно. Спиртні напої, нібито розширює судини, допомагають розслабитися і піти від проблем. Про те, що алкоголь згубно впливає на організм ніхто звичайно не замислюється.

Духовні цінності з точки зору філософії включають в себе мудрість, поняття істинної життя, розуміння цілей суспільства, розуміння щастя, милосердя, терпимість, самосвідомість. Поняття охоплює суспільні ідеали, установки й оцінки, а також нормативи і заборони, цілі і проекти, еталони і стандарти, принципи дії, виражені у формі нормативних уявлень про благо, добро і зло, прекрасне і потворне, справедливе і несправедливе, правомірне і протиправне, про сенс історії і призначення людини і т. п.

Духовність в загальному сенсі є сукупністю проявів духу в світі і людині. В сучасному релігієзнавстві духовність розглядається як найбільш загальна риса, що характеризується досвідом, який виникає всередині людських переживань, вищим рівнем розвитку і саморегуляції зрілої особистості, вплив на яку має культура. Поняття «духовний» походить від слів «дух», «душа». Це свідчення того, що потрібно цінувати душевні якості людей [3, с. 10].

Духовні цінності об'єднання важливих для людини моральних, етичних і релігійних понять. До них відносяться любов, повага, дружба, чесність, відданість, миролюбність, розуміння, творчість. Будь-яка людина в тій чи іншій мірі залежить від матеріальних благ. Але не можна ставити матеріальне благополуччя вище духовних принципів [3, с. 10].

Найважливішими духовними цінностями стають взаєморозуміння між націями, готовність до компромісу заради досягнення загальнолюдських цілей, тобто головною духовною цінністю є любов у найширшому значенні цього слова, любов до всього світу, до всього людства без поділу його на нації і народності. Духовні цінності мотивують поведінку людей і забезпечують стабільне ставлення між людьми в суспільстві. Духовні цінності в філософії буддизму умовно розділені на дві групи: цінності, що мають відношення до зовнішнього світу, і цінності, що відносяться до внутрішнього світу [1, с. 123]. Цінності зовнішнього світу тісно пов'язані з соціальною свідомістю, поняттями етики, моралі, творчості, мистецтва, з розумінням цілей розвитку науки і техніки. До цінностей внутрішнього світу відносять розвиток самосвідомості, особистий розвиток, духовне виховання і т. п.

Руйнування змістовної структури і сутнісних ознак духовно-ціннісної системи суспільства, вихід на перший план примітивних матеріально-егоїстичних переваг через нав'язування споживацького ставлення до життя роз'єднує єдність суспільства, розхитує дружні, відносини із взаємоповагою між різними народами, стійкий характер наявних ціннісних підстав, розмитість ієрархії ціннісних переваг формує у суспільства швидко прогресуючу бездуховність, байдужість до проблем.

Виникнення і динамічне поширення духовно беззмістовних цінностей в молодіжному середовищі не сприяє, а іноді і прямо відштовхує людей від збереження і примноження духовних традицій, моральних норм і правил. Конкуренція між різними духовними цінностями органічно притаманними суспільству протягом усієї його історії входить в даний час в новий етап свого розвитку, етап протистояння, в якому руйнівні для соціуму цінності

нав'язуються певними соціальними аспектами, для досягнення своїх егоїстичних цілей. У сучасній динамічній історичній ситуації проблема протиборства духовних ціннісних систем сучасного суспільства виявляється особливо важливою.

Слід визнати, що від обґрунтованого вибору духовних ціннісних систем кожною людиною, вільного від впливу інформаційно-комунікативних маніпуляцій, значною мірою залежить наше майбутнє. У зв'язку з цим виникає необхідність розгляду можливостей актуалізації протиборства духовних ціннісних систем в інтересах захисту справжніх ціннісних смислів від заміни їх на одномоментні ціннісні потреби.

У духовних цінностях виражаються суспільна природа людини, а також умови його існування. Це своєрідна форма відображення суспільною свідомістю об'єктивних тенденцій розвитку соціуму. У поняттях прекрасного і потворного, добра і зла, справедливості, істини та інше людство висловлює своє ставлення до реальності і протиставляє їй певний ідеальний стан суспільства, яке має бути встановлено.

З віком пріоритети змінюються. Це відбувається під впливом оточуючих людей і подій, що сталися. У дошкільному віці діти цінують дружбу, батьківську любов, і їм байдуже, які матеріальні предмети і блага їх оточують і багаті їхні друзі. У шкільному та підлітковому віці діти звертають увагу на рівень достатку своїх і чужих батьків. Часто духовні і моральні принципи йдуть на другий план. У старшому віці приходить усвідомлення, що за гроші не купити чесність, довіру, любов, та інші моральні цінності стають пріоритетними. Важливо з ранніх років прищеплювати дітям доброту, любов, вірність, щирість, терпимість, здатність розуміти і співчувати.

Духовні цінності мають на увазі наявність в них духу. Розвиток і посилення свого внутрішнього Духу, духовного тіла [2, с. 311].

Усвідомлення того, що ці цінності ми відкриваємо всередині себе, перш за все для себе і свого блага, а не для очей оточуючих. Ми вибираємо бути саме такими, якими хочемо бачити саме себе.

Можна привести в приклад такі духовні цінності: чесність; усвідомленість; відповідальність; любов до своїх батьків; повагу до будь-якої форми життя; миролюбність; стійкість до стресів; прийняття; вірність; віра в себе; співчуття; щирість; любов до сім'ї. Їх можна перераховувати довго. Щоб бути чесними з оточуючими нас людьми, потрібно спочатку бути чесними із самими собою, щоб бути щирими з іншими, потрібно навчитися не брехати самому собі. Щоб любити людей, потрібно спочатку полюбити себе.

Все починається з нас самих, з нашого ставлення до самого себе. Якщо ми себе не любимо і не приймаємо, то і ставлення оточуючих до нас буде таким же. Всі ці цінності, якщо ми їх використовуємо, роблять нас сильнішими.

Висновки. Духовна діяльність здійснюється заради задоволення духовних потреб, потреби людей у створенні і освоєнні духовних цінностей. Найважливіші серед них – потреба в моральному вдосконаленні, у задоволенні почуття прекрасного, в сутнісному пізнанні навколишнього світу. Духовні цінності виступають у формі ідей добра і зла, справедливості і несправедливості, прекрасного і потворного і т. п. До форм духовного освоєння навколишнього світу відносяться філософське, естетичне, релігійне, моральне свідомості. До форм суспільної свідомості відносять і науку. Система духовних цінностей має безпосередній вплив на поліпшення, розвиток якості життя суспільства.

Література

1. Анісімов С. Ф. Духовні цінності: виробництво і споживання // С. Ф. Анісімов. – М.: Думка, 1988. – 253 с.
2. Невиданий Достоевський. Записні книжки і зошити. 1860-1881. // Литературное наследство. Т. 83. – М., 1971. – С. 417.
3. Педагогічні умови духовно-морального виховання курсантів військового вишу: автореферат дис. ... кандидата педагогічних наук: 13.00.02 / Багаттям. Держ. ун-т ім. Н. А. Некрасова. – Кострома, 2006. – С. 18.

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Іван Лопушинський¹, Олена Ковнір²

Херсонський національний технічний університет

Херсон, Україна

¹doctordumetaua@meta.ua, ²Lopushynskaya@ukr.net

З проголошенням Україною незалежності, виходом її на шляхи демократичного державотворення особливої ваги й актуальності набули питання мовного відродження. В умовах сьогодення постає завдання цілісного українознавчого підходу до розв'язання мовних проблем, визначення ролі української мови в осмисленні націєтворчих і загальнодержавних процесів, оскільки усвідомлення належності до однієї мовно-культурної спільноти є запорукою політичної стабільності національної держави [3, с. 3].

Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Національна доктрина розвитку освіти в Україні в XXI столітті, Концепція розвитку загальної середньої освіти, Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2015-2019 рр., Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки спрямовують сучасну школу на виховання громадянина як високоморальної особистості, яка плекає українські традиції, духовні цінності, володіє відповідними знаннями, уміннями та навичками, здатна реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства, сповідує європейські цінності, готова до виконання обов'язку із захисту Батьківщини, незалежності та територіальної цілісності України.

Одним із напрямів гуманітарної освіти в Україні є визнання людини як особистості і найвищої цінності суспільства. У формуванні такої особистості надважливу роль відіграє рідна мова. Проте, специфічні умови, у яких тривалий

час проживав наш народ, і ті, чинники, що породили національний нігілізм, байдужість до мови і культури свого народу, спричинили ситуацію, коли значна частина українців не знає (почасти – і не хоче знати) рідної мови або володіє нею недосконало, а в багатьох українських сім'ях ще досі послуговуються російською мовою.

Водночас, українська мова є мовою українського народу, отже, лише вона має бути рідною для кожного, хто вважає себе приналежним до української нації. У той же час історія розпорядилася так, що чимало українців, як в Україні, так і за її межами не мали можливості оволодіти рідною мовою, хоча духовний зв'язок зі своєю нацією зберігали. Саме тому з метою уникнення повної денаціоналізації, ці люди передусім мають оволодіти рідною мовою як найголовнішим засобом зв'язку зі своїм народом, його культурою, звичаями, традиціями, мистецтвом, літературою [5, с. 15].

Як відомо, становлення нової української школи відбувається за умов прискорення глобальної інтеграції у світове товариство, зростання впливу етнічного чинника на процеси збереження цілісності національної державності та відновлення духовних пріоритетів суспільства. На часі актуальною є потреба формування духовно-багатої, національно-мовної особистості. За сучасних умов розбудови держави та оновлення змісту освіти актуальності набула ідея всебічного розвитку та творчого потенціалу особистості, яка здатна вправно володіти всіма засобами рідної мови в усіх видах мовленнєвої діяльності [1, с. 88].

У цьому зв'язку останнім часом активізувалася увага вітчизняних учених до проблеми виховання національно-мовної особистості, яка повинна вільно володіти українською літературною мовою «як засобом інтелектуально-культурних досягнень і способом їх презентації в суспільстві». Виховання національно свідомої мовної особистості вчені розглядають як складний процес формування мовної, мовленнєвої і комунікативної компетентності індивіда (Білавич Г. В., Біляєв О. М., Лопушинський І. П., Мамчур Л. І., Пентилюк М. І., Хом'як І. М. та ін.). Так, І. М. Хом'як, зокрема, зазначає, що в сучасних умовах

розбудови Української держави особливої актуальності набула проблема становлення особистості, яка здатна вправно володіти засобами рідної мови в усіх видах мовленнєвої діяльності [6].

Сам тому процес навчання й виховання має неодмінно спиратися на рідномовну основу, тільки тоді він буде ефективним і результативним. Лише рідна мова, засвоювана в своїх початках у сім'ї й системно поглиблювана в школі, забезпечить формування в дітей національної психіки, характеру, світогляду, свідомості та інших важливих складників духовності народу, тільки її засобами можна прищепити дітям питомі духовно-моральні та ідейні цінності й дати розуміння їх провідної ролі в житті та бутті всієї нації.

Національно-мовна особистість – це носій рідної мови, який не лише володіє сумою лінгвістичних знань (знає мовні поняття і відповідні правила чи репродукує мовленнєву діяльність), а саме той, у кого виробилися, сформувалися навички активної роботи зі словом, той, хто вміє активно спілкуватися, досягати поставлених комунікативних цілей і намірів. Водночас, мовна особистість – це мовець, котрий розширює функції мови, творить українськомовне середовище в усіх сферах суспільного життя, відроджує культуру, звичаї й традиції народу, подає зразки висококультурного інтелектуального спілкування літературною мовою [5].

Таким чином, національно-мовна особистість – це людина, що: а) має досконалі лінгвістичні знання з мови в поєднанні з національними особливостями; б) володіє високим рівнем комунікативних умінь; в) любить і поважає рідну мову, яка є для неї єством, частиною світогляду та світосприйняття.

Формування національно-мовної особистості учня можна досягти, якщо на кожному уроці, позакласній роботі вчитель виховує увагу до слова, свідоме ставлення до мови як засобу самовираження, спілкування між людьми, передачі почуттів і переживань, ставлення до довкілля. Коли розвивається мовлення, то водночас розвивається й мислення, інтелект, мовленнєва пам'ять, емоційна

сфера особистості, мовне почуття, естетичний смак, розуміння краси української мови, багатство її мовних засобів, виражальних можливостей.

На думку О. М. Біляєва, формування національно-мовної особистості передбачає реалізацію таких завдань: виховання в учнів поваги, зацікавленості до вивчення української мови як до надбання українського народу; розвиток і збагачення українського мовлення, зокрема, власне українською лексикою, стійкими неподільними словосполученнями; організація систематичної розмовної діяльності учнів; широке використання дидактичного матеріалу культурно-історичного й морально-естетичного спрямування; формування умінь і навичок роботи з текстом як з одиницею комунікації, цілісною знаковою формою організації мовлення, основною формою організації мовлення та висловлення думки, повідомлення, а також як з продуктом мовлення, зорієнтованим на виконання конкретного навчального завдання [2, с. 62].

Таким чином, формування національно-мовної особистості означає не лише набуття людиною певних знань, умінь і навичок, але й самовиховання свідомого ставлення до мови, що виражається в прагненні та вмінні мовців спілкуватися рідною (українською) мовою, відповідальному ставленні до власного мовлення, постійній, наполегливій роботі над його вдосконаленням. Національно-мовна особистість любить і шанує рідну (українську) мову, що є для неї смыслом життя, вагомою частиною її світогляду та світосприйняття.

Література

1. Білавич, Галина. Формування національно-мовної особистості як складник етнокультурного виховання в авторській школі «Тривіта» (Львів) // Гірська школа українських Карпат, 2016. – № 15. – С. 87-91.
2. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови: навчально-методичний посібник / О. М. Біляєв. – К.: Генеза, 2005. – 180 с.

3. Лопушинський І. П. Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України: досвід, проблеми та перспективи: Монографія. – К., Херсон: Олді-плюс, 2006. – 456 с.
4. Мамчур Л. Розвиток мовної особистості – пріоритетний напрям сучасної лінгводидактики / Л. І. Мамчур // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми лінгводидактики: реалії та перспективи» [Електронний ресурс] / за заг. ред. І. В. Гайдаєнко. – Херсон, 2016 – С. 105-111.
5. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів за редакцією М. І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2004. – 400 с.
6. Хом'як І. Формування мовної особистості в білінгвальному середовищі // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2010. – № 22 (209), Ч. II. – С. 138-144.

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В КОНТЕКСТІ ДУХОВНОЇ ТА ГУМАНІСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Юлія Малезик

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

Кропивницький, Україна

28julimal@gmail.com

В історії розвитку освітнього процесу в Україні, мистецька освіта завжди виступала однією з основних форм організації внутрішнього світу особистості на соціальній, духовній та гуманістичній основі, засобом розподілу відчуттів, настроїв. Саме тому, професійна підготовка майбутнього фахівця образотворчого мистецтва в контексті духовної та гуманістичної спрямованості потребує розгляду її у цілісності та багатогранності розвитку мистецтва в загальноосвітніх школах України.

Для другої половини ХХ ст. характерно те, що підходи до визначення мети та завдань шкільної мистецької освіти зазнавали значних змін, оскільки цей період у педагогічних пошуках кваліфікується як суперечливий і складний. Підтвердженням є дослідження українських та зарубіжних науковців, які засвідчують, що на сьогодні в педагогічній науці немає єдиних поглядів на проблему професійної підготовки майбутнього фахівця образотворчого мистецтва в контексті духовної та гуманістичної спрямованості, тому виникає потреба звернутися до вивчення окресленої проблеми в історичному аспекті.

Підготовці майбутнього фахівця образотворчого мистецтва в мистецькій освіті, як цілком зрозуміло і художньому вихованню, формуванню духовної

особистості відводилися не останні ролі в організації системи естетичного виховання, оскільки саме таким шляхом можна було здійснювати потужний психологічний вплив на духовний світ особистості, спрямовано формувати громадські відчуття та настрої, що набувало великого сенсу в питаннях відбудови повноцінного суспільства на різних етапах його розвитку.

Отже, в силу цього постає питання у визначенні основних тенденцій розвитку професійної підготовки вчителя образотворчого мистецтва у напрямку естетичного, художнього виховання та освіти, духовному та гуманістичному спрямуванні, і більш того, наголосити на одному з найважливіших інструментів даних явищ – образотворчому мистецтві, що є актуальним та необхідним на сьогоднішній день у розвитку суспільства в цілому та у професійній підготовці студентів художніх дисциплін зокрема. На нашу думку, професійна освіта майбутніх учителів повинна мати особистісний вимір спрямований перш за все на розвиток духовності й гуманізму.

Після Великої Вітчизняної війни розгорнулася активна робота з відновлення роботи шкіл на всіх територіях України. Відбувався перегляд навчальних планів, змісту навчальних програм, що дало змогу перебудувати й змінити методику викладання образотворчого мистецтва в школі, яка безпосередньо відображувалася на підготовці майбутніх вчителів-предметників. Так, починаючи з 50-х рр. на образотворче мистецтво в школі починали звертати увагу як на один із загальноосвітніх навчальних предметів. Формувалося переконання, що в процесі малювання відбувається своєрідне закріплення життєвого досвіду, творче перетворення старих і свіжих життєвих вражень, а тому повноцінна підготовка та розроблення вимог організації навчально-виховного процесу, які можливі лише у разі забезпечення грамотним та освіченим викладачем методики та педагогіки, здатні повною мірою реалізувати завдання і цілі, поставлені перед предметами художнього спрямування, зокрема малюванням [4].

Цілком зрозуміло, що в тому стані, в якому знаходилася вітчизняна освіта в післявоєнний період, вона не могла повністю задовольнити освітні потреби

суспільства, з врахуванням цього та економічного стану країни в цілому, освіта, як і сама держава, потребувала значних реформ. Так, в 1946-1948 рр. відбувається прийняття ряду постанов ЦК партії, що значною мірою визначають подальший напрямок розвитку освіти, та зокрема художньо-естетичної. Так, результати перших кроків відбудови освіти на той час були, досить поверхово проаналізовані на Загальносоюзній нараді, за результатами якої був проведений аналіз навчального процесу 1944-1945 рр. роботи Народного комісаріату просвіти, його міських органів, шкіл та вчителювання, та виконання постанови Раднаркому РСРСР від 21 червня 1944 року, щодо покращення якості навчально-виховної роботи шкіл [2, с. 81-84].

Аналіз спеціалізованої літератури дає змогу стверджувати, що безперечну важливість для подальшого формування та розвитку мистецької освіти, зокрема професійної підготовки майбутнього фахівця образотворчого мистецтва в контексті духовної та гуманістичної спрямованості, мали всесоюзні і республіканські педагогічні читання, на яких розглядалися умови забезпечення взаємозв'язку та взаємозалежності естетичного, морального й фізичного виховання, пропонувалися шляхи і напрями підвищення загальної художньо-естетичної, духовної та гуманістичної культури учнів та майбутніх учителів.

У процесі дослідження ми встановили, що в цей етап формування змісту та завдань професійної підготовки майбутнього фахівця образотворчого мистецтва заважало декілька перешкод, пов'язаних насамперед з нестачею кваліфікованих кадрів у цій галузі. З-поміж них можна виокремити такі:

- значний дефіцит та досить невисокий рівень підготовки вчителів співів, малювання та працівників художнього виховання в шкільних установах;

- досить низький рівень підготовки вчителів в аспекті естетичного виховання, оскільки в педагогічних ВНЗ не звертали належної уваги питанням художньої освіти студентів, тому – загальний рівень художньої культури учителів і класних керівників (а відповідно директорів і завучів) шкіл був невисоким, що вкрай ускладнює впровадження елементів мистецтва в їхню виховну роботу;

– одним із завдань курсу педагогіки та її історії в педагогічному інституті було ознайомлення майбутніх учителів з історичним досвідом естетичного виховання і їх підготовка до практичної діяльності в цій галузі, однак обсяг часу, відведеного на розкриття мети, завдань, змісту, форм і методів естетичного й художнього виховання, не давав змоги забезпечити майбутніх учителів теорією і практикою його реалізації [4; 5].

Як, бачимо, у цей період розвитку шкільної освіти спостерігався очевидний розрив між завданнями школи в галузі художньої освіти учнів та якістю і кількістю підготовки кваліфікованих вчителів.

Досліджуючи тогочасний стан підготовки майбутніх фахівців з образотворчого мистецтва для загальноосвітніх шкіл України другої половини ХХ століття, можна наголосити на наступних характерних недоліках:

– значну недостачу та досить невисокий рівень підготовки вчителів співів, малювання та працівників художнього виховання у позашкільних виховних установах;

– досить низький рівень підготовки вчителів в аспекті естетичного виховання, оскільки в педагогічних ВНЗ не приділялося належної уваги питанням художньої освіти студентів;

– спостерігався явний розрив між завданнями школи у галузі естетичного, духовного виховання учнів і якістю підготовки вчителя засобами образотворчого мистецтва, зокрема [1].

Значне зрушення в розвитку та формуванні мистецької освіти були здійснені наприкінці 50-х років. Зокрема в постанові колегії Міністерства культури УРСР і Міністерства освіти УРСР від 23 травня 1958 р., були визначені чіткі заходи, щодо поліпшення роботи установ культури і освіти у справі художньо-естетичного виховання та навчання дітей і молоді. В методичному напрямку мистецької освіти також констатувалися значні зрушення, які виражаються в поліпшенні забезпечення навчально-методичними посібниками та в розробці нових методичних рекомендацій щодо викладання предметів мистецького напрямку [3].

Лише, у 1960 р. Міністерством освіти України було створено республіканський методичний кабінет художнього виховання дітей, завдання якого було здійснювати науково-методичне керівництво естетичним вихованням у школі і в позашкільних закладах системи Міністерства освіти України. Вивчивши стан естетичного виховання в школах України, проаналізувавши причини недоліків, працівники кабінету звернули увагу Міністерства і педвузів на головну причину недостатнього рівня цієї ділянки роботи – низький рівень естетичної підготовки значної частини випускників педагогічних вузів. Після перевірки стану естетичного виховання в школах і позашкільних організаціях Дніпропетровської, Одеської і Хмельницької областей міністерство освіти України звернуло увагу педагогічних вузів на важливість підготовки випускників до естетичного виховання учнів.

Отже, аналізуючи історичну спадщину вітчизняної педагогіки України, ми маємо можливість визначити і значною мірою позбутися хибних кроків, щодо вибору напрямків розвитку мистецької освіти у напрямку професійної підготовки майбутнього фахівця образотворчого мистецтва в контексті духовної та гуманістичної спрямованості, зокрема. в процесі дослідження окресленої теми нам також вдалося виокремити певні негативні моменти формування і становлення в історії розвитку загальноосвітньої школи України, які необхідно уминати в майбутньому, а саме: формалізм в навчанні і вихованні мистецької освіти; недостатню підготовку викладацьких кадрів в сфері шкільної образотворчої освіти; позбавлення уваги, щодо творчих, духовних й гуманістичних здібностей кожної дитини у процесі мистецької діяльності вчителя образотворчого мистецтва.

Узагальнюючи вище викладене, вважаємо, що саме досвід минулого дає змогу розглянути процес підготовки майбутнього фахівця образотворчого мистецтва в контексті духовної та гуманістичної спрямованості під новим кутом з урахуванням спадщини минулих років, з метою вдосконалення методів навчання за для досягнення найкращого результату у професійній підготовці студентів мистецьких дисциплін.

Література

1. Абдыкеримова М. Педагогические проблемы художественного воспитания учащихся / М. Абдыкеримова. – Фрунзе: Мектеп, 1987. – 56 с.
2. Авер'янова Н. М. Образотворче мистецтво як чинник національного виховання особистості (українознавчий аналіз): дис. ... кандидата філософських наук: 09.00.12 / Авер'янова Ніна Миколаївна. – К., 2007. – 220 с.
3. Алексеева В. В. Изобразительное искусство и школа / В. В. Алексеева. – М.: Советский художник, 1986. – 286 с.
4. Ростовцев Н. Н. Рисование 1-4 классы. Учебник / Н. Н. Ростовцев – М.: Учпедгиз, 1957.
5. Сокальський О. С. Мистецька освіта на Україні / О. С. Сокальський. – К.: Музична Україна, 1967. – 88 с.

АДАПТАЦІЯ ДО ДИТЯЧОГО САДКА ЯК ФАКТОР ЗМІЦНЕННЯ ОСОБИСТІСНОГО РЕСУРСУ ТА ПОКРАЩЕННЯ ЖИТТЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Елліна Панасенко¹, Ганна Цвєткова²

¹Донбаський державний педагогічний університет

Слов'янськ, Україна,

²Національний педагогічний університет

імені М. П. Драгоманова

Київ, Україна

¹ellinapanasenko@ukr.net, ²tsvetkova1271@gmail.com

Процес адаптації – це постійний процес, який супроводжує людину впродовж усього життя. Науковці визначають адаптацію як пристосування будови й функцій організму, його органів до умов середовища, спрямоване на збереження рівноваги. Адаптація – пристосування організму, що відбувається на різних рівнях: фізіологічному, соціальному, психологічному. У психологічній літературі поняття адаптації розкривається як сукупність особливостей біологічного виду, які забезпечують йому специфічний спосіб життя в умовах певного середовища [1]. У дошкільній педагогіці цей термін тлумачиться як активне засвоєння прийнятих у суспільстві норм й оволодіння відповідними формами спілкування та діяльності.

Відповідь на це вічне питання криється не у віці. Готовність до садка – поняття багатопланове, а не просто набір років, навичок і вмінь. Для успішної адаптації дитина повинна досягти певної стадії розвитку: фізичного, розумового й соціального. Більшість дітей вступають до дитячого садка чи ясел у віці від 1,5 до 3 років. Проте з деяких причин буває, що дитина починає відвідувати садок у віці 4-5 років. У будь-якому віці – це різка зміна звичного

способу життя, початок нового періоду. Далеко не всі діти легко сприймають цю зміну. Навіть для найспокійніших, урівноважених, здорових дітей період адаптації до нових умов викликає значні труднощі, не кажучи вже про більш слабких та непристосованих дітей [3; 5].

Готовність дитини до дитячого садка можна визначити за такими критеріями:

1. На прогулянці малюк сам підходить до дітей на майданчику, намагається вступити в контакт.
2. Маля здатне кілька годин на день проводити без мами.
3. Дитина розбірливо може виразити свої потреби словами.
4. Малюк уже досить спритний, уміє самостійно їсти (і пережовувати!), мие руки й умивається, вдягає і знімає із себе основні предмети одягу.
5. До кінця раннього віку в дитини з'являється прагнення до самостійності, її інтереси переміщуються від світу предметів до світу спілкування з дорослими.

Традиційно під адаптацією до дитячого садка розуміють процес пристосування дитини до умов нового середовища. Адаптація є активним процесом, який призводить чи до позитивних, чи до негативних результатів.

Середній строк адаптації – 7-10 днів у ясельному віці; з 3 років – 2-3 тижні; у 5-6 років – 1 місяць. Виникнення в дитини стійкого „адаптаційного синдрому” свідчить про її неготовність до виходу із сім'ї.

Тривалість періоду адаптації залежить від таких причин: особливості вищої нервової діяльності й віку дитини; від рівня розвитку; наявності чи відсутності попереднього тренування її нервової системи; стан здоров'я; різкий контраст між умовами в дитячому садку та сім'ї; різниця в методах виховання в сім'ї.

На успішну адаптацію дитини до умов ДНЗ впливають такі чинники:

1. Вік дитини. Відносно спокійно протікає період звикання дітей 3, 4-5 років. У цьому віці дитина поступово виходить за рамки інтересів сімейного кола. Нічого цього ще немає в малечі 1-3,5 років. Адаптаційний період діти переносять важко. Малюк відчуває неприйняття, паніку, якщо сторонній

дорослий намагається виконати з ним якісь дії. Дитина відмовляється приймати допомогу вихователя. Дає про себе знати й нервові напруження: малюк пригнічений, усе викликає в нього сльози; не відпускає від себе маму ні вночі, ні вдень; довго не може заснути, часто прокидається з плачем.

2. Поведінка дитини. Поведінку в період адаптації важко передбачити навіть дбайливим мамам. Поведінку дитини під час вступу в дитячий садок умовно можна поділити на три групи:

Перша група – сюди належить більшість дітей. Вони різко бурхливо показують своє негативне ставлення до відвідування ЗДО: голосно плачуть, кидаються на підлогу, дряпаються, кусаються, то просяться на руки, то біжать до дверей, нікого не чуючи. Утомившись від бурхливої демонстрації протесту, малюк може несподівано заснути, присівши біля столу, для того, щоб через 3-4 хвилини з новою енергією знову плакати. Діти цієї групи звикають до ЗДО протягом 20-30 днів.

Друга група – кілька дітей, які після розлуки з мамою замикаються, стають дуже напружені й насторожені. У них вистачає сили тільки на те, щоб зробити кілька кроків, забитися в найближчий куточок, від усіх відгородитися. Ці діти ледь стримують плач, сидять, їхній погляд нерухомий, вони не граються, мовчать. І тільки побачивши у дверях маму, оживають, біжать до неї й гірко плачуть. Адаптація таких дітей триває 2-3 місяці.

Третя група – комунікабельні малюки. Переступивши поріг дитячого садка, вони не лякаються, а, навпаки, беруть ініціативу в спілкуванні з дорослими. Протягом дня розповідають дорослому все, що знають. Із задоволенням демонструють свої вміння: самостійно одягаються, роздягаються, їдять, у ліжечку лежать спокійно. Але така ідилія триває недовго (2-3 дні), на більше в дітей не вистачає обсягу інформації. Після цього, побачивши будівлю дитячого садка, вони впадають у відчай, і їхній стиль поведінки стає схожим на стиль дітей першої групи.

3. Досвід дитини. Малюк з великої сім'ї (бабуся та дідусь, брати та сестри) вміє по-різному поводитися з різними членами родини, знає, чого від кого

чекати, з цікавістю обстежує незнайоме середовище. Відрізняється поведінка дітей, батьки яких живуть у маленькому сімейному колі. Їхнє коло спілкування маленьке. У дитини закріплюється симбіотичний зв'язок із матір'ю: залишившись на якийсь час без неї, дитина впадає в паніку. Адаптаційний період дуже важкий і може стати причиною дитячого неврозу. Не маючи великого життєвого досвіду в новому середовищі, дитина може налякатися так, що іноді починає поводитися неадекватно: лазить, хоч і вміє ходити; замовкає, хоч уже почала говорити.

4. Індивідуальні особливості малюка. Якщо дитина активна, комунікабельна, має пізнавальний інтерес, вона адаптується легко, швидко. Інший малюк повільний, спокійний, любить гратися наодинці; шум, голосні розмови однолітків дратують його. Він хоч і вміє сам їсти, одягатися, але робить це повільно, відстає від усіх. Усе це накладає свій відбиток на його ставлення до довкілля. Такій дитині необхідно більше часу на адаптацію. Хворобливим, сором'язливим дітям необхідно всередині тижня влаштовувати вихідний. Але слід пам'ятати, що тривалі перерви затримують і ускладнюють період адаптації [2; 3].

Отже, як показують педагогічні та медичні дослідження, характер і тривалість адаптаційного періоду залежать від таких чинників, як:

- вік дитини (найважче адаптуються до нових умов діти у віці 10-11 місяців до 2 років; після 2 років діти значно легше пристосовуються до нових умов життя);
- стан здоров'я та рівень розвитку дитини (здорова, добре розвинена дитина значно легше переносить труднощі соціальної адаптації);
- індивідуальні особливості дитини (значною мірою поведінка дитини залежить від типу нервової системи);
- рівень натренованості адаптаційних механізмів (діти, які до дитячого садка неодноразово перебували в різних умовах життя, легше звикають до дитячого закладу);

- досвід спілкування з дорослими й однолітками (уміння позитивно ставитися до вимог дорослих та адекватно спілкуватися з іншими дітьми).

Залежно від зазначених чинників адаптація дитини до умов дошкільного закладу може проходити по-різному.

Виділяються групи дітей з „легкою адаптацією”, „адаптацією середньої важкості” та з „важкою адаптацією”.

За „легкої адаптації” негативний емоційний стан дитини триває недовго. У перші дні в неї погіршується апетит та сон, вона мляво грається з іншими дітьми. Але під час подальшого звикання до нових умов усе це проходить протягом першого місяця перебування дитини в дитячому закладі.

За „адаптації середньої важкості” емоційний стан дитини нормалізується повільніше. Протягом першого місяця вона хворіє, зазвичай на гострі респіраторні інфекції. Хвороба триває 7-10 днів і завершується без будь-яких ускладнень.

За „важкої адаптації” емоційний стан дитини нормалізується досить повільно. Інколи цей процес триває кілька місяців. За цей період дитина або хворіє ще раз, часто зі значними ускладненнями, або виявляє стійкі порушення поведінки (намагається сховатися, кудись вийти, сидить та кличе маму). У таких дітей простежується бурхлива негативна емоційна реакція і негативне ставлення до оточення дитячого закладу в перші дні, згодом ця поведінка досить часто змінюється в’ялим, байдужим станом [5].

Т. Гурковська, О. Малєєва визначають такі критерії повної адаптації дитини: прояв ініціативи й незалежної поведінки, соціальна інтеграція та адекватна поведінка в групі, позитивний емоційний настрій, дотримання правил, адекватна поведінка при розлученні з батьками, хороші взаємини з вихователем [2; 4].

Отже, під час адаптаційного періоду особливу увагу необхідно звернути на дітей другої і третьої групи. В адаптаційний період фронтальні заняття з дітьми не проводяться, перевага надається індивідуальним формам роботи. Можлива робота з невеликими підгрупами дітей по 3-4 особи. Не потрібно планувати

вдень більше ніж 1-2 форм роботи. Адаптація вихованця до дитячого садка залежить від багатьох чинників, визначальними серед яких є сім'я й вихователі. Усі діти проходять через три фази адаптації. Тривалість проходження фаз різна залежно від індивідуальних особливостей кожної особистості.

Література

1. Агресія. Анексія. Конфлікт. Соціально-педагогічна та психологічна відповідь на виклики для дітей: метод. рек. для педагогів дошк. навч. закл. – К.: Агентство „Україна”, 2016. – 100 с.
2. Гурковська Т. Вперше до дитсадка / Т. Гурковська // Дошк. виховання. – 1998. – № 11-12; 1999. – № 2.
3. Жердева Е. В. Дети раннего возраста в детском саду (возрастные особенности, адаптация, сценарии дня / Е. В. Жердева. – Ростов н/Д.: Феникс, 2007. – 192 с.
4. Малєєва О. В. Психологічні особливості дезадаптації дітей старшого дошкільного віку та шляхи їх подолання: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Малєєва Оксана Валентинівна. – О., 2013. – 239 с.
5. Стреж Л. В. Сходінки адаптації дітей раннього віку / Л. В. Стреж. – К.: Шк. світ, 2009. – 128 с.

КОЛЬОРОТЕРАПІЯ В РОБОТІ З ГІПЕРАКТИВНИМИ ДІТЬМИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Марія Самарська, Ірина Стенькіна, Юлія Сухачова

Білозерська ЗОШ № 18 Добропільської міської ради Донецької області

Білозерськ, Україна

smariyka21@gmail.com

Увесь цивілізований світ все більше схиляється до тієї думки, що найбільшою цінністю для людини та суспільства, в якому вона живе, є її життя та здоров'я. Відомо, що внаслідок економічних і матеріальних обмежень, екологічної кризи більшість сімей України має дітей, життя яких обтяжене хворобами або несприятливими, соціально-побутовими і психологічними умовами. Навколишній світ стає все жорстокішим, і впливає на дитячу психіку в багатьох випадках негативно, що сприяє порушенням як психічного так і фізичного стану дитини.

На думку психологів О. К. Лютової, Г. Б. Моніної, сьогодні в школах часто можна зустріти дітей неуважних, імпульсивних, з підвищеною руховою активністю, іншим словом – гіперактивних [3]. В. Р. Кучма й І. П. Брязгунов вважають, що причиною гіперактивності можуть бути як генетичні фактори, родові травми, перенесені дитиною хвороби, інфекції, так і соціальні (розлади в родині, асоціальні тенденції в суспільстві тощо) [1]. Занепокоєння таким станом здоров'я дітей, спрямовує діяльність фахівців освітньої галузі до пошуку ефективних технологій, які б дозволили укріплювати їх здоров'я ще змалку.

Проблемою дослідження впливу кольоротерапії на фізичний та психологічний стан людей займалися такі видатні вчені-психологи як О. Н. Лутошкін, В. В. Петрусинський, Є. І. Рогов [2, 5, 6]. Вони вважали, що

певний колір допомагає дітям позбавитися від різних видів порушень і функціональних розладів, відхилень у здоров'ї, в тому числі й сприяє стабілізації емоційного стану гіперактивної дитини, а кольоротерапія допоможе скорегувати її поведінку.

Взагалі, позитивний вплив кольору на самопочуття людини виявляли ще такі відомі давньоєгипетські, давньоіндійські й давньокитайські лікарі і філософи як Гіпократ, Ченино Ченині, Леон Батиста, Леонардо да Вінчі, а також вчені Ісак Ньютон, М. В. Ломоносов, І. В. Гете, Каміль Фламмаріон, О. І. Рерих, В. М. Бехтерев, Р. Штайнер, Лобсанг Рампа тощо.

Досліджуючи проблему активізації оздоровчої спрямованості навчально-виховного процесу в початковій школі, ми поставили перед собою мету укріплення та збереження психологічного здоров'я гіперактивних дітей, стабілізація їх емоційного стану за допомогою кольоротерапії.

Робота проводилась з гіперактивними учнями 1-2 класів Білозерської ЗОШ № 18 Добропільської міської ради Донецької області, які стояли на обліку у шкільного практичного психолога.

В період з травня 2017 року по травень 2018 року ми проводили різноманітні сеанси кольоротерапії для цільової групи дітей, а саме: «опромінювали» або «купали» з кольором, «одягали» дитину в нього, візуалізували, «вдихали», експериментували гратися з кольором (розфарбовувати себе вигаданим пензликом). Кольоротерапію поєднували з повторенням формул самонавіяння, застосовували елементи аутотренінгу. Нижче надаємо авторську розробку вправ аутотренінгу з використанням кольоротерапії (Табл. 1).

Протягом всього періоду роботи для кожної дитини щотижня складали кольороматриці, в яких фіксували домінуючий емоційний стан. Також проводився кількісний аналіз емоційного стану досліджуваних школярів за критеріями, наведеними у таблиці 2. Це дало можливість моніторингу змін, які відбуваються у дітей та корекції плану подальшої роботи з гіперактивними учнями.

Таблиця 1. Вправи аутотренінгу з використанням кольоротерапії

№	Колір	Вправи аутотренінгу
1.	Блакитний колір	Я дивлюсь на блакитний колір, на колір неба, води, дощук, морських хвиль. Він дає мені спокій, терпіння, навчає приймати розумне рішення, не квапитися з висновками. Він проходить скрізь мене, доходить до мого сердечка, розливається по ніжкам, ручкам. З цим кольором я дружу, а значить стаю більш здоровим, розумним, спокійним. Я сам тепер в собі несу цей колір.
2.	Оранжевий колір	Я тримаю і дивлюся на оранжевий колір. Це колір сонця, його промінчиків, осіннього листя, квітів, апельсинів. Він зігріває мене, захищає, несе здоров'я. Він торкається моєї голівки, шийки, грудки, животика, ручок та ніжок. Я відчуваю як він вливається в мене, і я почуваюся здоровішим та на протязі всього дня він буде в мені.
3.	Жовтий колір	Я дивлюсь на жовтий колір, на колір теплої, ніжної, лагідної сонечка. На своїх долоньках я тримаю маленькі сонячні зайчики. І через мої пальчики їх тепло проходить по всьому тілу й зупиняється у моєму животик. Моєму животик добре, тепло та легко. Він очищений, а тому здоровий.
4.	Червоний колір	Я дивлюсь на червоний колір. Це колір червоних маків, стиглих ягід, веселого свята. Він несе мені активність руху, добрий настрій, здоровий апетит, зігріває мене, робить щасливим. Він проникає у моє сердечко, і я стаю бадьорим, радісним і щасливим. Я випромінюю веселий настрій, і всі навколо мене щасливі.
5.	Зелений колір	Я дивлюсь на зелений колір - колір травинки, лісу, листочка. Він найбільший мій захисник. Він знімає з мене втому, наповнює енергією, підвищує захист мого організму. Я здоровий та розумний, спокійно приймаю незнайоме. Я буду гарно вчитися, пізнавати нове, сміливо долати перешкоди.
6.	Веселка	До нас завітала веселка. Поглянь, яка вона красива, як щедро дарує свої різнокольорові промінчики. Візьми їх у руки та відчуй, як вони зігрівають тебе, захищають, несуть здоров'я. (повторення дитиною – зігрівають, захищають, несуть здоров'я). Промінчики торкаються голівки, лоба, носика, шийки, грудки, животика, ручок, ніжок (відповідні рухи). Я глибоко вдихаю в себе енергію різнокольорових промінців. Я відчуваю, як вона вливається в мене, і я почуваю себе здоровішим (повторення дитиною). І на протязі всього дня вони будуть в мені.

Джерело: авторська розробка.

Таблиця 2. Критерії аналізу емоційного стану школярів

Колір	Показники емоційного стану, настрої дитини	Кількість балів
Червоний	Захоплений	+3
Оранжевий	Радісний, теплий	+2
Жовтий	Світлий, приємний	+1
Зелений	Спокійний, врівноважений	0
Синій	Незадовільний, сумний	-1
Фіолетовий	Тривожний, напружений	-2
Чорний	Занепад, смуток	-3

Порівняльний аналіз емоційного стану та домінуючого настрою дітей експериментальної групи представлено на Рис 1, 2.

**Аналіз емоційного стану дитини за результатом кольороматриці настрою
(травень 2017 року)**

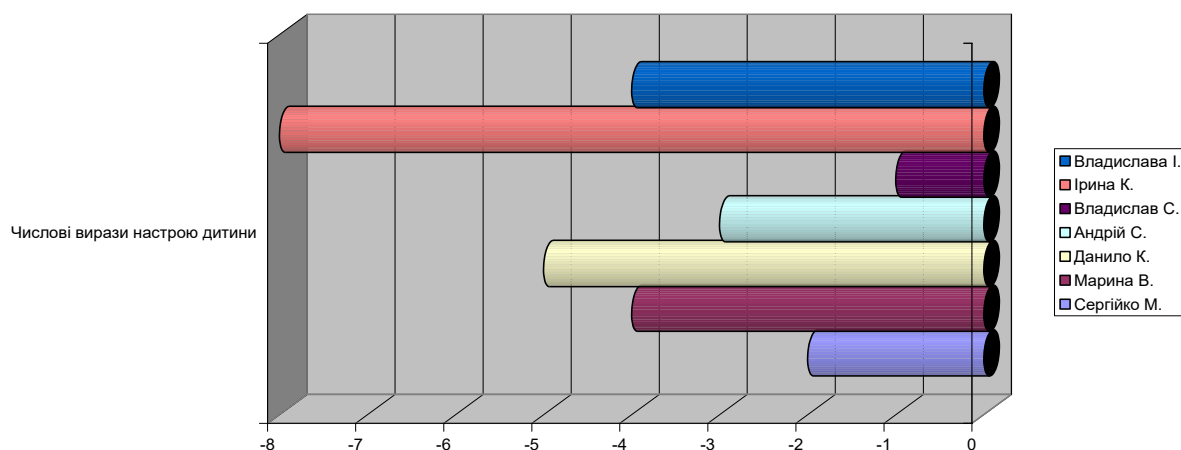

Рис. 1. Порівняльний аналіз емоційного стану та домінуючого настрою дітей експериментальної групи (травень 2017 року)

**Аналіз емоційного стану дитини за результатом кольороматриці настрою
(травень 2018 року)**

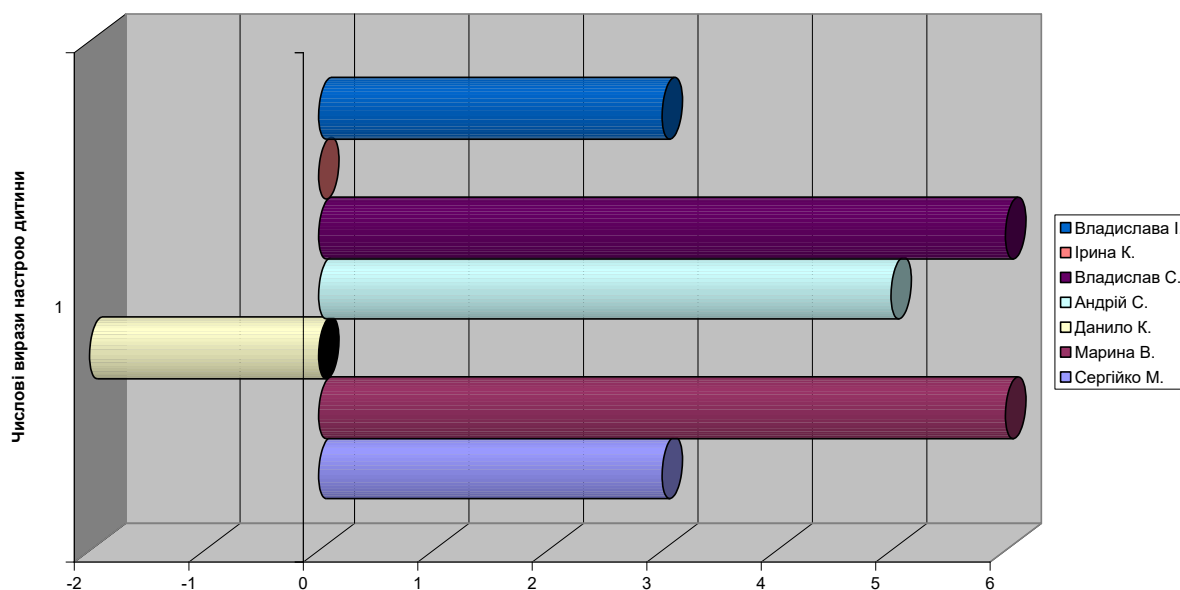

Рис. 2. Порівняльний аналіз емоційного стану та домінуючого настрою дітей експериментальної групи (травень 2018 року)

Результати порівняльного аналізу вказують на явну позитивну динаміку досліджуваних емоційних показників респондентів.

Все це доводить факт позитивного впливу кольоротерапії на покращення та стабілізацію емоційного стану дитини. Колір ненав'язливо допомагає дитині заспокоїтися, перемкнутися з активних дій до більш спокійнішої діяльності, підвищити концентрацію уваги, посидючість, зменшити агресивність, імпульсивність, дратівливість і направити емоції в більш продуктивне русло не лише завдяки кольоротерапевтичним сеансам, а й за допомогою корекції колірної гамми одягу, інтер'єру тощо.

Висновки. Аналізуючи вище сказане, можна відзначити, що:

1) Проблема активізації оздоровлювальної спрямованості начально-виховного процесу в початкових класах загальноосвітніх шкіл є актуальною проблемою сучасної вікової психології;

2) Укріплення та збереження психологічного здоров'я гіперактивних дітей за допомогою кольоротерапії допомагає покращити й стабілізувати їх емоційний стан;

3) Кольоротерапія має низку переваг у порівнянні з іншими напрямками арттерапії, а саме:

- доступність для дітей молодшого шкільного віку – діти дуже люблять грати з кольором;

- допомога укріпленню здоров'я, як фізичному так і психічному – міняючи світлові та кольорові режими, можна впливати на функції вегетативної нервової системи, ендокринних залоз та інші життєво важливі органи та процеси організму дитини;

- не потребує спеціального обладнання, не займає багато часу – для занять можна використовувати звичайний кольоровий папір, кольорові хустинки, стрічки, штори, іграшки, одяг та інше;

- не має протипоказань;

- можливість поєднання з іншими напрямками арттерапії – музикотерапією, звукотерапією, ароматерапією;

- самостійне застосування дітьми – надає можливість використовувати знання про колір на практиці, враховуючи власний стан здоров'я чи настрій;
- різноманітність форм роботи – аутотренінги, картини, інтер'єр, одяг, кольорове скло та інше;
- розвиток смаку, естетичних здібностей учнів.

Література

1. Кучма В. Р. Синдром дефицита внимания с гиперактивностью у детей / В. Р. Кучма, И. П. Брызгунова. – Москва // Детская патопсихология: хрестоматия: учебное пособие / Сост. Н. Л. Белопольская. – 3-е издание, стереотипное. – Москва: Когито-Центр, 2004. – С. 330-350.
2. Лутошкин А. Н. Методика «цветопись настроения» // Психологический климат первичного производственного коллектива – Кострома: КГПИ, 1978. – С. 13-15.
3. Лютова Е. К., Моница Г. Б. Тренинг с гиперактивными детьми // Тренинг эффективного взаимодействия с детьми. – СПб.: Речь, 1996. – С. 92-103.
4. Мигер Д. Техника «Древо чувств» // Кэджусон Х., Шефер Ч. Практикум по игровой психотерапии. – СПб.: Питер, 2001. – С. 149-151.
5. Психотерапевтическая энциклопедия / Под ред. Б. Д. Карвасарского. – СПб., 2000.
6. Рогов Е. И. Использование цвета в работе психолога // Настольная книга практического психолога в образовании. – М.: Владос, 1995. – С. 518-521.
7. Цвета // Игры для интенсивного обучения / Под ред. В. В. Петрушинского. – М.: Прометей, 1991. – С. 60-61.

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СТРЕСОСТІЙКОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Надія Стаднюк, Андрій Кіян

Донбаський державний педагогічний університет

Слов'янськ, Україна

kiian.andrey@gmail.com

Вступ. Сучасна наука поступово наближається до кращого розуміння процесів, що лежать в основі погіршення стану здоров'я більшості людей. Існує гіпотеза, що захворювання, які викликають порушення фізіологічних механізмів, можуть виникати внаслідок стресу (Ганс Сельє). Протягом свого життя ми неодноразово переживаємо стресові ситуації, які залишають відбиток на нашому фізичному та психологічному здоров'ї. Дослідники, які займаються розробкою проблеми стресу вважають, що стресостійкість, або як ще її називають «емоційна стійкість», дозволяє зменшити негативний вплив стресових ситуацій на організм. Проблемою вивчення психологічних детермінант стійкості особистості до стресогенних впливів займалися такі дослідники, як В. А. Абабков, Л. І. Вассерман, С. М. Миронець, Л. А. Перелигіна, О. В. Тімченко, О. О. Трифонова, В. Є. Христенко.

Юнацький вік – це період кардинальних змін у житті людини, коли вона починає тягнутися до молодості та зрілості. Нові умови життєдіяльності, нове положення в колективі, школа пред'являє вже зовсім нові вимоги, учень починає виконувати нові для себе ролі організатора, керівника, або навіть вихователя. Основною діяльністю стає навчальна та трудова. У випадку зі старшокласниками, мова йде про закінчення школи, на якому фокусується вся увага юнаків. Екзамени, зовнішнє незалежне оцінювання, вступ до ВНЗ, мабуть найголовніші фактори, які викликають тривогу, страх, паніку, створюють

стресову ситуацію. Окрім навчальної діяльності на дитину діє ще безліч різноманітних стресогенних факторів, що стає на заваді успішному навчанню та побудові теплих стосунків з батьками та однолітками, що також має не мале значення в юнацькому віці.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування поняття стресостійкості та експериментальне дослідження взаємозв'язку рівня стресостійкості та індивідуально-психологічними особливостями особистості.

Першим визначення поняття «стрес» дав французький вчений-біолог Ганс Сельє [41]. Він стверджував, що під поняття стресу потрапляє не лише нервеве напруження, а і будь-який незвичний для людського організму вплив. Тобто стресом є і відчуття гніву, страху та ненависті, і відчуття любові та радості, а також будь-яка інфекція й навіть низькі чи високі температури навколишнього середовища (холод, спека). Визначення стресу, за Гансом Сельє, має наступний вигляд: це неспецифічна відповідь організму на будь яку пред'явлену йому вимогу. [2]

Р. Лазарус, з метою покращення розуміння засобів адаптації до стресу, вводить поняття «психологічний стрес», який, на відміну від фізіологічної стресової реакції, розуміється як опосередкована оцінка загрози і захисних процесів. Дж. Еверіл вважає сутністю стресової ситуації втрату контролю, тобто відсутність адекватної реакції індивідуума. Ю. С. Савенко називає психічним стресом стан, в якому особистість виявляється в умовах, що перешкоджають її самоактивізації. На ряду з цими визначеннями можна привести ще безліч, але треба відзначити лише головну тенденцію в освоєнні даного поняття – визнання не специфічності стресогенних ситуацій. [4].

Термін «стрес», який зустрічається в сучасній літературі позначає наступні поняття:

- дуже несприятливий, що негативно впливає на організм вплив;
- сильна несприятлива для організму фізіологічна або психологічна реакція на дію стресора;

- сильні, як несприятливі, так і сприятливі для організму реакції різного роду;

- неспецифічні риси (елементи) фізіологічних і психологічних реакцій організму при сильних, екстремальних для нього впливах, викликають інтенсивні прояви адаптаційної активності;

- неспецифічні риси (елементи) фізіологічних і психологічних реакцій організму, що виникають при будь-яких реакціях організму [3].

Стрессова реакція виникає незалежно від того, приємна чи не приємна для людини ситуація, з якою вона зіштовхується. Має значення лише інтенсивність потреби у перебудові поведінки чи адаптації до обставин. [3] Протягом життя людина не може взагалі уникнути стресу, який заважає нормальному функціонуванню людини у навколишньому середовищі та знижує продуктивність праці.

Поряд із дослідженнями стресу, які почалися після публікації робіт Г. Сельє у 50-х рр. XX століття, розпочалися дослідження проблеми адаптації до стресу або «стресостійкості». Розуміння природи стресостійкості, шляхів і засобів її формування та підтримки має важливе значення для особистості у цілому ряді життєвих і професійних подій. У науковій літературі на сучасному етапі немає єдиного розуміння терміна «стресостійкість». В. О. Бодров зазначає, що бракує ясності і чіткості в розумінні сутності стресостійкості, і більшість авторів для визначення даного феномену вживають термін «емоційна стійкість». Стресостійкість визначають як екстремальну надійність, загальну екстремальну стійкість (О. М. Столяренко), як особистісний адаптаційний потенціал (А. Г. Маклаков) [1].

Аналіз досліджень та публікацій свідчить про те, що проблема стресостійкості у наукових дослідженнях розглядалась як проблема бар'єру психічної адаптації людини (Ю. А. Александровський, А. В. Вальдман, В. І. Лебедев), емоційної стійкості та здатності контролю емоцій (Е. А. Мілерян).

Найбільш точним та повнозначним визначенням стресостійкості, на нашу думку, є визначення Г. С. Никифорова, який визначав стресостійкість як здатність до соціальної адаптації, збереження значущих між особових зв'язків, забезпечення успішної самореалізації, досягнення життєвих цілей, збереження працездатності і здоров'я.

Значна розбіжність думок стосовно проблеми стресостійкості ускладнює вивчення механізмів стресу та стресостійкості. Основні труднощі у визначенні стресостійкості людини пов'язані з оцінюванням специфіки прояву її реакцій на дію психологічних факторів [4].

У відповідності до мети дослідження нами проводилось експериментальне дослідження на базі навчального закладу нового типу – Мирноградського ліцею «Гармонія», Донецької області. Вибірку склали учні десятих та одинадцятих класів.

На початку експериментального дослідження було сформульовано наступні завдання:

1. Дослідити рівень стресостійкості у старшокласників.
2. Визначити індивідуально-психологічні чинники стресостійкості в юнацькому віці.
3. Встановити взаємозв'язок між рівнем стресостійкості та індивідуально-психологічними чинниками особистості.

Для того щоб виконати поставлені завдання використовувалися наступні методи та методики: метод експерименту, метод спостереження; бесіда; метод тестування за допомогою наступних методик:

1. Методика на визначення рівня стресостійкості Холмса-Раге.
2. Методика для визначення локусу контролю поведінки Дж. Роттера,
3. Методика діагностики сором'язливості К. С. Чечулиної,
4. Методика дослідження базисних копінг-стратегій «Індикатор стратегій подолання стресу» Д. Амирхана
5. Методика «ВСК» для визначення вольового самоконтролю

В емпіричному дослідження виявлені такі індивідуально-психологічні чинники стресостійкості як: локус контролю, вольовий самоконтроль, наполегливість, саморегуляцію, базисні копінг-стратегії.

Встановлено, що більшість юнаків мають пороговий рівень стресостійкості (42%). Це свідчить про те, що серйозні зміни у житті, такі як закінчення школи, складання іспитів, ЗНО, вступ до вищого навчального закладу, переїзд, вони сприйматимуть болісно та гостро. Найменша кількість старшокласників мають високий рівень стресостійкості (26%).

Визначено, що найбільша кількість юнаків мають середню вираженість інтернального (60%) та екстернального (64%) локусів контролю. Найнижчий показник вираженості мають слабкий рівень інтернального контролю (16%) та високий рівень екстернального контролю (12%).

Виявлено майже однакову вираженість високого (38%) та середнього (40%) рівнів вольового самоконтролю.

Встановлено, що більшість учнів мають середню наполегливість (50%) та високий рівень самоволодіння (56%). Низький рівень самоволодіння виявлено у 2% старшокласників.

Визначено, що найбільш вираженим є середній рівень такої базисної копінг-стратегії як «пошук соціальної підтримки» (72%), а найнижчу вираженість має високий рівень за тією ж шкалою (8%). За шкалою «вирішення проблем» найбільш вираженим є середній рівень (42%), а найменш вираженим – високий (12%). Стратегія «уникнення невдач» має найбільшу вираженість середнього рівня серед юнаків (38%) та найменший показник за вираженістю дуже низького рівня (10%).

Виявлено, що найбільша кількість учнів мають середній рівень сором'язливості (50%). Найменша кількість юнаків характеризується надзвичайно високим рівнем сором'язливості (6%).

За результатами дослідження було встановлено статистично значущий зв'язок між локусом контролю, копінг-стратегіями, вольовим самоконтролем, сором'язливістю та рівнем опору до стресу старшокласників. На підставі цього

можна засвідчити, що ті старшокласники, які мають високий вольовий самоконтроль, наполегливість та саморегуляцію матимуть змогу переживати травмуючі події значно легше – без шкоди для фізичного та психічного здоров'я. Встановлено найменшу залежність стресостійкості від рівня вираженості екстернального локусу контролю та рівня самоволодіння. За результатами діагностичного дослідження було розроблено програму підвищення стресостійкості в юнацькому віці.

У перспективи дослідження є провести апробацію розробленої програми підвищення стресостійкості в юнацькому віці. Дослідити зв'язок стресостійкості особистості з соціальними чинниками.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
2. Гаврілець І. Г. Психофізіологія людини в екстремальних ситуаціях: навч. посібн. / І. Г. Гаврілець. – К.: ЗАТ «Віпол», 2006. – 188 с.
3. Кондрашенко В. Т. Общая психотерапия: учеб. пособие / Д. И. Донской, В. Кондрашенко, С. А. Игумнов – Минск.: Выш. шк. – 2012. – 496 с.
4. Корольчук М. С. Психофізіологічні засади дослідження стресостійкості особистості / М. С. Корольчук // Проблеми екстремальної та кризової психології: зб. наук. пр. – К., 2010. – Вип 17. - С. 210-218.

SECTION 5

INFLUENCE OF TECHNIQUES AND CHANNELS OF COMMUNICATION ON PEOPLE'S QUALITY OF LIFE

GAME AS A WAY OF COMMUNICATION AND BASIS FOR IMPLEMENTATION OF HIGH LIVING STANDARDS: (EXEMPLIFIED BY TEACHING RUSSIAN LANGUAGE AS A FOREIGN)

Victoriia Lazarieva

Харківський державний університет харчування та торгівлі

Харків, Україна

victoralazaryeva@ukr.net

The article devoted to the review of game-based technologies in teaching Russian as a foreign language. Game technologies are the constituent part of pedagogical technologies, though, it's still not commonly used in teaching Russian. Tasks of game nature help foreigners at any age to adapt to a new cultural environment.

It's a well-known fact that oral communication is easier during game activity, when students are acting out roles that they would be facing in their further professional and social life. The task of a teacher and specialist in teaching methods is to develop a unified system of tasks, based on game technology that would cover as much social situations as possible. To let the RL students exercise in language and speech skills through games, they should become a necessary, official component of curriculum and fixed in a Program of Study.

Games can be used in the classes on Russian as a foreign language at various levels. They increase both productiveness of learning a foreign language and adaptive capacity of students.

Using games plays an important role in learning Russian as a foreign language from the view point of language acquisition, by extending students' speaking skills, grammar and language experience. RL foreign students benefit from such kind of language immersion. It upgrades their social-mental activity through learning and memorizing new vocabulary etc.

The notion "game pedagogical technology" covers a group of methods of classroom learning in the form of pedagogical games. Game technologies are the constituent part of pedagogical technologies.

The problem of using game technologies is not a new in the theory and practice of educational process but, unlike other foreign languages, Russian needs to develop its methodological basis for using games as a system of tasks, aimed at making the process of study easier both for students and for a teacher.

Working out the theory of game, its methodological basis, defining its social nature and meaning for learners had been made in the works of L. S. Vygotsky, A. N. Leontyev, D. B. Elkonin. Problems of game techniques in the methodology for Russian language as a foreign were scrutinized by N. L. Fedotova, L. S. Kruichkova, N. V. Moshynskaya, N. B. Bytekhtina [4]. N. L. Fedotova, D. B. Elkonin and L. S. Vygotsky considered game as one of the main forms of psychological functions development and way of adult world cognition by a child. Game is important not only for balanced process of personality in childhood to teenage years. Tasks of game nature help foreign students at any age to adapt to a new language and cultural environment [4]. It's the most loyal way of including them into new conditions. That is social function of game. N. B. Bytekhtina gives the following definitions "Game is an activity, peculiar to people since birth to an old ages that a person discovers a world through", "Game is a practice period before a serious deal that lies ahead in this life [3, c. 68].

Game is a way of personal self-comprehension in situations that are of too wide range in an actual life. “Game is a self-recognition and self-testing”. “Game is an essential part of culture [2, c. 68]. Game is exercising in interactions.

Game pre-communicative tasks are used to develop lexical, grammar, phonetic and speech skills. They let take a step from acquisition of language tools to communication in a newly acquired language. E.g. games like “Verbal portrait”, “Housewarming party”, “Phone” etc. Communication games are applied to develop communicative competence in all four types of language activities.

A game is the basic, initial way for a child to perceive the world. At early ages game is the main activity that develops senses, enlarges the scope and supports in further social roles. While growing, game becomes the antonym to work, activity. For parents game becomes as well an interesting and fruitful way to organize activity of their child, to direct an enormous energy into a “good” way. Sometimes an interesting game as an exciting occupation is the only way to distract a child from misbehavior or to prevent serious consequences of wrong doings etc. The paper focuses on peculiarities of applying game technologies in teaching Russian for foreigners.

How to master speech activity by means of game technologies? This question becomes more popular both in native (A. N. Leontiev, L. S. Vygotskiy, D. B. Elkonin, O. V. Gavrylova, A. Luchinkina, N. A. Salanovych, V. V. Andrievskaya) and foreign science (A. Talak-Kiryk, J. Hadfield, D. Crystal).

Vital importance of outlined problem is caused by a number of tasks that methodology is to solve concerning foreign language teaching: to keep students interested in learning, to simplify grammar understanding, to follow practical purpose of learning a foreign language – applying it in everyday communicative situations; to keep students alert and attentive during the whole period of class. Game becomes an effective way to solve these tasks.

As well, one of the most important problems of foreign language teaching is learning a spoken language that makes conditions to develop communicative functions of language. Games are effective to create a friendly environment which is a true way to prevent possible conflicts within the classroom especially in a

multicultural audience. Besides, oral communication is easier during game activity, when students are acting out roles that they would be facing in their further professional and social life (doctor, manager, shop-assistant etc.).

Game technologies affect all the learning processes. Pedagogical and didactical value of a game within the classroom lie in a fact that it allows its participants to fulfil themselves, take an active, leading position, to prove their occupational fitness. The aims of using a game in the process of studying are: certain skills development, speech and communication competence, psychological stability that is necessary within multicultural society, especially. Moreover, acting within the game is much more suitable for students who feel lack of confidence, who have difficulties in presenting their thoughts in public, who are afraid to make a misake and lose in front of their group mates etc.

Game is a model of necessary social roles that students would be performing after. Game is suitable at any stage or type of work with language (grammar structures, vocabulary etc.). Game is more focused on a process itself rather than the result.

A prominent game theorist, didactician D. B. Elkonin tells about 4 basic functions of the game: a way to develop motivational-and-need sphere; a way of mental and character behavior development [7]. Game defines important personality changes and new personal qualities formation. That is especially important in conditions of diversity that we're facing in a modern society. For that fact, a game should be worked out, based on the main objectives of a game as a social and psychological activity: 1) to entertain, 2) to communicate, 3) to compete, 4) to solve a task, 5) to develop creative abilities. Methodists define such features of game as a learning tool: highly-motivated, non-forced, personal, very private activity, studying at student body and through student community, learning with interest.

Well-known specialist in teaching methods Ye. I. Passov and M. N. Skatkin emphasize how important is game activity in the foreign language learning. "Game is just a cover, a shape that the content of it should be studying, mastering language activities"[6].

The most common type of game activity to be used in a classroom is a role-play game that reflects models of everyday interaction and communication for foreign students. Simple in its organization, this kind of game is of a great value to develop skills of spontaneous speech. “Shopping”, “At doctor’s cabinet”, “At the dean’s office”, “In a restaurant”, “At the market” etc. “This aspect of social relations shouldn’t be neglected”, as methodologists say [5, p. 141]. Foreign students don’t take a risk to face threat or aggressive attitude, rudeness. The aim of a role-play is to train unprepared speech. Game within a lesson gives a chance to students either open themselves more than traditional lesson allows, or, the other way round – to hide their insecurity behind a “mask”.

Students exercise their imagination, act easily, that’s why learning material is quickly absorbed. Application of non-conventional approaches helps to consolidate language phenomena, contributes to creation of visual-oral images. It helps students to keep active and interested. Though, it can be just a single game element during the whole lesson.

Directions for future research are development of methodological basis for using game technologies at the lessons of Russian as a foreign language in the context of enlargement the scope of a person living in a multicultural society.

References

1. Акишина А. А. Русский язык в играх: Учебное пособие (раздаточный материал) / А. А. Акишина. – М.: Русский язык. Курсы, 2012. – 88 с.
2. Милютин Е. Игровые технологии: учебн. пособие / Екатерина Милютин, Анжелика Лучинкина. – К.: Ника-Центр, 2015. – 252 с.
3. Битехтин Н. Б., Вайшноре Е. В. Игровые задания на занятиях по русскому языку как иностранному // Живая методика. М., 2009. – С. 64-96.
4. Борисова А. О. Трансформація картини світу студентів-іноземців у процесі міжкультурної адаптації в країні навчання: дисертація канд. психол. наук, Харків, 198 с.

5. Гез Н. И., Фролова Г. М. История зарубежной методики преподавания иностранных языков. - Учебное пособие для студ. лингв, ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Академия, 2008. – 256 с.
6. Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. – М.: Русский язык, 1989. – 276 с.
7. Эльконин Д. Б. Психология игры. – 2-е изд. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 360 с. [Источник: [http://psychlib.ru/mgppu/EPI-1999/EPI-001.HTM#\\$p1](http://psychlib.ru/mgppu/EPI-1999/EPI-001.HTM#$p1)].
8. Talak-Kiryk Amy, "Using games in a foreign language classroom (2010). http://digitalcollections.Sit.edu/ipp_collection/484.

ELEKTROMOBILNOŚĆ JAKO ELEMET POPRAWY JAKOŚCI ŻYCIA WSPÓŁCZESNEGO SPOŁECZEŃSTWA

Ferdynand Reiss

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

Opole, Polska

freiss@gazeta.pl

Wstęp. W XXI wieku współczesne społeczeństwa przywiązują coraz większe znaczenie do poprawy jakości warunków swojego życia. Do warunków życia istotnych z punktu widzenia współczesnego człowieka oprócz takich elementów jak np. materialny poziom życia, zabezpieczenie emerytalno-rentowe, jakość służby zdrowia, należy także zaliczyć stan środowiska naturalnego w jakim konkretna społeczność żyje. Wg Rutkowskiego⁸⁶ czynniki kształtujące jakość życia można podzielić na subiektywne oraz obiektywne.

Do czynników subiektywnych zalicza się:

- wartości i treści podkładane pod pojęcie zadowolenia z życia,
- oczekiwania,
- postrzeganie przeszłości i ocena perspektyw,
- przyjmowane punkty odniesienia,
- porównanie z przeszłością, aspiracje.

Natomiast czynniki obiektywne to:

- obiektywna rzeczywistość, w której żyjemy,
- struktura społeczno-ekonomiczna i demograficzna badanej populacji.

Właśnie do kategorii obiektywnej rzeczywistości można wpisać zagadnienia dotyczące stanu obecnego środowiska naturalnego na danym obszarze. Jednym z

⁸⁶ J. Rutkowski: Jak badać jakość życia, „Wiadomości Statystyczne” 1988 nr 5, s. 42.

podstawowych czynników wpływających na jego zanieczyszczenie jest konieczność funkcjonowania transportu. Istotnym zagadnieniem w dążeniu do poprawy tego stanu rzeczy jest szeroko pojęta elektromobilność.

Rozwój elektromobilności – cele i problemy. Współczesna literatura nie podaje do tej pory jednej ogólnie uznawanej definicji terminu elektromobilność. Można pokusić się jednak o stwierdzenie, że jest to komplet działań mających na celu stosowanie w możliwie szerokim zakresie pojazdów z napędem elektrycznym.

W dniu 16 marca 2017 r. został przyjęty przez rząd Plan Rozwoju Elektromobilności. Założeniem tego dokumentu jest tworzenie warunków rozwoju elektromobilności. Rozwój taki będzie miał duży potencjał poprawy jakości powietrza. W wielu polskich miastach istotna część zanieczyszczeń powietrza pochodzi z sektora transportu. W Warszawie 63% zanieczyszczeń powietrza pochodzi z działalności transportowej. Rozwój elektromobilności będzie tworzył możliwości poprawy jakości powietrza. Taka zmiana będzie miała wpływ na poprawę zdrowia społeczeństwa co w dalszej kolejności obniży koszty opieki zdrowotnej, ale również ograniczy zanieczyszczanie środowiska naturalnego a tym samym ograniczy jego negatywne oddziaływanie na budynki mieszkalne. Innym pozytywem wynikającym z realizacji tego planu będzie obniżenie poziomu hałasu związanego z transportem. Rozwój elektromobilności będzie ważnym czynnikiem ograniczającym emisję hałasu pochodzenia komunikacyjnego.⁸⁷

Istotnym krokiem dla rozwoju elektromobilności jest przyjęcie przez sejm RP w dniu 11 stycznia 2018 Ustawy o elektromobilności i paliwach alternatywnych (Dz. U. 2018 poz.317).

Art.1 Ustawy określa:

– zasady rozwoju i funkcjonowania infrastruktury służącej do wykorzystywania paliw alternatywnych w transporcie, w tym wymagania techniczne jakie ma spełnić ta infrastruktura,

⁸⁷ Plan Rozwoju Elektromobilności w Polsce „Energia dla przyszłości”, Ministerstwo Energii, Warszawa 2017, s. 4-5.

- obowiązki podmiotów publicznych w zakresie rozwoju infrastruktury paliw alternatywnych,
- obowiązki informacyjne w zakresie paliw alternatywnych,
- warunki funkcjonowania stref czystego transportu,
- krajowe ramy polityki rozwoju infrastruktury paliw alternatywnych oraz sposób ich realizacji.

Wymienione czynniki a mianowicie: czystość powietrza i obniżenie poziomu hałasu są podstawowymi celami wdrażania elektromobilności. Podstawowym elementem tego zadania jest jak najszybsze wprowadzanie do eksploatacji pojazdów o napędzie hybrydowym oraz elektrycznym. Wg założeń rządu do 2021 r. w polskich miastach ma jeździć ok. 1000 autobusów elektrycznych. Już dzisiaj są miejsca, w których władze lokalne widząc korzyści w postaci obniżenia kosztów transportu publicznego, zainwestowały środki w zakup takich pojazdów. Pojazdy te kursują m.in. w Warszawie, Krakowie, Lublinie, Inowrocławiu, Jaworznie i Tarnowskich Górach. Autobusy te charakteryzują się bardzo niską emisją hałasu oraz znacznymi oszczędnościami dotyczącymi zużycia energii. Pojazdy z napędem hybrydowym zużywają 30-40% mniej paliw a także emitują do atmosfery o 50% mniej spalin, natomiast pojazdy elektryczne zużywają 80% mniej energii i są oczywiście bezemisyjne.

Istotny wkład w rozwój elektromobilności wnosi czołowy polski producent autobusów bezemisyjnych, firma Solaris. Autobus Solaris Urbino electric to całkowicie bezemisyjny autobus. Jest to pojazd o bardzo niskiej emisji hałasu oraz bardzo niskich kosztach eksploatacji. Ich operacyjność wynosi nawet 24 godziny na dobę.

Wymienione cechy sprawiają, że są to często pojazdy szczególnie pożądane w centrach miast. Autobus elektryczny Solaris Urbino electric uzyskał tytuł „Autobus roku 2017”. Są one produkowane jako niskopodłogowe i nisko wejściowe.⁸⁸

⁸⁸ www.solarisbus.com.pl, 13. 11. 2018 godz. 10:57.

Oczywiście proces rozwoju elektromobilności dotyczy nie tylko transportu zbiorowego, ale także rozwoju w sferze przewozów indywidualnych.

Na dzień dzisiejszy proces ten napotyka na dwie bardzo istotne bariery. Są to stosunkowo niewielki zasięg takich pojazdów oraz ich wysoka cena.

Z badań przeprowadzonych przez Instytut Transportu Samochodowego wynika, że przeciętny samochód w Polsce przejeżdża 8500 km rocznie, tj. 23 km na dzień.⁸⁹ Przy takim przebiegu wystarczające jest doładowanie baterii raz na kilka dni w warunkach domowych. Jednak brak możliwości doładowania na trasie stanowi istotną barierę rozwoju. Wyłącza to praktycznie użytkowanie pojazdu elektrycznego na dalszych trasach.

Druga bariera szerokiego upowszechnienia pojazdów elektrycznych to ich wysoka cena. Dzieje się tak dlatego, gdyż technologie wykorzystywane w tych pojazdach, są znacznie kosztowniejsze od technologii spalinowych.

Zakończenie. Rozwój elektromobilności jest jednym z podstawowych problemów stojących przed naszą gospodarką. Wymaga to szeregu działań umożliwiających osiągnięcie odpowiedniego poziomu ilości pojazdów z napędem elektrycznym na polskich drogach. Działania te będą dotyczyły przede wszystkim rozbudowy punktów infrastruktury, które umożliwią swobodny i powszechny dostęp do źródeł uzupełnienia energii. Drugi tor działań, znacznie bardziej wielowątkowy, będzie dotyczył zagadnień technologicznych mających na celu sprawić by pojazdy elektryczne były ze względu na swoją cenę bardziej dostępne dla coraz szerszych kręgów społeczeństwa.

⁸⁹ J. Waśkiewicz, Z. Chłopek, Ekspertka prognoza popytu na nośniki energii przez park samochodowy w Polsce w perspektywie 2030 roku, na temat nr 6243/2BE, ITS, Warszawa 2013.

ECHA MIGRACJI W WYBRANEJ LITERATURZE

(Stosowane metody i modele)

Władysław Wornalkiewicz

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

Opole, Polska

wlodek2004@op.pl

Dokonano analizy dostępnej literatury zwartej, w formie plików *pdf*, w Internecie pod kątem modeli stosowanych w badaniach zjawisk ludnościowych. Okazało się, że publikacji podobnych do tematu „*Zjawisko i modele ilościowe badania migracji*” jest duża różnorodność. Globalizacja biznesu, łatwość przemieszczania się w poszukiwaniu pracy oraz występująca tendencja w rozluźnianiu więzi rodzinnych, zwłaszcza wielopokoleniowych spowodowała nie integrowanie się osób w wieku produkcyjnym ze swoim regionem. Obserwowane jest w wielu krajach wysoko rozwiniętych starzenie się populacji społeczeństw i występuje brak zastępowalności pokoleniowej, co powoduje to otwieranie się niektórych krajów na dopływ taniej siły roboczej.

Młode pokolenie Afryki nie chce dalej tkwić w lokalnej nędzy. Za wszelką cenę chce się przedostać do bogatych krajów, aby ich dzieci mogły żyć dostatnio. Europa broni się przed lawiną uchodźców, czy też migrujących w celach zarobkowych. Tworzone są specjalne strefy zaporowe straży przybrzeżnej na Morzu Śródziemnym, a niektóre kraje budują wysokie mury chroniące przed niekontrolowanym napływem cudzoziemców. Rodzi się potrzeba adaptacji napływających grup społecznych do nowych środowisk. Jednak wiele krajów nie rodzi sobie z tym problemem, a nawet Unia Europejska jako całość nie jest wystarczająco skuteczna w swoich działaniach.

Było to dla mnie impulsem do zebrania informacji do opisu zjawiska w świetle dostępnej literatury sygnalizowanej w Internecie zwłaszcza dotyczących modeli,

przemieszczania się ludności, zmiany ich struktury wiekowej w społeczeństwach, adaptacji do współżycia w społeczeństwach wielokulturowych i różniących się religiami. W poszukiwaniu pozycji literaturowych posłużyłem się Biblioteką Internetową PWN (<https://www.ibuk.pl>).

Demografia to nauka zajmująca się badaniem prawidłowości zjawisk ludnościowych w konkretnych warunkach społecznych i gospodarczych danego terytorium. W rozprawie *Prawo ludności* Malthus przedstawił pogląd iż *"liczba ludności wzrasta w postępie geometrycznym (co 25 lat), a produkcja środków żywności w postępie arytmetycznym"*⁹⁰. Ściśle, liczba ludności rośnie w tempie 3% rocznie i podwaja się co 25 lat. Podaż żywności rośnie wolniej i tak po około 50. latach nieunikniona staje się dysproporcja między przyrostem ludności a produkcją żywności na jednego mieszkańca. Natomiast migracja [łac. *migratio* 'przesiedlenie'], oznacza *przemieszczenia terytorialne związane ze względnie trwałą zmianą miejsca zamieszkania*. Do opisu migracji stosowane są modele: *grawitacyjne*, które przyjmują, że wielkość migracji jest funkcją liczby mieszkańców miejsc przeznaczenia i pochodzenia oraz odległości między nimi⁹¹ oraz *ekonomiczne*, zakładające, że ludzie dostosowują się do zmian ekonomicznych i podążają za możliwością uzyskania pracy oraz wyższych wynagrodzeń.

Internet jako szeroka platforma dostępności do dość rozproszonej, nie w pełni udokumentowanej wiedzy z różnych obszarów nauki i praktyki jest już powszechnie uznawanym medium w zakresie zakupów, czy też zdobycia szybko krótkiej informacji. Zazwyczaj są to teraz opracowania w formie plików *pdf* umieszczane na stronach wydawnictw, czy też innych portali. Oferowane są obecnie przez księgarnie internetowe dostępy strumieniowe do publikacji w formie dzierżawy okresowej. Można też skorzystać z przesłanej w wersji elektronicznej książki.

W dalszych podrozdziałach niniejszego opracowania oparto się na krótkich treściach ukazujących się po wybraniu określonej pozycji z Biblioteki Internetowej

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ http://coin.wne.uw.edu.pl/ggrotkowska/mse_msem/wyklad01.pdf, dostęp: 5. 08. 2018.

PWN⁹². Wybrane pozycje książkowe ułożono tematycznie następująco: Demografia – migracje, Pogoń za szczęściem, Adaptacje środowiskowe polskich emigrantów, Uchodźstwo, Starzenie się populacji, Modelowanie procesów demograficznych, Skutki migracji.

Demografia – migracje⁹³

Demografia Współczesne zjawiska i teorie Książka ta poświęcona jest problemom współczesnej migracji. Zarysowano główne zjawiska, z jakimi mierzy się dziś demografia a mianowicie: wzrost zaludnienia Ziemi, wydłużenie się życia ludzkiego, słabnięcie rozrodczości, starzenie się populacji, nasilenie się mobilności terytorialnej. Wskazano między innymi na:

- stosowane metody analizy demograficznej, *siatkę demograficzną, tablice trwania życia, techniki mikrodemografii, modele matematyczne;*
- główne nurty w demografii: teorie dotyczące ludności, zaludnienia, związku partnerskiego, płodności, umieralności, długowieczności, migracji;
- techniki analizy demograficznej, a w tym współczynniki i tablice eliminacji.

*Demografia*⁹⁴ Przy podejmowaniu decyzji o charakterze ekonomicznym i społecznym niezbędna jest znajomość zjawisk demograficznych. W prezentowanej pozycji literatury spotykamy metody analizy zjawisk ludnościowych opracowane na bazie najnowszych dla autora danych liczbowych.

*Migracje we współczesnym świecie*⁹⁵ Szczególnie lata 2016-2018 to niepokojący ruch ludności zarówno uchodźców z krajów toczących się wojen jak i porywu młodych z Azji i Afryki. Omawiana publikacja pokazuje nam typy zmian jakie występują obecnie w społeczeństwach na skutek międzynarodowej migracji ludności. Masowe migracje powodują zmiany dynamiki przepływu osób, kapitału oraz towarów. Obserwowana jest ucieczka kapitału do obszarów dostępnej taniej siły roboczej i bliskości pozyskiwania coraz droższych surowców.

⁹² <https://ksiegarnia.pwn.pl/>, dostęp: 31. 07. 2018.

⁹³ <https://ksiegarnia.pwn.pl/Ksiazki/Demografia-Migracje-Statystyka,2195715,k.html?page=2>, dostęp: 31. 07. 2018.

⁹⁴ Franciszek Stokowski, *Demografia*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2015.

⁹⁵ Stephen Castles, Mark J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN.

*Unia Europejska i wybrane państwa świata wobec kryzysu migracyjnego*⁹⁶ Unia Europejska, chociaż coraz bardziej jednolita gospodarczo, w kwestii kryzysu migracyjnego nie jest zgodna, a kluczowym problemem jest podział uchodźców. Kraje Europy Środkowej sprzeciwiły się narzucaniu liczby migrantów. Prezentowana praca stanowi zbiór artykułów ukazujących zjawisko masowej migracji, wywołane między innymi arabską wiosną.

Trzeba dodać, że współczesne migracje rozpoczęły się od masowego wychodźstwa ludności wiejskiej do miast. Ocenia się, że około roku 1800, zaledwie 3% światowej populacji mieszkało w miastach. Pomimo wyższego przyrostu naturalnego ludności wiejskiej, po 150 latach ten odsetek podniósł się do 29%. W końcu lat 70. XX wieku mieszkańcy miast stanowili przeciętnie około 70% całej ludności⁹⁷. W roku 2000 do krajów Unii Europejskiej przybyło około 1 mln imigrantów, a do Ameryki Północnej 800 tysięcy, natomiast do Japonii ponad 250 tysięcy. W II połowie lat 90. w Afryce stale rejestrowano 5,5-6,5 mln uchodźców, a w Azji około 5 mln. Przez kilka 10-leci po zakończeniu II wojny światowej napływ pracowników z zagranicy odgrywał istotną rolę w równoważeniu rynku pracy kilku krajów Europy Zachodniej. Znamiennym przypadkiem ilustrującym to zjawisko stały się Niemcy, do których przykładowo w roku 1971 napłynęło około 750 tysięcy robotników z zagranicy.

*Migracje jako wyzwanie dla Unii Europejskiej i wybranych państw członkowskich*⁹⁸ Książka ta mająca charakter monografii ukazuje aktualny stan wiedzy w zakresie tematyki migracyjnej UE. Pozwala ona na usystematyzowanie wiedzy na temat mechanizmów wpływających na kształt i przebieg migracji.

*Polska polityka migracyjna*⁹⁹ Wobec nasilenia się migracji zarówno wewnętrznej jak i zewnętrznej poszczególne kraje Europy starają się wprowadzić odpowiednie dla

⁹⁶ Jadwiga Nadolska, Paweł Stawarz, Konstanty A. Wojtaszyk, *Unia Europejska i wybrane państwa świata wobec kryzysu migracyjnego*, Aspra, 2017.

⁹⁷ <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/migracje;3941121.html>.

⁹⁸ Krzysztof Cebul, Włodzimierz Fehler, Renata Podgórzanka, *Migracje jako wyzwanie dla Unii Europejskiej i wybranych państw członkowskich*, Difin, 2017.

⁹⁹ Konrad Pędziwiatr, Anna Siewierska-Chmaj, Rafał Matyja, *Polska polityka migracyjna W poszukiwaniu nowego modelu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2015.

nich uregulowania prawne. Książka stanowi podsumowanie działań związanych z procesami migracyjnymi w kontekście Polski i wybranych krajów UE. W pracy zaproponowano pewne ich modyfikacje.

*Pracownicy migracyjni w Chinach*¹⁰⁰ Chiny uznawane były do niedawna jako nieograniczona podaż siły roboczej. Było to „magnesem” przyciągającym międzynarodowe korporacje z całego świata. To one zakładając swoje bazy produkcyjne przekształciły Chiny w „światową fabrykę”. Wywołało to masową migrację młodej ludności z obszarów wiejskich do aglomeracji miejskich, zasobnych w ośrodki produkcyjne.

Pogoń za szczęściem

*Jak żyć szczęśliwie w innym kraju*¹⁰¹ Migracja młodych obywateli danego kraju wiąże się z poszukiwaniem szybkiego „dorobienia się” i doznania szczęśliwości, w tym rodzinnej w kraju, który jest przybliżeniem tego marzenia. Zanikają stopniowo więzi z ojczyzną swoich rodziców, często i dziadków, a liczy się tylko sukces, bogactwo i to jeszcze w młodym wieku. W omawianej książce pojawia się zjawisko zwane *nuklearyzacją rodziny*¹⁰². Gdy dzieci usamodzielniają się pozostawiają rodziców samych, co powoduje duże problemy socjalne, gdyż zachodzi konieczność opieki nad osobami starszymi i często schorowanymi.

*W cieniu europejskiej twierdzy Obrazy Zachodu wśród Afrykanów Gwinea Bissau*¹⁰³ Jeśli mówimy już o szczęściu, to dla Afrykanów z Gwinei Bissau jest to dotarcie do Europy Zachodniej i zaadoptowanie się w Wielkiej Brytanii. Z tego względu ta książka jest przybliżeniem marzeń młodych Afrykanów o życiu w kraju nowoczesnym, spokojnym i łatwej egzystencji. Zawarte w opracowaniu rozważania oparte są na badaniach etnograficznych autorki w latach 2003, 2010-2011 i 2016.

¹⁰⁰ Changfu Han, *Pracownicy migracyjni w Chinach*, Adam Marszałek, Toruń 2017.

¹⁰¹ Andrzej Olkiewicz, *Jak żyć szczęśliwie w innym kraju*, tłumacz: Inga Sawicka, Wydawnictwo: Czarna Owca, Warszawa 2014.

¹⁰² <http://www.wos.net.pl/rodzina.html>, dostęp: 31. 07. 2018.

¹⁰³ Magdalena Brzezińska, *W cieniu europejskiej twierdzy Obrazy Zachodu wśród Afrykanów Gwinea Bissau*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2017.

Adaptacje środowiskowe polskich imigrantów

*Współczesne polskie migracje*¹⁰⁴ Na podstawie danych statystycznych łatwo zauważyć, że wyjazdy Polaków były szczególnie intensywne po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Potem wystąpiły nieliczne powroty w okresie kryzysu gospodarczego, co miało wpływ na polskie społeczeństwo i gospodarkę.

*Młodzi emigranci polscy pracujący w Wielkiej Brytanii*¹⁰⁵ Autorkę interesuje relacja między adaptacją zawodową młodych emigrantów polskich w Wielkiej Brytanii, a poczuciem ich szczęścia przebywania w kraju między innymi dobrej, zapewnionej opieki zdrowotnej.

*Imigranci polscy w Kanadzie*¹⁰⁶. Emigracja z Polski do Kanady podobna była do migracji osiedleńczych z przełomu XIX i XX wieku. Polscy emigranci w Kanadzie stanowią zbiorowość wyodrębnioną pod względem społecznym i kulturowym, jednak dobrze zintegrowaną z rynkiem pracy. Adaptację ułatwiała satysfakcja z warunków życia, ogólnie biorąc z decyzji o emigracji.

*Strategia – migracja – adaptacja*¹⁰⁷ Pokazano tu strategie adaptacyjne rodzin młodych emigrantów polskich mieszkających w Londynie. Interesujące jest spojrzenie autorki z perspektywy rodziców i dzieci, które znalazły się w nowych warunkach społecznych.

*Polacy na Islandii*¹⁰⁸ W publikacji poruszono problematykę polskich emigrantów, których coraz więcej w Islandii. Interesująca krajobrazowo ta wyspa w XXI wieku stała się obiektem masowej turystyki. Potrzebni są więc pracownicy sezonowi, również i z Polski.

¹⁰⁴ *Współczesne polskie migracje Strategie – skutki społeczne - reakcja państwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

¹⁰⁵ Renata Krawczyk, *Młodzi emigranci polscy pracujący w Wielkiej Brytanii Adaptacja zawodowa a poczucie szczęścia*, Difin, Warszawa 2017.

¹⁰⁶ Małgorzata Krywult-Albańska, *Imigranci polscy w Kanadzie Socjologiczna analiza procesów adaptacji*, Impuls, Kraków 2015.

¹⁰⁷ Katarzyna Winiecka, Katedra Wydawnictwo Naukowe, *Strategia i migracja – adaptacja Rodziny młodych migrantów polskich w Londynie po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, 2018.

¹⁰⁸ Małgorzata Budyta-Budzyńska, *Polacy na Islandii Rekonstrukcja przestrzeni obecności*, Scholar, Warszawa 2017.

Uchodźstwo

Uchodźstwo¹⁰⁹ to proces opuszczania stałego miejsca zamieszkania przez osoby zagrożone prześladowaniami, będącymi wynikiem konfliktów zbrojnych – zewnętrznych i wewnętrznych, polityki państwa.

*Uchodźcy w Europie*¹¹⁰ Sformułowano tu płaszczyznę do oceny szans i zagrożeń jakie pociąga za sobą współczesna migracja, zwłaszcza w obszarze uchodźstwa. Jest to konieczne, gdy uświadomimy sobie, że napływa też ludność skrzywdzona przez wojny, a jednocześnie zupełnie odmienna kulturowo i religijnie. Będziemy się musieli nauczyć żyć tolerancyjnie w otoczeniu takich „gości”. Ponadto w omawianej książce zwrócono uwagę na ograniczenia polityki azylowej państw Unii Europejskiej.

*Uchodźcy w Polsce i w Europie*¹¹¹ Jest zbiór artykułów dotyczących niektórych problemów jakie towarzyszą uchodźcom. Wiemy, że obecnie występuje tendencja zatrzymania tej fali uchodźczej w krajach sąsiadujących z obszarami wojny, niepokoju społecznego, biedy poprzez tworzenie dofinansowanych przez Unię Europejską obozów przejściowych.

*Angela Merkel i kryzys migracyjny Dzień po dniu*¹¹² Gospodarka Niemiec odczuwała w pewnym okresie brak dostatecznej siły roboczej do swego prężnego przemysłu. Było to powodem otwartości tego kraju na cudzoziemców. Zachęcenie ich do przyjazdu, między innymi przez Kanclerza Niemiec, spowodowało samorzutne zorganizowanie wielkiej fali obcokrajowców, napływających tłumnie w celu znalezienia się w dobrych warunkach bytowania. Autor tej książki rekonstruuje decyzję wpuszczenia uchodźców podjętą na najwyższym szczeblu niemieckiej polityki.

¹⁰⁹ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Uchod%C5%BAstwo>, dostęp: 5. 08. 2018.

¹¹⁰ Konstanty A. Wojtaszyk, Jolanta Szymańska (red. nauk.), *Uchodźcy w Europie Uwarunkowania, istota, następstwa*, ASPRA.

¹¹¹ Teresa Gardocka, Jacek Sobczak (red. nauk.) *Uchodźcy w Polsce i Europie Stan prawny i rzeczywistość*, Adam Marszałek, Toruń 2010.

¹¹² Alexander Robin, *Angela Merkel i kryzys migracyjny Dzień po dniu (Die Getriebenen)*, tłumacz: Marcin Masny, Wydawca: Teologia Polityczna, Warszawa 2017.

*Migracje i kryzys uchodźczy w Europie*¹¹³ W opracowaniu zwraca się uwagę na to, że problem uchodźczy czy też migracyjny nie pojawił się dopiero w 2015 roku. „Istniał już znacznie wcześniej, lecz bogate społeczeństwa Północy nie interesowały się nim”.

*Uchodźcy polscy w latach dziewięćdziesiątych jako nowy problem społeczny*¹¹⁴ Problematyka uchodźców, tak drażliwa w latach 2015-2017, nieco przygasła. Odsuwanie lawiny uchodźców poza teren Starego Kontynentu wiąże się z pilnowaniem niekontrolowanego napływu ludności z Azji i Afryki. Omówiono też temat uchodźców polskich występujący w latach dziewięćdziesiątych XX wieku.

Starzenie się populacji

*Starzenie się społeczeństwa a polityka fiskalna i migracyjna*¹¹⁵ Niski przyrost naturalny, często nie odtwarzanie przynajmniej stanu liczebnego rodziców powodują istotne problemy ekonomiczne. Z tego względu rządy krajów podejmują uregulowania prawne, w celu przyjęcia przede wszystkim emigrantów wykształconych i to w wieku produkcyjnym. Pokazano jaki wpływ na dzietność mają konkretne działania z zakresu polityki fiskalnej.

*Demograficzne uwarunkowania i wybrane społeczno-ekonomiczne konsekwencje starzenia się ludności w krajach europejskich*¹¹⁶ Praca ta porusza konsekwencje starzenia się ludności w odniesieniu do krajów europejskich. Podkreślono, że obecnie starzenie się populacji, wraz ze spadkiem płodności, jest zjawiskiem typowym dla Europy. Zachodzi konieczność znalezienie rozwiązań mających na celu łagodzenie niekorzystnych skutków tego zjawiska.

¹¹³ Edward Janusz Jaremczuk (red. nauk.), *Migracje i kryzys uchodźczy w Europie Rzeczywistość i wyzwania*, FNCE, Poznań 2017.

¹¹⁴ Roman Stawiński, *Uchodźcy polscy w latach dziewięćdziesiątych jako nowy problem społeczny*, Difin, Warszawa 2017.

¹¹⁵ Agnieszka Fihel, *Starzenie się społeczeństwa a polityka fiskalna i migracyjna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2017.

¹¹⁶ Jolanta Kurkiewicz (red.), *Demograficzne uwarunkowania i wybrane społeczno-ekonomiczne konsekwencje starzenia się ludności w krajach europejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, format: ibuk.

Modelowanie procesów demograficznych

*Hybrydowe modelowanie procesów demograficznych z wykorzystaniem rozmytych przełączających układów dynamicznych*¹¹⁷ Zamieszczone w tej książce modele teoretyczne dotyczą umieralności i są pomocne w szacowaniu długości życia przez firmy ubezpieczeniowe. Zawarte procedury teoretyczne mogą znaleźć zastosowanie również w modelowaniu zjawisk sfer ekonomicznych, przykładowo czasu życia firm, maszyn lub instalacji. W książce zaprezentowano tablicowe mierniki umieralności, modele interpolacyjne, statyczne i dynamiczne modele hybrydowe.

*Regionalizacja demograficzna Wybrane metody i ich aplikacje*¹¹⁸ Na uwagę zasługują propozycje autorki dotyczące modyfikacji niektórych procedur oraz adaptacji metod wielocechowej analizy porównawczej dla celów delimitacji (rozdzielenia według określonych kryteriów) regionów demograficznych.

*Procesy demograficzne w województwie łódzkim*¹¹⁹ W tej pozycji literatury zajęto się określeniem zmian w liczbie i rozmieszczeniu ludności województwa łódzkiego. Zwrócono uwagę na takie czynniki jak zachowania rozrodcze i matrymonialne, stan zdrowia i umieralność oraz migracje.

Skutki migracji

*Migracje międzynarodowe i ekspatriacja*¹²⁰ W monografii przedstawiono zagadnienia: mobilność i migracje międzynarodowe, pojęcia migranta i ekspatrianta, motywy przemieszczeń międzynarodowych, cechy osobowości migranta i ekspatrianta, bariery i korzyści migracji i ekspatriacji, przedsiębiorczość migrantów, modele i praktyki adaptacji kulturowej, kulturowe, społeczne i polityczne uwarunkowania migracji międzynarodowych. Stopniowo na skutek globalizacji i

¹¹⁷ Agnieszka Rossa, Lesław Socha, Andrzej Szymański, *Hybrydowe modelowanie procesów demograficznych z wykorzystaniem rozmytych przełączających układów dynamicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015.

¹¹⁸ Anna Majdzińska, *Regionalizacja demograficzna Wybrane metody i ich aplikacje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.

¹¹⁹ Piotr Szukalski (red.), *Procesy demograficzne w województwie łódzkim w XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015.

¹²⁰ Sylwia Przytuła, *Migracje międzynarodowe i ekspatriacja Perspektywa indywidualna, organizacyjna, społeczno-kulturalna*, Difin, Warszawa 2017.

znacznego obniżenia kosztów podróży międzykontynentalnych ekspatriacja została zdominowana przez migracje zarobkowe.

*Imigranci u bram*¹²¹ Książka wprowadza nas w problematykę sytuacji wyznawców Chrystusa w obszarach wojen, czy też konfliktów społecznych. Autor Waldemar Cisko informuje nas: „Co o trzy minuty gdzieś na świecie ginie jeden chrześcijanin; nie umiera naturalną śmiercią; ginie męczeńsko...”.

*Przemoc ze strony najbliższych w doświadczeniu życiowym uchodźczy*¹²² Autor Witold Klaus wykazuje jak skomplikowanym zagadnieniem jest stworzenie systemu skutecznej reakcji społecznej, gdy mamy do czynienia z problemami silnie związanymi ze zróżnicowaniem kulturowym. Spotykamy tu wnikliwą analizę zagadnień przemocy wobec migrantek na podstawie badań zagranicznych.

*Ekonomiczno-społeczne następstwa migracji na obszarach górskich na przykładzie Karpat Polskich*¹²³ W okresie przedwojennym i powojennym naszego kraju wystąpiła znaczna migracja ludności z ubogich rejonów górskich do USA, Kanady i innych zamożnych państw świata. W ocenie konsekwencji procesów migracyjnych wykorzystana została grupa wielokryterialnych metod analitycznych – Analityczny Proces Hierarchiczny (AHP) i Analityczny Proces Sieciowy (ANP).

Podsumowanie

Literatura przedmiotu dotycząca migracji, czyli wędrówki przestrzennej ludności wskazuje, że zjawisko to istniało zawsze. Objawiało się jednak w formie fal z większym lub mniejszym natężeniem. Masowe imigracje na wolniejsze tereny spowodowane były początkowo wojnami plemiennymi, szerzącymi się zarazami, możliwością dostępu do wody, łąk, żyznych dolin, czy też obszarów z łatwo dostępnymi bogactwami naturalnymi, których wydobywanie przynosiło krocie zyski osiedleńcom.

¹²¹ Waldemar Cisko, *Imigranci u bram Kryzys uchodźczy i męczeństwo chrześcijan XXI w.*, Wydawca: Biały Kruk, 2017

¹²² Wiktor Klaus, *Przemoc ze strony najbliższych w doświadczeniach życiowych Analiza kryminologiczna*, Scholar, Warszawa 2017.

¹²³ Piotr Cymanow, *Ekonomiczno-społeczne następstwa migracji na obszarach górskich na przykładzie Karpat Polskich*, Difin, Warszawa 2018.

Przeważnie współcześnie młode pokolenie, chce jak najszybciej spełnić swoje marzenia o dostatnim życiu, zbudowaniu własnego domu, urządzeniu nowoczesnego mieszkania, posiadania dziecka i wojażach po świecie. Jednak, aby temu sprostać trzeba znaleźć intratną, dobrze płatną pracę i to najlepiej zagranicą, uważa część młodego pokolenia, w tym kończący studia w Polsce.

Imigracja to nie tylko pogoń za poszukiwaniem „szczęścia”, ale także sytuacje obiektywne, które zmuszają rzesze ludności do opuszczania swoich domostw i udawania się w nieznane, żyjąc z łaski innego zamożnego kraju. Jak trudno się w nim zadomowić, znaleźć pracę a jednocześnie zachować swoje tradycje rodzinne.

Chociaż brakuje rąk do pracy, występuje również i w Polsce niechęć do przyjmowania niepewnych przybyszów, którzy traktowani są często jako terroryści. Tymczasem dominująca w nich grupa to biedni uciekinierzy, chrześcijanie uciekający przed maczetami wrogich odłamów w krajach pozaeuropejskich.

МОБІЛЬНЕ НАВЧАННЯ ЯК ДОПОВНЕННЯ ДО ТРАДИЦІЙНОГО

Людмила Гонтаренко¹, Гліб Парфьонов²

Національний університет цивільного захисту України

Харків, Україна

¹lgontarenko910@gmail.com, ²parfenuczu@gmail.com

Освіта змінює сучасний світ та рухає суспільство в усіх напрямках. Без сучасних інформаційних технологій ми вже не уявляємо своє життя. Технології як одні з основних факторів розвитку суспільства повинні завжди рухатися вперед та адаптуватись до вимог сучасного світу. Так, з появою комп'ютерів і широкого їх використання, заклади освіти почали реалізовувати програму інформатизації і комп'ютеризації, з'явилися комп'ютерно-орієнтовані методики навчання, які передбачали вивчення комп'ютера не лише як об'єкта вивчення, але і як засобу навчання. Таким чином, почався перший етап впровадження електронного навчання з використанням обчислювальної техніки. Поява мережевих технологій активізувала підключення всіх закладів освіти до мережі Інтернет і впровадження методик дистанційного навчання засобами електронної пошти, конференції, форумів, а згодом платформ для здійснення дистанційного навчання і створення дистанційних курсів.

Наступною стадією розвитку електронного навчання став безпровідний доступ до навчальних ресурсів, а мобільне навчання вважають новітньою формою, яка пропонує значні зміни та розвиток у навчанні. Традиційне навчання необхідно доповнювати мобільним навчанням, розвивати його та використовувати у поєднанні з дистанційним, за допомогою ІКТ. Сукупності всіх видів навчання дають змогу реалізувати нові підходи, можливості, зацікавленість, використовуючи змішане навчання. Мобільне навчання стає не

тільки основним засобом доступу до інтернет ресурсів, але й виділяє його серед інших систем навчання.

Подальшого розвитку та уваги заслуговує М-навчання у формі гри, яка вже давно увійшла до засвоєння знань та досягла результатів, учні хочуть приймати активну участь у процесі; мультфільми та фільми не так вже активно сприймаються. Така форма може спрямовувати на досягнення результату, що запрограмований, запропонований та прийнятий як стандарт суспільством, з одного боку. Учасники гри визначають свою поведінку, або оточуючих, за наведеними пропозиціями, оцінюють і шукають нові альтернативні переконання, з іншого боку відбувається розвиток здатностей, що породжує скептицизм до вірності рішень. Рухаючись в пошуку далі, перевершують визначені показники в грі, отримують впевненість досягнень в майбутньому, в дійсних життєвих ситуаціях [1].

М-навчання формує нові компетенції для впровадження активних методів навчання, що забезпечує особистісне орієнтований підхід і розвиток критичного мислення, що є важливим елементом розвитку. Враховуючи різні погляди та думки, проблема розглядається з різних точок зору. Відбувається визначення рівня власних знань, узгодження нової інформації з відомою, усвідомлення процесу набуття знань за індивідуалізованими особливостями, які є потребою часу.

Перспективи впровадження мобільного навчання незалежно від місцезнаходження суб'єктів навчання дають змогу охоплення найширшої аудиторії та глобального підходу до систем набуття знань. Кількість користувачів смартфонів непохитно зростає в рази. За замовленням Google статистики їх використання, серед молоді зросла у півтора рази [2]. Більше 85% людей у віці від 18 до 30 років є найчастішими користувачами смартфонів, а отже й мобільним Інтернетом, при цьому 91% респондентів регулярно використовують різні мобільні додатки [4], пише агентство мобільного маркетингу LEAD9 при участі Київського Міжнародного Інституту Соціології

(КМІС), яке провело дослідження української аудиторії, за яким 45% дорослого населення України користується в 2018 році смартфонами.

На сьогодні мобільне навчання розглядається як один з кращих способів підвищення продуктивності роботи викладача і мотивації до навчання студентів. Більшість студентів 70% (за проведеним анкетуванням) мають при собі смартфон та схильні працювати з використанням мобільних пристроїв, аніж на комп'ютері. Отже, Оскільки мобільне навчання як невід'ємний компонент змішаного навчання вже використовується в системі змішаного навчання у закладах вищої освіти. Меншим за відсотковим показником є використання у середніх навчальних закладах, тому що пов'язано із відношенням педагогічного складу кожного з навчальних закладів окремо, але бажання використання є наявним у учнів.

Необхідно подальша розробка існуючої моделі електронного навчання яка забезпечить забезпечити наявність основних складових мобільного навчання. Потребує створення платформи дистанційного навчання саме для мобільних пристроїв. Паралельно необхідно адаптувати навчально-методичну базу дисциплін, розширити технічне забезпечення доступу через мобільний зв'язок (Wi-Fi). І як показало дослідження, адаптованість до використання педагогічними кадрами методик та головне технологій мобільного навчання.

Сайти з навчальної інформації повинні бути спрощені у використанні та адаптовані до мобільних пристроїв. Можливість роботи офлайн та система нагадування про необхідність працювати дозволяє доступ до навчальних матеріалів мати у будь-який час та будь-якому місці надає можливості швидкого реагування при потребі та підвищити самоконтроль навчання. Користування матеріалами охоплює всі можливості індивідуальної, колективної роботи та під керівництвом. Все це є стимулами позитивних розвиваючих та безперервних процесів у навчанні, які стають гнучкими та цікавими для користувачів. Інтерактивність навчання доповнює, розширює змішане навчання своїми можливостями реалізації [3], активізується пізнавально-навчальна діяльність, що підвищує продуктивність роботи

студентів та учнів, створюючи безмежно середовище для праці та обміну досвідом та можливостями. Для нового покоління молоді включення в осередок здобуття та обміну інформацією, розширення можливостей веде до відчуття особистості складовою частиною у навколишньому інтернет середовищі.

Література

1. Гонтаренко Л. О., Парфьонов Г. А. Гра як навчання дітей при потраплянні в небезпеку. Інноваційні наукові дослідження у сфері педагогічних та психологічних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 4-5 травня 2018 р. – К.: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2018. – С. 115-117.
2. Кількість користувачів смартфонів в Україні зросла на 150% [Електронний ресурс]. <https://www.epravda.com.ua/news/2016/09/12/605197/>.
3. Триус Ю. В., Франчук В. М., Франчук Н. П. Організаційні й технічні аспекти використання систем мобільного навчання. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2011. Серія 2. № 12 (19). С. 53-62.
4. Исследование: 45% всех взрослых жителей Украины уже пользуются смартфонами, а к 2020 году их проникновение возрастет до 70% [инфографика]. <https://itc.ua/news/issledovanie-45-vseh-vzroslyih-zhiteley-ukrainyi-uzhe-polzuyutsya-smartfonami-a-k-2020-godu-ih-proniknovenie-vozrastet-do-70-infografika/>.
5. Бектурганова М. К., Син Е. Е. Мобильное обучение как новый подход в вузовском образовании // Научный форум: Педагогика и психология: сб. ст. по материалам V междунар. науч.-практ. конф. – № 3 (5). – М., Изд. «МЦНО», 2017. – С. 24-30.

УПРАВЛІННЯ КОМУНІКАЦІЙНОЮ ПОЛІТИКОЮ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Артем Данилов

Бердянський державний педагогічний університет

Бердянськ, Україна

timosha1828@ukr.net

Становлення і розвиток ринкових відносин в Україні змушують підприємства дедалі частіше знаходити нові шляхи для вирішення рівня конкурентоспроможності. Здійснюючи свою діяльність в умовах стрімкого розвитку технологій, істотного збільшення ролі інформації в усіх сферах суспільного життя, якісного і кількісного зростання конкурентного середовища, підприємства змушені забезпечувати систему ефективних комунікацій свого бізнесу з зовнішнім і внутрішнім середовищем. Найважливішим інструментом збереження і зміцнення ринкових позицій є здійснення ефективної комунікаційної політики, постійне її вдосконалення.

Тому ефективність виходу товару на ринок та його подальше просування неможливі.

Вдосконалення політики комунікацій на підприємстві є дуже актуальною проблемою для сьогодення. Підприємства не мають чіткої системи планування, контролю комунікаційної політики та чітко окреслених комунікаційних програм. Головне завдання кожного підприємства є з'єднати між собою всі засоби комунікаційної політики, щоб досягти найкращого результату. Тому що саме ефективна комунікаційна політика стає однією з вирішальних умов успіху підприємств.

Найголовнішим забезпеченням конкурентоспроможності сучасних підприємств на внутрішньому й міжнародному ринках стає дієва система

комунікацій, яка обумовлюється широким застосуванням різноманітних комунікаційних засобів і появою нових інструментів інформаційного впливу.

Запорукою успіху підприємства сьогодні є спроможність стратегічно правильно організувати взаємодію багатьох інструментів комунікацій [1].

Роль комунікацій в діяльності підприємства полягає у визначенні найбільш оптимальних моделей формування інструментарію управління цими комунікаціями для забезпечення ефективності процесів просування продукції та взаємодії з клієнтами.

Політику комунікацій на промислових підприємствах розглядали Моїсєєва Н. К. [1], Гріфін Т. [2], Євдокимов Ф. І., Гавва В. М. [3], Крилов В. І. [4]. Авторами визначено, що політика комунікацій складається з таких основних засобів впливу:

- реклама;
- стимулювання збуту;
- участь у виставках;
- формування суспільної думки;
- ділове листування;
- пряма поштова реклама та Інтернет;
- представницькі заходи.

Аналізуючи зарубіжну економічну літературу стає відомо, що ступінь залучення підприємства до процесу комунікацій відбувається поступово і пов'язаний зі специфікою функціонування того чи іншого бізнесу.

Так, Т. Гріфін [2] провів дослідження, метою якого було виявити специфіку сприйняття різних елементів комунікацій і порівняти відношення та використання різних елементів на підприємствах різних типів господарювання:

- агенції (сфера послуг),
- роздрібні продавці,
- підприємства, що виготовляють продукцію промислового призначення.

Результати досліджень показали, що для підприємств, належать чинники ринкової цільової аудиторії та точного донесення інформаційного повідомлення.

Серед українських фахівців питаннями комунікацій займалися такі вчені, як: С. Гаркавенко, В. Герасимчук, В. Іванов, О. Єгошин, Н. Кушнір, А. Коваленко, М. Корнєва, О. Кузьмін, Б. Обридько, Т. Примак, Е. Ромат, В. Ткачук та ін. Вчені розкривають питання комунікаційної діяльності з погляду економіки держави та організацій.

Питанням оцінки ефективності комунікаційної політики займалися такі вчені, як: А. Войчак, О. Братко, Н. Куденко, В. Липчук, Т. Лук'янець, А. Старостіна, К. Ягельська, Д. Аакер, Г. Армстронг, Є. Голубков, Ф. Котлер та інші. В їхніх публікаціях висвітлюються підходи до оцінки ефективності окремих засобів комунікацій (одні досліджують ці питання щодо рекламних заходів, інші – стимулювання збуту).

Разом з тим, потребує подальшого розгляду питання аналізу комунікативної політики підприємств в сучасних умовах та визначення напрямів підвищення її ефективності.

Метою даної статті є визначення напрямів підвищення ефективності комунікативної політики підприємства в сучасних умовах.

Результативність – це міра досягнення запланованих результатів (частка ринку, обсяг продажу товарів, затрати на проведення комунікаційних заходів тощо) [1, с. 240].

Ефект (економічний) – це різниця між результатами діяльності суб'єкта господарювання і здійсненими для їх отримання затратами. Він є показником абсолютним.

Ефективність (економічна) – це відносна величина, яка виражається співвідношенням між досягнутими результатами і затраченими ресурсами (коефіцієнт економічної ефективності). Наведене визначення ефективності жодних заперечень не викликає.

До принципів оцінювання ефективності комунікаційної політики відносяться такі:

- максимальне наближення показників ефективності до потреб практики;
- можливість кількісного вираження зазначених показників за результатами їх розрахунку;
- придатність показників оцінювання ефективності для управління комунікаційною політикою (планування заходів, стимулювання працівників);
- забезпеченість розрахунку показників оцінювання ефективності комунікаційної політики необхідною достовірною інформацією;
- однаковий підхід до розрахунку одних і тих самих показників ефективності, що належать до різних груп комунікаційних заходів.

Етапність оцінки ефективності комунікаційної політики така: спочатку обґрунтовується склад показників; проводиться їх розрахунок.

Групи показників оцінювання ефективності комунікаційної політики:

1. За видами ефективності комунікаційної політики:
 - показники комунікативної ефективності;
 - показники економічної ефективності;
2. За ступенем охоплення засобів комунікаційної політики:
 - узагальнюючі;
 - часткові.

Політика комунікацій – це комплекс заходів, які використовує фірма для інформування, переконання чи нагадування споживачам про свої товари (послуги) [5, с. 18].

Комунікація – двобічний процес: передбачення впливу технологій на цільові аудиторії та одержання інформації про реакцію цих аудиторій на результати впливу, що здійснюється підприємством. Ці складові важливі, їхній взаємозв'язок свідчить, що комунікація – це система. На жаль не всі підприємства можуть охопити ринки збуту своєї продукції та задовольнити потреби усіх споживачів, концентруючи зусилля на окремій цільовій аудиторії, вони не досягають максимального успіху.

Сучасне підприємство управляє складною системою комунікацій: підтримує комунікації зі своїми посередниками та споживачами.

Процес комунікації складається таким чином:

- відправник (підприємство) кодує посилання у форму, прийнятну для передачі (реklamний ролик), та передає його через засіб поширення інформації (телебачення або радіомовлення);
- одержувач (споживач) отримує закодоване посилання (дивиться або слухає ролик) та декодує його (отримує корисну інформацію).

Метою комунікацій є допомога покупцеві у виборі товару підприємства, надання інформації про переваги, недоліки продукції, що пропонується [3, с. 199-208]. Успіх комунікаційної політики залежить від правильного вибору засобів комунікації. Серед науковців існують думки щодо інструментів комунікацій: виокремлення займає лише чотири основних, інші – всі можливі, включаючи їх комбінації.

Войчак А. наводить чотири складові засобів впливу:

1. Рекламу.
2. Пропаганду.
3. Стимулювання збуту .
4. Персональний продаж [5, с. 182].

Науковці виокремлюють:

- рекламу,
- стимулювання збуту,
- персональний продаж,
- суспільні зв'язки,
- пропаганду.

Комунікативні завдання виконують: ціни, продукт і система розповсюдження. Всі інструменти повинні координуватись загальною концепцією, навіть найкраща реклама не допоможе, якщо продукт поганий, ціна завищена чи продукт немає у продажу. В комунікативній політиці реклама та її види займають особливе місце.

Реклама – це переконуючий засіб інформації про товар чи підприємство, що готує активного чи потенційного покупця до здійснення покупки. Вона покликана вирішувати найбільш складне завдання – формулювати і стимулювати попит.

Реклама сприяє реалізації товару, прискоренню та успішному завершенню процесу обороту засобів. Вона може конструювати попит і ринок та керувати ними.

Стимулювання збуту – покликання прискорити або підсилити відповідну реакцію ринку [8].

Стимулювання збуту – це набір різноманітних методів стимуляційного впливу. Вони спонукають до купівлі або продажу товарів і послуг [4, с. 79]. На відміну від реклами, яка спрямована на наближення покупця до товару, стимулювання збуту наближає товар до покупця. Тому віддача від засобів стимулювання збуту більш швидка.

Для споживачів товарів все більшого значення набуває наявність сервісного і технічного обслуговування товару. Багато підприємств почали застосовувати сервісну політику в якості інструменту, що стимулює збут продукції. Ефективність заходів зі стимулювання збуту часто знижується в результаті надто тривалого їх використання.

У цільовій групі створюється звикання до стану речей і мотивація її згодом знижується. Якщо підприємству вдасться створити позитивне уявлення у суспільства про свою діяльність, це значно полегшить досягнення поставлених цілей.

Позитивна думка споживачів про підприємство не виникає самостійно. Головне завдання підприємства – це створення серед активних і потенційних покупців привабливого іміджу, що викликав би довіру до підприємства і всієї продукції, що випускається.

Компанія турбується про споживача, навколишнє середовище, випуск нових, високоякісних товарів і повинна сформувати у споживачів думку про

підприємство як про надійного партнера та постачальника. Для цього підприємства використовують наступні інструменти:

- встановлення гарних відносин зі ЗМІ, проведення прес-конференцій;
- випуск добре оформлених річних звітів, ювілейних видань;
- проведення екскурсій по підприємству та інших подібних заходів для громадськості (наприклад, день відкритих дверей);
- створення спілок, союзів, клубів;
- будівництво спортивних споруд;
- підтримка наукових робіт.

Окремо варто виділити такі засоби комунікаційних зв'язків, як виставки і ярмарки.

Участь підприємства у виставці-ярмарку дає ще більші переваги:

- це економічно ефективний засіб просування товару як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках;
- вона забезпечує одержання широкого повідомлення великою аудиторією одночасно;
- дозволяє поліпшити прихильність існуючих клієнтів;
- товар на виставці можна показати в дії;
- дозволяє вивчити попит і визначити потенційний ринок для нового товару;
- допомагає вийти на новий ринок, у тому числі і на зовнішній;
- створює сприятливі можливості для зустрічей з важливими людьми;
- дає шанс для проведення переговорів, укладання контрактів;
- дозволяє розширити потенційний ринок;
- дає можливість працювати з зацікавленими представниками;
- підприємство одержує можливість побачити свої перспективи;
- новий товар може бути проданий на виставці;
- це поліпшує імідж підприємства.

Проте, цей засіб комунікації має деякі недоліки: виставкова площа увесь час зростає; багато випадкових глядачів; можливий витік інформації про продукт і

технології до конкурентів; зміна умов праці ускладнює роботу; великі переповнені торгові покази.

Основними завданнями системи комунікацій є: інформування, переконання й нагадування.

Оцінка ефективності комунікацій є важливою складовою аналізу стимулювання збуту, що дозволяє визначити, наскільки успішним був той чи інший захід.

Сьогодні все більше підприємств використовують інтегровану систему комунікацій. Це призводить до ретельного аналізу роботи усіх каналів комунікацій з метою створення у споживача чіткого, послідовного і переконливого уявлення про підприємство, та продукцію.

Інтегровані комунікації – це процес, який передбачає вплив на цільові аудиторії та допомагає одержати зустрічну інформацію про реакцію покупців на здійснюваний підприємством вплив.

Головним принципом створення інтегрованих комунікацій вважають підтримку елементів інтегрованих комунікацій і координацію.

Оцінка ефективності засобів комунікаційної політики є важливою проблемою, вирішення якої дозволить підвищити результативність діяльності. Важлива роль в її вирішенні належить покращенню інформаційного забезпечення розрахунків показників ефективності. У цьому напрямі потрібно проводити дослідження питань оцінювання ефективності комунікацій.

Таким чином, ключовими факторами успіху в комунікаційній політиці підприємств є використання інтегрованої системи комунікацій, одночасно різних комунікацій, що створюють можливості підвищення ефективності комунікативної політики підприємства.

Література

1. Кузик О. В. Стратегічне управління комунікаціями на сучасних підприємствах / О. В. Кузик // Стратегія економічного розвитку України. – 2014. – № 34. – С. 130-135.

2. Моисеева Н. К. Брендинг в управлении коммуникативной активностью / Моисеева Н. К. – М.: Изд-во РАФА, 2013. – 357 с.
3. Євдокимов Ф. І. Азбука маркетингу: [навч. посібник] / Ф. І. Євдокимов, В. М. Гавва. – [3-є вид. переробл. і доповн.]. – Д.: Стакер, 2012. – 432 с.
4. Крилов І. В. Комунікації: світовий досвід / Крилов І. В. – К.: Знання, 2010. – 267 с.
5. Войчак А. В. Маркетинговый менеджмент / Войчак А. В. – К.: Вид-во КНЕУ, 2008. – 624 с.
6. Примак Т. О. Комунікації в системі управління ринковою діяльністю підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.06.01 / КНЕУ. – К., 2014. – 34 с.
7. Макро- і мікроекономічні складові розвитку: монографія / [Стельмах В. С., Єпіфанов А. О., Сало І. В. та ін.]. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2013. – 505 с.
8. Ярова І. І. Управління продажами на основі механізмів електронної комерції / І. І. Ярова // Вісник Хмельницького національного університету. Серія Економічні науки. – 2010. – № 2. – Т. 3. – С. 100-104.
9. Романов А. А. Управления коммуникациями / А. А. Романов, А. В. Панько. – М.: Эксмо, 2011.

ЕЛЕКТРОННІ МАС-МЕДІА ТА ЖИТТЄВИЙ СВІТ ЛЮДИНИ

Олександра Зінчина

Харківський національний університет міського господарства

імені О. М. Бекетова

Харків, Україна

zinchina13@gmail.com

В системі мас-медіа пріоритетну позицію сьогодні займають електронні засоби масової комунікації, зокрема телебачення та Інтернет. Спілкування людей, опосередковане технічними системами, набуло масового характеру і поставило нас в ситуацію інформаційного стресу, комунікативного пресингу та безперервної гіперстимуляції, що є ознакою життя сучасної людини і суттєво впливає на якість її життя. Телебачення як комунікативна корпорація породжує символічну реальність, яка «переступивши» через екран, стає фактом суб'єктивної реальності людини та створює комунікативну ситуацію «поруч, але не разом» [3, с. 5]. Інтернет у свою чергу як найбільш нетипове медіа у порівнянні з традиційними багатоаспектними медіа (друкована преса, радіо тощо) містить багато різних конфігурацій комунікації. Його різноманітні форми демонструють зв'язок міжособистісної та масової комунікації.

Суспільство, де всі не можуть бути пов'язані особистими і регулярними взаємостосунками, не дано людині як безпосередній і стійкий об'єкт сприйняття і пізнання. Усвідомлення себе частиною цього суспільства опосередковано приналежністю індивіда до деякого локального співтовариства або групи, його участю у владних відносинах, співвідношенням себе з деякою ідеєю або комплексом ідей, із звичаями, вдачами і – ширше – зі настановами культури, його участю в загальній або пов'язаній з діями інших людей

діяльності. Тобто уявлення про суспільство у свідомості індивіда є похідним від цілого ряду «буденних зустрічей» людини і соціуму.

Електронні медіа з моменту своєї появи як технології і як соціального явища є не тільки інструментом сповіщення і масового інформування. Сьогодні це елемент повсякденного життя значної частини людей – разом з іншими їхніми справами і обов'язками, що вимагають певних витрат часу: навчання, робота, сон, відпочинок і т.ін. Тому вони, з одного боку, займають «сильну» позицію по відношенню до індивіда, оскільки формують його спосіб життя, але, з другого боку, кожного разу вимушені вирішувати проблему, як проникнути в «життєвий світ» людини і налагодити з нею стійкий контакт. Отже, вплив медіапростору на індивіда неабиякою мірою залежить як від когнітивних і психологічних характеристик цього індивіда, так і від його способу життя, соціальних умов, що визначають його повсякденне життя.

Преса, радіо, телебачення відповідають на три принципово різні, але, взаємопов'язаних питання, і відповідно цьому відображають свій аспект події, що висвітлюється. Радіо відповідає на питання «що?» – що відбулося? Телебачення відповідає на питання «як?» – як трапилося те, про що повідомило радіо. Преса відповідає на питання «чому?» – чому саме трапилося те, про що розповіло радіо і саме так, як це показало телебачення. Такий об'єктивний «розподіл праці». Відповідно, тільки повна і комплексна відповідь, що складається з трьох зазначених компонентів, у змозі надати повноцінну картину того, що ж дійсно відбулося. Інтернет, мабуть, поєднав усі ці питання, точніше відповіді на них, адже надає і суперактуальну інформацію «з міста подій» (в тому числі завдяки напівпрофесіоналам-просьюмерам) у текстуальній та візуальній формах, і дозволяє аналізувати її.

Головна перевага телебачення порівняно з іншими мас-медіа міститься в самій його природі – це наявність «картинки», відеоряду. Саме це і додає телевізійній дії величезну, ні з чим не зрівняну емоційну силу. Поєднуючи зорові і слухові образи, показуючи події або явища в динаміці, в русі, в розвитку, телебачення виявляється найбільш заразливим засобом у всій системі

масової комунікації, бо обернене, перш за все, до емоційних і безпосередньо дієвих структур, в той час як радіо і, тим більше, преса апелюють до різного роду доказів, впливають на когнітивні структури психіки.

Через цю основну перевагу телебачення може не просто створювати у глядача всім відомий «ефект присутності». Спостерігаючи за розвитком подій на телеекрані, глядач часто ототожнює себе і очевидцем або навіть учасником події. Так досягається найголовніший психологічний ефект ідентифікації телеаудиторії з подіями, що відбуваються, та їхніми героями. На відміну від раціональної логіки, тут діє емоційна «психологіка». У телевізійної аудиторії спрацьовує дивовижний для здорового глузду принцип: «Я бачив – значить, це правда!». Свою зворотну сторону має і суперемоційність телебачення. Зрозуміло, що вона неминуче протистоїть аналітичній усвідомлюваності його програм.

Інтернет-комунікація може набувати різних форм: від веб-сторінок, контрольованих основними медіаорганізаціями (приміром, інтернет-представництвами, онлайн версіями телеканалів чи газет), до інтернет-спільнот, зацікавлених якимись конкретними темами, й електронного листування між колегами та друзями. Всі ці комунікативні форми Інтернету можна розглядати як єдиний континуум [4].

Джерела повідомлень в Інтернеті також різноманітні: від однієї особи в електронному листуванні до соціальних груп в інтернет-спільнотах та груп професійних журналістів на веб-сторінках. Відповідно, й самі повідомлення можуть мати як цілком традиційну для жанру журналістики форму новин чи статей, так і вигляд історій «з продовженням», створених протягом тривалого часу багатьма людьми; це може бути і просто розмова між групою користувачів якогось сайту чи форуму. Те ж саме стосується й аудиторії цих повідомлень, що може варіюватися від однієї особи (адресата електронного листа) до потенційно мільйонів. До того ж представники аудиторії інтернет-повідомлень можуть змінювати свою роль зі споживачів на виробників цих повідомлень.

Комунікація, здійснювана за допомоги Інтернету, є не тільки безособовим процесом обміну інформацією, а й містить зворотний зв'язок, створює можливість для живого, безпосереднього спілкування, діалогу між людьми, розділеними величезними відстанями. Сприяючи комунікації між громадянами різних країн, Інтернет виконує важливу інтегративну функцію, яка служить фактором зміцнення цілісності, взаємозалежності різних елементів людської спільноти, втілюючи в реальність риси того, що М. Маклюен називав «глобальним селом». Завдяки функціонуванню Інтернету, формується нова масова спільнота людей, об'єднаних спільними ціннісно-нормативними орієнтаціями, інтересами і прагненнями. Сприяючи зближенню різних співтовариств, соціальних груп, цілих держав і народів, Інтернет служить ефективним засобом зміцнення загальнолюдської солідарності.

Інтернет як показник прогресу вже зараз робить захоплюючим і зручним життя особливого соціального шару – мережевої спільноти. Мільйони людей, преш за все молодих, вже не бачать себе інакше, як в якості користувачів мережі Інтернет, і правомірно вважають себе частиною унікального соціально-інформаційного середовища. Іншими словами, ми спостерігаємо появу нових форм ідентичності.

Інтернет суттєво змінює характеристики медіапростору, перетворюючи обмін інформацією із суб'єкт-об'єктного у суб'єкт-суб'єктний процес. У новому медіапросторі інформація стає дуже особистісною й життєвою. Інтернет і соціальні мережі дозволяють людям співорганізовуватися у нові співтовариства. З розвитком мережного медіапростору на перший план виходять не стільки проблеми корпоративно-ідеологічного контролю над інформацією, скільки проблеми забезпечення її смислової адекватності з погляду суб'єктів комунікації.

Саме Інтернет є тим універсальним соціокультурним і комунікативним феноменом, який відіграє головну роль в процесах віртуалізації соціальності, завдяки чому виникає нова дійсність, яку можна схарактеризувати через низку

рис, а саме: вторинність; актуальність; автономність; інтерактивність; заглибленість; нематеріальність впливу та умовність; ефемерність [1, с. 114].

Основні характеристики сучасним мережам комунікації дає М. Кастельс: це відкритість, децентралізованість, саморозвиток, переважання горизонтальних зв'язків, автономність включених до них вузлів [2, с. 13]. Безумовно, технологічним базисом для організації таких мереж є Інтернет, який сам, будучи засобом масової комунікації (хоча і доволі специфічним), породжує нові мас-медіа, нову якість структурування комунікації, що є безпосереднім чинником медіатизації суспільства та життєвого світу особистості. Цей фактор посилюється ще й завдяки тому, що через електронні, мережеві медіа сьогодні відбувається активний вплив на різні сфери суспільства і на окремого індивіда. Образи і символи, що транслюються мас-медіа, стають засадничими у конструюванні навколишньої дійсності. Таким чином, нові медіа є посередником, з одного боку, між відправником та отримувачем інформації, а з іншого, – посередником, що організує колективні уявлення про світ в його різних проявах.

Література

1. Горошко Е. И. Влияние социальных медиа на коммуникативные процессы / Е. И. Горошко // Уч. записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серия «Философия. Социология». – Симферополь, 2010. – Том 23 (62). – № 3. – С. 111-117.
2. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / М. Кастельс; [пер. с англ. А. Матвеева; под ред. В. Харитонов]. – Екатеринбург: У-Фактория (при участии изд-ва Гуманитарного ун-та), 2004. – 328 с.
3. Матвеева Л. В. Психология телевизионной коммуникации / Л. В. Матвеева, Т. Я. Аникеева, Ю. В. Мочалова – М.: РИП-холдинг, 2004. – 316 с.
4. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За науковою редакцією В. В. Різуна. – Київ: Центр Вільної Преси, 2013. – 352 с.

ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ НА ЯКІСТЬ ЖИТТЯ СУЧАСНИХ ЛЮДЕЙ ТА МОЛОДЬ

Едуард Михлюк, Олена Шевченко

Національний університет цивільного захисту України

Харків, Україна

Edyard_2401@ukr.net

Виникнення нових інформаційних зв'язків і структур, їх взаємозумовленість, якісно нові механізми впливу на величезні маси людей, на країни і континенти зробили сьогодні засоби масової комунікації однією з глобальних проблем сучасності. Зміна їх системи, структури, функцій, надають неоднозначний вплив на різні сфери суспільного життя, в зв'язку з чим виникає багато питань [5].

Сукупність технічних пристроїв, що забезпечують швидку передачу і масове тиражування словесної, образної, музичної інформації, узагальнено називають засобами масової комунікації (ЗМК). Слід зазначити, що до засобів масової комунікації відносяться преса, радіо, телебачення, кінематограф, різні інформаційні служби [3].

У всіх цивілізованих країнах світу обов'язковою умовою демократії та її неодмінного супутника – свободи – є свобода інформації, тобто право кожного окремого громадянина безперешкодно отримувати інформацію із загальнодоступних джерел. Наприклад, в американському Біллі права йдеться, про неприпустимість видання законів, що обмежують свободу слова або друку. У сучасному суспільстві ефективне вирішення суспільно-важливих проблем, формування громадянської культури неможливо без широкої опори на всебічну, точну і оперативну інформацію, яка відображатиме динамічні зміни в різних областях людської діяльності [3].

У минулому соціальний цикл був набагато коротше культурного. Індивід, з'явившись на світ, заставав певну структуру культурних цінностей. Вона не мінялася протягом багатьох століть, регулюючи життя ряду поколінь. У ХХ ст., як вважають багато дослідників, стався розрив соціального і культурного циклів. Це, по суті, одна з історичних закономірностей нашого століття. Тепер на протязі одного людського життя чергуються кілька культурних епох. Проблема в тому, що людина не встигає адаптуватися в нових умовах. Наприклад, відірвіть людину від рідної культури і киньте в абсолютно нове оточення, в якому йому доведеться миттєво реагувати на безліч зовсім інших уявлень про час, простір, працю, релігію, любов, і т.п. – і ви побачите, яка вражаюча розгубленість опанує ним. А якщо ви ще позбавите його будь-якої надії на повернення в знайому соціальну обстановку, розгубленість переросте в депресію [5].

Проблема виживання людей підштовхнула їх до необхідності обміну наявним досвідом, вітальною інформацією та об'єднання на тлі суворих умов навколишнього середовища. Без перебільшення, комунікацію можна вважати необхідною і загальною умовою життєдіяльності людини і однією з фундаментальних основ існування будь-якого типу суспільства. Сучасне суспільство є не тільки сукупністю індивідів, воно виступає виразником тих зв'язків і відносин, в яких дані індивіди знаходяться один з одним. Зароджуючись, як міжособистісна комунікація, процес обміну інформацією вийшов за вузькі рамки і поступово перейшов в процес масової комунікації. Цьому сприяв науково-технічний прогрес і розвиток технічних засобів зв'язку [6].

Конструктивну роль в подоланні цих негативних сторін можуть зіграти ЗМК, що забезпечують нові форми спілкування людей, що змінюють по суті всю систему комунікації. Безперечно, сучасні ЗМК внесли значні зміни в усі сфери життєдіяльності людей. Вони справляють істотний вплив на сфери праці, побуту, дозвілля, політичного життя, відображають і формують громадську думку, диктують зразки поведінки. За допомогою ЗМК в масштабах суспільства

відтворюються такі масові психологічні процеси, як наслідування, сугестія, паніка, агресія і т.п. Технічні ЗМК сприяли формуванню нового способу сприйняття дійсності, що представляє собою невпорядкований, схильний до випадковостей процес, де в наявності відсутність суворої ієрархічності основної та другорядної інформації [4].

Поширення величезних обсягів різноманітної інформації за допомогою технічних засобів на великі аудиторії зачіпає не тільки процес сприйняття культури, а й її зміст [1].

Високі темпи розвитку аудіовізуальних засобів явно спричинили за собою трансформацію основних форм і навичок культурного спілкування. Масова інформація, поглинаючи велику частину дозвілля сучасної людини, скорочує можливості для міжособистісного спілкування, робить його більш поверхневим і формальним. Об'єднання технічними ЗМК колись розділених функцій (освіта, інформування, розваги) стало причиною того, що традиційні форми культурного дозвілля сьогодні зазнають кризи. В результаті такої «електронної інтеграції» театр, кіно, концертні зали збирають менше глядачів, ніж це можливо було б [1].

Уявлення про можливості ЗМК і силі їх впливу стає все більш багатовимірним і системним. Стало очевидним, що системна якість будь-якого засобу масової комунікації обумовлено характером зв'язків цього засобу з аудиторією, з іншими ЗМК, з життям суспільства в цілому. Вдосконалюючись буквально на очах, засоби масової комунікації самі стали однією з глобальних проблем сучасності. Технічні ЗМК зумовили виникнення і розвиток нових інфозв'язків і інфраструктур, які ще в повній мірі не усвідомлені суспільною свідомістю [2].

Проблема, пов'язана з впливом ЗМК на соціокультурну динаміку в сучасному суспільстві, є предметом вивчення цілого ряду фундаментальних і прикладних наукових дисциплін: соціальної філософії, соціології, культурології, психології, політології, лінгвістики, теорії і практики журналістики, мистецтвознавства, кібернетики, теорії інформації та ін., кожна з

яких виділяє свій аспект вивчення. Саме тому багато термінів і понять, які є об'єктивно існуючим інструментарієм в теорії масової комунікації, прийшли в неї з інших наук, що нерідко призводило і призводить до неоднозначності їх тлумачення різними дослідниками [3].

Сучасний світ перейшов, на рівень інформаційного пристрою. Глобалізація системної відкритості впливає, на виникнення нових цінностей, пріоритетів, стрімко змінюються стандарти культурних взаємин. Найбільш активно, вбирає всі ці нові тенденції, така соціокультурна спільність, як молодь [1].

Духовний світ молоді формується в складних умовах, під впливом подвійних стандартів, але при цьому найважливіші соціальні інститути, такі як сім'я, держава, освітня система і т.п., під впливом ЗМК втрачають свою значимість в очах багатьох молодих людей, абстрактних від реальності розважальними сторонами медіа – культури [2].

Значення медіакультури стрімко росте в сучасному суспільстві, будучи головним інструментом пізнання і освоєння зовнішнього світу, в його інтелектуальних, соціальних, творчих і психологічних аспектах. Питаннями впливу медіакультури, на свідомість, займалися такі зарубіжні дослідники як Р. Арнхейм, А. Базен, Р. Барт, Д. Белл, В. Беньямін, Ж. Бодрійяр, Ж. Дельоз, М. Маклюен, Г. Маркузе, Х. Ортега-і-Гассет, Ч. Пірс, Д. Соссюр, Е. Тоффлер, М. Кастельс, Ю. Крістева, К. Леві-Стросс, Д. Рашкофф і ін. Безсумнівно, масова комунікація відіграє важливу роль в житті людства, вона не роздільна, пов'язана з усіма сферами суспільства, вона охоплює як міжособистісні, так і міжнародні відносини [3].

Засоби масової комунікації, які представлені розгалуженою мережею агентств і підприємств з розповсюдження інформації, ще не повністю реалізували свій потенціал. Серед позитивних тенденцій в діяльності засобів масової комунікації, які сприяють формуванню та розвитку культури, можна виділити: всебічне висвітлення подій, що відбуваються в країні і світі, на підставі яких виробляються цінності і норми, спрямовані на демократизацію суспільства; надання можливості висловитися представникам різноманітних

громадських об'єднань і ініціатив по гострих проблемах сучасності, які формують плюралістичний погляд на світ, толерантне ставлення до відмінностей і прояв поваги до їх точок зору [4].

Поряд з позитивними тенденціями, існують негативні фактори, які гальмують розвиток засобами масової комунікації громадянської культури в країнах. Серед них: низький рівень відповідальності журналістів за передану ними інформацію, зловживання своїм становищем, що виражається в передачі неточної інформації, маніпулювання і насадженні вигідних власникам засобів масової комунікації понять і цінностей і ідей. На даному етапі розвитку суспільства необхідна координація діяльності засобів масової комунікації з формування і зміцнення громадянських цінностей в суспільстві, розвиток роботи засобів масової комунікації по консолідації суспільства на основі вже наявних суспільно-значущих цінностей і норм [4].

Література

1. Андреева Г. М. Социальная психология. – М., 1994.
2. Богомолова Н. Н. Массовая коммуникация и общение. – М., 1988.
3. Журавлев Г. Т. Прикладная социология: Научно-практический пособие / Московский государственный университет экономики, статистики и информатики. – М.: МЕСИ, 1998. – 111 с.
4. Социология. Основы общей теории: Учебное пособие / Под. ред. Г. В. Осипова, Л. М. Москвичов. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 461 с.
5. Климова Л. Е. Массовая культура и личность: культурфилософский аспект: дис. на соискание уч. степени канд. филос. наук: 09. 00. 13. / Л. Е. Климова. – Ставрополь, 2005. – 150 с.

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ЖУРНАЛІСТА

Тетяна Нестеренко

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

Кропивницький, Україна

tetiananesterenko1207@gmail.com

Становище української мови в сучасній Україні справедливо можна назвати парадоксальним. З одного боку, маємо відсутність ефективного мовного законодавства (Закону про мови в Україні), що негативно впливає на стан і статус української мови як державної; з іншого, – спостерігаємо сплеск патріотизму, «моду» на все українське, у тому числі й рідне слово, тобто, нарешті остаточно позбуваємося синдрому меншовартості. На що повинен орієнтуватися пересічний українець, який уже давно закінчив школу, не звик користуватися довідковими джерелами, мало читає художньої літератури рідною мовою, але водночас відчуває прагнення опанувати українське слово та необхідність ефективно користуватися ним?

За таких умов формування мовної культури відбувається через вплив засобів масової інформації та інших каналів комунікації, які повинні забезпечувати зразкове мовлення, що відповідало б літературним нормам. Як справедливо зауважує Л. Масенко, «після того, як українська мова стала цільовою, вкрай необхідним кроком для її утвердження мало стати наповнення зразками усного літературного мовлення засобів масової інформації і масової культури, оскільки цим сферам комунікації, поряд зі школою, належить головна роль у поширенні й закріпленні мовних норм» [4].

Останні десятиліття позначені появою багатьох праць з культури мовлення та спілкування, правильного слововживання тощо. Активно опрацьовують

соціолінгвістичну проблематику, вивчають мовну ситуацію в Україні, функціонування й стан сучасної української мови, зокрема і в ЗМІ, за умов масового українсько-російського білінгвізму, побутування мішаних форм мовлення відомі українські мовознавці Л. Масенко, І. Фаріон та ін. [4; 6]. Автори монографії «Літературна норма і мовна практика» за редакцією проф. С. Я. Єрмоленко (Ніжин, 2013) розглядають питання мовної практики, динаміки лексичної та граматичної норми з погляду кодифікації [3]. Опубліковано перші томи нового академічного «Словника української мови» [5]. Мову ЗМІ в культурному й творчому просторі вивчають викладачі факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка [2; 7] тощо.

До послуг журналістів чимало інтернет-ресурсів: електронні словники, довідники, навчальні посібники, підручники, блоги, наукові розвідки, спеціальні сайти в соціальних мережах [1]. Самоосвіта – це важлива складова, що забезпечує постійне професійне зростання журналіста, та все ж удосконалити мовну й мовленнєву підготовку майбутніх журналістів, професійна діяльність яких пов'язана зі словом, покликані передусім дисципліни мовного циклу, які вони опановують в університетах. Мета статті – окреслити роль навчального курсу «Українська мова в журналістській діяльності» у формуванні мовної культури майбутнього журналіста.

Українська мова – один з вирішальних чинників національної мови. Упровадження української мови в усі сфери життя, вимога дотримання мовного законодавства й законодавства про ЗМІ України спричиняє до зростання кількості україномовного продукту в телеінформаційному просторі України. Компанії почали випускати більше власних україномовних передач, відсоток оригінальної державної мови в ефірі провідних телеканалів значно зріс і становить у середньому близько 75%; передачі іноземного виробництва, у тому числі й російського) переважно озвучені українською мовою тощо. Усе це значно розширює сфери функціонування української мови. Вироблені мовознавцями норми з теоретичної площини переходять у площину практичну.

Це спричинює появу чималої кількості помилок і знижує рівень культури мовлення. Попри те, що «місія журналіста – позитивно впливати на масову аудиторію, корегувати її мотивацію, поведінку, світогляд» [7, с. 348], рясніють помилками журналістські тексти на сторінках електронних ЗМІ, часто трапляються помилки в мовленні журналістів і дикторів навіть центральних телеканалів. Ось чому зараз особливо актуально постає завдання навчити володіти нормами сучасної української літературної мови, виробити вміння користуватися її виражальними засобами в різних умовах спілкування відповідно до мети й змісту мовлення. Це особливо важливо для тих, хто збирається пов'язати своє життя з журналістикою.

Специфіка курсу «Українська мова в журналістській діяльності» полягає в тому, що він повинен допомогти студентам опанувати можливості української мови в різних структурно-функціональних стилях на фонетико-фонологічному, лексичному, морфологічному й синтаксичному рівнях. Ця дисципліна інтегративна, вона тісно пов'язана з культурою мови та стилістикою, а разом вони спираються на лексикологію, граматику, орфоепію, теорію і практику комунікації тощо.

З поняттям мовленнєва грамотність пов'язують уміння правильно говорити, добирати мовновиражальні засоби відповідно до мети й обставин спілкування, це уміння з величезного арсеналу мовних засобів української мови обирати в конкретній мовленнєвій ситуації найбільш вдалі, доречні, прийнятні лексеми, форми слів, звуки, синтаксичні конструкції тощо.

Мета викладання навчального курсу «Українська мова в журналістській діяльності» – актуалізувати теоретичні знання студентів з усіх розділів сучасної української мови, виробити навички практичної стилістики та культури українського мовлення, удосконалити мовну й мовленнєву підготовку майбутніх журналістів.

Теоретичні завдання вивчення дисципліни: 1) ознайомити студентів з найновішими досягненнями вітчизняної науки про мову, практичної стилістики та культури мовлення; 2) сформувати системне уявлення про сучасну

українську літературну мову шляхом засвоєння теоретичних положень з фонетики, фонології, лексикології, фразеології, лексикографії, морфології, синтаксису; 3) допомогти студентам оволодіти нормами сучасної української літературної мови, технікою усного й писемного мовлення, навчити правильно, точно й логічно будувати висловлення, сприяти оволодінню засобами образності та емоційності.

Серед практичних завдань такі: 1) навчити студентів правильно розуміти мовні явища, використовувати фонетичні, лексичні й граматичні засоби мови залежно від змісту тексту, його колориту, жанрової спрямованості, комунікативних завдань тощо; 2) удосконалити рівень культури мовлення майбутніх журналістів.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен засвоїти основний теоретичний апарат фонетики, лексикології, морфології та синтаксису, комунікативні ознаки культури мовлення; стилі та норми сучасної української літературної мови. Дисципліна виробляє навички користуватися багатим лексичним і фразеологічним фондом української мови; працювати зі словниками різних типів, будувати своє мовлення з дотриманням чинних правил словотворення, словозміни, усталених норм побудови словосполучень і речень.

Отже, професійна діяльність журналіста пов'язана зі словом, тому формування фахових компетентностей представників цієї галузі пов'язане з активізацією знань з сучасної української літературної мови та виробленням навичок практичної стилістики та культури українського мовлення, удосконаленням мовної і мовленнєвої підготовки.

Культура професійного мовлення журналіста органічно пов'язана з функціями мови ЗМІ: інформаційною, репрезентативною, просвітницькою, апелятивною, естетичною та іншими. Мова ЗМІ має бути взірцевою щодо грамотного використання мовного етику, правильного слововживання, багатства словника, експресивного словотвору.

Література

1. Блог професора Пономарева О. Д. // Режим доступу:
http://www.bbc.co.uk/ukrainian/blogs/2015/02/150216_ponomariv_blog46_ko;
Як правильно говорити українською // Режим доступу:
<http://moyapidbirka.com.ua/pidl7k1/ukrayinskislovniki-pdf-djvu-chm-3104/gallery,1,1>.
2. Конюхова Л. І. Основні тенденції в лексиці сучасних засобів масової інформації: позитивні й негативні моменти / Л. І. Конюхова // Пам'ять століть. – Львів: ЛНУ, 2004. – С. 197-206.
3. Літературна норма і мовна практика: [монографія] / [Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Коць Т. А. та ін.]; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – 320 с.
4. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: постколоніальний вимір / Л. Масенко. – Київ: КМ Академія, 2004. – 164 с.
5. Словник української мови: [у 20 т.]. – К.: Наукова думка, 2010. – Т. 1. – 911 с.
6. Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей): [монографія] / Ірина Фаріон. – Вид. 3-тє, допов. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – 331 с.
7. Яцимірська М. Мова ЗМІ в культурному і творчому дискурсі / Марія Яцимірська // Вісник Львівського університету. – Серія Журналістика. – 2014. – Випуск 39. – С. 344-349.

ЭЛЕКТРОННЫЕ КОММУНИКАЦИИ НА СЛУЖБЕ ЭКОНОМИКИ

Марина Садовская

Белорусский государственный экономический университет

Минск, Республика Беларусь

sadmanik@rambler.ru

Сеть Интернет уже 35 лет плетется на Планете. Она охватила все государства, всех людей, все виды их деятельности.

Предоставляемые нам сетевые возможности можно условно разделить на 4 направления: передача информации; удаленное выполнение программ; общий доступ к сетевым ресурсам; электронные коммуникации.

Именно последнему из названных направлений и посвящается данная статья.

Электронные коммуникации пришли в поддержку классическим ранним коммуникациям в виде речи и письма и по сути заменили более поздние: на основе телеграфа, телефона, радио, пейджера. Их главное отличие – возможность мгновенного преодоления любого расстояния между участниками диалога.

Безусловно, электронная коммуникация, войдя в нашу жизнь, вывела ее на новый качественный уровень. Она может включать устное и письменное общение с видеосвязью и добавлением любых графических акцентов в режиме реального времени (on-line) и автономно от собеседника (off-line).

Самыми распространенными средами электронных коммуникаций являются: электронная почта, чаты и социальные сети. Все они предоставляются пользователям как сервисы (услуги) сети Интернет. И, как бы мы к ним ни относились, приходится признавать, что сегодня обойтись без них невозможно.

Экономика и образование одними из первых отразили влияние этих сервисов на себе.

Электронная почта сегодня играет ведущую роль не только в деловой переписке, но и в качестве инструмента внутреннего документооборота предприятия.

Чаты чаще используют для обмена мгновенными сообщениями. В настоящее время их распространенность как самостоятельный сервис значительно упала ввиду их включения в состав других услуг, например, социальных сетей.

Социальные сети – это «многожанровый» коммуникационный сервис, включающий в себя и возможность пересылки файлов, как электронная почта, и чаты для личного или группового общения.

Совсем неоднозначным является отношение к этому сервису Интернет, распространенность которого становится практически всеобщей. Поэтому и стоит определить насколько они интересны для экономики и как их обернуть на ее пользу.

Поиск путей совершенствования экономики является одним из приоритетных направлений развития государства, его безопасности и социальной политики. А повсеместность использования информационных технологий, особенно сетевых, практически исключает возможность их игнорирования в развитии экономики. Поэтому традиционная экономика стала все больше наращивать свой сетевой компонент и извлекать все больше возможностей из Интернет-услуг. Поэтому в данной статье изучается влияние такого объекта исследования как социальные сети на экономику. Предметом исследования являются деятельность экономического объекта, реализованная посредством социальных сетей. Для достижения поставленной цели рассматриваются задачи выявления основных особенностей социальных сетей и их использования для бизнеса.

Социальная сеть в широком смысле понимается как объединение людей по какому-либо признаку (вера, профессия, социальный статус и т.п.), а

социальная сеть как сервис Интернет является инструментом связи между людьми и их группировками на базе одного сайта.

Изначально такие сети использовались как средство общения и в большей степени интересовали молодежь. Но постепенно круг предоставляемых ими услуг (например, поиск контактов, создание объединений, обмен сообщениями один-к-одному или один-ко-многим, управление доступом к личным данным, обмен файлами, публикация фотографий и др.) заметно расширил аудиторию и ими заинтересовались предприниматели, маркетологи, журналисты и руководители разных уровней.

Скорость привлечения пользователей в социальные Интернет-сети несравнима ни с одним классическим средством распространения информации. На рисунке 1 видно, что радио потребовалось 38 лет, чтобы набрать аудиторию в 50 миллионов человек, телевидению – 13, самая же распространенная социальная Интернет-сеть Facebook получила 200 миллионов пользователей меньше чем за год. Сейчас Facebook имеет почти 2 миллиарда посетителей в месяц.

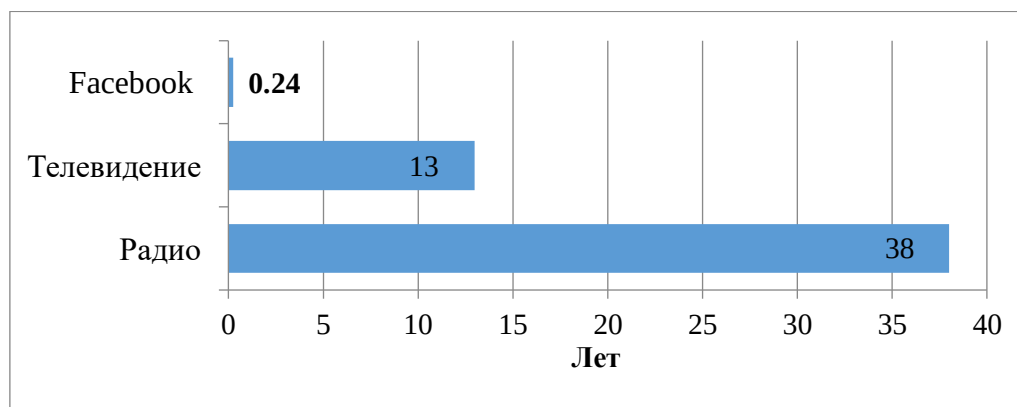

Рис. 1. Длительность привлечения 50 млн. пользователей различными информационными средствами

Это свойство социальных сетей Интернет и делает их необычайно привлекательными для решения экономических задач.

Все экономические задачи, решаемые посредством социальных сетей, можно разделить на 2 группы (рис. 2).

Рис. 2. Функции социальных интернет-сетей для экономики

К внутренним задачам относится решение вопросов корпоративного управления, например, обмен сообщениями и документами, оповещение о внутренних мероприятиях, коллективные обсуждения, обмен мнениями и т.п. Иначе говоря, социальные сети, если не могут стать платформой для документооборота из соображений безопасности, то точно могут заменить другие способы оперативного обмена информацией.

Основные внешние задачи условно можно объединить термином «имидж предприятия», так как созданные в социальных сетях аккаунты предприятий (корпоративные страницы) формируют представление о них и их продукции (услугах).

Таким образом, внутреннее использование социальных сетей нацелено на оптимизацию информационного обмена на предприятии, а внешнее – на продвижение бизнеса.

Отличительными особенностями продвижения бизнеса посредством данного сервиса Интернет являются: бесплатное распространение актуальной и полезной для потенциальных клиентов информации о предприятии, в т.ч. реклама; широкая управляемая аудитория; не прямые формы предоставления информации через общение с представителем компании; возможность получения быстрой обратной связи от потребителей, реальных или потенциальных, для анализа спроса через оценку комментариев и количественных показателей посещаемости аккаунта компании; проведение

разного рода мероприятий для повышения привлекательности и посещаемости аккаунта компании, например приглашение известных личностей в диалоги, проведение поощрительных акций для наиболее активных подписчиков (бонусов, скидок, призов и т.д.), проведение конкурсов, поддержка наиболее обсуждаемых тем дня.

Рассматриваемый сервис облегчает также решение проблемы подбора персонала, маркетинговых исследований, сегментации рынка, кластеризации покупателей и др.

Итак, в данной работе выявлены аспекты использования самого распространенного сервиса Интернет – социальных сетей – для налаживания внутренних коммуникаций, связи с потребителями и продвижения бизнеса в целом.

Но не стоит забывать, что социальные сети – это только инструменты. Реальная их ценность состоит в том, как лично каждая компания использует их для развития своего бизнеса.

ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ НА КУЛЬТУРУ МОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Ольга Сипченко¹, Катерина Воробйова²

Донбаський державний педагогічний університет

Слов'янськ, Україна

¹ph_d@ukr.net, ²kateriniavorob@mail.ru

Невід'ємною ознакою освіченої, усебічно розвиненої людини справедливо вважається висока культура мовлення, тобто вміння активно використовувати як знаряддя спілкування сучасну українську літературну мову з усіма багатствами виражальних засобів та властивими літературній мові нормами. Культура мовлення визначає в цілому культуру нашої нації й, що особливо важливо для нас сьогодні, культуру наших взаємин у щоденному спілкуванні в найрізноманітніших сферах мовленнєвої діяльності: від приватного спілкування – до спілкування на державному рівні (симпозіуми, конференції, з'їзди, сесії тощо).

На сучасному етапі розвитку освіти в Україні важливого значення надається процесу формування мовної культури дітей, учнівської та студентської молоді, починаючи з дошкільної ланки освіти. Адже набуті на етапі дошкільного дитинства лінгвістичні знання та мовленнєві вміння й навички стають підґрунтям сформованості комунікативної культури особистості випускника закладу освіти.

Доречно вказати, що проблема комунікації є давньою. Термін комунікація (лат. *communicare* – радитися) стоїть на межі багатьох наук: філософії, кібернетики, культурології, етнографії, риторики, літературознавства, журналістики та ін. Найбільш точним, на нашу юумку, є лінгвістичне розуміння терміну: комунікація – спілкування, повідомлення, передавання інформації,

думок, почуттів, волевиявлень людини мовними засобам [8, с. 79]. Комунікація, складається з комунікативних актів, у яких беруть участь комуніканти, а в процесі мовної комунікації створюються комунікати. У науковій літературі виділяють наступні види комунікації: усну – комунікація в ході нарад і співбесід, письмова (документна) – комунікація за допомогою друкованих видань, електронну – комунікація за допомогою комп'ютерних мереж [6, с. 79]. Основними категоріями комунікації є спілкування, канали спілкування, засоби спілкування тощо.

Зазначимо, що важливу роль у формуванні й поширенні норм сучасної української мови відіграє телебачення як провідний засіб масової комунікації, як один із найдоступніших і найавторитетніших (поряд із радіо) зразок літературного мовлення. Діяльність сучасного українського телебачення регламентується Законом України «Про телебачення і радіомовлення» [3]. Згідно ст. 9. Захист інтересів держави та національного телерадіовиробництва у п. 1. указано, що в загальному обов'язі мовлення кожної телерадіоорганізації має бути не менше 50 відсотків та становити національний аудіовізуальний продукт. Відповідно до п. 5. телерадіоорганізації при здійсненні радіомовлення забезпечують не менше 60 відсотків добового обсягу ведення передач, у тому числі новинно-аналітичних блоків, розважальних передач (дикторами, ведучими радіопередач) державною мовою.

Однак незаперечним є той факт, що в переважній більшості телевізійних ораторів відсутні практичні навички культури і техніки мовлення, що негативно впливає на розвиток української літературної мови. Неправильно вжиті в ефірі наголос, вимова можуть спотворити зміст і мати непередбачені наслідки. Отже, дослідження специфіки ефірного мовлення сприятиме підвищенню загального рівня культури усного спілкування не лише представників ЗМІ, а й тієї категорії слухачів і телеглядачів, які зацікавлені новинами в Україні та світі.

Огляд джерельної бази вказує на те, що проблемі розвитку засобів масової комунікації та їх впливу на якість життя людей присвячено чимало праць вітчизняних і зарубіжних учених. Фундаментом для розвитку вивчення

функціонування медіапростору слугував аналіз основних наукових доробок таких видатних лінгвістів, як Т. Добросклонська, В. Костомаров, О. Лаптева, О. Селіванова, С. Сметаніна, Г. Солганік, Г. Степанов, О. Тарасова, Д. Шмельов, А. Белл, Т. ван Дейк, М. Монтгомері, Дж. Серль, Н. Фейєрклаф та ін. Питання культури мовлення досліджували Т. Гриценко, С. Єрмоленко, О. Пономарів, В. Русанівський, О. Сербенська, які у навчальних посібниках орієнтують читача на вибір правильного слововживання, засвоєння граматичних, лексичних норм, порушують проблеми культури мови, яка є важливою в ефірному мовленні. Особливості ефірного мовлення розглядали О. Білянська, О. Ваніна, Є. Вокальчук, Ю. Єлісєнко, Н. Нікітіна, Н. Романюк, О. Штурнак та ін.

Мета статті передбачає висвітлення особливостей мовленнєвої культури в медіапросторі, окресленні її характерних ознак та виявленні впливу мови телебачення на культуру мовлення українського населення.

Українська мова – це національна мова українського народу та *державна мова України*. Питання мовної культури українського медіапростору на сучасному етапі формування України як суверенної держави є дуже актуальним тому, що мова є найважливішим засобом людського *спілкування* та інтелектуального розвитку особистості, визначальною ознакою держави, безцінною і невичерпною скарбницею культурного надбання народу. З мовної культури починається сама *держава*. Мовленнєва культура – це вміння адекватно й доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності мовлення [2, с. 8].

Слід наголосити, що, згідно проекту «Закону про забезпечення функціонування української мови як державної» ст. 4 визначено сфери використання української мови як державної мови України: у діяльності загальноукраїнських, регіональних і місцевих організацій телерадіомовлення, редакцій загальноукраїнських, регіональних і місцевих періодичних

друкованих видань, за винятком організацій телерадіомовлення і редакцій періодичних друкованих видань, спеціально організованих для мовлення або видання друкованої продукції на інших мовах [7].

На сьогодні першопочаток культурного мовлення – це телебачення, що є важливою частиною сучасного інформаційного життя. Як засвідчують соціологічні дослідження, рівень довіри до ЗМІ високий та стабільний. Так, згідно з даними Інституту соціології НАН України, індекс довіри за п'ятибальною шкалою коливається в межах трьох. Вищим ступенем довіри серед громадських інститутів користується лише церква [5, с. 2]. З огляду на величезний вплив телебачення на глядачів важливим є питання про те, якою мовою воно інформує. У зв'язку з цим можна зазначити, що кожен телеглядач засвоює мовленнєві штампи, які пропонуються телебаченням. Тому особливої уваги заслуговує мовлення телеведучих, які не лише інформують населення за допомогою засобів мови, а й неабияк упливають на мовні норми (вимову, мелодику), словниковий запас глядачів.

Особливо треба враховувати те, що мовна сфера телепрограм впливає на мовлення підростаючого покоління, адже саме в дитячому віці формуються мовленнєві навички, засвоюються правила вимови, формуються комунікативні вміння. І зважаючи на те, що сучасне покоління молоді повинне піднести українську мову на високий рівень, діти повинні бездоганно володіти цими навичками. Останнім часом мовну проблему на телебаченні досліджують і обговорюють на різних рівнях. Журналісти, письменники, громадські діячі у своїх виступах, статтях закликають ужити конкретних заходів для виправлення ситуації з українською мовою в телепросторі. Час від часу лунають заяви політиків, урядовців з висловами занепокоєності ситуацією. Так, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Ніна Карпачова у своїй доповіді «Про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні» повідомляла, що аналіз стану преси, радіомовлення і телебачення свідчить про те, що негативні тенденції в інформаційній сфері України не лише не подолані, а й набули загрозливого характеру для майбутнього нашої країни [4, с. 1].

Відомо, що культура мовлення має тяжіти до ідеалу в усіх нормах літературної мови: орфоепічних (регулюють правильну вимову звуків, наголошення слів); лексичних (встановлюють правила слововживання); граматичних (передбачають правильне вживання граматичних форм слів, усталену побудову словосполучень, речень); стилістичних (визначають вживання мовних засобів відповідно до стилю мовлення).

Найбільше кульгає культура мови спортивних телекоментаторів. Це особливо прикро, адже саме спортивні трансляції збирають величезну глядацьку аудиторію, яка, не маючи альтернативи, мусить слухати потоки «перлів» з уст мовних недбальців.

Стосовно техніки мовлення, то тут переважна більшість тележурналістів покладається на її природну розвиненість, а тому артикуляцією, дикцією та інтонаційною виразністю володіє на рівні пересічних громадян. На жаль, на сучасному телебаченні стала цілком можливою навіть демонстрація ораторами своїх мовленнєвих вад. Паралінгвістика, що переймається виразністю голосу, його силою, висотою, тембральним колоритом, темпоритмом, мелодійністю та інтонаційною виразністю мовлення, для багатьох журналістів радіо і телебачення залишилася нескореним еверестом.

Згідно з дослідженнями усного мовного тексту передових українських каналів, а саме: 1+1, ІНТЕР, СТБ, ICTV, УКРАЇНА, 5 КАНАЛ, 2+2, які нами було проведено упродовж 2018 року можна відмітити високу культуромовну якість телевізійних новин, інформаційні програми також знаходяться на належному рівні, що ж до розважальних україномовних телепрограм, то тут спостерігаються певні проблеми. Можемо також наголосити, що порівняно з 2014 роком відсоток україномовного ефіру суттєво змінився. Адже раніше такі телеканали як ІНТЕР і УКРАЇНА поступалися у цьому відношенні СТБ, 5 КАНАЛУ, 1+1 та ICTV, які транслювали новини українською мовою цілодобово. Зараз ми спостерігаємо, що майже на всіх каналах трансляція відбувається тільки українською мовою.

Варто зауважити, що, на жаль, в україномовних передачах, усе ж таки простежуються помилки і фонетичного, і лексичного, і стилістичного характеру. Випуски новин можна назвати більш-менш відшліфованими в культуромовному аспекті. Проте часто на багатьох каналах спостерігається картина, коли головна ведуча повністю володіє мовними нормами, а окремі журналісти, репрезентуючи свій репортаж припускаються помилок.

Загальна картина на телебаченні така – мова варіюється між побутовою і літературною на користь першої, помилки трапляються у чималій кількості: як дикторські (вимова, інтонація), так і редакторські (лексичні, граматичні та ін.). І, на жаль, нами помічена невтішна тенденція: учні у школах повторюють ті ж мовні помилки, яких припускаються телеведучі. Як показує практика, серед лексичних помилок і недоліків найпоширенішими є ті, що стосуються:

- тавтологічно невиправданого повторення тих самих або однокореневих слів, що є проявом слабкої вимогливості до вибору слова, мовленнєвої неуважності: «зробити роботу», «потрібно краще працювати, щоб покращити наше життя» (замість: потрібно краще працювати, щоб поліпшити наше життя), «осінній день осені» (зам.: осінній день) , «святкове свято» (зам.: свято);

- багатослів'я, уживання зайвих слів (плеоназм): «кожна хвилина часу», «уперше знайомитися», «у лютому місяці», «довга тривала подорож», «вільна вакансія». Безумовно часто вживані, притім без потреби: «ну», «значить», «також», «так сказати», «га», «ага», «як це», що не мають ніякого смислового навантаження;

- уживання слів у невласливому для контексту значенні: «відбиття (зам.: зображення) життя», «грати значення» (зам.: роль);

- порушення лексичної сполучуваності слів: «день відчинених (зам.: відкритих) дверей», «мова йдеться» (зам.: мова йде або просто – йдеться);

Серед граматичних помилок найпоширеніші:

- неправильне вживання відмінкових закінчень, прийменників;
- неправильне утворення ступенів порівняння прикметників і прислівників;
- неправильне відмінювання числівників і утворення від них слів;

- неправильне утворення форм особових дієслів.

Якщо порівняти ситуацію, яка простежувалась на початку двохтисячних років і теперішню, можна зробити висновок, що дійсно ефір стає відшліфованішим, досконалішим у мовному ракурсі, спостерігається ясність, недвозначність у формулюванні думки; логічність, смислова точність, небагатослівність мовлення; відповідність між мовними засобами та обставинами мовлення; співмірність мовних засобів та стилю викладу; різноманітність мовних засобів (багатство лексики в активному словниковому запасі мовця); самобутність, нешаблонність в оцінках, порівняннях, зіставленнях, у побудові висловлювань; виразність дикції, відповідність інтонації мовленнєвій ситуації [1, с. 168].

У великому потоці українських телеканалів нашу увагу привернули декілька гідних, а головне – з позитивним коефіцієнтом удосконалення. До них належать «СТБ», «5 КАНАЛ», «ІНТЕР», «ICTV», «УТ-1», «1+1» тощо. Це пояснюється тим, що компанії почали випускати більше власних україномовних передач. Відповідно, значно зріс відсоток оригінальної державної мови в ефірі провідних телеканалів.

Таким чином, ґрунтовне дослідження проблеми розвитку засобів масової комунікації та їх впливу на культуру мовлення українського населення дозволяє констатувати, що на сучасному етапі формування України як суверенної держави вона є дуже актуальною. Вивчення наукових джерел показало, що, з одного боку, телебачення репрезентує мовне «обличчя» нації, а з іншого є найпершим прикладом для народу в мовному плані: діти засвоюють мовні кліше, сприймають мовлення журналістів, ведучих і це безпосередньо впливає на те, як вони розмовляють.

У ході дослідження доведено, що важливу роль у формуванні й поширенні норм сучасної української мови серед підростаючого покоління відіграє телебачення як один із найдоступніших і найавторитетніших зразків літературного мовлення. Установлено, що сучасне телебачення є одним з каналів легітимації суб'єктів публічного простору. Саме цим пояснюються

надзвичайно високі вимоги до нормативності мови телебачення. Також поряд з перевагами, нами визначено й ряд недоліків телебачення. Так, аналіз мовних процесів на інтралінгвістичному рівні показав, що існує мода на вживання деяких слів та виразів, у тому числі і неправильна, які поширюються через засоби ЗМІ – тим самим ЗМІ сприяють поширенню помилкового варіанту. Отже, тільки за умов дотримання усталених норм сучасної української літературної мови, що повинно стати обов'язковою вимогою всіх передач телебачення, воно зможе повною мірою бути пропагандистом культури усного українського мовлення.

Література

1. Єлісовенко Ю. П. Культура і техніка мовлення в телерадіожурналістиці / Ю. П. Єлісовенко // Стил ь і текст. – 2001. – ВІП. 2. – С. 168-175.
2. Єрмоленко С. Я. Культура української мови / С. Я. Єрмоленко. – К.: Вид-во «Либідь», 1990. – 301 с.
3. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» [Електронний ресурс]. – URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>.
4. Козаков Г. Саботаж: Засоби масової комунікації віддзеркалюють мовно-культурний рівень / Г. Козаков // Літературна Україна. – 2006. – 15 червня. – С. 1, 3.
5. Нікітіна Н. Українська мова на телебаченні : сьогочасна ситуація / Н. Нікітіна // Дивослово. – 2004. – № 12. – С. 2-7.
6. Побережна М.П. Електронні канали комунікації: функції, переваги, недоліки / М. П. Побережна // Наукові праці Національного університету харчових технологій. – 2012. – № 44. – С. 174-180.
7. Проект Закону про забезпечення функціонування української мови як державної [Електронний ресурс]. – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61994.
8. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.

PART 6

MECHANISMS OF LEGAL RESPONSIBILITY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОНИХ ОРГАНІВ

Олена Горлач, Андрій Кіян

Донбаський державний педагогічний університет

Слов'янськ, Україна

kiian.andrey@gmail.com

Вступ. На сьогоднішній час на теренах нашої держави виникло багато різнопланових проблем і постала чи мала кількість завдань різного плану. В умовах інтеграції нашої держави і суспільства у європейську спільноту правоохоронна діяльність повинна дотримуватися як норм вітчизняного так і міжнародного права. Зважаючи на це постає завдання забезпечення ефективної діяльності працівників правоохоронних органів. У ході діяльності по забезпеченню ефективної роботи працівників виникають питання чи може працівник поліції чи іншої служби, який тривалий час знаходиться на службі, доцільно розподіляти надані йому повноваження для виконання покладених на нього завдань? На жаль ми можемо зіткнутися з проблемою, коли працівник не в змозі якісно або зовсім не може виконати покладені на нього завдання і причиною того стають не фінансові або політичні проблеми, а проблеми

особистості працівника. Однією з таких проблем є професійна деформація. Її роллю, у процесі виконання різного роду завдань і обов'язків, не можна нехтувати, тому, що це дійсно значущий і вагомий аргумент у професійній діяльності кожного фахівця.

Виходячи з вище зазначеного *метою* нашого дослідження є особливості професійної деформації працівників правоохоронних органів.

Основні результати дослідження. Професійна деформація являє собою не обов'язковий, але реально можливий наслідок формування і розвитку особистості. Для виникнення професійної деформації необхідне виконання діяльності протягом певного часу, індивідуального для кожного працівника. Внаслідок цього відбуваються своєрідні зміни окремих рис, структури особистості в цілому.

Професійна деформація найбільш виразно проявляється при відтворенні і примноженні особистістю соціального досвіду. Один з таких проявів – викарбування самого себе (психологічне представництво) в інших людях, з якими особистість спілкується, виконує спільну діяльність.

Професійна деформація є важливим, найбільш актуальним і розповсюдженим типом деформації. Вона виникає на трудовій стадії соціалізації в результаті виконання діяльності як професії і в цьому розумінні не можлива поза конкретно професійною діяльністю.

Різновиди професійної деформації можна визначати за кількома ознаками.

Перш за все за ведучим, основним видом людської діяльності, чи переважаючими в діяльності відповідними елементами. За цією ознакою розрізняється ігрова, навчальна, трудова деформація. Так, зокрема, в акторській діяльності, спорті, мистецтві домінує ігровий елемент, основу педагогічної діяльності складає навчальний елемент. В учбовій діяльності співробітників органів внутрішніх справ переважає забезпечувально-трудова елемент, пов'язаний із створенням соціально безпечних умов життєдіяльності; пануванням правопорядку, організацією та управлінням поведінкою громадян. Під час навчання (підвищення кваліфікації, перепідготовки) та службової

підготовки, наставництва в діяльності актуалізуються ігрові, навчальні елементи.

Іншою важливою ознакою є предмет діяльності та пов'язані з ним цілі і засоби. Відповідно до даної ознаки слід розрізняти деформації особистості, обумовлені виконанням професій типу "людина – природа", "людина – техніка", "людина – людина" та "людина – знакова система". Як вже зазначалось, діяльність співробітників правоохоронних органів відноситься до професій типу "людина – людина".

Власне професійну деформацію співробітників правоохоронних органів можна додатково аналізувати за такими її ознаками як міра її усвідомлення (неусвідомлена, невиразно усвідомлена, яскраво усвідомлена), характер відношення (виправдувально-пасивний, благодушно-поблажливий, конструктивно-критичний) та деякі інші.

Поглиблений розгляд та систематизація конкретних робіт дозволяють виявити нові тенденції. Перша з них полягає в тому, що ряд авторів розглядають професійну деформацію спеціально чи у зв'язку з іншими проблемами органів внутрішніх справ, не розкривають її змісту або тільки позначають його.

Друга тенденція пов'язана з намаганням більш детально окреслити сутність феномена. Ця сутність вбачається у негативних змінах особистості, які стосуються професійно необхідних якостей і негативно позначаються на діяльності. Називаються і деякі конкретні якості і характеристики і професійна спрямованість, особливості професійного мислення, зокрема функції аналізу та пошуку.

Третя тенденція характеризується спеціальним поглибленим розглядом не тільки сутності професійної деформації, а й тісно пов'язаними з нею питаннями критеріїв та конкретних показників [3]. Лазарева В. О. зазначає, що професійна деформація виникає внаслідок багаторазового повторення типових ситуацій діяльності протягом тривалого часу. Вона є найбільш небезпечною зміною бо може призвести до навмисного порушення (недотримання) вимог закону.

Конкретні прояви професійної деформації можна об'єднати в чотири "специфічні комплекси": процесуальний нігілізм, психологічна нестійкість, звинувачувальний нахил, психологічний захист. [4]

Процесуальний нігілізм полягає в зневажливому ставленні до вимог закону, яке призводить до навмисного його порушення. Слід зазначити, що правовий нігілізм як порушення законності при виконанні службової діяльності відноситься до гостроактуальних проблем. Причиною проявів процесуального нігілізму є безкарність порушення слідчим вимог закону. Ця обставина стосовно працівників в цілому може бути сформульована як неадекватний соціальний контроль за застосуванням співробітниками владних повноважень. З накопиченням професійного досвіду співробітники все краще орієнтуються у тому, які нормативні приписи можна порушувати без особливого ризику для себе. [2]

Другим параметром професійної деформації є психологічна нестійкість. Вона становить певну сукупність особливостей особистості, які проявляються в її нездатності протистояти різним впливам у процесі діяльності. Такими впливами пропонується вважати неправомірний тиск до прийняття незаконного рішення з боку громадськості, окремих посадових осіб (безпосереднього начальника), а також складні зовнішні умови роботи.

Третій параметр – звинувачувальний нахил – полягає у спотворенні вимог повного, всебічного і об'єктивного розслідування обставин справи. Він має два конкретних прояви. Перший – це внутрішня установка на винність звинуваченого, яка виникає внаслідок підозрілості, послаблення самокритичності, невмінні подивитись на свої дії та обставини справи ззовні. Другий прояв звинувачувального нахилу полягає в однобокому тлумаченні сумнівів на користь звинуваченого, порушенні його прав на захист.

Четвертим останнім показником професійної деформації виступає психологічний захист. Психологічний захист обумовлює зниження критичності до своїх дій і недоліків, перешкоджає адекватній оцінці якості роботи та причин, що викликають помилки, і тим самим виправдовує минулі і майбутні

порушення. Застосування психологічного захисту дозволяє зберігати впевненість у правильності своїх дій, а помилки розглядати як неминучі, викликані зовнішніми обставинами, а тому не дуже небезпечні. У вітчизняній науці існують дані (В. Ф. Бассін, Б. С. Братусь, Д. М. Орлов) щодо реалізації психологічного захисту за допомогою заміщаючої компенсуючої діяльності. При цьому в останній можуть досягатись значні успіхи. Цікаво, що ця тенденція у своєрідній формі прослідковується у працівників правоохоронних органів. [1]

Згідно мети дослідження, яка пов'язана з виявленням факторів впливаючих на формування такого явища як професійна деформація працівників правоохоронних органів, нами було проведене експериментальне дослідження проблеми. В результаті були отримані наступні данні:

1. Працівники усіх опитаних підрозділів переживають стан "іпохондрії", що може говорити про негативний моральний стан працівників. Про небажання працювати з ентузіазмом та натхненням, реалізовувати свій потенціал, прагнути самовдосконалення і натикає на думку про виконання службових обов'язків "аби як" але враховуючі низькі результати за шкалою депресії можна вважати, що відхилень в поведінці не спостерігається.

2. Чітко виражена тенденція схильності працівників кримінального підрозділу до істеричного стану, це може бути наслідком специфічних завдань поставлених для виконання цьому підрозділу, а саме завдання по боротьбі з організованими угрупованнями злочинців. На мою думку факт винятковості виконуваних завдань, а саме боротьба з організованою злочинністю, створює ілюзію незамінності цього підрозділу і надмірну важливість їх існування у порівнянні з іншими підрозділами, тому лише у працівників кримінального підрозділу розвинута схильність до істерії (прагнення уваги, бажання здаватися більше).

3. Чітко виражена тенденція схильності працівників кримінального підрозділу до психастенічного типу поведінки, що передбачає відчуття тривожності, боязливості, постійного сумніву в комусь або у чимось.

4. Відмінна тенденція до відкритої жорстокості існує у працівників слідчого відділу та кримінального, це можна пояснити тим що при виконанні цими підрозділами своїх прямих службових обов'язків, вони часто стикаються з ситуаціями застосування фізичної сили та спеціальних засобів, що при багатократному повторенні не могло не залишити свій слід на особливостях особистості працівників цих підрозділів. Застосування фізичної сили (відкрита жорстокість), у розумінні працівників цих підрозділів, трансформувалися з крайніх заходів у найефективніші заходи впливу та виконання поставлених завдань.

6. Така особливість поведінки як бурчання у результаті вивчення була виявлена у працівників дільничного відділу, зважаючи на результати можна зробити припущення, що така риса у поведінці працівників є наслідком неодноразового повторення ситуацій пов'язаних з поясненням громадянам, або іншим особам, що стали учасниками пригоди. Таким чином "бурчання" є наслідком впливу багаторазового повтору стереотипних ситуацій.

Висновок. Підсумовуючі результати вивчення ми отримали данні які свідчать про те, що працівники кримінального підрозділу (як підрозділ з високим ризиком служби) мають найвищий рівень професійної деформації серед представлених у дослідженні підрозділів. Менш виражена професійна деформація виявлена у працівників слідчого відділу (як підрозділ з середнім рівнем ризику служби). Та найменш виражена професійна деформація у працівників дільничного відділу (як підрозділ з мінімальним ризиком служби).

Це вказує на потребу більшої уваги, що до психологічного супроводу проблем пов'язаних з психологічною деформацією працівників правоохоронних органів.

Література

1. Борисова С. Проявления профессиональной деформации сотрудников милиции. Журнал "Профессионал" № 2 (40), 2001. – С. 11-13.

2. Лазарева В. А. Психология следователя и вопросы профессиональной деформации // Реализация уголовной ответственности: уголовно-правовые и процессуальные проблемы. – Куйбышев, 1987 г.
3. Медведев В. С. Профессиональная деформация личности как проблема органов внутренних дел // Психопедагогика в правоохранительных органах, 1996, № 1 (3). – С. 15.
4. Ткаченко Т. С. Моральна деформація співробітників ОВС // Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності співробітників ОВС. – К. УАВС, 1995 р.

ЛЕГІТИМАЦІЯ ПРАВА ЯК УМОВА ЯКОСТІ ЖИТТЯ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Інна Михайлова

Харківський національний університет міського господарства

імені О. М. Бекетова

Харків, Україна

inna19.09.mykhailova@gmail.com

У зв'язку з установкою сучасного суспільства на свідоме перетворення соціальних інститутів зростає значення права як інструменту цілеспрямованих змін. З усіх видів соціальних норм тільки право може використовуватися в такій якості, оскільки воно, як зазначає Г. Харт, поряд з первинними правилами, що визначають поведінку людей, містить вторинні правила, що дозволяють змінювати самі правові норми [6, с. 94-101]. З іншого боку, у зв'язку з секуляризацією культури в процесі модернізації, релігійна легітимація права, характерна для традиційного суспільства, втрачає свою силу. Проблема виправдання, обґрунтування права набуває гостроту в нашому суспільстві, яке успадкувало від минулого своєрідний правовий нігілізм.

Відмінною рисою сучасного суспільства є глобалізація. На сьогоднішній момент йде потужний процес перебудови всього світового порядку і зростає необхідність нового підходу до усвідомлення спільної долі людства. Процес глобалізації супроводжується розвитком нових соціально-політичних, економічних та ідеологічних тенденцій. Протягом останніх десятиліть світова спільнота переживає ряд стрімких і кардинальних змін. Окремі національні ринки, незважаючи на бар'єри і обмеження, культурні і політичні відмінності, починають утворювати єдиний глобальний маркет.

Розширення ринкових механізмів практично в усіх країни світу, призвело до якісної зміни ролі держави в національній економіці і появи нових наднаціональних утворень, які визначають розвиток окремих економік, а також всієї світової економіки. Виявилось, що глобалізація – це нестримний і дуже складний процес, хоча іноді він виражається в цілком конкретних фактах, наприклад, в знятті митних обмежень на ряд товарів. Мотивами його є постійний пошук порівняльних переваг у торгівлі, мінімізація витрат у виробництві товарів і послуг через переміщення засобів виробництва в країни з більш дешевою робочою силою, або підвищення інтенсивності праці за допомогою нових комбінацій поділу праці, коли цілі країни постають як окремі департаменти транснаціональної корпорації.

Глобалізація – не лінійний, але хвильовий процес, який має багато різних стадій. Як складний процес глобалізація має безліч форм і аспектів, найбільш важливі з яких – це взаємини між сучасними мультикорпораціями та національними державами.

Безліч суб'єктів просувають і втілюють цей процес – міжнародні організації, регіональні організації, транснаціональні корпорації, інвестиційні фонди, страхові компанії, великі міста та окремі фінансово-потужні індивіди. Явно помітне ослаблення ролі державних інститутів призводить до підвищення ролі та значимості міжнародних або глобальних інститутів, що беруть на себе функції захисту і охорони як внутрішнього, так і зовнішнього для кожної країни порядку, причому виступають як єдиний консолідований механізм.

Глобалізацію можна розглядати в 4-х важливих аспектах: як економічну, політичну, комунікаційну та культурно-моральну глобалізацію. Англійський соціолог Е. Гіденс у роботі «Світ, що вислизає: як глобалізація змінює наше життя» пише: «Було б невірно вважати, що глобалізація зачіпає лише великі системи, такі, як світові фінанси. Глобалізація стосується не тільки того, що знаходиться «десь там» далеко і не пов'язане з життям конкретної людини. Більш конкретні та тісно співпрацюючи з населенням інститути замінюються на більш абстрактні, віддалені від національної специфіки глобальні норми,

підтримувані функціонуючими на приватній основі судами або приватними арміями».

Разом з глобалізацією економіки почала змінюватися вся констеляція цінностей, затребувана політикою. Розвиток деліберативної політики підвищує статус громадянського суспільства і знижує авторитет вольових рішень державної влади. Загострюється конкуренція між націями, що перемикає основну увагу товариств на область економічного змагання, яка задає самі критерії конкуренції. Економічна раціональність починає домінувати над політичною. Політика не створює матеріальні цінності та економічне зростання, а може лише його стимулювати. Криза політичного в його традиційному розумінні найбільш яскраво висловився в ослабленні державного суверенітету, що можна розглядати як основний ефект глобалізації в політиці. Цьому є кілька причин:

1. Поява на політичній сцені нових потужних політичних суб'єктів, таких як ТНК і неурядові організації, міжнародні організації та міжнародний капітал, змушує потіснитися традиційних суб'єктів політики.

2. Глобалізація веде до помітного зміцнення основ міжнародного права, що також має ефектом часткову втрату правового суверенітету держав на своїй території.

3. Територіальний фактор в людських інтеракціях, який лежить в основі суверенітету держави, втрачає внаслідок глобалізації своє традиційне значення, і, відповідно, разом з цим деформується значення державної влади. Хабермас зазначає, що національні держави стикаються з новими функціональними проблемами, в сфері міжнародного співробітництва. Причиною цього є те, що економічна глобалізація і посилення влади транснаціональних корпорацій послаблюють здатність національної держави контролювати обмін із зовнішнім світом, торговельні, фінансові потоки. Це призводить до скорочення повноважень національної держави.

Відмінною рисою глобалізації є те, що вона безпосередньо зачіпає найпотужнішу і надихаючу з ідей XX століття – ідею демократії. На думку

Е. Гіденса сьогодні у багатьох випадках, громадяни демократичних країн відчують розчарування в демократичній системі. Тут мається на увазі те, що люди втратили довіру до політиків, але не до самого демократичного процесу. На наш погляд сам демократичний процес має можливості породжувати і зміцнювати умови свого існування. На думку Е. Гіденса в демократичних країнах необхідне поглиблення демократії – демократизація демократії. Демократія необхідна на більш високому рівні, ніж рівень окремої держави. Демократизація демократії залежить від потужної культури громадянськості. Однак ринок не здатний породити такого роду культуру. Ареною для втілення таких демократичних переконань на наш погляд є громадянське суспільство. Е. Гіденс зазначає: «Ми – перше покоління людей, що живуть в цьому суспільстві (космополітичному), чії контури проглядаються поки досить смутно. Воно трансформує основи нашого традиційного способу життя, де б ми не знаходилися. На даний момент це ще не світовий порядок, який визначається колективною волею людей» Вихід з такого «безсилля» автор бачить в реформуванні тих інститутів, що вже є або створення нових. Процеси, які відбуваються в сучасному суспільстві, мають складний і багаторівневий характер. Наслідки нових трансформацій мають як позитивний так і негативний характер і нам лише в майбутньому вдасться прослідкувати в чому саме.

Основними принципами легітимації права в сучасному суспільстві є народний суверенітет і права людини, які, в свою чергу, забезпечують фундаментальний принцип свободи, який поряд з іншими принципами забезпечує якість життя. Яким чином можлива реалізація принципів деліберативної демократії або демократичного самозаконотворчества громадян в умовах сучасного суспільства? Принципи деліберативної демократії можливі в умовах розвитку публічної сфери, неформального дискурсу громадян по політично релевантним питанням.

Проведений аналіз можливостей демократичного процесу показав, що сам демократичний процес має властивості породжувати і зміцнювати умови свого існування, створювати соціальну інтеграцію та виробляти загальну політичну

культуру. Однією з умов успішності демократичного самоврядування є досить високий рівень довіри і солідарності в суспільстві. В рамках національної держави це забезпечується культурною однорідністю, якою, проте, не володіють наднаціональні утворення. Становлення космополітичної демократії, або глобалізація демократії залежить від того, наскільки успішно наднаціональні політичні спільноти зможуть створювати загальну політичну культуру.

Література

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
2. Бек У. Что такое глобализация? – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
3. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. – М.: Весь Мир, 2004. – 120 с.
4. Хабермас Ю. Спор о прошлом и будущем международного права. Переход от национального к постнациональному контексту // Вопросы философии. – М., 2004. – № 3. – С. 12-18.
5. Хабермас Ю. Политические работы / Сост. А. В. Денежкина; пер. с нем. Б. М. Скуратова. – М.: Праксис, 2005. – 368 с.
6. Харт Х. Л. А. Концепція права. – К.: Сфера, 1998. – 235 с.

PART 7

THE INTERDISCIPLINARY APPROACH TO SOLVING THE PROBLEM OF INCREASING THE QUALITY OF LIFE IN THE MODERN WORLD

THEORETICAL APPROACH TO THE SOCIAL QUALITY, QUALITY OF LIFE AND THE QUALITY OF WORKING LIFE

Mária Antalová

University of Economics in Bratislava

Bratislava, Slovak Republic

maria.antalova@euba.sk

Introduction. The intensive interest in the quality of life by politicians and researchers persists, which is also reflected in the development of its theoretical and methodological framework. It can be said today that there are a number of definitions of this phenomenon, but also different approaches to quantification and measurement. Recently, we have seen an equally intense interest in the social quality, which has made a fundamental breakthrough in perceiving not only the quality of life but also other socio-economic phenomena. The attention of scientists, not only in Europe, but also in the US, Asia, China and other countries, is oriented towards the theoretical and methodological development of this new form of society. Despite ongoing efforts, there are still theoretical as well as methodological dilemmas concerning the relation between the social quality and the quality of life, or even the quality of

working life, which still cause some vagueness and uncertainty in selection of indicators.

Due to the existing problems, we aim in our paper to summarize the theoretical problems in perceiving categories of the social quality, the quality of life and the quality of working life, to compare their content, to identify differences between them and the determining interrelation.

The Basic Attributes of the Social Quality and the Quality of Life. The social quality – both a term and a conception – came into being in Europe and represent an entirely new approach to the social reality focused on the daily living conditions of people. Its content has undergone 20-years development and has become a never-ending process, complemented by innovation, wider and deeper insights from scientists and politicians, on a theoretical, methodological, empirical and political level.

Science and politics represent the specific logical frameworks. The quantified values of the social quality depend not only from the scientific factors (problem definition, creation of the research project, quantification methods) or from the political factors (addiction from the power relations, policy control), but also from their interconnection. So scientists as well as politicians stand before an important task: *How to create the concept of the scientific validity of the social quality with its political applicability.*

The constructive relationship between science and politics is admitted also by authors of conception of the social quality, but according to them, it consists of the implementation of the following 5 necessary steps (Beck, van der Maesen, Walker, 2001):

1. To build a research database on the international level.
2. To recognize the need for research and policy communication.
3. To strengthen the status of the social science in the public policy.
4. To support need of the basic skills in the social analyzes of the policy-makers.
5. To build a constructive dialogue between the social scientists and the policy makers confirming the purpose of their common mission.

The social quality is, in its essence, a multi-causal, multi-dimensional and multi-perspective scientific program. Its application to the different types of policies depends not only from the capabilities of the European Commission's staff as well as from its institutions to incorporate effectively the scientific results into existing social reality, but also from the abilities of activating the different actors. Cooperation and mutual relations mean more for the development of society, than significant economic interventions.

At present, the social quality is not only a goal of the social policy, but also of the economic policy, the environmental policy, and other policies. It is considered to be a humanist tool, how to achieve a higher quality of life, not directly connected to income and wealth.

Its authors defined it as *"the extent to which people are able to participate in the social, economic and cultural life of their communities under conditions, which enhance their well-being and individual potential"* (Beck, van der Maesen, Walker, 2001). According to their perceptions it can be considered as a global concept of everyday life. By its substance it represents a function of harmonizing the continuous tension between individual self-actualization and participation in collective goals.

The social quality, on its abstract level, represents the continuum of phenomenon, which is possible to divide into three types of factors: the conditional factors, the constitutional factors and the normative factors. All are interconnected.

The conditional factors are the most developed, they consist from 4 components: socio-economic security, social cohesion, social inclusion and social competence.

The socio-economic security is based on the existential security (income, social protection, health care), which should be guaranteed by the state.

People should feel *the social inclusion* and on a minimum level the social exclusion. Exclusion can be considered at a general level as a rejection or ignoring the social rights.

The social cohesion refers to the coherence between the different communities and societies. It is an indispensable element of the social development, as well as individual self-realization.

People must be prepared to fully cope with the rapid and significant socio-economic changes. *The social empowerment* means enabling them to control their own lives and to respond to opportunities and options. Modern democratic societies do not need strong leadership but must be able to create the conditions for realizing the possibilities of citizens.

The constitutional factors make it possible to perceive the social quality as a combination of four elements: personal (human) security, social recognition, social responsiveness and personal (human) capability (of its own ability to participate in society). They are derived from tensions arising from the conditional factors. By their measurement through profiles is possible to analyze degree of their social recognition, the individual ability to participate in public affairs as well as the quality of relationships with other people, the perception of systems and institutions that affect the conditions of their everyday lives and feeling of their personal security resulting from the observance of the legislative standards, especially the human rights.

Table 1. Factors of social quality

<i>Conditional Factors</i>	<i>Constitutional Factors</i>	<i>Normative factors</i>
Socio-Economic Security	Personal (human) Security	Social Justice (equity)
Social Cohesion	Social Recognition	Solidarity
Social Inclusion	Social Responsiveness	Democratic Citizenship
Social Empowerment	Personal (human) Capacity	Human Dignity

Source: HERRMANN, P. 2009. Social Quality – Looking for a Global Social Policy.

NTU Social Work Review [online]. No. 19/2009, [cit. 2015-01-12] On internet::

<http://www.scribd.com/doc/47475471/bd-2-Hermann-e-book>. ISBN 978-3-941482-04-3.

To assess the conditional and constitutional factors is possible only by application of the normative factors for which they are considered: the social justice, solidarity, the democratic citizenship and the human dignity.

Presented the theoretical backgrounds of perception of the social quality represent only basic thinking framework, which is constantly improved and complemented by the enthusiasm of many experts working in the EU as well as in the USA, China and other countries. It is an essential part for creation of the political project that should take into account the specific socio-economic conditions of individual states.

In case of the quality of life, there is an immense amount of its definitions. From its closest individual perception to the global phenomenon in frame of all world. From our point of view, we will regard the quality of life as "the extent to which an individual is able to saturate his needs and realize own potential." This definition does not only describe the individual situation and assessment its quality, but also takes into account the socio-economic conditions in which the individual moves and within which he is able to saturate his individual needs. It also takes into account the basic structural components of the quality of life, such as needs, living conditions, the social environment, value orientations and life activities (Antalová, Laluha, Přívara, 2013, p. 22).

In sense of this word, phenomenon of the quality of life represents the state (the situation), but also a formable process that is strongly determined by politics, namely a set of state policies, but above all by the educational policy. Based on these facts, we can notice the significant difference between both phenomena. While the quality of life is orientated on man and his perceptions of the quality of life within the social system, the social quality reflects the characteristics of a certain form of society, characterized by the concrete socio-economic conditions, enabling the maximum development of people.

Relationship between the Social Quality, the Quality of Life and the Quality of Working Life. The term "the social quality", and its theoretical conception, requires identification of relationship with other categories that are directly related to,

complement, or serve as a tool for its monitoring. We focus mainly on the essential relationship of the social quality with the quality of life, which includes the main area of work – the quality of working life. Therefore, our efforts will take into account the specific patterns of manifestation of the social quality, the quality of life and the quality of working life with purpose to identify their individual components and relationships between them.

Identifying relationship between the social quality and the quality of life has been solved, for differences in approaches and opinions, in the international working groups. Experts have presented the different starting points that have to be re-evaluated as the conception of the social quality itself is constantly evolving, and its widening scope requires the further philosophical, ethical, sociological, economic and political elaborations.

The several authors have dealt with identifying differences between the social quality and the quality of life. These are, for example, H. H. Noll, who emphasized that the social quality is only one of the general characteristics of society's quality (Noll, 2000, 2-12 p.). According to his approach, category of the social quality has become a subcategory of the societal quality whose content is on the same abstract level as the quality of life.

A more thorough approach to identification of the social quality and the quality of life was chosen by P. Herrmann, who divided the components of two phenomena into three factors: conditional, constitutional and normative. He came to the following conclusions:

A. Category of the social quality and the quality of life are not identical – they are two different phenomena that have specific contents.

B. In category of the quality of life, there are not taken into account following facts: the processes of developing capabilities and the processes of the result based on ethical standards. (Herrmann, 2009, 164 p.)

In our identification process, we take into account own starting points for which we consider the following statements:

1. The social quality and the quality of life are relatively separate phenomena. We consider the social quality to be a broader category at a higher abstract level than the quality of life and by its essence creates the ideal and the criterion of evaluating a good governance of society, while the quality of life is a manifestation of this governance in everyday life.

2. The social quality is currently perceived in four ways: conception, scientific theory, political project and strategy for the EU. In its intentions, the new social conditions will be created by reflecting of the everyday lives people. The quality of life at beginning of its creation was also a conception, later it was developed into theory and later in the specific models. Today it represents the process of saturation of needs, the living standards and more humanistic conditions for life.

3. We consider the social quality as well as the quality of life as phenomena with specific contents, structure, interrelationships and the rules of their manifestations, which must be respected in their forming process. There exists very strong interdependence between them. Changes in the social quality bring changes in the quality of life and conversely, changes in the quality of life evoke changes in the managing of society.

4. It is possible to talk about the partial overlap of both phenomena. By examination of the social quality, we can discover the partial quality of life problems on the contrary, by acquisition information of the quality of life, we analyze the global phenomenon of well-managed society. The social quality has a link not only to the social policy but to the economic policy in the broader sense and is trying to harmonize economic and social development. The quality of life, according to our opinion, is a phenomenon in wider civilization contexts, determined by macroeconomic indicators.

5. The quality of life can be monitored only on basis of its two dimensions: the quality of working and non-working life. For this reason, we consider it a subcategory of the quality of life, its contents are focused on the working process, although we admit, that is possible to observe also the selected problems of non-working character.

The presented approach to the quality of life in statement 1 was accepted by the European Commission. Within its framework, the quality of life takes into account as measurement of progress in the individual EU countries. It is also considered to be part of a European policy, focusing on subjective and objective variables.

The social quality is manifesting not only in the quality of life but also in the quality of working life that we consider to be as a state and also process of improving the working environment, but also the development of the professional competencies of people in intentions of the strategic goal on all levels: organization, region, society or group of societies.

In the third statement we come out from conception of the quality of life from I. Lалуha, who divides it into three basic spheres: "the sphere of labor, the non-working sphere and the sphere of free time. There is a time-varying and content varied process of reproduction and development of the human existence, man and society" (Antalová, M., Láluha, I., Bednárík, R., Tkáčiková, J., 2010, pp. 20-21).

In statement 5, the quality of working life is considered as a subcategory of the quality of life, which is focused on the working process, although we admit that it is possible to observe selected problems of non-working character. This claim is verified by multiple surveys. For illustration, we present the results of research carried out by colleagues from Vilniaus Uiversitetas in 2007 (Akranavičiūto, D., Ruževičius, J. 2007, pp. 44-49). They found a strong link between the quality of life and the quality of working life ($r = 0.76$).

It also follows, if we want to examine the quality of life, we cannot eliminate the quality of working life, because the quality of life variables are related to the working life factors such as job satisfaction, motivation, productivity, health, stress, work performance etc. From findings it follows that with bettering of the quality of working life we can increase also satisfaction with the quality of life.

Conclusion. Our paper pointed to the existing theoretical dilemmas closely related to the methodological framework of the social quality, the quality of life and the quality of working life. In 2000, the development of society in intentions of the social quality has become as a strategy for the EU. Maybe talked about it as a

phenomenon of future, about the "ideal state of society" that we would really like to achieve. At present, we assume the diversity of its level of implementation in the EU countries or the world. Its normative factors, which are still being created, should gradually reveal the specificity of its all processes.

The quality of life was originally thought to be as forms of the socio-economic modeling, typical of some stages of the societal growth. We mean, for example, a learning society, a knowledge society, a creative society. Similarly, experts were thinking about the theoretical models of the quality of life or theoretical models of the quality of working life focused on the higher life satisfaction of broader population. These phenomena have acquired new meaning in connection with formation of conception of the social quality and its acceptance as the strategic objective of the European Union. Today, the quality of life models as well as models of the quality of working life mature from this vision.

Acknowledgment

Writing this paper was supported by the project VEGA no. 1/0002/16 "Socio-economic Aspects of the Housing Policy in Migration Context of Labor Force" (50%) and OP R & D "Creation of an Excellent Workplace of Economic Research for Solving Civilization Challenges in the 21st Century (ITMS 26240120032). We support research activities in Slovakia / The project is co-financed by EU funds" (50%).

References

1. Akranavičiūte, D. – Ruževičius, J. 2007. Quality of Life and its Components' Measurement. *Engineering Economics* 2007, 2 (52), pp. 44-49.
2. Antalová, M. – Laluha, I. – Bednárík, R. – Tkáčiková, J., 2010. Kvalita života. Teória, metodológia, empiria. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM. ISBN 978-80-225-3043-9.

3. Antalová, M., Laluha, I., Přívara, A. 2013. *Kvalita života*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM. ISBN 978-80-225-3596-0.
4. Beck, W. A. – van der Maesen, L. J. G. – Walker, A. S. 1997. *The Social Quality of Europe*. The Hague / London / Boston: Kluwer Law International.
5. Beck, W. A. – van der Maesen, L. J. G. – Walker, A. S. 2001. *Social Quality: A Vision for Europe. Studies in Employment and Social Policy*. Hague / London / Boston: Kluwer Law International. ISBN 90 411 1523 4.
6. Beck, W. – van der Maesen, L. J. G. – Walker, A. *Theorizing Social Quality: The Concept's Validity*. Na internete:
http://www.ucc.ie/social_policy/Literature_collection/SQ17.pdf.
7. Herrmann, P. 2009. Social Quality – Looking for a Global Social Policy. *NTU Social Work Review*, 19, 164. Na internete:
http://www.press.ntu.edu.tw/ejournal/files/%E5%B7%A5%E4%BD%9C%E5%AD%B8%88%8A%5C0019_200906%5C4.pdf.
8. Heřmanová, E. 2012. Kvalita života a její modely v současném sociálním výzkumu. *Sociológia*, 4, s. 420.
9. Laluha, I. 2005. Kvalita života – fenomén 21. storočia. Inauguračná prednáška. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, s. 11.
10. McCall, S. 1980. What is Quality of Life? *Philosophica*, 25 (1), pp. 5-14.
11. Noll, H. H. 2000. *The European System of Social Indicator: An instrument for Social Monitoring and Reporting*. ZUMA, pp. 2-12.
12. Van der Maesen, L.-Keizer, M. 2002. *European Network on Indicators for Social Quality*. Working Paper „From Theory to Practice“. Second meeting of the Network. Amsterdam: European Foundation on Social Quality, 31 p.
13. Van der Maesen L. J. G., Walker, A. C. 2005. Indicators of Social Quality: Outcomes of the European Scientific Network. *European Journal of Social Quality*. 2005. 1 (5), p. 12.
14. *Research-Group Indicators, Profiles and Criteria of Social Quality. Proposal to DG-X11 of the European Commission*. Amsterdam: EFSQ, January 2002. See note 9, Part-B.

THREATS OF CONTEMPORARY SOCIAL COMMUNICATION THROUGH SOCIAL NETWORKS

Mariusz Drożdż

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

Opole, Polska

mariusz.drozd1@gmail.com

Współczesny człowiek od kilku pokoleń korzysta z dobrodziejstw komunikacji za pomocą elektronicznych środków masowego przekazu. U progu trzeciego tysiąclecia obok przekazu filmowego i telewizyjnego pojawiły się jednak nowe środki komunikacji w postaci filmów, gier komputerowych oraz innych treści płynących z Internetu i wyświetlanych na ekranie laptopa, tabletu, czy smartfonu (inteligentnego telefonu komórkowego). Nowe technologie wzbogaciły również formy komunikacji pośredniej i bezpośredniej medialnej, do czego w ostatnim stuleciu oprócz poczty służył głównie telefon.

Wizualne środki przekazu są źródłem edukacji permanentnej, prezentują jednocześnie problemy z przeszłości, jak i domniemanej przyszłości, często pomijane przez szkołę. Oprócz dostarczania rozrywki, rozwijają zainteresowania, informują o świecie i kształcą współczesnego człowieka. Sprawiają, że widz nie jest samotny, a życie dzięki telewizji wydaje się być łatwiejsze. Istotne jest jednak – jak podkreśla Mirosława Wawrzak-Chodaczek – aby widz orientował się w zasobach dostępnych treści, umiał do nich docierać i miał świadomość tego, co wybiera.¹²⁴

W latach 30-tych ubiegłego wieku T. S. Eliot w religijnym misterium pt. „Opoka” pytał: „Gdzie jest wiedza, którą zamieniliście na wiadomości?” Od tamtego czasu ilość zalewających człowieka informacji zaczęła rosnąć w postępie

¹²⁴ M. Wawrzak-Chodaczek, *Kształcenie kultury audiowizualnej młodzieży*, Wrocław 2000, s. 19.

geometrycznym. W dzisiejszym świecie każdego dnia dociera do nas kilka tysięcy znaków, z których musimy wybierać najistotniejsze dla nas.¹²⁵ Potok napływających do odbiorcy informacji powoduje, że każda kolejna ma coraz mniej czasu, aby zwrócić na siebie uwagę. Tylko najkrótsze i najprostsze mają na to szansę. Informacje te są zarazem coraz mniej pozbawione związku z innymi. Po zwróceniu naszej uwagi może zniknąć. To powoduje chaos, w którym trudno dostrzec porządek. Świat ukazany na ekranie staje się coraz bliższy, ale zarazem jest coraz bardziej dla widza obojętny i niezrozumiały.

Zanim pojawiła się telewizja ludzka zdolność widzenia rozwinęła się w dwóch kierunkach: potrafiliśmy powiększać rzeczy małe (np. za pomocą mikroskopu) i przybliżać rzeczy odległe (za pomocą lunety). Zdaniem prof. Sartoriego telewizja pozwoliła nam oglądać wszystko bez konieczności ruszania się z miejsca. Potem zaś postęp techniczny stworzył wirtualną rzeczywistość (epoka cybernetyczna, multimedialna), w której mamy do czynienia z wieloma środkami przekazu i która istnieje tylko na medialnych nośnikach. Ta wirtualność, czy też symulacja, dodatkowo poszerza możliwości realnego świata, ale nie jest jego częścią.

Dotychczas świat i zachodzące w nim wydarzenia były nam opowiadane czy opisywane. Wizualne środki komunikacji masowej burzą relacje między widzeniem i rozumieniem. Dziś są pokazywane, a opowiadanie pełni najwyżej funkcję uzupełniającą w stosunku do obrazów. To powoduje, że nie są już tylko środkiem komunikacji, ale narzędziem wychowującym. Największym problemem jest zaś to, że *wychowują ludzi, którzy już nie czytają, gnuśnych umysłowo, rozmiękczonech przez bierne patrzenie, zdolnych do życia w grach komputerowych*.¹²⁶

W miarę rozwoju i upowszechnienia Internetu pojawił się nowy typ komunikacji, co spowodowało rozwój nowych stosunków między ludźmi. Przede wszystkim Internet stwarza ogromne możliwości taniej, globalnej i błyskawicznej

¹²⁵ K. Bocheńska-Włostowska, *Akademia umiejętności interpersonalnych. 20 spotkań z Komunikacją*, Kraków 2009, s. 10.

¹²⁶ G. Sartori, *Homo videns. Telewizja i post-myślenie*, Warszawa 2007, s. 19-20.

komunikacji.¹²⁷ Popularyzacja Internetu spowodowała zainteresowanie nim globalnego biznesu, wielkich firm międzynarodowych i właścicieli coraz bardziej skoncentrowanych firm medialnych. Koncerny te mogą blokować treści niewygodne dla nich a promować te, które zwiększają sprzedaż i konsumpcyjny tryb życia. Ponadto globalizacja, która jest odpowiedzialna za rosnące dysproporcje w sferze materialnej, jak i edukacyjnej społeczeństw, przyczynia się do ograniczaniu dostępu do informacji, a tym samym do ekskluzji społecznej.

Dla każdego człowieka, tym bardziej młodego, u którego potrzeba relacji interpersonalnych jest niezwykle istotna, komunikowanie się z drugim człowiekiem pełni rozmaite funkcje i jest satysfakcjonujące. Dziś głównym narzędziem komunikacji interpersonalnej stał się wzbogacony o interaktywność telefon komórkowy, czyli smartfon oraz tablet i laptop. Te środki bardzo często zastępują rzeczywiste kontakty „twarzą w twarz” uczestników procesu komunikacji. Ponieważ częstotliwość kontaktów maleje, a potrzeba zrzeszania się ludzi jest wciąż taka sama, ta potrzeba jest zaspokajana za pomocą forów, grup i czatów w Internecie. Powstałe w ubiegłym dziesięcioleciu w sieci portale społecznościowe zawierają w sobie wszystkie te formy komunikacji.

Komunikowanie przez Internet ma bardzo specyficzny charakter. Zarówno interakcje, jak i komunikacja za pomocą tego medium mają charakter pośredni. Nie jest to komunikacja typu „twarzą w twarz”. Kontakt oparty jest bodźcach wzrokowych bo następuje poprzez czytanie komunikatów na ekranie, lub za pomocą kamer internetowych. Dzięki temu *pozwalają komunikować się niewerbalnie np. umożliwiając dostęp do mimiki twarzy czy pantomimiki*¹²⁸. Internauci najczęściej jednak kontaktują się z innymi poprzez słowo pisane. Komunikację przez Internet charakteryzują przede wszystkim takie cechy, jak: werbalność, pośredniość i formę pisemną.

Dużą rolę w komunikacji przez Internet odgrywają symbole graficzne tzw. emotikony. Symbole te „odzwierciedlają uczucia, zachowania i gesty, których albo

¹²⁷ M. Adamczyk, *Internetowe Love story*, „Wprost” 1999, nr. 51, passim.

¹²⁸ A. Słysz, B. Arcimowicz, op. cit., s. 17.

nie można przedstawić w formie tekstu, albo jest to bardzo trudne”.¹²⁹ Symbole te mogą być czasem ruchome. „Emotikony znacznie urozmaicają i wzbogacają rozmowy w sieci”.¹³⁰ Symbole mogą przybierać wyraz twarzy np. :-), dwukropek, myślnik i nawias po przechyleniu głowy symbolizują uśmiechniętą twarz co na ekranie symbolizuje znak: ☺.

Zygmunt Bauman przytacza przeprowadzone w 2010 roku w Danii badania, z których wynika, że 80% uczniów ostatniej 9 klasy szkoły podstawowej wysyłało każdego dnia co najmniej 5 listów mailowych. 90% uczniów twierdziło, że poszukuje w Internecie niszowych serwisów społecznościowych.¹³¹ To świadczy o tym, że wirtualna rzeczywistość zaczyna zastępować to, co jest prawdziwe.

Zarówno Internet, jak i telefon komórkowy w postaci smartfonu tworzą nowy model komunikowania, który zawiera w sobie cechy różnych poziomów komunikowania (interpersonalny, grupowy i masowy). Proces ten można nazwać „mediatyzacją internetu” lub „internatyzacją mediów” ponieważ eksponuje cechy multimedialne i interaktywne nowego modelu komunikowania.¹³²

Wirtualne życie nie jest oddzielone od rzeczywistego, lecz stanowi jego uzupełnienie. Przeprowadzone w ostatnich latach badania dowodzą, że około 90 procent młodzieży codziennie korzysta z Internetu poszukując informacji i korzystając z portali społecznościowych. Połowa młodzieży spędza czas grając w gry w sieci. Dla części młodych użytkowników Internet coraz częściej zaspokaja ważne potrzeby utrzymywania relacji z innymi osobami zastępując kontakty realne. Niesie to różnorodne zagrożenia. W przeciwieństwie do nich wpływ tego medium na starszych użytkowników jest określany jako jednoznacznie pozytywny.¹³³

Jak dowodzą niektóre badania, statystycznie więcej czasu na internetowych portalach społecznościowych spędzają osoby z niskim poczuciem własnej wartości, nieśmiałe i niepewne siebie, które czują się niekochane i niedoceniane. Starają się

¹²⁹ <http://socjologia.wlanet.pl/psychologia/?prog=metody>, 1. 06. 2013.

¹³⁰ A. Słysz, B. Arcimowicz, op. cit., s. 22.

¹³¹ Z. Bauman, *Żyjąc...*, s. 278.

¹³² L. Fortunati, *Mediatization of the Net and Internetization of the Mass Media*, „Gazette” 2005, No. 67, s. 27-44.

¹³³ Y. Czen, A. Persson, *Internet use among young and older adults: relation to psychological well-being*, „Educational Gerontology” 2002, No. 28, s. 731-744.

one też za wszelką cenę pozyskiwać jak największą liczbę znajomych, co je dowartościowuje, przekonuje o własnej atrakcyjności¹³⁴. Co jednak ciekawe, jak wykazały badania przeprowadzone przez psychologów z University of Waterloo w Kanadzie Amandę Forest i Joannę Wood, osoby o niskim poczuciu wartości, mimo że się starają, zwykle wypadają na Facebooku w niezbyt korzystnym świetle¹³⁵. Niemniej internetowi przyjaciele mogą zmniejszać nieśmiałość (...) między innymi poprzez okazywanie mu akceptacji, dawanie pozytywnych wzmocnień, uczenie przyjmowania komplementów oraz uczenie innych umiejętności społecznych, poprzez zachętę i pobudzanie do działania¹³⁶. Takie działania mogą sprzyjać bardziej śmiałym zachowaniom w realnym świecie, pod warunkiem, że osoba (internauta) nie ogranicza swoich kontaktów do internetowych znajomości¹³⁷. Warte jednak podkreślenia jest to, że Internet dla osób nieśmiałych nie może być jedynym źródłem kontaktów a brak doświadczeń w relacjach bezpośrednich może nasilać nieśmiałość.¹³⁸

Biorąc pod uwagę rozwój dziecka, rola rówieśniczych przyjaźni ulega ciągłym przemianom. O ile dla dzieci w wieku od około 5 do 7 lat przyjaciółmi są po prostu towarzysze zabaw¹³⁹, w okresie późnego dzieciństwa (8-12 lat) ważne są takie elementy przyjaźni jak bycie razem (poprzez spędzanie wolnego czasu), intymność czy lubienie się.¹⁴⁰ Największa zmiana w rozumieniu przyjaźni następuje na ogół u trzynastolatków. Młodzi w tym wieku zaczynają traktować przyjaźń jako głębszą i bardziej trwałą relację, w której ważne jest nie tylko dzielenie się myślami, uczuciami czy sekretami, ale również wzajemne zrozumienie. Coraz częściej okazują innym (szczególnie przyjaciółom) wsparcie i pocieszenie, gdy tylko zachodzi taka potrzeba. Podczas przeglądania różnego typu forum i portali internetowych, można

¹³⁴ Ch. Böhmert, op.cit., s. 38.

¹³⁵ Ibidem.

¹³⁶ A. Słysz, B. Arcimowicz, op. cit., s. 38.

¹³⁷ Ibidem.

¹³⁸ B. Szmigielska, *Rola Internetu w biegu ludzkiego życia*, [w:] *Cale życie w sieci*, B. Szmigielska (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 7-18.

¹³⁹ A. Birch, T. Malim, *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęstwa do dorosłości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, passim.

¹⁴⁰ J. Dunn, *Przyjaźnie dzieci*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, passim.

zauważyć, że dzieci i młodzież rzeczywiście poszukują wsparcia, dzielą się swoimi problemami, a także wspierają innych¹⁴¹.

Wyniki badań opublikowane przez Hannę Tomaszewską wykazały, że 33,7% warszawskiej młodzieży bezpośrednio jak i za pomocą telefonu i nowych komunikatorów najczęściej komunikuje się z kolegami, a ponad dwa razy rzadziej (14,9%) z rodzicami. Wśród młodzieży licealnej dominują kontakty dokonywane za pośrednictwem internetu (22,8%). Na drugim miejscu znajdują się rozmowy przez telefony komórkowe, a dopiero na trzecim miejscu są kontakty bezpośrednie „twarzą w twarz”. Wszystkie pozostałe grupy wiekowe kontaktują się najczęściej bez pośrednictwa komunikatorów.¹⁴²

Dla młodzieży nawet chwilowy brak przy sobie telefonu komórkowego skutkuje utratą poczucia bezpieczeństwa, a niektórzy z nich czują się uzależnieni od „komórki”.¹⁴³ Kontakty za pomocą komunikacji zapośredniczonej dają możliwość ujawniania nieznanych dotąd cech osobowości i budowanie wizerunku odbiegającego od rzeczywistości. Większe poczucie kontrolowania przekazywanych o sobie informacji oraz anonimowości kontaktów internetowych pozwalają wykreować siebie na osobę, którą chcielibyśmy być, a nie jaką jesteśmy.

Innym istotnym spostrzeżeniem jest sposób używania nowych środków komunikacji. O ile bowiem starsi używają ich do przekazywania informacji, młodzież potrzebuje ich by być w ciągłym kontakcie. Dzięki Internetowym sieciom społecznościowym osoby i grupy, które mają utrudniony wzajemny kontakt mogą integrować się.¹⁴⁴

Internet, jako substancja socjoaktywna, staje się alternatywnym i po części konkurencyjnym dla „realu” środowiskiem społecznym, które wytwarza nowe instytucje, kultury itp. i do którego emigruje coraz więcej ludzkiej energii.¹⁴⁵ Według

¹⁴¹ A. Słysz, B. Arcimowicz, op. cit., s. 30.

¹⁴² H. Tomaszewska, *Komunikacja młodzieży w dobie społeczeństwa medialnego jako wyzwanie dla więzi międzypokoleniowych*, [w:] *Audiowizualność, Cyberprzestrzeń, Hipertekstualność. Ponowoczesne konteksty edukacji*, L. Jakubowska-Malicka, A. Kobylanek, M. Pryszmont-Ciesielska (red.), Wrocław 2009, s. 195-196.

¹⁴³ Ibidem, s. 197-201.

¹⁴⁴ Ibidem, s. 149.

¹⁴⁵ K. Krzysztofek, *Okno na e-świat*, [w:] *Wielka sieć. E-seje z socjologii Internetu*, J. Kurczewski (red.), Warszawa, s. 31.

badan przeprowadzonych przez Millward już w 2008 roku 53% Polaków miało świadomość istnienia portali społecznościowych, a korzystało z nich 31%.¹⁴⁶ Dziś mało kto z nich nie korzysta.

Najbardziej znane social media na świecie to: Myspace, Facebook, Bebo, Skyrock Blog, Hi5, Twitter, Orkut, Friendster, Google+, LinkedIn, CyWorld. Szacuje się, że na świecie istnieje obecnie ponad 200 serwisów społeczności internetowych. Internetowe portale społecznościowe stały się nieodzownym składnikiem współczesnego życia. Największy z nich Facebook ma według ostatnich oficjalnych danych ponad 900 milionów aktywnych użytkowników na całym świecie¹⁴⁷. W marcu 2010 roku Facebook liczył ponad 400 milionów użytkowników. W czasie trzech lat ich liczba się podwoiła.

Popularność tego giganta wśród portali może zrobić wrażenie na każdym. Radio potrzebowało 38 lat, żeby pozyskać 50 milionów słuchaczy, telewizja 13 lat, żeby zdobyć tylu widzów, a Internet zyskał taką liczbę użytkowników w ciągu zaledwie 4 lat. Porównanie tych danych może zadziwić niejednego. „Miesięczna liczba odwiedzin na Facebooku przekracza 7 miliardów. Najwięcej czasu miesięcznie internauci spędzają również na tym portalu, jest to 405 minut”¹⁴⁸.

Jakie są przyczyny popularności portali społecznościowych? Można wymienić kilka czynników:

- „sposób komunikacji, jaki wymusza jej narzędzie czyli komputer”¹⁴⁹,
- kierunek przekazu informacji; w społecznych mediach każdy może publikować lub komentować, zaciera się granica między twórcą a czytelnikiem,
- są dostępne dla wszystkich i zwykle za darmo, więc tworzyć może każdy,
- „szybciej dostarczają informacji – każdy może być dziennikarzem, wystarczy być we właściwym miejscu we właściwym czasie. I mieć np. telefon komórkowy z dostępem do sieci”¹⁵⁰,

¹⁴⁶ Ibidem, s. 161.

¹⁴⁷ Böhmert Christoph, *Jak czytać facebook?*, „Charaktery” 2012, nr 10, s. 36.

¹⁴⁸ <http://socialmedia.pl/plemiona-spolecznosciowe-w-jaki-sposob-korzystamy-z-social-media/>, wejście 1. 06. 2013.

¹⁴⁹ Böhmert Christoph, op. cit., s. 37.

¹⁵⁰ <http://socialmedia.pl/social-media-lekcja-1/>, wejście 1. 06. 2013.

- treści tworzone są trwałe, mogą być w nieskończoność przetwarzane, edytowane, cytowane i są praktycznie nie do usunięcia,

- są praktycznie niemożliwe do kontrolowania, a większość ich zawartości tworzą użytkownicy i to oni decydują, co zostanie opublikowane, co będzie czytane, a co zmienione.

Największym powodem, dla którego ludzie w różnym wieku zakładają profile na platformach internetowych jest potrzeba kontaktów z innymi, a takie serwisy właśnie to umożliwiają. Naukowcy twierdzą, że publiczne odkrywanie siebie ma służyć (...) *doświadczeniu intymności z innymi ludźmi*. Gdy spytano badanych, dlaczego korzystają z portali typu Facebook, najczęściej odpowiadali, że wynika to z chęci utrzymania bliskich kontaktów z przyjaciółmi i znajomymi¹⁵¹.

Głównym celem społeczności wirtualnej jest nawiązywanie znajomości z innymi użytkownikami serwisu¹⁵². Mając profil na portalu, nazywany czasem wizytówką, w każdej chwili można zamieścić na nim post. Post stanowi swego rodzaju komunikat. Za pomocą kilku wystukanych na klawiaturze słów i jednym kliknięciem można podzielić się z grupą znajomych i przyjaciół swymi przemyśleniami i uczuciami. W ten sposób wiadomość może pojawić się w jednej chwili u dziesiątek albo setek znajomych na portalu. Ten sposób zamieszczania informacji „wydaje się wręcz stworzony do osiągnięcia celu, jakim jest nawiązanie i podtrzymywanie znajomości z pomocą *social mediów*¹⁵³.

Posiadanie profilu na Facebooku zaspokaja ważną potrzebę poznawania nowych ludzi. Przeprowadzający w 2013 roku w południowo-zachodniej Polsce badania student pytał młodych ludzi wprost: *co daje tobie posiadanie tylu znajomości na fejsie?* Uzyskał następujące odpowiedzi: *Wielu znajomych jest takich, których nigdy nie widziałam na oczy. Po prostu rozmawiam z nimi online i ćwiczę angielski;*). Z kolei jeden z chłopaków powiedział: *szczerze...z połową nawet nie rozmawiam ale posiadam ich dla spokoju ducha albo po prostu w pewnym sensie dowartościowania*

¹⁵¹ Böhmert Christoph, op. cit., s. 37.

¹⁵² Słysz A., Arcimowicz B., *Przyjaciele w Internecie. Media i rozwój dziecka*, GWP, Gdańsk 2009, s. 27.

¹⁵³ Ibidem, s. 37.

się. Tak więc, chociażby te dwie wypowiedzi młodych internautów, potwierdzają rozważania zawarte w tym podrozdziale niniejszej pracy na temat powodów posiadania profilu na jakimś portalu, co ma bezpośredni związek z kontaktem z drugim człowiekiem.¹⁵⁴

W 2012 roku grupa naukowców pod kierunkiem Ryota Kanai z University College London wykazała związek pomiędzy długością listy znajomych na Facebooku a gęstością neuronów w określonych strukturach mózgowych. Badacze za pomocą rezonansu magnetycznego zbadali mózgi 125 aktywnych użytkowników tego portalu społecznościowego i zaobserwowali zwiększoną gęstość komórek nerwowych w trzech obszarach mózgu. Dwa z tych obszarów mają duże znaczenie w procesach pamięciowych. Szczególnie wężomózgowiu (jeden z tych trzech obszarów mózgu) przypisano, na podstawie wcześniejszych badań, znaczącą rolę w zapamiętywaniu twarzy i przypisywaniu im nazwisk. I co najciekawsze te trzy obszary mają znaczenie jedynie w przypadku wirtualnych kontaktów. Nadal nie poznano jednak mechanizmu ich oddziaływania”¹⁵⁵.

Posiadanie profilu na platformie internetowej zaspokaja potrzebę nawiązywania rozmowy, komunikacji. Nastolatkom szczególnie chętnie dzielą się w sieci wydarzeniami ze swojego życia, informują o nich niemal na żywo, nie wstydzą się przy tym dość pikantnych szczegółów¹⁵⁶. Niektórzy mają wrażenie, że część internautów chce przedstawić siebie na portalach internetowych w lepszym świetle niż w rzeczywistości. Generalnie jednak badania wskazują, że użytkownicy portali społecznościowych przedstawiają realistyczny obraz siebie, co wykazali naukowcy pod kierunkiem Mitji Backa z Universität Münster.¹⁵⁷

W porównaniu z wcześniejszymi pokoleniami dzisiejsza młodzież nie tylko może w większym zakresie decydować o sobie – ona musi decydować o sobie, ponieważ stoi przed koniecznością wyboru, nie wiedząc, na co ma się zdecydować, ponieważ

¹⁵⁴ K. Stanik, *Portale społecznościowe a relacje interpersonalne młodzieży na podstawie badań przeprowadzonych w Czerwionce-Leszczynie*, niepublikowane badania do pracy licencjackiej na WSZiA w Opolu, Opole 2013, *passim*.

¹⁵⁵ Ch. Böhmert op. cit., s. 37.

¹⁵⁶ *Ibidem*, s. 36.

¹⁵⁷ *Ibidem*, s. 38.

jego kryteria nie są jasne i nie można z góry przewidzieć skutków. Społecznie dane z góry wzory przebiegu życia stają się coraz mniej wyraźne. Na ich miejsce pojawiła się przestrzeń dająca nie tylko perspektywy sukcesu, ale i możliwości „upadku”. Z tego powodu młodzieży towarzyszy ciągła niepewność co do słuszności obieranych opcji i jest to stan trwały.¹⁵⁸

Jak wykazali Anna Andrzejewska i Józef Bednarek wpływ wirtualnego świata coraz silniej wpływa na procesy kształcenia i wychowania. Po wcześniejszej euforii związanej z rozwojem technologii informacyjno-cyfrowych, dziedziny te dla człowieka stają się nie tylko przedmiotem jego działalności, ale również obszarem edukacji, kształcenia i badań. Społeczno-ekonomicznym skutkiem powstania i rozwoju globalnego społeczeństwa jest jego podział oraz powiększanie się bezrobocia i problemy wychowawcze.¹⁵⁹

Większość zagrożeń, jakie niesie wirtualny świat wywołują, zdaniem Bogdana Suchodolskiego, nowe technologie, które będąc wytworem cywilizacji naukowo-technicznej, pozostają ambiwalentne w stosunku do cywilizacji humanistycznej. Ponieważ dysonans pomiędzy nimi stale się powiększa, rozszerza się katalog negatywnych skutków i zagrożeń ze strony rzeczywistości multimedialnej i najnowszej – wirtualnej.¹⁶⁰

W czasach ponowoczesnych człowiek świadomy/wyborca stał się użytkownikiem, który użytkuje, ale nie zużywa. Jego główną ideologią, jak pisze Bauman, staje się przysparzający mu wydatków konsumeryzm generujący zyski dla systemów, w których funkcjonuje.¹⁶¹

Lukę po świadomym człowieku/konsumencie wypełniają gadżety czyli przyjmujące dowolną formę symbole społeczeństwa przemysłowego.¹⁶² Człowiek

¹⁵⁸ R. Leppert, *Pomiędzy nowoczesnością a ponowoczesnością*, [w:] *Audiowizualność, Cyberprzestrzeń, Hipertekstualność. Ponowoczesne konteksty edukacji*, L. Jakubowska-Malicka, A. Kobylanek, M. Pryszmont-Ciesielska (red.), Wrocław 2009, s. 30.

¹⁵⁹ A. Andrzejewska, J. Bednarek, *Człowiek w obliczu zagrożeń wirtualnego świata* [w:] *Audiowizualność ...*, L. Jakubowska-Malicka, A. Kobylanek, M. Pryszmont-Ciesielska (red.), s. 37-38.

¹⁶⁰ B. Suchodolski, *Badanie nowego człowieka*, [w:] *Edukacyjna kultura przyszłości*, I. Wojnar (red.), Warszawa 2006, passim.

¹⁶¹ P. Rudnicki, *Użytkownik i ponowoczesność – rozważania o użyteczności i nieświadomości*, [w:] *Oddziaływanie „agresywnych” gier komputerowych na psychikę dzieci*, A. Gala, I. Ulfik, 2000, s. 51-60.

¹⁶² J. Baudillard, *Spółczesność konsumpcyjna. Jego mity i struktury*, Warszawa 2006, s. 141.

ponowoczesny nieustannie kupuje i wykorzystuje przedmioty, co kilka lat wymieniając je na nowe.

Modzie na użytkowanie uległa też edukacja, która nie tylko wspomaga karierę zawodową, ale pomaga w lepszym funkcjonowaniu w rzeczywistości. Użyteczność edukacji nie spełnia jednak w całości oczekiwań użytkownika, a przy tym nie wyposaża go w refleksyjność i krytyczną świadomość oraz umiejętność rozumienia rzeczywistości. Edukacja stała się towarem, a jej użytkownik nie jest zainteresowany zmienianiem otaczającej rzeczywistości, a jedynie przystosowaniem się do niej. Ponieważ użytkownicy zmuszeni są zmagać się z brakiem pracy *stają się zakładnikami w świecie, którego nie potrafią zrozumieć, a w którym bardzo chcą uczestniczyć*.¹⁶³ Taka edukacja w służbie użyteczności daje kompetencje oraz satysfakcję, ale nie sprzyja refleksyjności i pozbawia perspektyw. Pozbawiony możliwości wpływania na własną rzeczywistość użytkownik zaspokaja swoje potrzeby dzięki nieustannej konsumpcji, która staje się jego jedyną aktywnością.

Jean Baudrillard już w 1994 roku uznał wirtualizację i interaktywność za zjawiska depersonalizujące komunikację o katastrofalnych skutkach dla rodzaju ludzkiego.¹⁶⁴ Uczony ten zauważa, że na skutek zwiększającej się liczby mechanicznych przedłużeń człowieka wraz z postępem technologicznym ciało człowieka staje się rojem przedmiotów tworząc strukturę fraktalną. Przez unieruchomienie przed swym komputerem człowiek ulega zarówno motorycznemu jak i umysłowemu upośledzeniu.

Inny badacz telewizji – Rainer Patzlaff stwierdził, że komputer, tv i telefon powodują rosnącą samotność i wręcz uwięzienie w samotności. Najnowsze badania psychologów społecznych dowodzą, że rezultatem spędzania wolnego czasu na korzystaniu z multimediiów powoduje stres i chroniczny brak czasu. W konsekwencji prowadzi to do oddalenia od rzeczywistości i powstawania lęku. Ten lęk powoduje również eksponowanie w mediach nie normalnego życia, ale rzeczy niezwykłych,

¹⁶³ Ibidem, s. 57-59.

¹⁶⁴ J. Baudrillard, *Świat wideo i podmiot fraktalny*, [w:] *Po kinie?...*, A. Gwóźdź (red.), Kraków 1994, passim.

sensacji i przemocy, tego co problematyczne i negatywne. To wszystko pogłębia poczucie zagrożenia. Widz zaczyna uważać anomalie za normę.¹⁶⁵

Ponadto obraz zaczyna dominować nad tekstem. Zdaniem Johna Bergera w żadnym typie spośród społeczeństw istniejących dotychczas ludzkość nie stawiała wobec tak dużej koncentracji obrazów i przekazów wizualnych.¹⁶⁶ To przynosi nową sytuację, która coraz większe rzesze ludzi zwalnia z myślenia. Jak zauważył Giovanni Sartori – nad słowa, które wymagają większego zaangażowania intelektualnego preferujemy obrazy niewymagające myślenia. W konsekwencji nadmiar widzenia zubaża nasze rozumowanie, wyrażanie myśli i interpersonalne kontakty werbalne.¹⁶⁷

¹⁶⁵ R. Patzlaff, *Zastygłe Spojrzenie*, Kraków 2008, s. 53-59.

¹⁶⁶ J. Berger, *Obrazy reklamowe*, [w:] *Nowe media w komunikacji społecznej XX wieku*, M. Hopfinger (red.), Warszawa 2002, s. 475.

¹⁶⁷ G. Sartori, *Homo videns. Telewizja i post-myślenie*, Warszawa 2007, s. 26.

**OLIMPIADY WIEDZY EKONOMICZNEJ
JAKO WKŁAD NOWOCZESNEJ WIEDZY
POLSKIEGO TOWARZYSTWA EKONOMICZNEGO
I WYŻSZEJ SZKOŁY ZARZĄDZANIA I ADMINISTRACJI W OPOLU
W WYCHOWANIE MŁODZIEŻY I PRZYSZŁYCH EKONOMISTÓW**

Stanisław Karleszko

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

Opole, Polska

tarnowskie.gory@dziekanat.wszia.opole.pl

Wprowadzenie. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne w Opolu w tym roku będzie organizować 30 Olimpiadę Wiedzy Ekonomicznej pt. „Państwo i gospodarka”. Natomiast Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu w tym roku obchodzi 20-lecie pracy dla rozwoju regionu województwa opolskiego. Obie te instytucje mają swój wkład w nauczanie nowoczesnej wiedzy ekonomicznej i wychowania młodzieży na Śląsku Opolskim. Wspólnym przedsięwzięciem tych instytucji jest nowoczesne przekazywanie wiedzy dla młodzieży a szczególnie młodzieży ponadgimnazjalnej. Dlatego też celem powyższej publikacji będzie pokazanie zakresu tematyki nowoczesnej wiedzy, form wspierania młodzieży i rozwój przyszłych ekonomistów, jak też współpracy przez 20 lat Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego oddział w Opolu, i Wyższej Szkoły Zawodowej i Administracji w Opolu.

W swej publikacji chcę zaprezentować znaczenie zawodu ekonomisty i sposoby wyłaniania w Olimpiadach Ekonomicznych najlepszych talentów do kariery ekonomicznej i wkładu Zarządu Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego oddział w Opolu i Rektora oraz pracowników Wyższej Szkoły Zawodowej w Opolu, w procesie wspierania i wychowania młodzieży jako przyszłych ekonomistów.

Pojęcie zawodu ekonomisty. Określenie zawodu ekonomisty wiąże się z treścią jego działań, dlatego należy przynajmniej w skrócie przypomnieć pojęcie ekonomia.

Nazwa „ekonomia” była używana w różnych znaczeniach. Początkowo w języku greckim [*oikos* – dom, *nomos* – prawo] oznaczało zarządzanie gospodarstwem domowym, a zwłaszcza uzyskanie dochodu oraz gospodarowanie nim. Następnie za określenie adekwatne do oznaczania finansowej działalności gospodarczej lub działalności rządu, uznano ekonomię polityczną.¹⁶⁸ Nazwa ta została wprowadzona w XIII wieku, a upowszechniona na początku XVII wieku. Od końca XIX wieku w krajach anglosaskich wprowadzono termin ekonomista. Historyczne pojęcie zawodu ekonomisty wiąże się z zarządzaniem. Pojęcie „ekonom” było używane w dwóch znaczeniach:

1) w XVI-XVIII wieku urzędnik stojący na czele zespołu majątków ziemskich (tzw. Klucza) i kierujący nim w zastępstwie właściciela (od XVIII wieku – zarządca folwarku);

2) urzędnik królewski zarządzający ekonomami.

W polskich warunkach pierwszą osobą, która podjęła na szeroką skalę badania nad zawodem ekonomisty był Jan Kluczyński.¹⁶⁹ W swej pracy dokonał on charakterystyki tego zawodu. Ekonomista – zgodnie z definicją Międzynarodowej Organizacji Pracy – prowadzi badania i studia w celu rozwiązania problemów gospodarczych powstających w związku z produkcją oraz dystrybucją towarów i usług. Przedstawiciele tej grupy zawodowej mają ukończone studia uniwersyteckie lub równorzędne. Badaniem nad zawodem ekonomisty zajmowało się również Polskie Towarzystwo Ekonomiczne. W świetle tych badań przyjęto, że „ekonomistą nazywa się osobę posiadającą odpowiednie wykształcenie, ukończone wyższe studia ekonomiczne, jak też osoby wykonujące ten zawód. Bez względu na to czy posiadają wykształcenie ekonomiczne”.¹⁷⁰ Przyjęcie takiego stanowiska wynikało z powszechnego zatrudnienia na stanowiskach ekonomicznych ludzi bez kwalifikacji

¹⁶⁸ Hasło ekonomia w Nowej Encyklopedii Powszechnej, PWN Warszawa 1995, t. 2, str. 23.

¹⁶⁹ Kluczyński Jan: Zawód ekonomisty w Polsce Ludowej, KiW Warszawa 1966 r., str. 357.

¹⁷⁰ Szubłowski Józef: Zawód ekonomista - problemy kształcenia i specjalizacji zawodowej, PTE Warszawa 1993, str. 34.

lub specjalistów z innych dziedzin. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych podejmowano próby ochrony zawodu ekonomisty. Próby te nie przyniosły jednak oczekiwanych rezultatów. Także w latach następnych Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego zajmował się problematyką kształcenia i specjalizacji zawodowej na wzór specjalizacji w innych zawodach.

W roku 1983 na zorganizowanej konferencji przez komisję do spraw ekonomicznych została wprowadzona następująca definicja: Ekonomista jako specjalista w zakresie dowolnej dyscypliny wiedzy dotyczącej stanu, funkcjonowania i rozwoju gospodarki narodowej lub odpowiedniej części, który ma wyższe wykształcenie ekonomiczne. Do celów niniejszej publikacji należy przyjąć, że ekonomista jest osobą posiadającą wyższe wykształcenie. Ekonomistą czynnym zawodowo jest osoba z wyższym wykształceniem zatrudniona na stanowisku ekonomicznym lub prowadząca własną firmę.

Polskie Towarzystwo Ekonomiczne od 30 lat propaguje nowoczesną wiedzę ekonomiczną poprzez organizowanie Olimpiad Wiedzy Ekonomicznej dla młodzieży szkół ponagimnazjalnych, wyławiając najbardziej utalentowanych uczniów, laureatów i finalistów tych olimpiad, a Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji od 20 lat wspiera tę młodzież w przygotowaniu do zawodu ekonomisty i uczy również nowoczesnego zarządzania dając tytuły licealistów i magistrów w tym zakresie. Jak też publikując i organizując konferencje naukowe w zakresie nowoczesnego zarządzania.

Powstanie Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej i jej myśli przewodnie związane z transformacją gospodarczą 29 lat. Początki ogólnopolskiej Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej w 1987 roku nie były łatwe. Należało przygotować organizacyjnie system kształcenia uwzględniający program Ministerstwa Oświaty i Wychowania. W procesach organizacyjnych w ramach zespołu naukowego uczestniczyli min. profesorowie Zbigniew Mikołajewicz, obecny Prezes PTE Opole, Elżbieta

Mączyńska – obecna Prezes Zarządu Głównego PTE w Warszawie, Kazimierz Siwon z Wrocławia oraz Janusz Chechliński z Łodzi.¹⁷¹

Od pierwszej edycji Olimpiady w 1987 r. zainicjowano nowy istotny proces edukacji ekonomicznej skierowany do szkół i regionu w kraju, dzięki któremu ożywiono intelektualnie wiele środowisk szkolnych.

Każda edycja olimpiady wiedzy ekonomicznej wpływała na wzrost poziomu wiedzy młodzieży z zakresu ekonomii, co skłaniało nauczycieli i ich uczniów do aktualizacji wiedzy i szukania wszelkich nowości ekonomicznych, a także rozbudzano zainteresowania najbardziej aktualnymi problemami ekonomicznymi kraju i regionu. Znajdowało to odbicie w hasłach kolejnych edycji olimpiady. Każda olimpiada miała swoją myśl przewodnią, którą zestawiono w tabeli 1.

W istocie Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej nie tylko rozwijają wiedzę ekonomiczną wśród uczniów oraz rywalizację pomiędzy szkołami ekonomicznymi, w tym również regionu opolskiego, a w latach 1997-2016 olimpiadami ekonomicznymi objęto również szkoły ogólnokształcące.

Za przygotowanie i przebieg kolejnych edycji Olimpiady w województwie opolskim odpowiedzialny był Okręgowy Komitet OWE, powołany przez Zarząd Oddziału PTE w Opolu w uzgodnieniu z Kuratorium Oświaty. W pracach komitetu uczestniczyli przedstawiciele PTE, Kuratorium Oświaty, organizacji społecznych (młodzieżowych) i nauczyciele przedmiotów ekonomicznych. Pierwszy skład Komitetu Okręgowego OWE w Opolu w 1987 roku tworzyli: Przewodniczący – Zbigniew Mikołajewicz (PTE), zastępca przewodniczącego – Zofia Stachowiak (nauczyciel); sekretarz – Elżbieta Ładwik (PTE), członkowie – Jan Broniewicz (NOT), Jerzy Duda (Kuratorium), Felicja Konik (Kuratorium), Lucja Kardas (nauczyciel), Hendryk Lewandowski (PTE), Andrzej Migacz (ZHP), Ryszard Sadkowski (dyrektor ZE), Janusz Słodczyk (PTE).

Prace związane z organizowaniem i finansowaniem Olimpiady wykonywał zespół pracowników Zakładu Szkolenia i Doradztwa Ekonomicznego PTE, pod

¹⁷¹ Muszyński A.: *Geneza Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej, PTE Warszawa 1987, str. 14.*

przewodnictwem pełniącej funkcję sekretarza OWE mgr Elżbiety Ładwik, a od roku 2014 Dr Marii Buckiej.

Tabela 1. Myśli przewodnie poszczególnych edycji Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej.

<i>Edycja Olimpiady</i>	<i>Rok szkolny</i>	<i>Hasło przewodnie</i>
I	1987/1988	Polska reforma gospodarcza 1982
II	1988/1989	Pieniądz i rynek
III	1989/1990	[Nowy ład społeczno-gospodarczy
IV	1990/1991	Przedsiębiorczość i efektywność gospodarcza
V	1991/1992	Restrukturyzacja i wzrost gospodarczy
VI	1992/1993	Pieniądz, kredyt i rynek kapitałowy
VII	1993/1994	Przedsiębiorczość i inwestowanie
VIII	1994/1995	Praca i zarządzanie
IX	1995/1996	Polska w procesie integracji europejskiej. Współpraca a konkurencyjność
X	1996/1997	Polityka finansowa w rozwoju gospodarczym
XI	1997/1998	Badanie rynku i marketing
XII	1998/1999	Globalizacja gospodarki
XIII	1999/2000	Decentralizacja finansów publicznych
XIV	2000/2001	Rola rynku kapitałowego w rozwoju gospodarczym Polski
XV	2001/2002	Rynek pracy w epoce cywilizacji informacyjnej
XVI	2002/2003	Gospodarka Polski wobec integracji z Unią Europejską
XVII	2003/2004	Przedsiębiorstwo w warunkach globalizacji
XVIII	2004/2005	Polityka regionalna i fundusze strukturalne w Unii Europejskiej
XIX	2005/2006	Ryzyko w działalności gospodarczej
XX	2006/2007	Kapitał ludzki i innowacyjność w gospodarce polskiej
XXI	2007/2008	Gospodarstwo domowe – wymiar społeczno-gospodarczy
XXII	2008/2009	Środowisko naturalne w procesie gospodarowania
XXIII	2009/2010	Wahania koniunktury a rozwój gospodarczy
XXIV	2010/2011	Człowiek w świecie pieniądza
XXV	2011/2012	W poszukiwaniu nowego ładu ekonomicznego
XXVI	2012/2013	Nierówności w gospodarce – przyczyny i skutki
XXVII	2013/2014	Strefa Euro – szanse czy zagrożenia
XXVIII	2014/2015	Polska droga do wolności – 25 lat transformacji
XXIX	2015/2016	Nierówności społeczne a rozwój gospodarczy
XXX	2016/2017	Państwo a gospodarka
<i>Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów archiwalnych PTE Opole 1987-2016.</i>		

Zasady udziału i przeprowadzania Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej w Okręgu Opolskim w latach 1987-2016. Olimpiada Wiedzy Ekonomicznej obejmuje trzy etapy. W listopadzie każdej edycji olimpiady odbywają się zawody w szkołach, które wcześniej zgłosiły swój akces i deklaracje uczniów do uczestniczenia w Olimpiadzie.

W styczniu odbywały się zawody okręgowe, gdzie spośród wyróżnionych w eliminacjach szkolnych uczniów kwalifikowano do olimpiad okręgowych. Z kolei najlepsze prace wyróżnione w zawodach okręgowych kwalifikowano do zawodów ogólnopolskich uznając ich autorów za finalistów olimpiad centralnych.

Listę opolskich uczniów i szkół uczestniczących w szkolnych, okręgowych i centralnych Olimpiadach Wiedzy Ekonomicznej w latach 1987-2016 przedstawia tabela 2.

*Tabela 2. Uczestnictwo młodzieży Opolszczyzny w konkursach OWE
na wszystkich etapach w latach 1987-2016.*

Edycja Olimpiady	Rok Szkolny	I Etap - szkolny		II Etap - okręgowy		III Etap - centralny		Laureaci
		Liczba szkół	Liczba uczniów	Liczba szkół	Liczba uczniów	Liczba szkół	Liczba uczniów	
I	1987/88	21	510	17	108	2	2	-
II	1988/89	14	356	6	64	2	4	1
III	1989/90	12	350	8	62	4	4	-
IV	1990/91	11	341	5	71	1	1	-
V	1991/92	8	326	7	54	2	2	-
VI	1992/93	11	458	6	71	2	5	1
VII	1993/94	11	453	10	69	2	2	-
VIII	1994/95	13	613	10	60	2	4	2
IX	1995/96	15	681	13	71	2	2	1
X	1996/97	15	683	13	71	4	7	1
XI	1997/98	15	496	13	71	4	7	1
XII	1998/99	18	658	10	62	2	3	1
XIII	1999/00	18	491	10	59	2	3	-
XIV	2000/01	18	631	10	62	2	3	-
XV	2001/02	19	765	13	57	1	1	1
XVI	2002/03	25	609	12	⁶¹	1	1	-
XVII	2003/04	22	593	10	61	1	1	1
XVIII	2004/05	23	508	9	55	2	7	-
XIX	2005/06	22	406	10	56	3	5	1
XX	2006/07	26	374	12	41	³	4	1
XXI	2007/08	30	521	18	59	2	3	1
XXII	2008/09	35	519	19	52	3	4	2
XXIII	2009/10	31	399	12	36	4	5	1
XXIV	2010/11	26	543	13	39	2	3	-
XXV	2011/12	29	483	8	38	3	4	-
XXVI	2012/13	23	470	11	34	³	3	-
XXVII	2013/14	26	449	9	37	2	6	-
XXVIII	2014/15	22	403	8	31	2	4	2
XXIX	2015/16	24	299	11	34	4	8	2
RAZEM			4348		1646		108	20

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów archiwalnych PTE Opole 1987-2016.

Olimpiada Wiedzy Ekonomicznej na każdym z wyróżnionych trzech poziomów w swych założeniach realizuje podstawowe cele:

- Upowszechnianie nowoczesnej wiedzy ekonomicznej i podnoszenie jej poziomu wśród młodzieży,
- Wyłanianie najbardziej utalentowanej młodzieży do szkół wyższych,
- Pobudzanie rywalizacji wśród młodzieży, nauczycieli i szkół,
- Inspirowanie zmiany programów nauczania przedmiotów ekonomicznych w szkołach,
- Propagowanie kultury ekonomicznej i zasad racjonalnego gospodarowania,
- Szybkie reagowanie na zmiany zachodzące w wiedzy ekonomicznej, na co wskazują „myśli przewodnie” poszczególnych edycji Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej.

Zakwalifikowanie się do udziału w zawodach wyższego stopnia odbywało się na zasadach konkursu według regulaminu który jest corocznie przesyłany z Komitetu Głównego Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej z Warszawy do siedziby Komitetu Okręgowego, a następnie rozsyłany do szkół zlokalizowanych na terenie województwa opolskiego.

Nadesłane materiały organizacyjne i regulaminowe z Komitetu Głównego Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej z Warszawy szkoły i uczniowie oceniali bardzo dobrze. W materiałach tych zawsze znajdowały się wskazówki merytoryczne dla nauczycieli i opiekunów olimpijczyków, jako zagadnienia teoretyczne i metodyczne dla nauczycieli i opiekunów olimpijczyków oraz jako zagadnienia teoretyczne i praktyczne dydaktyki ekonomii oraz źródło wiedzy i wykazy podstawowej i pomocniczej literatury.

Zainteresowane szkoły uzyskujące dobre wyniki olimpiad organizowały kółka zainteresowań wiedzy ekonomicznej i zajęcia pozalekcyjne. Szczegółowe zasady olimpiady zawierał regulamin ustalony rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej.¹⁷²

¹⁷² Borkowska S., Olimpiada Wiedzy Ekonomicznej – cele i efekty, PTE Warszawa 1987 r., str. 9.

Zadania na konkursach I, II i III stopnia olimpiady opracowane były przez Komitet Główny i dostarczane komisjom (jury) w sposób uniemożliwiający ich nieuprawnione ujawnienie do chwili rozpoczęcia zawodów.

Uczestnikom olimpiad zapewniano warunki samodzielnego pisania testów i prac pisemnych.

Jako jedyna olimpiada przedmiotowa OWE daje duże możliwości najlepszym uczniom i nauczycielom bezpośrednich spotkań z przedstawicielami najwyższych władz w państwie: Premierem i Wicepremierem Rządu RP, Ministrami resortów gospodarczych, szefami instytucji centralnych (NBP, GUS, Sejmu, Senatu), kierownictwem Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego.

Istotnym bodźcem i źródłem satysfakcji corocznych edycji OWE były cenne nagrody, otrzymywane przez laureatów Olimpiady, fundowane przez władze państwowe, Zarząd Krajowy PTE oraz liczne i znane w kraju organizacje gospodarcze.

- Zawody szkolne 1 stopnia

Olimpiada Wiedzy Ekonomicznej jest trzystopniowa. W województwie opolskim w okresie od 1987 do 2016 roku w 1 etapie zawodów szkolnych wzięło udział 14 348 osób. Najwięcej, bo 35 szkół uczestniczyło w 2008 roku, zaś najmniej – 8. w 1991 roku.

Liczba uczniów wahała się od 259 osób w XXIX edycji, do 765 osób w XV edycji. W ostatnich latach obserwuje się spadek zainteresowań OWE wśród młodzieży szkół średnich okręgu opolskiego. Jedną z jego przyczyn jest organizowanie od kilku lat konkurencyjnej Olimpiady Przedsiębiorczości przez SGH w Warszawie. Natomiast od 2002 roku odnotowuje się wzrost udziału w OWE młodzieży ze szkół ogólnokształcących. W pierwszych latach organizowania olimpiad ekonomicznych brały udział tylko szkoły ekonomiczne – z wyjątkiem roku 1987/88 – w którym uczestniczyła młodzież I i II Liceum Ogólnokształcącego w Opolu.

Ciekawostką jest także fakt, że w roku 1991 w V edycji zawodów szkolnych uczestniczyli uczniowie z Policealnej Szkoły Zawodowej przy Zespole Szkół

Ekonomicznych w Nysie, oraz w XI edycji uczniowie z Zespołu Szkół Rolniczych w Prudniku, zdobywając laury na szczeblu okręgowym.

- Zawody II stopnia (okręgowe)

W zawodach okręgowych II stopnia Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej na terenie województwa opolskiego w latach 1987-2016 udział wzięło 1648 osób, gdzie wyłoniono 108 finalistów zakwalifikowanych do Olimpiady Centralnej III stopnia.

Zawody II stopnia były weryfikowane i nadzorowane przez Komisje (jury) reprezentujące ekonomistów regionu opolskiego (nauczycieli, pracowników nauki i praktyki gospodarczej) powołanych przez Okręgowy Komitet Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej w porozumieniu z Kuratorium Oświaty, w których uczestniczyli min. S. Dolata, E. Drewnicka, M. Bucka, M. Frącek, J. Kaczmarek, Z. Kołaczkowski, M. Sarnicka, M. Wilk.

Po kilku latach ukształtował się 3-osobowy zespół jury, oceniający prace OWE na szczeblu okręgowym, pracujący w składzie doc. Z. Kołaczkowskiego (przewodniczący jury) oraz członków dr Marii Buckiej i mgr Józefa Kaczmarka. Od roku 2015 przewodniczącą jury została dr Jadwiga Ratajczyk, Dziekan W.S.Z. i A. w Opolu.

Egzaminy okręgowe II stopnia odbywały się w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Opolu (obecnie Uniwersytetu Opolskiego), a od XI edycji olimpiady 1997/98 w Wyższej Szkole Zarządzania i Administracji w Opolu.

Analizując udział opolskich finalistów w zawodach centralnych należy stwierdzić, że w okresie 29 lat Olimpiad Wiedzy Ekonomicznej w każdym roku województwo opolskie miało swojego przedstawiciela na zawodach centralnych w Warszawie i walczyli oni o najwyższe laury w kraju.

- Zawody centralne III stopnia Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej w Warszawie.

W zawodach II stopnia (centralnych) corocznie uczestniczyło 100 osób, wyłanianych spośród osiągających najlepsze wyniki z 17 okręgów, traktowanych jako finaliści OWE. Z tej grupy w wyniku egzaminu pisemnego i rozmowy kwalifikacyjnej wyłaniano 30-osobową grupę laureatów i ustalano listę rankingową. We wszystkich edycjach od 1987 do 2016 roku z okręgu opolskiego w zawodach

centralnych uczestniczyło 108 finalistów, z czego 20 wyłoniono jako laureatów. Wykaz laureatów Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej w województwie opolskim przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Wykaz laureatów Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej w okręgu opolskim w latach 1987-2016.

<i>Imię i nazwisko</i>	<i>Edycja Olimpiady</i>	<i>Miejsce</i>	<i>Nazwa szkoły</i>	<i>Opiekuni naukowi</i>
Sylwia Leja	II 88/89	XVI	Zespół Szkół Ekonomicznych w Opolu	mgr Maria Frączak
Rafał Szafrńczyk	VI 92/93	III	Zespół Szkół Ekonomicznych w Opolu	mgr Jadwiga Ratajczyk
Rafał Leszczyński	VIII 94/95	VII	Zespół Szkół Mechanicznych Liceum Ekonomiczne Namysłów	dr Stanisław Karleszko mgr Elżbieta Wnuk
Jura Korletjanu	VIII 94/95	IX	Zespół Szkół Mechanicznych Liceum Ekonomiczne Namysłów	dr Stanisław Karleszko mgr Elżbieta Wnuk
Rafał Leszczyński	IX 95/96	XIII	Zespół Szkół Mechanicznych Liceum Ekonomiczne Namysłów	dr Stanisław Karleszko mgr Elżbieta Wnuk
Rafał Leszczyński	X 96/97	XIV	Zespół Szkół Mechanicznych Liceum Ekonomiczne Namysłów	dr Stanisław Karleszko mgr Elżbieta Wnuk
Waldemar Piasny	X 96/97	XIV	Zespół Szkół Mechanicznych Liceum Ekonomiczne Namysłów	dr Stanisław Karleszko mgr Elżbieta Wnuk
Dariusz Rogatowicz	XI 97/98	X	Zespół Szkół Ekonomicznych w Brzegu	mgr Irena Czerkawska
Łukasz Kaczyński	XII 98/99	x	Zespół Szkół Ekonomicznych w Brzegu	' mgr Irena Czerkawska
Józef Woźniak	XVI 02/03	XVI	Zespół Szkół Ekonomicznych w Opolu	mgr Danuta Hausner
Barbara Rudnicka	XVII 03/04	XII	Liceum Ogólnokształcące w Namysławie	dr Stanisław Karleszko
Rafał Wrona	XIX 05/06	X	II LO w Opolu	dr Stanisław Karleszko mgr Ewa Michalska
Rafał Wrona	XX 06/07	VIII	II LO w Opolu	dr Stanisław Karleszko mgr Ewa Michalska
Mateusz Kubot	XXII 08/09	X	III LO w Opolu	dr Stanisław Karleszko mgr Grażyna Kozłowska
Grzegorz Milka	XXII 08/09	XIV	Liceum Ogólnokształcące w Kędzierzynie-Koźlu	dr Stanisław Karleszko
Marta Domagała	XXIII 09/10	X	III LO w Opolu	i dr Stanisław Karleszko mgr Grażyna Kozłowska
Łukasz Trojan	XXVIII 14/15	II	II LO w Opolu	mgr Ewa Michalska
Arkadiusz Kamiński	XXVIII 14/15	XXI	III LO w Opolu	dr Stanisław Karleszko mgr Grażyna Kozłowska
Michał Kulbicki	XXIX 15/16	X	II LO w Opolu	mgr Ewa Michalska
Radosław Rogowski	XXIX 15/16	XVIII	II LO w Opolu	mgr Ewa Michalska

Źródło: opracowanie, własne na podstawie materiałów archiwalnych PTE Opole 1987-2016.

Oceniając osiągnięcia w/w uczniów, należy podkreślić duży wkład w wypromowanie tych osób dyrektorów szkół i opiekunów naukowych, takich jak: mgr Frączak, mgr Jadwiga Ratajczyk, dr Stanisław Karleszko, mgr Ewa Michalska, mgr Elżbieta Wnuk, mgr Irena Czerkawska, mgr Danuta Hausner i mgr Grażyna Kozłowska.

Młodzież szkół ponadgimnazjalnych przygotowywana była przez swych nauczycieli odpowiednio do problematyki i tematu edycji olimpiady. Ponadto przy Wyższej Szkole Zarządzania i Administracji organizowano szkolenia w zakresie tematu Olimpiady prowadzonej przez dr Stanisława Karleszko.

Poniżej przedstawiam wyniki Olimpiad Wiedzy Ekonomicznej w latach 2006-2016:

1. Laureat X m. –	Rafał Wrona (II LO Opole)
2. Finalista –	Maciej Potwora (II LO Opole)
3. Finalista –	Daniel Felder (II LO Opole)
4. Finalista –	Izabela Maj (Zespół Szkół Ekonomicznych Brzeg)
5. Finalista –	Jakub Kaczmarek (V LO Opole)

Wyniki XX Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej 2006/2007:

1. Laureat VIII m. –	Rafał Wrona (II LO Opole)
2. Finalista –	Marcin Baciński (II LO Opole)
3. Finalista –	Tomasz Jagieło (III LO Opole)
4. Finalista –	Michał Patelski (Zespół Szkół Ekonomicznych Kluczbork)

Wyniki XXI Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej 2007/2008:

1. Laureat X m. –	Mateusz Kubot (III LO Opole)
2. Finalista –	Damian Klimek (II LO Opole)
3. Finalista –	Marta Furman (II LO Opole)

Wyniki XXII Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej 2008/2009:

1. Laureat X m. – Damian Klimek (II LO Opole)
2. Laureat XIV m. – Grzegorz Milka (LO Kędzierzyn-Koźle)
3. Finalista – Piotr Mstowski (II LO Opole)
4. Finalista – Bartosz Mielnik (Zespół Szkół Ekonomicznych w Opolu)

Wyniki XXIII Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej 2009/2010:

1. Laureat X m. – Marta Domagała (III LO Opole)
2. Finalista – Mateusz Przybyła (II LO Opole)
3. Finalista – Kacper Pokusa (II LO Opole)
4. Finalista – Marcin Szymuła (Zespół Szkół Ekonomicznych Brzeg)
5. Finalista – Miłosz Wcisło (I Publiczne Dwujęzyczne LO Opole)

Wyniki XXIV Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej 2010/2011:

1. Finalista – Łukasz Jabłoński (II LO Opole)
2. Finalista – Sonia Stocka (II LO Opole)
3. Finalista – Jerzy Góra (I LO Olesno)

Wyniki XXV Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej 2011/2012:

1. Finalista – Piotr Kotyś (II LO Opole)
2. Finalista – Oskar Miler (III LO Opole)
3. Finalista – Marcin Skrobek (Zespół Szkół Ekonomicznych w Opolu)
4. Finalista – Piotr Pazdek (II LO Opole)

Wyniki XXVI Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej 2012/2013:

1. Finalista – Arkadiusz Kamiński (III LO Opole)
2. Finalista – Marcin Skrobek (Zespół Szkół Ekonomicznych w Opolu)
3. Finalista – Michał Bociański (II LO Opole)

Wyniki XXVII Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej 2013/2014:

1. Finalista – Arkadiusz Kamiński (III LO Opole)
2. Finalista – Kamil Klecha (III LO Opole)
3. Finalista – Łukasz Trojan (II LO Opole)
4. Finalista – Małgorzata Urbanowicz (II LO Opole)
5. Finalista – Marcin Słowik (II LO Opole)
6. Finalista – Dominika Krupa (II LO Opole)

Wyniki XXVIII Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej 2014/2015:

1. Laureat II m. – Łukasz Trojan (II LO Opole)
2. Laureat XXI m. – Arkadiusz Kamiński (III LO Opole)
3. Finalista – Kamil Klecha (III LO Opole)
4. Finalista – Maciej Wojciechowski (II LO Opole)

Wyniki XXIX Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej 2015/2016:

1. Laureat X m. – Michał Kulbacki (II LO Opole)
2. Laureat XVIII m. – Radosław Rogowski (II LO Opole)
3. Finalista – Mateusz Bartela (V LO Opole)
4. Finalista – Maciej Wojciechowski (II LO Opole)
5. Finalista – Michał Potwora (II LO Opole)
6. Finalista – Sandra Skrobek (Zespół Szkół Ekonomicznych Opole)
7. Finalista – Marcin Krakowski (II LO Opole)
8. Finalista – Karolina Karleszko (III LO Opole)

Pomyślność realizacji Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej nie byłaby możliwa bez pracy nauczycieli z pełnym zaangażowaniem przygotowujących młodzież do udziału w Olimpiadach Wiedzy Ekonomicznej.

Na szczególne uznanie zasługują pedagodzy dwukrotnie wyróżnieni nagrodą Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Warszawie „Za zasługi dla rozwoju olimpiad szkolnych”, tj. w roku 2007 i 2015 dr Stanisław Karleszko, adiunkt Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu oraz w

latach 2009 i 2016 mgr Ewa Michalska, wielce zasłużona dla Olimpiad pedagog II LO w Opolu. W roku 2015 nagrodę „Za zasługi dla rozwoju olimpiad szkolnych” otrzymała także Pani mgr Grażyna Kozłowska z III LO w Opolu.

Ogromny wkład w rozwój Olimpiad Wiedzy Ekonomicznej w latach 1996-2016 miał Rektor Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu prof. Marian Duczmał, jak też pracownicy naukowcy tej uczelni, tj. Dziekan Pani dr Jadwiga Ratajczak, Kanclerz mgr Józef Kaczmarek, prof. Zbigniew Mikołajewicz oraz dr Maria Bucka.

Wkład w/w pedagogów W.S.Z. i A. w Opolu odznaczał się w okresie 20 lat we współpracy uczelni z Polskim Towarzystwem Ekonomicznym Oddział w Opolu w uzyskaniu pomieszczeń do szkolenia młodzieży w celu przygotowania ich do olimpiad, udostępniania biblioteki i księgozbiorów, nowości ekonomicznych oraz użyczania pomieszczeń do egzaminowania uczniów szkół ponadgimnazjalnych.

Na ten ogromny wkład składały się także uczenie zasad racjonalnego gospodarowania, otwarcie na globalny rynek gospodarczy i zasady pokonywania konkurencyjności w skali Europy i Świata, jak również uczenie zasad wrażliwości społecznej na nierówności w podziale dochodu narodowego.

Zgodnie z przyjętą od 2001 roku przez Zarząd Oddziału PTE w Opolu zasadą, laureatom Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej przyznawano nagrody pieniężne, a finalistom książki i albumy. Każda edycja olimpiady kończyła się spotkaniem kierownictwa opolskiego oddziału PTE z laureatami i finalistami OWE wraz z nauczycielami przygotowującymi ich do olimpiady. Spotkania odbywały się w tej szkole, w której wywodziło się najwięcej laureatów i finalistów szczebla okręgowego i centralnego.

Do sponsorów wspierających funkcjonowanie Olimpiad Wiedzy Ekonomicznej należeli min.: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne w Opolu, Uniwersytet Opolski oraz Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu. Można przyjąć, że w okresie lat 1996-2016 Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji sponsorowała dla najlepszej młodzieży regionu opolskiego nagrody rzeczowe i książkowe, za co składamy podziękowania Rektorowi prof, dr hab. Marianowi Duczmałowi, który

zawsze uważał, że inwestowanie w kapitał ludzki jest największym dobrem, a nowoczesna wiedza, innowacyjność i twórcze myślenie może nas przybliżyć do lepszego jutra regionu opolskiego.

Podsumowanie. limpiady Wiedzy Ekonomicznej organizowane przez Okręgowy Komitet OWE przy Opolskim oddziale Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego przy współpracy Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji spełniły założony cel jakim jest upowszechnienie nowoczesnej wiedzy ekonomicznej wśród młodzieży, nauczycieli i szkół, których celem była zdrowa rywalizacja. Wiedza ta była inspiratorem zmian programów nauczania. We wszystkich XXIX edycjach Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej uczestniczyło w województwie opolskim 14 348 uczniów szkół ekonomicznych i ogólnokształcących, z których wyłoniono 108 finalistów i 20 laureatów olimpiad centralnych. W każdej edycji OWE w zawodach III stopnia brali udział uczniowie Okręgu Opolskiego. Przez 29 lat organizowania olimpiad ekonomicznych jako organizatorzy konkursów wojewódzkich brali w nich udział pracownicy Zarządu PTE w Opolu, a także naukowcy Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu.

Bibliografia

1. Borkowska S., Olimpiada Wiedzy Ekonomicznej – cele i efekty, PTE Warszawa 1987.
2. Kluczyński Jan: Zawód ekonomisty w Polsce Ludowej, KiW Warszawa 1966.
3. Muszyński A., Geneza Olimpiady Wiedzy Ekonomicznej, PTE Warszawa 1987.
4. Nowa Encyklopedia Powszechna, PWN Warszawa 1995, t. 2.
5. Szubłowski Józef: Zawód ekonomista – problemy kształcenia i specjalizacji zawodowej, PTE Warszawa 1993.

RÓŻNORODNOŚĆ FORM OPIEKI I WYCHOWANIA – SZANSĄ NA PODNIESIENIE JAKOŚCI ŻYCIA DZIECI I MŁODZIEŻY W SYTUACJI KRYZYSU ŻYCIA RODZINNEGO

Barbara Milewska

Dom Dziecka im. Janusza Korczaka w Tarnowie Opolskim

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

Opole, Polska

barbara_m22@wp.pl

Dążenie do podniesienia jakości życia dzieci i młodzieży jest niezmiernie ważne wobec utrzymujących się wysokich wskaźników dezorganizacji życia rodzinnego oraz różnych form zaniedbania wobec najmłodszych. W roku 2016 polskie sądy orzekły 1612 separacji, w tym 1142 w miastach i 459 wśród mieszkańców wsi. (Rocznik Demograficzny, GUS, Warszawa, 2017 s. 5). Z ogólnej liczby separacji 825 dotyczyło małżeństw bezdzietnych. Pozostałe (787) posiadały dzieci (1315 dzieci) (Tamże, s. 4), które zostały dotknięte konfliktami i rozpadem rodziny. Duży odsetek separacji orzeczono z uwagi na nadużywanie alkoholu – 162 przypadki oraz nadużywanie alkoholu z innymi przyczynami – 279. (Tamże, s. 5). Rozwody orzeczono w stosunku do 63 497 małżeństw. (Tamże, s. 13). Grupę 2965 rozwiązano z uwagi na nadużywanie alkoholu oraz nadużywanie alkoholu połączono z innymi przyczynami. (Tamże). 37 288 rozwiedzionych małżeństw posiadało dzieci, które znalazły się w nowej dla siebie sytuacji rodzinnej. (Tamże, s. 21).

Skala nadużyć w stosunku do członków rodzin, w tym dzieci jest także duża. W roku 2016 odnotowano 24260 przestępstw stwierdzonych przez policję i prokuraturę przeciwko rodzinie i opiece. (Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej GUS, 2017, s. 9). Dzieci zaznają w rodzinach różnych form przemocy i zaniedbania. Od roku 2004 ilość postanowień sądów w sprawie ograniczenia, zawieszenia i

ograniczenia władzy rodzicielskiej wynosi powyżej 20 tys. W 2014 roku wydano 25 206 takich postanowień, w 2015 roku – 24 746, w 2016 roku – 23 579, w 2017 roku 22 310 postanowień. (Ewidencja spraw o pozbawienie, zawieszenie, ograniczenie władzy rodzicielskiej w latach 2000 – 2017, GUS). Nie można przemilczać utrzymującej się od lat wysokiej skali krzywd i przemocy, która dotyczy najmłodszych. Należy ustawicznie poszukiwać różnych form wsparcia cierpiącym dzieciom poprzez stosowne ustawodawstwo i wdrażanie w życie przepisów chroniących dziecko wychowujące się w rodzinie oraz w zastępczych formach opieki. Monitorowanie powstających zmian i ich długofalowych skutków jest więc nadal aktualne.

Analizując problem zmian przeprowadzanych i proponowanych w sferze organizacji opieki i wychowania opieram się na swoich długoletnich doświadczeniach wyniesionych z pracy w domu dziecka, bywania w domach wychowanków, współpracy z rodzicami biologicznymi dzieci, pracownikami ośrodków pomocy społecznej (pracownikami socjalnymi, asystentami rodzin), kuratorami sądowymi – „oczami” aktualnego pracownika instytucji, w której umieszczono dzieci, po nieudanych próbach pomocy rodzinom w ich środowiskach lokalnych.

Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej już w tytule podkreśla założenie zawartych w niej rozwiązań prawnych. (DZ.U. 2018 poz. 998). Prawo do pomocy rodzinie „przyznaje” nie tylko rodzinom polskim, ale również innym, przebywającym na terenie Polski – co jest niezmiernie ważne w okresie migracji ludności z krajów ościennych oraz z Azji i Afryki. Obliguje władze organów państwowych i samorządowych do organizacji form wsparcia rodziny i dziecka. Słusznie wskazuje instytucje znajdujące się najbliżej osób potrzebujących pomocy, w lokalnych środowiskach czyli ośrodki pomocy społecznej, do prowadzenia otwartych form pracy opiekuńczo-wychowawczej. Mogą one organizować udzielanie porad psychologicznych i prawnych, prowadzić terapię, grupy wsparcia dla rodzin znajdujących się w trudnej sytuacji, z uwagi na choroby dotyczące członków tych rodzin, uzależnienie od alkoholu i innych środków

psychoaktywnych, dotkniętych ubóstwem, bezrobociem, bezdomnością i innymi problemami, z którymi nie potrafią sobie samodzielnie poradzić. Działalność tych instytucji jest niezmiernie ważna i umożliwia niesienie pomocy w sytuacji pojawiających się trudności, w celu uniknięcia piętrzenia się kłopotów rodzinnych. Daje rodzicom możliwość uzyskania wsparcia w pokonywaniu trudności organizacji życia rodzinnego i zapewnienia opieki dzieciom. Zapobiega postępującej degradacji rodzin i krzywdzie dzieci. Rodzina posiadająca dzieci, zabiegająca o pomoc socjalną ma szansę wychowywania dzieci w domu, bez konieczności umieszczania ich w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Możliwość zorganizowania różnych form pomocy, nie tylko na terenie instytucji, ale również w domach rodzinnych jest ważna dla dorosłych członków tych rodzin, ale przede wszystkim szczególnie cenna dla przebywających tam dzieci. Wychodzi naprzeciw problemom ludzi ze środowisk trudnych i zaniedbanych wychowawczo, którzy unikają wszelkich instytucji. Obawiają się, że będzie się od nich oczekiwać właściwych zachowań społecznych, aktywności zawodowej, dbałości o potomstwo. Pragną żyć „po swojemu”. W sytuacji, gdy sąsiedzi niechętnie wtrącają się w sprawy rodzinne z obawy o pomówienia lub ze strachu o swoje bezpieczeństwo, dzieciom w tych rodzinach żyje się bardzo trudno.

Na szczególną uwagę zasługuje utworzenie – na podstawie art. 24 pkt. 4 niniejszej ustawy – stanowiska asystenta rodziny, którego celem jest wspieranie rodziny przeżywającej trudności. (Tamże). Pomoc członkom rodziny w zapewnieniu środków do życia poprzez: mobilizowanie do aktywności zawodowej, wspieranie w zapewnieniu dzieciom opieki i bezpieczeństwa w środowisku domowym, organizacja różnych form wsparcia w socjalizacji dzieci, motywowanie do podejmowania podstawowych czynności prowadzenia gospodarstwa domowego (sprzątania, gotowania), edukacja rodziców w rozwiązywaniu problemów opiekuńczo-wychowawczych, a także monitorowanie sytuacji dzieci i młodzieży, bywa szansą na przetrwanie jedności tych rodzin – co obserwowałam w rodzinach wychowanków domu dziecka. (Rodziny pozbawione zbyt szybko asystenta rodziny rozpadały się, a dzieci umieszczano w domu dziecka). Przyjęte ponadto przez państwo programy:

„Maluch +” (wspierający finansowo samorządy w rozwoju sieci żłobków w miastach oraz na terenach wiejskich), „Dobry start” – pomoc rodzinom w edukacji dzieci, „Asystent rodziny i koordynator pieczy zastępczej” (zapewniający wsparcie finansowe dla organizatorów pieczy zastępczej) są cenną pomocą w funkcjonowaniu rodzin.

Wsparciem dla rodzin jest także, na podstawie art. 29 wyżej wspomnianej ustawy (Tamże), prawne usankcjonowanie sąsiedzkiej pomocy dzieciom, których rodzice są niewydolni wychowawczo poprzez ustanowienie „rodzin wspierających”. W trakcie swojej długiego doświadczenia zawodowego poznałam wiele dzieci, które przeżyły dzięki empatii i pomocy życzliwych ludzi. Jako przykład posłużę się przypadkiem rodzeństwa, które wiele lat temu przyjęto do domu dziecka w wieku 2 i 3 lat. Sąsiedzi wspierali dzieci widząc je siedzące nocą na klatce schodowej, podczas gdy ich matka zniknęła na wiele godzin, idąc na przyjęcia alkoholowe do swoich znajomych. Zapraszali je do własnego domu, karmili, pozwalali przetrwać noc, mając nadzieję, że kobieta „się opamięta” i zacznie dbać o dzieci. Innym przykładem była kobieta, która przez lata wspierała rodzinę wielodzietną w opiece nad dziećmi. Zabierała je na spacer, pomagała matce w zabieraniu kilkorga dzieci do lekarza, na zakupy oraz wspierała w innych czynnościach opiekuńczych. Na mocy art. 31 niniejszej ustawy (Tamże.) „rodzinom wspierającym” można zwrócić nakłady finansowe przeznaczone na niesienie pomocy potrzebującym rodzinom i ich dzieciom. Jest to działanie bardzo pożądane i pełni rolę profilaktyki społecznej.

Właściwym kierunkiem założenia polityki społecznej państwa jest nacisk na prowadzenie otwartych form pracy opiekuńczo-wychowawczej przez różne instytucje samorządowe. Art. 23 wspomnianej wyżej ustawy (Tamże.) gwarantuje dziecku bezpłatny i dobrowolny (chyba że do placówki skieruje sąd) pobyt w placówkach wsparcia dziennego, co umożliwia ich powszechną dostępność. Tego typu placówki, działając w formach świetlic, klubów, ognisk powinny wspierać wszystkie rodziny wychowujące dzieci w celu ich prawidłowego rozwoju społecznego, niezależnie od ich statusu majątkowego i społecznego. Ich zadaniem, zgodnie z założeniami środowiskowej metody pracy opiekuńczo-wychowawczej jest wspieranie roli szkoły i

rodziny w wychowaniu dzieci i młodzieży poprzez pomoc w nauce (odrabianie lekcji, uzupełnianie zaległości szkolnych i zdobywanie wiedzy o świecie i środowisku), ciekawe spędzanie czasu wolnego poprzez organizację zajęć sportowych, wycieczek krajoznawczych dla dzieci, wyjść do kina, teatru, biblioteki, na wystawy i inne wydarzenia kulturalne. Uczestnictwo dzieci ze środowisk trudnych, zaniedbanych wychowawczo w zajęciach tego typu jest niezmiernie ważne. Pozwala im wyjść poza krąg patologicznych oddziaływań środowiska rodzinnego oraz zobaczyć świat w tych dziedzinach, w których nigdy nie poznałyby z inicjatywy własnych rodziców. Świetlice pełnią rolę profilaktyczną i powinny proponować „działania uprzedzające” wobec wszystkich dzieci. Dzieci z poprawnie funkcjonujących rodzin, w tym z tych zamożnych, powinny uczyć się w nich empatii i szacunku dla innych, same czerpiąc radość z przebywania w grupie rówieśniczej z innymi dziećmi, a te ze środowisk biednych oraz zagrożonych patologizacją i wykluczeniem społecznym, miałyby szansę na spotkanie z dziećmi prezentującymi właściwe wzorce zachowania. Pozwoliłoby to na integrację dzieci. Zapobiegałoby izolacji środowisk dzieci i młodzieży o różnym statusie społecznym – co w dorosłym życiu pomogłoby im lepiej zrozumieć potrzeby różnych grup społecznych. W konsekwencji przyniosłoby pozytywne skutki dla rozwoju i integracji ogółu społeczeństwa. Należy zupełnie wyeliminować defaworyzacyjne określenie „świetlice socjoterapeutyczne”, które „naznaczają” dzieci piętnem – tych gorszych, sprawiających problemy wychowawcze. Wszystkie dzieci powinny być traktowane tak samo, a takie nazewnictwo niestety, nie sprzyja równości. Placówki wsparcia dziennego prowadzone w formie pracy podwórkowej są ciekawą propozycją. Należy jednak wziąć pod uwagę klimat Polski oraz dużą ilość dni o niskiej temperaturze powietrza i zapewnić „pedagogom ulicy” dostęp do świetlic, aby mogli tam spędzić czas z dziećmi i młodzieżą. Zadaniem tych pedagogów powinno być przybliżenie dzieci i młodzieży spędzającej większość swojego czasu poza domem – do instytucji opiekuńczo-wychowawczych, aby zwiększyć i wydłużyć okres oddziaływań opiekuńczo-wychowawczych. Według socjologów i pedagogów problemy wychowawcze wynikają z braku instytucjonalnej oferty dla dzieci i młodzieży, a

organizując ją należy poszukiwać kompromisu pomiędzy wolnością dziecka a ograniczeniami, które wynikają z „treningu” przestrzegania norm i zasad społecznych. Wydaje się, że różnorodne otwarte formy pracy opiekuńczo-wychowawczej mogą być skutecznym środkiem zapobiegającym i zaradczym w profilaktyce społecznej.

W przypadku znacznego kryzysu w rodzinie i niemożności wychowywania się dzieci z rodzicami preferuje się umieszczanie ich w rodzinnej pieczy zastępczej. Wspomniana wyżej ustawa w art. 39 przewiduje różne formy rodzinnej pieczy zastępczej: rodziny zastępcze (spokrewnione, niezawodowe, zawodowe, w tym pełniące funkcję pogotowia rodzinnego i specjalistyczne) oraz rodzinne domy dziecka. Zwiększenie roli rodzin zastępczych, poparte licznymi działaniami propagującymi oraz wpierającymi je poprzez: pomoc w prowadzeniu gospodarstwa domowego (art. 57 i 64 omawianej ustawy) (Tamże), zastępstwo rodziców zastępczych podczas choroby, leczenia szpitalnego, wsparcia koordynatora pieczy zastępczej (art. 74 ustawy) (Tamże.), obecności na szkoleniach poprzez wprowadzenie formy rodzin pomocowych (art. 73 i 74 ustawy) (Tamże.), doradztwo psychologiczno-pedagogiczne i zachęty finansowe odniosło skutek. Ilość dzieci objętych tą formą opieki w ostatnich latach wzrasta. W 1990 roku, 29 531 rodzin zastępczych obejmowało opieką 37215 dzieci, w 1999 roku w 4338 rodzinach wychowywało się 29 531 dzieci. Według stanu na dzień 31 grudnia 2016 r., w 37 687 rodzinach zastępczych przebywało 52 822 dzieci, a w 526 rodzinnych domach dziecka – 3328 dzieci. Na dzień 31 grudnia 2017 r. ilość dzieci w rodzinnej pieczy zastępczej była nieco mniejsza i kształtowała w następująco: w 37201 rodzinach zastępczych było 37201 dzieci, a w 571 rodzinnych domach dziecka ilość dzieci wynosiła 55761. Ilość rodzin zastępczych w poszczególnych województwach kształtuje się różnie. Według danych GUS na 1 tys. dzieci do 18 roku życia najwyższy wskaźnik był w województwie zachodniopolskim i wynosił 11,0, a najniższy w województwie małopolskim – 3,7. W 1990 roku, 29 531 rodzin zastępczych obejmowało opieką 37215 dzieci, w 1999 roku w 4338 rodzinach wychowywało się 29 531 dzieci. Pomimo takiej ilości rodzin zastępczych, nie dla

wszystkich dzieci potrzebujących pomocy znajdzie się tam miejsce. Powiatowe centra pomocy rodzinie ustawiczne poszukują w nich miejsc dla kolejnych dzieci. Zdarza się, że nie znajdując rodzin zastępczych blisko miejsca zamieszkania dziecka, umieszczają się je w znacznej odległości od domu rodzinnego, zrywając i uniemożliwiając utrzymanie więzi rodzinnych. Upomnieć się również należy o wieloosobowe rodzeństwa, z których jedno, dwoje lub troje dzieci ma na przykład 2 lub 3 lata, a pozostałe są starsze i są w wieku powyżej 10 lat. Co będzie z trójką, czwórką rodzeństwa młodszych dzieci? Co się wówczas z nimi stanie, gdy nie znajdzie się dla nich jednej rodziny zastępczej? Nie wolno rozdzielać dzieci i niszczyć więzi braterskiej lub siostrzanej ponieważ w wielu rodzinach problemowych i patologicznych kompensują one uczucia rodzicielskie. Obserwuję to podczas swojej codziennej pracy w domu dziecka. Rodzinę tworzą dzieci pozbawione obecności rodziców. Należy również wziąć pod uwagę fakt, że nie wszystkie dzieci chcą wychowywać się w rodzinach zastępczych. Znam takie, które nie chcą. Mają do tego prawo. Prawo dziecka, podmiotu, sprawcy, obywatela, osoby – zgodnie z założeniami pedagogicznymi Janusza Korczaka oraz motywami przewodnimi Międzynarodowego Kongresu Praw Dziecka, który odbył się w dniach 13-16 września 2017 r. w Warszawie. Należy mieć nadzieję, że prawo dziecka do współdecydowania o losie swoim i swojego rodzeństwa będzie zachowane i będzie to stanowić dobrą praktykę społeczną, którą B. Smolińska-Theiss określa jako partycypację w życiu rodziny, szkoły, środowiska lokalnego, w mediach, polityce społecznej oraz działaniach państwa. (Smolińska-Theiss 2013 s. 79). Obecne przepisy prawne, w tej kwestii traktują dziecko przedmiotowo. Nie wyczerpując różnych uwarunkowań rodzinnych, wprowadzają restrykcyjne obwarowania, mówiące, że dzieci poniżej 10 roku życia powinny być kierowane do rodzinnych form opieki (art. 95 ustawy) (Dz.U. z 2018 r. poz. 998), a nie do domów dziecka. Dopuszcza się co prawda umieszczenie dziecka młodszego (mającego poniżej 10. lat) w domu dziecka lub w innej placówce opiekuńczo-wychowawczej (interwencyjnej, specjalistyczno-terapeutycznej) pod warunkiem umieszczenia w niej rodziców (rodzica) lub gdy wymaga tego zdrowie dziecka oraz gdy dotyczy to rodzeństwa.

Ponadto, proponowana nowelizacji wspomnianej ustawy dopuszcza umieszczenie dziecka w placówce jedynie z rodzicami pomijając inne argumenty. Niestety, podczas swojej długiej praktyki zawodowej nie spotkałam się z sytuacją, w której rodzice (rodzic) chcieliby wraz z dzieckiem przebywać w placówce. Pobyt w instytucji ograniczałby im możliwości dotychczasowego sposobu życia. Wyżej wspomniana ustawa przewiduje umieszczanie wieloosobowego rodzeństwa w placówkach opiekuńczo-wychowawczych typu rodzinnego, ale takich placówek jest mało, a dzieci potrzebujących pomocy – dużo. Sprzeciw budzą także ograniczenia łączenia różnych funkcji całodobowych placówek opiekuńczo-wychowawczych, w sytuacji, gdy wiele domów dziecka mieści się w dużych budynkach, a przepisy wspomnianej ustawy określają limit miejsc w placówce do 14 dzieci, od 2021 roku. Spowoduje to drastyczny wzrost kosztów utrzymania dzieci w tych placówkach, wymuszając przenoszenie dzieci związanych z macierzystym domem przez wiele lat do innych miejsc. Dopuszcza się wprowadzenie łączenia placówek wsparcia dziennego z inną jednostką pomocy społecznej, ale łączenie się domów dziecka z innymi placówkami jest utrudnione z uwagi na różnych właścicieli nieruchomości i różnych organizatorów pomocy społecznej. Placówki dzienne prowadzą głównie gminy, a organami prowadzącymi domy dziecka – są powiaty. Zobowiązanie różnych organów państwowych i samorządowych do niesienia pomocy społecznej umożliwia co prawda różnorodność, ale niesie także ograniczenia. Łączenie różnych funkcji przez placówki opiekuńczo-wychowawcze – po stosownym wydzieleniu konstrukcyjnym, zapewniającym swobodę życia wszystkim użytkownikom budynku – z innymi instytucjonalnymi formami (np. żłobkami, przedszkolami, świetlicami i innymi), pozwoliłoby zachować infrastrukturę społeczną. Wniosłoby także różnorodność oddziaływań wychowawczych. Należy zaznaczyć, że czynnikiem ograniczającym profilaktyczne oddziaływanie opiekuńczo-wychowawcze pracowników ośrodków pomocy społecznej są braki w infrastrukturze i „deficyty instytucjonalne” (Necel 2015, s. 17). Otwarcie całodobowych placówek opiekuńczo-wychowawczych (wyposażonych w świetlice, dobrze wyposażone pomieszczenia kuchenne, stołówki oraz dysponujących wykształconym i kompetentnym personelem

pedagogicznym oraz personelem obsługi) na potrzeby środowiska pełniłoby funkcję zapobiegawczą. Zapobiegałoby zagrożeniom lokalnych społeczności i umożliwiłoby podjęcie szybkich działań interwencyjnych, np.: organizacji dożywiania dzieci w godzinach popołudniowych, udzielenia dzieciom noclegu w sytuacji kulminacji problemów rodzinnych i domowych awantur. Otwarcie całodobowych instytucji opiekuńczych przyniosłoby także korzyść ich mieszkańcom. Zapobiegałoby zagrożeniom wynikającym z wychowania instytucjonalnego, o których co pewien czas donoszą różne media. W celu zapobiegania cechom instytucji totalnych należy: różnicować wiek dzieci, które się w nich wychowują, personel świecki z zakonnym, unikać izolacji tych placówek, „otwierać je na zewnątrz”, propagować wolontariat (z przestrzeganiem zasad właściwego doboru osób w celu zapobiegania krzywdzenia dzieci, w tym nadużyć seksualnych), stosować wspierające i analizujące kontrole zewnętrzne. Wokół instytucji należy organizować zespoły różnych specjalistów, posiadających gruntowną wiedzę o potrzebach środowiska lokalnego, aby objąć skutecznymi oddziaływaniami opiekuńczo-wychowawczymi jak największą grupę dzieci i młodzieży.

Pomoc dla usamodzielniających się wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych powinna być przedmiotem szczególnej troski ponieważ nie mogą oni liczyć na wsparcie swoich rodzin. W wielu przypadkach, rodzina biologiczna nie wspiera dziecka rozpoczynającego samodzielne życie. Utrudnia kontynuowanie nauki, zdobycie zawodu. Zachęca do powielania antyspołecznego sposobu życia utrwalonego w rodzinie pochodzenia. Dorosłym wychowankom rodzin zastępczych, rodzinnych domów dziecka, placówek opiekuńczo-wychowawczych, regionalnych placówek opiekuńczo-terapeutycznych gwarantuje się między innymi pomoc materialną na kontynuowanie nauki (nie mniej niż 500 zł miesięcznie do ukończenia 25 roku życia), usamodzielnienie (nie mniej niż kwotę od 1650 zł do 6600 zł – w zależności od okresu pobytu w pieczy zastępczej), zagospodarowanie (kwoty nie niższej niż 1500 zł). Z informacji Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej wynika, że przygotowywany projekt zmian słusznie przewiduje zniesienie kryterium dochodowego, wynoszącego 1200 zł i warunkującego uzyskanie wychowankom

pomocy na usamodzielnianie i zagospodarowanie. Z mojej praktyki wynika, że ograniczało to kreatywność młodych ludzi i zniechęcało do podejmowania legalnej, dobrze płatnej pracy. Pomimo pomocy udzielanej wychowankom, na drodze na samodzielności napotykać oni na przeszkodę, dla wielu z nich najtrudniejszą. *Dla wychowanków domów dziecka nie ma mieszkań.* Nie mogą oni wrócić do domów rodzinnych ponieważ nikt ich tam nie chce. Nie powinni do nich wracać, ponieważ bardzo rzadko następuje w nich trwała resocjalizacja życia rodzinnego. Najczęściej rodzice ulegają dalszej demoralizacji i powrót dzieci do domów oznaczałby w wielu przypadkach zaprzepaszczenie wieloletnich oddziaływań wychowawczych kadry domów dziecka. Niektórzy wracają do domu rodzinnego na tydzień lub dwa, ale potem muszą się z nich ponownie wyprowadzić, z uwagi na konflikty rodzinne. Niektórych, w ciągu wielu lat mieszkania poza domem wymeldowano i nie mają stałego miejsca pobytu. Wielu nie wie, gdzie przebywają ich rodzice. Nie ma dla nich mieszkań socjalnych i komunalnych. A być powinny! Wyjątkiem są gminy zapewniające wychowankom lokale socjalne lub inne z własnych zasobów. Brak mieszkań dla młodzieży opuszczającej rodzinne i instytucjonalne formy pieczy zastępczej jest zagrożeniem dla efektywności całego procesu opiekuńczo-wychowawczego. Możliwość wsparcia młodzieży na ostatnim etapie usamodzielnienia się, wydaje się być kluczowym momentem, ważącym na ich dalszym życiu.

W Polsce, opieka zakładowa rozpoczęła się w średniowieczu. Zgodnie ze słowami uznanego pedagoga – Zofii Skalskiej: *„Historia uczy, że domy dziecka muszą istnieć.* (Skalska 1983, s. 352) ponieważ przebywają w nich dzieci potrzebujące pomocy. Z różnych powodów nie znaleziono dla nich nowych rodzin – rodzin adopcyjnych, nie umieszczono w rodzinach zastępczych.

Instytucje użyteczności publicznej działające w sferze edukacji, zdrowia i inne funkcjonują w przestrzeni społecznej. Korzystamy z usług świadczonych przez żłobki, przedszkola, szkoły i domy dziecka ponieważ nie udało się do chwili obecnej zupełnie zastąpić ich rodzinnymi formami opieki żłobkowej, przedszkolnej, szkolnej i opiekuńczo-wychowawczej.

Różnorodność form opieki i wychowania jest szansą na podniesienie jakości życia ogółu społeczeństwa. Wobec dużego zapotrzebowania na otoczenie opieką dużej grupy dzieci i młodzieży należy umożliwić funkcjonowanie różnych form opieki rodzinnej oraz instytucjonalnej.

Bibliografia

1. Golczyńska-Grondas A. (2012), *Działania na rzecz dzieci zagrożonych marginalizacją w największych miastach województwa łódzkiego, próba oceny* [w:] *Zeszyty Pracy Socjalnej, zeszyt szesnasty, Dzieci ulicy, Procesy marginalizacji i automarginalizacji nieletnich*, (red.) Frysztacki K., Nóżka M., Smagacz-Poziemska M., Uniwersytet Jagielloński, Instytut socjologii, Kraków. ISBN: 978-83-233-3257-2.
2. Necel R. (2015), *Profilaktyka wobec bezradności opiekuńczo-wychowawczej rodzin*, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze nr 9, s. 13-20. ISSN 0552-2188.
3. Smolińska-Theiss (2013), *Spuścizna pedagogiczna Janusza Korczaka. Pytania o uniwersalność i aktualność idei* [w:] *Rok Janusza Korczaka 2012, Nie ma dzieci-są ludzie*. Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa, ISBN: 978-83-89658-46-3.

Akty normatywne

4. Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Dz.U. z 2018 r. poz. 998.
5. Ustawa z dnia 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowaniu dzieci (Dz.U. z 2018 r. poz. 2134).

Źródła internetowe

6. <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/>.
7. <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/>.
8. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/dzieci-i-rodzina/dzieci/rodzinna-piecz-zastepcza-w-2016-r-,1,1.html>.
9. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/dzieci-i-rodzina/dzieci/rodzinna-piecz-zastepcza-w-2017-roku,1,2.html>.
10. <https://www.gov.pl/web/rodzina/projekt-ustawy-o-zmianie-ustawy-o-wspieraniu-rodziny-i-systemie-pieczy-zastepczej-oraz-niektorych-innych-ustaw>.
11. <http://www.aps.edu.pl/media/834127/konferencja-polin-2017.pdf>.

TRĄDZIK JEGO ISTOTA PRZEBIEG I LECZENIE

Daria Oleksyn

Akademia Wychowania Fizycznego

Wrocław, Polska

Trądzik jest najczęstszą chorobą gruczołów łojowych, o jego wystąpieniu na ogół decydują trzy czynniki, zaliczamy do nich łojotok, nadmierne rogowacenie ujść mieszków włosowych oraz flora bakteryjna. Jeśli chodzi o florę bakteryjną to trądzik wywołuje obecność bakterii *Propionibacterium acnes*, które są bakteriami beztlenowymi wytwarzającymi enzymy powodujące rozkład łoju, następnie produkty tego rozpadu powodują migracje komórek odpowiedzialnych za reakcję zapalną w okolicę gruczołu łojowego, poza tym rodzajem bakterii, do powstania trądziku przyczynia się nadkażenie bakteriami innych rodzajów, często należą do nich paciorkowce lub gronkowce. Oprócz wymienionych wcześniej, do przyczyn powstawania trądziku, możemy zaliczyć również obecność lipofilnych drożdżaków (m.in.: *Malassesia furfur*), a także nadmierna aktywność androgenów, za tym czynnikiem etiologicznym przemawiają takie argumenty jak fakt, że gruczoły łojowe mają receptory dla androgenów, preparaty androgenowe zmniejszają wydzielanie łoju, androgeny zaostrzają trądzik zwłaszcza u kobiet i w dodatku trądzik nie występuje przed okresem pokwitania oraz u eunuchów¹⁷³. Łojotok może istnieć bez trądziku dlatego też jest czynnikiem dominującym, ale nie jest jedynym i wystarczającym warunkiem do jego wystąpienia. Zanim dojdzie do powstania trądziku muszą utworzyć się zaskórniki, które powstają w wyniku nadmiernego rogowacenia ujścia mieszka włosowego. Efektem nieprawidłowego czyli nadmiernego rogowacenia jest nagromadzenie łoju, rozszerzenie ujścia mieszka

¹⁷³ D. Nowicka, *Dermatologia*, KosMeD, Wrocław 2017, s. 56-57.

włosowego i zamknięcie światła kanału wydzielniczego. Kanał mieszkowy może zostać skolonizowany przez florę saprofityczną skóry, której bakterie wykazują aktywność lipolityczną w stosunku do trójglicerydów łoju co prowadzi do objawów zapalnych, mają również zdolność tworzenia porfiryn, które są fluorescencyjne, a to z kolei jest wykorzystywane do różnych testów ¹⁷⁴.

W przebiegu trądziku obserwuje się przejście ze stadium niezapalnego do zapalnego. W wyniku zwiększonej proliferacji, zaburzonego różnicowania, zaburzonego złuszczenia i zwiększonej produkcji łoju dochodzi do powstania mikrozaskórника, który jest efektem wcześniejszego zacopowania ujścia mieszka włosowego. Z mikrozaskórника powstaje zaskórnik otwarty lub zaskórnik zamknięty¹⁷⁵. W większości przypadków dochodzi do powstania zaskórника otwartego, zatem następuje wydzielenie na zewnątrz łoju i ewentualnych produktów rozpadu samego łoju lub ścianek gruczołu i mieszka. Kiedy z kolei zaskórnik pozostaje „zamknięty”, wówczas jego rozwój może prowadzić do powstania guzka lub krosty¹⁷⁶. Inne podejście terapeutyczne dotyczy trądziku niezapalnego, a inne zapalnego. Objawy trądziku nasilają też miko toksyny, które obecne są nieświeżych orzeszkach lub w źle przechowywanych, importowanych owocach i warzywach. Niezbędne jest także ograniczenie, a najlepiej wyeliminowanie kawy, czekolady, alkoholu i kawy.

Peelingi chemiczne w leczeniu aktywnego trądziku. Peelingi chemiczne są związane z oddziaływaniem na skórę substancji aktywnych, które powodują całkowite lub częściowe usuwanie naskórka lub także głębszych warstw skóry, w wyniku ich działania może dojść do usunięcia powierzchniowych zmian skórnych, a w efekcie dochodzi do regeneracji oraz odtworzenia ciągłości tkanki. Zarówno trądzik, jak i cera tłusta skłonna do pojawiania się wykwitów, są jednymi z głównych wskazań do wykonywania peelingów chemicznych.

¹⁷⁴ M-C. Martini, *Kosmetologia i farmakologia skóry*, PZWL, Warszawa 2007, s. 79-82.

¹⁷⁵ D. Nowicka, op.cit., s. 58.

¹⁷⁶ M-C. Martini, op.cit., s. 82-83.

Kwas migdałowy – ze względu na połączeniu dwóch ważnych cech znalazł on zastosowanie w leczeniu trądziku, jest on aktywny keratolitycznie oraz ma działanie antybakteryjne, co więcej jego działanie antybakteryjne jest o wiele silniejsze niż pozostałych kwasów AHA, a w ostatnim czasie dowiedziono również jego działania antybakteryjnego przeciwko gronkowcowi złocistemu. Powyższe cechy oraz charakter lipofilny molekuly sprawiły, że kwas migdałowy jest stosowany w szerokim zakresie w przypadku leczenia łojotoku oraz trądziku, analiza badań wykazuje postępujące cofanie się zmian zapalnych, które zależne jest od liczby wykonanych zabiegów. Dodatkowymi zaletami kwasu migdałowego jest zdolność wnikania w głąb gruczołów łojowych, dzięki czemu wpływa on normalizująco na rogowacenie w ich obrębie, a także nie wywołuje nadwrażliwości na promieniowanie UV.

Kwas glikolowy – ma najmniejszą cząsteczkę spośród kwasów AHA, zmniejsza adhezję korneocytów, reguluje nadmierną keratynizację, zmniejsza ilość mikrozaskórników, a w dodatku wywołuje efekt przeciwzapalny i antyoksydacyjny. Działanie kwasu glikolowego jest widoczne w przypadku różnego nasilenia zmian trądzikowych, ale najbardziej skuteczny jest w przypadku zmian zaskórnikowych. Dodatkowo wykazano działanie bakteriobójcze skierowane przeciwko *Propionibacterium acnes*. Przed przystąpieniem do serii zabiegów należy uprzedzić pacjenta o możliwości nasilenia zmian zapalnych w początkowym okresie.

Kwas pirogronowy – swoje zastosowanie w terapii trądziku zawdzięcza działaniu przeciwbakteryjnemu, sebostatycznemu oraz rozjaśniającemu, zmniejsza przetłuszczanie się skóry, a głównymi wskazaniami do jego stosowania są zmiany trądzikowe, łojotok oraz blizny potrądzikowe. Preparaty na bazie kwasu pirogronowego nie powodują wysuszenia skóry oraz nie wykazują działania toksycznego, a w niskich stężeniach jest również stosowany w preparatach kosmetycznych, które wpływają korzystnie na redukcję ilości zaskórników.

Kwas salicylowy – jest bardzo dobrym czynnikiem keratolitycznym, daje również efekt komedolityczny co wpływa na przyspieszenie ustępowania zmian trądzikowych, wykazuje także działanie przeciwzapalne. Wskazany jest u pacjentów

z nasilonymi zmianami zaskórnikowymi, szczególnie jeśli mają oni grubą warstwę rogową czy też pojedyncze zmiany zapalne, a także towarzyszący łojotok

Kwas azelainowy – wykorzystywany jako substancja czynna preparatów kosmetycznych stosowanych w leczeniu trądziku pospolitego, stosowanie tego kwasu może doprowadzić do redukcji około 98% bakterii zasiedlających mieszków włosowy, kwas ten normalizuje również keratynizację mieszków włosowych i posiada aktywność przeciwzapalną. Kwas azelainowy przeciwdziała rozkładowi łoju i lipidów na wolne aldehydy, kwasy tłuszczowe i ketony, które drażnią skórę, co z kolei nasila zmiany trądzikowe i powodują stan zapalny.

Kwas mlekowy – w przypadku zmian trądzikowych może być stosowany w postaci peelingu¹⁷⁷.

Toksyna botulinowa w leczeniu cery tłustej. Wytwarzanie łoju jest procesem fizjologicznym przyczyniającym się do natłuszczenia i nawilżenia warstwy rogowej, ale produkowanie łoju w nadmiarze staje się procesem patologicznym. Nadmierna produkcja łoju stanowi również problem natury estetycznej nawet dla pacjentów nie posiadających trądziku ponieważ wiąże się z powiększeniem ujść mieszków włosowych oraz błyszczeniem skóry twarzy. Na rozmiar porów i produkcję łoju wpływa kilka czynników, włączając w to też aktywność mięśni przywłosowych. Różne obserwacje oraz doniesienia samych pacjentów, którzy zauważyli poprawę napięcia oraz wygładzenia skóry po zabiegach iniekcji toksyną botulinową doprowadziły do postawienia hipotezy, że toksyna botulinowa może być skuteczną metodą leczenia zmarszczek oraz rozszerzonych porów. Postawienie tej hipotezy jest również wynikiem wcześniejszych badań na temat toksyny botulinowej w leczeniu zmarszczek, gdzie występowanie trądziku wykazywało znacznie niższy wskaźnik u osób w grupie aktywnego leczenia niż u tych otrzymujących placebo. Skórę twarzy oczyszczano za pomocą alkoholu izopropylowego, a następnie wstrzykiwano śródskórną w okolicę czołową toksynę botulinową w dawce 30 do 45 U stosując igłę 30G, wybrano 10 miejsc iniekcji i w każdym z tych punktów wstrzykiwano od 3 do

¹⁷⁷ A. Szymańska, A. Erkiert-Polguj, H. Rotsztejn, E. Budzisz, *Niefarmakologiczne metody redukcji zmian trądzikowych. Część I: Peelingi chemiczne*, [w]: *Dermatologia praktyczna*, 2016.

5 U toksyny botulinowej. Po zakończeniu zabiegu u pacjentów stosowano zimne okłady oraz w dniu zabiegu zalecano stosowanie delikatnego płynu oczyszczającego. Pacjenci wracali na wizytę kontrolną po 1 tygodniu oraz po 1, 2 i 3 miesiącach od wstępnej iniekcji. Wykonywano fotografie leczonego obszaru oraz dokonywano pomiaru sebumetrem w momencie wyjściowym oraz podczas wizyt kontrolnych. Sebumetr umieszczano w środkowym punkcie 10 miejsc iniekcji u każdego pacjenta, zmiany w tłustości skóry oceniano porównując średnią produkcję łożu podczas wizyt kontrolnych z wartością początkową. Wyniki wykazały, że wszyscy pacjenci z wyjątkiem jednego wykazywali przynajmniej 50% spadek produkcji łożu podczas wizyty kontrolnej po 1 tygodniu w porównaniu ze stanem początkowym, widoczne również były subiektywne różnice w rozmiarze porów, które można było zauważyć na podstawie fotografii. Dwudziestu jeden z dwudziestu pięciu pacjentów zadeklarowało, że byli zadowoleni z leczenia co świadczy o poprawie w zakresie od 50 do 75%, jeden pacjent był bardzo zadowolony co świadczy o poprawie o więcej niż 75%, jeden był częściowo zadowolony – poprawa w zakresie 25-50%, a u dwóch pozostałych pacjentów stwierdzono obniżenie mięśnia czołowego po 2 miesiącach od zabiegu. Nie zaobserwowano żadnych działań niepożądanych¹⁷⁸.

Mikrobiom skóry, a trądzik pospolity. Organizm człowieka oraz bakterie, które na nim bytują tworzą swoisty ekosystem, a wzajemne zależności nie zostały jeszcze w pełni poznane. Zgodnie z definicją, która została zaproponowana w 2001 roku przez laureata Nagrody Nobla J. Lederberga, wszystkie mikroorganizmy, a także ich genomy występujące w organizmie ludzkim nazywamy mikrobiomem. Prawidłowa flora bakteryjna człowieka chroni organizm przed kolonizacją flory patogennej, moduluje nabytą, a także wrodzoną odporność poprzez wpływ na układ immunologiczny, uczestniczy w procesie trawiennym oraz w syntezie witamin. Z przeprowadzonych w ostatniej dekadzie badań nad wpływem mikroorganizmów oraz produktów ich genów i przemian metabolicznych na zdrowie człowieka wynika, że rola mikrobiomu jest tak istotna, że mikrobiom zaczyna się nazywać drugim

¹⁷⁸ A. E. Rose, D. J. Goldberg, *Bezpieczeństwo i skuteczność śródskórnych iniekcji toksyny botulinowej w leczeniu tłustej cery*, [w]: *Dermatologia i kosmetologia*, czerwiec 2013.

genomem człowieka. Zaburzenia składu bakteryjnego, zmniejszenie różnorodności, utrata kluczowych gatunków lub zmiana liczebności poszczególnych szczepów w obrębie jednego gatunku, są zarówno postulowanymi objawami, jak i jedną z możliwych przyczyn wielu chorób, w tym chorób skóry. Postawienie ostatecznych wniosków i przełożenie badań naukowych na praktykę kliniczną jest komplikowane przez fakt, że większość drobnoustrojów mikrobiomu może zachowywać się jednocześnie jako patogen i jako czynnik ochronny, wchodząc w skład prawidłowej flory bakteryjnej, przykładem takim może być *Helicobacter pylori*, którego przewaga w mikrobiomie żołądka zwiększa ryzyko choroby wrzodowej i raka żołądka, a jednocześnie zmniejsza ryzyko choroby refluksowej, astmy oraz chorób alergicznych. Badania mikrobiomu skóry pozwoliły na określenie składu mikroflory w poszczególnych miejscach anatomicznych i wykazały duże różnice co do typów oraz gatunków bakterii zasiedlających poszczególne okolice ciała u zdrowych ludzi. W przypadku skóry wykazane zostały różnice w zakresie składu mikrobiomu, miejsc łojotokowych, suchych i wilgotnych, odrębnym mikrobiomem charakteryzują się też mieszki włosowe oraz gruczoły apokrynowe. Istotny jest też fakt, że mikrobiom człowieka nie wykazuje dużej zmienności międzyosobniczej i zasadniczo dany region anatomiczny jest kolonizowany przez te same typy filogenetyczne bakterii. Ustalenie składu oraz funkcji mikrobiomu skóry u osób zdrowych stało się punktem wyjściowym do badań nad wpływem dysbiozy czyli stanu zaburzonej równowagi ilościowej i/lub jakościowej mikrobiomu na takie choroby jak atopowe zapalenie skóry, łuszczyca czy trądzik pospolity i różowaty. Patogeneza trądziku pospolitego jest wieloczynnikowa, oprócz łojotoku, nadmiernego rogowacenia ujść mieszków włosowych oraz stanu zapalnego, niewątpliwie ważną rolę odgrywają także bakterie *Propionibacterium acnes*. Mikrobiom okolic łojotokowych podlega istotnym zmianom w trakcie życia człowieka, w trakcie dojrzewania dochodzi do rozpoczęcia dominacji bakterii z rodzaju *Propionibacterium* oraz *Corynebacterium*. Badania nad mikrobiomem skóry okolic łojotokowych wykazują na dwojaki sposób działanie *P.acnes*, z jednej strony stanowią florę fizjologiczną istotną dla prawidłowego funkcjonowania skóry, a z drugiej, w pewnych okolicznościach przyczyniają się do powstawania

zmian trądzikowych, a zatem stają się patogenami chorobotwórczymi. Dowiedziono, że przyczyną takiego fenomenu może być obecność specyficznych szczepów *P.acnes*, które mają zdolność do zwiększonej indukcji cytokin prozapalnych, takich jak interleukina 8, oraz takich, które powodować będą nadmierną proliferację keratynocytów. Dotychczasowe badania wykazały, że aparat łojowo-włosowy jest skolonizowany przez różne gatunki bakterii. Poza *P.acnes*, stwierdza się również *Staphylococcus epidermidis* oraz *Corynebacterium* spp., czyli bakterie, które są obecne na skórze, ale zwykle nie są obecne o obrębie aparatu łojowo-włosowego ludzi zdrowych. Należy stwierdzić, że mikrobiom skóry w przypadku trądziku jest bardziej zróżnicowany co do typów i gatunków bakterii w porównaniu z mikrobiomem osób, u których trądzik nie występuje. Jedyną niejasną kwestią jest to czy inne gatunki bakterii pojawiają się w obrębie wcześniej wspomnianego aparatu łojowo-włosowego w odpowiedzi na stan zapalny spowodowany obecnością szczepów *P.acnes*. czy też migracja tych bakterii jest sama w sobie przyczyną tego stanu zapalnego¹⁷⁹.

Pielęgnacja skóry trądzikowej. Pielęgnacja skóry w przypadku skłonności do trądziku, pełni bardzo ważną rolę wspomagającą leczenie, a łagodnych odmianach może być działaniem wystarczającym do utrzymania dobrego stanu skóry. Skóra trądzikowa ma cechy skóry łojotokowej lub mieszanej, niektóre jej okolice, takie jak czoło, centralna część twarzy, ramiona i okolica międzyłopatkowa pleców, a także górna, przednia część klatki piersiowej, stanowią okolice o zwiększonej ilości wydalenia łoju, czyli tzw. okolice łojotokowe, z kolei policzki i boczne części twarzy mogą mieć cechy skóry suchej. Szczególnie utrudniona jest pielęgnacja skóry trądzikowej u osób obciążonych atopią, która jest genetycznie uwarunkowaną skłonnością do odczynów alergicznych, u osób takich trądzik współistnieje z suchością skóry skłonnej do podrażnień. Podobnie jak stosowane leczenie, pielęgnacja powinna być ukierunkowana na cztery podstawowe mechanizmy patogenetyczne choroby. Stosowane specjalne dermokosmetyki powinny zawierać

¹⁷⁹ M. Filo-Rogulska, D. Wcisło-Dziadecka, L. Brzezińska-Wcisło, *Rola mikrobiomu skóry w trądziku pospolitym*, [w]: *Dermatologia praktyczna*.

starannie dobrane składniki aktywne aby posiadały działanie przeciwłojotokowe, złuszczone i pobudzające procesy odnowy komórkowej, nawilżające i łagodzące oraz matujące. Bardzo ważnym aspektem w pielęgnacji skóry trądzikowej jest utrzymywanie jej czystości poprzez jej zmywanie, usuwanie nadmiaru łoju, złuszczonego naskórka, potu i codziennego makijażu przy użyciu bardzo delikatnych preparatów dostosowanych do skóry trądzikowej, są to preparaty takie jak płyny micelarne, żele i pianki lub bardzo delikatne kostki myjące o niskim pH w zakresie 5,0-7,0. Nie powinno się stosować mydeł zasadowych, toników zawierających alkohol czy tłustych kremów, również nie należy podejmować działań, które spowodują nadmierne przesuszenie, należy pamiętać, że skóra trądzikowa szczególnie łatwo ulega podrażnieniom i dodatkowe przesuszenie mogłoby pogorszyć jej stan. Równie ważne jest nawilżanie skóry, którego wymaga zarówno skóra tłusta jak i trądzikowa. Paradoksalnie nadmierne wysuszenie skóry zwiększa poziom wydzielanego łoju i rogowaciejącego naskórka i w efekcie prowadzi do zatykania ujść gruczołów łojowych. Wśród preparatów nawilżających istnieją takie, które adresowane są do skóry wrażliwej i skłonnej do podrażnień, ich struktura jest zbliżona do składu naturalnego ochronnego płaszcza lipidowego skóry. Preparaty nawilżające powinny być pozbawione przede wszystkim emulgatorów, środków drażniących i substancji zapachowych, preparaty te znajdują zastosowanie w przypadku nadmiernego wysuszenia spowodowanego leczeniem retinoidami, preparatami zawierającymi rezorcynę lub kwasy AHA/BHA¹⁸⁰.

¹⁸⁰ M. Kapińska-Mrowiecka, *Postępowanie pielęgnacyjne w trądziku*, [w]: *Dermatologia i uroda*, 2011.

MIĘDZYNARODOWA WSPÓŁPRACA SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO I KORZYŚCI Z NIEJ WYNIKAJĄCE

Filip Pokusa, Kacper Pokusa

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

Opole, Polska

t.pokusa@poczta.wszia.opole.pl

Współpraca międzynarodowa samorządu gminnego często jest nazywana formą dyplomacji oddolnej. Dzięki zaangażowaniu się we współpracę mieszkańców najmniejszych jednostek samorządu terytorialnego z różnych krajów, stosunki między narodami nie odbywają się na poziomie rządów, najwyższych przedstawicieli państwa czy organizacji międzynarodowych, ale na poziomie społeczności lokalnych. Taka forma kooperacji prowadzi do lepszego poznania oraz zbliżenia się społeczeństw państw, a dzięki wymianie doświadczeń na polu różnych dziedzin przyczynia się do usprawnień chociażby w zakresie gospodarki lokalnej i wpływa na ogólne poszerzenie wiedzy.¹⁸¹ Rozwój współpracy międzynarodowej na szczeblu lokalnym jest z jednej strony znakiem postępującej decentralizacji państw i rozwoju procesu integracji w Europie, z drugiej zaś – rezultatem naturalnej potrzeby współdziałania ze środowiskiem międzynarodowym. Jak pisze S. M. Grochalski „współpraca między społecznościami zamieszkałymi po obu stronach granicy przede wszystkim winna opierać się o tzw. prawo miejscowe, a więc to, którego twórcami przy uwzględnianiu obowiązującej procedury, są władze samorządowe”.¹⁸² Akcentuje ponadto, iż „państwo powinno zrezygnować z roli „solisty” i stać się

¹⁸¹ A. Skorupska, *Współpraca międzynarodowego samorządu gminnego*, Warszawa 2005, s. 7.

¹⁸² S. M. Grochalski, *Ustawodawstwo polskie wobec przedmiotowego zakresu polsko-czeskiej współpracy transgranicznej*, w: Kozera B., Lis M., (red.) *Śląsk Opawski i Opolski w kierunku standardów europejskich. Praca, współpraca, bezrobocie*, Opole 2003, s. 16.

„dyrygentem harmonizującym, stymulującym różnego rodzaju działania w regionach, w tym również i współpracę transgraniczną. Władze samorządowe gmin i powiatów nadgranicznych w wyniku decentralizacji administracji powinny realizować wyrażone w ustawie kompetencje, dzięki którym można byłoby mówić o samorządowych interwencjonizmie”.¹⁸³ Zatem „kluczowej roli we współpracy transgranicznej nie może odgrywać jedynie państwo”.¹⁸⁴

Wśród źródeł wzrostu międzynarodowej aktywności samorządu można wymienić rosnącą rolę globalizacji i integracji regionalnej. Współzależność pomiędzy globalizacją i integracją, będąca wynikiem internacjonalizacji wielu dziedzin życia społecznego, występuje na poziomach globalnym, ponadregionalnym, regionalnym, i bilateralnym. Na każdym z nich górują podobne czynniki współzależności, takie jak bezpieczeństwo, ekonomia, technologia czy ekologia. Współzależność przyczynia się do eskalacji współpracy międzynarodowej samorządu oraz powstawania organizacji zrzeszających jednostki samorządów różnych państw. Tworzące się w ten sposób związki sprzyjają wymianie doświadczeń między samorządami, bliższemu poznawaniu się oraz realizacji wspólnych inicjatyw.

Tworzenie się międzynarodowych sieci współpracy samorządów terytorialnych uznawane jest za proces samoorganizacji jednostek samorządu terytorialnego, które osiągają większą niezależność w stosunku do władz państwowych, zwiększa się również ich rola w polityce i gospodarce. Przejawia się to zarówno tworzeniem nowych międzynarodowych organizacji miast, wzmożonym wysiłkiem władz samorządowych na rzecz zwiększenia wpływu na decyzje organizacji międzynarodowych, jak też powoływaniem wydziałów ds. współpracy międzynarodowej w urzędach.

Międzynarodowa aktywność samorządu terytorialnego może przejawiać się w prawie każdym zagadnieniu będącym przedmiotem zainteresowania społeczności lokalnej i mieszczącym się zarazem w kompetencji władz lokalnych i

¹⁸³ *Ibidem.*

¹⁸⁴ *Ibidem.*

regionalnych.¹⁸⁵ Dotychczasowe doświadczenia dotyczące współpracy samorządów z różnych państw wskazują na to, iż koncentruje się ona w szczególności na problemach rozwoju regionalnego i planowania przestrzennego, rozwoju gospodarczego, transportu i infrastruktury, turystyki, ochrony środowiska, działania w sferze kulturalnej i społecznej czy też edukacji. Jeśli chodzi o współpracę w dziedzinie planowania przestrzennego, główną rolę odgrywają tu samorządy terytorialne znajdujące się na obszarach granicznych, które prowadzą tzw. współpracę transgraniczną, która w odniesieniu do planowania przestrzennego określana jest mianem „działalności horyzontalnej”. Działalność ta obejmuje zarówno wspólne analizy całego regionu, jak i przygotowanie wspólnych planów rozwojowych oraz opracowanie międzynarodowych programów i projektów. Podmioty takiego rodzaju współpracy mogą zawierać w ramach swoich kompetencji dwu lub wielostronne porozumienia, które mają jednak wyłącznie charakter wyrażenia woli stron. Samorządy terytorialne będące jednocześnie stronami, czyli swojego rodzaju partnerami trans granicznymi, mogą sporządzać plany i programy rozwoju przestrzennego, ale działania te mają charakter konsultacyjno-koordynacyjny. Zasadniczym ich celem jest harmonizacja planów zagospodarowania przestrzennego, planów i programów rozwoju na wyznaczonym obszarze.¹⁸⁶

Kolejną dziedziną, w której w ostatnich latach można zaobserwować zwiększoną aktywność samorządów terytorialnych jest dążenie do ożywienia gospodarczego określonych obszarów działania.¹⁸⁷ Współpraca gospodarcza inicjowana poprzez samorządy terytorialne przejawia się przede wszystkim poprzez wszelkie działania, które mają na celu głównie pobudzenie oraz poprawę już istniejącej międzynarodowej współpracy małych firm, przedsiębiorstw, zakładów produkcyjnych. Duży nacisk kładzie się na rozwój oraz utrzymanie prawidłowych powiązań pomiędzy dostawcami a producentami, nie należy również zapominać, iż

¹⁸⁵ N. Honka, *Perspektywy współpracy polskich i czeskich samorządów wobec integracji europejskiej*, w: B. Kozera, M. Lis, *Śląsk Opawski i Opolski w kierunku standardów europejskich*, Opole 2003, s. 58-65.

¹⁸⁶ S. Janocha, *Współpraca międzynarodowa organów administracji samorządowej na przykładzie zawartych umów partnerskich powiatu oraz gminy Krapkowice*, (praca dyplomowa), Opole 2013, s. 6-18.

¹⁸⁷ S. Senf, *Spółki z kapitałem polsko-czeskim na Śląsku Opolskim w okresie współczesnej transformacji*, w: B. Kozera, M. Lis (red.), *Śląsk Opawski i Opolski w kierunku standardów europejskich*, Opole 2003, s. 221-229.

tego typu działania niewątpliwie pozytywnie wpływają na rynek pracy w danym regionie, czy też obszarze podległym danemu samorządowi terytorialnemu.

W ścisłym związku ze współpracą gospodarczą pozostaje współpraca w zakresie rozwoju infrastruktury technicznej. Szczególne znaczenie ma tu synchronizacja inwestycji w infrastrukturę układów komunikacyjnych, urządzeń komunalnych, sieci telekomunikacyjnych, modernizację przejść granicznych. Łatwo można zauważyć, iż wśród inwestycji infrastrukturalnych największy nacisk kładziony jest na wszelkie ułatwienia komunikacyjne i transportowe. Warto podkreślić próby racjonalizacji funkcjonowania transportu publicznego w dziedzinie transportu w skali lokalnej, co znajduje wyraz we wprowadzaniu ułatwień w międzynarodowym ruchu autobusów i taksówek.¹⁸⁸ Niewątpliwie jednak do najszybciej rozwijającego się sektora współpracy międzynarodowej należy współpraca w sferze społeczno-kulturalnej. Współpraca ta odbywa się formalnie, na podstawie zawartych umów pomiędzy miastami i gminami, dotyczy ona:

- współdziałania w zakresie wymiany informacji, polegającej na współpracy redakcji gazet, rozgłośni radiowych, wymianie publikacji naukowych,
- współpracy ośrodków kultury, wymiany zespołów muzycznych, artystycznych, chórów, tanecznych, tworzenie wspólnych zespołów mieszanych,¹⁸⁹
- organizacji różnego rodzaju imprez masowych, sportowych, muzycznych, turystycznych,
- współdziałania wszelkiego typu organizacji społecznych, politycznych, kół zainteresowań, towarzystw,
- współpracy oraz wymiany pomiędzy szkołami,
- współpracy w dziedzinie turystyki.

Kolejną ważną dziedziną współpracy samorządów jest ich kooperacja w zakresie ochrony środowiska, która w sposób empiryczny w odniesieniu do euroregionu „Pradziad” będzie opisana w dalszej części pracy. Współpraca ta stanowi bowiem

¹⁸⁸ S. Janocha, *op.cit.*, s. 6-18.

¹⁸⁹ A. Barska, *Współpraca kulturalna społeczności lokalnych na pograniczu polsko-czeskim*, w: B. Kozera, M. Lis (red.), *Śląsk Opawski i Opolski w kierunku standardów europejskich*, Opole 2003, s. 71-81, A. Barska, *Miejsce kultury w życiu społeczności lokalnych pogranicza. Zarys problemu* w: B. Kozera, M. Lis (red.), *Śląsk Opawski i Opolski w kierunku standardów europejskich*, Opole 2003, s. 331.

jeden z priorytetów współpracy międzynarodowej. Obejmuje ona cztery podstawowe zagadnienia:

- wspólna ochrona obszarów szczególnie cennych przyrodniczo,
- tworzenie specjalnych obszarów sanacji ekologicznej obszarów o zagrożonym środowisku,
- pionierskie próby tworzenia programów ekorozwoju,
- zdobywanie funduszy na inwestycje związane z ochroną środowiska.

Nie da się ukryć, iż problemy składające się na ochronę środowiska mają charakter międzynarodowy i integracyjny. Pożądany i zrównoważony rozwój relacji międzynarodowych wymaga połączenia ochrony środowiska z licznymi aspektami polityki rozwoju gospodarczego, turystycznego, infrastrukturalnego. Budowanie świadomości środowiska jako wspólnego dobra międzynarodowego nosi w sobie dużą wartość integrującą zagraniczne społeczności lokalne.

Współpraca partnerska to prawdopodobnie najbardziej widoczna forma współpracy miast, gmin i miasteczek, które z dumą podkreślają fakt prowadzenia kontaktów z zagranicznymi partnerami, poczynając od tablic informacyjnych przy wjeździe do miasta. Współpraca ta jest niezwykle elastycznym instrumentem, równie dobrze może być prowadzona przez małe miasteczka, powiaty, jak i duże miasta. Może obejmować zróżnicowaną tematykę i angażować różnorodnych partnerów z kilku miast lub gmin. Właściwa współpraca partnerska może przynieść wiele korzyści dla społeczności lokalnej i gminy. Spotkania ludzi z różnych stron dają możliwość wspólnego rozwiązywania problemów, jak i wymiany poglądów oraz doświadczeń.

Współpraca partnerska to przede wszystkim długoterminowe zaangażowanie partnerów, a nie tylko krótka współpraca w ramach danego projektu. Powinna być na tyle silna, aby przetrwać zmiany polityczne, czy przejściowe problemy oraz oferować wsparcie np. w razie klęsk żywiołowych. W długoterminowym partnerstwie bardzo ważne jest zaangażowanie władz lokalnych, równie ważne jest zaangażowanie

samych mieszkańców.¹⁹⁰ Społeczność lokalna z partnerskich ośrodków realizuje cele rozwoju kulturalnego oraz społecznego. Niewątpliwie sprzyja to wzrostowi aktywności lokalnych społeczności, tworzy również korzystny klimat przy współpracy gospodarczej. Współpraca międzynarodowa gmin jest tym rodzajem współpracy partnerskiej, gdzie aktywność samorządu terytorialnego w stosunkach międzynarodowych zachodzi między jednostkami najniższego szczebla. Przez tego rodzaju typ współpracy, zwany gminami partnerskimi, bliźniaczymi lub twinningiem, rozumiane są kontakty zagraniczne samorządów lokalnych,¹⁹¹ których specyfiką jest bezpośrednie angażowanie się organizacji samorządowych i mieszkańców gmin oraz organizacji lokalnych we współpracę z gminami zagranicznymi.¹⁹²

Partnerstwa gmin są formą współpracy międzynarodowej na poziomie lokalnym. Dają możliwość bliskich kontaktów między społecznościami różnych krajów oraz stwarzają okazję dla władz lokalnych wielu państw do wymiany doświadczeń i kooperacji w wielu sferach życia społecznego. Pod pojęciem kontaktów partnerskich mieści się współpraca oparta na formule związków (gmin) bliźniaczych, zwanych też partnerskimi, działających na ogół na podstawie umów o współpracy, listach intencyjnych lub innego typu porozumieniach w formie pisemnej, a także kontaktach niesformalizowanych umową w formie pisemnej.

Analizując na przestrzeni lat nawiązywanie nowych kontaktów w Europie łatwo można zauważyć, iż podstawowym elementem ułatwiającym zawieranie związków partnerskich jest położenie geograficzne. Im mniejsza jest odległość między współpracującymi gminami, tym łatwiej jest zorganizować spotkania i wspólne przedsięwzięcia. Dla współpracy bliźniaczej, obok bliskości geograficznej, istotną rolę odgrywają także czynniki kulturowe, historyczne, językowe jak również aktywność przedstawicieli mniejszości narodowych. Nie należy również zapominać,

¹⁹⁰ <http://www.twirrmg.org/pl/page/kr%C3%B3tki-opis.html> (dostęp z dnia 29. 08. 2017).

¹⁹¹ <http://www.ukie.gov.pl/www/serce.nsf/0/D1BE1A76A0665C4C1256E830060F8957Open> (dostęp z dnia 29. 08. 2017).

¹⁹² A. Żelazo, *Współpraca międzynarodowa gmin przygranicznych*, w: R. Stemplowski, A. Żelazo (red.), *Polskie pogranicza a polityka zagraniczna u progu XXI wieku*, Warszawa 2002, s. 446.

iż bardzo ważną rolę odgrywa tutaj sytuacja zarówno gospodarcza, jak i społeczna danego regionu czy gminy, sytuacja kraju sąsiedzkiego, stosunki między państwami.¹⁹³

Obecnie współpraca bliźniacza gmin ma bardzo zróżnicowany charakter, zaczynając na zwykłych kontaktach kulturowych, poprzez współpracę w dziedzinie infrastruktury, a na ochronie środowiska naturalnego kończąc.

Najczęściej podejmowanymi działaniami w dziedzinie współpracy są inicjatywy związane z młodzieżą i sferą kultury. Dotyczy to w głównej mierze wymian uczniów, obozów integracyjnych, współpracy stowarzyszeń młodzieżowych, czasem też praktyk w czasie wakacji. Niemalże równie często podejmowana jest współpraca w zakresie kultury. Odbywa się ona poprzez festiwale kultury, koncerty i wspólne uroczystości. Współpraca zarówno w sferze związanej z młodzieżą, jak i kulturą jest charakterystyczna dla większości kontaktów. Bez znaczenia jest to, z jakiego państwa pochodzi partner ani jak długo trwa dana współpraca. Imprezom kulturalnym oraz spotkaniom młodzieży towarzyszą często wydarzenia sportowe i turystyczne, takie jak zawody sportowe, rajdy rowerowe, budowa ścieżek rowerowych na obszarach transgranicznych, czy też wydawanie wspólnych map lokalnych.¹⁹⁴

Osobna, ale szczególnie ważna jest współpraca gospodarcza, do której trzeba zaliczyć także współpracę służb ochrony (straż pożarną, służbę zdrowia, ratownictwo górskie i wodne) i ekologii.¹⁹⁵ Wspólnymi inicjatywami w zakresie współpracy gospodarczej są tzw. dni miast, konferencje gmin bliźniaczych, czy też inne przedsięwzięcia, dające możliwość wymiany doświadczeń samorządom oraz umożliwiające nawiązywanie kontaktów między społecznościami lokalnymi.¹⁹⁶ Warto ponad to zwrócić uwagę, iż w ostatnich latach wspólne działania koncentrują się również na kontaktach między społecznościami współpracujących gmin. Dzięki

¹⁹³ *Ibidem*, s. 532-533.

¹⁹⁴ A. Skorupska, *op. cit.*, s. 31.

¹⁹⁵ Mikułowski-Pomorski, *Międzynarodowa współpraca gmin bliźniaczych. Komentarz do badań PISM w: A. Skorupska (red.), Współpraca międzynarodowa samorządu gminnego*, Warszawa 2005, s. 80.

¹⁹⁶ <http://www.pism.pl/biulervnv/files/294.pdf> (dostęp z dnia 02. 09. 2017).

spotkaniom poszczególnych grup społecznych, wymianom rodzin, współpracy stowarzyszeń realizowana jest idea towarzysząca powstaniu ruchu gmin bliźniaczych, sprowadzająca się do zbliżania się społeczeństw różnych państw.

Pomimo, iż obecnie coraz więcej ludzi podróżuje po całym świecie, niezależnie od tego, czy są to podróże wakacyjne czy służbowe, pomimo powszechnego dostępu do Internetu czy telewizji, współpraca partnerska pozostaje jedną z istotniejszych możliwości dla Europejczyków na spotkania twarzą w twarz, dzielenie się i korzystanie z doświadczeń z różnych dziedzin życia – od edukacji kultury na gospodarce kończąc. Obecnie współpraca gmin bliźniaczych może prowadzić do realizacji konkretnych przedsięwzięć i projektów, takich jak np. zarządzanie gospodarką wodną, czy też współpraca w dziedzinie ulepszenia usług socjalnych, rozbudowy układów komunikacyjnych oraz sieci transportowych. W dziedzinie infrastruktury społecznej następuje tworzenie ośrodków kultury, ośrodków innowacji i technologii, ośrodków promocji oraz wspólnych programów oświatowych. Widoczne są także korzyści w dziedzinie ekologii i ochrony środowiska. Tworzone są systemy stacji monitoringowych, wspólne programy ochrony środowiska naturalnego oraz wspólne obszary chronione.¹⁹⁷ Jednak najczęściej największe korzyści odnajduje się w sferze kultury i edukacji, w tym szczególnie w kontaktach młodzieży. Podkreśla się również korzyści ze wspólnych inicjatyw sportowych i turystycznych. Nie sposób nie wspomnieć o profitach w postaci możliwości nauki języka obcego¹⁹⁸, poznawania innych kultur i podejmowania wspólnych przedsięwzięć artystycznych, sprzyjających integracji społecznej. Jeśli chodzi o edukację, organizowane są staże dla pracowników naukowych, stypendia dla studentów oraz wymiany międzyszkolne. Kontakty z partnerskimi gminami umożliwiają wymianę doświadczeń w zakresie nauczania, z kolei bezpośrednie kontakty młodych ludzi i wyjazdy do zaprzyjaźnionych gmin stwarzają możliwość wzajemnego poznania się oraz nawiązania kontaktów, również prywatnych.¹⁹⁹ W

¹⁹⁷ K. Jóskowiak, *Samorząd terytorialny w procesie integracji europejskiej. Polskie doświadczenia i wnioski na przyszłość*, Katowice 2008, s. 335.

¹⁹⁸ A. Skorupska, *op. cit.*, s. 33.

¹⁹⁹ K. Jóskowiak, *op. cit.*, s. 175.

wielu przypadkach współpraca jest też postrzegana jako forma promocji gminy. Wśród innych korzyści wymieniane są również pomoc materialna i finansowa. Zauważyć wypada, że uznanie prawa regionów do samodzielnego pełnienia przypisanych im funkcji i odgrywanie aktywnej roli w procesie integracji europejskiej nie może prowadzić do skomplikowania wspólnotowych procedur decyzyjnych, które już w tej chwili są wystarczająco zbiurokratyzowane. Dlatego niezbędne stają się mechanizmy zapobiegające takiej ewentualności oraz zapewniające efektywność funkcjonowania całego organizmu.²⁰⁰

We współpracy międzynarodowej gmin istotne korzyści wynikają również z wymiany doświadczeń pomiędzy organami samorządu. Wspólne szkolenia, staże oraz wymiany pracowników urzędów gmin pozwalają poznać sposoby funkcjonowania gmin i zarządzania nią w innych krajach. Partnerzy przy współpracy przekazują sobie również doświadczenia z dziedziny gospodarki komunalnej, pomocy społecznej oraz planowania przestrzennego. Niekiedy gminy opracowują nawet wspólne projekty. Wiele gmin rozwija również kontakty partnerskie w dziedzinie turystyki, sportu i rekreacji. W tej płaszczyźnie współpracy organizowane są zawody sportowe i wymiana sportowców. Współpraca obejmuje również rozwój bazy turystycznej oraz pomoc partnera zagranicznego podczas opracowywania koncepcji rozwoju gmin jako ośrodka turystycznego.

Związki partnerskie dają też korzyści gospodarcze. Współpraca władz lokalnych pobudza współpracę przedsiębiorstw oraz wymianę doświadczeń w sferze gospodarczej.²⁰¹ Co więcej, współpraca partnerska ciągle wykorzystywana jest do propagowania pokoju i zrozumienia między narodami. Współpraca między gminami jednoczy ludzi z całego świata. Ludzie nawiązują kontakty, poznają warunki życia i obyczaje innego kraju. Zbliżenie sprzyja przełamywaniu barier oraz obalaniu negatywnych stereotypów i uprzedzeń. Nawiązywanie bezpośrednich więzi integruje społeczeństwa i pomaga w lepszym, wzajemnym rozumieniu się. Współpraca międzynarodowa wiąże się też z pomocą materialną i finansową. Partnerzy

²⁰⁰ I. Pietrzyk, *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*, Warszawa 2002, s. 209.

²⁰¹ A. Skorupska, *op. cit.*, s. 34., K. Jóskowiak, *op. cit.*, s. 176.

zagraniczni nie rzadko przekazują lub finansują zakup wyposażenia dla szkół, szpitali, ośrodków pomocy społecznej oraz sprzętu dla służb ratowniczych i policji. Dofinansowanie dotyczy także remontów zabytków oraz przedsięwzięć kulturalnych. Utrzymywanie związków partnerskich umożliwia także otrzymywanie różnego rodzaju środków finansowych z różnych funduszy pozabudżetowych, zarówno krajowych, jak i zagranicznych. Możliwość skorzystania z zewnętrznych źródeł finansowych, między innymi z funduszy unijnych, stanowi czynnik stymulujący, gdyż współpraca z partnerem zagranicznym stanowi często warunek otrzymania wsparcia finansowego z Unii Europejskiej. Ponadto, współpracę w ramach związków partnerskich można zaliczyć do form integracji europejskiej na poziomie społeczności lokalnych. Angażuje ona zarówno działaczy samorządowych, urzędników z gmin, otoczenie społeczno-gospodarcze, jak i zwykłych obywateli. Dzięki różnego typu projektom uczą się oni współpracować na forum międzynarodowym, a w wypadku partnerstwa z gminami z krajów członkowskich UE poznają specyfikę funkcjonowania samorządu lokalnego w warunkach członkostwa państwa w Unii Europejskiej. Współpraca społeczności lokalnych poszczególnych krajów prowadzi do lepszego wzajemnego poznawania się, przełamywania obaw i negatywnych uprzedzeń oraz do efektywnej współpracy podczas rozwiązywania różnych, coraz częściej wspólnych problemów. Współpraca zagraniczna wymusza również zmiany w strukturze oraz funkcjonowaniu gminy i może czynić ją bardziej nowoczesną. Powoduje to m. in.: powołanie wydziałów lub specjalnych stanowisk do spraw współpracy z zagranicą, tworzenie stanowisk do spraw integracji europejskiej czy do spraw funduszy unijnych, większe umiędzynarodowienie gminy wskutek otwarcia się jej na współpracę i doksztalcanie się działaczy samorządowych oraz pracowników administracji oraz (dzięki poprawie stanu świadomości międzynarodowej) radnych i zwykłych mieszkańców.²⁰² Wzrost liczby kontaktów zagranicznych samorządów pokazuje, że współpraca przynosi korzyści i coraz więcej samorządów to dostrzega.

²⁰² K. Jóskowiak, *op. cit.*, s. 176-179.

TOURISM SUSTAINABLE DEVELOPMENT AS FACTOR OF LIFE QUALITY IMPROVING IN CITIES: LOGISTICAL APPROACH

Igor Smyrnov

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Kyiv, Ukraine

smyrnov_ig@ukr.net

Urban tourism nowadays is becoming more and more popular both in Ukraine and in the world. Urban tourism has its own peculiarities connected with the high concentration of tourists on the limited territory of cities, especially their central and historical parts. In connection with this, there is a problem of tourist load increasing on the resource base of tourism in cities, which can lead to life quality deterioration. To solve this problem is possible by using integrated logistical approach to the sustainable development of urban tourism. Attention to this problem in the scientific literature for the time being is insufficient [1; 2; 6], while in practical management of urban tourism development, this problem is already well-known and reflected in the development and adoption of relevant documents, for example, in city of Lviv, where the "Concept of Tourist Decentralization" was introduced recently [3; 4; 5]. The purpose of the research is to reveal the content, essence and features of complex logistical approach (strategy) to the sustainable development of urban tourism with the aim of life quality improvement on the example of Ukrainian cities.

Tourism is now one of the most dynamic sectors of regions and cities economy. The urgent problems in this regard include the task of ensuring the sustainable development of tourism industry in cities. This is especially true for the most popular destinations among tourists, i.e. metropolitan and historic cities, which attract significant tourist streams. The latter means tourist load increasing on the existing cities' resource base of tourism, as well as on the whole urban economy, population,

development, nature and in sum life quality there. In this context the task of tourism sustainable development and life quality improvement in cities requires the consolidation of efforts of various scientific and practical directions, among which the important place belongs to tourism logistics [1], that studies the flows phenomena in the tourism industry, highlighting the tourist traffic (flow of tourists) as the main stream, and financial, informational, commodity, personnel, material flows as servicing (additional) ones. The task of tourism logistics in the context of travel industry sustainable development is to regulate the main flow (i.e. tourist traffic), which would ensure the conservation of the tourism resource base in cities and in rural areas in order to further development of tourism activities. This problem is now quite noticeable not only in cities – the largest tourist centres of the world, but it is also acute in many cities of Ukraine. This concerns, first of all, Lviv, Kyiv, Odesa and other Ukrainian cities – popular tourist destinations. The problem of tourist overloading in Lviv and thus life quality deterioration is quite well-known recently, which was covered, in particular, in the author's publications [2, 195]. So, in our opinion, there is time for working out the complex logistical strategy of the tourism sustainable development in cities. This strategy, developed by the author, is based on two concepts. The first one is the concept of tourist decentralization, the second – the concept of reversible logistics. The first concept involves the need for an effective logistical organization of the city's tourist area (GLO CTA).

The main components of GLO CTA are:

- 1) geolistical identification of tourism resource base;
- 2) logistical planning of tourist flows;
- 3) logistical design of tourism infrastructure;
- 4) logistical design of supply chains for tourism infrastructure objects [2, 200].

The first component covers the geographical and logistical identification of city tourist resources. Geographical identification of tourism resource base means geospatial localization of tourist objects of interest. They act as "tourist magnets", which attract tourist flows to a certain city area. So significant territorial concentration of tourist resources (objects) causes the concentration and overlap of

tourist flows. These considerations should be taken into account when creating and placing new tourist objects (i.e. museums, monuments), which should not be "squeezed" to cities' central parts that are already overloaded with tourist objects. Consequently, instead of excessive spatial concentration of tourist objects in cities' downtowns, their territorial dispersion is recommended. Logistical identification of tourist resources means the calculation of the logistical potential of each tourist object, that is, the maximum possible tourist flow, which will not affect tourism sustainable development and tourist resources state. It should be distinguished between the concurrent number of tourists at the object, their number per day (taking into account the rotation coefficient), per month, per season, finally, per year. Geologistical identification is performed taking into account the division of tourist resources (objects) into: cultural-historical (monuments, museums, theatres, etc.), architectural (historical and contemporary), events (various activities of public-cultural-entertaining nature).

The second component is based on determining the size and structure of tourist flows and their corresponding needs, which can be divided into first-order needs (benches, garbage cans, bio-toilets, street food, currency exchange etc.) and second-order needs (souvenirs, informational and advertising materials, press, touristic goods etc.).

The third component involves logistical design of tourism infrastructure network to meet the needs of tourists, in particular, first order needs (tourist infrastructure objects like institutions of street food, currency exchange offices etc.), second-order needs (tourist infrastructure objects like souvenirs shops, press and informational materials booths, tourist goods stores etc.) and the relevant logistics and transport infrastructure to meet the needs of the infrastructural facilities of the first and second line, as well as collection and removal of waste.

The fourth component involves the logistic design of supply chains to provide needs of first and second-order tourism infrastructure with the logistics and transport components in their composition, taking into account the particularity of their location in the city and the needs for collection and removal of tourist waste.

These issues are very relevant for Kyiv, where the increased tourist load on the resource base of the city's tourism has already led to cases of physical destruction of some of the most visited tourist objects. This applies not only to the old buildings of Kiev, but also to those that have been recently restored. Such cases include not only Samson's fountain on Podil, but also a monument to Magdeburg Law, located on the Embankment Highway, not far from Postal Square. It is also known as the Monument of Baptism of Ancient (Kyiv) Rus' or the Lower Monument to St. Volodymyr. The 18-meter-long column with a round gilded dome and cross on pedestal of pavilion-chapel with arches was installed in the distant 1802 by the project of the first Kyiv chief architect A. Melensky. The monument was erected in honour of the return of Magdeburg Law to Kyiv, which gave the city government wider powers. They gave him another meaning – it also meant the holy place from which the baptism of city of Kyiv and whole Ancient Rus' began. The fate of the monument proved to be difficult, and its appearance changed periodically. So, in nineteenth century in the middle of the pedestal there was a well with "holy water", and later there was an octagonal fountain-bowl installed here. In the Soviet era, the chapel was closed, and the cross from its top was removed. The monument has been repeatedly brought to an emergency, so it has experienced several restorations. Thus, to the 1000th anniversary of the baptism of Kyiv Rus' in 1988 the cross was returned to the column, and an underground passage to the Dnieper-river was built nearby. Last time the global reconstruction of the monument was made – to the 1025th anniversary of the Baptism of Kyiv Rus' in 2013: monument became white, and in the middle of the pavilion a chapel and a fountain-bowl with a crane in the form of a "golden" cross were restored. Only 5 years have passed away and now we see an absolutely obscure picture: inside the pavilion is dirty, the fountain does not work, the crane is absent. In addition, the inscriptions left by the vandals are painted on the column and on the pedestal. Despite this, the monument still impresses with its beauty and grandeur. After visiting the monument to Magdeburg Law, tourists are advised to go down to the underground passageway. It also deserves attention. On the one side, above the entrance, a cross is depicted with inscription: "Here in 988, in the

confluence of the waves of the Dnieper-river and Pochayna-river Kyiv Rus' was Baptized" (some letters, however, already fell apart). On the other side of the passageway, from the side of the Dnieper, in the shallow niches in the wall there are two bas-reliefs – figures of John the Baptist and Kyiv Crown Prince Volodymyr the Great surrounded by angels. All this appeared in 2013. Interior of the passageway was the masterpiece in itself: on its walls students depicted fragments of the map of Kiev in the X-XIII centuries with Lyadsky Gate and Sofiyivsky Cathedral. But, unfortunately, wildness has won spirituality: now maps in the passageway are no longer there, and every millimeter of walls and even partially of the ceiling is filled with inscriptions made by "unknown artists", with most of inscriptions are frankly obscene. By the way, in 2014, another monument should appear at the site, as indicated on a sign near the bas-reliefs. There was even a competition announced and the best option was chosen – a wooden font on the water like a cross measuring 22.6 by 31.4 m. But the object never appeared.

As for Lviv, there are fewer such cases (perhaps, due to the quality of historical Austrian construction), but nevertheless they are also. There are many other problems in the city of Lviv, the main one now is the removal of rubbish. After the fire at Gribovychy landfill in the summer of 2016, Lviv did not know where to move out its waste, the volume of which naturally grew with the growth of tourists number. No wonder, that the tourist record of Lviv (2.6 million tourists in 2017 – the first place among the Ukraine cities) coincided with the "rubbish crisis" in this city.

So using of the second concept, i.e. reverse logistics aims to provide a comprehensive recycling of the total amount of urban waste, in particular, solid household (SHW). Generally speaking it's necessary to separate the actual municipal waste and one that is the result of the tourists stay. The proof that tourist waste occupies a significant share in the citywide waste volume is its peak increases particularly in cities central districts, after any holidays (at one third a minimum). For example, from the centre of Kiev after the final match of the Champions League on May 26, 2018 more than 212 tons of garbage were taken in just one day!

It should be noted that there is a certain specifics of the problem of garbage collection in the city, its removal and processing. Thus, garbage collection has its peculiarities depending on the distance of the district from the centre; the waste removal from the city can be carried out either to landfills, or to incineration and waste recycling plants; finally, the waste treatment at the waste processing enterprises means the location of the latter within or outside the city, as well as their belonging to specialized establishments or other industries such as pulp and paper (PPM) and card and paper mills (CPM), glass factories, etc. Knowledge of the pulp and paper and glass-making industries' geography can help in solving of the problem of waste removal from the city and garbage processing. For example near Lviv is located Zhydachiv PPM, and near Kyiv – the Obukhiv CPM and Gostomel' glass factory, which buy a significant part of raw materials (up to one third) abroad. And at that time both cities of Lviv and Kyiv have big problems with the removal and processing of solid household (including waste paper) and other (including glass bottles) types of waste.

Let's note that the tourist left behind a lot of waste, especially in the city center. It is the direct waste. In addition to it, there is indirect waste; it is a waste of hotels, restaurants, cafes, which in the centre of Lviv in recent years appeared a lot. This waste also requires efficient collection, removal and processing technologies – such possibility is provided by "reverse logistics". In Lviv, the need to place trash cans near each bench in the centre was taken into account (garbage cans were artistically designed and made by local craftsmen), but no ways were found for the removal of solid waste and its subsequent processing. Meanwhile, the daily amount of waste in the city of Lviv is 600 tons. It is possible to solve the garbage problem in Lviv on the basis of two approaches, i.e. transport and logistical. Until recently, the first approach was used in the city, which was to find transport intermediaries (companies), which were obliged (for a very decent payments) to find suitable landfills and take out urban waste from Lviv. But, as experience showed, when Lviv garbage got into almost all areas of Ukraine, it did not solve the problem of waste removal. And only recently the city leadership turned to a logistic approach, i.e. the use of "reverse"

logistics, when not only input streams to the city (including tourists, goods, raw materials, fuel etc.) were analyzed, but also city output streams were subject to analysis, among them waste streams. Logistical science and practice have developed proposals for efficient management of these flows and their deep processing at special enterprises (waste processing plants). Such enterprises can be built in relatively short time and the corresponding investments can be both international and internal. Such experience is represented by Kyiv, where the waste volume is 3000 tons per day, but their storage and processing is successfully carried out, firstly, at the landfill site near Pidhirtsi village; secondly, at the Bortnychy Aeration Station (BAS); and thirdly, at the incineration plant "Energy" in Darnitsa. Kyiv actively attracts international achievements and investments, so BAS is being modernized with the participation of Japanese companies, and in the city of Fastov near Kyiv, a plastic waste recycling plant was constructed with Chinese participation (accordingly, plastic picking points were opened in Kyiv). The next idea of the new technology of street waste control the Mayor of Kyiv V. Klychko brought from a business trip to Berlin. This is the installation of underground garbage cans, which will gradually replace the usual old-style containers for garbage. In such way, the old urns that are still "working" in the Ukraine capital and did not meet the needs of Kyiv residents and guests of the city will be replaced with new modern ones.

One more problematic aspect connected with a sharp increase in the number of tourists in Lviv is one that was warned by American experts who helped to develop The Tourist Concept of Lviv: as soon as tourism begins to develop dynamically, among the guests of the city there will appear those who came here for intimacy. A similar way was taken by many cities, which were relying on tourism. Annually, according to UNWTO, in the world more than 3 million people travels in order to receive sexual services, and the turnover of this "industry" is estimated at an amount of up to \$ 100 billion. Sex tourism develops mainly in poor countries, where rich tourists travel for the certain purposes [2, 241-250]. The popular Italian edition *La Repubblica* devoted an entire article to the modern sexual destinations of the world, among which, along with Thailand, Brazil, Cambodia, Cuba, Bangladesh, Colombia

and Bulgaria, Ukraine is also mentioned. And until recently, Ukrainian cities, where intim-tourism traditionally existed, as La Repubblica considers, were Odesa, Kyiv and Kharkiv. Lviv joined them relatively recently, although before the World War II it was a service city with hotels, restaurants, casinos. "It was then a kind of European Las Vegas" – says about pre-war Lviv the famous city restaurateur Andriy Hudo, co-founder of the Holding of Emotions “! FEST”. With the development of tourism and resort infrastructure, the city of Lviv is once again returning to the pre-war economic structure, and this fact is of concern to some Lviv residents. A. Khudo also notes that the flow of sex tourists to Lviv has sharply increased since the last devaluation of hryvnia, when the rest in Ukraine became accessible even to foreigners with modest revenues [3]. "Promotes" this process the rapid development of the city's tourist infrastructure in recent years with many luxury hotels, clubs and restaurants, as well as its geographical proximity to the EU countries, their visa-free regime with Ukraine, increasing diversity of flights to Lviv from many countries, including budget airlines. Under these conditions, in our opinion, the task of the authorities and representatives of the national and regional tourism industry is that Ukraine (and in particular its largest cities like Kyiv, Lviv, Odesa, Kharkiv etc.) has to be associated first of all with historical and architectural values, natural resources, gastronomy and culture.

So the dynamic development of urban tourism, which has recently been observed in Ukraine and in the world, raises a number of problems, among which one can note the tourist overload of cities, especially their central and historical parts; destruction many historical and architectural objects and monuments; increase in the amount of urban waste, including tourist one; cases of intimate tourism etc. All these problems are connected with the deterioration of life quality in cities. Solutions of most of these problems are possible on the base of the integrated logistical approach. So the approach, applied in the "Concept of Tourist Decentralization of the City of Lviv", should be extended to all other aspects of the city's tourism industry, including waste management, using the latest technologies and attracting national and international investments. This proposal applies not only to Kyiv and Lviv, but also to other cities

– significant tourist centres of Ukraine, namely, Kharkiv, Dnipro, Odesa etc. and the aim is to improve life quality level there.

References

1. Smyrnov I. G., Tourism Logistics: Text-book / I. G. Smyrnov. – K.: Znannia, 2009. – 444 p.
2. Smyrnov I. G. Marketing in Tourism: Text-book / I. G. Smyrnov. – K.: KNU named after Taras Shevchenko, 2016. – 251 p.
3. Each community has a tourism potential [Electronic resource]. – access mode: <http://decentralization.gov.ua/news/9242>.
4. Ivanova E. 50 shades of Lviv / E. Ivanova // Novoye vremia strany. – № 19. – May 24, 2018. – P. 38-41.
5. Tulchinskaya M. Beautiful country, but they love her not for this / M. Tullchinskaya // Correspondent. – 2018. – May 11, No. 9 (801). – P. 40-43.
6. Smyrnov I. G. Integrated logistic approach to the sustainable development of urban tourism / I. G. Smyrnov // Tourism and hospitality: state, problems, perspectives: mater. IV International scientific-practical conference. – Cherkasy: ChNU named after Bogdan Khmelnytsky / Publisher Tretyakov O. M., 2018. – P. 80-85.

SUBJECTIVE WELL-BEING IN THE SYSTEM OF VALUE ORIENTATIONS OF STUDENTS-PSYCHOLOGISTS

Halyna Svidenska¹, Diana Pashkova²

Donbas State Pedagogical University

Sloviansk, Ukraine.

¹svidenskag@gmail.com, ²di_finster@mail.ru

Happiness is one of the main themes of philosophical knowledge from the time of antiquity to the present days. The concept of happiness was perceived by ancient philosophers as absolute good. For this reason, the problem of happiness has been of great interest to many thinkers, has been widely developed and has had a large number of different, sometimes contradictory approaches. At present, happiness is accepted to be understood as man's complete satisfaction with his life, its conditions, its fullness which is achieved by disclosing the human possibilities. However, the question of how one can achieve happiness is still open and continues to cause a lot of controversy discussions [5, p. 22].

Only in 1973, for the first time in the subject index of the main references to the psychological publications a category of happiness appeared, and in 1974 – a category of subjective well-being. The trajectory of the development of psychological approaches to happiness is similar to the trajectory of the development of philosophical views on happiness in the previous millenniums. There can also be distinguished the objectivist approaches in terms of personal variables reflecting the level of psychological and social well-being, connecting happiness with the degree of realisation of human potential (C. Ryff, C. Keyes), subjectivist approaches that equate happiness with subjective sensations (Ed. Diener, D. G. Myers, M. Seligman), as well as a few works connecting the subjective experience of happiness with its existential grounds (R. A. Emmons, L. King [4, p. 78].

B. V. Zeiharnyk and B. S. Bratus consider that values play a leading role in the formation of the individual. Acquiring value is acquiring a person himself / herself. Value establishes the unity and self-identity of the individual, defines the main characteristics of the individual, his/her core, morality, morality [2, p. 28].

The concept of value is closely linked to the concept of “value orientation” [1, p. 23]. Value orientations are the most important element of the consciousness of the individual, in which moral, aesthetic, legal, political, ecological, economic, worldview knowledge, ideas and beliefs are reframed [3, p. 53]. As an element of the structure of the individual, they reflect his/her internal readiness for action to meet the needs and goals, give direction of its behaviour in all spheres of activity.

The value orientations are formed on the basis of higher social needs and their implementation takes place in the general social, socio-class conditions of activity. They are the constituent elements of consciousness, the part of its structure. In this regard, they obey the principle of the unity of consciousness and consciousness and activity formed by S. A. Rubinshtein [6, p. 130].

The specificity of value orientations lies in the fact that this category is most closely related to the behaviour of the subject, manages this process as a conscious action. The value orientations are a specially structured and hierarchical system of the value representations expressing the subjective attitude of the person towards the objective living conditions, which determine the acts and actions of the individual, and reflect and manifest themselves in practical behaviour. The value orientations are the core, the basic characteristic of the individual, the social property of the person [7, p. 23].

For psychology of personality and psychology in general, it is particularly significant that the experience of well-being is the most important component of the dominant mood of the individual. It is because of the mood the subjective well-being, as a particularly significant experience, has a permanent influence on various parameters of the mental state of man and, consequently, on the success of behaviour, productivity of activity, the effectiveness of interpersonal interaction, and many other aspects of the external and internal activity of the individual. In this constant

influence lies the regulatory role of the subjective well-being of the individual. The experiences of well-being (or ill-being) are influenced by various aspects of human existence, many features of the person's attitude towards themselves and the surrounding world are merged in it.

The subjective well-being of the person is a complex social and psychological entity, which includes the emotional, cognitive and connotative components, which are formed in the process of socio-psychological activity, in the system of real relations of the person to objects of the surrounding reality and are based on their socio-psychological settings, values, strategies of behaviour. The subjective well-being of the person is influenced by the internal (value and semantic personality formations, socio-psychological settings) and external (conditions of socialization) factors. The value orientations determine the features and nature of the relationship of the person with the surrounding reality and determine his/her behaviour. The value orientation, structure and dynamics of relations is a characteristic of the person that determines his/her worldview, life orientation, social behaviour, main trends of development.

The leading value-contest sphere, defining the degree of the subjective well-being of the person, is the sphere of the relationship of the person, material values, interpersonal activity.

The purpose of the research work is to determine the relationship between the value orientations and the state of the subjective well-being of a person.

The study was conducted on the basis of Donbas State Pedagogical University, 30 students took part in it. Accordingly, the data obtained from the study are applicable only to the age group of the young people. In the course of the study, the original group was divided into 2 subgroups, A and B in accordance with Zung Self-Rating Depression Scale. Group A included the students with a high level of mental well-being, while Group B received the control status.

On the two groups received, the techniques were conducted that could be used to identify the correlating factors, or their absence: the "technique for monitoring the socialisation of students" by I. Rozhkov, the "value orientations" by Motkov,

Ohneva, the “research of the system of life meanings” by Kotliakov, the “meaning life orientations” by Leontiev.

In the course of the experiment the psychological peculiarities of the phenomenon of the subjective well-being were revealed. It was found that 57%, with an average score of 38 points, has a high level of the subjective happiness. 33% of the surveyed, with an average score of 40.8 points, has a middle level of the subjective happiness. 13% of the surveyed, with an average score of 49 points, has a low level of the subjective happiness.

By analysing the concept of the value orientations and their impact on the general condition of man, it is proved that the main factors influencing the level of the subjective happiness are value orientations.

It can be said that lucky people are characterized by autonomy, social activity and, in general, socialisation at a high level. These are independent people who communicate a lot, do not imagine their lives without social contact.

The dominant system of vital senses in people with a high level of the subjective happiness (group A) is the existential, then status one. The least expressed senses are Communicative and Cognitive. Group A has quite high indexes according to the scales: goals in life (34.5), life process (33.8), result of life (26), locus of control “I” (25), locus of control “Life” (35), meaningfulness of life (14). They significantly overtake the other two groups.

This proves that epy people who belong to Group A have clear goals and intentions in life, see epy meaning in their lives, get the result. They accuse other circumstances in many events, or they are grateful to them. However, they do not forget that they themselves are the creators of their lives. In general, their life is quite meaningful.

Such people have a low level of conflictness between values and their implementation. This proves that these people do not have conflicts between their values and their implementation.

The empirical study has made it possible to analyse the results obtained. The most significant terminal value for the people surveyed is health (46%). 15% of

people in the first place puts the value of a happy family life. For 12% of people the main value is active life, 6% – cheerfulness and productive life, and 3% – beauty of nature, the presence of friends, knowledge, development and happiness of others.

In turn, the most significant instrumental value for the surveyed is cheerfulness (22%). 15% of people in the first place puts up education. 24% of people identifies independence and education as the main value, 12% – sensitivity, breadth of opinions and self-control, and 6% – accuracy, rationality, tolerance and efficiency in cases. It is found that the more people seek to be independent and cheerful, the more they have a positive self-esteem, the less they are inclined to make complaints about various anomalies, the more they are optimistic, sociable, confident in their abilities, they effectively act under the conditions of stress and are not susceptible to anxiety.

Most of the surveyed show moderate emotional comfort. The surveyed people do not experience serious emotional problems, they are quite confident, active, they successfully interact with others, adequately manage their behaviour.

Summarizing the above mentioned, it is possible to come to the conclusion that the values and meaningful life orientations, the awareness of life, social contacts and relations, and the consequence of this is the absence of conflicts between values and their implementation, they not only influence and / or are a component of the sense of psychological well-being, but and the fact that this phenomenon is not only a feeling or a state, but one of the criteria, characteristics of a healthy person, which, in its turn, is a product of upbringing.

The analysis of literature has shown that the problem of the subjective well-being remains little studied. The family notions of “happiness”, “life satisfaction”, “emotional well-being”, “psychological well-being”, and “optimism” are the related concepts used in modern works. However, the notion of “subjective well-being”, as M. V. Sokolova notes, “seems psychologically more accurate”. It is the subjective well-being which is that psychological phenomenon, which embodies the person’s desire for inner balance, comfort, a sense of satisfaction and happiness.

Література

1. Августін А. Сповідь / А. Августін. – М.: Республіка, 1992. – 516 с.
2. Алексеев В. Г. Ценностные ориентации личности и проблема их формирования / В. Г. Алексеев. – М., 1979. – С. 23.
3. Аргайл М. Психология счастья. 2-е изд / М. Аргайл. – М.: Феникс, 2003. – 234 с.
4. Волков Е. С. Зависимость ценностных ориентаций студентов от смены видов деятельности / Е. С. Волков. – М., 1981. – С. 322.
5. Дубко Е. Л. Идеал, справедливость, счастье / Е. Л. Дубко, В. А. Титов. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 135 с.
6. Зацепин В. И. Счастье как проблема социальной психологии / В. И. Зацепин. – М.: АСТ, 1999 – 223 с.
7. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 2009. – 185 с.

CELOWE POSTARZANIE PRODUKTÓW WYZWANIEM DLA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Katarzyna Wiktoria Syrytczyk

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

Opole, Polska

k.syrytczyk@poczta.wszia.opole.pl

Problem nierównowagi rozwoju gospodarczo-społeczno-ekologicznego wzbudza zainteresowanie zarówno naukowców, praktyków, jak i światowej opinii publicznej od lat sześćdziesiątych XX wieku. Obecnie w literaturze przedmiotu za dominującą koncepcję rozwoju uważany jest zrównoważony rozwój, oparty na trzech wymiarach obejmujących aspekty ekonomiczne, ekologiczne oraz społeczne.²⁰³ Zrównoważony rozwój to „rozwój zgodny z potrzebami obecnych pokoleń, nie umniejszający możliwości przyszłych pokoleń do zaspokajania swoich potrzeb”²⁰⁴. Jednym z celów zrównoważonego rozwoju, określonych w 2015 r. w dokumencie „Przekształcanie naszego świata: Agenda na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju – 2030”²⁰⁵, jest konieczność zapewnienia zrównoważonej konsumpcji oraz zrównoważonych wzorców produkcji.²⁰⁶ Według OECD istotnym problemem i wyzwaniem dla zrównoważonego społeczeństwa jest zmniejszenie ilości odpadów²⁰⁷, w szczególności odpadów elektrycznych. Ilość e-odpadów, w wyniku rosnącego rynku

²⁰³ A. Papużyński, *Filozofia zrównoważonego rozwoju jako subdyscyplina badań filozoficznych* [w:] *Problemy ekorozwoju: studia filozoficzno-socjologiczne*, Bydgoszcz 2007, vol. 2, Nr 2, s. 28.

²⁰⁴ Nasza Wspólna Przyszłość. Raport Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju, PWE, Warszawa 1991.

²⁰⁵ J. Ciechanowicz-McLean, *Prawo ochrony i zarządzania środowiskiem*, Difin, Warszawa 2015, s. 21.

²⁰⁶ Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, United Nations, A/RES/70/1;

<https://www.polskapomoc.gov.pl/Agenda,Zrownowazonego,Rozwoju,2030,2370.html> (dostęp: 28. 02. 2017 r.)

²⁰⁷ Organisation for Economic Co-operation and Development, *Greening Household Behaviour: the Role of Public Policy*, OECD Studies on Environmental Policy and Household Behaviour. OECD, 2011.

elektroniki oraz stosowania przez przedsiębiorstwa strategii postarzania produktów, rośnie trzy razy szybciej aniżeli inne rodzaje odpadów.²⁰⁸

Na poziomie deklaratywnym funkcjonowanie przedsiębiorstw często opiera się o uczciwość, dbałość o jakość produktów i usług, przestrzeganie zasad zrównoważonego rozwoju oraz społecznej odpowiedzialności. Obserwacja praktyki gospodarczej wskazuje jednak, że część z tych przedsiębiorstw, w tajemnicy przed klientami, na etapie projektowania produktów chętniej stosuje strategię obniżania wartości dla klientów w sposób, który jest dla nich trudny do identyfikacji w momencie zakupu produktu. Może to być powodowane presją związaną z rosnącymi wymaganiami klientów, koniecznością uzyskiwania przez przedsiębiorstwa wyników finansowych wymaganych przez właścicieli, dążeniem producentów do odnawiania popytu na produkty oraz konkurencją ze strony rynku dóbr używanych. Jedną z takich popularnych, ale i kontrowersyjnych praktyk jest celowe postarzanie produktów(plannedobsolescence).²⁰⁹

Planowane postarzanie produktu jest strategią biznesową, w której postarzanie produktu jest zaplanowane i wbudowane w jego koncepcję. Celem takich działań jest doprowadzenie do sytuacji, aby w przyszłości konsument poczuł potrzebę zakupu nowych produktów i usług, które producent wprowadzi na rynek jako zamienniki starych.²¹⁰ Celowym postarzaniem produktu można nazwać zastosowanie rozwiązań skracających cykl wykorzystania produktu przez klienta.²¹¹ Metody, które wspomagają strategię planowanego ograniczania trwałości wyrobów stosowane są również w usługach serwisowych: brak możliwości naprawczych produktu poza autoryzowanym serwisem przez konieczność zastosowania specjalistycznych narzędzi; drogie części zamienne składające się z dużych modułów; częste zmiany

²⁰⁸ C. P. Baldé, F. Wang, R. Kuehr, J. Huisman, The global e-waste monitor 2014, Quantities, flows and resources, United Nations University, IAS – SCYCLE, Germany, 2015.

²⁰⁹ G. Slade, Made to Break: Technology and Obsolescence in America, Harvard University Press, Boston, 2006.

²¹⁰ T. Hindle, Guide to Management Ideas & Gurus, 2008, s. 147-148, za: G. Slade, Made to Break: Technology and Obsolescence in America, Harvard University Press, Boston, MA, 2006.

²¹¹ J. Bulow, An economic theory of planned obsolescence, „The Quarterly Journal of Economics”, 1986, vol. 101, is. 4, s. 729-749.

podzespołów wyrobów.²¹² Do podstawowych grup technik planowego postarzania produktów można zaliczyć:²¹³

1. techniczne – polegające na wprowadzeniu do produktu elementów zaprogramowanych na określony okres trwałości,

2. stylistyczne – postarzanie uwidocznione jest w projektowaniu produktów zgodnie z przemijającą modą,

3. ekonomiczne – postarzanie ma miejsce w sytuacji gdy dla konsumenta bardziej korzystne jest nabycie nowego produktu ponieważ koszty korzystania z dotychczasowego produktu rosną w sposób nieuzasadniony,

4. prawne – postarzanie polega na stosowaniu lobbingu na rzecz wprowadzenia rozwiązań prawnych utrudniających lub uniemożliwiających korzystanie z dotychczasowych produktów i konieczność zakupu nowych.

Sytuacja na rynku może stać się uciążliwa dla konsumentów, jeśli różni producenci uzgodnią wspólną politykę co do trwałości wyrobów. W takim przypadku zysk producentów będzie pewny, a nie będą musieli oni ponosić ryzyka prowadzenia ostrej jakościowej walki konkurencyjnej.²¹⁴ Z punktu widzenia klientów planowane postarzanie jest ekonomicznie niekorzystne: zwiększa koszty posiadania produktu, skłania klientów do częstszych zakupów, zwiększają się także koszty utylizacji produktów. Dla użytkownika obniżona trwałość wyrobu postrzegana jest jako niższa jego jakość.

W literaturze nie brak jednak analizy korzyści ekonomicznych, jakie niesie ze sobą skracanie cykli życia produktów.²¹⁵ Wymienia się tu sprzyjanie postępowi technologicznemu; realizowanie konsumenckiej chęci posiadania nowych produktów; zaspokajanie rosnących potrzeb klientów.

²¹² A. Hamrol, Z. Najlepszy, Za i przeciw planowanemu ograniczaniu trwałości wyrobów, „Inżynieria Maszyn”, R. 18, z. 1, 2013, s. 124.

²¹³ N. Maycroft, Consumption, Planned Obsolescence and Waste, University of Lincoln, <http://eprints.lincoln.ac.uk/2062/1/Obsolescence.pdf>, (dostęp: 26. 05. 2017), s. 16; M. Łada, Rachunek celowego postarzania produktów, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 398, Wrocław 2015, s. 300.

²¹⁴ A. Hamrol, Z. Najlepszy, Za i przeciw..., op. cit., s. 123.

²¹⁵ Ibidem, s. 125.

Postarzanie produktu wpływa negatywnie na środowisko naturalne, przyczynia się do marnotrawstwa zasobów. Krótsza, droższa, pochłaniająca energię i surowce eksploatacja produktów, powodującą zbyt dużą ilość odpadów doprowadza do degradacji środowiska naturalnego. Tym samym postarzanie produktu stoi w sprzeczności z ideą zrównoważonego rozwoju i społecznie odpowiedzialnego biznesu.

Bibliografia

1. Baldé C. P., Wang F., Kuehr R., Huisman J., The global e-waste monitor 2014, Quantities, flows and resources, United Nations University, IAS – SCYCLE, Germany, 2015.
2. Bulow J., An economic theory of planned obsolescence, „The Quarterly Journal of Economics”, 1986, vol. 101, is. 4., s. 729-749.
3. Ciechanowicz-McLean J., Prawo ochrony i zarządzania środowiskiem, Difin, Warszawa 2015.
4. Hamrol A., Najlepszy Z., Za i przeciw planowanemu ograniczaniu trwałości wyrobów, „Inżynieria Maszyn”, R. 18, z. 1, 2013.
5. Hindle T., Guide to Management Ideas & Gurus, 2008, s. 147-148, za: G. Slade, Made to Break: Technology and Obsolescence in America, Harvard University Press, Boston, MA, 2006.
6. Łada M., Rachunek celowego postarzania produktów, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 398, Wrocław 2015.
7. Maycroft N., Consumption, Planned Obsolescence and Waste, University of Lincoln, <http://eprints.lincoln.ac.uk/2062/1/Obsolescence.pdf>, (dostęp: 26. 05. 2017).
8. Nasza Wspólna Przyszłość. Raport Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju, PWE, Warszawa 1991.
9. Organisation for Economic Co-operation and Development, Greening Household Behaviour: the Role of Public Policy, OECD Studies on Environmental Policy and Household Behaviour. OECD, 2011.

10. Papużyński A., Filozofia zrównoważonego rozwoju jako subdyscyplina badań filozoficznych [w:] Problemy ekorozwoju: studia filozoficzno-socjologiczne, Bydgoszcz 2007, vol. 2, Nr 2.
11. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, United Nations, A/RES/70/1;
<https://www.polskapomoc.gov.pl/Agenda,Zrownowazonego,Rozwoju,2030,2370.html>
(dostęp: 28. 02. 2017 r.)
12. Slade G., Made to Break: Technology and Obsolescence in America, Harvard University Press, Boston, 2006.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ НАГРУЗКИ В СЛОВАКИИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА КАЧЕСТВО ЖИЗНИ

Татьяна Зубро²¹⁶

Экономический университет в Братиславе

Братислава, Словакия

tetyana.zubro@euba.sk

В рамках экологической проблематики в Словакии одним из важных аспектов является изучение вопроса экологических нагрузок, их определение, создания эффективной законодательной базы, а также мониторинг существующих экологических нагрузок и их фиксирование в регистрационно-информационной системе. Этими вопросами в стране начали заниматься с 2000-ых годов. После вступления Словакии в Европейский Союз государство активизировало работу в проблематике экологических нагрузок, которые представляют потенциальную опасность для окружающей среды и качества жизни человека.

Законодательство страны определяет экологическую нагрузку как загрязнение территории, вызванное деятельностью человека, что представляет собой серьезный риск для здоровья человека или каменистой среды, грунтовых вод и почвы, за исключением экологического ущерба. Речь идет о широком спектре территорий, загрязненных промышленной, военной, горнодобывающей, транспортной и сельскохозяйственной деятельностью, а также загрязненных территорий, связанных с неправильным обращением с мусором и отходами производства. [1]

²¹⁶ Эта работа создана в рамках проекта EDGE, который получил финансирование по Программе исследований и инноваций "Горизонт 2020" Европейского Союза по договору - гранту № 692413.

По данным Министерства по охране окружающей среды Словацкой Республики в стране на начало 2018 года насчитывалось 1758 участков с экологической нагрузкой, из которых 139 были определены как экологические нагрузки с наивысшим приоритетом решения [2]. Все эти территории, где произошли длительные скрытые и неконтролируемые утечки опасных веществ в отдельные компоненты окружающей среды, по-прежнему представляют серьезную опасность для качества жизни человека. Эти территории разделены на регистры в зависимости от уровня приоритета для устранения загрязнения. Для этого в Словакии была создана специальная Информационная система экологических нагрузок, доступная в режиме онлайн. [3]

Экологические нагрузки оказывают прямое влияние на качество жизни людей в конкретном регионе. Поэтому одной из главных задач органов власти в связи с экологическими нагрузками является улучшение качества жизни людей, которые проживают вблизи территорий, определенных как загрязненные. Целью такой деятельности является минимизация неблагоприятного воздействия нагрузок на окружающую среду и здоровье населения путем очищения и ликвидации уже возникших старых экологических нагрузок, как и недопущение возникновения новых. В течение 2006-2008 годов Словацкое агентство по охране окружающей среды (SAŽP) провело систематическую идентификацию экологических нагрузок в Словакии. 21 октября 2011 года был принят Закон № 409/2011 о некоторых мерах в области экологической нагрузки и о внесении поправок в некоторые законы, который вступил в силу 1 января 2012 года. [4] Этот документ лег в основу процесса решения проблемы экологических нагрузок и устранения загрязнения окружающей среды в Словакии, а также внедрил новые условия для систематического устранения экологических нагрузок. Словацкое правительство своим постановлением в 2010 году также приняло стратегическую Государственную программу по устранению экологических нагрузок на 2010-2015 годы. В рамках Государственной программы по устранению экологических нагрузок на 2010-2015 годы финансовые расходы

составили более 144 млн. евро, из которых более 71 млн. евро были потрачены на очищение зон промышленных объектов и загрязненных территорий.

В 2015 году правительство Словакии утвердило новую Государственную программу по устранению экологических нагрузок на 2016-2021 годы, которая определяет дальнейшее развитие этого направления. В соответствии с этой программой к 2021 году планируется потратить 210 млн. евро на исследование, мониторинг, устранение и другие виды деятельности, связанные с экологическими нагрузками. Финансирование планируется в частности и из европейских фондов. Из вышеуказанной общей суммы будет направлено 170 млн. евро на устранение экологических нагрузок и оздоровление территорий. В настоящее время самым крупным проектом является очищение полигона в одной из городских частей столицы Словакии Братиславы, стоимость которого составляет около 30 млн. евро. [2]

В рамках реализации целей, сформулированных в Государственных программах по устранению экологических нагрузок в Словакии проводится мониторинг и выявляются потенциальные экологические нагрузки. Они в дальнейшем могут быть переквалифицированы на подтвержденную экологическую нагрузку на основе исследования, в котором основным критерием является классификация рисков. Порядок реализации очистки загрязненных территорий также зависит от анализа риска, который не всегда возможно легко оценить. Следующим важным фактором, определяющим порядок устранения экологической нагрузки, является готовность конкретного проекта и способность организации ответственной за устранение, произвести все необходимые работы.

Одним из основных принципов Государственной программы по устранению экологических нагрузок в Словакии должен быть принцип «загрязнитель платит». Но поскольку многие старые экологические нагрузки возникли более 10 лет назад, то юридического лица, ответственного за возникновение загрязнения, или его правопреемника больше не существует, или же его

невозможно установить. Поэтому чаще всего именно государство берет на себя расходы, связанные с устранением экологических нагрузок.

Следует отметить, что в многих европейских государствах, по оценкам около 35% расходов на очищение загрязненных территорий поступает из государственного сектора. Что касается Словакии, то установить какой процент расходов идет из государственного сектора и какой из частного пока что сложно. Это связано с тем, что процедуры определения ответственного за загрязнение территории были проведены только на некоторых участках, а государство только в 2015 году начало очищать первые участки с экологическими нагрузками, используя финансовые средства из государственного бюджета.

Если речь идет о крупных субъектах экономической деятельности, то для них обязательство устранять экологические нагрузки возникает из закона. И если определено юридическое или физическое лицо, ответственное за возникновение загрязнения промышленной, военной, горнодобывающей, транспортной и сельскохозяйственной деятельностью, то оно обязано устранить загрязнение. Но следует отметить, что в Словакии текущее положение дел показывает, что действующее в стране законодательство все же не оказывает достаточного давления на тех, кто несет ответственность за экологическую нагрузку, и что очень часто ответственное лицо невозможно установить. Поэтому необходимо дальнейшее совершенствование законодательства. В частности, исходя из Директив ЕС Словакия примет поправку к закону об экологической нагрузке, согласно которой государство будет иметь право претендовать на разницу в цене земли до и после устранения загрязнения, которое государство провело на частной территории.

Экологические нагрузки ухудшают качество жизни людей в конкретном регионе и в каждой стране. Поэтому Европейский Союз активно продвигает новые правовые документы и программы, которые должны реализовывать страны-члены ЕС. Если не устранять старые экологические нагрузки, не выявлять новые, и не наказывать лиц, ответственных за возникновение

загрязнений, то ситуация будет резко ухудшаться. Словакии в последние годы активно борется с экологическими нагрузками, используя возможности, которые ей предоставляет членство в ЕС.

Литература

1. Enviroportál. *def.* // Informačný portál rezortu MŽP SR. – 2018. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<https://www.enviroportal.sk/environmentalne-temy/environmentalne-zataze>.
2. Strednodobé hodnotenie environmentálnej výkonnosti Slovenskej republiky. – 2017. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
https://www.minzp.sk/files/omv/strednodobe-hodnotenie-env-vykonnosti-sr-2017-rev_clean.pdf.
3. Informačný systém environmentálnych záťaží. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://envirozataze.enviroportal.sk>.
4. Zákon č. 409/2011 o niektorých opatreniach na úseku environmentálnej záťaže a o zmene a doplnení niektorých zákonov. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.minzp.sk/files/sekcia-geologie-prirodných-zdrojov/409_2011.pdf.

ПРОЯВИ ЕМОЦІЙНОГО КОМПОНЕНТУ ВИВЧЕНОЇ БЕЗПОРАДНОСТІ ТА ЇЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З ДЕСТРУКТИВНИМИ УСТАНОВКАМИ ОСОБИСТОСТІ

Юлія Ільїна¹, Валерія Горишнова²

Національний університет цивільного захисту України

Харків, Україна

¹julija.illina@gmail.com, ²0632180725th@gmail.com

Багаторічне виконання однієї й тієї ж професійної діяльності призводить до появи професійної втоми, можливої втрати професійних умінь і навичок, зниження працездатності, що, в свою чергу, призводить до деструкції працівника як особистості. Проблема деструкцій взагалі і професійних деструкцій зокрема в різних аспектах розглядалася вченими на різних рівнях функціонування суб'єкта діяльності. У сучасній психологічній літературі для характеристики впливу професійної діяльності на особистість фахівця використовуються висловлювання – «деструктивна установка» «деформація особистості», «вивчена безпорадність» (А. А. Деркач, А. К. Маркова). Установка – це прояв несвідомої готовності людини до певної реакції, дії, вчинку. Вона може забезпечувати стійкість до різноманітних впливів навколишнього середовища. У науковій літературі виділяють такі види установок: конструктивні установки – це ті, які допомагають правильно і гармонійно взаємодіяти з навколишньою дійсністю, адекватно реагувати на різні прояви життя; деструктивні установки – це ті, які спотворюють сприйняття реальності людиною, не дозволяють їй адекватно взаємодіяти з реальністю; девіантна установка – готовність (схильність) до реалізації відхиляється (А. М. Орел); соціальна установка – це якесь усталене переконання, погляд на світ, себе самого або іншої людини. Соціальна

установка "просякнута" емоціями. Емоційно насичена соціальна установка забезпечує стійку схильність людини до однозначної реакції і обумовлює тональність відносин.

Деструкція – руйнування, порушення нормальної структури чого-небудь. Е. Ф. Зеєр під професійними деструкціями розуміє «поступово накопичувальні системи діяльності й особистості, що склалися, які негативно позначаються на продуктивності праці й взаємодії з іншими учасниками цього процесу, а також на розвитку самої особистості». Професійна деструкція – це зміни структури діяльності і особистості, які негативно позначаються на продуктивності праці і взаємодії з іншими учасниками цього процесу. Відзначається, що на певній стадії професіоналізації в багатьох видах професій відбувається розвиток професійних деструкцій (Е. Ф. Зеєр, Л. М. Мітіна).

А. К. Маркова виділяє основні тенденції розвитку професійних деструкцій: відставання, уповільнення професійного розвитку порівняно з віковими та соціальними нормами; несформованість професійної діяльності (працівник як би «застряє» у своєму розвитку); дезінтеграція професійного розвитку, розпад професійної свідомості і як наслідок – нереалістичні цілі, помилкові сенси праці, професійні конфлікти; низька професійна мобільність, невміння пристосуватися до нових умов праці та дезадаптація; неузгодженість окремих ланок професійного розвитку, коли одна сфера як би забігає вперед, а інша відстає (наприклад, мотивація до професійної праці є, але заважає відсутність цілісної професійної свідомості) [3].

До професійних деструкцій відносяться: професійні деформації, вивчена безпорадність, професійна відчуженість, консервація професійного досвіду працівника.

Вивчена безпорадність – це порушення мотивації в результаті пережитої суб'єктом непідконтрольності ситуації, тобто, незалежності результату від прикладених зусиль («скільки не намагайся, все одно без толку»). Деструктивні зміни проявляються у вивченій безпорадності, яка характеризується відмовою

від активних професійних дій, професійною пасивністю, байдужістю і професійному відчуженні, тобто втраті ідентичності з професійною роллю.

Вивчена безпорадність є проявом певного порушення мотивації, з проявом й у деструктивній формі. Деструктивна мотивація (демотивація) – це процес взаємодії співробітника і навколишнього його середовища, в ході якого людська енергія перетворюється в таку поведінку, яка суперечить цілям, цінностям і планам організації. Деструктивна мотивація має наступні характеристики. По-перше, відбувається спонукання працівника до поведінки, що перешкоджає досягненню організаційних цілей. По-друге, деструктивна мотивація спонукає працівників до поведінки, що сприяє досягненню особистих цілей, що вступають в конфлікт з цілями і завданнями організації. По-третє (як наслідок), деструктивна мотивація носить неформальний, потайний характер і найчастіше є результатом дії ситуаційних чинників.

Мотиваційний дефіцит проявляється в тому, що індивід перестає робити спроби будь-яким чином втрутитися в ситуацію. Когнітивний дефіцит проявляється в тому, що індивіду важко винести осмислений досвід з цієї ситуації. Емоційний дефіцит проявляється в пригніченому, апатичному і нерідко депресивному стані, після того, як індивід був переконаний, що його зусилля безглузді. Також емоційний дефіцит може проявлятися у індивіда у вигляді підвищення тривожності (ситуативної, особистісної).

Вивчена безпорадність – це стан, що виникає у людини після досить тривалого аверсивного впливу, уникнути якого не вдається. Вивчена безпорадність розглядається як зниження рівня активності, відсутність ініціативи, уникнення пов'язаних з невдачею ситуацій. Її основною характеристикою є тенденція до її генералізації: зароджуючись у межах однієї конкретної ситуації, вона, як правило, поширюється на багато інших, так що суб'єкт перестає намагатися вирішити навіть неважкі для нього завдання. Ступінь генералізації залежить від минулого досвіду і психологічних установок суб'єкта.

Метою нашого дослідження було вивчення деструктивних установок, що впливають на емоційний компонент вивченої безпорадності. Воно проводилось нами з 2-ма групами по 30 осіб: рятувальниками Головних управлінь в Харківській та Полтавській областях з різним стажем роботи. Стаж I групи становить до 5 років, стаж II групи – до 10 років. Нами були використані психодіагностичні та математично – статистичні методи та методики: «Виявлення деструктивних установок в міжособистісних відносинах (Бойка В. В.)», «Діагностика тривожності (Спілбергера-Ханіна)».

Професія рятувальника є однією з найактуальніших для нашого часу. Робота рятувальників відноситься до числа професій підвищеного ризику і характеризується високим рівнем професійного стресу. Стресогенність діяльності рятувальника забезпечується великим впливом психотравмуючих чинників. Однією із найважливіших якостей, притаманним усім фахівцям, що виконують небезпечну і відповідальну роботу, є психологічна стійкість особистості. Під психологічною стійкістю ми розуміємо поєднання єдності, постійності особистості і її мінливості, розвитку.

Таблиця 1. Розподіл показників прояву деструктивних установок респондентів в залежності від стажу роботи.

Шкали	Група			
	До 5 років		Більше 5 років	
	Max	$X \pm \sigma$	max	$X \pm \sigma$
Завуальована жорстокість	20	$11,5 \pm 3,1$	20	$9,8 \pm 2,1$
Відкрита жорстокість	40	$13,4 \pm 7,5$	40	$13,9 \pm 6,9$
Обґрунтований негативізм	5	$2,2 \pm 1,5$	5	$2,26 \pm 1,52$
Буркотіння	10	$4,5 \pm 2,5$	10	$3,9 \pm 2,7$
Негативний особистий досвід спілкування	20	$11,3 \pm 4,6$	20	$7,8 \pm 3,62$

З даних таблиці ми бачимо, що результати дослідження, яке спрямоване на визначення ступеню вираженості негативних тенденцій, відрізняються у фахівців з різним стажем.

Згідно нашого припущення тривожність може змінюватись під впливом деструктивних установок. Ми вивчили ситуативну й особистісну тривожність рятувальників.

Виражена тривога проявляється як важке невизначене відчуття «занепокоєння», «тремтіння», «кипіння», «бурління» у різних частинах тіла, частіше в грудях, і часто супроводжується різними сомато-вегетативними розладами (тахікардією, пітливістю, почастищенням сечовипускання, шкірною сверблячкою й т. ін.). Тривога не має чіткого й конкретного приводу для свого виникнення. Це імовірніше переживання невдачі («а раптом...»). Тривога у працівників ДСНС може зумовлювати стрес, погане самопочуття, порушення поведінки і спотворення розвитку певних його психологічних особливостей. Особистості, які відносяться до категорії високотривожних, схильні сприймати загрозу своїй самооцінці й життєдіяльності у великому діапазоні ситуацій і реагувати досить напружено вираженим станом тривожності.

Стан тривоги, або ситуативна тривожність, виникає як реакція людини на різні, найчастіше соціально-психологічні стресори (сприйняття несприятливого до себе ставлення, очікування негативної оцінки або агресивної реакції, загроза самоповазі, престижу). Ситуативна тривожність може виникати у кожної людини напередодні можливих неприємностей і життєвих ускладнень. Цей стан не тільки цілком нормальний, але і виконує позитивну роль. Він виступає своєрідним мобілізуючим механізмом, що дозволяє людині, зокрема рятувальнику, серйозно і відповідально підійти до вирішення проблем.

Особистісна ж тривожність, як риса або властивість, дає уявлення про індивідуальні відмінності в реагуванні на дію стресорів різної спрямованості.

Результати за шкалами тривожність свідчать про те, що більшість рятувальників, які відносяться до I групи респондентів (стаж яких становить до 5 років) мають високий рівень показників як за шкалою особистісної тривожності, так і ситуативної і становлять 48,1 та 48 бали, у відсотках, відповідно, це становить 83,33% та 73,33%. Висока тривожність даної групи може бути пов'язана з наявністю невротичного конфлікту та емоційними

зривами. Низький рівень ситуативної та особистісної тривожності відсутній у фахівців зі стажем до 5 років. Показники II групи (стаж яких становить від 5 до 10 років), за шкалою ситуативної тривожності, свідчать про те, що високий рівень притаманний 13,33% респондентів. Даний рівень тривожності у рятувальників може виступати своєрідним мобілізуючим механізмом, що дозволяє людині, зокрема даному фахівцю, серйозно і відповідально підійти до вирішення проблем. 80% працівників мають помірний рівень особистісної тривожності у даній групі, тобто вони адекватно оцінюють себе та свої можливості.

Нами за результатами дослідження було виявлено й досліджувані з низьким рівнем (3,33%) зі стажем від 5 до 10 років. Це не несе в собі ознак загрози, а є проявами адаптивності.

Отже, ми виявили, що фахівці зі стажем до 5 років є більш закритими, тривожними, амбіційними, схильними робити не обґрунтовані узагальнення негативних фактів у роботі з колегами, частіше виражають заперечливі судження та роблять негативні висновки. Проте, рятувальники, стаж яких становить від 5 до 10 років є менш тривожними, вони схильні робити позитивні судження про колег та використовувати позитивний досвід роботи з ними.

Згідно нашого припущення прояви тривожності пов'язані з деструктивними установками.

Аналізуючи показники взаємозв'язку між проявом деструктивних установок та видами тривожності у рятувальників з різним стажем роботи, ми виявили його існування на різних рівнях статистичної значущості. Звернемо увагу, що виявлений достовірний взаємозв'язок на високому рівні статистичної значущості між шкалами: завуальованої жорстокості та особистісної тривожності (0,513), а також між шкалами негативного досвіду спілкування та особистісною тривожністю (0,356). Шкала негативного особистого досвіду спілкування з оточуючими, показує, якою мірою пощастило в житті з партнерами по спільній діяльності. Ці деструкти вказують наскільки

змінюється ставлення до оточуючих під впливом тривожності, професійної деформації та різних соціальних чинників, котрі мають вплив на рятувальників.

Таким чином, ми виявили, що емоційний компонент вивченої безпорадності взаємопов'язаний з деструктивними установками особистості, у нашому випадку емоційний дефіцит проявлявся у індивіда у вигляді ситуативної та особистісної тривожності.

Література

1. Зеер Э. Ф. Психология профессий. – М.: Академический проект, 2005. – 336 с.
2. Ільїна Ю. Ю. Особливості професійних деструктивних установок рятувальників на різних етапах професіоналізації // Збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції «Дослідження різних напрямків розвитку психології та педагогіки» (16-17 червня 2017 р., м. Одеса). – Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2017. С. 6-10.
3. Маркова А. К. Психология профессионализма. – М., Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. 306 с.

ПРОБЛЕМА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Світлана Іноземцева

Харківський національний педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди

Харків, Україна

SVS1709@rambler.ru

Здоров'я нації та кожного індивіда нерозривно пов'язане із якістю життя. Взагалі, поняття «якість життя» визначається порівнянням фактичного рівня задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини із базовим. Крім того, поняття якості життя включає в себе як об'єктивні, так і суб'єктивні критерії, що характеризують фізичний, психічний і соціальний добробут особистості. Сукупність цих критеріїв становить здоров'я, яке є інтегральним показником якості життя. Об'єктивний підхід до визначення якості життя полягає у нормативних та статистичних характеристиках, суб'єктивний – пов'язаний з тим, що потреби й інтереси конкретної людини індивідуальні.

Термін "якість життя" виникає на початку 70-х років минулого століття у німецьких суспільних науках. Шведські вчені включали у це поняття об'єктивні умови життя, такі як рівень освіти, доходів, житлові умови, стан здоров'я, а також стосунки у сім'ї. Американські фахівці вирішили піти іншим шляхом, а саме дати визначення цьому терміну крізь призму суб'єктивного сприйняття життя, тобто наскільки людина (та суспільство) є щасливими та задоволеними.

Сьогодні науковці визначають такі показники якості життя особистості взагалі та людей з особливими потребами, зокрема, як:

- здоров'я людей – тривалість життя, рівень смертності, тривалість і тяжкість захворювань, фізичні і розумові здібності людей, їх самопочуття;

- харчування – регулярність харчування, його склад та якість;
- освіта – доступність, тривалість і рівень навчання; ступінь оволодіння науковими знаннями, художній і моральний рівні навчальної літератури, доступність бібліотек, телебачення, музеїв та інших закладів культури та інформаційних джерел;
- рівень працевлаштування – свобода вибору професії, умови і характер праці, відповідність особистим нахилам і здібностям людей з особливими потребами;
- житлові умови – площа і облаштування житла, зручність і благоустрій навколишнього середовища;
- соціальне забезпечення – соціальну рівність, гарантія зайнятості, забезпечення старості, тимчасової непрацездатності, відповідні показники пенсій, дотацій тощо;
- одяг – якість, можливість вибору, доступність;
- відпочинок і вільний час – його тривалість, доступність різних установ для відпочинку і спорту, туризму, екскурсій, подорожей;
- права людини – можливості реалізації прав людини, забезпечення безпеки.

За рейтингом журналу «Newsweek» щодо рівня якості життя, опублікованому у серпні 2010, Україна серед 100 найкращих країн світу посідає 49 місце, випереджаючи Росію (51 місце) та Білорусь (56 місце).

На сучасному етапі розвитку цивілізації проблема підвищення якості життя набуває вагомого значення у всьому світі. Влада Української держави робить і надалі робитиме все можливе для підтримки членів нашої громади з особливими потребами. Так, представники закладів соціальної сфери забезпечують нарахування таким категоріям громадян соціальних виплат, а саме: надбавки на догляд за дитиною-інвалідом, пільгової пенсії людям з обмеженими можливостями, соціальне забезпечення окремих категорій осіб, безоплатне забезпечення осіб із функціональними обмеженнями засобами реабілітації й путівками на оздоровлення тощо.

Певні зміни відбуваються в освітній політиці, а саме: уряд приділяє значну увагу питанням забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими потребами та створення їм комфортних умов для навчання.

У теорії та практиці сучасної освіти існують два основні підходи подолання у дітей труднощів, які виникають під час навчання. З одного боку, це створення спеціальних груп, класів компенсуючого навчання в умовах звичайних навчальних закладів, з іншого, – включення дитини з порушеннями розвитку до освітнього середовища звичайної групи, класу, але за умов створення для неї відповідних, адекватних її можливостям умов отримання освіти. Вивчення та узагальнення науково-педагогічних джерел свідчить про те, що активний розвиток інтегрованої загальнодоступної системи середньої, професійної та вищої освіти став реальною ознакою євроінтеграційного поступу України. Така система передбачає різноманітні форми спільного навчання та виховання дітей з особливими потребами та їх здорових однолітків.

Доцільно звернути увагу на те, що унікальний досвід організації навчально-виховного процесу молоді з інвалідністю в інтегрованих студентських групах, в умовах дистанційного навчання накопичено у Відкритому міжнародному університеті розвитку людини "Україна" та у 26 його філіях у всіх регіонах країни, де навчається близько 2 тисяч студентів. Широкий спектр спеціальностей надає інвалідам можливість самовизначення і самореалізації в залежності від індивідуальних здібностей.

Іntenсивно запроваджуються інноваційні форми навчання й виховання дітей-інвалідів і в Харківській області. Насамперед, це використання елементів дистанційного, інтегрованого навчання, відкриття навчально-реабілітаційних центрів, навчально-виховних комплексів різних форм власності. Створенню рівних умов для доступу до якісної освіти сприяє угода, укладена Головним управлінням освіти і науки Харківської обласної державної адміністрації з Харківським центром реабілітації молодих інвалідів і членів їхніх сімей "Право вибору", щодо розробки в Харкові моделі відкритої освіти для осіб з

особливими потребами. Особлива увага в цьому проекті приділяється дітям, які не можуть відвідувати школу через тяжкі порушення здоров'я.

Аналіз результатів впровадження інклюзивної форми навчання в експериментальних закладах освіти дає можливість зазначити такі позитивні зрушення: краща підготовленість молоді з особливими потребами до життя в суспільстві, а також готовність самого суспільства враховувати потреби своїх громадян; підвищення мотивації дітей з особливими потребами до навчання [3].

Щодо проблеми професійно-трудової реабілітації молоді з особливими потребами, варто зазначити, що починаючи з 1991 року, уряд України затвердив низку положень, спрямованих на забезпечення інвалідам рівних з іншими категоріями дітей можливостей для участі в усіх сферах громадського життя, та розробив Правила щодо зрівняння можливостей інвалідів. Так, згідно із законами України "Про освіту" (1991 р.), "Про професійно-технічну освіту", "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" (1991 р.) держава гарантує інвалідам загальну й професійну освіту на рівні, що відповідає їхнім здібностям і можливостям, надає інвалідам усіх груп переважне право на зарахування до вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації, забезпечує їм право працювати на підприємствах зі звичайними умовами праці. Значна роль відводиться профорієнтаційній роботі з метою прищепити інтерес і підготувати до такої професії, яка б була під силу учню-інваліду, а потім допомогти йому влаштуватись на виробництво або в інший навчальний заклад для продовження навчання. При цьому система кваліфікацій та посад обов'язково повинна надати випускникові кожного закладу можливість отримати роботу. З цією метою МОН разом з Мінпраці проводить роботу щодо вдосконалення Класифікатора професій, посад та кваліфікацій [4].

Варто звернути увагу на діяльність Ніжинської громадської організації батьків та дітей з особливими потребами «Соломія», голова якої С. Лиман, окреслюючи першочергові потреби осіб із певними функціональними обмеженнями, робить все можливе для поетапного виконання намічених щодо їх підтримки завдань на місцевому й інших рівнях. Зокрема, багатьом ніжинцям

з вадами зору потрібні звукові сигнали регулювання руху пішоходів на пішохідних переходах, супроводження при виборі та купівлі товарів у супермаркетах, при відвідуванні міської поліклініки тощо. Особам, які супроводжують інвалідів І групи, треба допомогти реалізувати своє право на безоплатний проїзд міським пасажирським транспортом під час такого супроводження. В Чернігові було створено центр денного перебування молоді з інвалідністю, клієнти якого отримують від соціальних організацій гуманітарну допомогу одягом.

На нашу думку, не може суспільство бути здоровим, маючи тільки гарну систему охорони здоров'я. На рівень якості життя насамперед впливають екологічні фактори, якість продуктів харчування, питної води, повітря та навіть політична ситуація в країні. Можна з усією впевненістю сказати, що основною метою сучасної науки та медицини є саме покращення якості життя людини. Міністерство освіти і науки України планує і надалі розвивати інтегровану загальнодоступну систему середньої освіти, як шляхом створення мережі навчально-реабілітаційних центрів для дітей з інвалідністю, так і запроваджуючи навчання дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх школах. Для забезпечення особам з особливими потребами права на освіту місцевим органам управління освітою доручено забезпечити належні житлово-побутові умови учням та студентам з обмеженими фізичними можливостями, створити їм доступ до навчальних та інших приміщень.

Література

1. Заболотна Н., Зінченко А., Комарова Н., Романова Н. Організація діяльності громадських організацій, які надають допомогу хворим дітям: Методичний посібник. – К. – 2007. – 92 с.
2. Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" від 21. 03. 91., ВВР, 1991, № 21.
3. Іноземцева С. В. Особливості організації навчально-виховного процесу з дітьми та підлітками з особливими потребами в Україні на сучасному етапі

розвитку суспільства // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. / редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. – Запоріжжя. – 2011. – Вип. 20 (73). – С. 117-122.

4. Іноземцева С. В. Проблеми професійної освіти та працевлаштування молоді з особливими потребами // «Сучасна вища і середня освіта в умовах реформування: проблеми, теорія, практика»: Матеріали науково-практичної конференції (22 листопада 2013 р.) / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків: ХНПУ, 2013. – С. 45-46.

5. Липа В. В., Липа В. О. Формування життєвих компетенцій дітей з особливими освітніми проблемами // Гуманізація навчально-виховного процесу: Збірник наукових праць (Спецвипуск) / За загальною редакцією В. І. Сипченка. – Слов'янськ, 2006. – С. 139-145.

6. Турубарова А. В. Соціально-психологічні бар'єри соціалізації підлітків з фізичними вадами // Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / За ред. академіка С. Д. Максименка. – К.: Міленіум, 2006. – Вип. 29. – С. 282-290.

НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ В АСПЕКТІ МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ

Юліана Ірхіна

Південноукраїнський національний педагогічний університет

імені К. Д. Ушинського

Одеса, Україна

vladakirilyuck@gmail.com

Починаючи з 1991 року, коли Україна набула статусу незалежної держави, з року в рік розширюються міжнародні зв'язки, відбувається інтернаціоналізація усіх аспектів суспільного життя, тому іноземна мова є реально необхідною в різних сферах діяльності людини, вона стає дійовим фактором соціально-економічного, науково-технічного та загально-культурного прогресу суспільства.

Наша держава взяла курс на гуманізацію освіти, а це зумовлює відмову від вузьких прагматичних цілей вивчення іноземної мови. У сучасних концепціях навчання іноземна мова розглядається як відображення культури відповідного народу – як оволодіння іншомовною культурою і засвоєння світових цінностей. Соціальне замовлення передбачає не тільки формування у студентів, що вивчають іноземну мову, необхідних іншомовних навичок та вмінь, але й ознайомлення через мову з культурою країни, її традиціями, історією та сучасністю. Таке завдання ставить перед собою лінгвокраїнознавство, що досліджує питання відбору та прийомів подачі учням відомостей про країну, мова якої вивчається, з метою забезпечення їх практичного володіння даною мовою.

Лінгвокраїнознавство – це аспект методики викладання іноземних мов, який відбиває національно-культурний компонент мовного матеріалу. Практично лінгвокраїнознавство спрямоване на реалізацію кінцевих цілей навчання іноземній мові, а саме, на навчання спілкуванню. Адже без прищеплювання студентам норм адекватної мовної поведінки у відриві від знань неможливо підготувати їх до іншомовного спілкування та сформувати комунікативну здатність. Розробка лінгвокраїнознавчого аспекту в навчанні іноземній мові в університеті є надзвичайно *актуальною* та *важливою*.

Предметом лінгвокраїнознавства є аналіз мови з метою виявлення національно-культурної семантики. *Об'єктом* дослідження є пошук викладацьких прийомів презентації, закріплення та активізації національно-специфічних мовних одиниць та культурологічного прочитання текстів на практичних мовних заняттях. В основі лінгвокраїнознавства лежать п'ять методологічних принципів.

Перший принцип – це суспільна природа мови, яка постає як об'єктивна можливість залучення до нової дійсності. Єдність мови і національної культури реалізується в ряді функцій, з яких для лінгвокраїнознавства особливо важливі три, а саме: комунікативна функція – бути знаряддям передачі інформації від одного учасника акта комунікації іншому; культураносна та накопичувальна.

Другий принцип – засвоєння людиною, що виросла в одній національній культурі, істотних фактів, норм і цінностей іншої національної культури. Потрібно не тільки викласти учневі інформацію про країну, щоб він її запам'ятав, але й сформувати в нього позитивне відношення до неї.

Третій принцип – формування у студентів позитивної установки до народу – носія мови, адже вивчення мов починається з метою зближення народів, тих, яких вважають гідним цього.

Четвертий принцип – втілює в собі вимоги цілісності і гомогенності мовного навчального процесу: країнознавча інформація підлягає витягу з природних форм мови і з навчальних текстів і не має привноситися ззовні.

П'ятий принцип – також пов'язаний з уточненням специфіки країнознавства: країнознавчий аспект викладання реалізує в навчальному процесі філологічний спосіб вторинного пізнання дійсності.

Кожна національна культура складається з національних і інтернаціональних елементів і не може цілком збігатися з іншою культурою. Знання національних реалій важливе при вивченні культури і мови країни. Постійною ознакою належності слова до лінгвокраїнознавчого матеріалу є присутність національно-культурного компонента, якого немає в інших мовах.

Реалії – назви, властиві тільки певним націям і народам, предмети матеріальної культури, факти історії, імена національних героїв, міфологічних істот. Реалії, які є в англійській культурі та відсутні в українській: державні інститути, економічні структури, суспільні організації, засоби масової інформації, реалії з області мистецтва, історії, повсякденного життя. Реалії, що є в наявності в обох культурах, але розрізняються якою-небудь ознакою. Невідповідність співставлення «знак – річ» також виявляється як неадекватність однаково названих реалій.

Реалії, що мають інтернаціональний характер, але відрізняються при цьому національним наповненням: – до них відносяться народжені в Англії ідеї, концепції, винаходи, що складають внесок цієї країни у світову культуру; опис національної своєрідності англійської культури є неповним без урахування тих особливостей, які отримали на англійському ґрунті деякі загальноєвропейські філософські та художні течії – стилі та жанри, спортивні рухи, історичні події.

Лінгвокраїнознавчі прийоми розподіляються на три етапи: презентація, закріплення та активізація.

Лінгвокраїнознавство – це аспект викладання іноземної мови, у якому з метою забезпечення комунікативності навчання та для вирішення загальноосвітніх та гуманістичних задач реалізується кумулятивна функція мови і здійснюється аккультурація адресата, причому методика викладання має філологічну природу – ознайомлення здійснюється за допомогою іноземної мови та в процесі її вивчення.

При вивченні іноземної мови обов'язковим повинно бути передбачене: оволодіння знаннями про культуру, історію, реалії та традиції країни, мова якої вивчається; залучення до діалогу культур (іншомовної та рідної); усвідомлення учнями суті мовних явищ, іншої системи розуміння, через яку може сприйматися дійсність; розуміння особливостей свого мислення; порівняння явищ іноземної мови, що вивчається, з рідною мовою; уміння вчитися (працювати з книгою, підручником, довідковою літературою, словниками тощо). Досягнення цих цілей навчання іноземної мови можливе за умов взаємопов'язаного вивчення мови і культури народу – носія цієї мови, а також активної комунікативно-пізнавальної діяльності студента як суб'єкта навчання.

Майстерність викладача на занятті іноземної мови полягає головним чином в умілому володінні методикою навчання і виховання, творчому застосуванні новітніх досягнень педагогіки і передового педагогічного досвіду, раціональному керівництву пізнавальною і практичною діяльністю студентів, їх інтелектуальним розвитком. Заздалегідь готуються необхідні для заняття наглядні посібники, приладдя, довідники і додаткова література, все необхідне кладеться на кожне робоче місце.

Підвищення пізнавальної самостійності і творчої активності студентів. Найбільш цікавий напрямок пов'язаний з питанням застосування на уроці методів і прийомів проблемного навчання і створення проблемних ситуацій як засобу підвищення пізнавальної активності студентів, це сприяє підвищенню якості знань і створенню необхідних навичок і вмінь. Також передбачається самостійна робота студентів з додатковою літературою іноземною мовою, словниками, журналами, картами.

Оптимізація навчально-виховного процесу. Цілеспрямований вибір найкращого варіанту підбору лінгвокраїнознавчого матеріалу, який забезпечує за певний час максимальну ефективність вирішення завдань.

Інтенсифікація навчально-виховного процесу на занятті. Чим більше навчально-виховних дій і операцій виконано студентами на занятті, тим вища інтенсивність навчальної праці. В умовах інтенсифікації навчання студенти

опановують знання в основному на заняттях і відпадає необхідність заучування матеріалу вдома.

Здійснення міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків. При переході до нового матеріалу, ставляться задачі і питання для відтворення і подальшої корекції, опорних для засвоєння нового матеріалу знань, практичних навичок і вмінь. Ці знання одержані студентами в процесі навчання на основі особистих спостережень, при вивченні інших, крім іноземної мови, предметів. Внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки також здійснюються з метою досягнення узагальнення і систематизації широкого кола знань. Міжпредметні зв'язки сприяють засвоєнню системи знань про об'єкти, які окремими елементами вивчаються по різноманітних навчальним дисциплінам.

В інтенсивних методах велику методичну цінність представляють використання зв'язного фабульного тексту, розмаїття способів і багаторазовість пред'явлення тексту, широке використання групових форм роботи. Різноманітне сполучення усіх форм роботи: індивідуальної, самостійної, парної, групової являє собою важливий засіб підвищення якості навчання і виховання студентів, дозволяє краще враховувати їхні індивідуальні відмінності, сферу інтересів.

Надзвичайно перспективними є ідеї створення навчальних програм з використанням комп'ютерів і відеозаписів, і впровадження їх у практику. Інтенсифікація навчання як одна з важливих сучасних тенденцій, диктує необхідність модифікувати заняття іноземної мови – перетворювати його в заняття-екскурсію, в заняття-конференцію, в заняття-телеміст.

При навчанні іноземної мови можна використовувати лінгвознавчий матеріал з таких сфер:

- учбово-професійна сфера спілкування;
- соціально-культурна сфера спілкування;
- побутова сфера спілкування;
- торгово-комерційна сфера спілкування;
- спортивно-оздоровча сфера спілкування;

- сімейно-побутова сфера спілкування.

Самостійне читання іношомовної літератури повинне стати невід'ємним, рівноцінним компонентом усього педагогічного процесу навчання іноземних мов. Домашнє читання дозволяє залучитися до читання іноземною мовою як до реальної мовної діяльності. Домашнє читання покликане зіграти провідну роль в розвитку вмінь і потреб іношомовного читання.

Читання художніх творів у продовженнях забезпечує досить часту повторюваність лексичних одиниць у нових контекстах, комбінаціях і знайомих граматичних конструкціях з новим лексичним наповненням. Лексика художніх текстів тісно стикається з загальноповсякденним словником розмовної мови. Використання художніх текстів невіддільне від країнознавчого аспекту викладання іноземних мов. Поряд з вирішенням основних мовних і лінгвістичних задач домашнє читання, побудоване на здобутках художньої літератури, може сприяти здійсненню важливої освітньої мети – введенню учнів у світ культури країни досліджуваної мови. Художня література є цінним джерелом країнознавчих знань. Країнознавчу цінність представляє як окремий художній твір, так і вся система запропонованих для читання текстів.

Художні твори можуть бути успішно використанні як навчальний матеріал при роботі над власною мовою, так і в якості загальнокультурного країнознавчого компоненту, що знайомить студентів із кращими зразками художньо-літературної творчості країни, мову якої вони вивчають, а також реаліями й атрибутами іноземної цивілізації.

Тема даного дослідження надзвичайно важлива і дала змогу зробити наступні висновки: розробка країнознавчого аспекту є однією з актуальніших проблем у навчанні іноземної мови.

Організація вивчення іноземної мови в тісному зв'язку з національною культурою народу досліджуваної мови, лінгвокраїнознавче «фарбування» навчання в цілому, навчальних матеріалів, сприяє посиленню комунікативно-пізнавальної мотивації студентів, розширенню загальнокультурного кругозору, дозволяє різноманітнити прийоми і форми робіт, апелювати до інтелекту

студентів, найбільш ефективно реалізувати загально дидактичні вимоги поєднування навчання з вихованням. Засвоєння лінгвокраїнознавчого аспекту сприяє поглибленню знань студентів в області культури країни мови, що вивчається, що знаходить своє відображення в адекватності їхньої мовленнєвої і соціальної поведінки в іншомовному середовищі.

Література

1. Методичні рекомендації і завдання для навчання читання художніх англомовних текстів (старший ступінь, вища мовна школа). – Дрогобич: Вимір, 2001. – 39 с.
2. Психолінгвістичні передумови навчання читання художньої літератури у вищій мовній школі // Вісник КДЛУ. Серія Педагогіка та психологія. – К.: КДЛУ, 2000. – Вип. 3. – С. 175-179.
3. Особливості смислового сприймання інформації в процесі читання художніх творів // Теоретичні питання освіти та виховання: Збірник наукових праць. – К.: КДЛУ, 2000. – Вип. 11. – С. 104-107.
4. Організаційні форми читання художньої літератури у вищій мовній школі // Теоретичні питання освіти та виховання: Збірник наукових праць. – К.: КДЛУ, 2000. – Вип. 13. – С. 24-27.
5. Дидактичний потенціал художніх текстів як передумова навчання читання і проблема відбору текстового матеріалу // Людинознавчі студії: Збірник наукових праць ДДПУ. – Дрогобич: Вимір, 2001. – Вип. 3. – С. 226-236.
6. Дидактичні аспекти використання соціокультурного і естетичного потенціалів художніх творів (на матеріалі оповідань В. С. Моема) // Мова і культура: Матеріали X міжнародної конференції. – К.: Издательский Дом Дмитрия Бураго, 2002. – Вип. 4. – Т. V. – Ч. 1. – С. 47-54.
7. Художній текст як об'єкт навчання і виховання лінгвістичної і комунікативної компетенцій студентів вищої мовної школи // Науковий вісник Львівської державної академії ветеринарної медицини ім. С. З. Гжицького. – Львів: ЛДАВМ ім. С. З. Гжицького, 2001. – Т. 3 (№ 4). – Вип. 2. – С. 121-123.

ВПЛИВ ГЕНДЕРНИХ ВІДМІННОСТЕЙ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Людмила Кричун¹, Ірина Остополець²

¹Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

Кропивницький, Україна,

²Донбаський державний педагогічний університет

Слов'янськ, Україна

¹kruchunl@gmail.com, ²irinaostopolets@gmail.com

Практичне розв'язання завдань сучасної освіти, зокрема середньої загальноосвітньої школи, можливе за умови належної підготовленості керівників, здатних ефективно здійснювати управління школою, організовувати діяльність особистості, групи, колективу в складних умовах сьогодення. Йдеться насамперед про розвиток тих психологічних якостей керівника школи, що можуть забезпечити ефективну реалізацію функцій його професійної діяльності як управлінця. Різноманітні аспекти психологічних особливостей керівника і його управлінської діяльності – предмет уваги багатьох дослідників. До напрямків, що досліджуються найінтенсивніше, можна віднести вивчення психологічних особливостей керівництва виробничими колективами (В. В. Бойко, А. Л. Журавльов, В. Г. Ковальов, А. Л. Свенцицький та ін.), психологічних аспектів взаємодії керівника з підлеглими (Н. В. Бахарєва, Ю. Н. Ємельянов, Р. Л. Кричевський та ін.), розробку моделей і визначення показників ефективної управлінської діяльності (А. Л. Журавльов, Е. С. Чугунова, С. Вітковський, В. Врум, П. Єстон та ін.), висвітлення соціально-

психологічних аспектів управлінської діяльності керівників шкіл (Л. М. Карамушка, Р. Х. Шакуров та ін.).

Разом з тим у зазначених дослідженнях практично не розглянуті статеві відмінності керівників шкіл та їх вплив на ефективність управлінської діяльності в закладах освіти, хоч такі відмінності неабияк позначаються на різних сферах життєдіяльності людини. Про це, зокрема, йдеться у вітчизняних і зарубіжних соціально-психологічних дослідженнях із соціальної перцепції (В. С. Агеев, О. О. Бодальов, Б. О. Єремєєв), сімейно-побутової сфери (М. І. Алексєєва, В. В. Бойко, М. Й. Боришевський, Л. Я. Гозман, О. І. Захаров, Т. М. Титаренко, М. І. Юркевич), у дослідженнях з проблем праці (О. А. Прохватилов, В. Е. Семенов, В. О. Ядов). Відсутність експериментальних досліджень, на підставі яких можна було б зробити науково обґрунтовані висновки про вплив статевих відмінностей на ефективність управлінської діяльності керівників середніх загальноосвітніх закладів зумовили вибір теми нашого дослідження.

Об'єкт дослідження: психолого-педагогічні особливості керівників загальноосвітніх навчальних закладів системи загальної середньої освіти, його предмет – комунікативні особливості жінок-директорів середніх загальноосвітніх шкіл, що впливають на ефективність їх управлінської діяльності. В основу дослідження покладено припущення про те, що

- комунікативні особливості жінки-директора школи певним чином визначають специфіку її управлінської взаємодії,
- існують сталі взаємозв'язки між комунікативними якостями та особистісними характеристиками (поступливість, доброзичливість, комформність).

Завдання дослідження:

1. На основі теоретичного аналізу науково-методичної літератури з'ясувати значення комунікативних якостей особистості в управлінській діяльності керівника.

2. Виявити психологічні передумови своєрідності комунікативних якостей жінки-керівника освітнього закладу.

3. У результаті експериментального дослідження вивчити комунікативні особливості жінки-директора середньої загальноосвітньої школи.

4. Визначити вплив комунікативних особливостей жінки-директора загальноосвітньої школи на ефективність її управлінської діяльності.

Проведений науково-теоретичний аналіз проблеми вивчення комунікативних особливостей жінки-керівника закладу освіти дає підстави зробити такі висновки.

По-перше, існують психологічні особливості управління в освіті, що зумовлені специфікою соціальних функцій школи, особливостями учасників процесу управління (керівника закладу освіти, членів педагогічного колективу, учнів та ін.) тощо. До психологічних особливостей управління в освіті належать: відмінність основної мети в освіті від мети в сфері бізнесу або виробництва, переважна більшість педагогічних працівників у галузі освіти – жінки (75,2%), що безперечно, позначається на соціально-психологічній ситуації в колективі, неоднорідність учасників навчально-виховного процесу школи, до складу якого входять представники різних вікових груп (учні, педагогічні працівники, інші спеціалісти, батьки), значне навантаження керівника як організатора, адміністратора, громадського діяча, педагога і вихователя, здатного передати свої знання і досвід учасникам навчально-виховного процесу тощо.

По-друге, з'ясовано, що поняття «спілкування» і «комунікація» вживаються дуже часто як тотожні, оскільки в широкому розумінні процес комунікації можна розглядати як спілкування, що зумовлено спільною семантичною основою цих понять, багатозначністю їх використання в буденному та науковому розумінні, а також функціями, які вони виконують.

По-третє, серед комунікативних характеристик управлінської діяльності виділяють такі поняття, як «комунікативні здібності», «комунікативний потенціал», «комунікативні риси», «комунікативні властивості»,

«комунікативні якості» і т.д. Взаємозв'язуючою ланкою, на нашу думку, є комунікативні якості керівника закладу освіти, під якими розуміємо структурні компоненти особистості управлінця, що пов'язані безпосередньо з процесом комунікації і зумовлюють комунікативні характеристики управлінської діяльності, які виявляються під час взаємодії керівника з підлеглими. З'ясовано, що центральною характеристикою під час розгляду комунікативних якостей має стати комунікативне ядро особистості.

По-четверте, аналіз управлінської діяльності виявив існування статево-рольових стереотипів щодо особливостей реалізації управлінських функцій жінками-менеджерами. Це зумовлює необхідність врахування фактора статі під час аналізу управлінської діяльності керівників освіти і вивчення їхніх комунікативних характеристик. Чинник статі розглядається нами досить широко, включаючи сукупність біологічних, психологічних, психофізіологічних, соціокультурних передумов, серед яких статево-рольові та культурно-історичні стереотипи, уявлення тощо.

По-п'яте, в результаті теоретичного аналізу проведених досліджень виявлено низку статевих відмінностей, а саме: у набутті певних умінь і навичок залежно від віку особистості; за основними формами мислення; у жіночому стилі спілкування; щодо таких властивостей та якостей особистості, як тривожність, емоційна нестабільність, самооцінка, контактність, товариськість, відкритість, життєрадісність, сприйнятливість, чутливість, здатність до емпатії, інтуїція, відповідальність, конформність поведінки тощо. Наведені дані показують, що статеві відмінності в психологічних і зокрема комунікативних якостях керівників шкіл існують, але їх не слід оцінювати категоріями «краще – гірше». Необхідно, вважаємо, зазначити існування якісної своєрідності комунікативних характеристик жінки-керівника, зумовлених психологічними особливостями статі, які в свою чергу впливають на комунікативні особливості управлінської діяльності, і дослідити їх.

Результати емпіричного дослідження дали змогу зробити такі висновки:

1. Комунікативні характеристики, що пов'язані зі спілкуванням з людьми, в тому числі й підлеглими, мають більш виражений рівень розвитку у жінок-керівників шкіл. Це узгоджується з поширеними стереотипами щодо типових рис жінки взагалі, а отже, і жінки-керівника зокрема, пов'язаних із комунікативними та соціальними вміннями, і, як правило, з теплотою та емоційною підтримкою.

2. Тенденція досягати успіху в управлінській діяльності у жінок-управлінців пояснюється, на наш погляд, їх більшою орієнтацією на спілкування для досягнення високих результатів спільної діяльності, тимчасом як у чоловіків – більшою орієнтацією на справу і відповідно на її результативність. Виходячи з цього варто застосовувати різні форми навчально-методичної роботи, в тому числі і в системі підвищення кваліфікації директорів середніх шкіл, враховуючи стать управлінця з метою поліпшення ефективності їх діяльності.

3. З'ясувалося, що вплив комунікативних якостей директорів загальноосвітніх шкіл на ефективність їхньої управлінської діяльності багато в чому спільний для керівників різної статі. Так, для високої ефективності управлінської діяльності директорам шкіл необхідно виявляти середній і високий рівень упевненості в собі, комунікативної врівноваженості, об'єктивності, довіри до колег, середній рівень толерантності. Водночас виявлено значущі відмінності в досягненні високої ефективності управлінської діяльності керівниками шкіл різної статі залежно від ступеня виявлення їх товариськості, відповідальності, доброзичливості, колегіальності, вимогливості до себе.

4. Встановлено, що серед управлінців-чоловіків найпоширеніший демократичний стиль керівництва, тимчасом як серед жінок – комбінований. Висока ефективність управлінської діяльності директорів шкіл незалежно від статі пов'язана з використанням демократичного і комбінованого стилів керівництва. Проте найбільш ефективна діяльність тих управлінців (як чоловіків, так і жінок), які використовують комбінований стиль керівництва.

5. Урахування комунікативних особливостей керівників закладів освіти з метою оптимізації їх управлінської діяльності доцільно здійснювати за такими основними напрямками:

- перший напрямок полягає в забезпеченні керівників знаннями з психології статевих відмінностей (шляхом читання лекційних курсів, проведення спецсемініарів, практичних і семінарських занять, організації тематичних дискусій, науково-практичних конференцій, шляхом здійснення психологічного консультування);

- другий напрямок – це вдосконалення методів, прийомів і засобів, рекомендованих до використання в управлінському спілкуванні на основі врахування комунікативних особливостей керівників навчальних закладів залежно від їх статі.

Література

1. Бондар В. І. Теорія і технологія управління процесом навчання в школі / Бондар Володимир Іванович. – К. : Школяр, 2010. – 191 с.
2. Виноградова Т. В., Семенов В. В. Сравнительное исследование познавательных процессов у мужчин и женщин: роль биологических и социальных факторов / Т. В. Виноградова, В. В. Семенов // Вопросы психологии. – 2012. – № 2. – С. 63-71.
3. Даниленко Л. І. Модернізація змісту, форм та методів управлінської діяльності директора загальноосвітньої школи. Монографія / Л. І. Даниленко. – К.: Логос, 2008. – 140 с.
4. Карамушка Л. М. Психологічні основи управління в системі середньої освіти: навч. посібник / Л. М. Карамушка. – К.: ІЗМН, 2007. – 180 с.
5. Коломінський Н. Л. Психологія педагогічного менеджменту: навч. посібник / Н. Л. Коломінський. – К.: МАУП, 2006. – 176 с.
6. Королук С. В. Розвиток управлінської культури керівника загальноосвітнього навчального закладу: [моногр.] / Королук С. В. – Полтава: 2007. – 168 с.

7. Матіюк І. Інноваційні підходи до створення моделей навчального процесу / Матіюк І. // Директор школи. – 2011. – № 19 (163). – С. 4-5.
8. Попова Л. В. Проблемы самореализации одаренных женщин / Л. В. Попова // Вопросы психологии. – 2009. – № 2. – С. 31-41.
9. Шакуров Р. Х. Социально-психологические основы управления: руководитель и педагогический коллектив / Р. Х. Шакуров. – М.: Просвещение, 2010. – 208 с.

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Ольга Кузнецова

Харківський національний педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди

Харків, Україна

muza.ok@ukt.net

На сучасному етапі актуальною стає проблема вдосконалення підготовки майбутніх фахівців, зокрема вчителів музичного мистецтва, педагогів-музикантів, здатних не лише до професійної самореалізації, а й спроможних залучити підростаюче молоде покоління до глибокого пізнання творів музичного мистецтва та їх творчого розвитку в процесі музично-просвітницької роботи. У зв'язку з цим, перед освітньою сферою поставлені складні, принципово нові важливі завдання. Адже загострення глобальних проблем людства потребує суттєвих «змін усієї стратегії діяльності останнього, а тому і формування того нового типу практичного світогляду, який і визначає цю стратегію. У вирішенні даного завдання, яке стало найважливішим не лише для сучасних мислителів, політиків, а й для усього людства, головну роль безумовно повинна відігравати сучасна освіта» [2, 10].

У центрі уваги музично-педагогічної сфери виявляються якраз ті сучасні явища й прояви життєдіяльності людини, виникнення яких можливо об'єктивно контролювати і достатньо цілеспрямовано формувати, задаючи смисловий «вектор» цієї діяльності. Це дуже широкий спектр інтелектуальних, професійних, чуттєвих (перцептивних) здібностей та умінь, форм соціальної поведінки, фізичних навичок й довільних рухів, – це уся сфера напрацьованих і суспільно закріплених різновидів діяльності й життєвої активності особистості.

Розглядаючи загальні сфери розвитку сучасної освіти, І. Зязюн виокремлює однією з основних тенденцій характерних змін саме тенденцію повернення до традицій вітчизняної освіти й культури, в яких спостерігається потужна «методологія і методика», добре організована гуманітарна освіта на єдності вітчизняної та світової культур [7, 40].

В історичній перспективі та сучасних поглядах на проблему розвитку сучасної мистецької освіти можна виокремити декілька тенденцій становлення вчителя як музичного просвітника, але всі вони виходять із того, що особистість виявляє безпосередність свого буття в плані «Я-концепції» й супроводжується актами духовної активності. З цієї позиції музично-просвітницька діяльність відіграє вагомe значення у процесі професійної підготовки вчителя музичного мистецтва. Учитель музичного мистецтва не може й не повинен замикатися на своєму предметі, тому що його головна мета – нести культуру людям. Звідси народжуються основні вимоги до вчителя музичного мистецтва: постійне збагачення своїх знань, оволодіння новими сучасними методиками та музично-педагогічними технологіями.

Позиція музиканта-педагога у справі художньо-естетичного виховання дітей та юнацтва має визначатись розумінням того, що музичне мистецтво не є замкнутою художньою сферою, воно є соціальною, історичною і культурною реальністю. В усіх різновидах і жанрах музичного мистецтва присутня світоглядна позиція художника, яка у певному напрямі впливає на виконавців і слухачів. Ось чому музика є носієм загальнолюдських гуманістичних цінностей, мовою спілкування між народами.

Здатність музики впливати на розвиток особистості багато сучасних дослідників пояснюють могутністю її емоційного впливу (О. Андрейко, Л. Арчажникова, А. Болгарський, Н. Гуральник, О. Єременко, М. Каган, Л. Мазель, В. Медушевський, Є. Назайкінський, Г. Падалка, О. Щолокова та ін. Завдяки використанню комплексу виразних засобів (ладо-гармонічний склад, агогічні відхилення, тембр, рухлива динаміка, метроритм тощо), музика звертається, насамперед, до емоційної сфери людини, викликаючи певні

життєві асоціації, почуття та переживання. Цей факт стверджує величезний духовний вплив музики на людину, здатність музичного мистецтва впливати на емоційно-почуттєву сферу та сприяти гармонізації внутрішнього світу особистості.

У наукових дослідженнях висвітлено різні аспекти музично-просвітницької діяльності педагогів-музикантів, а саме: вагомість впливу музики як засобу художнього спілкування з аудиторією (А. Авдієвський, О. Апраксіна, Б. Асаф'єв, Л. Баренбойм, О. Берегова, Б. Брилін, М. Каган, В. Козакова, Г. Падалка, О. Руденко, О. Рудницька та ін.); формування музично-просвітницького інтересу (Е. Абдуллін, Л. Безбородова, С. Волков, Т. Жданова, Т. Жигінас, І. Кобозева, Н. Полтавська та ін.); розвиток ораторської майстерності вчителя (Н. Бабич, Г. Вільсон, Г. Загадарчук, Є. Ільїн, Є. Ножин, К. Станіславський та ін.); специфіка музично-просвітницької діяльності зі школярами (Т. Жигінас, Л. Кожевнікова); особливості проведення позакласної музично-виховної роботи в школі (О. Апраксіна, Л. Безбородова, Л. Горюнова, Л. Дмитрієва, Н. Дьяченко, А. Козир, Т. Надолинська, Л. Сбітнєва, Н. Черноіваненко, В. Щацька та ін. Аналізуючи науково-педагогічні джерела можна зробити висновок, що спрямування музично-педагогічної освіти несе в собі певні просвітницькі тенденції.

Підготовка вчителя музичного мистецтва до художньо-просвітницької роботи неможлива без методологічної підготовки. Одна з важливих особливостей цієї підготовки полягає в тому, що вона спирається не стільки на загальні ідеї філософії, загальну психологію та педагогіку, скільки на філософські і загальнонаукові дисципліни, спеціально звернені до проблем викладання мистецтва. Питанню методологічної підготовки вчителя музики присвячував свої праці Е. Абдуллін [1]. Головними елементами методологічної підготовки вчителя музичного мистецтва є цілі й принципи, зміст і засоби цієї роботи. Ціль її полягає в тому, щоб сформувати методологічну культуру студентів, тобто «індивідуальний соціально-особистий досвід учителя як сукупність методологічних знань, орієнтацій, вмінь і потреб, які дозволяють

йому виявити особисто-творчу концептуальну, науково-аргументовану позицію при аналізі та рішенні професійно-значущих музично-педагогічних проблем; інтегративна властивість особистості педагога-музиканта, що відображує в собі якість засвоєних ним методологічних знань і здібностей, у використанні останніх для пізнання й творчого перетворення музично-педагогічної дійсності» [1, 23].

Домінуюче значення методологічної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва зумовлюється, з одного боку, завданням творчого розвитку особистості вчителя музичного мистецтва в соціальному замовленні сучасної позиції до суттєвої сторони методологічної діяльності – до процесу пізнання і перетворення музично-просвітницької роботи, потреби в ній. Вивчення характеру і спрямованості фахової діяльності майбутніх учителів у багатьох випадках вимагає звернення до широкого спектру моральних, естетичних питань, що припускає критичне осмислення різноманітних світоглядних позицій. Все це дозволяє активізувати духовні, світоглядні сторони особистості вчителя музичного мистецтва, створює умови для розвитку його самосвідомості, формування у нього почуття співпричетності власного особистого досвіду – до широкого соціального загальнолюдського досвіду.

Особисто-ціннісне ставлення до методологічної діяльності при оволодінні її різними способами є важливою передумовою у послідовному накопиченні вчителем музичного мистецтва творчого досвіду. Встановити зв'язок і взаємозумовленість цих двох важливих елементів змісту методологічної підготовки – досвіду практичної творчої діяльності та досвіду емоційно-ціннісного ставлення до неї – можна лише чітко розуміючи суттєву природу творчого процесу і, в першу чергу, декларуючи нерозривну єдність емоційної та інтелектуальної, логічної та інтуїтивної її сторін. У процесі методологічної діяльності, що базується на залученні особистості вчителя у всій її цілісності до творчого пізнання, діалога-роздуму над професійно значущими проблемами, вказана обставина набуває особливої значимості» [1, 49].

При цьому сам процес методологічного осмислення тієї чи іншої проблеми спирається не лише на логіко-конструктивне начало, а й припускає здогад, моделювання, основані на інтуїції, уявленні. Тут знову проглядається та специфічна особливість методологічної діяльності, яка полягає в її безпосередній зверненості до особистості самого вчителя, до духовно-особистого творчого досвіду.

Розвиток методологічної культури вчителя музичного мистецтва, яка є необхідною для виконання музично-просвітницької діяльності відбувається за допомогою таких засобів, як: опора на естетичні знання; різноманітна порівняльна діяльність; співставлення, аналогії; способи створення проблемних ситуацій; методологічний аналіз; актуалізація продуктивної роботи. Важливим заданням методологічного аналізу є його діалектична сутність, прагнення одночасно мисленням, пам'яттю, уявленням охопити велику кількість фактів, понять, що відносяться до вивченого явища, співставляючи, порівнюючи, оцінюючи різні, у тому числі протилежні, точки зору. При цьому аналіз як форма мислення знаходиться в єдності із «зворотною» своєю стороною – синтезом. Саме здатність до синтезу, спираючись на багатомірний аналіз, надає професійному мисленню вчителя музичного мистецтва ту системність і цілісність, які є важливими ознаками методологічного аналізу [1, 59].

Методологічний аналіз проблем музичної педагогіки може здійснюватися на різних рівнях, вищим з яких є філософський. Для цього необхідно провести історичний екскурс та проаналізувати праці Г. Гегеля, М. Драгоманова, О. Духновича, І. Зязюна, Г. Сковороди, П. Юркевича, а також Б. Асаф'єва, С. Виготського, М. Кагана, С. Рубінштейна, М. Фуллана та ін.

Прикладом глибокого філософського аналізу специфіки мистецтва є праці Г. Гегеля, в яких підсумковуються й розвиваються на основі діалектичного вчення погляди й концепції попередників. У своїй «Естетиці», яка включає в себе розділ «Музика», Г. Гегель виділяє на перший план духовний зміст, а «форму» розглядає в діалектичному з ним єднанні. Розробляючи свою філософську систему, розкриваючи сутність її основних законів і категорій,

вчений переносить їх на витлумачення законів самого мистецтва. Це добре помітно, наприклад, при розгляді ним таких специфічних суттєвих закономірностей музичного мистецтва, як: часова його природа (час – «основна стихія музики»; непередметний її характер (безпредметна «проникненість щодо змісту, так і щодо способу вираження складає формальну сторону музики»); логіко-діалектичний зв'язок художніх засобів, її виразності [6, 35]. Усі ці та інші положення вченого, важливі не лише для музичної педагогіки, що звертається до спеціального вивчення естетичних і художніх аспектів музичного мистецтва, а саме для педагога-практика, якому не меншою мірою потрібне глибоке розуміння її сутності, специфіки, соціальної ролі. Адже розуміння сутності основних законів і категорій діалектичного вчення приводить майбутнього вчителя музичного мистецтва до усвідомлення діалектики музично-педагогічного процесу, тих чи інших змін, що в ньому відбуваються, як особливої дії об'єктивного діалектичного закону про розвиток.

Зразком глибокої єдності переконань та духовних прагнень стали ідеї Г. Сковороди про тісний взаємозв'язок всебічності знань й широти світогляду, який поєднує у собі чітке уявлення та сприйняття видимого й невидимого світів, розуміння взаємодії законів космосу. Самопізнання, як стверджував філософ, має бути універсальним засобом морального вдосконалення суспільства, одним із шляхів досягнення гармонії життя [9, 411]. Саме такий підхід має бути основоположним у просвітницькій діяльності майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Український просвітитель О. Духнович, розглядав педагогіку як «найскладніше мистецтво», як «мистецтво мистецтв», при чому вчителя називав майстром володіння словом. У його працях зазначено, що вчитель повинен обов'язково мати добрі знання свого предмету, володіти методикою реалізації навчального процесу, мати педагогічні здібності. Провідну роль у педагогічній діяльності О. Духнович відводив покликанню, дбайливому ставленню до учнів та знанням та пропаганді української культури [11].

Представник київської філософської школи П. Юркевич висував високі вимоги до вчителя, до формування його духовної сфери та можливість передавати духовність учням. Тому естетична категорія в працях П. Юркевича займає провідне місце, адже в учителя повинна бути розвиненою любов до істини, потяг до добра та повага й любов до учнів. Людяність учителя, як вважав учений, проявляється в тому, щоб він не лише може досягнути й зрозуміти істину, добро та красу, але й самому випромінювати духовність та добро й жити ними своїх учнів. Діяльність учителя П. Юркевич розглядав з позиції істини, добра та любові до учнів. «Художнє око» та чутливе серце вчений вважав основними властивостями майбутнього вчителя, адже лише той може бути вихователем, хто відчув на собі вплив прекрасних муз. Якщо у взаємодії вчителя та учнів панують гармонія, задоволення, взаємна допомога – це вірна ознака успішності навчально-виховного процесу [10, 26].

М. Драгоманов, як український просвітител, філософ, письменник, фольклорист, педагог відводив провідну роль підготовці майбутніх учителів, працюючи викладачем у педагогічній школі та гімназії при Київському університеті. Протягом всього життя вчений проповідував національно-культурні традиції України, й вважав це найважливішою якістю вчителя. У праці М. Драгоманова «Народні школи України» широко розглянуті питання формування готовності майбутнього вчителя до педагогічної праці, а також розглянуті рівні естетичної вихованості. Особливу увагу вчений звертав на підготовку вчителів з мистецьких дисциплін, адже він вважав, що школа має дуже мало підготовлених наставників із співу, малювання та дитячої творчості. Просвітництво М. Драгоманов представляв основним «кредо» вчителя. Він був прибічником широкого використання народознавчих дисциплін у середній та вищій школі. Вчений вважав український фольклор матеріалом високої художньої вартості з необмеженими етико-виховними можливостями [10, 5].

Для уточнення сутності методологічного аналізу естетичних і педагогічних проблем доцільно звернутися до праць Б. Асаф'єва, у яких він, перш за все, дотримується точки зору про те, що мистецтво є специфічною формою

суспільної свідомості. Особливу увагу вчений звертає на просвітницьку функцію мистецтва, що зумовлено духовно-практичною діяльністю людей і рівнем соціального розвитку суспільства. Основним «предметом» його аналізу постійно виступали питання критеріїв цінності творів мистецтва, проблема діалектичного зв'язку процесу їх створення із закономірностями суспільного розвитку. Вчений прагнув підкреслити, що мистецтво (особливо музичне) доносить виражені в ній різноманітні ідеї і морально-естетичні оцінки відношення людини до дійсності опосередкованим шляхом [3].

У цьому багатогранна діяльність Б. Асаф'єва цінна тим, що вчений усе своє життя сполучав творчі інтереси композитора, глибину теоретичних пошуків ученого й критику публіциста-просвітителя. Художньо-естетичний підхід, широко представлений у роботах Б. Асаф'єва, дозволяє глибше проникнути в музично-педагогічні проблеми, наприклад, зрозуміти, чому відбувається в наш час помітне зниження у школярів і молоді інтересу до «серйозної» музики, розвивається споживацьке ставлення взагалі до мистецтва. Одна з головних причин тут зрозуміла: велика кількість низько-художньої музичної «продукції», що все більше поширюється, безпосередньо призводить до деформації слухацької свідомості не лише дітей, а й дорослих. Отже, питання художньо-музичного «оздоровлення» суспільства є особливо важливими для дослідницької практики Б. Асаф'єва.

Б. Асаф'єв розглядав питання музичної педагогіки з точки зору методологічних положень, а саме глибоко вивчав питання специфіки наукової та художньої свідомості. Велику увагу він приділяв обсягу та взаємозв'язку спеціальних знань і умінь, доцільності й ефективності використання тих чи інших методів та виявленню суттєвих відмінних сторін у процесах наукового і художнього пізнання. Торкаючись питання про специфіку самого процесу сприймання музики, Б. Асаф'єв дає зразок соціально-психологічного погляду на проблему: «Ні в якому разі не слід уникати при організації викладання музики у загальноосвітніх школах проблеми музичної еволюції ... не слід відмовлятися від утвердження інтелектуального начала в музичній творчості та

сприйманні. Адже «слухаючи, ми не лише відчуваємо той чи інший стан, а й диференціюємо матеріал, який сприймаємо, робимо відбір, оцінюємо, а значить, мислимо. І навпаки, нема ніякої необхідності наполягати на впровадженні естетичних дедукцій, тобто на догматичному засвоєнні визначень прекрасних і огидних, красивих і некрасивих звукоутворень» [3, 111]. Музично-естетичні погляди Б. Асаф'єва на соціальну природу музики виявляються опорними і при виявленні ним сутності категорії «художності», що займає одне з чільних місць у теорії та практиці шкільної музичної теорії та практики. Розробляючи зміст і форми художнього виховання, вчений спрямовує увагу педагогів на позашкільну роботу, покликану засобами лекційно-пропагандистської та концертної діяльності, організацією оркестрів та хорів систематично залучати дітей та широкі народні маси до активної участі у музичному житті країни.

З погляду психологічної науки на розвиток художньо-музичної педагогіки, особливу увагу привертає саме музично-просвітницька діяльність, яка щільно пов'язана з пізнавально-емоційними процесами. Так, Л. Виготський, серед багатьох мистецьких аспектів цієї проблеми, виокремив значення пізнавальної функції мистецької діяльності, й в зв'язку з цим – розуміння ролі емоційних переживань у процесах створення і сприймання творів мистецтва. Пізнавальна роль мистецтва, за визначенням вченого, є функцією особливого пізнання, що виконується особливими прийомами. «Сприймання мистецтва, – підкреслював він, – потребує творчості, бо і для сприймання мистецтва недостатньо розібратись в структурі самого твору – необхідно ще творчо подолати власні почуття. Мистецтво є скоріше організацією нашої поведінки на майбутнє, установка вперед, вимога, яка, можливо, ніколи не буде здійснена, але яка заставляє нас прагнути того, що лежить, можливо за ним» [5, 243]. Л. Виготському належить думка про те, що на мистецтво не можна дивитись лише як на «прикрасу» життя, воно за своєю сутністю скоріше виступає як своєрідний «діалектичний» підхід до його побудови.

Музична культура XX століття свідчить про те, що багато видатних музикантів, учених, композиторів надавали великої уваги справі просвітництва, залучаючи широкі маси до скарбниці музичного мистецтва. Адже зуміти виділити питання, які можуть бути предметом методологічного аналізу, – складне творче завдання для музиканта-педагога. Не випадково С. Рубінштейн підкреслював, що мислити людина починає тоді, коли в неї з'являється потреба щось зрозуміти. Мислення завжди починається з проблеми чи питання, тобто з протиріччя. Цією проблемною ситуацією й визначається залучення особистості до процесу мислення [8]. Учений свідомо виділяє тут роль мислення в творчій діяльності, оскільки вважає, що між мисленням і діяльністю в творчих процесах ніякого розриву не існує. «Мислення впливає на якісну сторону діяльності, а результати практичних дій вдосконалюють сам процес мислення. Єдність творчого мислення і діяльності є необхідною передумовою для творчих успіхів, – зазначав С. Рубінштейн. У зв'язку з цим, вченим сформульована вихідна наукова психологічна установка про те, що по тому «як суб'єкт робить, можливо визначити те, яким він є; а за напрямком його діяльності можна й формувати його самого» [8, 212].

Отже, методологічний аналіз музично-просвітницької діяльності вчителів музичного мистецтва вимагає розгляду її на всіх її рівнях (філософському, загальнонауковому і спеціальному), що ставить педагога-музиканта перед необхідністю «перетворення»: на якийсь момент він стає в позицію «філософа», потім продовжує вивчення проблеми очима «психолога», «музикознавця», «соціолога» тощо. Однак він, перш за все, повинен підходити до неї з позиції педагога-музиканта. Вивчаючи те чи інше питання, звертаючись до знань різних наукових і художніх галузей, майбутній вчитель музичного мистецтва повинен пам'ятати, що йому необхідні знання, вміння й навички для вирішення власних фахових завдань.

Література

1. Абдуллин Э. Б. Методологический анализ проблем музыкальной педагогики в системе вузовского образования / Едуард Борисович Абдуллин. – М.: Прометей (МГПУ), 1990. – 188 с.
2. Акимова М. К. Индивидуальность учащегося и индивидуальный подход / М. Акимова, В. Козлова. – М.: Знание, 1992. – 80 с.
3. Андрущенко В. П. Про концептуальні засади філософії освіти / Андрущенко В. П., Лутай В. С. // Нова парадигма: альманах наук. праць. – К., 2004. – Вип. 36. – С. 8-20.
4. Асафьев Б. В. Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании / Б. В. Асафьев. – 2-е изд. – Л.: Музыка, 1973. – 144 с.
5. Выготский Л. С. Психология искусства / Лев Семенович Выготский [сост. М. Г. Ярошевский]. – Р н/Д.: Феникс, 1998. – 479, [1] с.
6. Гегель Г. Философия духа / Г. Гегель // Энциклопедия философских наук. – М.: Мысль, 1956. – С. 202-328.
7. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії: навч. посіб. для вчителів, аспірант., студ. / Іван Андрійович Зязюн, Галина Михайлівна Сагач. – К.: Українсько-фінський ін-т менеджменту і бізнесу, 1997. – 302, [1] с.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2010. – 713 с.
9. Сковорода Г. Пізнай в собі людину / Г. Сковорода; пер. М. Кашуба; пер. поезій В. Войнович. – Л.: Світ, 1995. – 526 с.
10. Українські діячі культури про музичне виховання школярів та проблеми методики його викладання: збірка наук. ст. [редактор-упорядник А. В. Козир. – К.: НПУ, 1998. – 44 с.
11. Черкасов В. Ф. Теорія і методика музичної освіти: навч. посібник / В. Ф. Черкасов. – К.: ВЦ «Академія», 2016. – 240 с. – (Серія «Альма-матер»).

РІВЕНЬ РОЗВИТКУ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У ДІТЕЙ З ДИТЯЧИМ ЦЕРЕБРАЛЬНИМ ПАРАЛІЧЕМ ПІСЛЯ КОРЕКЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ

Мар'яна Микитій
Прикарпатський університет
імені Василя Стефаника
Івано-Франківськ, Україна
natasha_777@i.ua

Вступ. Сенсорний розвиток – це розвиток у дитини процесів сприйняття і уявлень про предмети і явища навколишнього світу. Сенсорний розвиток, з одного боку, становить фундамент загального розумового розвитку дитини, з іншого боку, має самостійне значення, так як повноцінне сприйняття необхідно і для успішного навчання дитини в дитячому садку, в школі, і для багатьох видів праці. Для повноцінного сенсорного розвитку необхідне цілеспрямоване сенсорне виховання, спрямоване на формування повноцінного сприйняття навколишньої дійсності. Сенсорне виховання служить основою пізнання світу, першим ступенем якого є чуттєвий досвід [3, 4, 6].

Теоретичний аналіз досліджень засвідчив, що розробка питання використання сенсорно-інтегративної терапії у корекційно-реабілітаційному процесі є на часі, а визначені питання є предметом вивчення психології, педагогіки, нейрофізіології та медицини, тому актуальним є вивчення цього явища в корекційно-педагогічній роботі з дітьми дошкільного віку з церебральним паралічем [1, 3].

Сучасні дослідження про діяльність центральної нервової системи та її роль в формуванні психічних процесів дозволяють розуміти, що ураження структур мозку не призводять до проблем чутливості, руху, тонуусу, рефлексів, а лише до їх дезінтеграції, порушення якої залежить від форми, локалізації і розміру

патологічного джерела. характеристику порушень сенсорного розвитку та їх наслідки для осіб з церебральним паралічем [2, 4].

Пізнання навколишнього світу починається з відчуттів, з сприйняття. Рівень розвитку відчуттів і сприйняття визначає успішність пізнавальної діяльності дитини. Чим багатше відчуття і сприйняття, тим ширше і багатогранніше будуть отримані дитиною відомості про навколишній світ. Всі інші форми пізнання – запам'ятовування, мислення, уява – будуються на основі образів сприйняття, є результатом їх переробки. Тому нормальний розумовий розвиток неможливий без опори на повноцінне сприйняття [5, 6, 7].

Методи дослідження. Обстежено 60 дітей із них 40 із церебральним паралічем. Серед обстежених дітей були сформовані 3 групи: 20 осіб – контрольна група (здорові діти), 20 дітей із церебральним паралічем група 1 (ОГ-1), 20 дітей із церебральним паралічем група 2 (ОГ-2). Середній вік дітей у групі 1 становив $5,4 \pm 0,7$ роки (з них 9 дівчаток і 11 хлопчиків); у групі 2 середній вік $5,5 \pm 0,6$ роки (з них 10 дівчаток і 10 хлопчиків); контрольна група (КГ) складалася з 20 дітей (з них 11 дівчаток і 9 хлопчиків) середній вік КГ становив $5,3 \pm 0,5$; Для групи 2 (ОГ2) була запропонована програма сенсорної інтеграції розроблена нами. Дослідження проводилось у реабілітаційному центрі на базі Івано-Франківського медичного центру Альтмед. Структуру груп по формі і ступені важкості захворювання подано в таблиці 1.

Для досягнення мети дослідження використовувались такі методи: аналіз та синтез і узагальнення науково-методичної психолого-педагогічної літератури з питань корекції порушень психофізичного розвитку дітей дошкільного віку із церебральним паралічем; емпіричні: спостереження за сенсомоторним розвитком та складовими сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку із церебральним паралічем для визначення потенційних напрямів сенсорної інтеграції та її розвитку; опитування, бесіда; педагогічний експеримент: констатувальний для визначення рівня сенсорно-інтегрального розвитку; формувальний експеримент для впровадження програми сенсорної інтеграції

для дітей дошкільного віку з церебральним паралічем; методи математичної статистики.

Таблиця 1. Структура груп по формі і ступені важкості захворювання

Форма і ступінь важкості ДЦП		ОГ1 (n=20)	ОГ2 (n=20)
Форма захворювання абс. кількість (%)	Спастична диплегія	16 (80)	17 (85)
	Геміплегічна форма	4 (20)	3 (15)
Ступінь важкості захворювання абс. кількість (%)	Важка	2 (10)	2 (10)
	Середня	15 (75)	14 (70)
	Легка	3 (15)	4 (20)

Для вирішення завдань констатувального експерименту проводилось визначення рівнів та особливостей сформованості здатності до сенсорного інтегрування дітей дошкільного віку дітей з церебральним паралічем і виокремлення типових порушень сенсорно-інтегрального розвитку у них. Користувалися критеріями та показниками сформованості сенсорної інтеграції з урахуванням етапів їх формування та здатності до сенсорного інтегрування в процесі онтогенезу за адаптованим опитувальником за А. Jean Ayres. Враховувалися тактильні відчуття, вестибулярне сприйняття, пропріоцептивні відчуття, ознаки слухової дисфункції, порушення функції слуху – обробки мовної інформації, ознаки порушення оральної сприйнятливості, ознаки нюхової дисфункції (запахи), ознаки дисфункції обробки візуальної інформації (за відсутності діагностованого порушення зору), внутрішня регуляція (інтероцептивні відчуття) [5, 6, 7].

Результати дослідження. Оцінюючи рівень порушень вестибулярного сприйняття на етапі констатувального експерименту встановлено, що майже всім дітям у ОГ1 і ОГ2 були притаманні ознаки гіперчутливості до руху високого ступеня та слабкість м'язового тону високого і середнього ступенів. Ознаки гіперчутливості до руху у ОГ1 і у ОГ2 у балах були високого рівня. Слабкий м'язовий тонус і координація у балах були середнього рівня.

Визначаючи рівень порушень інтероцептивних відчуттів встановлено у 100% дітей ОГ1 і ОГ2 високий та середній рівень порушення

інтроцептивних відчуттів (внутрішньої саморегуляції). Рівень порушень інтроцептивних відчуттів у балах у цих групах був на середньому рівні.

Результати порушень тактильно-рухового сприйняття свідчать про те, що дітям ОГ1 і ОГ2 властива гіперчутливість до дотику (захисна поведінка відносно тактильних стимулів) у більшості випадків високого ступеню та водночас висока ступінь слабого тактильного сприйняття і розрізнення дотиків. Всім дітям з ДЦП притаманні порушення тактильно-рухового сприйняття. Ознаки гіперчутливості до дотику у балах у ОГ1 і ОГ2 були високого ступеню. Слабке тактильне сприйняття і розрізнення в балах в середньому у ОГ1 і ОГ2 було високого ступеню.

Розвиток слухового сприйняття на етапі констатувального експерименту у дітей ОГ1 і ОГ2 високого і середнього ступеня порушення функції обробки мовної інформації і водночас гіперчутливість до звуків у 10-15% дітей обох груп з ДЦП низької і середньої ступені також ослаблена чутливість до звуків різної ступені у 20-25% дітей. Гіперчутливість до звуків (слухова захисна поведінка), ослаблена чутливість до звуків, порушення функції обробки мовної інформації у Г1 і Г2 у балах була середнього рівня.

При первинному визначенні рівня розвитку зорового сприйняття встановлено що у ОГ1 і ОГ2 у 100% дітей наявна гіперчутливість до зорових сигналів різного ступеня та у 30% обох груп мають знижену чутливість чи труднощі із відстеженням, розрізненням або сприйняттям. Висока ступінь дисфункції обробки візуальної інформації у була у ОГ1 і ОГ2. Знижена чутливість чи труднощі з відстеженням, розрізненням або сприйняттям у балах у цих групах були низького рівня.

Аналізуючи результати первинного визначення рівня розвитку пропріоцептивного сприйняття можна стверджувати, що 100% діти ОГ1 і ОГ2 зазнають труднощів з «диференціацією рухів», у 15% і 10% дітям з ДЦП притаманна поведінка, спрямована на пошук сенсорних контактів. Поведінка, спрямована на пошук сенсорних контактів у ОГ1 і ОГ2 була низького ступеню, труднощі з диференціацією рухів – високої ступені.

Ознаки порушення оральної сприйнятливості виявлені у 80 і 85% ОГ1 і ОГ2 високої і середньої степені. І у 15% дітей цих груп мають знижену чутливість високої і середньої ступені до оральних сигналів. Гіперчутливість до оральних сигналів у балах у ОГ1 і ОГ2 була високого ступеню, і у 15% у кожній групі дітей з ДЦП, водночас, знижена чутливість високої ступеня до оральних сигналів.

Гіперчутливість до запахів низької ступені визначено у 20% дітей ОГ1 і 15% ОГ2. І водночас у 35% 40% ОГ1 і ОГ2 зниження чутливості до запахів різної ступені. Гіперчутливість до запахів в середньому у балах у ОГ1 і ОГ2 була низького ступеню, а знижена чутливість до запахів – високого ступеню.

Результати первинного визначення рівня соціальних, емоційних, ігрових порушень і дисфункції саморегуляції засвідчили, що у 100% дітей є соціальні труднощі, у 80% ігрові, та у 100% проблеми з саморегуляцією високого ступеню. Соціальні труднощі у ОГ1 і ОГ2 у балах високого ступеню, емоційні – середнього, ігрові – високого, проблеми із саморегуляцією – високого ступеню.

Отже, проводячи констатуючий експеримент було встановлено низький рівень розвитку сенсорних відчуттів у дітей ОГ1 і ОГ2. Статистично достовірної різниці у рівні розвитку сенсорних порушень у дітей дошкільного віку з церебральним паралічем у ОГ1 і ОГ2 встановлено не було, проте, було встановлено статистично достовірну різницю у порівнянні з контрольною групою.

При визначенні пріоритетних напрямків програми сенсорного розвитку дітей з ДЦП враховувався ряд фактів:

- зорове сприйняття має тісний взаємозв'язок зі сприйняттям рівноваги і положення тіла в просторі (дитина вчиться фіксувати поглядом певний предмет, для цього йому треба зробити хоча б елементарний руховий акт – поворот голови в бік);
- слухове сприйняття розвивається на основі сприйняття коливань (вібрацій);

- тактильне сприйняття створює передумову для розвитку смакового сприйняття і нюху.

Напрямки програми по сенсорному розвитку зображено на Рис. 1 [5, 6, 7].

Рис. 1. Напрямки програми сенсорного розвитку

Для розвитку сенсорної інтеграції дітей з ДЦП була організована робота мультидисциплінарної команди, яка складалася з психолога, корекційного педагога, фізіотерапевта, логопеда. Кожен фахівець проводив заняття з певного напрямку:

а) *психолог* – розвиток зорового сприйняття, формування просторових і часових уявлень;

б) *корекційний педагог* – розвиток вібраційного сприйняття; розвиток слухового сприймання; тактильного і тактильно-рухового сприйняття;

с) *фізіотерапевт* – розвиток вестибулярного сприйняття; розвиток функціональних можливостей кистей і пальців рук; розвиток кінестетичного сприйняття;

d) *logoped* – розвиток смакового сприйняття; розвиток нюху.

Програма включала в себе всього 40 занять для кожної дитини. Також проводилась просвітницька робота з батьками, яким давалися домашні завдання для роботи з дітьми.

Для визначення ефективності корекційної програми сенсорного розвитку була проведена повторна оцінка рівня розвитку сенсорної інтеграції у здорових дітей та з ДЦП дошкільного віку після впровадження корекційної програми.

Результати вторинного визначення рівнів здатності до ігрової діяльності дітей дошкільного віку здорових та дітей з церебральним паралічем свідчать, що низький рівень здатності до ігрової діяльності зменшився з 60% до 50% ОГ1 і з 55% до 25% у ОГ2. Після впровадження програми збільшився відсоток дітей з середнім рівнем здатності до ігрової діяльності з 20% до 30% у ОГ1 і з 20% до 35% у ОГ2. Високий рівень здатності до ігрової діяльності при вторинній оцінці з 20% у ОГ1 збільшився до 25%, а у ОГ2 з 20% до 40%. У ОГ2 групі встановлена статистично значуща різниця у порівнянні з його значенням до впровадження програми ($p < 0,05$) і статистично значуща різниця у порівнянні із значенням відповідного показника ОГ1.

Оцінюючи рівень порушень вестибулярного сприйняття після впровадження програми сенсорного розвитку у ОГ2 групі встановлена статистично значуще покращення у таких показниках як: гіперчутливості дітей до руху з 95% високого ступеня зменшилась до 60%, слабкий м'язовий тонус або координація з 65% високого ступеню до 35% і відповідно збільшення відсотка дітей з середньою ступінню з 35% до 60%.

Визначаючи рівень порушень інтероцептивних відчуттів після впровадження програми сенсорного розвитку у ОГ2 групі встановлено статистично значуще покращення як у балах, так і у відсотках. Рівень порушень інтероцептивних відчуттів високого ступеню у ОГ2 зменшився з 55 до 35%, відповідно середньої ступені змінився з 45% до 50%, а з низькою ступінню збільшився з 0 до 15%.

Результати вторинного визначення рівня порушень тактильно-рухового сприйняття після впровадження програми сенсорного розвитку свідчать про те, що у ОГ2 групі встановлено статистично значуще покращення як у балах, так і у відсотках у таких показниках: гіперчутливість до дотику (захисна поведінка відносно тактильних стимулів) у ОГ2 з 85% дітей з високою ступінню зменшилась до 60%, слабкість тактильного сприйняття і розрізнення у ОГ2 з 95% дітей з високою ступінню зменшилась до 65%.

Результати визначення рівня розвитку слухового сприйняття після впровадження програми сенсорного розвитку свідчать про те, що у ОГ2 встановлено статистично значуще покращення у порівнянні з його значенням до впровадження програми ($p < 0,05$) і статистично значуще покращення у порівнянні із значенням відповідного показника ОГ1 у балах у таких показниках: гіперчутливість до звуків (слухова захисна поведінка), ослаблена чутливість до звуків (знижена чутливість), порушення функції обробки мовної інформації. А у відсотках – у зниженні кількості дітей ОГ2 з порушення функції обробки мовної інформації, з високого ступеню – 40% до 20% і відповідно збільшення відсотку з низькою ступінню обробки мовної інформації з 5 до 20%.

Результати вторинного визначення рівня розвитку зорового сприйняття після впровадження програми сенсорного розвитку свідчать про те, що у ОГ2 групі встановлено статистично значуще покращення у балах, у таких показниках: гіперчутливість до зорових сигналів з $5,04 \pm 1,6$ до $3,35 \pm 1,6$, знижена чутливість чи труднощі з відстеженням, розрізненням або сприйняттям з $2,4 \pm 1,1$ до $1,12 \pm 0,8$.

Рівень розвитку пропріоцептивного сприйняття після впровадження програми сенсорного розвитку у ОГ2 покращився у балах, у таких показниках: поведінка, спрямована на пошук сенсорних контактів – з $3,62 \pm 1,3$ до $2,22 \pm 1,1$, труднощі з «диференціацією рухів – з $6,7 \pm 2,1$ до $3,82 \pm 1,8$. Рівень розвитку орального сприйняття після впровадження програми сенсорного розвитку свідчать про те, що у ОГ2 як у балах, так і у відсотках покращився у показниках гіперчутливості до оральних сигналів (оральна захисна поведінка), з

високої ступені у 75% дітей Г2 знизилася до 40%; відповідно з низькою ступінню з 0% збільшилась до 20%; знижена чутливість до оральних сигналів у балах у Г2 зменшилася з $6,8 \pm 1,2$ до $4,1 \pm 1,1$. А рівень розвитку нюхового сприйняття свідчить про більшу ступінь зменшення ознак нюхової дисфункції у Г2 у порівнянні з його значенням до впровадження програми і у порівнянні із значенням відповідного показника Г1 ($p < 0,05$) у балах у таких показниках: гіперчутливість до запахів з $1,9 \pm 0,29$ до $1,08 \pm 0,22$; знижена чутливість до запахів $4,7 \pm 1,2$ до $2,37 \pm 0,8$ і відповідно зменшення відсотка у цій групі дітей з гіпочутливістю із 30% до 10% високої ступені.

Результати вторинного визначення рівня розвитку соціальних, емоційних, ігрових порушень і дисфункції саморегуляції після впровадження програми сенсорного розвитку свідчать про те, що у ОГ2 групі встановлено статистично значуще покращення ($p < 0,05$) у порівнянні з його значенням до впровадження програми і статистично значуще покращення у порівнянні із значенням відповідного показника ОГ1 у відсотках і балах у таких показниках: зменшення соціальних труднощів з 85% високого ступеня до 45% і відповідно збільшення дітей цієї з низькою ступінню соціальних труднощів; зменшення кількості дітей з емоційними труднощами у Г2 знизилася з 85 до 55%, а з ігровими з 60 до 30%. Статистично достовірно знизилась кількість дітей у Г2 у порівнянні з його значенням до впровадження програми з високою ступінню проблем з саморегуляцією. Це свідчить про те, що покращення рівня сенсорного розвитку чинить позитивний вплив на емоційність, спілкування та соціалізацію дітей з ДЦП.

Висновки. Результати повторної оцінки сенсорного розвитку свідчать про те, що у ОГ2 відбулося статистично значуще покращення таких сенсорних проявів: тактильні відчуття, вестибулярне сприйняття, пропріоцептивні відчуття, ознаки слухової дисфункції, порушення функції слуху – обробки мовної інформації, ознаки порушення оральної сприйнятливості, ознаки нюхової дисфункції, ознаки дисфункції обробки візуальної інформації, внутрішня регуляція (інтероцептивні відчуття), і, як наслідок – позитивний

вплив на емоційність, спілкування та соціалізацію. У ОГ1 встановлено також покращення, проте, незначне у порівнянні з первинною оцінкою. Статистично достовірна різниця в порівнянні з КГ, як у ОГ1 так і ОГ2 все ще зберігається. Очевидно, що діти із ДЦП потребують безперервного та більш тривалого мультидисциплінарного втручання для гармонійного різнобічного розвитку.

Література

1. Маліновська Н. В. Проблеми сенсорного розвитку і виховання дітей у педагогічній спадщині С. Ф. Русової / Н. В. Маліновська // Наукові записки. – Рівне, 2003. – Вип. 27. – С. 29-32.
2. Финк А. Кондуктивная педагогика А. Пете: Развитие детей с нарушениями опорно-двигательного аппарата / предисл. О. Шпека; [пер. с нем. Т. Е. Браудо, Б. А. Максимова, А. А. Михлина]; науч. ред. рус. текста Н. М. Назарова. / А. Финк. – Москва: Издательский центр «Академия», 2003. – 136 с.
3. Шевцов А. Г. Аналіз та моделювання комплексних корекційно-реабілітаційних систем і процесів // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 19. Корекційна педагогіка та психологія: Зб. наукових праць. – Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – № 11. – С. 246-252.
4. Шевцов, А. Г. Методики медико-соціальної та психолого-педагогічної корекції в сучасній системі реабілітаційних центрів / А. Г. Шевцов // Корекційний педагог. – 2007. – № 2. – С. 34-38.
5. Шевцов А. Г. Сенсорна інтеграція в системі медико-психолого-педагогічного реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності / А. Г. Шевцов, А. Б. Заплатинська // Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського державного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна. Вип. 12 / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський: «Аксиома», 2009. – С. 133-137.

ТРАНСПОРТНІ ПІДПРИЄМСТВА В УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ЕФЕКТИВНОСТІ

Юлія Попова¹, Андрій Савченко²

Державний університет інфраструктури та технологій

Київ, Україна

¹Yuli-p@ukr.net, ²Andryuha91@bigmir.net

Проблема ефективності підприємства завжди посідала важливе місце серед актуальних проблем економічної науки, ця проблема є досить складною і такою, що важко формалізується. Адже будь-яке підприємство – це складна система, яку важко спростити, не втративши при цьому її суттєвих характеристик. Зацікавленість у збільшенні ефективності на підприємстві виникає на різних рівнях управління економікою – від власників приватного підприємства до керівників держави.

Питання ефективності діяльності суб'єктів господарювання та її оцінки становить особливий інтерес як для зарубіжних, так і для вітчизняних учених. Слід зазначити таких дослідників, як Бакалінський О. В., Говорушко Т. А., Касич А. О., Коваленко Л. О., Костюк Д. М., Куценко А. В., Мец В. О., Миротин Л. Б., Некрасов А. Г., Негашев Е. В., Д. Нортон, Р. Каплан, Отенко В. І., Салига О. М. та ін. [1-15]. Незважаючи на значну кількість наукових праць та суттєві досягнення, існує низка дискусійних питань. Зокрема, наявні теоретичні розробки потребують уточнення та подальшого розвитку в напрямі теоретико-методичного та практичного характеру з визначення сутності підходів та методів оцінки ефективності діяльності підприємств, тому проблема вибору найбільш прийнятного методу оцінки ефективності діяльності підприємства в сучасних умовах з урахуванням нових

чинників, що впливають на результативність функціонування підприємства, є досить актуальною і потребує подальшого дослідження.

Оцінка ефективності ґрунтується на певних критеріях і показниках. Критерії ефективності характеризують якісні сторони процесу, його сутність, це ознака, на основі якої проводиться її оцінка. Критерій ефективності повинен відповідати таким вимогам: повною мірою відображати результати господарської діяльності, фіксувати та вимірювати рівень досягнення поставленої мети. В якості критеріїв, зазвичай, виділяють прибутковість, якість, економічність положення на ринку, якість трудового життя. Оскільки підприємство здійснює багатогранну та складну діяльність і всі процеси взаємопов'язані, то і критерії, що характеризують дану діяльність, теж зв'язані між собою. Показники виражають кількісну характеристику явища та дають змогу визначити його стан та динаміку. В економічній літературі виділяють абсолютні та відносні показники, які характеризують економічні процеси та явища. Так, абсолютні показники характеризують кількісну величину явища, а відносні показники дають змогу порівнювати абсолютні; їх отримують, коли одну величину поділяють на іншу.

Відносні показники існують у формі коефіцієнтів або процентів. Для оцінки діяльності підприємства використовують усі показники в комплексі, і при одному критерії можливо застосовувати декілька показників. Критерії і показники тісно пов'язані між собою, так, обґрунтований вибір критерію буде визначати сукупність застосованих показників. Необхідно формувати відповідну систему критеріїв та показників для оцінки ефективності діяльності підприємства та визначення шляхів підвищення ефективності діяльності підприємства. Сутність проблеми полягає в тому, щоб досягти найкращого співвідношення між величиною ефекту і витратами, тобто на кожну одиницю витрат досягти максимального результату або мінімуму витрат на одиницю результату. Оцінка ефективності проводиться на підприємствах різних форм власності й організаційно правових форм із метою оцінки бізнесу, оцінювання доцільності інвестування капіталу.

У науковій літературі представлено декілька методичних підходів до оцінки ефективності [2, 3, 5, 11, 13]. Традиційний підхід ґрунтується на класичній моделі Дюпона «Рентабельність капіталу». Цей підхід передбачає оцінку ефективності з використанням двох груп показників: узагальнюючих – показників першого рівня, які характеризують ефективність діяльності підприємства в цілому на основі порівняння результатів діяльності з витратами ресурсів, та показників другого рівня, які оцінюють ефективність використання окремих видів ресурсів підприємства.

Багаточинниковий підхід не став загальновизнаним і рідко застосовується, тому що передбачає використання складних і важких для інтерпретації агрегованих індексів ефективності. Оцінка ефективності діяльності на основі концепції *Perfomence Management* (управління результатами), яка передбачає використання збалансованої системи індикаторів, включає різні фінансові та нефінансові показники, що дає змогу комплексно оцінити вартість підприємства та ефективність його діяльності.

Основним показником у цій системі є економічно додана вартість, другорядним – рентабельність. Заснована Р. Капланом і Д. Нортоном збалансована система показників [10] об'єднує більшість з існуючих показників у відповідні системи для оцінки і аналізу ефективності діяльності на будь-якому рівні управління. Основними недоліками цієї системи є її складність, обмеженість у застосуванні та формуванні показників. Тому М. В. Майєр пропонує оцінювати ефективність функціонування суб'єкта господарювання на основі процесно-орієнтованого аналізу рентабельності.

Дана методика дає змогу відділити рентабельні процеси від нерентабельних для кожного споживчого сегменту, а також визначити рентабельність окремих продуктів і послуг та рекомендувати їх до продажу.

Математичний підхід характеризується широким застосуванням методів нелінійної динаміки, узагальнених функцій тощо. Економетричний підхід до оцінки ефективності ґрунтується на застосуванні параметричних методів оцінки, таких як метод найменших квадратів, скоригований метод найменших

квадратів, метод без специфікації розподілу та непараметричних методів оцінки, які засновані на використанні математичного програмування – аналіз середовища функціонування або оболонки даних, метод вільного розміщення оболонки, індекси продуктивності. Для систематизації методів оцінки ефективності діяльності підприємств існуючу сукупність методів розділяють на дві групи: кількісні та якісні методи. Серед першої групи методів найбільш розповсюдженими є вартісний та фінансово-економічний методи, тому що вартість виступає основним мірилом при прийнятті управлінських рішень та наданні інформації власникам та акціонерам щодо зміни доходу на вкладений капітал.

Друга група методів оцінки ефективності акцентує увагу на окремих аспектах діяльності підприємства: організаційному, соціальному, екологічному. Система методів, які застосовуються для оцінки ефективності діяльності підприємств, постійно оновлюється та ускладнюється, що викликає низку перешкод в їх упровадженні на підприємствах, а саме [3]: труднощі в розумінні методики розрахунку показників, проблеми отримання первинної інформації, низький рівень підготовки персоналу для проведення необхідних розрахунків показників, нерозуміння керівниками необхідності застосування нових методів та підходів до оцінки ефективності діяльності підприємства.

Зарубіжна практика свідчить, що широке використання сучасних методів оцінки результатів діяльності сприяє більшому розумінню специфіки діяльності підприємства, а сучасні методики аналізу результатів, спираючись на широкий спектр параметрів, забезпечують як кількісну, так і якісну узгодженість між показниками, що дає змогу точніше визначати ефективність діяльності на основі фінансових і нефінансових показників.

Ураховуючи названі переваги використання сучасних методик, необхідно рекомендувати поширити їх застосування, обирати тільки ті методи, які відповідають особливостям діяльності конкретного підприємства, забезпечують працівників необхідними знаннями щодо застосування обраного методу, трансформують існуючі бухгалтерські та фінансові дані до нових підходів

оцінки. Тому необхідно систематично вивчати досвід провідних зарубіжних та вітчизняних підприємств щодо механізму проведення оцінки ефективності діяльності.

Оцінювання ефективності діяльності займає важливе місце в системі управління підприємством, оскільки результати оцінювання можуть бути використані для формулювання як стратегічних, так і тактичних цілей. Модель оцінки ефективності діяльності є індивідуальною розробкою для кожного підприємства, але можливо виділити загальні напрями роботи [3-5; 11-15].

По-перше, визначення і формулювання мети проведення оцінювання ефективності діяльності підприємств. На цьому етапі приділяється увага визначенню ситуативних факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх, що впливають на рівень ефективності діяльності підприємства, на основі застосування методів аналізу, синтезу, індукції та дедукції, порівнянь, широкого обговорення проблеми, створення умов для творчості.

По-друге, формування такої системи критеріїв та показників ефективності діяльності підприємства, яка повинна всебічно характеризувати господарську діяльність та враховувати всю сукупність факторів підвищення ефективності та сприяти об'єктивній її оцінці.

По-третє, збір і обробка інформації для діагностики та аналізу ефективності діяльності при застосуванні економіко-математичних методів, таких як: коефіцієнтний метод, методи порівняння з нормативами та порівняння за певними критеріями, метод групування на основі достовірної, оптимальної, якісно повноцінної, науково обґрунтованої, систематизованої та своєчасної інформації.

По-четверте, аналіз структури та динаміки системи показників оцінки ефективності господарської діяльності на основі системного і порівняльного аналізу, методів групування, вертикального та горизонтального аналізу.

По-п'яте, оцінювання таксонометричних показників як за складовими ефективності, так і її інтегральна оцінка; при цьому застосовуються системний і порівняльний аналіз, метод таксономії, збалансована система показників,

групування, інтегральний метод, метод грошової доданої вартості, грошового потоку віддачі на інвестований капітал.

По-шосте, багатофакторний кореляційно регресійний аналіз ефективності господарської діяльності з використанням економіко-математичних методів моделювання, інтегральних методів, факторного аналізу.

По-сьоме, оцінка отриманих результатів та пошук засобів подальшого підвищення економічної ефективності господарювання за допомогою методів моделювання, методу ковзких середніх, екстраполяції, методу декомпозиції динамічного ряду.

Наведена послідовність аналітичної роботи з оцінки ефективності діяльності підприємства та методи, що використовують при цьому, дають змогу не тільки характеризувати результати господарської діяльності, а й урахувати всю сукупність факторів підвищення ефективності, визначати принципові зміни функціонування підприємств у мінливому середовищі та стратегічні пріоритети підприємства, які задовольняли б зацікавлене коло осіб.

Фактори підвищення ефективності діяльності підприємства – це його якісні особливості, які приводять до зростання потенціалу та характеризуються можливістю позитивних змін, наявністю необхідних ресурсів і умов їх використання. Виділяють зовнішні та внутрішні напрями підвищення ефективності діяльності. Так, до зовнішніх напрямів відносять: господарське законодавство, економічну і соціальну політику держави, інституціональні механізми, систему оподаткування, виробничо-соціальну інфраструктуру, платоспроможний попит підприємства і населення, структурні зміни, природно-кліматичні умови, науково-технічний прогрес, конкурентоспроможність підприємства. На внутрішньому рівні це такі чинники: адаптивність та швидке регулювання на зміни зовнішнього середовища, кваліфікація персоналу, безперервна інноваційна діяльність, наявність матеріальних і енергетичних ресурсів, система мотивації, методи оцінки ефективності та контролю. Оцінка ефективності підприємства з

урахуванням наведених факторів дає змогу комплексно дослідити та проаналізувати отримані результати господарської діяльності.

Транспортний комплекс є важливою складовою економіки держави, який забезпечує життєдіяльність суспільства. Нормальне, злагоджене функціонування всього комплексу залежить від роботи великої кількості структурних підрозділів, у тому числі і з обслуговування пасажирів. Вирішення завдання підвищення ефективності роботи транспортної галузі в цілому суттєво залежить не тільки від якісного здійснення вантажних перевезень, а й від зниження собівартості пасажирських перевезень. Тому проблема забезпечення економічного управління пасажирськими перевезеннями в сучасних умовах вимагає розробки цілісної системи заходів для усунення недоліків у сфері організації соціальнозначущих пасажирських перевезень.

У зв'язку із цим, якісне вирішення названої проблеми прямо залежить від упровадження в практику сучасної техніки й новітніх технологій. Пріоритетним напрямком у діяльності транспортної галузі є також забезпечення ефективного використання основних фондів і особливо транспортних засобів. Місце того чи іншого виду транспорту в транспортній системі України, економічна оцінка ефективності роботи пасажирського транспортного комплексу і його складових визначається за допомогою системи техніко-економічних показників, які діляться на три групи:

- експлуатаційно-технічні: пропускна й провізна спроможність, швидкість і час переміщення пасажирів, безпека руху, маневреність видів транспорту, ступінь надійності, рівномірності, регулярності (безперебійності) і ритмічності перевезень, рівень комфорту пасажирів;
- натуральні: потреба в трудових ресурсах, паливі, електроенергії, металі й різних матеріалах, а також продуктивність праці;
- вартісні: поточні експлуатаційні витрати, собівартість перевезень, інвестиції, фондомісткість, прибуток та рентабельність перевезень.

Кожний запропонований захід з удосконалення роботи будь-якого виду транспорту і його розвитку перед впровадженням має бути обґрунтованим

техніко-економічними розрахунками. При виконанні таких розрахунків здійснюється співставлення можливих виробничих результатів і витрат. За результатами техніко-економічних розрахунків здійснюється відбір для реалізації лише тих організаційних і технічних заходів, які після їх впровадження дадуть найбільший економічний ефект.

Ефективність заходу визначається на підставі порівняння результатів, які буде отримано, з витратами на його реалізацію. Але у випадках, коли захід не вимагає значних матеріальних і трудових витрат, його ефективність оцінюється тільки за отриманим результатом. Коли ж реалізація заходу можлива за умови використання інвестицій (капітальних вкладень), ефективність визначається обов'язковим співставленням капітальних вкладень з економією, яку буде отримано.

Високий економічний ефект досягається завдяки вдосконаленню організації й технології перевезень при відсутності капітальних вкладень або при незначній їх сумі. Такі вкладення окуповуються за невеликий термін часу. Ускладнюється оцінка економічної ефективності реконструктивних заходів тому, що на їх здійснення потрібен тривалий час і великі капітальні вкладення. Фактори забезпечення ефекту включають цілу низку технічних та організаційно-економічних параметрів, що впливають на результативність конкретного перевезення: розвиненість інфраструктури, надійність і продуктивність технічних засобів, наявність конкуренції, матеріально-технічне забезпечення, нормативно-правова база, реклама тощо.

Ефект проявляється в зміні таких показників, як: обсяг перевезень та якість перевезень. Оцінка ефективності полягає в розрахунку ресурсних та результативних показників, а також групи спеціальних показників, що визначають вплив зміни якості перевезень на зміну їх ефективності.

Результат діяльності комплексу й підприємства визначається особливостями цієї діяльності. Підприємство здійснює свою діяльність в операційній сфері, фінансовій, інвестиційній, науково-технічній та інших. Операційний вид діяльності характеризується кількістю продукції для споживачів. Результат

може бути не лише позитивний, тобто кількість здійснених перевезень і надання додаткових послуг, але й негативним.

Підвищення ефективності є життєво важливим, особливо в умовах кризової економічної ситуації. Пасажирський транспортний комплекс України, як свідчить світовий досвід, має вдосконалюватися адекватно економічному розвитку суспільства. У заходах, що запроваджуються в державі з метою підвищення якості транспортного обслуговування нашого населення, слід враховувати геополітичний, природно-географічний і демографічний фактори. Державна транспортна політика має включати взаємопов'язані економічну, соціальну, екологічну, демографічну й військову складові й бути направленою на подальше посилення соціально-економічного потенціалу України.

Комплексна методика економічної оцінки ефективності роботи й розвитку пасажирського транспортного комплексу передбачає використання системи заходів, які можна поділити на три групи:

- організаційно-технічні заходи, які не передбачають використання інвестицій (капітальних вкладень), а передбачають краще використання діючих постійних засобів транспорту з ліквідацією в деяких випадках вузьких місць і впровадженням нових технологій перевезень пасажирів з метою зменшення експлуатаційних витрат при забезпеченні високого рівня безпеки, надійності і якості перевезень пасажирів;

- технічні заходи короткострокового й середньострокового характеру з інвестуванням за рахунок самофінансування й недержавних джерел фінансування при швидкій окупності капіталовкладень;

- великомасштабні технічні заходи з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу потребують великих інвестицій, переважно за державний рахунок, і вимагають тривалого часу на їх освоєння.

Вирішення проблем формування фінансових ресурсів, пошуку джерел фінансування, оновлення основних засобів та загалом фінансового забезпечення функціонування і розвитку транспортних підприємств, що

нагромадилися впродовж останніх років, треба вважати актуальним напрямком наукових пошуків.

Для оцінювання ефективності діяльності транспортних підприємств можна запропонувати як універсальні ключові показники ефективності, так і специфічні. До універсальних ключових показників ефективності транспортних компаній можна віднести: виручку від реалізації, прибуток до вирахування відсотків та податків, рентабельність послуг транспортних компаній, частка доходів від перевезень у загальній сумі доходів підприємства, продуктивність праці, рентабельність активів, операційний прибуток, коефіцієнт оборотності тощо.

З метою досягнення значних успіхів у розвитку пасажирського транспортного комплексу необхідно розробляти державні цільові й галузеві програми ефективного розвитку окремого виду транспорту або для вирішення конкретної глобальної проблеми державного значення. У таких програмах слід враховувати необхідні пропорції між розвитком галузей економіки і пасажирського транспортного комплексу, окремих видів транспорту, господарств кожного виду транспорту, об'єктів виробничого і соціального призначень та інше.

В ринкових умовах пріоритетними напрямками розвитку транспортного комплексу на найближчу перспективу повинно бути: підвищення якості перевезень пасажирів; надійності та безпеки експлуатації транспортних засобів; виділення, у першу чергу, інвестицій на оновлення й придбання нового рухомого складу; підвищення рівня комфорту при обслуговуванні пасажирів; впровадження систем телекомунікації, інформаційних і ресурсозберігаючих технологій.

Література

1. Бакалінський О. В. Агреговане вимірювання споживчої цінності перевезень пасажирів / О. В. Бакалінський // Ефективна економіка, 2013. – № 12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2570&p=1>.

2. Говорушко Т. А. Управління ефективністю діяльності підприємств на основі вартісноорієнтованого підходу: [монографія] / Т. А. Говорушко, Н. І. Клімаш. – К.: Логос, 2013. – 204 с.
3. Касич А. О. Методичні підходи до оцінки ефективності діяльності підприємства / А. О. Касич, І. Г. Хіміч // Бізнес Інформ. – 2012. – № 12. – С. 176-179.
4. Коваленко Л. О., Костюк Д. М. Фінансове забезпечення розвитку міського електротранспорту: стан, проблеми та перспективи вирішення / Л. О. Коваленко, Д. М. Костюк // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія 1: Економіка. – 2012. – Вип. 1. – С. 232-239.
5. Куценко А. В. Організаційно–економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємств споживчої кооперації України: [монографія] / А. В. Куценко. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 215 с.
6. Мец В. О. Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2009. – 132 с.
7. Миротин Л. Б., Некрасов А. Г. Эффективность интегрированной логистики. [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.adviss.ru/content/view/10/7.
8. Мних Є. В. Аналіз фінансового стану і фінансових результатів діяльності підприємств: Навч. посібник. – К.: НМК ВО, 2008. – 159 с.
9. Негашев Е. В. Методика финансового анализа деятельности коммерческих организаций [Текст] / Е. В. Негашев, А. Д. Шеремет. – М.: Финансы и статистика, 2013. – 134 с.
10. Нортон Д. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Д. Нортон, Р. Каплан. – М.: Олимп Бизнес, 2010. – 320 с.
11. Отенко В. І. Формування аналітичного інструментарію оцінки ефективності діяльності підприємства / Бізнес Інформ. – 2013. – № 5. – С. 231-237.
12. Салига, О. М. Антикризове фінансове управління підприємством [Текст]: підручник / О. М. Салига. – К.: КНЕУ, 2005. – 386 с.

13. Стрілець Є. М. Ефективність як економічна категорія / Є. М. Стрілець. – Запоріжжя: КПУ, 2013. – 90 с.
14. Харчук О. Г. Управління ефективністю діяльності підприємств пасажирського господарства / О. Г. Харчук // Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Сер. «Економіка і управління», 2012. – Вип. 21-22. Частина 1. – С. 260-265.
15. Яновський П. О. Пасажирські перевезення / П. О. Яновський. – К.: НАУ, 2012. – 436 с.

ОСОБЛИВОСТІ КАР'ЕРНИХ ТА СМИСЛОЖИТТЕВИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Інесса Сергєєва¹, Поліна Лоіш²

Донбаський державний педагогічний університет

Слов'янськ, Україна

¹inessa.sergeeva@ukr.net, ²ms.loish@bk.ru

Вибір професії для старшокласників є досить складним й важливим кроком у майбутнє. Актуальним стає формування і реалізація професійних нахилів учнів під впливом комплексу суспільних умов у період їх соціального становлення. Юнакам та дівчатам часто бракує інформації щодо професійного вибору в сучасних соціально-економічних умовах, стану ринку праці, вимог професії до працівника. На цьому етапі старшокласники знайомляться з власними психофізіологічними особливостями і можливостями. Для збалансованості між професійними інтересами та можливостями учнів і потребами суспільства необхідно сприяти цілеспрямованому розвитку старшокласників [2; 4; 7; 8].

Питаннями професійної кар'єри займалися Д. Сьюпер, Д. Тідман, Д. Холл, Е. Роу, Е. Шейн, Д. МакКлелланд, В. С. Агапов, А. П. Єгошин, В. Ф. Мітін, К. К. Сарматова та інші вчені. Класичними стали дослідження Е. А. Климова, А. Е. Голомштока, Л. А. Йовайши, С. Н. Часткової в галузі професійної орієнтації та професійного консультування. Кар'єрні орієнтації старшокласників більш детально розглядали Б. Г. Ананьєв, Д. О. Закатнов, Л. Г. Почебут, М. В. Сурякова, В. О. Чикер, Е. Шейн. Значна увага останнім часом приділяється дослідженню практичних аспектів професійної орієнтації особистості в сучасних соціально-економічних умовах, зокрема, в наукових працях Р. С. Гуревича, В. Т. Лозовецької, Н. Г. Ничкало, В. О. Радкевич,

О. І. Щербак та ін. Сьогодні вчені акцентують увагу на залежності успіху професійної кар'єри фахівця від зовнішніх і внутрішніх чинників та пов'язує його, відповідно, з організаційними й особистими структурами [1; 5 та ін.].

Під кар'єрними орієнтаціями розуміються базові соціальні установки, що віддзеркалюють значимість кар'єри для людини й тип кар'єри, якому вона надає перевагу. Як соціальні установки кар'єрні орієнтації відображають готовність індивіда реалізувати певний кар'єрний шлях [9].

Відмітимо, що вибір власної життєвої стратегії є необхідною складовою кар'єрного розвитку. Школярам необхідно саме під час навчання у старшій школі визначити власні пріоритети щодо кар'єрних та смисложиттєвих орієнтацій. Смисложиттєві орієнтації – це складні соціально-психологічні утворення, що породжуються реальними значущими життєвими взаємовідносинами суб'єкта і буття. Вони доречні по відношенню до всього життєвого шляху особистості (включаючи минуле, сучасне, майбутнє), задають вектор і кордони самореалізації особистості як суб'єкта життєвого шляху через структурну організацію життєвих цілей-цінностей [3; 6].

Метою нашого дослідження є виявлення особливостей кар'єрних та смисложиттєвих орієнтацій сучасних старшокласників.

Дослідження проводилось з учнями 10-х та 11-х класів Райгородської ЗОШ І-ІІІ ступені смт. Райгородок Донецької області.

В таблиці 1 наведені показники виразності кар'єрних орієнтацій старшокласників.

Таблиця 1. Виразність кар'єрних орієнтацій старшокласників, n=50

Кар'єрні орієнтації	Кількість учнів, %
Професійна компетентність	0
Менеджмент	6
Автономія (незалежність)	11
Стабільність роботи	36
Стабільність місця проживання	11
Служіння	13
Виклик	4
Інтеграція стилів життя	19
Підприємництво	0

36% від загальної чисельності старшокласників зорієнтовані на стабільність роботи. Такі учні ототожнюють свою роботу зі своєю кар'єрою. Їх потреба в безпеці та стабільності обмежує вибір варіантів кар'єри. Вони дуже цінують соціальні гарантії, які може запропонувати роботодавець, і, як правило, їх вибір місця роботи пов'язаний саме з тривалим контрактом і стабільним становищем компанії на ринку.

П'ята частина (19%) досліджуваних старшокласників орієнтована у майбутній кар'єрі на інтеграцію стилів життя. Такі школярі не хочуть, щоб в їх житті домінувала тільки сім'я, тільки кар'єра або тільки саморозвиток, та прагнуть збалансувати їх. Тому вони більше цінують своє життя в цілому – де живуть, як вдосконалюються, а не конкретну роботу, кар'єру чи організацію.

13% старшокласників обрали кар'єрну орієнтацію «Служіння». Основними їх цінностями є «робота з людьми», «служіння людству», «допомога людям», «бажання зробити світ кращим». Учні з такою орієнтацією мають можливість продовжувати працювати в цьому напрямку, навіть якщо доведеться змінити місце роботи. Тобто працювати в організації, яка ворожа їх цілям і цінностям вони не будуть, і відмовляться від просування або переведення на іншу роботу, якщо це не дозволить їм реалізувати головні цінності свого життя.

Кар'єрна орієнтація «Автономія» складає 11% від загальної кількості респондентів. У даній групі досліджуваних яскраво виражена потреба все робити по-своєму: самому вирішувати, коли, над чим і скільки працювати. Якщо така орієнтація виражена сильно, то особистість готова відмовитися від просування по службі або від інших можливостей для збереження своєї незалежності. Тому головним критерієм обрання роботи стає можливість працювати в організації, яка забезпечує достатній ступінь свободи.

Орієнтація «Стабільність місця проживання» також становить 11% від всієї вибірки. Юнаки та дівчата, у яких вона домінує, пов'язують себе з географічним регіоном. Так, в майбутньому вони схильні займати високі посади в організаціях, але, вважаючи за краще стабільну роботу і життя,

можуть відмовитися від підвищення, якщо воно загрожує ризиком і тимчасовими незручностями.

Лише для 6% вибірки найбільш значуща кар'єрна орієнтація «Менеджмент». Першорядне значення для цих старшокласників мають орієнтація особистості на інтеграцію зусиль інших людей, повноту відповідальності за кінцевий результат і з'єднання різних функцій організації. Така робота більш властива учням, які мають навички міжособистісного і групового спілкування, емоційної врівноваженості, що дозволяє нести тягар відповідальності. Старшокласники будуть вважати, що не досягли мети своєї кар'єри, поки не займуть посаду, перебуваючи на якій зможуть управляти і фінансами, і маркетингом, і виробництвом продукції, і розробками, і продажами.

Найменшу частину вибірки (4%) займають респонденти, які обрали орієнтацію «Виклик». Основні цінності кар'єрної орієнтації даного типу – конкуренція, перемога над іншими, подолання перешкод, вирішення важких завдань. Такі старшокласники орієнтовані на те, щоб «кидати виклик». Соціальна ситуація ними найчастіше розглядається з позиції «виграшу – програшу». Процес боротьби і перемоги важливіші для них, ніж конкретна область діяльності або кваліфікація. Новизна, різноманітність і виклик мають для учнів з такою орієнтацією дуже велику цінність, і, якщо все йде занадто просто, їм стає нудно.

На жаль, таких кар'єрних орієнтацій як «Професійна компетентність» (0%) та «Підприємництво» (0%) не було виявлено серед досліджуваних старшокласників.

Дослідження смисложиттєвих орієнтацій дозволило виявити особливості переживання осмисленості життя старшокласниками. У таблиці 2 наведені отримані показники.

У 64% старшокласників сформованість цілей в житті на середньому рівні. Тому у більшості учнів не зовсім сформовані цілі, але у їх свідомості є

співвідношення сьогодення з майбутнім (надає життю часової перспективи, спрямованості, осмисленості).

*Таблиця 2. Виразність показників смисложиттєвих орієнтацій
старшокласників, n=50*

Рівень виразності	Смисложиттєві орієнтації та кількість старшокласників, %				
	Мета в житті	Процес життя	Результативність життя	Локус контролю-Я	Локус контролю життя
Низький	36	17	32	4	13
Середній	64	83	59	92	87
Високий	0	0	9	4	0

За шкалою «Процес життя» виявлено, що 83% респондентів знаходяться на середньому рівні. Такі учні ще не повністю усвідомлюють сам процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і наповнений змістом. Вони знаходяться в процесі становлення і осмислення життя в цілому.

В виборці досліджуваних є такі учні, що мають низькі показники за шкалою «Мета в житті» (36%). Більше третини опитаних живуть сьогоднішнім або вчорашнім днем. Підтверджується це тим, що й низький показник орієнтації «Процес життя» (17%) вказує на незадоволеність старшокласників своїм життям у сьогоденні; при цьому, їм можуть надавати повноцінний сенс спогади про минуле. До того ж, за показниками зазначеними вище, не виявлено високого рівня. Тобто, цілеспрямованих учнів, які не мають реальної опори в сьогоденні та гедоністів, що живуть сьогоднішнім днем в виборці досліджуваних немає. Така ж ситуація з високими показниками «Локус контролю-життя» (0%). Старшокласники переконані в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя.

Відмітимо, що на середньому рівні більшість школярів, які спрямовані на орієнтацію «Локус контролю-життя» (87%) та «Локус контролю-Я» (92%). Поведінка учнів може трохи змінюватися залежно від того, чи здається їм ситуація складною або простою, приємною або неприємною тощо. «Локус

контроля-життя» (13%) з низькими показниками притаманний таким старшокласникам, що майже не бачать зв'язку між своїми діями і важливими для них подіями життя. Вони не вважають себе здатними контролювати розвиток таких подій і думають, що більшість їх є результатом випадку або дії інших людей. Такі старшокласники емоційно нестійкі, схильні до неформального спілкування і поведінки, нетовариські, у них поганий самоконтроль і висока напруженість. Старшокласники з низькими показниками за шкалою «Локус контролю-Я» (4%) не вірять в свої сили та не в змозі контролювати події власного життя. Слід відмітити, що у виборці 4% школярів, які орієнтовані на високий рівень «Локус контролю-Я». Вони впевнені в собі, мають достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей і уявлень.

Орієнтація «Результативність життя» у хлопців та дівчат на 59% проявляється на середньому рівні, що говорить про не повну осмисленість вже прожитого життя, тобто оцінити пройдений відрізок життя старшокласникам важко. До того ж низькі бали за цієї шкалою виявлені у 32% досліджуваних. Тобто третина вибірки вже не задоволені прожитою частиною свого життя. 9% старшокласників вважають, що вони доживають своє життя, що все в минулому, але минуле здатне надати сенс залишку життя.

Так, досліджуючи уявлення старшокласників про своє майбутнє життя, ми з'ясували, що у більшості з них ще не виявлені стійкі цілі на майбутнє. Учні не розуміють життєвої перспективи та не уявлять себе активною і сильною особистістю, яка самостійно приймає рішення і контролює своє життя.

Для встановлення взаємозв'язку між кар'єрними орієнтаціями старшокласників та їх життєвими вподобаннями нами був застосований метод кореляційного аналізу. Результати представлені у таблиці 3.

Виявлено, що смисложиттєва орієнтація «Мета в житті» прямо корелює з кар'єрними орієнтаціями «Служіння» ($r = 0,299$, $p \leq 0,05$) та «Автономія» ($r = 0,404$, $p \leq 0,01$). Також спостерігається зворотній кореляційний зв'язок з орієнтацією «Виклик» ($r = -0,304$, $p \leq 0,05$).

Таблиця 3. Коефіцієнти інтеркореляцій між показниками кар'єрних та смисложиттєвих орієнтацій старшокласників, n=50

Показники		Кар'єрні орієнтації								
		Підприємництво	Інтеграція стилів життя	Виклик	Служіння	Стабільність місця проживання	Стабільність роботи	Автономія (незалежність)	Менеджмент	Професійна компетентність
Смисложиттєві орієнтації	Мета життя	0,082	-0,136	-0,304*	0,299*	0,156	0,112	0,404**	0,258	-0,125
	Процес життя	-0,155	-0,224	-0,479**	0,037	0,120	0,173	0,200	0,008	-0,141
	Локус контролю-життя	-0,017	0,128	-0,191	-0,123	-0,216	0,435**	0,095	0,162	-0,070

Примітка: позначені коефіцієнти кореляції, значущі на рівні ** $p \leq 0,05$; * $p \leq 0,01$

Старшокласники, в яких наявні цілі в житті, готові долати перешкоди, вирішувати складні завдання. Вони все роблять на свій розсуд, але не будуть працювати в організації, яка має цілі та цінності, що суперечать їх власним. Також існує зворотній взаємозв'язок між смисложиттєвою орієнтацією «Процес життя» та кар'єрною орієнтацією «Виклик» ($r = -0,479$, $p \leq 0,01$). Учні, які задоволені своїм життям в сьогоденні, не люблять конкуренції, а боротьба чи перемога для них не так важливі, як конкретна діяльність чи професія. «Локус контролю-життя» корелює з кар'єрною орієнтацією «Стабільність роботи» ($r = 0,435$, $p \leq 0,01$). Старшокласники, які переконані у тому, що людині дано контролювати своє життя, хочуть бути впевнені в безпеці та стабільності своєї майбутньої роботи. Це їм потрібно для того, щоб життєві події можна було передбачити.

Отже, у досліджуваних нами старшокласників найбільш представлені кар'єрні орієнтації «стабільність роботи» та «інтеграція стилів життя». Найважливішими чинниками побудови кар'єри юнацтва виступає потреба в

безпеці, стабільності та передбачуваності майбутніх подій. Відповідальність, відданість, порядок, надійне робоче місце, високі доходи і оцінка з боку керівництва є для них фундаментальними. Другим важливим для учнів чинником є орієнтація на інтеграцію різних сторін способу життя. Такі старшокласники прагнуть збалансувати сім'ю, кар'єру та саморозвиток. Тому вони більше цінують своє життя в цілому – де живуть, як вдосконалюються, а не конкретну роботу, кар'єру чи організацію.

Смисложиттєві орієнтації у більшості старшокласників представлені середніми показниками. Старшокласники не повністю усвідомлюють сам процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і наповнений змістом. Юнаки та дівчата знаходяться в процесі становлення і осмислення життя в цілому. Їм важко оцінити пройдений відрізок життя та приймати важливі рішення. «Джерело» сенсу життя вони шукають в минулому. Тобто старшокласники ще визначаються, ким бути (професійне самовизначення) та яким бути (моральне самовизначення).

Охарактеризовані кар'єрні та смисложиттєві орієнтації вказують на те, що у старшокласників у даний період відбувається інтенсивне формування системи ціннісних орієнтацій, що в свою чергу зумовлює формування особистісної зрілості.

Перспективи подальшого дослідження даної проблеми потребують, на наш погляд, більш детального вивчення кар'єрних орієнтацій старшокласників у взаємозв'язку з їх особистісними характеристиками.

Література

1. Богатырева О. О. Психологические предпосылки карьерного роста / О. О. Богатырева // Вопросы психологии. – 2008. – № 3. – С. 92-98.
7. Закатнов Д. О. Підготовка учнівської молоді до вибору робітничих професій: методичний посібник / Д. О. Закатнов, В. В. Паржницький. – Київ, ІПТО НАПН України, 2012. – 49 с.

8. Жаткина К. А. Проявление смысложизненных ориентаций в юношеском возрасте / К. А. Жаткина // Молодёжь и наука: Сборник материалов VI Всероссийской научно-технической конференции студентов, аспирантов и молодых учёных. – Красноярск: Сибирский федеральный ун-т, 2011. – С. 95-98.
9. Карамушка Л. М. Мотивація підприємницької діяльності: Монографія / Л. М. Карамушка, Н.Ю. Худякова. – К.: Львів: Сполом, 2011. – 208 с.
10. Лозовецька В. Т. Професійна кар'єра особистості в сучасних умовах: монографія / В. Т. Лозовецька. – Київ, 2015. – 279 с.
11. Пашукова Т. И. Формирование мировоззрения и смысложизненные ориентации в юношеском возрасте / Т. И. Пашукова // Психологические проблемы смысла жизни и акме. Материалы XIV симпозиума. – М.: ПИ РАО, 2009. – С. 93-95.
12. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – 2-ге вид. – К.: Каравела, 2007. – 400 с.
13. Сурякова М. В. Особливості визначення професійної кар'єри молодими фахівцями та ставлення до неї / М. В. Сурякова // Соціально-економічні проблеми регіонального розвитку: Матеріали XIV регіональної науково-практичної конференції 24 травня 2013 р. Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2013. – С. 115-125.
14. Шаповалова Н. П. Кар'єрна орієнтація й стійкі утворення в структурі особистості людини / Н. П. Шаповалова // Педагогіка та психологія. – 2011. – Вип. 40 (3). – С. 87-95.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНИХ ПЕРЕВАГ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Вікторія Сотнік, Андрій Кіян

Донбаський державний педагогічний університет

Слов'янськ, Україна

kiian.andrey@gmail.com

Вступ. Перехід до нових економічних реалій змінює мету та завдання профорієнтації. І це досить логічно, оскільки на протязі усього часу її існування любі зміни в ній визначалися технолого-економічними та соціальними вимогами даного періоду розвитку держави. Необхідно відмітити, що з точки зору багатьох дослідників (О. О. Реана, В. О. Якуніна, М. І. Мешкова, 1987 р.), в світі існує загальна тенденція до зниження соціального значення профорієнтації як державної служби. Вона виявляється в постійному зменшенні кількості людей, залучених у суспільному виробництві, загальному зростанні рівня освіти, розширенні свобод особистості та ін. Однак, прогноз змін в соціально-економічному розвитку України дозволяє стверджувати, що профорієнтація у нашому суспільстві ще довгий час буде необхідною умовою раціонального входження молодих людей у трудову діяльність. Загальне положення сучасної профорієнтації базується на економічних, особистих та соціальних принципах.

Загалом якщо інтереси впливають на тип обраної професії, то це позитивно відбивається на професійному зрісті старшокласників у майбутньому і самореалізації їх як фахівців. У цьому і полягає актуальність проблеми дослідження професійних переваг старшокласників.

Метою дослідження є вивчення професійних переваг старшокласників 16-17 років.

Основні результати дослідження. Вибір професії – важлива ланка в життєвому і професійному становленні людини. Саме професія надає можливість людині задовольнити основну гаму своїх потреб, реалізувати себе як особистість. [13]

У реальному житті не кожному вдається зробити найкращий професійний вибір. Психологічна наука має досвід, що дозволяє оцінити ускладнення, які виникають у процесі свідомого вибору професії. Суть його полягає в тому, що вибір професії розглядається як багатоповерховий процес вироблення й ухвалення рішення. На I етапі виникає проблема вибору професії, ухвалення рішення. II етап, пов'язаний з визначенням джерел інформації, компетентних осіб, здатних допомогти у виборі професії. III етап – збір інформації, що відображає істотні моменти конкретної ситуації вибору. На IV етапі формується узагальнене представлення про ситуацію вибору професії. V етап – пошук варіантів рішення, їхня оцінка. На заключному VI етапі робиться остаточний вибір професії.

Умовою подолання зазначених складностей і отже, правильного вибору професії, є профорієнтація, що представляє собою комплекс психологічних і медичних заходів, направлених на оптимізацію процесу працевлаштування у відповідності зі схильностями, здібностями і з урахуванням потреби суспільства у фахівцях. [12]

Виділяють кілька підходів у вирішенні задач професійної орієнтації. [12]

Основні положення діагностичного підходу сформульовані у трьохфакторній моделі профорієнтації Ф. Парсонса. У рамках даної теорії вибір професії розглядається як пошук відповідності між вимогами професії й індивідуальністю. На основі результатів тестування психологічних і особистісних особливостей претендента на професію робиться висновок щодо властивості йому, яка не піддається зміні структури професійних здібностей.

Іншим різновидом профорієнтаційного підходу є так названа виховна концепція, що припускає наступне: будь-яка людина може бути підготовлена до будь-якої професії. Прихильники такого підходу, що представляють одну з

наукових психологічних шкіл – біхевіоризм, – спиралися на уявлення про більш-менш однорідну обумовленість поведінки людини набором зовнішніх подразників. У той же час зібрано чимало фактів, що свідчать про важливу роль спадковості у формуванні професіонала. Ще в дослідженнях М. Я. Басова приводяться відповідні приклади з життя декількох поколінь видатних людей.

Ігнорування природного фактору може привести до того, що обрана трудова діяльність буде виконуватися зі значною напругою, і наслідком чого стануть втрата інтересу до професії, розчарування у своїх здібностях, навіть нервові захворювання. [24]

Тому сучасний підхід у профорієнтації – особистісно – орієнтований – припускає своєчасну підтримку і розвиток тих особливостей і характеристик особистості, що служать передумовою майбутньої успішної професійної діяльності, сприяють пізнанню навколишнього світу, самопізнанню, самореалізації особистості, усвідомленню власної ролі у виборі професії, прийнятті відповідальності за нього.

Педагог, можливо, є центральною фігурою на фронті керівництва професійним самовизначенням підростаючих поколінь. Але він аж ніяк не самотній у цій справі.

Можливо, проблема професійного самовизначення людини настільки складна, що задовільне її рішення не під силу окремій людині із самими сприятливими розумовими здібностями; вона вимагає різнобічного інформаційного й організаційного забезпечення.

Справа збільшується тим, що протиріччя розвитку суспільства й особистості, які породжують цю проблему, постійно відтворюються на різні лади в зв'язку з кожною індивідуальною професійною долею, кожною наступною суспільною групою.

А це значить, що і питання професійного самовизначення не можуть у принципі бути вирішені раз назавжди і занесені в довідники.

З погляду інтересів розвитку нашого суспільства як цілого, ідеальним був би такий випадок, коли професійна спрямованість молоді, що вступає в трудове

життя, у точності відповідала би потребам господарства країни в кадрах («господарства» у широкому змісті, що припускає всі різнотипні корисні професійні діяння). А саме випадок, коли більшість молоді прагне в найбільш масові і «дефіцитні» (з погляду потреби суспільства в припливі трудових ресурсів) області праці, а меншість – у найменш масові; коли, далі, професійні устремління відповідають можливостям, потенціалам людей (станові їхнього здоров'я, здібностям, схильностям). [18]

Предметом нашого експериментального дослідження є індивідуальні особливості професійних переваг старшокласників.

В процесі нашої роботи ми використовували наступні методи: загальнонаукові (метод аналізу та синтезу інформації), метод статистичної обробки даних; соціально-психологічні методи (опитування, анкетування, тестування, спостереження).

Експериментальне вивчення професійних переваг за допомогою використаного дисперсійного аналізу дає можливість зробити висновок проте, що дисперсія критерію Ст'юдента для вибірки 37 учнів відповідає генеральній сукупності (по 2 методикам).

Діагностика учнів 10-11 класів за методиками ДДО Є. А. Клімова та “Картою інтересів”, показала, що існує відповідне співвідношення між інтересами старшокласників та типом обраної професії. Про це свідчать отримані показники кореляційного аналізу. А саме: інтерес до права співпадає з типом професії „Людина – людина” та інтерес до технічних спеціальностей співпадає з типом професій „Людина – техніка”.

Ми вважаємо, що співвідношення „людина – людина” – право пов'язане з провідною діяльністю підлітків – спілкуванням та можливістю самореалізації у майбутньому, що дає професія правознавця.

Можливо, перевага у співвідношенні „Людина – техніка” – техніка обумовлена зростаючим запитом суспільства на технічні спеціальності.

Було з'ясовано, що між співвідношеннями „Людина – знакова система” – філологія та „Людина – художній образ” – мистецтво існує слабкий кореляційний зв'язок.

Кореляційний зв'язок відсутній у співвідношенні „Людина – природа” – географія.

Можливо, такі професії, як лісове та сільське господарство мають низький соціальний престиж, існують труднощі у кар'єрному зрості та відносно низькій заробітній платі, тому не користуються попитом.

Дослідження дало змогу відслідкувати певні співвідношення між провідними інтересами старшокласників та типами обраних професій. Таким чином, висунута гіпотеза була частково підтверджена.

Література

1. Методика индивидуальной профконсультации. – М.: Высшая школа, 1982.
2. Мир профессий: Человек – художественный образ / сост. А. И. Смирнов. – М.: Мол. гвардия, 1987.
3. Грэйс Крайг. Психология развития. – СПб.: Питер, 2000.
4. Практикум по возрастной психологии:/ Под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб: Речь, 2001.

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ САМОСТАВЛЕННЯ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Лариса Степаненко, Ксенія Чаус

Донбаський державний педагогічний університет

Слов'янськ, Україна

lora.step.74@gmail

Актуальність проблеми самоствавлення в підлітковому віці пояснюється тим, що саме в цей період відбувається, становлення самосвідомості (Д. І. Фельдштейн, Л. І. Божович, І. І. Чеснокова та ін.), що супроводжується психосоціальними протиріччями: з одного боку підліток сприймає себе як особистість виняткову, ставить себе вище інших людей, з іншого боку сумнівається в собі, але намагається не допускати до свідомості ці сумніви (Т. В. Рябова).

Крім того актуальність проблеми самоствавлення пояснюється ще й тим, що раніше сформована підлітком система оціночних суджень на свою адресу, і на адресу «інших», що склалося на основі емоційно-ціннісного ставлення до власного «Я» (головним чином, через ставлення до нього інших), починає підпадати під вплив оціночних суджень однолітків, які виступають на даному віковому етапі значущою референтною групою. Виникаюче внутрішньоособистісне протиріччя в оцінці себе і «інших», цінностях, інтересах має свій вияв у поведінці, що відображає наявність тієї чи іншої особистісно значущої проблеми [19].

У психології до проблем самоствавлення зверталися такі психологи Р. Бернс, С. Р. Пантілеев, С. Л. Рубінштейн, В. В. Столін, Н. І. Сарджвеладзе, І. І. Чеснокова та інші.

Розвиток самоствавлення характеризується етапністю та поступовим структурно-функціональним ускладненням, котре посилюється у підлітковому

віці, коли власний фізичний образ здійснює вагомий вплив. Підліток коливається між позитивним полюсом еґо-ідентичності та негативним полюсом плутанини ролей. Задача полягає у тому, щоб поєднати всі наявні до цього часу знання про самих себе та інтегрувати ці чисельні образи «Я» в особистісну ідентичність, яка ґрунтується на минулому та проектує майбутнє. Л. С. Виготський дає дуже ґрунтовне визначення особистості: «Особистість – це те, чим людина стає для самої себе з людини в собі, через те, ким вона стає для інших» [2].

Інтерес підлітка до свого внутрішнього світу, роздуми про ставлення до себе, про свої взаємовідносини з іншими, про місце в референтній групі виникають на основі інтересу до інших, перш за все, до ровесників. Спостерігаючи за вчинками своїх ровесників і аналізуючи їх окремі дії, підлітки прагнуть розібратися в собі, проаналізувати свою поведінку і порівняти себе з іншими. У поступовому процесі самопізнання власних якостей у підлітків зберігається та ж сама послідовність, що і при пізнанні інших, тобто спочатку виділяються зовнішні, фізичні характеристики, потім якості, пов'язані з виконанням будь-якої діяльності, і лише потім якості, більш приховані особливості внутрішнього світу.

Самооцінка відображає ступінь розвитку в індивіда почуття самоповаги, відчуття власної цінності й позитивного ставлення до всього того, що входить у сферу його «Я». Самооцінка проявляється у свідомих судженнях індивіда, у яких він намагається сформулювати свою значущість. Другий фактор, важливий для формування самооцінки, пов'язаний із інтеріоризацією соціальних реакцій на даного індивіда. Іншими словами, людина схильна оцінювати себе так, як, на її думку, оцінюють її інші. Нарешті, ще один погляд на природу й формування самооцінки полягає в тому, що індивід оцінює успішність своїх дій і проявів через призму ідентичності. Індивід випробовує задоволення не від того, що він просто щось робить добре, а від того, що він обрав певну справу й саме її робить добре [5]. Варто особливо підкреслити, що самооцінка, незалежно від того, чи лежить у її основі власні судження індивіда

про себе або інтерпретація суджень інших людей, індивідуальні ідеали або культурно задані стандарти, завжди носить суб'єктивний характер. Позитивне самосприйняття можна прирівняти до позитивного самоствердження, самоповаги, відчуття власної цінності [4].

Мета нашого дослідження полягає у вивченні особливостей самоствердження підлітків загальноосвітньої школи та школи-інтернату. Відповідно до мети дослідження використали наступний психодіагностичний інструментарій: тест-опитувальник самоствердження (В. В. Столін, С. Р. Понтілеєв), опитувальник агресивності Басса-Дарки та методика діагностика самооцінки Дембо-Рубінштейна.

Експериментальне дослідження проводилось на базах Слов'янської загальноосвітньої школи № 9 та Лиманської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернат № 34, Донецької області. Вибірку склали 38 підлітків із даних навчальних закладів.

За допомогою кореляційного аналізу були виявлені взаємозв'язки між 34 показниками в групі дітей зі школи-інтернату. Найбільшу кількість кореляцій отримали між показниками самоствердження та агресивністю: «інтегральність» – «роздратування» ($r = -0,44$); «самоповага» – «образ» ($r = -0,42$), «ворожість» ($r = -0,39$), «роздратування» ($r = -0,65$); «аутосимпатія» – «непряма агресія» ($r = 0,38$), «роздратування» ($r = -0,40$); «очікуване відношення від інших» – «образ» ($r = 0,33$), «роздратування» ($r = 0,61$); «самоінтерес» – «негативізм» ($r = 0,30$), «підозрілість» ($r = 0,32$), «образ» ($r = 0,52$), «непряма агресія» ($r = 0,32$), «ворожість» ($r = 0,51$); «самовпевненість» – «почуття провини» ($r = 0,36$), «роздратування» ($r = -0,58$); «відношення інших» – «образ» ($r = 0,38$), «ворожість» ($r = 0,43$), «роздратування» ($r = 0,71$), «підозрілість» ($r = 0,31$); «самопослідовність» – «роздратування» ($r = -0,45$), «негативізм» ($r = -0,73$); «самозвинувачення» – «роздратування» ($r = 0,55$), «образ» ($r = 0,46$), «ворожість» ($r = 0,44$), «агресивність» ($r = 0,35$); «саморозуміння» – «фізична агресія» ($r = -0,30$), «образ» ($r = -0,41$), «ворожість» ($r = -0,34$). Між показниками самоствердження та

самооцінки: «рівень самооцінки» – інтегральність» ($r = 0,51$), «самоповага» ($r = 0,31$); «рівень домагань» – «самоповаги» ($r = 0,33$), «самоінтерес» ($r = -0,50$).

Були виявлені взаємозв'язки між 44 показниками в групі дітей зі школи. Між показниками самоставлення та агресивністю: «інтегральність» – «образ» ($r = -0,31$); «самоповага» – «негативізм» ($r = -0,30$), «образ» ($r = -0,32$), «відчуття провини» ($r = -0,41$); «аутосимпатія» – «негативізм» ($r = -0,37$); «самоінтерес» – «негативізм» ($r = -0,31$), «вербальна агресія» ($r = -0,30$); «самовпевненість» – «підозрілість» ($r = 0,40$); «відношення інших» – «підозрілість» ($r = 0,32$), «відчуття провини» ($r = 0,33$); «самопослідовність» – «фізична агресія» ($r = -0,46$), «непряма агресія» ($r = -0,40$), «роздратування» ($r = -0,38$), «вербальна агресія» ($r = -0,33$), «відчуття провини» ($r = -0,52$), «ворожість» ($r = -0,30$), «негативізм» ($r = 0,34$), «агресивність» ($r = -0,47$); «самозвинувачення» – «непряма агресія» ($r = 0,38$), «підозрілість» ($r = 0,36$), «відчуття провини» ($r = 0,56$); «самоінтерес» – «негативізм» ($r = -0,32$), «підозрілість» ($r = -0,38$), «вербальна агресія» ($r = -0,43$), «ворожість» ($r = -0,42$), «агресивність» ($r = -0,30$); «саморозуміння» – «образ» ($r = -0,41$), «роздратування» ($r = -0,60$). Між показниками самоставлення та самооцінки: «рівень самооцінки» – «інтегральність» ($r = 0,51$), «самоповага» ($r = 0,33$), «очікуваного відношення від інших» ($r = 0,58$), «самоінтерес» ($r = 0,43$), «самовпевненості» ($r = 0,45$), «відношення інших» ($r = 0,54$), «самоприйняття» ($r = 0,48$), «саморозуміння» ($r = 0,34$); «рівень домагань» – «інтегральності» ($r = 0,49$), «аутосимпатія» ($r = 0,52$), «очікуваного відношення від інших» ($r = 0,45$), «самовпевненість» ($r = 0,47$), «відношення інших» ($r = 0,40$), «самоприйняття» ($r = 0,61$), «самопослідовність» ($r = -0,31$).

При дослідженні аутоагресії у підлітків за методикою Басса-Дарки були отримані наступні результати: в групі підлітків з загальноосвітньої школи було виявлено домінування середніх та високих рівнів аутоагресії. У випадку високої міри вираженості почуття провини блокується не тільки агресія, але й продуктивна активність. У цьому випадку вона може стати сильним джерелом

агресії щодо інших людей і до самого себе. У підлітковому віці аутоагресія іноді стає серйозною проблемою. Вона може проявлятися в самозвинуваченні, самоприниженні, нанесенні собі тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості аж до самогубства та саморуйнівної поведінки.

На основі аналізу зовнішньо обумовленої аутоагресивної поведінки Г. Я. Пилягіна вважає, що для виникнення аутоагресії необхідна система, що включає як мінімум три компоненти: 1) фрустрована людина з сформованим внутрішнім конфліктом, що пригнічує свою агресію, і одночасно, заперечує свої соціалізовані інтроекти; 2) психотравматична ситуація, в якій реалізуються захисні патерни поведінки, обумовлені внутрішньоособистісним конфліктом; 3) зворотній негативний зв'язок – нездійснені очікування по відношенню до об'єкта, агресивність суб'єкта, потреба дозволу внутрішньо особистісного конфлікту[3].

У досліджуваних групи дітей школи-інтернат було виявлено середній рівень почуття провини або аутоагресії (53% демонструють середню і 29% високу міру вираженості). Це вказує на наявність різноспрямованих тенденцій у психіці. З одного боку, можна спостерігати тенденцію до зовнішнього реагування шляхом агресії, а з іншого – ми виявляємо рівну за силою тенденцію до спрямування агресії на себе.

Під час вивчення рівнів самооцінки, за допомогою методики Дембо-Рубінштейна, двох груп підлітків було виявлено домінування в обох групах адекватного рівня самооцінки. Більшість підлітків мають нормальний розвиток в плані впевненості в своїх силах та оцінки власного «Я».

Самооцінка, будучи ядром особистості, відіграє роль важливого регулятора поведінки і дій людини. Саме від неї залежить те, чи буде людина жити в гармонії з навколишнім світом і наскільки вдало вона вибудує стосунки з іншими. Самооцінка впливає на всі сфери життєдіяльності людини, а також на її життєву позицію (вона впливає на відносини людини з іншими людьми і суспільством в цілому, на рівень вимогливості і критичності до самого себе, на формування ставлення особистості до своїх успіхів або невдач і т. д.). Тому

самооцінка не тільки позначається на ефективності та успіху діяльності людини в даний момент, але і визначає весь подальший процес розвитку самої особистості.

Дослідження особливостей самоставлення підлітків загальноосвітньої школи за методикою В. В. Століна та С. Р. Пантілєєва показало наступні результати: за шкалою інтегрального почуття «за» або «проти» власного «Я» досліджуваного не вираженість показнику показало 35% підлітків, вираженість – 18%, а яскраво вираженість – 47%; за шкалою «самоповага» було виявлено, що у 47% досліджуваних ознака не спостерігається, у 35% – ознака спостерігається і у 18% – яскраво виражена; за шкалою «аутосимпатія» у 53% підлітків ознака не спостерігається, у 18% – ознака спостерігається та у 29% – яскраво виражена; за шкалою «очікуване ставлення від інших» у 65% – ознака не спостерігається, у 29% – ознака спостерігається та у 6% – яскраво виражена; за шкалою «самоінтерес» у 29% – ознака не спостерігається, у 18% – ознака спостерігається та у 53% – яскраво виражена ознака.

Також опитувальник містив і сім шкал спрямованих на вимірювання вираженості установки на ті чи інші внутрішні дії досліджуваного. За цими шкалами ми маємо такі результати: за шкалою «самоповага» у 65% досліджуваних ознака не спостерігається, у 12% – ознака спостерігається та у 23% – яскраво виражена; за шкалою «ставлення інших» ознака не спостерігається у 65% досліджуваних, ознака спостерігається – 18%, яскраво виражена ознака – 17%; за шкалою «самоприйняття» у 24% – ознака не спостерігається, у 41% – ознака спостерігається та у 35% – яскраво виражена; за шкалою «самопослідовність» у 53% – ознака не спостерігається, у 41% – ознака спостерігається, та у 6% – яскраво виражена; за шкалою «самозвинувачення» у 47% – ознака не спостерігається, у 18% – ознака спостерігається, та у 35% – яскраво виражена; за шкалою «самоінтерес» у 35% – ознака не виражена, у 18% – ознака виражена, та у 47% – яскраво виражена; за шкалою «саморозуміння» у 47% – ознака не виражена, у 41% – ознака виражена, та у 12% – яскраво виражена ознака.

Вивчення особливостей самоставлення підлітків спеціальної загальноосвітньої школи-інтернат за методикою В. В. Століна та С. Р. Пантілєєва показало наступні результати: за шкалою інтегрального почуття «за» або «проти» власного «Я» досліджуваного не вираженість показали 35% підлітків, вираженість – 53%, а яскраво вираженість – 12%; за шкалою «самоповага» було виявлено, що у 53% досліджуваних ознака не спостерігається, у 41% – ознака спостерігається і у 6% – яскраво виражена ознака; за шкалою «аутосимпатія» у 41% підлітків ознака не спостерігається, у 24% – ознака спостерігається та у 35% – яскраво виражена ознака; за шкалою «очікуване ставлення від інших» у 94% – ознака не спостерігається, у 6% – ознака спостерігається; за шкалою «самоінтерес» у 53% підлітків ознака не спостерігається, у 35% – ознака спостерігається та у 12% – яскраво виражена ознака.

Сім шкал спрямованих на вимірювання вираженості установки на ті чи інші внутрішні дії досліджуваного показали такі результати: за шкалою «самоповага» у 65% підлітків ознака не спостерігається, у 12% – ознака спостерігається та у 23% – яскраво виражена ознака; за шкалою «ставлення інших» ознака не спостерігається у 76% досліджуваних, ознака спостерігається – 24%; за шкалою «самоприйняття» у 18% ознака не спостерігається, у 65% – ознака спостерігається та у 17% – яскраво виражена ознака; за шкалою «самопослідовність» у 41% ознака не спостерігається, у 41% – ознака спостерігається, та у 18% – яскраво виражена ознака; за шкалою «самозвинувачення» у 76% ознака не спостерігається, у 6% – ознака спостерігається, та у 18% – яскраво виражена ознака; за шкалою «самоінтерес» у 71% ознака не виражена, у 23% – ознака виражена та у 6% – яскраво виражена; за шкалою «саморозуміння» у 35% ознака не виражена, у 35% – ознака виражена, та у 30% – яскраво виражена ознака.

Проаналізувавши результати досліджень нами було розроблено ряд рекомендацій щодо підвищення рівня самооцінки та зменшення рівня аутоагресії підлітків з загальноосвітньої школи: поважати свою гідність,

розуміти свої вчинки, виховувати самоповагу, позитивне ставлення, розуміння, терплячість до оточуючих, їхніх оцінок щодо самого підлітка; оптимізувати процес розвитку можливостей дітей, створювати для них ситуації успіху; забезпечувати позитивну емоційну підтримку підліткам; працювати з формуванням самооцінки в різні режимні моменти і в різних видах діяльності; включати в навчальний процес прийоми взаємооцінки, взаємоконтроль в процесі взаємодії; систематично і планомірно регламентувати і регулювати рівень домагань дітей; забезпечити підтримуючу психологічну допомогу підліткам із заниженою самооцінкою. Для зменшення рівня аутоагресивності підлітків з загальноосвітньої школи рекомендовано: виявити осіб групи ризику, вивчити проблему, труднощі та потреби цієї категорії підлітків; надавати необхідну соціально-педагогічну та психологічну допомогу; вести активну просвітницьку роботу з профілактики аутоагресивної поведінки [1].

Отже, під час вивчення рівнів самооцінки, за допомогою методики Дембо-Рубінштейна, двох груп підлітків було виявлено домінування адекватного рівня самооцінки (у 59% досліджуваних, що становить 20 осіб). Занижений рівень самооцінки було виявлено тільки у 15% досліджуваних (5 осіб), у 26% (9 осіб) – завищена самооцінка. Правильна оцінка власних можливостей дуже важлива для їх подальшої реалізації. Адже досить часто трапляється, що дійсно талановиті люди не можуть домогтися успіху завдяки невпевненості у власних силах. Саме тому формуванню адекватної самооцінки особистості повинна приділятися особлива увага. Причому контролювати цей процес повинен ще шкільний психолог, оскільки часто саме в школі починають складатися невірні уявлення про себе, звідси ж беруть початок і численні комплекси.

Одним із факторів, які впливають на формування самоставлення є почуття провини або аутоагресія. Почуття провини (аутоагресія) – ставлення та дії стосовно себе та оточуючих, які мають у своїй основі можливе переконання людини в тому, що вона є поганою, чинить недобре.

При дослідженні аутоагресії у підлітків за допомогою опитувальника агресивності Басса-Дарки було виявлено, що у 12% досліджуваних (4 особи) –

низький рівень почуття провини, у 50% (17 осіб) – середній рівень та у 38% (13 осіб) – яскраво виражене почуття провини. Також, при окремому вивченні аутоагресії у підлітків з загальноосвітньої школи та спеціальної школи-інтернат, було виявлено, що у групі досліджуваних зі школи більш виражена аутоагресія ніж у групі школи-інтернату. На основі цих результатів були надані рекомендації щодо зменшення рівня аутоагресивності підлітків.

Література

1. Аутоагресивна поведінка підлітків [Текст]: монографія / О. В. Погорілко, А. М. Скрипніков, Л. О. Герасименко, Р. І. Ісаков. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2017 – 141 с.
2. Максименко С. Д. Психологія особистості / К. С. Максименко, М. В. Папуча / За ред. Максименка С. Д. – К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2007 – 296 с.
3. Пилягина Г.Я. Анализ отдельных аспектов реализации суицидальных попуток и их явление в рецидивировании аутоагрессивного поведения / Г. Я. Пилягина, С. А. Чумак, В. Э. Семенцул // Архів психіатрії. 2006. – Т. 12, № 1-4. – С. 77-83.
4. Сарджвеладзе Н. И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой / Н. И. Сарджвеладзе. – Тбилиси: «Мецниереба», 1999 – с. 145.
5. Формирование личности в переходной период от подросткового к юношескому возрасту / под ред. Дубровиной И. В. – М., – 1987 – 228 с.

ДИАГНОСТИКА КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ

Любовь Черепица

Белорусский государственный экономический университет

Минск, Республика Беларусь

lubov.cherepitsa@gmail.com

Качество жизни представляет собой субъективную оценку степени удовлетворения духовных и материальных потребностей людей (удовлетворенность состоянием здоровья, питанием, работой, материальным положением, и т.д.).

Следует отметить, что одним из показателей качество жизни является образование. Образование создаёт необходимые условия для развития личной успешности, человеческого капитала и определяет качество жизни людей. Данный показатель характеризует степень овладения научными знаниями, продолжительность и уровень обучения, художественный и нравственный уровень литературы, доступность библиотек, телевидения, музеев и других учреждений культуры.

В настоящее время в Белорусском государственном экономическом университете уделяется особое внимание развитию и преобразованию современной системы образования. Ничто не может так изменить жизнь общества как новый подход к образованию.

Одной из предпосылок эффективности организации учебного процесса является применения педагогической диагностики.

Диагностический компонент мы рассматриваем как основу организации учебного процесса. Процесс обучения с применением диагностики характеризуется управляемостью и технологичностью.

Проведенное нами социологическое исследование показало, что среди дидактических затруднений у профессорско-преподавательского состава доминируют трудности в области применения педагогической диагностики.

Эффективность деятельности ППС обеспечивает оперативная диагностическая информация, которую он получает, используя инструментарий педагогической диагностики. Инструментарий охватывает совокупность диагностических средств, с помощью которых ППС может осуществлять диагностику процесса обучения.

Задачи педагогической диагностики можно представить в виде схемы (рис. 1).

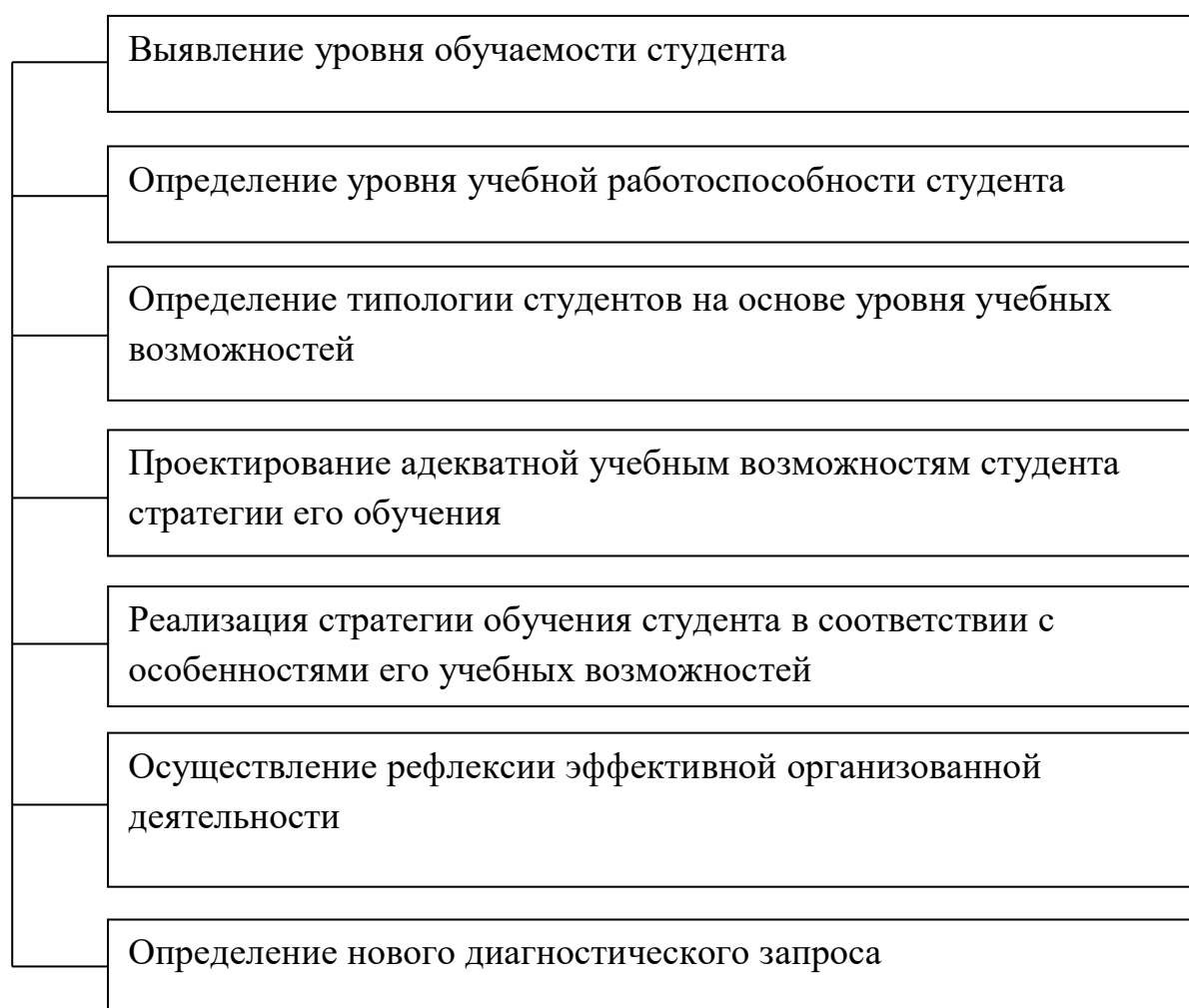

Рис. 1. Задачи педагогической диагностики

Данные задачи являются полифункциональным педагогическим средством, методом развития у студентов компетенций и качеством их диагностики.

На основе уровня учебных возможностей студенты определяются к одной из типологических групп:

- слабые;
- средне-слабые;
- средние;
- средне-сильные;
- сильные.

Определяется уровень диагностической компетентности студентов:

- компонентно-репродуктивный;
- структурно-адаптивный
- локально-модулирующий;
- системно-моделирующий;
- инновационно-творческий.

Организация процесса обучения на основе системной диагностики обеспечивает для ППС осознанность и правильность принимаемых педагогических решений.

Достичь качества знаний не возможно без системного изучения высших достижений диагностики, которая могла бы наиболее полно оценить результаты обученности студентов, выявляя не только знания и уровни их усвоения, но и познавательные умения, развитие творческих способностей.

Применяя данную диагностику в системе лабораторных занятий обучающиеся овладевают средством саморегуляции процесса познания и усвоения. Так появляется у обучающихся возможность внутренних механизмов повышения качества образования, его результативности.

Благодаря диагностике у обучающихся появляются эталоны достижения, реалистический уровень притязаний к оцениванию, вероятность достижения успеха, самооценка на основе индивидуального стандарта, повышается личная ответственность, значимость достижения успеха, привлекательность успеха

Организация процесса обучения на основе системной диагностики обеспечивает для ППС осознанность и правильность принимаемых педагогических решений.

В соответствии с этим выбирается адекватная педагогическая стратегия организации процесса обучения студента, такая как стимулирования, поддержки, руководства, сотрудничества, сотворчества. Соответствующий учебно-методический блок позволяет обеспечить высокий уровень качества обучения.

В целом качество образования представляет собой объект управления. Педагогическая система управления качеством образования – сложная, динамическая, рефлексивная система, цель которой состоит в интеграции, объединении научных, методических, управленческих и других ресурсов на основе научных принципов и закономерностей с учетом многообразных условий и факторов в интересах достижения высокого уровня качества результатов, отвечающих соответствующим стандартам.

Литература

1. Формирование диагностической компетентности у студентов: пропедевтика, школа, созидание: учеб.-метод. пособие / Е. Н. Артеменок. – Мн.: БГПУ, 2005. – 176 с.

МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ЯК СЕНС ЯКОСТІ ЖИТТЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Олеся Чернякова¹, Інна Шилова²

Донбаський державний педагогічний університет

Слов'янськ, Україна

¹alisekisa@gmail.com, ²inna.shilova2003@gmail.com

В усі часи людство хвилює питання про сенс життя. Таємниця людського існування полягає не в тому, щоб тільки жити (існувати), а й у тому, як і для чого (чи для кого) жити. Сенс життя – це психологічна реальність незалежно від того, чим конкретно людина бачить цей сенс. Для людини, як суспільної істоти, небайдуже, що вона залишає після себе. Недаремно прожити життя – це передати нащадкам результати своєї матеріальної та духовної діяльності.

В контексті дослідження проблеми сенсу життя у філософії Канта становлять інтерес наступні моменти: 1) сенс життя, як стверджує філософ, не існує сам по собі, як атрибут реальності взагалі, він – в усвідомленні індивідом свого людського буття, а це і є прояв особистості людини; 2) саме людський сенс дає індивіду в життєвих ситуаціях орієнтир добровільного підкорення етичному закону, який піднімає людину над його власною природою. Умовою і духовної формою такого звеличення людини над собою є усвідомлення нею свого місця в світі.[4]

Питання про сенс життя є питанням про призначення людини. Найчастіше сенс життя як чоловіки, так і жінки бачать в сім'ї, дітях, а також в професійних справах. Але у випадку невірної професійного вибору життєві цінності людини не будуть реалізовані, а це приведе до усвідомлення себе, як окремої сутності, усвідомлення короткотривалості свого існування, до виникнення відчуття самотності, внутрішнього неспокою, нереалізованості.

У структурі трудової діяльності важливим компонентом є мотив. Мотив – це спонукання людини до активності, пов’язане з намаганням задовольнити певні потреби. Мотиви навчання є не тільки передумовою успішного професійного становлення студента майбутнього фахівця, вони є також його наслідком. Мотиви формуються в діяльності, а організовує цю діяльність викладач, ставлення ж студентів до цієї діяльності формуються в ній самій.

Мотивація – це теоретична концепція, що використовується для пояснення ініціації, напрямку, інтенсивності, наполегливості, цілеспрямованої поведінки. Мотивація на основі врахування відмічених мотивуючих факторів забезпечує спрямованість і регуляцію активності працівника.

Мотивація трудової (професійної) діяльності є досить складним психологічним явищем, оскільки життя людини не зводиться тільки до роботи, а особистісний простір є більш ширшим ніж професіональний. Тому мотиваційна сфера професійної діяльності не зводиться виключно до виконання певних професійних функцій; вона представляє собою ієрархизовану систему, до якої входять в складній взаємозалежності з прямими збудниками професійної активності (цілі, мотиви установки) і непрофесійні збудники – психічного самозбереження і особистісного розвитку, досягнення соціального статусу тощо.[3]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для вивчення проблеми використовували теоретичний аналіз та систематизацію літературних джерел щодо даного питання. Вивченням мотивації людини займалися Д. Макклелланд, Д. Аткинсон, Г. Хекхаузен, Г. Келлі, Ю. Роттер, К. Роджерс, Р. Мей, А. Н. Леонтьєв. Мотиваційному аспекту навчання уже порівняно давно приділяли велику увагу в психологічній і педагогічній літературі С. Л. Рубінштейн, Л. І. Божович, О. Г. Ковальов, Г. С. Костюк, В. С. Мерлін, В. О. Сухомлинський, М. І. Алексеева, І. О. Синиця та інші. Питання мотивації навчальної діяльності є предметом педагогічних і психологічних наукових досліджень, які ведуться здебільшого в двох основних напрямках. А. К. Маркова виділяє два типи стратегій дослідження мотивації [1]:

1) вивчення впливу мотивації на діяльність, зміна діяльності в залежності від актуалізації у студента різних мотивів; 2) вивчення впливу діяльності на становлення мотиваційної сфери.

Аналіз теоретичних джерел дозволяє зробити висновок про те, що мотивація навчання розглядається, по-перше, як передумова й умова навчання, а по-друге, як результат навчальної діяльності.

Професійна спрямованість особистості передбачає розуміння і внутрішнє прийняття нею цілей і завдань професійної діяльності, а також співзвучних із нею інтересів, настанов, переконань і поглядів. Усі ці ознаки і компоненти професійної спрямованості є показниками рівня її сформованості в студентів.

Навчання для студентів має набути особистісного життєвого сенсу, який поєднує розум, почуття і волю та виявляється у спрямуванні творчої пізнавальної активності на життєве самовизначення і професійне самоствердження, на оволодіння професією і розвиток своїх потенційних можливостей. Неупереджене, пристрасне ставлення до мети, завдань і процесу навчання загалом визначає успіхи студента в навчально-професійній діяльності [5].

Майбутня професійна діяльність має набути для студента життєвого сенсу. Це відбувається за умови, коли він відображає, втілює в собі цінності професійної діяльності. Тоді між студентом та його навчально-професійною діяльністю немає протиріччя, і ця праця цілком поглинає його, він одержує задоволення від самої діяльності. Тому й важливо, щоб студенти усвідомлювали свій ціннісний життєвий простір і побачили його зв'язок з обраною професією.

Щоб навчально-професійна діяльність студента стала чинником його розвитку і саморозвитку, важливо не лише глибоко розуміти характер її змісту, але й постійно вдосконалювати мотиваційну сферу особистості майбутнього фахівця. Глибоке пізнання мотивів навчально-професійної діяльності студентів може забезпечити успіх, спрямувати їхню активність у русло професійного

розвитку. Усі мотиви діяльності є результатом відображення людиною умов свого існування та усвідомлення потреб.

Наше дослідження було проведено серед студентів бакалаврського рівня вищої освіти ДВНЗ «Донбаського державного педагогічного університету», в ньому приймали участь студенти 1 курсу навчання фізико-математичного та філологічного факультетів. Усього в тестуванні приймало участь 40 осіб. Дослідження було направлено на оцінку мотивації обраної професії студентів різних спеціальностей, як сенсу якості життя в сучасному світі. Нами були використані наступні методики: «Задоволеність обраною професією», «Мотивація професійної діяльності», «Професійна мотивація». [2]

Обробка результатів, отриманих після проведення методики «Задоволеність обраною професією», показала: 80% студентів фізико-математичного факультету мають високий рівень (від 0 до 30 балів) задоволеності обраної професії, і вважають, що їх життєві цінності, плани відповідають їх суб'єктивному уявленню про можливості даної обраної професії; 20% студентів мають середній рівень (від 31 до 75 балів), бо не впевнені, що обрана спеціальність в майбутньому зможе реалізувати їх особисті професійні цілі. На філологічному факультеті 70% студентів мають середній рівень задоволеності обраної професії, і тільки 30% мають високий рівень.

Оцінка результатів методики «Мотивація професійної діяльності» (методика К. Замфир в модифікації А. А. Реана) показала, що на фізико-математичному факультеті 55% студентів мають найкращий (оптимальний) мотиваційний комплекс ($BM > ЗПМ > ЗОМ$ та $BM = ЗПМ > ЗОМ$), це означає, що показник їх внутрішньої мотивації більше, або такий самий як зовнішньо-позитивна мотивація, для цих студентів важливе значення має сама діяльність, вони емоційно-стабільні, тому їх активність мотивована самим змістом педагогічної діяльності та прагненням досягти певних позитивних результатів.

У 35% студентів був виявлений неоптимальний мотиваційний комплекс, їх мотиваційний комплекс залежить від того, яка мотивація переважає, внутрішня, зовнішньо-позитивна або зовнішньо-негативна. У більшості випадків такі

студенти емоційно-нестабільні. Якщо переважає зовнішня мотивація, у студентів виявляється споживацьке ставлення до учіння, навчальний матеріал засвоюється для близької цілі (відповісти на семінарі, скласти залік, іспит) і після відтворення, швидко забувається. При внутрішній мотивації навчально-професійної діяльності у студента на першому місці – професійні та пізнавальні інтереси.

Тільки 10% студентів мають найгірший мотиваційний комплекс ($ZOM > ЗПМ > BM$). У таких студентів показник зовнішньої негативної мотивації більший ніж внутрішня та зовнішньо-позитивна мотивація, їх діяльність обумовлена мотивами уникнення, осуду, бажанням «не потрапити в халепу» (які починають превалювати над мотивами, пов'язаними з цінністю самої педагогічної діяльності, а також над зовнішньою позитивною мотивацією), в основі лежить прагнення до задоволення інших потреб, зовнішніх по відношенню до змісту самої діяльності, це мотиви соціального престижу, заробітної плати, тощо.

Обробка даних методики «Професійна мотивація» показала: на фізико-математичному та філологічному факультеті переважають мотиви соціальної значимості праці; мотиви власної праці для студентів філологічного факультету більш важливіші, ніж для фізико-математичного факультету. Для студентів обох факультетів самоствердження в роботі посідає 3 місце, але вважають, що професійна майстерність не є важливим мотивом для їх майбутньої праці.

Досліджуючи проблему мотивації до навчання серед студентів різних спеціальностей, ми зробимо акцент на тому, що кожний викладач у своїй практиці застосовує безліч інноваційних технологій. Але ми наголошуємо, що чарівної технології, яка б зробила все за студента просто не існує. Багато чинників впливають на спонуку конкретного студента до праці і навчання: інтерес до предмету, сприйняття його повноцінності, загальне бажання виконувати поставлені задачі, упевненість в собі і відчуття власної гідності, так само, як і терпіння і наполегливість. І, звичайно, не всі студенти мотивовані однаковими цінностями, потребами, бажаннями. Деякі будуть вмотивовані

схваленням інших, інші – подоланням проблем. Тому кожному професоналу потрібно мати постійно на увазі головне: викладач ВНЗ повинен розвивати у студентів відчуття впевненості та успішності, розкривати креативний потенціал кожного студента, встановлювати важкі, але досяжні цілі, створювати атмосферу конкурентності, регулювати підбір завдань так, щоб постійно підтримувати оптимальну мотивацію до використання свого креативного потенціалу в області спонукання студентів до навчання.

Література

1. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: Пособие для учителя – М.: Просвещение, 1983. – 96 с.
2. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: Учебное пособие / Ред.-сост. Д. Я. Райгородский. – Самара.: Изд. Дом «Бахрах», – 2002. – 672 с.
3. Саврасов М. В., Чернякова О. В., Фомічева Ю. Д. Психологічні особливості становлення креативності майбутнього педагога в процесі професійної підготовки // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. – Харків: ХНПУ, 2016. – Вип. 56. – С. 192-199.
4. <http://medbib.in.ua/smyisl-jizni-kak-obyekt-psihiologicheskogo.html>.
5. <http://himbook.org/otsinka-zadovolenosti-studentiv>.

ПСИХОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ

Наталія Шайда, Олександр Шайда

Донбаський державний педагогічний університет

Слов'янськ, Україна

shaydanatalya@gmail.com

Для поняття «професійне мислення» загальним, родовим є поняття «мислення». Будь-який вид професійного мислення є окремим випадком мислення взагалі.

Теорії психоаналітичного напрямку дозволяють пояснити психологічні причини переходу вчителя на захисні механізми в процесі аналізу складних педагогічних ситуацій та їх вирішення.

У межах прагматизму психологи створювали концепції, у яких постулювали мислення, зокрема й професійне, як засіб пристосування до середовища з метою успішної дії. Функція думки, як вважає Д. Дьюї, полягає не в пізнанні як відображенні об'єктивної реальності й заснованої на ньому орієнтації та здійсненні діяльності, а в подоланні сумнівів, що є перешкодою для дії, у виборі засобів, необхідних для досягнення мети або для вирішення «проблематичної ситуації». Елементи мислення – підтримування стану сумнівів і здійснення систематичного дослідження [4].

Для прагматизму характерний описовий спосіб дослідження мислення. У контексті професійного педагогічного мислення заслуговує на увагу позиція постпозитивізму. Перспективними є ідеї становлення позитивного педагогічного мислення, спрямованого на руйнування власних професійних стереотипів. Теза щодо істотної ролі інтелектуальних структур у розвитку процесів адаптації була домінантною в теорії когнітивного розвитку Ж. Піаже.

Відповідно до цієї теорії організація розумової діяльності, розвиваючись від найпростіших рухових координат до абстрактно-логічних міркувань і формування на цій підставі гіпотез, забезпечує вирішення проблем адаптації індивіда.

За когнітивним підходом (одиницею аналізу мислення є «новий погляд». На думку Р. Солсо, за допомогою мислення формується нова уявна репрезентація, яка досягається завдяки перетворенню інформації в складній взаємодії уявних атрибутів судження, абстрагування, міркування, уяви й вирішення завдань [8]. Тобто людина вибудовує суб'єктивний образ будь-якої проблемної ситуації ще до того, як розпочинає пошук рішення. Те, як репрезентована дійсність, ситуація в індивідуальній свідомості, зумовлює характер подальшої інтелектуальної діяльності.

Загалом когнітивний підхід дозволяє врахувати всю складність взаємодій між людиною і створюваними ситуаціями. Засади загальнопсихологічної теорії мислення у вітчизняній психології створені С. Л. Рубінштейном. Специфіку людського мислення автор вбачає в тому, що воно є взаємодією людини не тільки з дійсністю, що безпосередньо, чуттєво сприймається, але і з об'єктивованою в слові, суспільно виробленої системою знань, спілкуванням людини із суспільством [7]. Фундаментальним положенням в теорії, створеній С. Л. Рубінштейном і його послідовниками, є теза про те, що основним способом існування психічного є існування його в якості процесу або діяльності. Зіставляючи ці два поняття він стверджує, що процес і діяльність ніяк не можуть протиставлятися одне одному. Процес при усвідомленні його мети безперервно переходить у діяльність мислення. Мислення є процесом, на його думку, оскільки є безперервною взаємодією людини з об'єктом. Кожен акт думки змінює співвідношення суб'єкта та об'єкта; кожен акт думки спричиняє зміну проблемної ситуації, будь-яка зміна проблемної ситуації зумовлює подальший рух думки [3].

С. Л. Рубінштейн висунув вимогу трактувати мислення, насамперед, як продуктивний процес, здатний призводити до нових знань, досліджувати його

активний творчий аспект. Для цього необхідно, на його думку, не обмежуватись фіксацією зовнішніх результатів розумової діяльності, з'ясувати сам процес мислення у внутрішніх закономірностях його перебігу. Ним була сформульована найважливіша закономірність мислення: закономірність виявлення нового через залучення досліджуваного об'єкта до нової системи зв'язків. Л. С. Виготський вважав мислення особливо складною формою поведінки [3]. За О. М. Леонтьєвим, мислення – вищий рівень людського пізнання, який складають психічні процеси відображення об'єктивної реальності [5]. Мислення, за А. В. Брушлинським – це нерозривно пов'язаний з мовленням соціально-обумовлений психічний процес самостійного пошуку й з'ясування істотно нового, тобто опосередкованого й узагальненого відображення дійсності під час її аналізу й синтезу, що виникає на підставі практичної діяльності з чуттєвого пізнання й далеко виходить за його межі [2]. Як зазначає С. Д. Максименко, до опосередкованого пізнання людина звертається тоді, коли безпосереднє пізнання стає неможливим через недосконалість органів почуттів або складність самого процесу пізнання. Учений підкреслює, що завдяки мисленню в предметах відображаються не довільні, а суттєві їх властивості й ознаки, об'єктивні відношення та закономірні зв'язки, що представлені в самих предметах і явищах [6].

У психологічних словниках мислення визначають як один з вищих проявів психічного, процес пізнавальної діяльності та відображення дійсності, вирішення завдань; діяльність особистості, складову і особливий об'єкт її самосвідомості, аналіз, синтез, узагальнення умов і вимог розв'язуваної задачі і способів її вирішення, будь-яка прихована когнітивна або уявна маніпуляція ідеями, образами, символами, словами, судженнями, вища форма творчої активності людини. С. Л. Рубінштейн стверджує, що мислення є однією з центральних, провідних психічних функцій у структурі інтелекту [7].

Вітчизняними й зарубіжними вченими неоднозначно вирішувалися питання, пов'язані з походженням і розвитком інтелекту, з визначенням його структури, способів оцінки, ставленням до творчості, культурного оточення тощо.

Значна кількість учених трактує мислення як процес розв'язання задачі:

- мислення виникає в ситуаціях задач, для розв'язання яких у суб'єкта немає готових засобів, тому воно спрямовано на пошук невідомих суб'єкту способів перетворення ситуації;

- мисленнєвий процес за своєю внутрішньою будовою є дією або актом діяльності, направленою на вирішення окресленої задачі.

- у своєму розвиненому вигляді мислення здійснюється під час розв'язання пізнавальних, творчих та мисленнєвих задач. Саме тут найповніше виявляється складність цього процесу і його характерні особливості.

Визначаючи психологічний зміст задачі, К. О. Альбуханова-Славська підкреслює, що це не тільки об'єктивна вихідна ситуація, а, насамперед, задача, що виникає для людини, тобто об'єктивна вихідна проблемна ситуація, об'єктивне вихідне співвідношення умов і вимоги, що створює невідповідність між ними [1]. Саме проблемна ситуація, наочна або уявна, сформульована мисленнєво за допомогою умови, є поштовхом до мислення.

Погляд на задачу як особливу форму пізнання дійсності передбачає усвідомлення її як об'єкта, що детермінує процес мислення людини. Задача містить вимогу деякого практичного перетворення або відповіді на теоретичне питання за допомогою пошуку умов, що дозволяють окреслити зв'язки (відношення) між відомими й невідомими її елементами. Зміст задачі складають вимога й деякі умови, за яких ця вимога має бути досягнена.

Отже, предметом наукової рефлексії у психології стали питання окреслення задач, їх структури, методики навчання розв'язання задач, зв'язків з відомим в умовах, коли суб'єкт не має способу (алгоритму) цієї дії.

Мислення у психології досліджувалося з позицій психологічної теорії діяльності, де феномени активності складають внутрішню передумову саморуху діяльності та її самовираження. Враховуючи діяльнісну сутність формування й розвитку мислення людини, обґрунтованою є теза, що змістовна й відповідально організована діяльність сприяє всебічному розвитку цінних якостей мислення особистості.

Досягнення в галузі психології мислення пов'язані з результатами досліджень формування розумових дій (П. Я. Гальперін, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін). Дослідження процесу формування мисленнєвих дій П. Я. Гальперіним засвідчили, що початковим підґрунтям дій є сприймання матеріальних предметів або їх зображення, потім вони відображені голосним мовленням без опертя на предмети або їх зображення. Нарешті, дії виконуються подумки за допомогою внутрішнього мовлення, тобто стають внутрішніми мисленнєвими діями, що й призводить до автоматизації, узагальнення, згортання. Розумові дії, як і практичні, різноманітні, пов'язані з конкретним матеріалом.

У психології мислення стали визначати як здібність людини, сформовану при життєдіяльності, до вирішення різноманітних завдань і доцільного перетворення дійсності, спрямовану на те, щоб з'ясувати приховані від безпосереднього спостереження складові буття. Тим самим було вирішено протиставлення теоретичного й практичного інтелекту, суб'єкта й об'єкта пізнання. Уперше виникла можливість окреслювати й вирішувати питання про генезис мислення, про його формування й розвиток у дітей як результат цілеспрямованого навчання. Цей підхід уможливив збагачення психології мислення результатами досліджень щодо значення мотивації, емоцій, цілеутворення в мисленнєвій діяльності; щодо залежності розумових дій від цих компонентів; щодо значення контролю за мисленням, оцінного ставлення до свого мислення тощо.

Отже, для психологічних засад дослідження професійного мислення притаманні тези, у яких мислення потрактовано як вищу форму активного суб'єктивного відображення об'єктивної реальності, що виявляється в цілеспрямованому, опосередкованому й узагальненому пізнанні суб'єктом суттєвих зв'язків і відношень предметів і явищ. Сформульовані в класичних концепціях і психологічних школах мислення ідеї є значущими для розуміння психологічної сутності саме професійного мислення вчителя.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Брушлинский А. В. Субъект: мышление, учение, воображение / А. В. Брушлинский. – М.; Воронеж: НПО МОДЭК, 1996. – 392 с.
3. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с.
4. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления / Дьюи Д.; пер. с англ. Н. М. Никольской. – М.: Совершенство, 1997. – 208 с.
5. Леонтьев А. Н. Мышление / А. Н. Леонтьев // Избранные психологические произведения: в 2 т. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 2. – С. 79-92.
6. Максименко С. Д. Фахівця потрібно моделювати. Наукові основи готовності випускника педвузу до педагогічної діяльності / С. Д. Максименко, О. М. Пелех // Рідна школа. – 1994. – № 3-4. – С. 68-72.
7. Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования / С. Л. Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 148 с.
8. Солсо Р. Л. Когнитивная психология / Р. Л. Солсо; пер. с англ. Н. Ю. Спомиор. – М.: Тривола, 1996. – 600 с.

ISBN 978-83-946765-1-3